Andre Malraux ANTIMEMORII

OGLINDA LIMBURILOR

OPERE XX

ANDRE

MALRAUX

RAO International Publishing Company

RAO International Publishing Company P.O. Box 37-198 Bucureşti, ROMANI

ANTIMEMORII

„Elefantul este cel mai înțelept dintre toate animalele, singurul care-şi aminteşte de viețile sale anterioare; de aceea el sade îndetungă vreme liniştit cugetînd asupra lor."'

Text budist

ANDRE MALRAUX *Anttmimoires*

Le Miroir des Limbes

Traducere din limba franceză ILEANA CANTUNIARI

Ediția I

Coperta colecției

DONE STAN

CRSITIAN BÂDESCU

Pe copertă *SALVADOR DALI, Imagine ambivalență, 1993*

Iulie 1994

ISBN 973-9164-00-5 ISBN 973-9164-01-3

I

1965 In largul Cretei

Am evadat, în 1940, împreună cu viitorul preot de la Vercors. Ne-am regăsit, la scurt timp după evadare, în satul de pe Drome în care el era paroh şi unde distribuia israeliti-lor, cît putea de mult, certificate <ie botez purtînd orice fel de

date, cu condiția ca totuşi să-i şi boteze: „Tot o să rămînă ceva..." Nu fusese niciodată la Paris : îşi isprăvise studiile la seminarul din Lyon. Ne continuam ne'sfîrsita conversație a celor ce se regăsesc, în mireasma satului cufundat în noapte.

„De cînd spovediți ?

— De vreo cincisprezece ani...

— Ce v-a învățat spovedania despre oameni ?

— Ştiți, spovedania nu te învață nimic, pentru că, atunci cînd spovedeşti, eşti un altul, există Harul. Şi totuşi... Mai întîi, oamenii' sînt cu mult mai nefericiți decît se crede... iar apoi..."

îşi înălță brațele de adevărat tăietor de lemne în noaptea înstelată: ,,Şi apoi, realitatea este *că nu există adulți.."*

A murit la Glieres.

A medita asupra vieții — asupra vieții în fața morții — fără îndoială că nu prea înseamnă altceva decît să-ți adînceşti întrebarea. Nu vorbesc despre faptul de a fi ucis, care nu pune cîtuşi de puțin probleme oricui are şansa banală de a fi curajos,' ci despre moartea care se iveşte în tot ceea ce este mai puternic decît omul, în bătrînețea şi chiar în metamorfoza pămîntului (pămîntul sugerează moartea prin amorțeala lui milenară ca şi prin metamorfoza lui, chiar dacă metamorfoza asta este opera omului) şi mai cu seamă în iremediabil, acel: nu vei şti niciodată ce înseamnă toate astea. în fața acestei întrebări, ce-mi pasă mie de ceea ce doar pentru mine are importanță ? Aproape toți scriitorii pe care ii cunosc îşi iubesc copilăria, eu mi-o detest pe a mea. Am învățat puțin şi prost să mă creez pe mine însumi, dacă a te crea'pe tine însuți înseamnă să te mulțumeşti cu acel han fără de drumuri care se numeşte viață. M-am priceput uneori

să acționez, însă interesul acțiunii, în afară de cazul cînd ea se ridică la înălțimea istoriei,' rezidă în ceea ce faci şi nu în ceea ce spui. I^u prea îmi stîrneşte interes propria mea persoană. Prietenia, care a jucat un rol important în viața mea, nu s-a împăcat cu curiozitatea. Şi sînt de acord cu preotul de la Glieres — însă dacă el prefera ideea că nu există adulți, asta înseamnă că sînt mîntuiți copiii... Pentru ce să-mi amintesc? Pentru că, trăind în domeniul nesigur al spiritului şi al ficțiunii care este cel al artiştilor, apoi în domeniul luptei şi în acela al istoriei, cunoscîhd la douăzeci de ani o Asie a cărei agonie punea încă în lumină ceea ce însemna Occidentul, am întîlnit de nenumărate ori, uneori umile şi alteori strălucitoare, acele momente în care enigma fundamentala a vieții îi apare fiecăruia

dintre noi asa cum ea apare aproape tuturor femeilor în fața unui chip de copil, aproape tuturor bărbaților în fața unui'chip de mort. în toate formele pe care le îmbracă ceea ce ne duce cu sine, în tot ceea ce am văzut luptînd împotriva înjosirii, şi chiar şi în tine, blîndețe, despre care ne putem întreba ce cauți tu pe pămînt, viata, asemenea zeilor religiilor dispărute, îmi apare uneori ca libretul unei muzici necunoscute.

Deşi tinerețea mea a cunoscut Orientul asemănător cu un bătr'în arab cocoțat pe măgarul său în somnul de neînvins al Islamului, cele două sute de mii de locuitori ai oraşului Cairo au devenit patru milioane, Bagdadul înlocuieşte cu bărci cu motor coşurile împletite din trestii şf date cu smoală în care prindeau peşte pescarii babilonieni, iar porțile cu mozaicuri ale Teheranului se pierd în oraş, la fel ca poarta Saint-Denis. America deja cunoaşte de muftă vreme oraşele-ciuperci — însă oraşele sale ciuperci nu ştergeau o altă civilizație, nu simbolizau metamorfoza omului.

Că pămîntul nu s-a schimbat niciodată într-o asemenea măsură într-un singur secol, asta fiecare o ştie. Am văzut vrăbiile care aşteptau caii omnibuzelor la Palais-Royal şi l-am cunoscut pe timidul şi fermecătorul comandant Glenn, la întoarcerea sa din cosmos; am cunoscut oraşul tătar din Moscova, şi clădirea ascuțită, ca de zgîrie-nori, a Universității ; tot ceea ce micul drum de fier cu coşul locomotivei în lormă de lalea, atît de lustruit, din gara din Pennsylvania, evoca din ceea ce constituia amintirea vechii Americi, ca şi tot ceea ce zgîrie-norii societății Panamerican evocă în ce b priveşte pe cea nouă. De cîte veacuri n-a mai fost lumea

zgîlțiită de o mare religie ? Iată prima civilizație în stare să cucerească întreg pămîntul, dar nu să-şi inventeze propriile temple, nici propriile morminte.

A te fi dus, cîndva, în Asia, însemna să pătrunzi cu încetineală într-un spațiu şi timp conjugate. India după Islam, China după India,' Extremul-Orient după Orient; corăbiile lui Sindbad părăsite în marginea unui port din Indii la căderea serii, iar după Singapore, la intrarea în Marea Chinei, primele jonci ca nişte sentinele.

Reiau, la îndemnul medicilor, această lentă pătrundere, şi privesc dezordinea ce mi-a umplut viața însîngerată şi inutila, cum a răvăşit Asia, înainte de a regăsi, dincolo de ocean, oraşul Tokyo unde am trimis statuia Venerei din Milo, Kyoto de nerecunoscut, Nara rămas intact în pofida templului său incendiat — regăsite toate cîndva după o zi în avion — şi China pe care n-am mai revăzut-o. „Pînă la orizont, Oceanul înghețat, lăcuit, fără nici o dîră..." Regăsesc în fața mării prima frază din

primul meu roman, iar pe vapor, cadrul de afişare a telegramelor unde, acum patruzeci de ani, a apărut cea care anunța reîntoarcerea Asiei în Istorie: *Greva generală este proclamată la Canton.*

Ce răspunde, aşadar, viața mea acestor zei care apun şi acestor oraşe care răsar, acestui vuiet al acțiunii care vine să izbească pachebotul ca şi cum ar fi fost eternul vuiet al mării, ce răspunde ea atîtor speranțe deşarte şi atîtor prieteni ucişi ? Este momentul în care contemporanii mei încep să-şi povestească micile lor istorii.

în 1934, în strada Vieux-Colombier, Paul Valdry îmi vorbea întîmplător despre Gide: „Pentru ce, l-am întrebat, dacă sînteți indiferent față de opera lui, aşezați atît de sus *Conversația cu un german* ? — Ce-i asta ?* I-am amintit-o. „Ah, da S Trebuie să fie din pricina reuşitei conjunctivului imperfect!..." Apoi, cu relativa gravitate pe care o amesteca în argoul său patrician: „îmi place Gide, dar cum poate un om accepta să ia nişte tineri drept judecători a ceea ce el gîndeşte ?... Şi apoi, ce mai! pe mine mă interesează luciditatea, nu mă' interesează sinceritatea." Aşa sfîrseau adesea ideile pe care le considera, după formula lui Wilde, bune doar pentru a vorbi.

însă ceea ce Gide numea tinerețe nu se limita întotdeauna la tineri, după cum marea creştinătate nu s-a limitat întotdeauna la credincioşi. Demonului îi plac colectivitățile, şi mai mult încă adunările; măreția aşijderea. Am trăit p'înă la treizeci de ani printre oameni pe care îi obseda sinceritatea.

Pentru că vedeau în ea contrariul minciunii; de asemenea (erau scriitori) pentru că ea este, de la Rousseau încoace, un domeniu privilegiat al literaturii. Să mai adăugăm şi justificarea agresivă, acel „Fățarnic cititor, seamănul meu," frate..." Căci nu este vorba de o' cunoaştere oarecare a omului: este întotdeauna vorba de a dezvălui o taină, de *a mărturisi* Mărturisirea creştină fusese prețul iertării, calea penitentei. Talentul nu este o iertare. însă el acționează într-un mod" la fel de profund. Presupunînd că *Spovedania lui Stavroghin* ar fi cu adevărat cea a lui Dostoievski, el ar fi metamorfozat îngrozitorul eveniment în tragedie, iar pe Dostoievski în Stavroghin, în erou de ficțiune — metamorfoză pe care o exprimă de minune cuvîntul: erou. Nu este necesar să fie modificate faptele: vinovatul este salvat, nu pentru că el impune o minciună, ci pentru că domeniul artei nu este acela al vieții. Orgolioasa ruşine a lui Rousseau nu distruge jalnica ruşine a lui Jean-Jacques. Dar ea îi aduce făgăduiala nemuririi.' Această metamorfoză, una dintre cele mai profunde pe care le poate omul crea, este cea a unui destin

suportat ca un destin dominat.

Admir confesiunile pe care le numim Memorii. Dar ele nu-mi rețin atenția decît pe jumătate. E adevărat că analiza individului, în afara acțiunii pe care ea o exercită asupra noastră atunci cînd aparține unui mare artist, alimentează o acțiune a spiritului care mă interesa foarte mult pe vremea acelei conversații cu Val6ry: reducerea la minimum a părții sale de comedie. Este vorba atunci de cucerirea pe care fiecare o face asupra unei lumi romanești în care se cufundă si care nu-i aparține de fapt; a cărei punere în discuție îl mfurie, şi pe care se sprijină partea din teatrul comic în'care personajele lui Labiche urmează personajelor lui Moliere şi oratorului indignat al lui Victor Hugo ce vine cutezător să-i spună de la obraz regelui tot ce are de spus — personaj care va fi jucat un rol atît de constant şi de inutil în politica națiunilor mediteraneene. Dar a lupta împotriva comediei pare a fi o luptă împotriva slăbiciunilor, pe cînd obsesia sincerității pare să urmărească o taină.

Individul a căpătat în Memorii locul care se cunoaşte, atunci cînd ele au devenit Confesiuni. Cele ale Sfîntu'lui Augustin nu sînt deloc nişte confesiuni, şi se termină printr-un tratat de metafizică. Nimănui nu i-ar trece prin minte să numească *Memoriile* lui Saint-Simon confesiuni: atunci cînd vorbeşte despre el, o face pentru a fi admirat. Fusese căutat Omul în aqiunile importante ale oamenilor mari, a fost căutat

şi în acțiunile tainice ale indivizilor. (Cu atît mai mult cu cît acțiunile importante au fost adesea violente, iar faptele diverse au banalizat violența). Memoriile secolului XX sînt de două feluri. Pe de-o parte, mărturia asupra evenimentelor: este vorba uneori, în *Memoriile de război* ale generalului de Gaulle, în *Cei şapte stîlpi ai înțelepciunii,* de povestirea aducerii la îndeplinire a unui pfan important. Pe de altă parte, introspecția al cărei ultim reprezentant ilustru este Gide, concepută ca studiu al omului. însă *Vfysse* şi *In căutarea timpului pierdut* au căpătat forma romanului. Introspecția-mărturisire şi-a schimbat natura, pentru că mărturisirile celui mai provocator memorialist sînt puerile în fața monştrilor pe care-i aduce explorarea psihanalitică, chiar şi pentru cei ce contestă concluziile acesteia. Din goana după secrete, nevroza aduce cîştig mai mare, şi cu mai multă forță. *Spovedania lui Stavroghin* ne surprinde mai puțin decît *Omul cu şoareci* al lui Freud, şi nu mai prețuieşte decît prin geniu.

Dacă nimeni nu mai crede că autoportretul, chiar şi portretul, nu s-a preocupat de altceva decît de imitarea modelului, începînd cu efigiile sculptorilor

egipteni şi pînă la tablourile cubiste, acest lucru continuă să fie crezut în legătură cu portretul literar. El ar fi deci cu atît mai bun cu cît ar fi mai asemănător, şi ar fi cu atît mai asemănător cu cît ar fi mai puțin convențional. Aceasta este definiția pe care o sugerează formele de realism care au fost elaborate aproape întotdeauna împotriva idealizărilor. Dar dacă idealizarea Greciei şi a Renaşterii a fost una din artele majore ale Europei, idealizarea literară, presupusa ei seamănă, nu se înrudeşte cu Leonardo sau Michelangelo decît prin personajele tragediilor. Totuşi portretul lui Ludovic cel Sfînt făcut de Joinville, portretele lui Bossuet prețuiesc fără nici o îndoială cît personajele din *Jurnalul* fraților Goncourt, deşi autorul lor le doreşte exemplare. Adevărul mai întîi ? Mă îndoiesc că acel *Napoleon* al lui Michelet, un pamflet destul de prost, ar fi mai adevărat decît textul său despre *Jeanne d'Arc,* admirabil panegiric. Ştim cît era Stendhal de sensibil la „micile fapte adevărate" ; de ce nu şi la cele importante ? A-l exprima pe acel Napoleon de la Austerlitz face cît încercarea de a-i sublinia mania care-l punea să mînjească cu dulceață chipul regelui Romei. Iar victoria de la Marengo are poate cauze de altă natură decît adulterul Josephinei. A arăta faptele importante, apoi a le respinge din dispreț pentru convenție,

a nu mai cunoaşte apoi decît pe cele mărunte... Este lucru general admis că adevărul unui om este mai întîi ceea ce e ascunde. Mi s-a atribuit fraza unuia din personajele mele „Omul este ceea ce face". Desigur, el nu este doar asta; iai personajul răspundea altuia, care tocmai spusese: „Ce este omul ? O amărîtă de grămăjoară de secrete..." Bîrfa confer? la un preț scăzut, relieful pe care-l aşteptăm de la irațiom şi, cu ajutorul şi al psihologiei inconştientului, s-a făcut c complezență o confuzie între ceea ce omul ascunde, lucr cel mai adesea destul de jalnic, şi ceea ce el nu cunoaşt despre sine însuşi. însă Joinville nu pretindea că ştie totu despre Ludovic cel Sfînt şi nici despre el însuşi. Bossue cunoştea multe lucruri despre *le Grand Conde* pe care probabi îl spovedise; vorbind însă în fața morții, el dădea puțină importanță lucrurilor numite pe vremea aceea slăbiciuni." Ca şi Gorki vorbind despre Tolstoi.

Gorki, în tinerețe, simțea nevoia să-i urmărească pe oameni în secret, pentru a-i transforma în personaje (Balzac de asemenea). îl urmărise astfel pe Tolstoi în pădurea de la Iasnaia Poliana. „Bătrînul se opreşte într-un luminiş în fața unei stînci cu suprafață netedă, pe care se afla o şopîrlă ce-l privea. «îți bate inima, spune Tolstoi. E un soare minunat. Eşti fericită... »; şi, după o tăcere, pe un ton grav: «...Eu nu sînt...»"

Tocmai tăiaserăm un copăcel; obiceiul ăsta ciudat venea după prînzurile luate acasă la Gorki. Acesta se profila, avînd pe cap tichiuța lui tătărească, pe fondul vast al Mării Negre. Şi continua să-l evoce pe bătrînul „geniu al pămîntului rus" în pădurea lui, în fața animalelor care-l ascultau, ca pe un Orfeu octogenar.

Sentimentul de înstrăinare de pămînt sau de reîntoarcere pe pămînt, care se poate găsi în această carte de mai multe ori, pare să se fi născut, cel mai ades, dintr-un dialog cu moartea.

A fi obiectul unui simulacru de execuție nu constituie o experiență chiar neglijabilă. însă datorez *mai întîi* acest sentiment acțiunii stranii, uneori fizice, pe care o exercită asupra mea captivanta conştiință a secolelor. Conştiință devenită şi mai insidioasă prin lucrările mele despre artă, căci orice Muzeu Imaginar vorbeşte totodată de moartea

civilizațiilor şi de resurecția operelor lor. Cred întotdeauna că scriu pentru nişte oameni care mă vor citi mai tîrziu. Nu din încredere în această carte, nu din obsesia morții sau a Istoriei în calitate de destin inteligibil al omenirii, ci din sentimentul violent al unei derive arbitrare şi de neînlocuit precum cea a norilor. De ce să-mi notez convorbirile cu şefi de stat mai curînd decît altele ? Pentru că nici o conversație cu un prieten hindus, fie el şi unul dintre ultimii înțelepți ai hinduismului, nu mă face să simt timpul atît de sensibil cum o face Nehru atunci cînd îmi spune: „Gandhi gîndea că..." Dacă îi amestec pe aceşti oameni, templele şi mormintele este pentru că ei exprimă în acelaşi mod „ceea ce trece."

Atunci cînd îl ascultam pe generalul de Gaulle, în cursul celui mai banal dejun în apartamentul său particular de la Elysee, gîndeam: Astăzi, pe la 1960... La recepțiile oficiale mă gîndeam la cele de la Versailles, de la Kremlin, de la Viena la sfîrşitul domniei Habsburgilor. în modestul birou al lui Lenin, în care dicționarele formează soclul micului pitecantrop din bronz oferit de către un american darwinist, nu mă gîndeam la preistorie, ci la diminețile în care uşa aceea fusese împinsă de către Lenin — în ziua în care jos în curte, el începuse să danseze pe zăpadă, strigîndu-i lui Troțki stupefiat: „Astăzi, am rezistat încă o zi față de Comuna din Paris !" Astăzi... în fața tresăririi Franței, ca şi în fața bietului pitecantrop, am fost fascinat de secole, de strălucirea tremurătoare şi schimbătoare a soarelui peste cursul fluviului...

în fața firmei mănuşarului din Bane, cînd mă întorceam din prima mea plimbare către moarte, ca şi la Gramat atunci cînd eram luat pe targa pentru a lăsa

să se creadă că voi fi împuşcat, ca şi în fața alunecării furişe a pisicii mele, de cîte ori am gîndit ceea ce am gîndit în India în 1938, sau în 1944, sau în 1968, *înainte* de Hristos...

„Sinceritatea" nu a fost întotdeauna propriul său obiect. Prin fiecare din marile religii, Omul fusese *dat.* Memoriile proliferează atunci cînd confesiunea se îndepărtează. Cha-teaubriand dialoghează cu moartea, poate şi cu Dumnezeu; cu Hristos în nici un caz. Că Omul devine obiectul unei investigații şi nu al unei revelații — căci orice profet care-l revelează pe Dumnezeu revelează totodată pe om — tentația

de a epuiza această problemă devine mare: omul va deve.. cu atît mai cunoscut cu cît Memoriile sau Jurnalul vor deven mai ample. însă omul nu atinge fondul omului; el nu-şi afla imaginea în întinderea cunoştințelor pe care le dobîndeşte, el dă peste o imagine a lui însuşi în întrebările pe care 1© pune. Omul care va fi găsit aici este cel care se acordă cui întrebările pe care le pune moartea semnificației lumii.

Această semnificație nu-mi pune nicăieri întrebări într-un mod mai stăruitor decît înaintea unui Egipt sau a unei Indii transformate, opuse oraşelor distruse. Am văzut oraşele germane acoperite de drapele albe (cearşafurile atîrnate la ferestre) sau în întregime bombardate; Cairo, care a trecut de la două sute de mii de locuitori la patru milioane, cu moscheile sale, cu citadela sa, cu oraşul morților şi cu pira-midele sale în depărtare, şi Nurnbergul în asemenea hal distrus încît nu mai puteai regăsi piața principală. Războiul pune întrebări prosteşte, pacea o face păstrînd misterul. Şi este cu putință ca în domeniul soartei, omul să prețuiască mai mult prin aprofundarea întrebărilor decît prin răspunsurile sale.

în creația romanescă, în război, în muzeele adevărate sau imaginare, în cultură, în Istorie poate, am regăsit o enigmă fundamentală, după bunul plac al memoriei care — întîmplare sau nu — nu reînvie o viață în desfăşurarea ei. Luminate de un soare nevăzut, apar nebuloase care par să pregătească o constelație necunoscută. Unele aparțin imaginarului, multe aparțin unui trecut ivit în străfulgerări sau pe care trebuie să-l regăsesc cu răbdare: momentele cele mai profunde ale vieții mele nu sălăşluiesc înlăuntrul meu, ele mă obsedează şi fug de mine rînd pe rînd. N-are importanță. în fața necunoscutului, unele din visele noastre nu au mai puțină semnificație decît amintirile noastre. Reiau, aşadar, aici anumite scene transformate cîndva în ficțiune. Ades legate de amintire prin legături încîlcite, se întîmplă ca ele să fie astfel şi pe viitor, într-un mod şi mai tulburător.

Scena care urmează este transpusă din *Nucii din Altenburg,* început al unui roman din care Gestapo-ul a distrus prea multe pagini pentru ca să le mai pot rescrie. Se numea *Lupta cu îngerul,* şi ce altceva fac eu ? Sinuciderea aceea este cea a tatălui meu, bunicul acela este bunicul meu, transfigurat fără îndoială de folclorul

familial. Era un armator de la care am preluat trăsături mai asemănătoare pentru bunicul eroului din *Calea regală* — şi, în primul rînd, moartea lui de bătrîn viking. Deşi era mai mîndru de patalamaua lui de meşter dogar decît de flota lui, pierdută deja aproape toată în mare, ținea la menținerea riturilor tinereții sale şi-şi despicase țeasta cu o secure cu tăiş dublu pe cînd isprăvea în mod simbolic, conform tradiției, chipul de la proră al ultimei sale corăbii.

Flamandul ăsta din Dunkerque a devenit alsacian deoarece primul atac german cu gaze s-a petrecut pe Vistula şi el îmi impunea un personaj care a servit în 1914 în armata germană. Hangarele acelea în care clovnii trec printre trunchiurile brazilor înalți sînt hangarele unde se uscau pînzele de corabie; pădurea a luat locul mării. Nu ştiam nimic despre Alsacia. Fusesem vreme de cinci sau şase săptămîni husar la Strasbourg, în cazărmile galbene ale lui Napoleon al III-lea, iar pădurile mele s-au născut din amintirea vagă a pădurii de la Sainte-Odile sau de la Haut-Koenigsbourg; personajele se numesc Berger pentru că numele ăsta este, după cum e pronunțat, francez sau germanic. însă a devenit numele meu vreme de doi ani: nişte prieteni folosindu-se de el în Rezistență pentru a mă desemna, mi-a rămas astfel. Şi am fost chemat de alsacieni să comand brigada Alsacia-Lorena, şi am dat luptele de la Dannemarie la cîteva zile de la moartea celei de-a doua soții ale mele într-o clinică din strada Alsace-Lorraine din Brive. Cea de-a treia soție locuia pe strada Alsace-Lorraine din Toulouse. Trec peste restul: există multe străzi cu numele ăsta în Franța. însă m-am recăsătorit la Riquewihr, lîngă Colmar.

N-a fost nevoie să vin eu să spun pentru ca să se ştie că Victor Hugo scrisese *Marion Delorme* înainte de a o întîlni pe Juliette Drouet. Fără îndoială că ceea ce-l făcuse pe Victor Hugo să scrie *Marion* îl făcea să fie mai sensibil la viața Juliettei Drouet decît ar fi fost un susținător de actrițe. Dar, oare, atîtea creații premonitorii se explică pentru că la „visătorii cu ochii deschişi" virusul visului provoacă şi acțiunea, după cum afirmă T. E. Lawrence ?

Şi ce se întîmplă atunci cînd nu există acțiune, ci doar acele versuri profetice pe care Claudel le păstra cu spaimă şi

prin care Baudelaire şi Verlaine îşi anunță dezastrul ?„Sufle tul meu spre

cumplite naufragii îşi ia zborul..."

Mă gîndesc la P6guy, al cărui mormînt m-am dus să-l vă împreună cu generalul de Gaulle, pe cîmpul de la Marna „Fericiți cei ce-au pierit într-un război drept..." La Didero care, la'întoarcerea din Rusia, scria că „nu-mi mai rămîneai decît zece ani pe fundul sacului", ceea ce s-a adeverit cu < diferență de o lună doar. Mă gîndesc la părintele Teilhard d Chardin care, în martie 1945, răspundea la întrebarea „Cînd ați vrea să muriți ? — în ziua de Paşte", şi care a muri în ziua de Paşte 1955. Mă gîndesc de asemenea la Alber Camus care scria cu zece ani mai înainte de moartea sa îi accident: „Pe cînd în cursul zilei zborul păsărilor pare să nu aibă nici o țintă, seara ele par că-şi regăsesc întotdeauna c destinație. Zboară către ceva. Aşa, poate, şi în amurgu vieții..."

Există oare un amurg al vieții ? Brigada Alsacia-Lorena este cea care a cucerit Sainte-Odile, iar colonelul Berger este cel care s-a dus să recupereze, în pivnițele castelului Haut-Koenigsbourg, retablul lui Griinewald... Vaporul de pe care scriu acestea se numeşte *Catnbodgia* ; durerea de dinți a personajului din *Vremea dis-prețului* în timpul evadării sale seamănă cu cea pe care am suferit-o din pricina unor pantofi prea strimți atunci cînd am evadat, cu şapte ani mai tîrziu. Am scris mult despre tortură, atunci cînd lumea nu se prea ocupa de aşa ceva; şi am trecut foarte aproape de ea. Hemingway, prin curba care duce de la tînărul îndrăgostit mai întîi de femeia mai vîrstnică, apoi de femeia mai tînără, pînă la colonelul de şaizeci de ani, iubitul unei fete tinere — prin cîte neputințe şi sinucideri — nu a încetat să-şi prefigureze destinul. Dar Chamfort ? Dar Maupassant ? Dar Balzac ? Nietzsche a scris ultimul rînd din *Ştiința veselă* : „Aici începe tragedia", cu cîteva luni înainte de a o întîlni pe Lou Salome' — şi pe Zarathustra.

Am văzut-o într-o zi pe Lou Salom6; era atunci o doamnă bătrînă îmbrăcată în pînză de sac. Tocmai îi dăduse răspuns doamnei Daniel Hal6vy, care o întrebase : „Ceai sau porto ? — N-am venit ca să mă ocup de aşa ceva !" Am rămas singuri într-un colț de salon şi i-am vorbit de cartea ei despre Nietzsche, apoi de Nietzsche; mi-a răspuns, lăsîndu-şi privirea

ochilor ei minunați să rătăcească şi împingînd înainte un maxilar ca de dentist american: „Aş vrea totuşi să-mi amintesc dacă l-am îmbrățişat sau nu pe drumul acela, ştiți, mai sus de lacul Como..."

Ceea ce mă interesează la un om oarecare este condiția umană; la un om mare, mijloacele şi natura măreției sale; la un sfint, caracterul sfințeniei sale. Şi cîteva trăsături care exprimă mai puțin un caracter individual, cît o relație deose-

bită cu lumea. Nietzsche spune: „Doi au fost oamenii care m-au învățat ceva în psihologie: Stendhal şi Dostoievski".

Dostoievski, fie! iruperea la suprafață a unei umiliri, moştenitoare grandioasă a celei a lui Rousseau, era de natură să-l tulbure pe cel mai mare iraționalist al veacului său. (în ce măsură Nietzsche ar fi mai mult ceea ce este, dacă toanta de soră-sa n-ar fi avut ideea să dea titlul *Voința de putere* ultimei cărți a omului care scrisese *Călătorul şi umbra sa* !) Dar Stendhal ? Ce numim oare psihologie la el dacă nu o inteligență transparentă şi precisă precum cristalele ?

Cînd Gide avea vreo şaptezeci de ani, se scria despre el că este cel mai mare scriitor francez. Despre individul însuşi ce ne transmit, aşadar, operele sale intime, incluzînd şi jurnalul ? A existat, la vremea aceea, o relație tulbure între psihologie şi literatură. Gide mi-a povestit vizita lui Beraard Lazare, hotărît să se angajeze în furioasa încleştare ce avea să devină afacerea Dreyfus: „M-a îngrozit: era un om care punea ceva mai presus de literatură..." Purgatoriul lui Gide ține mult de faptul că Istoria pentru el nu există. Ea nu s-a făcut simțită fraților mei (şi atîtor altora) întrebîndu-i ce reprezenta ea în ochii lor — pe care, de altfel, i-a închis.

Gnosticii credeau că îngerii îi puneau fiecărui mort întrebarea: „De unde vii ?" Ceea ce va putea fi aflat în cartea asta este ceea ce a supraviețuit. Uneori am spus acest lucru, cu condiția să te duci să-l cauți. Zeii nu-şi găsesc odihna după tragedie decît în comic; legătura între *Iliada* şi *Odiseea,* între *Macbeth* şi *Visul unei nopți de vară* este cea între tragic şi un domeniu feeric şi legendar. Spiritul nostru îşi născoceşte motanii săi încălțați şi vizitiii săi care în zori se preschimbă în dovleci, pentru că nici omul religios, nici ateul nu sînt pe deplin satisfăcuți de aparență. Numesc această carte *Antimemorii,* deoarece ea răspunde la o întrebare pe

care memoriile nu o pun şi nu răspunde la cele pe care ele li pun; şi, de asemeni, pentru că se poate găsi aici, ades legați de tragic, o prezență de necombătut şi alunecoasă precun prezența pisicii care se furişează în umbră: cea a elementulu extravagant, al cărui nume î-am reînviat fără să vreau.

Jung, psihanalistul, se găseşte în misiune la indienii dir New-Mexico. Ei îl întreabă care este animalul tribului său el le răspunde că Elveția nu are nici triburi, nici toteme Discuția odată sfîrşită, indienii părăsesc încăperea pe o scar< mobilă pe care coboară aşa cum noi coborîm pe scările une clădiri: cu spatele la scară. Jung coboară, ca şi noi, cu fața spre scară. Ajuns jos, şeful indian arată în tăcere spre ursu oraşului Berna, brodat pe haina vizitatorului său : ursul estd singurul animal care coboară cu fața spre trunchi şi sprd scară!

Alsacia 1913

Tatăl meu se întorsese de la Constantinopol de mai puțin de p săptămînă. De dimineață, foarte devreme, sună soneria. în semiîntunericul camerei ale cărei perdele nu fuseseră încă trase, el auzi paşii bonei îndreptîndu-se spre uşă, oprindu-se şi vocea ei necăjită repetînd, fără ca vreo vorbă să fi fost rostită de persoana care sunase: „Biata mea Jeanne... Biata mea Jeanne !..."

Jeanne era servitoarea bunicului meu.

O clipă de tăcere : cele două femei se îmbrățişau; tatăl meu asculta cum descreşte zgomotul unei trăsuri în zorii zilei, ştiind deja despre ce era vorba. Jeanne împinse încet uşa, ca şi cum, de atunci încolo, s-ar fi temut să intre în toate încăperile.

„N-a murit, nu-i aşa ? întrebă tatăl meu.

— A fost dus la spital, domnule..."

Tata mi l-a descris pe groparul din Reichbach, băgat pe jumătate în groapă, ascultînd, cu capul ridicat, în mirosul de gresie trandafirie încălzită de soare, pe unul dintre unchii mei spunîndu-i: „Haide, Franz, grăbeşte-te! e vorba de cineva din familie!"

Aveam în orăşel vreo douăzeci de veri, iar groparul ăsta semăna izbitor cu'bunicul meu mort.

„Mi s-a întîmplat să aud multe nerozii în legătură cu sinuciderea, spunea tatăl meu; însă înaintea unui om care s-a sinucis cu deplină fermitate, n-am întîlnit niciodată un alt sentiment decît respectul. Problema de a şti dacă sinuciderea este sau nu un act de curaj nu se pune decît în fața acelora care nu s-au sinucis."

Majoritatea unchilor şi fraților bunicului nu se întîlniseră de ani de zile: mai mult ctiiar decît viața, îi despărțise opoziția între aceia dintre ei ce acceptau dominația germană şi cei'ce o refuzau — deşi această opoziție nu ajunsese niciodată pînă la ruptură. Mai mulți dintre ei locuiau acum

în Franța. Toți se regăseau acasă la unchiul meu Mathi care îl ajuta pe tatăl meu la conducerea uzinei sale. Do Walter, fratele bunicului meu, nu venise. Se afla el cu ad vărat în străinătate pentru cîteva luni ? De cincisprezece a: se certase cu fratele său, Dietrich, bunicul meu: dar oricît d aspru, oricît de încăpățînat ar fi fost el zugrăvit, tradițiil sale refuzau să păstreze pică morții. Totuşi el lipsea,'i absența asta întărea prestigiul ostil bare-l înconjurase întc deaun'a, care încă îl mai înconjura: bunicul meu vorbi despre el cu mai multă animozitate — şi de asemeni cu : mai multă stăruință — decît despre toți'ceilalți frați ai să însă îl desemnase'

(aşa cum îl desemnase pe tata) dref executorul său testamentar.

Tatăl meu nu-l cunoştea. Walter, incapabil să accepte î: familie pe cineva care nu respecta în privința lui supunere datorată celui mai bătrîn din trib, nu era aici detestat, c înconjurat de respectul care însoțeşte pasiunea autorităţi atunci cînd ea este exercitată fără greş vreme de patruzeci ele ani. Neavînd copii, îl luase la el pe' unul din verii mei şi căpătase pentru el o pasiune severă şi riguroasă: copila avind abia doisprezece ani, el îi scria în fiecare dimineatf scurte bilețele pline de sfaturi semănînd cu nişte porunci, ş pretindea să primească răspuns înainte de ora plecării l'< colegiu. La douăzeci de ani, vărul meu, după o discuție îr legătură cu cine ştie ce fată, plecase. Unchiul Walter, în pofida disperării soției sale, nu răspunsese niciodată la scrisorile lui. Vărul, dîn care el visase să-şi facă urmaşul, devenise maistru. Walter nu vorbea niciodată despre el,'iar frații săi găseau în mîhnirea lui, pe care nu o ignorau, destulă omenie pentru a se considera îndreptățiți să admire în Walter un sentiment pe care acesta nici nu-'l avea.

Este adevărat că toți erau gata să spună, dacă fratele lor s-ar fi arătat prea nesuferit: „Cu o boală ca a lui, e un adevărat miracol că nu-i mai rău !" Toate pozele sale îl arătau în picioare, cu cîrjele ascunse de o manta lungă: ambele picioare îi erau paralizate.

Pateurile de ficat de gîscă din Alsacia urmînd racilor si păstrăvilor acelei mese de înmormîntare, iar rachiul de zmeură venind după Traminer, puțin a lipsit ca reuniunea să se termine în chermeză.

Mileniile nu i-au fost de-ajuns omului pentru ca el să învețe cum să privească moartea. Mirosul de brad si de răşină care intra prin ferestrele verii, mii de obiecte de lemn

lustruit uneau într-un trecut de amintiri şi secrete perioadele acelea de copilărie petrecute în exploatarea forestieră a familiei; şi toți, de îndată ce reîncepeau să vorbească despre bunicul meu, se contopeau în afectuoasa deferentă pe care moartea le îngăduia să o poarte fără reținere burgravului burghez şi răzvrătit, a cărui inexplicabilă' sinucidere părea că-i încununează în mod tainic

viața.

Deja bătrîn atunci cînd Biserica acordase, contra unei drepte retribuții, derogări de la regulile Postului cel mare, bunicul meu protestase furios pe lîngă parohul său, pe care-l ocrotea, căci era primar la Reichbach. (Indestructibil: în regiunea asta acoperită toată de vestigii ale „Pădurii Sfinte" a Evului Mediu, orășelele mai dețin încă proprietatea asupra unor imense domenii comunale, iar Reichbach poseda patru mii de hectare, din care provenea cea mai mare parte a averii municipale. Calitățile profesionale ale bunicului meu erau indiscutabile.) „Dar, domnule primar, nu se cuvine oare ca un simplu preot să se încline înaintea deciziilor de la Roma ? — Mă voi duce așadar la Roma."

Făcuse pelerinajul pe jos. Fiind președinte a diverse opere de binefacere, obținuse audiența pontificală. Se pomenise împreună cu vreo douăzeci de credincioși într-o sală de la Vatican. Nu era timid de felul său, însă papa era totuși papa, iar el era creștin: toți îngenuncheaseră, Sfîntul Părinte trecuse, îi sărutaseră papucul, iar apoi fuseseră expediați.

După ce trecuse îndărăt Tibrul, bunicul meu, cuprins de o sfîntă indignare în care se amestecau poporul nelegiuit al fîntînilor, umbra nepăsătoare de pe străzile fără trotuare, coloanele antice și patiseriile cu perdele din catifea vișinie, alergă să-și facă valizele înghesuindu-și lucrurile cu pumnii și plecă cu primul tren.

La înapoiere, prietenii săi protestanți îl crezură tocmai bun pentru convertire.

„Nu-ți mai schimbi religia la vîrsta mea !"

De atunci înainte, izolat de Biserică, dar nu de Hristps, a asistat în fiecare duminică la liturghie din afara clădirii, în picioare în mijlocul urzicilor într-unui din colțurile pe care le face punctul de întîlnire al transeptului cu naosul, urmărind din memorie slujba, atent să perceapă, prin vitralii, sunetul firav al clopoțelului care anunță momentul Jertfei. Puțin cîte puțin el surzea si, temîndu-se că nu-l va mai auzi, a srîrșit prin a' sta cîte două'zeci de minute în genunchi printre urzicile verii sau în noroiul iernii. Adversarii săi spuneau că el își pierduse bunul-simț, dar nu-i ușor să descalifici o perse-

verență inflexibilă; și pentru oricine, personajul acesta q bărbuță albă și redingotă, îngenuncheat în noroi sub umbrela în același loc,' la aceeași oră și pentru același motiv timp di atîția ani, producea mâi puțin o impresie d*e aiurit, cît ma curînd de om drept. Alsacia este sensibilă la credință, și avei pe atunci rațiuni puternice să fie sensibilă la fidelitate.'

Era nevoie, totuși, de întreaga autoritate, de întrej succesul cu care îsi

conducea el uzina (oamenii cred ma uşor în nebunia celor învinşi) pentru a face să fie acceptata consecințele aventurii sale romane. Contractul între cornul nitatea evreiască şi proprietarul casei în care ea-şi stabilis| sinagoga fiind perimat, proprietarul refuzase să-l reînnoiasc şi nimeni nu voia să închirieze în locul lui. Bunicul *me* propuse consiliului municipal să închirieze una din clădiri^ comunale : se lovi de o opoziție categorică.

„Domnilor, considerați că acest lucru este nedrept!" Tăcere fermă, încăpățînare alsaciană asemănătoare cu *i* lui. Era aproape antisemit, însă, chiar în seara aceea, î convoca pe rabin, punea în mod gratuit la dispoziția lui c aripă din acea casă cu bîrne aparente, sonoră din cauza trun< chiurilor care o formau, îndărătul imensei usi din feronerii stil Ludovic al XVI-lea, în care unchii mei îşi isprăveau acurfl agapa.

Aceeaşi pățanie cu un circ căruia consiliul îi refuzase dreptul de a poposi pe teritoriul orăşelului Reichbach ^ bunicul meu îi oferi ospitalitatea în magaziile pentru lemne care se întindeau în spatele casei.

Iar unchii mei, în fața paharelor cu picior spiralat şi a rachiului de zmeură, băteau cîmpii frățeşte amintindu-şi' da noaptea în care cu toții împreună se'duseseră să dezlege! animalele, iar Mathias deschizînd superba uşă unsă pe furiş, toți adolescenții ieşiseră, călare, care pe măgarul învățat, care pe calul dresat,'care pe cămilă, iar tatăl meu pe elefant. Indiferente la strigătele noilor lor stăpîni, animalele fugiseră în pădure; trebuise să fie mobilizat tot satul pentru a-i fi aduşi înapoi primarului odraslele ce căpătaseră zdravene contravenții...

Drept pentru care, la trecerea circului următor, îşi închisese copiii în casă şi oferise aceeaşi ospitalitate.

în imensa casă în care un întreg talcioc al Companiei Indiilor îşi dormea somnul în încăperile închise vara, în zgomotul ba de greieri al joagărelor, unul dintre circuri uitase un papagal *ara* verde. Bunicul îl învățase trei cuvinte, în chip ironic poate : „Fă ce trebuie."

Dacă vreunul din copii era pedepsit, se pare că papagalul — Casimir — ghicea pozna; de îndată ce copilul trecea pe lîngă prăjina lui, papagalul, dînd din aripi, îi striga : „Fă ce trebe! Fă ce trebe f" Iar copilul, cătina pieziş cu privirea, dădea fuga să caute pătrunjel, care este ca o otravă pentru papagali. Acesta îl mînca, se îngraşă şi sfîrşise prin a-i plăcea.

Timp de cîte seri de vară adormise, oare, curtea asta în sunetul încetinit al joagărelor şi mirosul lemnului cald, cu scurgerea furişă a zilelor aurite ca cele ale

lui Rembrandt, cu clovni care se' ocupau cu legatul urşilor, cu cangurul care fugea printre grămezile monumentalelor trunchiuri stivuite ? De cînd fusese adus aici corpul bunicului meu, papagalul, încă în viață, eliberat de pe prăjina lui, zburătăcind greoi prin încăperile întunecoase şi asemănător sufletului celui care murise, țipa strident în singurătate: „Fă ce trebe..."

Bunicul meu nu se înşelase: moştenitorul imperioasei sale severități era cu adevărat cel absent, fratele său Walter. Industriaşi sau comercianți, unchii mei respectau în persoana lui pe marele dascăl. (Doar tatăl meu le mai inspira atunci, poate, atîta considerație.) După o frumoasă carieră de istoric, strălucitoare dacă n-ăr fi fost alsacian, el organizase acele „Colocvii de la Altenburg" la care nici unul din cei ce-şi țineau la Reichbach chermeza lor funebră nu fusese invitat şi al căror prestigiu social era mare în ochii lor.

Organizator îndărătnic şi fără îndoială şiret, el reunise fondurile necesare pentru a răscumpăra la 'cîțiva kilometri de Sainte-Odile stăreția istorică de la Altenburg. în fiecare an, îi reunea aici pe cîțiva dintre eminenții săi colegi, vreo cincisprezece intelectuali din toate țările, ca şi pe elevii săi cei mai înzestrați. Texte de Max Weber, Ştefan George, Sorel, Durkheim, Freud se născuseră din aceste colocvii. In sfîrşit — şi lucrul ăsta nu era, pentru tatăl meu, lipsit nici de interes, nici de prestigiu — Walter fusese cîndva prietenul lui Nietzsche.

Straniu personaj, cuprins între amintirea lui Nietzsche şi anecdotele de la masa asta : cutezase să organizeze, după Agadir, o discuție pe tema: „Patriile în slujba spiritului ; însă fiecare dintre frații săi (si, mai mult încă, fiecare dintre nepoții săi) amintea că, încă de cînd era copil — era între 1850 şi 1860, Alsacia aparținea încă Franței — el răspunsese unui curios care-l întreba ,',ce va face mai tîrziu" : „Voi lucra la Academia franceză. — Ce dracu' o să faci acolo ? — Vor fi acolo domnul Victor Hugo, domnul de Lamartine, domnul

Cuvier, domnul de Balzac... — Şi tu ? — Eu mă voi găsi îndărătul pupitrului. — Ce dracu' o să faci tu îndărătul pupi-trului ? — Eu ? O să le spun : «Haideți, d'a capo !»."

Tatăl meu pretindea că Altenburg se născuse din acest vechi vis, nerealizat din păcate!

Săptămîna următoare el a primit o scrisoare de la Walter I acesta tocmai se reîntorsese la Altenburg pentru a conducej un colocviu şi-l aştepta acolo.

Biblioteca de la Altenburg era demnă de admirație. Un

stîlp central împingea bolțile medievale foarte sus în umbra'

în care se pierdeau rafturile cu cărți, căci sala nu era luminată! decît de nişte lămpi electrice fixate mai jos de nivelul ochilor. Noaptea se lăsa printr-un vast acoperiş de sticlă. Ici-colo cîteva sculpturi gotice, fotografii ale lui f olstoi şi Nietzsche, o vitrină în care se aflau scrisorile adresate de acesta unchiului' Walter, un portret al lui Montaigne, măştile lui Pascal şi Beethoven (aceşti domni din familie, gîndi' tata). într-o nişă largă, unchiul său îl aştepta îndărătul unui birou cu aspect de masă de bucătărie, cu bună ştiință izolat — aşezat pe o estradă de lemn de înălțimea unei trepte, care-i îngăduia să-şi domine interlocutorul: tot astfel, dintr-o celulă orgolios de prăpădită, Filip al IMea disprețuia corabia Escorialului.

Cînd trenul se oprise, tata îl văzuse pe Walter pe peron : dacă nu-l cunoştea, îi cunoştea în schimb cîrjele. Foarte drept, cu doi discipoli lîngă'el, unchiul său îl privea cum vine, cu bizara nemişcare cu care-şi împodobea infirmitatea; un guler foarte înalt, o cravată mică neagră se distingeau sub macferlanul byronian şi subțire care îi ascundea genunchii; nişte ochelari de aur odihneau pe nasul strîmb ca al lui Michelangelo — un Michelangelo la sflrşitul unei lungi cariere universitare... Un bun-venit de cea mai bună calitate fusese pe dată urmat de: „Trezirea la ora opt".

Spre uimirea tatei, plecaseră pe jos. Discipolii veneau după ei; liniile solemne ale brazilor sub cerul în care vîntul verii neplăcute împingea norii negri destrămați, pasul cailor şi scîrțîitul surd al trăsurii care îi urma se armonizau cu înaintarea tăcută a cîrjelor cu vîrf de cauciuc. La patru sute de metri în fața lor, stăreția, spre care se adunau liniile întunecate ale văii, apăruse în sfîrşit, austeră şi de o masivă frumusețe. Walter Berger, proptit pe cîrja stîngă, întinsese brațul

drept: „Iată". Şi, cu modestie: „Un hambar, un simplu hambar. Şi Tizian era negustor de cherestea..."

„E un hambar...", repetase el, neaşteptînd nici un răspuns. Şi, în sfîrşit, se urcaseră în trăsură.'

Walter privea portretele abia luminate şi rîndurile de cărți din întuneric, ca şi cum ar fi aşteptat ca această sihăstrie a spiritului să-l transpună pe tatăl meu într-o stare de grație. Lumina îi venea peste chip de jos în sus, îi accentua trăsăturile ca într-o schiță. îşi pusese ochelarii, şi lumina aceea joasă, care marca reliefurile,

făcea să iasă la iveală chipul fratelui său mort. Pe omul acesta îl voise bunicul meu, după cincisprezece ani de ruptură, drept executor testamentar — iar revistele care vorbeau despre rolul tatălui meu în Orient, el le cumpărase spre a i le trimite.

„Ţineam la Dietrich", spuse Walter cu acelaşi ton cu care ar fi acordat nişte onoruri, dar nu fără emoţie.

Era în vocea lui, ca şi în privirea lui, ceva absent — ca şi cum s-ar fi temut să se angajeze prin cuvinte, sau ca şi cum ceea ce avea să spună abia l-ar fi distras din meditaţie. Totuşi, întrebă: „Pregătise o otravă, mi s-a spus, pentru cazul'în care veronalul ar fi rămas... fără efect ?

— Revolverul se găsea sub pernă, cu piedica ridicată." în picioare, în fiecare săptămîna timp de atîţia ani, la

aceeaşi oră, în acelaşi loc în afara bisericii...

Walter fu cît pe'ce să înceapă o frază, tăcu, în sfîrşit se hotărî: „Eşti în stare să mă lămureşti — spun doar: să mă lămureşti — asupra motivelor care l-au putut împinge pe Dietricfi la acest... accident ?

— Nu.

„Ar trebui chiar să vă răspund: dimpotrivă. Cu două zile înainte de a muri, am cinat împreună; întîmplarea a făcut că am vorbit despre Napoleon. M-a întrebat, un pic ironic: «Dacă ai putea să alegi un fel de viaţă, pe care l-ai alege ?

— Dar dumneata ?»A stat pe gînduri destul de mult şi dintr-o dată a spus, cu gravitate: «Ei bine, pe legea mea, *orice s-ar întîmpla,* dacă ar trebui să retrăiesc o altă viaţă, n-aş vrea o alta decît pe a lui Dietrich Berger... »

— N-aş vrea o alta decît a lui Dietrich Berger..., repetă Walter cu jumătate de glas.

„E foarte posibil ca omul să ţină încă mult la sine însuşi, chiar şi atunci cînd el s-a despărţit deja de viaţă..."

De afară se auziră cîrîiturile stupide ale găinilor, în seara ploioasă. Walter întinse mîna spre tatăl meu, întrebător: „Şi

n-ai motive să crezi că în cursul zilei următoare, un even ment...

— Sinuciderea făcea parte din «orice s-ar întîmpla».

— Totuşi, n-ai ghicit nimic ?(Spun doar: ghicit...)

— Eram convins că cei ce vorbesc despre sinucideri nu o fac."

„Acesta era omul, se gîndea tatăl meu cu amărăciunej căruia cele cîteva clipe de succes pe care le-am avut i-au adm cea mai multă bucurie sau mîndne..."

Walter murmură, ca într-o amintire, nemişcarea gurii săli fiind si mai

accentuată de lumina scăzută:

„Sfe întîmpla totuşi să recunoşti moartea, cînd ea a lovi deja adesea...

— Nu mai văzusem încă murind un om la care țineam.

— Dar acel Orient... violent, agitat...

— Eu vin din Asia centrală. Viața musulmanilor este d întîmplare în destinul universal: ei nu se sinucid. Am văzui pe mulți murind, însă cei pe care i-am văzut murind nu erau prietenii mei."

Afară, picăturile ropoteau peste frunzele plate de salbă-j moale ca peste o hîrtie; la intervale regulate, răsuna cîte cj picătură mai grea, căzînd din vreo streaşină.

„Cînd eram copil, spuse Walter cu glas scăzut, mi-era tare frică de moarte. Fiecare an care m-a apropiat de ea, m-a apropiat de sentimentul de indiferență la adresa ei... «Amurgul vieții îşi aduce lampa cu el», a spus, cred, Joubert."

Tatăl meu era sigur că Walter minte: simțea neliniştea urcînd la suprafață.

„Pentru ce, întrebă acesta, a dorit Dietrich să fie înmormîntat religios ? E ciudat — spun doar: ciudat — şi se împacă greu cu sinuciderea... Nu ignora faptul că Biserica nu acceptă funeralii religioase pentru sinucigaşi decît în măsura în care admite... iresponsabilitatea lor..."

Părea gelos pe determinarea cu care murise fratele său şi, totodată, mîndru.

„Iresponsabilitatea, spuse tatăl meu, nu era partea luij tare. Dar la urma urmei, el recuza Biserica, nu sfintele! taine."

Şovăi, apoi continuă : „Consider foarte dureros ceea ce I s-a întîmplaț. Ştiți că testamentul era sigilat. Fraza: «Voința 1 mea categorică" es'te să fiu înmormîntat religios», era scrisă pe] o foaie detaşată, pusă pe noptiera pe care se afla stricnina; j însă textul fusese mai intîi: «Voința mea categorică este să I nu fiu înmormîntat religios." A bifat negația mai tîrziu, cu |

mai multe linii... Fără îndoială că nu mai avea forța să rupă hîrtia şi să scrie din nou.

— 'Teamă?

— Sau sfîrşitul răzvrătirii: umilința..

— Şi de altfel, ce poți şti vreodată? în esență, omul este ceea ce el ascunde..."

Walter dădu din umeri şi-şi apropie mîinile, aşa cum fac copiii cînd vor să facă construcții de nisip. „O amărîtă de grămăjoară de secrete...

— Omul este ceea ce face !" răspunse tata.

Din fire, ceea ce el numea psihologia-de-secrete, aşa cum ar fi spus furtul-de-

buzunare, ii enerva. Presupunînd că sinuciderea bunicului meu avusese o „cauză", această cauză, fie ea şi cel mai banal sau cel mai trist secret, era mai puțin semnificativă decît otrava şi revolverul — decît hotărîrea prin care îşi *alesese* moartea,' o moarte care semăna cu viața lui.

„în umbra secretului, reluă el pe un ton mai moderat, oamenii sînt cam prea uşor egali.

— Da, eşti ceea ce se numeşte, cred, un om de acțiune...

— Nu acțiunea m-a făcut să înțeleg faptul că în'esență, aşa cum o spuneți, omul se află dincolo de secretele sale.

— Da... Ştiu: ai fost profesor. într-o civilizație ca a noastră, învățdmîntul şi sacerdoțiul, slujirea spiritului şi slujirea a ceea ce se numeşte Dumnezeu, sînt ultimele activități nobile ale omului."

Din camera funerară, tatăl meu revedea patul, răvăşit de oamenii spitalului veniți să ridice corpul, şi refăcut cu teamă de către Jeanne, cu scobitura de la mijloc asemănătoare celei pe care o fac cei ce dorm; lumina electrică încă ardea, ca şi cum nimeni, nici măcar el^însuşi n-ar fi cutezat să alunge moartea trăgînd perdelele. în dulapul întredeschis se afla un brăduț pentru aniversare, cu o mulțime de lumînărele... O scrumieră era pusă pe noptieră: înăuntru se aflau trei mucuri de țigară: bunicul turnase fie înainte de a lua veronalul, fie înainte de a adormi. Pe marginea scrumierei alerga o furnică, îşi continuase drumul în linie dreaptă, se cățărase pe revolverul depus alături. în afară de un claxon îndepărtat şi de huruitul unei trăsuri, tata nu mai auzea altceva decît zgomotul indiferent al ceasului de voiaj, neoprit încă. Mecanică şi vie ca şi acel ticăit, pe întreg pămîntul se întindea ordinea comunităților de insecte dedesubtul misterioasei libertăți omeneşti. Moartea se afla acolo, cu neliniştifoarea lumină a becurilor electrice atunci cînd se ghiceşte lumina în spatele perdelelor,

şi cu imperceptibila urmă pe care o lasă cei ce au ridica cadavrele; dinspre cei vii veneau zgomotul constant a claxonului, pasul calului care se îndepărta, ciripitul păsăriloi dimineața, voci omeneşti — toate înăbuşite, străine. La ora aceea, spre Kabul, spre Samarkand se îndreptau caravanele de măgari, cu zgomote de copite şi tropote pierdute în plictiseala musulmană... Aventura umană, pămîntul. Şi toate astea, ca şi destinul încheiat al tatălui său, ar fi putut'fi altele... Se simțea încetul cu încetul năpădit de un sentiment necunoscut, aşa cum mai fusese surprins în sanctuarele nocturne ale Asiei, de prezența sacrului, in vreme ce în jurul lui aripile ca de pîslă ale micilor cucuvele de nisip băteau în tăcere... Era, cu mult mai

profundă, angoasanta libertate a acelei seri la Marsilia cînd privea cum alunecau umbrele într-un miros uşor de ţigări şi absint — cînd Europa îi era atît de străină, cîhd o contempla aşa cum, eliberat din chingile timpului, ar fi contemplat alunecarea înceată a unei ore dintr-un îndepărtat trecut, cu întregul ei cortegiu neobişnuit. Aşa simţea el acum[1] viaţa întreagă devenind neobişnuită; şi se simţea brusc eliberat — misterios de străin pămîntului şi surprins de către acesta, asa cum fusese surprins de strada aceea pe care; oamenii din rasa mea, regăsită, alunecau prin iarba verde...

Trăsese, în sfîrşit, perdelele. Dincolo de volutele clasice ale porţii mari, frunzele aveau culoarea de verde intens al] începutului de vară; ceva mai jos începea frunzişul întunecat, pîna la liniile brazilor aproape negri. Privea multiplicitatea j nesfîrsită a acelui peisaj banal, asculta murmurul prelung al Reichbachului care se trezea, aşa cum, copil fiind, privea în urma constelaţiilor stelele tot mai mici, pînă ce-şi simţea ochii istoviţi. Si, din simpla prezenţă a oamenilor care treceau pe' acolo,' grăbiţi în soarele dimineţii, asemănători şi totuşi diferiţi precum frunzele, părea să tîşnească o taină care nu venea doar dinspre moartea aflată frică la pîndă în spatele lui, o taină care aparţinea cu mult mai puţin morţii, cit mai curînd vieţii — o taină care n-ar fi fost mai puţin cumplită dacă omul ar fi fost nemuritor.

„Am cunoscut sentimentul ăsta, spuse Walter. Si mi se I pare uneori că-l voi regăsi, atunci cînd voi fi bătrîn...''

Tatăl meu îl privea pe omul acela de şaptezeci şi cinci de ani care spunea: „Cînd voi fi bătrîn..." Walter îi prinse privirea, 1 înălţă mîna:

„Mi s-a spus că ai consacrat cîndva unul din cursurile \ dumitale prietenului meu Friedrich Nietzsche, cînd era la 1 acei... turci, nu-i aşa ? Mă aflam la Torino — la Torino din]

întîmplare... cînd am aflat că înnebunise. Eu nu-l văzusem : tocmai soseam acolo. Overbeck, înştiinţat, a căzut, dacă ppt spune aşa, de la Basel pe capul meu: trebuia să-l ia cu el de urgenţă pe bietul nefericit, şi n-avea nici măcar bani pentru bilete.Ca totdeauna! Dumneata... cunoşti chipul lui Nietzsche (Walter arătă spre portretul dindărătui lui) însă fotografiile nu-i pot transmite privirea : era de o blîndeţe feminină, în ciuda mustăţilor lui de... sperietoare. Privirea aceea nu mai exista..."

Capul îi era tot nemişcat, vocea tot scăzută — ca şi cum ar fi vorbit nu pentru

tatăl meu, ci pentru cărțile şi fotografiile ilustre aflate în umbră, ca si cum nici un interlocutor n-ar fi fost cu adevărat demn să-i înțeleagă; sau mai curînd ca şi cum interlocutorii care ar fi înțeles ce urma el să spună ar fi făcut cu toții parte dintr-un alt timp, ca şi cum nimeni, astăzi, n-ar fi acceptat să-l înțeleagă, dacă nu ar mai fi vorbit decît din curtoazie, oboseală' şi datorie. Era în întreaga lui atitudine aceeaşi modestie orgolioasă pe care o exprima micul său birou supraînălțat.

„Cînd Overbeck, tulburat, strigase: «Friedrich !», nefericitul îl îmbrățişase şi, imediat apoi, întrebase cu o voce distrată: «Ați auzit vorbindu-se de Friedrich Nietzsche ?» Overbeck arăta spre el cu stîngăcie: «eu ? nu-s acela, eu sînt un prost...»"

Mîna lui Walter, în continuare ridicată, o imita pe cea a lui Overbeck. Tatălui meu îi plăcea Nietzsche mai mult ca orice alt scriitor. Nu pentru predica lui, ci pentru incomparabila generozitate a inteligenței pe care o găsea la el. Asculta, stînjenit.

„Apoi, Friedrich vorbise despre solemnitățile ce se pregăteau pentru el. Vai!... l-am luat cu noi. Din fericire întîlnisem un prieten al lui Overbeck, un... dentist, care era obişnuit cu nebunii... Eu nu aveam prea mulți bani disponibili,' a trebuit să luăm locuri la clasa a treia... călătoria era lungă, de la Torino la Basel. Trenul era aproape plin de oameni sărmani, de muncitori italieni. Gazdele sale avuseseră grijă să ne spună că Friedrich avea accese de furie. în sfîrşit, am găsit trei locuri. Eu am rămas în picioare, pe culoar, Overbeck s-a aşezat la stînga lui Friedrich ; Miescher, dentistul, în dreapta sa; alături se afla o țărancă. Semăna cu Overbeck, avea acelaşi chip de bunicuță..'. Din coşul ei o găină îşi tot ițea capul afară; femeia i-l împingea la loc. Era ceva ce te călca pe nervi — zic: Te călca pe nervi! Ce trebuia să fie

pentru... un bolnav. Mă aşteptam la un posibil incideq deplorabil.

„Trenul a intrat în tunelul Saint-Gothard, care tocm fusese isprăvit. Parcurgerea lui dura pe atunci treizeci cinci de minute — treizeci şi cinci de minute — iar vagoanei de clasa a treia n-aveau lumină. în ciuda uruitului ca de fiar] vechi pe care-l făcea trenul, auzeam ciocăniturile pe care l făcea găina cu ciocul în răchită, şi aşteptam. Ce-am fi puni face în fața unei crize izbucnite în bezna aceea ?"

în afara buzelor turtite care abia se mişcau, întreg chipu său continua să rămînă nemişcat în lumina'ca de teatru; însj în vocea lui, punctată de picăturile care cădeau de pe olane se simțea fremătînd întreaga revanşă care există în anumit

forme de milă. .

„Si dintr-odată — dumneata... ştii desigur că multe din textefe lui Friedrich erau încă inedite — o voce a început si se înalțe în beznă, pe deasupra vacarmului osiilor. Friedricf cînta — articulînd normal, el care, în cursul unei conversații se bîlbîia — cînta un poem necunoscut nouă; şi acesta *ivi* ultimul său poem, *Veneția.* Nu prea-mi place' muzica Iu] Friedrich. E mediocră. însă cîntecul acela era... ei binej Doamne! sublim.

„Isprăvise cu mult înainte ca noi să fi părăsit tunelul. Cînd am ieşit din întuneric, totul era ca mai înainte. Ca mai 'nainte... Toate acestea erau atît de... neprevăzute... lai Friedrich era cu mult mai neliniştitor decît un cadavru. Asta era viața — spun pur şi simplu: viața... Se petrecea un.J eveniment foarte ciudat': cîntecul era la fel de puternic caji viața. Tocmai făcusem o descoperire... Ceva important, f' temnița despre care vorbeşte Pascal, oamenii au reuşit ss obțină" de la ei însisi un răspuns care copleşeşte, daca po cuteza să spun astfel, cu nemurirea pe cei ce' smt demni acest lucru. Iar în vagonul acela..."

Făcu pentru întîia oară un gest amplu, nu cu mîna ci pumnul, ca şi cum ar fi şters o tablă cu buretele.

„Iar în vagonul acela, vezi dumneata, şi uneori şi ma apoi — spun doar atît: uneori... — cerul' înstelat mi s-parut tot atît de eclipsat de către om cum sînt bietele noas destine eclipsate de către cerul înstelat..."

încetase să se mai uite la tatăl meu, pe care brusca sa elocință, în aparență distrată, îl tulbura cu atît mai mult cu cît era foarte străină de familia noastră. însă Walter deja îşi reluase ciudatul ton de dispreț care părea să se adreseze dincolo de tatăl meu, unui nevăzut interlocutor:

„Amanții pe deplin satisfăcuți — se spune: satisfăcuți, mi se pare? — opun dragostea morții. N-am încercat acest sentiment. însă ştiu că anumite opere rezistă senzației de amețeală care se naşte din contemplarea morților noştri, cerului înstelat, istoriei... Există unele dintre ele aici. Nu,' nu acelea gotice; dumneata... cunoşti capul tînărului din muzeul de pe Acropole ? Prima sculptură care a reprezentat un chip omenesc, pur şi simplu un chip omenesc; eliberat de monştri... de moarte...'de zei. în ziua aceea, omul l-a scos şi el pe' om din lut... E fotografia aceea, din spatele dumitale. Mi s-a întîmplat să o contemplu după ce am privit vreme îndelungată într-un microscop... Misterul materiei nu o atinge."

Măruntul şi bogatul țîrîit al ploii tot mai fine peste frunze, asemănător zgomotului de hîrtie arsă care se dezmo-totoleşte, venea de afară; picătura bogată

continua să se formeze, să răsune căzînd într-o băltoacă, în mod regulat.

Vocea lui Walter scăzu şi mai mult:

„Taina cea mai mare nu este că sîntem azvîrliţi la întîmplare între bogăţia materiei şi cea a aştrilor; ci faptul că, în această temniţă^ obţineam asupra noastră înşine imagini destul de puternice pentru a nega propriul nostfu neant.

Şi nu doar imagini... nişte... în sfârşit... înţelegi..."

Printr-una din lucarne,'parfumul, asemănător cu acela al ciupercilor, pe care îl răspîndeau arborii şiroind de ploaie în noaptea caldă încă, pătrundea înăuntru o dată cu foşnetul tăcerii pădurii, se amesteca cu mirosul de praf al cărţilor legate din biblioteca înecată în întuneric. în mintea tatălui meu se amestecau cîntecul lui Nietzsche cu scrîşnetul roţilor, bătrînul din Reichbach asteptînd moartea în odaia lui cu perdelele trase, masa funebră — izbitura metalică a mînere-lor sicriului purtat de oameni în spate...

Acel privilegiu despre care vorbea Walter, cu cît era el mai puternic împotriva cerului decît împotriva durerii!

Şi poate că el s-ar fi dovedit mai tare decît un chip de om mort, dacă acel chip n-ar fi fost un chip drag... Pentru Walter, omul nu era decît „o amărîtă de grămăjoară de secrete" creată pentru a oferi materie de studiu acelor lucrări care înconjurau pînă în profunzimile întunericului chipul lui nemişcat; pentru tatăl meu, întreg cerul înstelat era surprins în sentimentul care făcuse ca o fiinţă deja cîştigată de dorinţa de a muri să spună la sfîrşitul unei vieţi dureroase : „De-âr fi să aleg o altă viaţă, aş alege-o pe a mea..."

Walter bătea uşor cu degetele în cartea pe care i se odi neau mîinile. Tatăi meu revedea chipul pe care sinucideri nu era marcată decît printr-o dureroasă seninătate, pi ştergerea ridurilor, prin neliniştitoarea tinereţe a morţii...! privea în faţa lui chipul aproape asemănător, liniile putei nice de umbră, ochii ca de sticlă nemişcaţi, iar pe masă, n plină lumină, mîinile tremurătoare ale lui Walter, la fel *a* ale sale, deşi mai puternice, mîinile ca de tăietori de lemrJ ale familiei Berger din Reichbach, cu vene îngroşate 1 smocuri de păr cărunt.

Tatăl meu urma să asiste, în parte din curtoazie, în partl
din curiozitate, la o după-amiază de colocviu, şi să plece abil
seara. în cursul dimineţii, unul din verii săi, omul-la-toate a!
lui Walter, un obez destul de sprinten purtînd cravatŞ
papion şi care ţîşnea pe culoarele stăreţiei ca un balo:
cuprins de veselie,'îi răspunsese tatălui meu, care era curie

în privința relațiilor unchiului său cu Nietzsche: „Cred c
Walter juca, poate că nu tocmai pe lîngă Nietzsche, ci î
mediul acela, rolul pisălogului folositor: destul de bogat,
stare să intervină pentru a obține o slujbă, o pensie...
zgîrcit şi generos totodată (nu-i singurul...).

„Se mîndreşte că l-a readus la Basel, însă, în asemeni cazuri, poți fi adus înapoi şi de portarul casei... Cît despn scrisorile pe care le-a primit de la Nietzsche, fala biblioteci sale, şi pe care nu ți le va arăta niciodată, sînt, dragul me nişte ocări."

Cînd a început colocviul, tatăl meu şi-a dat seama uitase în ce măsură intelectualii constituie o rasă. Pentru *d* gîndirea lor caută adeziunea şi nu încercarea, pentru că ei se referă mai mult la bibliotecă decît la experiență; biblioteca însă este, la urma urmei, mai nobilă şi mai puțin flecară decît viața... Din discuția inutilă ca toate discuțiile ideologice şi al cărei interes se găsea în nişte monologuri succesive — colocviul, care trebuia să dureze şase zile, avea drept temă permanența omului de-a lungul civilizațiilor — tatăl meu reținea în mod vag cîteva frînturi. Un bărbos scund şi hirsut pierdut între şuvițele-i albe, ca o lăbuță de pisică într-un ghem de lînă, spusese: „Rețineți că cele trei mari romane ale recuce-

ririi lumii au fost scrise: unul de un fost sclav, Cervantes, altul de un fost ocnaş, Dostoievski, al treilea de un fost condamnat la stîlpul infamiei, Daniel Defoe." însă intervenția profesorului Mollberg îl interesase cu adevărat.

în pofida titlului său, de multă vreme Mollberg nu mai preda etnologia. Tocmai încheiase o misiune de trei ani în Africa, din sud-estul african german pînă în teritoriul gara-manților controlat de turci. Tatăl meu avusese prilejul să-i faciliteze misiunea, însă nu-l întîlnise niciodată. Cu capul său avînd o formă neregulată, cu ochii oblici, cu urechile ascuțite, semăna cu un vampir din romantismul german, descins din lumea poveştilor în costum modern. Stîrnise un interes pasionat atunci cînd făcuse rezumatul cîtorva din lucrările sale referitoare la societățile protoistorice:

„Mai presus de preoții-guvernatori se afla regele. Puterea lui creştea o dată cu luna: mai întîi nevăzut, iată că el începea să se arate atunci cînd îşi făcea apariția cornul lunii, acorda demnități mărunte... în'sfîrşit, luna plină făcea din el adevăratul rege, stăpînul vieții şi al morții. Atunci, cu chipul pictat sau aurit (avînd, fără îndoială, aspectul regilor preco-lumbieni), împodobit cu tezaurul regal, culcat pe un pat înălțat, el primea abluțiunile sacre, binecuvântările preoților, împărțea dreptatea, punea să fie împărțite alimente poporului, adresa astrelor rugăciunea

solemnă a regatului. Perfect!"

„Luna începea să descrească : atunci el se izola în palatul său. Cînd în sfîrşit venea vremea nopților fără lună, nimeni nu mai avea dreptul să-i vorbească. Numele său era interzis în tot regatul. Suprimat! Lumina îi era interzisă. Ascuns în beznă, chiar şi pentru regină, el îşi pierdea prerogativele regale. Nu mai da porunci. Nu primea şi nu trimitea daruri. Nu mai păstra din condiția sa decît acea recluziune sacră. Pentru întregul popor, recolta, căsătoria, naşterea erau legate de aceste evenimente."

„Copiii născuți în zilele fără lună erau omorîți la naştere."

îşi ridicase un deget uscat, ascuțit precum îi erau şi urechile.

„Nunta regelui cu regina — întotdeauna sora sa, întotdeauna! — era celebrată într-un turn; raporturile sexuale ale regelui cu celelalte soții ale sale erau legate de

mişcarea astrelor. Cum viața regelui era legată de Lună, ca a primei regine era legată de Venus — planeta, fireşte!"

„Acum, atenție! Cînd Venus, din luceafăr de searj devenea luceafăr de dimineață, toți astrologii stăteau j pîndă. Dacă era perioada unei eclipse de lună, regele şi regia erau duşi într-o peşteră din munte." '

„Şi erau sugrumați."

„Erau conştienți de acest lucru după cum un medii canceros nu ignoră modul cum sflrşeşte cancerul: erau legal de cer aşa cum noi sîntem legați de viruşii noştri. Aproapl toți demnitarii îi urmau în moarte. Mureau de moartea regem aşa cum murim noi de embolie."

„Cadavrul regelui era tratat cu cea mai mare afecțiunJ pînă ce învia o dată cu cornul lunii sub forma unui nou regef

„Şi totul reîncepea."

„Uite-aşa." 1

în sala aceea plină de cărți pînă la tavanul boltit, parei că Africa gîndeşte cu voce tare.

„Şi toate acestea ies la suprafață în timpurile istorica ştiți cu toții că un reprezentant al regelui era în mod soleml sugrumat în piața mare din Babilon pentru începutul anului! în vremea asta adevăratul rege, Atotputernicul, era dezbrăca! umilit, bătut într-un ungher întunecos al palatului..."

„Nu se pune problema ca acest rege să fie asimilabil unul zeu sau unui erou. El era regele aşa cum regina termitelol este regina. Civilizația aceasta trăieşte într-o fatalitate absoluta Regele nu este sacrificat unui Zeu-Lună : el este totodată ei

însuşi şi luna, aşa cum oamenii-panteră din Sudan sînt totodată ei înşişi şi pantere şi aproape aşa cum, pur şi simplu, copiii sînt ei înşişi şi d'Artagnan."

„Ne aflăm într-un domeniu cosmic, în domeniul anterioi religiilor. Ideea de creație a lumii încă nu a fost poată concepută. Se ucide întru vecie. Zeii nu s-au născut."

Şi după o analiză a „marilor structuri mentale" a căron succesiune forma în ochii săi aventura omenirii, conchisese : 1

„Fie că este vorba despre legătura cu cosmosul în acestei societăți, fie că este vorba de Dumnezeu în civilizații, fiecărei structură mentală ține drept absolută, inatacabilă, o evidențăj deosebită care pune ordine în viață, şi fără de care omul nul ar putea nici gîndi, nici acționa. (Evidență care nu-i asigură j

în mod obligatoriu omului o viață mai bună, care poate foarte bine să contribuie la distrugerea sa, fireşte!) Ea este pentru om ceea ce acvariul este pentru peştele care înoată în el. Ea nu vine de la spirit. Nu are nimic în comun cu căutarea adevărului. Ea este cea care-l prinde şi-l posedă pe om; el nu o posedă niciodată în întregime. Dar poate că structurile mentale dispar fără posibilitate de reîntoarcere, la fel ca plesiozaurul; poate că civilizațiile nu sînt bune decît să se succeadă unele altora pentru a-l azvîrli pe om în butoiul Danaidelor; poate că aventura umană nu se menține decît cu prețul unei implacabile metamorfoze; atunci, n-âre nici o importanță că oamenii îşi transmit pentru cîteva veacuri conceptele şi tehnicile lor; căci omul este o întîmplare şi, în esență, lumea e făcută din uitare."

Dăduse din umeri şi repetase, ca un ecou:

„Din uitare..."

„Omul fundamental este un vis al intelectualilor cu referire la țărani: visați un pic la muncitorul fundamental! Vreți ca, pentru țăran, lumea să nu fie făcută din uitare ? Cei ce n-au învățat nimic nu au nimic de uitat. Un țăran înțelept, ştiu eu ce vrea să însemne asta; cu siguranță nu este el omul fundamental! nu există un om fundamental, îmbogățit, după epoci, cu ceea ce gîndeşte şi crede: există omul care gîndeşte şi crede, sau nimic. Priviți f"

Arătase, pe peretele principal, acolo unde existase, fără îndoială, cîndva un crucifix, spre o statuetă de la prova unei corăbii dată îngrijit cu ceară, un atlant cioplit în stilul amplu Şi stîngaci al figurilor marine, avînd dedesubt doi sfinți gotici din acelaşi lemn întunecat.

„Aceste două statuete gotice şi chipul acela de la provă sînt, după cum ştiți, din acelaşi lemn. Insă sub aceste forme nu se află nucul fundamental, ci doar nişte

buşteni."

„în afara gîndirii, avem de-a face cînd cu un cîine, cînd cu un tigru, cu un leu dacă preferaţi: tot un animal. Oamenii nu prea au altceva în comun în afară de actul de a dormi, atunci cînd dorm fără vise — şi de a fi morţi. Ce importanţă are o permanenţă a neantului', dacă înverşunarea celor mai buni nu atinge decît ceea ce este mai perisabil...

— înverşunarea asta măcar este durabilă, dragul meu profesor, spusese Walter. Ceva etern sălăşluieşte în om — în

omul care gîndeşte... Ceva ce eu voi numi latura sa divinăj este aptitudinea sa de a pune lumea în discuţie...

— Sisif este şi el etern !" i

Discuţia odată încheiată, cineva pe imensul culoar 1 întrebase pe Mollberg cînd urma să-i apară manuscrisul:

„Niciodată. în fond, el era o luptă cu Africa. E perfect!
Paginile lui atîrnă de crengile joase ale unor arbori de soiul]
diferite între Zanzibar şi Sahara. După tradiţie, învingători»
poartă rămăşiţele învinsului." 1

Tatăl meu o pornise peste cîmpuri. Acestea se întindea!
dincolo de stăreţie între siluetele a două păduri smălţate di
steluţele de cicoare sălbatică de acelaşi albastru cu cerul dej
seară — un cer la fel de transparent acum ca al marilol
înălţimi, în care pluteau la întîmplare nori trecători. Tot cJ
urca dinspre pămînt se odihnea într-o pace radioasă, sej
scălda în pulberea difuză a începuturilor de amurg; frunzela
străluceau încă în aerul fremătător al ultimilor curenţi răcoros!
născuţi din iarbă şi din mărăcini. La Kabul, la Koniach, sa
gîndea tatăl meu, nu s-ar fi vorbit decît de Dumnezeu... Di
cîte ori, în Afganistan, nu visase el la ceea ce ar fi vrut mai
întîi să regăsească ! Mirosul de fum al trenurilor, al asfaltului
încins de căldura soarelui, al cafenelelor pe înserate, cerul
cenuşiu deasupra coşurilor caselor, locurile de scăldat !j
Coborînd din Pamir, acolo unde cămilele pierdute se cheamăj
printre vălătucii norilor, reîntorcîndu-se din nisipurile Sudului]
în care greieri mai burtoşi ca racii, dintre tufişurile de spinij
îşi înalţă la trecerea caravanelor antenele deasupra căştilor]

ca de cavaleri, el ajungea în cîte un oraş de culoarea unuij
osuar. Sub poarta de lut străjuită de bîrne, visau călăreţii]
zdrenţăroşi, cu picioarele întinse în scara şeii; Ia poalele!
locuinţelor, ascunse precum femeile, străluceau ca mica vreol
căpăţînă de cal şi nişte oase de peşte, în nisipul uliţelor lipsitei
de ferestre. Afară, nici o frunză, iar înăuntru, nici o mobilă :]
zidurile, cerul şi Dumnezeu. După cîteva luni petrecute înj
Asia centrală, în trapul infinit al cailor afgani, visa garduri]
împestriţate cu afişe, sau muzee inepuizabile, acoperite de]
picturi pînă la tavan, la fel ca prăvăliile negustorilor de tablouri |
în pînzele olandeze. Regăsind însă Marsilia, învăluită într-o]
pulbere albastră asemănătoare celei care în seara aceea urca]

dinspre Rhin, descoperise că Europa însemna vitrine de magazine...

Unele îi rămăseseră familiare: farmacii, „bronzuri artistice", măcelării, prăvălii ale negustorilor de legume şi fructe (dar cît de roşie era carnea, cît de mici şi fără de culoare erau piersicile!). Altele îl surprindeau timp de cîteva minute: vitrine pentru pedichiurist, pentru ceasornicar, pentru ortoped, vitrine cu flori, cu corsete, o vitrină pentru coafor cu inscripţia încă neîntîlnită: „cocuri de ceremonie" — o vitrină cu coroane mortuare... într-o oglindă mare, femeile se priveau în trecere. Tatăl meu avea acum timp să le privească; era surprins de mersul lor legănat, de lipsa de pudoare a rochiilor mulate pe care nu le văzuse încă pînă atunci în Europa şi pe care Islamul nu le cunoştea. îşi amintea de rochii cloş care foşneau, şi dădea de nişte odalisce purtînd tocă sau pălării ample, ale căror picioare împiedicate se mişcau precum picioarele mutilate ale chinezoaicelor, printre acele ghete, toate acele ghete ! ieşind de sub pantaloni în carouri mici, canotiere şi panamale... Nici o femeie musulmană nu poartă pălărie.' Familiaritatea acestor femei cu costumele lor de carnaval conferea fiecărui chip întrezărit siguranţa distrată a chipurilor de nebuni. Totuşi, Europa găsea, în absenţa vălului musulman, în apariţia chipurilor, o dureroasă puritate. Ceea ce marca aceste chipuri nu era nuditatea, ci munca, îngrijorarea, rîsul — viaţa. Erau chipuri dezvăluite.

Asta se întîmpla oare pentru că moda, vreme de şase ani, transformase costumele, sau din pricina unei grabe surde care mocnea sub indolenţa serii ? In faţa acelei rase, cîndva familiare, pe care i-o învălmăşea în jur seara din Vechiul Port, cu bastoanele ei, manechinele ei purtînd mustaţă, cu tangourile ei şi cu vasele de război din larg, i se părea nu numai că se reîntoarce în Europa, ci că se

reîntoarce în timp. Aruncat la un țărm de neant sau de veşnicie, îi contempla cețoasa alunecare — tot atît de izolat de el ca şi de cei ce trecuseră, cu neliniştile lor uitate şi cu poveştile lor pierdute, pe străzile primelor dinastii din Bactra şi din Babilon, prin oazele dominate de Turnurile Tăcerii. Gospodinele se grăbeau, cu plasa sub braț, prin muzica şi mirosul de pîine caldă; un negustor de vopsele îşi trăgea obloanele multico-

lore pe care stăruia o ultimă rază de lumină; sirena unul pachebot părea să cheme un comis cu tichie pe cap care cari în spate un manechin în interiorul unei prăvălii înguste plini de umbre — pe pămînt, spre sfîrşitul celui de al doilea mileniJ al erei creştine...

Soarele apunea peste Alsacia, colorînd intens fructekj roşii ale merilor. Cîtor întrebări succesive li se dăduse glasi cu egală pasiune, sub bolțile acelei stareții! Zadarnic gîndl livezi cu inepuizabile renaşteri, pe care întotdeauna aceeaşi nelinişte le luminează ca un mereu acelaşi soare! Gînd *da* odinioară, din Africa, din Asia, gînd din acea zi de vara ploioasă şi însorită, atît de întîmplător, atît de neobişnuit -l la fel ca şi rasa albă în seara de la Marsilia, la fel ca şi rasa oamenilor dindărătul ferestrei camerei mortuare, tuîbură-j toarea şi banala taină a vieții în lumina cețoasă a zorilor...

Ajunsese în dreptul copacilor înalți, brazi deja plini dej întuneric, păstrînd încă o picătură transparentă pe vîrfui fiecărui ac; tei cuprinşi încă de zarva vrăbiilor. Cei man frumoşi erau doi nuci: îşi aminti de statuile din bibliotecă.

Plenitudinea arborilor seculari emana din masa lor, îns^ efortul prin care ieşeau din trunchiurile lor uriaşe ramurile] răsucite, explozia în frunze întunecate a acelui lemn, atît de bătrîn şi atît de greu îneît părea că mai curînd se înfundă în pămînt şi nu că se smulge din el, toate acestea impuneau ideea unei voințe şi totodată a unei metamorfoze fără de sfîrşit. Printre ei, colinele coborau pînă la Rhin; ei încadrau catedrala din Strasbourg în depărtare, în amurgul fericit, aşa cum alte trunchiuri încadrau alte catedrale în cîmpiile Occidentului. în turnul acela înălțat în rugăciunea lui de amputat, întreaga răbdare şi întreaga trudă omenească desfăşurate în valuri după valuri de viță de vie pînă la fluviu nu erau altceva decît un decor al serii în jurul secularei creşteri a lemnului viu, a celor două trunchiuri aspre şi noduroase care smulgeau forțele din pămînt pentru a le desfăşura în ramuri. Soarele ajuns la linia orizontului le împingea umbra pînă spre cealaltă parte a văii, ca două raze groase. Tatăl meu se gîndea la cei doi sfinți, la atlant; lemnul crispat al acelor nuci, în loc să suporte povara lumii, înflorea într-o viață

veşnică în frunzele lor lucioase proiectate pe cer

si în nucile lor aproape coapte, în întreaga lor masă solemnă pe deasupra cercului larg desenat de lăstarii tineri şi de nucile uscate din cursul iernii. „Civilizațiile sau animalicul, la fel ca statuile sau butucii..." între statui şi butuci se aflau copacii, si desenul lor neînțeles ca şi cel al vieții. Şi atlantul, şi chipurile sfinților pustiite de fervoarea gotică se pierdeau în acel desen la fel ca spiritul, la fel ca tot ceea ce tatăl meu tocmai auzise — ascunşi în umbra acelei statui indulgente pe care şi-o modelau lor înşile forțele pămîntului, şi pe care soarele, ajuns la înălțimea dealurilor, o întindea peste neliniştea oamenilor pînă la orizont.

De patruzeci de ani, Europa nu mai cunoscuse războiul.

1934 — 1950 — 196

Aici, nu aştept să regăsesc altceva decît arta, şi moartea. Se întîmp'lă rar ca nişte memorii să redea întîlnirC dintre autor şi ideile care-i vor copleşi sau conduce viai_ Gide ne explică modul în care s-a descoperit pederast, îna biograful sau este cel care încearcă să ne explice cum s-l descoperit artist. Or, în mintea mea — în mintea majorități intelectualilor—, există idei a căror întîlnire este la fel dl prezentă ca cea a ființelor. Folosesc cu intenție cuvîntii întîlnire, pentru că reflecția se va elabora mai tîrziu, ea se va descoperi mai tîrziu. Totuşi presimțim pe dată fecunditate! acelor idei, ce erau cîndva numite inspirație. Şi le-am întîlni în Egipt pe cele care, ani în şir, au condus reflecțiile meii asupra artei.

Prima dintre ele s-a născut din Sfinx. Nu era pe atunci complet degajat. Nu mai era îngropat ca în 1934, dar înc» mai vorbea mărețul limbaj al ruinelor, ce sînt pe cale să se! metamorfozeze îri situri arheologice. In 1955 scrisesem pff cînd mă aflam în fața lui :

„Degradarea, îm'pingîndu-i trăsăturile pînă la limita a ceea ce este inform, le conferă accentul pe care-l au pietrele-dra-J cului şi munții sacri; marginile tombanțe ale pieptănăturii încadrează, câ aripile căştilor barbare, chipul uriaş şi tocit pej care apropierea nopții' îl estompează şi mai mult. Estaj momentul în care cele mai vechi forme' domesticite însu-l flețesc locul în care vorbeau zeii, alungă informa imensitate] şi comandă constelațiile care par că nu ies din beznă decît I pentru a gravita în jurul lor.

„Oare ce legătură poate să existe între comuniunea cui care penumbra medievală umple naosurile şi pecetea cu care I ansamblurile egiptene au marcat imensitatea: între toate I formele care au captat partea lor de imperceptibil ? Pentru I toate, în proporții diferite, realul este aparență; şi există altceva care nu este

aparență şi care nu se numeşte întotdeauna Dumnezeu. Acordul între veşnica derivă a omului şi ceea ce-l conduce sau îl ignoră le conferă forța şi accentul': pieptănătura unghiulară a Sfinxului se potriveşte' cu Piramidele, însă aceste forme uriaşe urcă împreun'ă din micuța

încăpere funerară pe care o acoperă, dinspre cadavrul îmbălsămat pe care aveau misiunea să-l unească cu veşnicia"

Atunci am făcut distincția între două limbaje pe care le auzeam împreună de treizeci de ani. Cel al aparenței, al unei mulțimi care se asemănase fără îndoială cu ceea ce vedeam la Cairo: limbaj al efemerului. Şi acela al Adevărului, limbaj al eternului şi al sacrului. Desigur că Egiptul a descoperit necunoscutul' din om aşa cum îl descoperă țăranii hinduşi, însă simbolul veşniciei sale nu este un rival al lui Şiva, care-şi reia, peste corpul zdrobit al ultimului său duşman, dansul său cosmic în constelații: acesta este Sfinxul. El este o himeră, iar mutilările care-l transformă într-un uriaş cap de mort îi sporesc şi mai mult irealitatea. Descopeream, însă, că acest lucru este adevărat şi pentru catedrale, pentru grotele din India şi pentru China; şi mai descopeream că arta nu este o dependență a popoarelor fată de efemer, față de casele şi de mobilele' lor, ci față de Adevărul pe care ele l-au creat rînd pe rînd. Ea nu depinde de mormînt, dar depinde de ceea ce este veşnic. Orice artă sacră se opune morții, pentru că ea nu-i împodobeşte civilizația, ci o exprimă conform valorii sale supreme. Nu înțelegeam pe atunci cuvîntul: sacru, cu un sunet funebru. *Victoria* greacă îmi apărea ca un sfinx al dimineții. Singurele care rezistă sînt realismele de dincolo-de-lume, iar eu descopeream că, luată în bloc, chiar şi arta modernă este un animal fabulos. Aveam să descopăr acest lucru vreme de zece ani...

în acest timp, Sfinxul domina de sus satul şi micul templu. Labele îi dispăreau încă în^pămînț, ceea ce îi transmitea sufletul munților sculptați. Insă ruinele, adevăratele ruine care uneau templele surpate cu închisorile părăsite ale lui Piranese, ale căror spînzurători susțin lanterne uriaşe, se transformă încetul cu încetul în situri arheologice. Nu vom revedea niciodată Sfinxul îngropat în nisip, cu cîțiva soldați cățărați *pe* urechile sale, precum soldații lui Bonaparte saîi cei ai fui Nelson; nici Atena „care nu mai era, vai!, decît un sat albanez!" Nu vom mai vedea multă vreme sfincşii afundați pînâ la gît în deşertul nubian, nici pe cei pe care vîntul nisipurilor i-a tocit în'asemenea hal încît capetele lor seamănă cu buturugile celor mai bătrîni măslini...

în Marea Piramidă, camera funerară a faraonului este astăzi accesibilă.

Se spunea că Hitler de aici se inspirase pentru camera în care stătea să se reculeagă, la Nurnberg, înaintea discursurilor de pe stadion. Stîlpii monumentului nazist seamănă,

într-adevăr, cu cei ai Templului de Granit, degajat în faj
Sfinxului. însă drumul care duce la mormîntul faraonului i
are nimic în comun cu cel pe care-l jalonau stîlpii geometri
de la Nurnberg. Mai întîi este labirintul confuz dat la ivea!
de jefuitorii de morminte. Jefuitori moderni, jefuitori islami
în slujba unor califi nebuni, şi, mai cu seamă, jefuitori anti
care oîjbîiau cătînd spre aurul morții sub lumina tortei»
care snrîiau... Drumul lor este făcut din interstiții fnt
pietrele apropiate, ca şi culoarele preistorice, si te aştepți
descoperi pe stînci desenele şterse, reprezentînd bizoni^ d(
la Font-de-Gaume, milenii informe, cînd iată că apare a
brupta galerie faraonică în care nu poți pătrunde în picioard
şi care urcă drept în întuneric ! în Egiptul de sus, la capătij
unor galerii mai înguste decît acestea au fost găsite schela
tele jefuitorilor de comori, care nu se mai putuseră întoarcă
prinşi în capcană între pereții acoperiți cu mici crocodil
mumificați, suprapuşi ca sticlele...

Destinul nu a încetat să amestece dominourile sarcofagelol regeşti cu gesturile sale de orb. La Teba, la fel ca aici. Sul cea de-a XXII-a dinastie, mumiile marilor regi tebani fuseserl reînfăşurate şi adunate în cîteva morminte, din grija preotiloa La sfîrşitul secolului al XlX-lea, au fost descoperiți „treizeci şi trei de regi, regine, principi şi primi profeți ai lui Amon —I şi zece personaje de importanță secundară'...". Un vapor a urcat pe Nil, încărcat de faraoni; la trecerea lui, femeila despletite boceau ca la funeralii. în timpul transferării! nenumărate corpuri fuseseră aşezate în sicrie care nu mal erau ale lor. Şi printre capacele'sicrielor regăsite, se afla cei al lui Ramses...

Anul trecut, m-am dus să inspectez domeniul umbreloil părăsite de la Versailles. Mica Veneție în care locuiau! gondolierii de pe Marele Canal, rămăşițele menajeriilor cuj animalele lor din piatră şi vestigiile labirintului cu himerele] lor din plumb, minusculul teatru de la Trianon în care] Marie-Antoinette a jucat *Bărbierul din Sevilla* în fata priete-J nilor ei (şi a lui Beaumarchais, dus apoi îndărăt la Bastilia).] Magaziile destinate decorurilor acestui teatru atît de micuți sînt mari. S-

ar fi zis că nu le mai fuseseră deschise uşile de lai Revoluţie. O fetiţă purtînd codite ca nişte cornițe ne-a adus! o cheie'uriaşă. Lucrătorii au izbutit să'tragă canaturile. înl accese de tuse, o explozie de praf a umplut curtea în carel nevestele plutonierilor noştri cultivă muşcate pe pervazull ferestrelor; şi o cîrmă, de care spînzurau pînze de păianjeni precum pînzele galerelor morţii, a căzut pe pavaj, făcînd să |

sară, printre curcani, un adevărat norod de amoraşi negri cu aripile argintate.

„De cincizeci de ani îl căutăm la Invalides! a strigat conservatorul: ăsta e carul funebru al lui Napoleon !"

Curăţat, el nu mai seamănă decît cu dricul înaintea căruia mergea Berlioz cu pletele zbîrlite de vîntul de iarnă, în urma celor treizeci şi şase de valtrapuri negre... Şi în culoarul ăsta care urcă drept în beznă, atît de aproape de Piramidele lui Bonaparte, mă gîndesc la ziua în care Napoleon a desfăcut pachetele primei corespondente venite la Sfinta-Elena — pentru a găsi, în locul ziarelor aşteptate, teancurile de scrisori de dragoste ale femeilor' care îi propuneau să-şi împartă viaţa cu el...

Iată camera funerară, a cărei majestate este dată de proporţii, de geniala rigoare a arhitecturii — pietrele acestea, ca si cele ale monumentelor mexicane, par tăiate cu briciul — şi de caracterul malefic închis al locului. Urcăm de multă vreme, şi aerul este rarefiat ca al adăposturilor atomice. însă încăperile adăposturilor se află în fundul peşterilor ai căror stîlpi fără de sîîrşit îşi pierd ogivele lor preadamite în beznă, cu farurile vreunui insolit automobil luminînd mănuşile cu manşetă albă ale unui soldat nemişcat. Aici, piramida care ne cuprinde de peste tot slăveşte prin sufocanta ei geometrie puritatea camerei funerare şi pe cea a morţii. Sarcofagul a rost distrus sau furat cîndva; absenţa lui, anunţată de scobitura în ruină, se potriveşte mai bine cu'aceste ziduri incoruptibile decît ar face-o prezenţa lui. Te gîndeşti la povestirea indiană în care un prinţ pune' să se înalţe vreme de mulţi ani, după moartea femeii pe care o iubea, cel mai frumos mormînt din lume. Monumentul odată terminat, este adus sicriul, care distruge armonia camerei funerare: „Luaţi asta de aici...", spune prinţul. Aici mormîntul este ' suficient: este rnormîntul Morţii. Grotele noastre, cu silexurile lor cioplite si propulsoarele'lor, ne amintesc că omul a născocit unealta — Hgiptul însă este cel ce ne aminteşte că omul a inventat mormîntul.

Coborîrea în camera lui Hitler se făcea printr-o scară în spirală, de marmură cenuşie, cred. Alături de meterezele ramase în picioare care înconjurau Niirnbergul sfărîmat, în care tancurile noastre nu mai regăseau nici măcar pieţele publice, nişte

schelete ne întîmpinaseră într-un balcon : cele ale Muzeuiui de Istorie Naturală, ale cărui vitrine fuseseră

spulberate de un obuz. Stadionul nu era distrus. Intrării laterale, pe care ardeau lumini în timp ce Hitler vorbea 1 tribună, şi chiar culoarul monumental asemănător Templul! de Granit erau încă în picioare. Bucăți răsucite din acvila di bronz de pe fronton erau împrăştiate pe solul devasta cîndva de demonii şi zeii Germaniei, ca şi cum cel de-al Treild Reich se stinsese 6 dată cu înaltele fascicule de lumină aii farurilor care brăzdaseră cerul negru la ceasul la care *m* aprindeau luminile. Tăcerea după-amiezii, tăcerea oraşele! distruse ale căror cadavre au fost îngropate. Am pornit-o pi scara în spirală, temîndu-ne vag să nu fi fost minată. Curînl lanternele noastre electrice au devenit inutile: o lumii! roşie venea din adîncuri. Un cor de voci lipsite de vlagă urci spre noi de parcă era vocea acelui infim incendiu. Parei pămîntul oraşului bînțuit, cel al Cavalerilor Apocalipsul» şi al amintirilor hitleriste, ar fi vrut să păstreze un ecou al uriaşului flagel, al dîrei strălucitoare care pustiise Europa pînă'la Stalingrad şi care aprindea atunci Berlinul: rezervoarJ de benzină ca nişte ruguri ale zeilor hinduşi, cu trîmbele Ion negre de cîte zece' kilometri, ferme a căror ardere era reflectați de zăpadă în miezul întunericului, oraşe aflate sub bombei! cu fosfor. Coboram spre lumina nemişcată, sacră precum acele flăcări pe care le-am văzut în singurătatea munților: Persiei unde se înălțau cîndva altarele magilor. Ni se pâre! că tot coborîm, nu spre biroul vag mitologic al dictatorului,! ci spre un sanctuar al focului care, vreme de ani, îl însoțise, asa cum rugul răbdător îl aştepta pe Hercule. îl aştepta cfntînd, nu cu vocea sfîrîitoare a flăcărilor, ci cu murmurul care însoțeşte incandescența cuptorului brutarului. Şi cîntecul ăsta ne pătrundea precum o binecuvântare îndepărtată! Oroarea pe care o ştiam prea bine (deschiseserăm niştel lagăre de exterminare) rămăsese pe stadion, împreună cui oraşele transformate în grămezi de pietre şi cu bucățile!

sfîrtecate ale uriaşei acvile de bronz. Aici, în adîncim'ile

pămîntului, un crepuscul fără de oameni îşi cînta inexplicabilul!

său cîntec de leagăn pentru moartea Germaniei.

Coboram. Dincolo de ultimele trepte care păreau săi acopere sfărîmăturile unei imense oglinzi roşii—1 îngrămădire de cutii de sardele deschise, luminate de lanternei cu mici abajururi stacojii, cele ale lui Hitler ? — o mulțime[1]! de soldați negri, ajunşi aici înaintea primei unități ameri-i cane, improvizau un dans ritual cîntînd cu gura închisă uni admirabil *spiritual.* Cîntec al plantațiilor la căderea serii,! melopee a suferinței adînci, născocită cîndva de vreun sclav |

din Sud pe cînd asculta lopătarii, şi care încă ne mai parvenea la urechi, pierdută, cînd am ajuns la pilonii geometrici imitați după cei din Templul de Granit...

Templul de Granit, sau mai curînd Egiptul etern, se află aici. Destinul lui Hitler îl traversează ca un trăznet care a luat-o razna. *Erwache, Deutschland!* cîntecele tinerilor soldați hitlerişti pe drumurile noastre din iunie printre dalii şi praf... Amanta lui englezoaică răspunzînd întrebării: ,',Cum de ai putut să te culci cu gorila asta ? — Lasă-mă-n pace, idiotule! Dintre toți amanții mei, ăsta era cel mai amuzant: niciodată nu m-'am distrat aşa de mult ca atunci cînd ne jucam de-a v-ați ascunselea la Berchtesgaden !" Leul de piatră adus de către Leclerc, şi cu care nu ştiam ce face; fără îndoială că stă aruncat pieziş în vreuna din magaziile Luvrului. Povestirea spusă de ambasadorul Germaniei: într-una din cele mai proaste zile, Goebbels se duce să țină un discurs generalilor care pleacă pe frontul rusesc şl le reaminteşte de miracolul de la Brandenburg : Fredericri, pe punctul de a se sinucide, aflînd de moartea țarinei. „Unde e țarina ?" întrebă unul dintre generali. Goebbels se reîntoarce la minister, unde pe peron îl aşteaptă garda cu torțe: „Ce se întîmplă ? — Preşedintele Roosevelt a murit." Iar fostul psihiatru al lui Hitler, cel care afirma neatent că descoperise cheia cruzimii în timp ce era torturat, spunîndu-ne la Groethuysen, lui Gide şi mie, *înainte* de război: „Hitler e obsedat de Hohenzollerni. Mi-a spus : Am să fac războiul. O să-l pierd. însă eu n-am să mă duc să tai lemne la Doorn. " Sfîrşitul rivalului ultimului împărat: bunkerul său se găsea alături de Tiergarten: în ziua morții sale, alimentele paraşutate i-au fost aduse de către un paznic de la grădina zoologică... Zvastica peste Varşovia, peste Paris, peste Acropole. Oraşele germane cu drapelele albe făcute din cearşafuri la toate ferestrele, pe sute de kilometri... Cîțiva ani strălucitori prin lumina roşiatică a Niirnbergului, prin indiferenta beznă a Piramidelor... Imperiul.

Cînd, după ce am părăsit culoarul jefuitorilor de morminte, regăsesc Nilul şi nisipul, memoria îmi readuce în minte, pe sub scheletele 'agăţate de balcoane, o biciclistă grasă şi zîmbitoare cu ghidonul bicicletei încărcat de liliac, mergîiîd singură şi poticnindu-se pe caldarîmul Niirnbergului...

La Cairo au înflorit arbuştii de *flambayants* cu flori roşii strălucitoare. Culoarea asta care evocă „ţările" calde, aşa

cum mirosul de opium evocă China, aproape că o uitasem! după cum uitasem că nu văzusem niciodată aceste ţării acest anotimp. Salcîmi trandafirii, cascade de *bougairivilleM* şi cele trei flori purpurii ale unui rodiu într-o curte de culoanl argilei, ca la Ispahan...

Iată muzeul. Acum treizeci de ani, în fata lui se întinde! una din acele pieţe deşertice pe care Anglia, expertă totul în gazon, le adusese Islamului. Praful ei stagnant se potrivei cu umbrele care au venit într-o noapte, una după alta, să-nl propună, neatente, fotografii obscene — asa cum se potrivei cu vechiul Shepheard's Hotel unde m-am întors înainte de I pleca din nou in zori, pe vremea cînd Corniglion şi cu mini mergeam pe urmele ruinelor Sabei. într-o lume de'pluş şi dJ praf, coloşii lui Akhenaton răsăreau din roşul pompeîan al zidurilor cu o forţă neobişnuită, lingă un popor somnambuB lîngă paşalele sale' petrecă'reţe şi lîngă oraşul Morţilor.

M-am întors acum zece ani; am regăsit muzeul prafului şi piaţa pustie. Astăzi ea este Piaţa Eliberării; noul Cairo! impetuos, îşi înalţă în jurul meu'scunzii săi zgîrie-nori şl enormul său hotel Hilton care opune propriul său Egipt! rotirii lente a doi şoimi ai lui Horus. în fundul pieţei unde se! împletesc vesele jocuri de apă, aceeaşi prezenţă' spiritualul umple acele săli care ar fi provinciale dacă nu ar reuni cîteval din operele majore ale omenirii — o prezenţă spirituală, şjr încă ceva, mai tulbure. Cu ocazia inaugurării, cam pe la 1900, ziariştii au văzut dintr-o dată oficialităţile luînd-o la

foană, cu fesul pe cap şi îmbrăcate în redingotă, lăsînd balta iscursurile: mumia lui Ramses, vrăjitor tragic cu cap *da* papagal *ara* cu meşa de păr alb fluturînd, îşi cobora înceta braţul spre ele...

O rază de soare, atingînd mumia şi dilatînd articulaţia, eliberase antebraţul, care purtase cîndva greutatea sceptru-lui.

Oare cîte muzee abandonate în pluşul lor ros am vizitat, de la muzeele coloniilor engleze, în care păsările împăiate■! privesc rotindu-se încremenitele Dansuri ale morţii, pină la j colecţiile bretone în care se acumulează machetele de

vase I pe care căpitanii le înfățișau armatorilor, asemănătoare ■ celor pe care mi le-a lăsat moştenire bunicul meu ? Micul muzeu galic al cărui nume l-am uitat, năpădit de măceşii în ! floare, atît de fireşti încît par celtici şi care par să răsară dJntf'UQ pămînt hrănit cu cele patruzeci de mii de mîini S tăiate de Cezar; şi poporul etrusc al muzeului din Valterra,

cu toate umbrele sale adunate pe mici terase înflorite ca pentru o Judecată de Apoi de care judecătorul ar fi uitat (împrejur, difuze, strigătele pieții); si vilele siciliene de pe zidurile cărora coboară fără îridpiafă cocoşații cu tricorn pentru a se alătura păsărilor nopții. Samuraii aceia în costum de ceremonie, ce pot fi văzuți doar din spate în palatul din Kyoto, dar ale căror manechine tremură imperceptibil la zgomotul calculat al parchetului, ce trebuia să pună in alertă străjile împăratului... Şi muzeul costumelor de la Teheran, figurile sale de ceară care se desprind din întuneric cu gesturile lor de cadavre, în vreme ce negustorul de ceai de alături deschide una cîte una ferestrele închise dintotdeauna, ca şi cum Persia lui Gobineau ar fi continuat o conversație în umbră, acolo unde copii din ceară purtînd tichii înalte țes covoare pe care nu le vor isprăvi nicicînd. Şi curtea interioară a vechiului muzeu din Mexico: Monetăria construită de viceregi, în care zeii azteci pe care noul muzeu nu i-a mai vrut, pedepsiți, cu nasul la perete sub arcade, înconjoară grădina redevenită sălbatică. Şi la Cairo chiar, casa Cretanei, cu divanele ei din balcoanele închise cu grilaj, avînd în centrul unui salon amețitor moştenit de la Mehmet AU, într-o colivie în formă de moschee, o pasăre din Antile cu gît golaş ca un minuscul hoitar, căreia paznicul îi învîrtea arcul — şi carecînta...

îmi plac muzeele extravagante, pentru că se joacă cu veşnicia. Nici unul nu era pe măsura bătrînului nostru Trocadero, în care se puteau vedea icoanele din Abisinia ghemuindu-se şi aprinzmd un amnar — nici unul nu era pe măsura muzeului nostru Trocadero, sau mai curînd a rezervelor sale. Cred că acvariul de jos exista deja; iar sculpturile păreau că alunecă în penumbra podului ca nişte peşti trişti. Piesele capitale (înainte de toate, cele de origine knmeră' şi precolumbiană : era înainte de misiunea Dakar-Djibouti) fuseseră salvate de către un zuav pasionat de fetişuri şi care caligrafiase, zice-se, „Artă bretonă" într-o atît de frumoasă scriere rondă sub capodoperele mexicane, încît nimeni n-ar mai fi cutezat (poate şi cu sprijinul parlamentarilor bretoni ?) să le mute din acel pod. Manechinele care purtaseră cîndva costumele imaginare ale sălbaticilor şi ale mandarinilor erau vîrîte într-un colț, cu o strălucitoare cască cu pene din Hawai pe cap, sau cu un sceptru din jad într-o mînă de lemn. Şi pe sîrmele întinse de-a

curmezişul acestui pod ce voia să imite în mod absurd pe cel al unui' palat din Cadix, printre cîrlige de rufe aşezate ca rîndunelele pe firele telegrafice, o prăfuită

podoabă de pene de culoarea peruzelei şi a coralului atîri precum cadavrul păsării fermecate din'poveşti, deasupi unicei etichete înconjurate de hîrtie aurită: „Diadema *T* Montezuma".

Muzeul din Cairo e frate bun cu aceste locuri bîntuite i stafii. A trebuit să fie apropiate sarcofagele pentru a se fai loc aurăriilor lui Tuțankhamon. Etichetele sînt îngălbenii] Capodoperele se înşiruie ca nişte figuri de bazar. Dar iatii pe tovarăşii cocoşaților cu tricorn, ai scheletelor mexicaa din zahăr, ai diademei lui Montezuma: sarcofagele da carton roz, toată cofetăria în care s-a descompus Egipt» helenistic se adună talmeş-balmeş alături de portretele de 1 Fayum şi capetele de la Antinoe lipite încă de giulgiul lor, îl săli pustii. O, soldați ai Islamului săpînd jgheaburi pen™ trandafirii sălbatici âi lui Saladin, soldați ai lui Napolecl săpînd în nisipul dunelor pentru a da de urma faraonilor -l şi dezgropîndu-i pe acei Horus travestiți în Arlechini, acei mari figuri de carton cu ochi hipnotici! O prințesă cu cap di nebună îşi pierde în nisip solzii stacojii ai costumului ei d« lăncier din Bengal, pentru ca jgheabul să ajungă la trandafiri tătari...

Turiştii se îndreaptă spre Tuțankhamon, după o priviri aruncată* crocodililor prăvăliți peste dulapuri. în jurul moba lierului funerar aurit, aşezat ordonat, uluitor, muzeul nu mai este^altceva decît o magazie de mobile regale.

în adevăratul mormînt, la Teba, toate mobilele astei grămadă, sarcofagele astea din aur introduse în celelalte, erai străjuite de exemplarul Anubis negru care-l simbolizea/ă pa rege în clipa cînd iese din moarte pentru a intra în noaptea cea veşnică. Frescele pe fond galben, aproape popularei pictate'în grabă (nimeni nu prevăzuse moartea tînărulul faraon) alături de cele care le reprezintă înşirate pe maimul tele Soarelui, au un accent foarte diferit de acela al luxului funerar. Tradiția pretinde că arheologii care au descoperit! acel mormînt âu murit de moarte misterioasă sau violentă,]

însă animalele care au intrat acolo o dată cu oamenii aia proliferat: pe frescele galbene, însoțitorii întru veşnicie aii faraonului nu mai au picioare, căci şobolanii le-au tot zgîriatj în trecere. Cupa de alabastru, banală aproape în muzeu, a fost găsită Ia intrarea în culoar, orientată spre Valea Regilor :| „Fie ca tu să bei pentru veşnicie, întors spre Teba pe care aii ªJes-°-" Dar iată şi albăstrelele uscate care au ajutat să sej afle că Tuțankhamon a murit în martie sau în aprilie, iată şil cutia sa cu jucării din copilărie...

I I

Masa morților, etichete scrise cu aceeaşi grijă cu care au fost combinate aceste ofrande. Aici, păsările,' ceapa şi strugurii de piatră; dincolo, meniurile ospețelor fără oaspeți (Egiptul nu înfățişează mesele decît în perioada Amarna), cu porumbei si prepelițe. Există acolo o gastronomie meticuloasă şi japoneză, bar încă şi mai mult nevăzuta mînă care oferă pentru ultima oară darurile pămîntului. Peste toată această pulbere a neantului trece gestul atent şi reținut prin care mamele aşezau jucăriile în mormintele copiilor. Iată pîinea triunghiulară a morților şi toate acele semințe despre care se spune că încolțesc atunci cînd sînt plantate, şi acele „flori mumificate", pe care nu le mai deosebim de frunzele lor întunecate. De ce oare buchetele astea plate sînt atît de înduioşătoare ? Să fie oare pentru că florile aduc pretutindeni morților perfecțiunea a ceea ce este efemer, pe cînd ei erau pregătiți aici pentru veşnicie ?

Iată o zgardă de cîine din piele trandafirie, „scarabeii de inimă" care erau puşi pe pieptul defunctului pentru a-i implora inima să nu-i acuze înaintea Judecătorilor divini; iată scarabeul care comemorează grijuliu masacrul a o sută doi lei de către Amenophis al IlI-lea, iată lingurița de toaletă împodobită cu un şacal de aur care duce un peşte în bot; perna de puf a unei'prințese-copil; figurina albastră purtată de femei la gît, a cărei inscripție spune: „ridică-te şi leagă-l pe cel pe care îl privesc pentru ca el să fie iubitul meu". Ea este datată: *1965, a XII-a Dinastie.* Simetria în timp mă face de multă vreme să visez. Care au fost evenimentele din anul 1965 înainte de Hristos ? Iată castanietele şi tablele de şah, broasca țestoasă din lemn în care sînt înfipte ace cu cap de pisică; iată mumiile de ibişi, de maimuțe, de crocodili de 5 metri lungime, şi de peşti *aba* ce par născociți de Jarry, iată şi mumia gazele'i

„ce a aparținut unei principese din a XXI-a dinastie". Şi etichetele caligrafiate de un poet rival al zuavului de la muzeul Trocadero : „Vase din lemn provenind dintr-o ascunzătoare a unui îmbălsămător de cadavre — minunat instrument bifurcat — obiecte de folosință necunoscută — scheletul celei mai străvechi iepe, dinastia a XVIII-a — sarcofagul unui frate al lui Ramses al II-lea, însă oasele găsite aparțin unui cocoşat — o cutiuță care a aparținut Maiestății S'ale pe cînd Ea mai era copil — o şuviță de păr a reginei Tyi: este tot ce mai rămîne de la această' mare regină". Mai departe, sarcofagele cărora mortul trebuie să le tragă sau să le împingă zăvoarele, pictate pentru călătoriile sau

pentru odihna sa; şi, într-o vitrină banală, cuiul de aur caj servea la închiderea' sicriului regilor. j

Egiptul posedă gustul oriental pentru aur, însă poponl cuprins în muzeu este din ocru, piatră şi peruzea pe rundala de nisip al deşertului, ca oraşele persane...

Iată acum păsările cu cap de om, imagini ale sufletelol
Mollberg cel cu urechi ascuțite zicea că Egiptul inventaşi
sufletul. In mod sigur el a inventat seninătatea. Căci sena
mentul pe care-l regăsesc aici nu se confundă cu sentiment»
morții. Nici măcar cu contagiunea seninătății funebre pe cari
am cunoscut-o cîndva la Teba. Cuvîntul *moarte* mă stinghJ
reşte, cu bătaia lui de gong. Sufletul unei religii nu se transnu'J
de'cît prin supraviețuitorii săi — iar religiile vechiului Orienl
au fost şterse de Islam. Mă aflu față de Egiptul antic într-l
ignoranță la fel de radicală cum s-ar afla față de dragoste ui
om care' n-ar mai fi încercat acest sentiment, oricare i-ar 1
fost lecturile; la fel de radicală ca poziția noastră față dej
moarte. Ceea ce cunosc, sînt aceste chipuri pe cafe la
contemplu în trecere... Europa a făcut din ele un popor dl
cadavre pentru că însoțitorii lui Bonaparte îi comparau dil
instinct pe sculptorii de la Memfis cu Michelangelo, Canovj
sau Praxitele, pe cînd eu îi compar cu rivalii lor din groteli
sacre şi, în primul rînd, cu sculptorii noştri romanici. în
fața statuilor noastre-coloane, ce se întîmplă cu rigiditate!
cadaverică al cărei chezaş părea să fie *Cartea morților ?* Daca
Scribii ghemuiți prin fața cărora trec ar imita viața, ei ar fi cil
siguranță cadavre. Noi nu am *văzut* această sculptură, pe-

care o tot studiam de vreo sută de ani, decît pe vremea Iul

C6zanne. Baudelaire vorbea încă de naivitatea egipteană!

Fie ele sculptate în coasta muntelui şi mulate în rochii ce le

strîng precum fîsiile mumiilor, reginele Egiptului, apropiatei

de Reginele şi Fecioarele de la Chartres, au rotunjimi dej

amforă.

Nu există baroc egiptean, există o descompunere a stilului! egiptean. Străin aproape oricărei istorii, el acţionează vremel de trei milenii, ca o neschimbată fosforescenţă, asupral formelor pe care le uneşte în aceeaşi veşnicie. Rigiditatea] este un limbaj. Fără îndoială că această sculptură este magicâl şi nu estetică, iar chipurile ei sînt puse să asigure supravieţuirea! corpurilor perisabile. Dar nu pentru că ele li se aseamănă :| dimpotrivă, prin ceea ce, în aceste dubluri asemănătoare lor,| nu li se aseamănă. Dacă funcţia acestor statui este aceea de al asigura supravieţuirea, cea a *'stilului lor* este de a le despărţi |

de aparenţa muritoare, pentru a face ca morţii să ajungă în lumea de dincolo.

Nu regăsesc statuile helenistice care îi reprezentau „realist" pe zei şi pe monştri. Ce s-a făcut cu harpia „de o delicioasă feminitate" ? cu acel Anubis, cu cap de şacal blajin deasupra unei toge ?

Egiptul îl inventase pe Anubis pentru că el *nu poate* exista în lumea celor vii — în care arta alexandrină încerca în zadar să-l introducă. De unde, iată un personaj bun pentru un dineu al măştilor. Iată-l, sub scară...

Ar putea sta de vorbă cu reginele vechilor imperii aşa cum stau de vorbă marionetele; însă scena în care zeul cu cap de şoim o conduce la ceilalţi zei pe Nefertari, soţia lui Ramses, este una din culmile artei, pentru că acest cap de şoim purtînd pe creştet coroana de faraon nu poate fi conceput în afara stilului egiptean, aşa cum Don Juan de Mozart nu ar putea fi conceput în afara muzicii, sau reprezentările greceşti ale Victoriei în afara sculpturii. El o conduce pe regină, de o mînă pe care nici măcar nu o ţine, spre o lume de dincolo a cărei unică expresie este astăzi stilul care le uneşte. Regina este mai puţin soţia lui Ramses cît cea a zeului, care îi conferă maiestatea umbrelor. Operaţia creatoare o spiritualizează pe regină, aşa cum geniul toscan o idealizează pe Venus. Această stilizare nu acţionează de altfel singură; regina nu a găsit decît aici accentul care o alătură *Victoriei din Samothrace, Giocondei,* chipurilor uriaşe din grotele Indiei, invocării muzicii occidentale — punînd-o alături de tot ceea ce, în artă, nu se explică în mod complet prin artă. Nu îmi amintesc prea bine de mormîntul care se deschidea la

suprafața solului în fața Văii Reginelor. în ziua aceea vrăbiile făceau zarvă în Ramesseum aşa cum fac în teii noştri de acasă în serile de vară, şi mă gîndeam la foşnetul de albine al morților, de care vorbesc textele funerare. Păsări îşi făcuseră cuibul în aripile şoimilor sacri de pe basoreliefuri. La Teba soarele o lumina pe zeița Tăcerii şi o făcea să se desprindă din bezna hypogeului ei, ca o şovăielnică flacără cenuşie, pe zeița eternei Reîntoarceri. Pe deasupra coloşilor lui Memnon, admirabil de dizgrațioşi, se rotea un stol de Şoimi. Am uitat de mormînt, dar nu şi de regina care reapărea de pe un perete pe altul, de-a lungul călătoriei sale

funebre, cu aceeaşi maiestate divină, pînă la scena în caia aşezată singură dinaintea unui joc de şah, îşi juca soarta ej de moartă pe dispariția ei în neant, în fața vidului caii prefigurează un zeu nevăzut...

Iată, de altfel, în cutii de sticlă, vestigiile oamenilor. Ca mult mai puțin semnificative decît imaginile lor, în pofida ochilor lor de email... Mumia lui Ramses nu va mai amenința ceremoniile de inaugurare. Avea nouăzeci şi şase de ana cred. Alături se află întinsă o tînără prințesă, mai tulbura toare decît celelalte pentru că injecțiile cu ceară i-au păstra forma obrajilor; se numea *Blîndețe.'*

încerc un sentiment la fel de puternic ca dinaintea Sfiol xului, cînd, pentru prima dată, am auzit vocea aparenței şi pi cea a sacrului. Relația mea profundă cu statuile îmi esta dezvăluită de mumii. Aproape toate micile figurine caii întruchipează viața, corăbieri din lemn egipteni, statuete *dă* Tanagra, dansatoare din lut ars chinezeşti, sînt figuri fune4 rare; însă ele nu ne sînt înfățişate alături de schelete. Aici (şi în ce alt loc oare ?), aproape umăr lîngă umăr, zeii crea™ de oameni şi împărații creați de zei au străbătut veacurile. Ce sa a întîmplat cu adevăratul Ramses, cu toți faraonii ale căroa sarcofage nu au fost regăsite ? Un corp mai mult sau mal puțin cadaveric, o glorie mai mult sau mai puțin degradată! ştim asta de multă vreme. însă credem de asemenea că ştim de vreo cîteva secole că opera de artă „supraviețuiesc^ cetății" şi că nemurirea ei se opune nefericitei supraviețuiri a zeilor îmbălsămători; or, ceea ce descopăr, în acest muzeu *condamnat,* este caracterul precar al supraviețuirii artisticei caracterul ei complex. Vreme de cel puțin o mie de ani, în lumea întreagă, arta de pe timpul lui Ramses nu a fost mai puțin uitată decît numele său. Apoi el a reapărut ca o curiozitate, la fel ca şi artele numite chaldeene şi tot ce înconjura *Biblia.* Apoi curiozitatea a devenit obiect de ştiință sau dea istorie. în sfîrşit, ceea ce fusese un dublu, apoi un obiect, a devenit statuie şi a redobîndit o *viață.* Pentru civilizația noastră, poate pentru cele care îi vor urma, şi pentru nici ol alta. Nu prin Coran Islamul egiptean reînvie

Egiptul, ci prin j muzeul Luvru, British Museum şi muzeul din Cairo. Iar] muzeul ăsta, deja nu mai asigură supravieţuirea. Mine, coloşii I lui Akhenaton se vor găsi într-un muzeu modern, şi fărăj

îndoială la Muzeul Imaginar, unde deja nu vor mai fi chiar cei pe care-i vedem — după cum aceştia nu sînt cei pe care-i vedeau artiştii din vremea primatului artei greceşti. Lumea artei nu este cea a veşniciei, este cea a metamorfozei. Astăzi, metamorfoza este viaţa însăşi a operei de artă.

în librăria instalată în fundul holului care leagă cele două aripi ale muzeului, iată tot soiul de cărţi despre Mexic, fotografii mari ale monumentelor precolumbiene.

Piramidele mexicane par a fi aici la ele acasă; şi mai mult încă perspectivele geometrice de la Monte Âlban, micile temple unghiulare din Piaţa Lunii, întreaga arhitectură „modernă", fără lotuşi şi caneluri, care uneşte templele Războinicilor din Yucatan cu templul privat din Gizeh, cu podiumul de la Nurnberg; şi arhitectura austeră care domnea peste morţii Mexicului cu cea care domnea peste cei ai Egiptului. însă atunci cînd morţii aceştia îşi fac apariţia, legătura dispare. Iată fotografii de la Sărbătoarea Morţilor din Mexico, inepuizabilul pitoresc al scheletului. Cîte popoare au trăit oare în preajma familiară a morţilor, care amestecă marea noapte funebră cu un umor macabru şi înduioşat ?

Fotografiile de pîini funerare în formă de craniu te lasă visător, în acest Cairo în care pîinile funerare sînt triunghiuri... Aşa cum îi lasă visători pe cîinii mexicani care se duc la cimitir, în acel loc în care şacalii sînt mumificaţi; iar moartea, în acest Egipt în care nemurirea pare să-l piardă pe om pe drum...

Mexicul înseamnă hanurile morţilor, frenezia muzicienilor din os, şi acea sirenă din pai cu corp subţire sinuos sub un craniu mic, pe care cineva a voit cîndva să mi-o dea în dar, ca un schelet al visului. Nimic mai străin de vechiul Egipt: funerară, arta sa nu-i deloc funebră ; ea nu are nici cadavre, nici reprezentări de cadavre în descompunere. Nu Mexicul în care copiii născuţi morţi se prefac în colibri, nu Mexicul celui mai lung Ospăţ al Morţilor pe care-l cunoaşte pămîntul era ceea ce îmi aminteau atît vocea marilor Dubluri cît şi vorbăria micului popor familiar al morţilor care mă înconjurau atunci, ci lumea indiană a Guatemalei, poate pentru că moartea nu cunoaşte acolo altă formă decît cea a flăcării, poate pentru că ea acţionează printre flori.

Flori din Sicilia, flori arabe printre stînci şi case din jl

ars; flori fără frunze, *bougainvillees* portocalii înghesuite I frunzele de iederă, arbori înalți mov, dalii roşii precul cristalul de Boemia, pe care cuceritorii le-au luat drept fl<i de agave. întîlnisem biserici galbene pe fundalul unor stril multicolore, capele preromanice, un cortegiu negru I înmormîntare care plîngea pînă în rîndul patru şi rîdeaB ultimele rînduri; şi, în camioane transformate în cal religioase, fetițe indiene frumoase, stînd nemişcate sub nişl tăblițe: *Virgen* sau *Fortituda.* Cortegiul ăsta venea în urni unui aiurit care stătea strîmb pe un măgar şi care puri masca morții — ca şi cum cadavrul lui Don Quijote ari condus sfintele din Rai printre vulcani. Indienii în costum! pestrițe, tot mai numeroşi, coborau din pădure. Tovarăşi mei vorbeau despre ei. „I-am spus brodezei: «De ce animali ăla mic de la urmă nu-i la fel de bine brodat ca celelalte ?» Ea mi-a răspuns : «Trebuie totdeauna să laşi unul aşa ca să nul superi pe zei. Perfecțiunea e doar a lor.»"

Un idol maya se înălța deasupra unui lac şi, pe soclul Iul un cîine adevărat a ciulit urechile la trecerea noastră. „CîBI au venit aici oamenii din Nord, Quetzalcoatl i-a arătat pi războinicii lui şi a spus: «Voi învinge cu această armată.» îl care şeful nostru maya a răspuns, arătînd spre un nou-născut:| «Eu voi învinge cu acest copil...» — Şeful nostru a trimişi păsările *quetzal,* care sînt la fel de frumoase ca păsările vis» rilor, a răspuns zîmbind conservatorul muzeului; oamen| din Nord le-au ucis; iar ai noştri au plecat declarînd că ei ni puteau trăi într-o țară în care erau ucise păsările. — Indienii] a spus fără să zîmbească conservatorul adjunct, sînt frați noştri mai mici..." Cei trei însoțitori ai mei erau metişi Ajungeam la Antigua, într-un decor demn de nişte viceregi cu căpităni̇a sa generală, cu vechea sa universitate, cu fîntînaj sa cu nimfele de lavă neagră din Piața Regală ai cărei arbori uriaşi îi vegheau pe cei ce dorm.

Ar fi putut fi un oraş din Mexic sau Peru, de n-ar fi fosl florile cu punctişoare pestrițe în *patio-mile.* locuite, florile! căzute din *patio-uhle* părăsite; şi mai cu seamă de n-ar fii fost accentul de cataclism lăsat de cutremurul de pămînL Aici,! îmi aminteam că avionul meu sosise printr-o mare de nori] pe care-i spărgeau vulcanii. Mă gîndeam la oraşul Noto dinj

Sicilia, ras la nivelul etajului al doilea, şi atît de galben pe deasupra scărilor

sale imense şi a migdalilor înfloriți. însă Noto este degajat, în vreme ce dărîmăturile uriaşelor arce umplu piețele din Antigua, la poalele blîndului vulcan poate deja stins. Indienii străbăteau cu paşi mărunți toate aceste străzi pe care vîntul mătura florile de *bougainvillees* o dată cu praful; grămezi de garoafe şi brațe întregi de irişi acopereau micii *tatu* uscați din piață. într-o încăpere de catacombe, sanctuar al acelei piețe, un copilaş lăsat de unul singur se împiedica printre luminările scunde aşezate pe dale, şi se auzea zornăitoarea negustorului de înghețată ca un clopoțel al morților.

îndărătul fațadei intacte a catedralei se întindea naosul, străpuns ca al bisericilor spaniole în timpul războiului civil, dar năpădit de ruinele cosmogonice ale cutremurelor de pămînt. în mijloc, scara unei cripte. Şi cripta aflată abia un pic mai sus de capul meu, cu lumînări ce păreau înfipte în pămînt, un crucifix invizibil şi un singur indian care se ruga ținînd de mînă un copil la fel de mic ca şi cel pe care îl văzusem rătăcind printre luminile sanctuarului din piață. Abia distingeam crucifixul, însă zidurile erau pătate cu urme de mîini albe ca ale vînătorilor magdalenieni pe bizonii cavernelor. Rugăciunea indianului nemişcat şi prosternat umplea cripta la fel de mult ca lumina luminărilor.

Aveam să regăsesc această rugăciune magică în inima ținutului indian, la Ortigas. Două biserici ca făcute din zahăr străluceau în albastrul luminos al cerului, în vîrful unor scări verticale. între ele, o piață pestriță pe care o traversau personaje îmbrăcate în negru în jurul unui preot care ducea sfinta împărtăşanie: pălăriile lor cilindrice, ieşind în relief din îmbulzeala capetelor indiene, se îndreptau spre scările ca de piramidă pe care se agitau nişte oameni-tauri şi dansatori ai unor confrerii, în jurul unei figuri sacre nevăzute aflate într-o mică vitrină împodobită cu pene enorme. Se auzeau *ma-rimba* din mînăstirea vecină şi petarde care explodau pe deasupra fumului de copal pe care cădelnițele îl scoteau ca fumul dintr-un incendiu. Tot acest carnaval al lumii de dincolo se desfăşura pe scările cele înalte, precum odinioară pe cele ale templelor maya.

Bolta înaltă a bisericii mari, statuetele cu Hristoşi avîil plete adevărate, ochi de email şi veşmînt de catifea, *m* pierdeau în beznă. Nu mai văzusem în altă parte decît 1 Antigua aceste lumînări scurte aşezate pe jos. Nu mă mai aflai în fața unor lumini de catacombă, ci în fața unei străluciri 1 picioarele mele la fel ca a oraşelor văzute noaptea, caii tremură în întuneric atunci cînd aterizezi. Aerul care vena dinspre uşa deschisă, încărcat de fumul de copal, făcea sj tremure toate aceste flăcări. M-am gîndit la firmamentele di licurici deasupra mlaştinilor din Annam, la colibele din

Cutl pe care le luminează o traistă de tifon umplută cu albine ci abdomenul fosforescent.

De la portal la altar, trei alei de lumînări acopere»

lespezile naosului, în mijlocul indienilor îngenunchea»

Ceea ce nu mai văzusem încă niciodată, nici măcar în Per»

era unirea dintre aceste lumini cu *cei care le înconjurau,* trei

murul uşor care făcea să se încline în întuneric popor»

credincios atunci cînd flăcările se înclinau. Luminările din

prima alee, înfipte între ştiuleţii de porumb, păreau că ard îa

ritmul unei litanii; cele din a treia alee, printre petale da

trandafiri ce erau aruncate spre altar, însoţeau o incantaţii

însă indienii nu recitau : ei vorbeau. Prezenţa magică — cel

a unei afectuoase şi profunde nebunii sacre — ţinea da

singurătatea fiecăreia din aceste conversaţii cu necunoscutul

şi de faptul că indienii ăştia fără sate formau o mulţime.

„E foarte interesant... ", spuse o voce lîngă mine.

Părintele stareţ, luminat de jos în sus, rigid în sutana Iul închisă cu nasturi pînă la guler, spaniol ca şi tablourile.

„E foarte emoţionant", am răspuns.

Mă privi cu atenţie. în spatele lui, vreo treizeci de indiene* aplecate, cu capete de bebeluşi depăşindu-le umerii ca nişt«| capete de drăcuşori. Nu ziceau nimic'

„Este pentru botez, reluă el.

— Faceţi un botez colectiv ? \ ^ — Majoritatea dintre ele nu sînt creştine... Aici, superstiţia

e întotdeauna mai profundă...

— Superstiţia asta nu mă deranjează, părinte. Poate că ea a umplut Eviîl Mediu..."

Murmurul ne înconjura pînă la înălţimea şoldurilor şi ma silea să ridic vocea pentru ca preotul să mă audă :

„Nu-i o rugăciune de cerere ?

— Cei ce se roagă în faţa ştiuleţilor de porumb îi cer lui Dumnezeu să le binecuvînteze' recolta. însă apoi, aprind o a doua lumînare. Sînt cei care vă înconjoară. Ei nu cer nimic. Flacăra este mortul pe care l-au iubit cel mai mult. îi vorbesc..."

De unde, iată, acel zumzet fervent, atît de diferit de murmurul răspunsurilor

la litanii: era un dialog cu cei morți.

„A trebuit să mă zbat mult ca să nu fie împiedicați s-o facă... Ce este rugăciunea, e o conversație, nu ? Şi ce fac ei ? Eu le spun că atunci cînd au isprăvit de vorbit cu morții lor, nu trebuie să uite să-i vorbească lui Dumnezeu, pentru milostenie... Cred că o fac.

— Vocațiile devin mai numeroase, nu-i aşa ?

— Nu... Am în grijă opt mii de indieni... Nu este doar o problemă de vocație... Toate astea au influență asupra preoților noştri, chiar asupra celor mai puri. Trebuie să fie rechemați în Spania, să li se găsească înlocuitori. De secole întregi... Indienii spun un lucru foarte interesant, atunci cînd noi nu le înțelegem prea bine conversația lor cu morții; ei spun: preotul nu-i catolic..."

Mă gîndeam la vremea catacombelor din Asia, în care ardeau încă luminile Chaldeii şi ale Feniciei. „...şi s-a îngropat, şi a înviat a treia zi...", şi auzeam iarăşi: „Eu le spun că atunci cînd au isprăvit de vorbit cu morții lor, nu trebuie să uite să-i vorbească lui Dumnezeu." Rumoarea şoptea că pentru ei (oare pentru ei doar ?) Dumnezeu se afla mult mai aproape de morți decît de vii...

„Cînd am sosit aici, spuse părintele, era o zi ca aceasta, un botez mare, mulți indieni... Mă-nsoțise nunțiul. Poate că el ştia că nu va fi uşor. I-am spus: «Dar pentru ce vin eu aici, ce pot face eu aici,' Monseniore ?...» El mi-a răspuns încet: «închide ochii, astupă-ți urechile — şi încetul cu încetul vei înțelege...»"

Lîngă portal, femeile se regrupaseră fără să-şi lase jos copiii din spate. Nimeni nu plîngea. între tumultul sacru de pe scara maya — strigăte, fluiere şi cîntece indiene aşa cum desigur că le-au auzit spaniolii lui Alvarado înaintea ultimei bătălii — şi murmurul surd al morților pe care îi bine-cuvîntau adîncimile naosului invizibil, nici un strigăt.

„Nunțiul, am întrebat, credea cumva că Dumnezeu \l face treaba El însuşi — dar nu chiar singur ?

— Ca întotdeauna..."

Şi pe el va fi în curînd nevoie să-l recheme în Spânii M-a părăsit în capul scării, înaintea pînzei de fum de copl destrămate peste frenezia din piață. M-a sfătuit „să mă dul să cercetez idolul": la trei sute de metri mai sus am dat pesl un chip din lavă cu trăsături vag maya peste care cădeai acele pinilor, înconjurat de pietre şi păzit de un indian beai Copalul urca deasupra satului,' deasupra bisericilor că păreau din zahăr şi deasupra unei pete pe care o formal daliile, strălucitoare ca un ciob de sticlă roşie.

Aud claxonul şoferilor nerăbdători în fața muzeului dil Cairo. Şi undeva, într-o țară cu pene *şiponchos,* lîngă OaxacaJ acolo unde pădurea acoperă scheletele cuceritorilor în armurile lor negre, sau lîngă Anzii cei înalți, acolo undi scheletele fecioarelor Soarelui sînt întinse pe zăpadă, cu papagalul lor alb pe umăr, omuleți îngenuncheați vorbesc cu voce scăzută la flacăra luminărilor^ iar un tranzistor transmită dansuri spaniole din cele dansate în rochii cu volane, într-d piață indiană pustie. Aud murmurul rugăciunii indieniloi pierduți în noaptea funebră din jurul luminilor. Ele se voi stinge curînd, însă tremurul lor mereu reînnoit va dura mal mult timp decît ochii care-l privesc... Cadavre îndoite băgata în vase pîntecoase, schelete muzicante şi o sirenă cu cap de mort zburătăcesc în jurul morților invulnerabili ai Egiptului!

Librăria muzeului expune şi discursul meu pentru salvarea monumentelor din Nubia, ca şi fotografii mari ale lucrărilor] în curs de desfăşurare. îmi amintesc de stîncile rotunjite şi] negre de la Assuan reflectate de apa unui Nil de culoarea» Styxului. Fără îndoială că nu se schimbase prea mult de pe] vremea cînd tînărul Flaubert căpătase acolo sifilisul de la *6,* fată al cărei nume: Kutchek Hanem, îl încînta la fel de muls ca cel al reginei din Saba. înseamnă, cred : Micuța Doamnă.

Ea mîngîia o oaie pătată cu *henne* galben, şi care purta o botniță de catifea neagră... Iată fotografiile lucrărilor de la barajul cel înalt — de şaptesprezece ori mai lung dec piramida lui Kheops — care va face să apară un lac de cim

sute de kilometri şi a cărui distrugere de către o bombă atomică ar nimici Egiptul. Macaraua galbenă de la Abu-Simbel înalță spre cer, ca pentru a-l oferi Zeului-Soare, un basorelief cu prizonieri. Iată enormele ferăstraie roşii şi bucățile din templu transportate pe muntele biblic, deasupra malului Nilului unde nubienii îşi aprindeau focurile în fața coloşilor şi a mimozelor sălbatice.

Ce straniu este să recitesc aici acest discurs, rostit în 1960 pe fondul luptelor din Algeria.

„Prima civilizație din lume revendică arta lumii ca pe moştenirea ei indivizibilă. Occidentul, pe vremea cînd credea că arta sa începe la Atena, privea neatent cum se prăbuşeşte

Acropole (...)

„Valurile molcome ale Nilului au răsfrînt imaginea rîndurilor devastate din Biblie, cea a armatei lui Cambyse şi cea a lui Alexandru, a călăreților Bizanțului şi a călăreților lui Allah, a soldaților lui Napoleon. Cînd trece pe deasupra lui vîntul nisipurilor, desigur că străvechea lui memorie amestecă cu indiferență strălucitorul

praf al triumfului lui Ramses, cu pulberea tristă care se aşterne în urma armatelor înfrînte. Şi, nisipul odată risipit, Nilul regăseşte munţii sculptaţi, coloşii a căror nemişcată imagine însoţeşte de o atît de îndelungată vreme murmurul lui întru veşnicie. Priveşte, bătrîn fluviu ale cărui revărsări au îngăduit astrologilor să fixeze cea mai veche dată din istorie, priveşte oamenii care îi vor duce pe aceşti coloşi departe de apele tale fecunde şi distrugătoare : ei vin de pe întreg pămîntul. Dacă noaptea se pogoară, vei răsfrînge încă o dată constelaţiile sub care Isis îndeplinea riturile funerare, steaua pe care o contempla Ramses. însă cel mai umil dintre lucrători, cel care va salva efigiile lui Isis şi ale lui Ramses, îţi va spune ceea ce tu ştii dintotdeauna, şi vei auzi pentru întîia dată : «Există doar o singură acţiune pe care n-o pot birui nici indiferenţa constelaţiilor, nici murmurul etern al fluviului: este acţiunea prin care omul smulge ceva morţii.»"

Aici, mă gîndeam la zeii transformaţi în statui, la zeiţa Veşnicei Reîntoarceri abia vizibilă în bezna hypogeului ei din Karnak, la Sfinx. Zeii nu mor pentru că-şi pierd puterea de regalitate, ci apartenenţa la tărîmul ce nu se poate în veci cunoaşte şi pe care ei îl sugerau. Fie că ei se născuseră din

cealaltă lume egipteană, fie că aceasta se născuse din ei, ei nu mai erau, odată scoşi din această lume, decît nişte peştf scoşi din apă, personaje de poveste, chipuri. Ce importanţi mai aveau interpretările noastre succesive asupra lui Horul şi Osiris ? Zeii nu au sens, dacă Olimpul nu mai are sensl Anubis îmbălsămătorul nu are sens, dacă lumea morţilor ni mai are sens. Fiecare dintre zei aparţine insesizabilei lumi dd Adevăr pe care o adoraseră oamenii. Egiptul îl rechemase pi Osiris la viaţă prin rugăciunile sale, iar noi îl rechemam pria forma sa şi prin legendă — prin tot, în afară de rugăciune. El] nu renăştea nici în Adevăr, nici în necunoscut, ci în sălilJ strălucitoare ale lumii artelor care avea să-i urmeze acestei încărcături de veacuri de pe un vas cu faraoni eşuat la paşaldj Metamorfoza Dublurilor civilizaţiilor cobora pe scara întul necoasă a muzeului din Cairo, între perucile preoţilor şi] pieile de pantere punctate cu stele de aur, printr-un cimitijj de zei.

Peste cîţiva ani, fiecare operă capitală, izolată, luminată, val aparţine sălilor albe ale unui nou muzeu din Cairo. De la] lumea cealaltă pînă la lumea formelor, metamorfoza va fi j terminată. Sus, lîngă citadelă, o clădire de sticlă sau un palat] al unui emir va oferi adăpost capodoperelor ce dorm astăzfl în pluşul victorian. El va rivaliza cu muzeele pline de fiorii din Rabat sau Damasc. Prin geamuri mari, chipurile celebre J de la Kheops pînă la regina Nefertiti, vor contempla oraşul!

Morților — ca şi cum Islamul şi-ar fi construit de veacuri ceai mai mare necropolă a sa ca un omagiu adus mormintelor! faraonilor. Pe pieile de panteră calcinate, stelele mari de auri vor luci blînd într-o penumbră studiată, şi poate că mă voi" gîndi la Hitler şi la prezicătorul său; pe basoreliefuri, barca] veşniciei va aluneca printre hățişurile de papirus. Piramidele] se vor reliefa în depărtare în ciuda cetii născute din nisip pe care arşița o va face să tremure deasupra Nilului la fel ca pe[1] vremea închinătorilor Soarelui.

în apropiere de Mexico, în Piața Lunii, acolo unde micile temple îşi vor juca jocul lor uitat la poalele celeilalte Piramide, pînzele de praf cu catargul rupt de vînt se vor sfîşia. răsucindu-se ca fumul de tămîie pe deasupra scărilor ver'ti- j cale ale bisericilor indiene; canalul lîngă care Montezuma

aşezase grădina în care cuceritorii au descoperit atîtea „flori frumoase, animale ciudate şi pitici melancolici", va clătina falsele gondole lipsite de turişti, în fața bărcii încărcate cu violete a unei negustorese aztece; o misiune arheologică va înainta printre cadavrele maimuțelor exterminate de febra galbenă. „Frații mai mici" vor vorbi încetişor morților lor care sînt nişte flăcări, iar morții părăsiți ai Egiptului vor privi Dubluri ale civilizațiilor coborînd scara noului muzeu, care va amesteca probabil păsările împăiate cu mumiile ibişilor.

în urma lor, va coborî zeul celei mai profunde metamorfoze, cea care va fi schimbat împărăția morții în muzeu. Dacă voi mai fi pe atunci în viață, mă voi întoarce ca să văd muzeul pluşului şi al prafului. în zori, conducătorii de măgari nu vor mai intra în Cairo, cu măgarii lor încărcați cu tufe de trandafiri şi cu ciorchini de flori încă acoperite de rouă. Sub bucata largă de cer în care se rotesc cele două răpitoare, vor plana alți şoimi ai lui Horus; iar la Teba, vechiul murmur funebru se va confunda cu bătaia violentă de aripi, într-un Ramesseum plin de păsări.

1934, Saba — 1965, AdA

Cum oare mi-am vîrît în cap, acum treizeci de ani, să dai de capitala reginei din Saba ?

Aventura geografică exercita pe atunci o fascinație pe caii
a pierdut-o. Faima ei, pentru care stau mărturie atîtea romani
datează din „la Belle Epoque" : Europa nu mai ştia ce sîn
acelea războaiele mari de o sută de ani. Secolul al "XVIII-lei
prima parte a celui de-al XlX-lea fuseseră sensibile la avea
tura istorică a unui Clive sau a unui Dupleix, la primii explol
ratori, însă se uitaseră la hoinarii ținuturilor necunoscute cu

o curiozitate intrigată sau amuzata. Gobineau, însărcinat ci afaceri la Teheran, o invitase pe europeanca ce se dusese pq jos de la Constantinopole la Buchara şi se întorcea de li Samarkand, şi nici măcar nu fusese surprins că ea îi vorbişi mai cu seamă de grija ce-o avusese de a-şi păstra fecioria Aceştia erau nebunele şi nebunii pitoreşti — pînă ce ajunseseră să fie transfiguraţi de romantism şi de'familiaritatea europei nilor faţă de „hotare", pămînturile de dincolo de munţii aventura' supremă a devenit pătrunderea într-o lume interzisa Prestigiul Arabiei a fost dat atunci de Oraşele sfinte, da emiratele independente cărora Anglia contribuia să le asii gure singurătatea. Pachebotul nostru se îndreaptă sprJ Aden, de unde Rimbaud a plecat spre Abisinia; şi vine de la Djeddah, de unde T.E. Lawrence a pornit-o spre deşertul arab...

De ce anume ţinea, de ce anume ţine încă poemul Sabei a De regina Balkis'? Puţine femei au intrat în *Biblie*; ea vina din necunoscut, cu elefantul ei împodobit cu pene de struţi cu călăreţii ei cei verzi călare pe cai rotaţi, cu garda ei formata din pitici, cu corăbiile ei din lemn albastru, cu sipetele ei învelite în piele de dragon, cu brăţările ei din abanos (dar ce mai ploua cu bijuterii din aur !), cu enigmele ei, cu uşorul eîr şchiopătat şi cu rîsul ei care a străbătut veacurile. Iar regatul! ei aparţine civilizaţiilor pierdute. Ruinele din Mareb, vecher' Saba, se găsesc la hadramaut, în sudul deşertului, la est di Aden. Nici un european nu izbutise să pătrundă acolo de
*

mijlocul secolului trecut, nici o misiune arheologică nu le putuse studia; nu se cunoştea amplasarea lor decît din povestiri. Era de ajuns, pentru a le localiza dintr-un avion, dacă expediţia era pregătită cu grijă; apoi pentru a le fotografia, chiar dacă avionul nu putea ateriza. Anglia fiind ostilă survolării teritoriilor ei, ar trebui să se plece din Djibouti. Aveam la dispoziţia mea un avion cu un singur motor, pe care Paul-LouisWeiller mi-l împrumuta cu o încrezătoare generozitate. Aveam benzină pentru zece ore, cu rezervoarele suplimentare (Mareb se găsea la aproape cinci ore depărtare de Djibouti, şi trebuia să dăm de el; însă întoarcerea urma să fie uşoară, coasta Africii formînd un reper). Eu nu pilotam. Mermoz şi Saint-Exup6ry s-au lăsat ispitiţi; Aeropoştala a refuzat. încercînd să ajungă la Mareb pe pămînt, Seetzen, Burchardt fuseseră ucişi. S-ar fi tras probabil asupra noastră, iar

rezervoarele suplimentare se găseau sub aripi, însă era cu neputință să fie atins un avion cu puştile de care dispuneau arabii. Corniglion fu şi el ispitit, iar el nu depindea de nici o aeropoştala. Mermoz şi Saint-Exup6ry au murit pe mare; l-am' reprezentat pe generalul de Gaulle la Invalides cu prilejul funeraliilor lui

Corniglion...

Ce anume l-a ispitit ? Prietenia probabil, ceea ce Aeropoştala considera ca „neserios" în această expediție; în fine romanescul.

De mai bine de două mii de ani pămîntul acesta este un pămînt de legendă. Aşa a fost pentru Roma, pentru *Biblie* şi pentru *Coran,* aşa este pentru povestitorii din Etiopia şi Persiâ. I-am auzit pe cei din urmă, pe vremea cînd caravanele străbăteau încă piața centrală din Ispahan (precedate de micul lor măgar-călăuză purtînd la gît şirag de mărgele albastre, în zgomotul clopoțeilor, fiecare din călătorii săi fiind ocrotit de talismanul cel mai eficace: coada de vulpe sau pantoful unui copil creştin), i-am auzit povestind cum s-a pierdut armata romană â lui Aetius Gallus pe cînd căuta coasta după ce eşuaseră în fața Sabei: „Un foarte primejdios deşert!" ziceau ei. După ei, blestemul Cititorilor în Stele din Saba făcuse să se piardă legiunile; şi este adevărat că ele au rătăcit, timp de luni de zile, prin aceste pustietăți, răzlețite de călăuzele ministrului din Nabatea pînă la mai'puțin de o sută de kilometri de coastă, care le-ar fi salvat. N-au mai găsit decît marea interioară, cu valuri nemişcate şi cu marginile acoperite de scoici albăstrui.

Asa cum Xerxes pusese să fie biciuită Marea Egee, gene* ralul lor a hotărît că, în lipsa oraşului, va pune stăpînire p«j mare. Adus la nebunie de către Zeul-Soare, el a visat cum îşj va face intrarea în Capitoliu cu armata lui încărcată de scoicile în care vedea sufletul acelei mări pe care nici un roman nu q contemplase încă. îsi puse trupele în formație de luptă împotriva valurilor. Soldații Romei au intrat în apa călduță la ordinul dat de goarne;' fiecare soldat îndoit de şale, cu platoşa în soare, şi-a umplut casca de scoici şi apoi â plecat fără a-şi pierde locul din rînd, ținînd casca aceea plină de murex şi de scoici păstrătoare ale vuietului mării, îndreptată spre Roma şi spre insolația aducătoare de moarte. ;.

Vreme de două veacuri, călătorii arabi au semnalat,! înfundată pînă la gît în nisip aşa cum fusese băgată în mare; o armată de platoşe şi de schelete ale căror degete întindeau spre soare căşti piine de scoici. în lipsa mării, soarele, cînd apunea, dăruia morților deşertul întreg, aruncînd pînă spre fundul nisipurilor plate acele umbre ale legionarilor şi pe cele ale cîtorva mîini deschise deasupra unor căşti căzute — deschise cu degetele alungite la nesfîrşit pe nisip, ca nişte degete de

avar...

Această regiune joacă un rol important în imaginația populară persană, poate pentru că yemeniții din munți sînt şiiți. Iar povestitorii din Ispahan (nu mai există povestitori în piața din Ispahan...) descriau moartea lui Solomon, pe care *Biblia* nu o cunoaşte.

De ani de zile Solomon părăsise Ierusalimul. înrobiți peceții al cărei ultim caracter nu poate fi citit decît de către cei morți, demonii săi îl urmaseră în deşert. Şi într-o vale din Saba, regele care scrisese cel mai măreț poem al disperării îi privea, stînd cu mîinile încrucişate sub bărbie şi sprijinite pe toiagul înalt de drumeție, pe' demonii care de atîția ani înălțau palatul reginei. Nu se mai mişca, arătînd doar cu degetul pecetea atotputernică. La fel ca umbra soldaților romani pe jumătate îngropați, umbra sa se întindea în fiecare seară pînă la marginile deşertului, iar demonii nisipului lucrau mereu, pizmaşi pe frații lor cei liberi care urlau prin deşert cu glas de vîrtejuri.

O gînganie se ivi, în căutare de lemn. Văzu toiagul regesc, aşteptă, prinse curaj, începu să-l sfredelească. Toiag şi rege se'năruiră în țărînă. Domnul tăcerii voise să moară în picioare pentru a-i înrobi pe veci reginei pe toți demonii pe care-i conducea. Eliberați, ei dădură fuga în oraş. Acesta era

deja în ruine, iar regina murise de trei sute de ani. îi căutară niormîntul pînă ce dădură de inscripția celebră:

„Am aşezat inima ei vrăjită pe un pat de roze, şi am atîrnat de arborele cel aromat o şuviță din părul ei."

„Iar cel ce o iubeşte strînge şuvița la pieptul său şi se îmbată de tristețe respirînd-o...

Şi o luară la fugă prin deşert, după ce au găsit-o pe regina cu picioare inegale aşezată într-un sicriu de cristal pe care-l veghea, nemişcat şi înstelat, un şarpe nemuritor.

Aceste ținuturi legendare îi atrag pe excentrici. Pe cînd căutam documente despre Mareb, Charcot, naşul meu întîmplător la Societatea de geografie (unde se afla şi se mai află încă, fără îndoială, adevărata mască mortuară a lui Napoleon), mi-a semnalat rapoartele lui Arnaud, primul european care a ajuns în Mareb.

Fost farmacist al regimentului egiptean trimis la Djeddah, stabilit acolo ca băcan în 1841, îi auzise pe indigeni vorbind despre Mareb ca despre oraşul din legendă. A venit la Sanaa cu misiunea turcă şi a ajuns în Mareb deghizat. A dat acolo peste cincizeci şi şase de inscripții cărora le-a copiat relieful cu ajutorul unei

perii de pantofi'— şi peste un măgar hermafrodit.

Cu măgarul tras de căpăstru, a luat-o pe drumul de pe coasta roşiatică, ascunzîndu-şi copiile inscripţiilor în care arabii ar fi văzut indicaţiile unor locuri unde sint îngropate comori, şi urmărit de fantezia tragică ce-i atingepe toţi aceia care au vrut să se apropie de acele ruine. Trecea' drept negustor de lumînări (ceara se găseşte din belşug în munţii aceia). A fost nevoit să-şi apere luminările' de lăcomia beduinilor, care le credeau' comestibile; în loc să-l ajute să trăiască, marfa asta ieftină a luat-o pe urma inscripţiilor secrete, în pachetele rotunde si bine închise ale unei caravane. Pentru a avea din ce trăi, a fa'cut pe circarul şi, din sat în sat, a mers cu încăpăţînare spre coasta de unde se putea evada, arătîndu-le indigenilor pe măgarul său cel hermafrodit, devenit salvatorul său... Astfel avea el să ajungă la Hodeida, sâ facă acolo o dată în plus pe băcanul, înainte de a putea ajunge la Djeddah. Ostilitatea unui derviş, care-l ghicise în persoana lui pe necredincios, a aţîţat mulţimea şi-a trebuit iarăşi să o ia din loc, luîndu-şi cu sine în barcă inscripţiile şi măgarul, în vreme ce vrăjmaşii lui făceau seara, în semn de bucurie, o modestă sărbătoare cu luminările sale luate cu japca şi aprinse...

Suferea de oftalmie şi, cînd a ajuns la Djeddah, unde erl consul Fresnel, era orb.' I-a dat inscripţiile sale lui Fresnel Acesta le-a tradus, le-a trimis la *Joumat asiatique* şi i-a cerii lui Arnaud, pe care-l găzduia, să reconstituie pentru el planul digului şi al templelor îngropate în nisip de la Maretl Mîna lipsită de vedere nu a mai izbutit să deseneze pe hîrtid decît un soi de fluturi informi. Arnaud îl cuprinse atunci pa Fresnel pe după umeri pentru ca acesta să-l conducă pe plaja din Djeddah; acolo, culcat pe nisipul umed, ghemuit înainte! călăuzei sale care încearcă să înţeleagă unde vrea acesta si ajungă, el reface digul cu mîinile'sale care bîjbîie, desenează templul oval al Soarelui, scobeşte cu arătătorul găuri rotund care închipuie bazele sfărîmate ale coloanelor. Arabii se uita la acest om care construieşte castele din nisip şi pe care, în sfîrşit, ei îl respectă pentru că îl cred nebun,' iar Fresnel transpune grabnic în carnetul lui construcţiile pe care mareJ le va spulbera în curînd, ca şi cum tot ceea ce se referea la. Saba trebuia să fie răpit de veşnicie.

Arnaud avea să rămînă orb vreme de zece luni. Ş-a înţorl în Franţa, şi-a donat măgarul *hJardin des Plantes* şi a primia o misiune în Africa şi în Yemen. După o sumedenie 'de păţaniiJ s-a întors la Paris în 1849, împreună cu colecţiile sale. UltimeleJ zvîrcoliri ale revoluţiei de la 1848 sărăciseră atît de tarcf statul încît acesta nu â putut să-i cumpere nimic, iar Arnaud, urmărit de o fatalitate biblică şi

frivolă, a sfîrşit în Algeria sărac şi descurajat; măgarul a murit la *Jordin des Plantes,* ial ultimele obiecte sabeene au dispărut printre broşurile politice în cimitirul cutiilor buchiniştilor de pe cheiuri. *Journa» asiatique* publicase cadavrul atîtor vise: inscripţiile şi raportul — respectat de către specialişti — în care am citit „Ieşind din Mareb, am vizitat atunci ruinele vechii Saba can nu oferă privirii, în general, decît grămezi de pămînt..."

Mi-ar fi plăcut să-l cunosc pe Arnaud cu barba lui de' zuav, cu seriozitatea lui, cu luminările lui, cu eroismul lui' neglijent, cu geniul simplu şi fermecător al aventurii. Poati că, fără s-o ştiu, m-am dus să-i caut umbra la Saba ? Sau pi cea a măgarului său pe care de asemeni l-aş fi îndrăgit si cart* a murit fără îndoială între ursul alb şi pinguin, covîrşit de acel| paradis al măgarilor făgăduit de către Allah, dar nepri-cepînd, neputînd deloc să priceapă de ce era ţinut acolo ca prizonier şi de ce oamenii au încetat să-l mai hrănească...

Corniglion şi cu mine tot repetam „... care nu oferă privirii, în general, decît grămezi de pămînt... " în cursul ultimei^

încercări a motoarelor pe terenul aviaţiei din Djibquti. piloţii militari ne urau noroc, nelinişţiţi,' însă cuprinşi de exaltare, iar noi priveam norii şi cerul cu sufletul astrologilor chaldeeni, cu neîncrederea păstorilor. Am plecat, fără umbră de nori, în zorii zilei. în urma noastră, golful de la Tadjourah îsi spărgea peste corali valurile nevăzute pe care le spintecau fără îndoială delfinii jucăuşi. Acea meduză lungă, roşiatică şi molatecă, alungită în infinitul ceţei şi al cerului era Arâbia — b moschee albă si frînturi de palate împrăştiate. în adolescenţă, căutasem în *&hidul străinului* oraşele despre care vorbesc romanele, şi regăsesc mirosul de rumeguş dintr-o cafenea în care citeam: „Moka, minunate palate cuprinse de ruină..." Aici îşi aflaseră adăpost vasele din Saba, şi vasele feniciene care-i aduceau reginei „micuţele tufe de trandafiri din Siria încărcate de flori..."

Neliniştii păstorilor i se adăuga viaţa navigatorilor antici. Cu treizeci de ani în urmă, avionul erâ un scarabeu mare şi orb de îndată ce părăsea pămîntul. Siguranţa conferită de liniile europene venea de la posturile emiţătoare, însă în regiunile acelea nu existau posturi emiţătoare, iar avionul nostru nu avea aparat de radio. Rămîneâu aşadar, pentru a stabili poziţia, busola şi viteza.

Ceaţa nesfîrşită luase locul flamurilor islamice ale norilor răzleţi şi se contopea cu pulberea de nisip în care intram; vîntul care ne prindea de-a curmezişul putea acum să ne îndepărteze cu o sută de kilometri fără ca busola să indice acest lucru. Fie că un avion înaintează ca un crab, fie că merge drept înaintea lui, acul arată

nordul în acelaşi fel. Aparatul care măsura deriva se referea la sol, care nu se mai ivea decît în spărturile cetii. Cît despre viteză, contorul avioanelor de turism o indica în raport *cu vîntul.* Al nostru, 'n clipa aceea marca 190. Care era adevărul, cu vîntul ăsta Perpendicular ? 160, ca la plecare ? 210 ? în sfîrşit, în creştetul unui vîrf asemănător cu atîtea altele, s-a ivit o formă geometrică. O iluzie în plus ? Nu, era un fort. In Yemen doar Sanaa ^ste dominată de un fort. Şi, la mai puţin de un kilometru, o felie lăsă să se vadă dintr-o dată, cultivată pînă la cele din JTmă scobituri, Valea Sanaa — avînd în mijlocul ei oraşul •ntre zidurile sale înclinate, şi Rauda nimicită în apropiere, ^ pielea părăsită a unui şarpe — Sanaa rotundă, toată JUimai piatră, coş arid şi minunat de cristale albe şi vişinii, în tundul munţilor săi verticali.

Era vorba acum de a urca valea rîului Kharid pînă la Valea Mormintelor, de unde nădăjduiam să vedem ruinele.

Ceaţa se dilua. Dincolo de celelalte rîuri, Kharidul, confolj hărţilor, era foarte aproape. însă nu vedeam nici un uedl am ghicit în cele din urmă că acele rîuri desenate cu fl punctate erau rîuri subterane: nu exista nici un Khail Luasem cu noi benzină pentru zece ore, plecaserăm de cjl ore, nu mai aveam nici un reper la sol. Dar în curînd cel din care, înaintînd, ieşeam tot mai mult, rămase înan noastră. Ne găseam deasupra Kharidului! Rîul era subterm dar, în această regiune aproape stearpă, linia verde închi» vegetaţiei o urma pe cea a apei, marcată pe sol de copaci.» Dincolo de Kharid începea marele deşert din Sud, ceffl regatului Saba. Nu era încă un deşert cu dune lungi şi nfl ca nordul Saharei; era stîncos sau plat, mereu descărîH schelet galben şi alb al pămîntului, plin de umbre şi desial că bogat în miraje. Nu se vedeau nici vale nici morminj Deşertul respingea orice formă precisă ca şi cum s-afl luptat deja cu ochiul omenesc, intrus în singurătatea 1 planetară. Parcă nenumărate rîuri, secate încă din *etm* geologice, ar fi fost gravate în nisip, ramificate ca nişte cor» fără frunze sau ca nişte reţele de vene pînă la orizon» străbătut de trombe. Vlntul ridica nisipul în vîrtejuri turtitj fiecare ramură gravată se termina printr-un văl tremurata de flăcări. întreaga pădure a deşertului ardea în flăcăi împărăţie interzisă în fundul căreia domnea fără îndoiaB vreun scorpion sacru a cărui carapace reflecta rînd pe rîtl soarele vrăjmaş şi constelaţiile cerului babilonian. Spirit* începea, totuşi, să se obişnuiască. Ochiul, şi el: în dreapta, I faţa noastră, ce putea fi oare acel grohotiş de pietre uriaşe *m* Distingeam tot mai bine solul pe măsură ce coboram *m* în avionul ce zbura pieziş, ne chinuiam cu aparatul de fotj grafiat ca nişte chelneri de cafenea nepricepuţi cu tava 1 mînă. Nu mâi era

deşertul, ci o oază părăsită, cu urmei culturilor ei; ruinele nu se întîlneau cu deşertul decît a dreapta. Incintele acelea ovale şi masive cu surpăturile lai bine delimitate pe sol, erau oare templele ? Cum să aterizăm! De o parte erau dunele în care avionul ar fi capotat, dl partea cealaltă, un sol vulcanic în care stînci ieşeau din nisij Lîngă ruine, peste tot, surpături. Tot mai coboram şi cont» nuam să fotografiem. Zidul în formă de potcoavă nu si deschidea decît asupra vidului: fără îndoială că oraş» construit din cărămidă nearsă ca şi Ninive, se întorsese, câ şl acesta, la deşert. Ne-am întors spre masivul principal: turl oval, iarăşi ziduri de incintă, clădiri cubice.

Peste petele întunecate ale corturilor nomazilor răspîndite in afara ruinelor au clipit flăcări scurte. Fără îndoială că se trăgea asupra noastră. Dincolo de ziduri se conturau nişte vestigii încărcate de misterul lucrurilor a căror destinație nu o cunoaştem: acel H etalat pe turnul care domina ruinele, ce însemna oare ? Element de observator ? Terasă de grădină suspendată ? Erau încă numeroase astfel de grădini ale Semiramidei, în Yemenul de Sus, devenite umile grădini de zarzavaturi, dar pe care le acoperea iarba-dătătoare-de-vise, cînepa Bătrînului de pe Munte... Păcat că era cu neputință să aterizăm !

Am cîstigat înălțime drept înaintea noastră, pentru a zbura pe deasupra unei alte ruine, mică şi de slab interes; apoi ne-am întors deasupra oraşului. La fel'ca mîinile informe ale zeilor sabeeni treziți prea tîrziu, ceața şi norii începeau să acopere pe acel naufragiat care eşuase'acblo ca un vas din Babilon încărcat cu statui sfărîmate.'

Nu se mai punea acum decît problema de a ne întoarce la timp (însă acum eram împinşi de vînt); deasupra mării o pană de benzină nu te prea iartă. Peste crusta deşertului se întindea puțin cîte puțin rotunjimea unui imens pumnal de obsidian alchtuit din roci vulcanice, curb, strălucind în fațete negre. Era Valea Mormintelor pe care n-o văzuserăm, Valea Adlților în care legenda îi înmormîntează pe regii sabeeni; mormintele lor din ardezie sclipeau în cioburi pătrate ca ferestrele oraşelor în asfințit.

Comori stau îngropate, zice-se, sub aceste ardezii. Am regăsit, de atunci, surprinzătoarea sclipire a mineralelor negre sub soarele tropical. Beduinii n-au dat de drumul care duce la morminte. (De ce nu merg oare să se instruiască în Egipt ?) Dar pentru ei, ca şi pentru noi, această vale a lui Țantal rămîne invincibil păzită; ea nu şi-a dezvăluit nici inscripțiile, nici numele marilor ei morți pe care-i înconjoară cadavrele războinicilor poeți preislamici:

„De cîte ori am lăsat întins pe nisip pe bărbatul unei femei foarte frumoase deschizîndu-i venele de la gît printr-o rană asemănătoare unei buze rupte !"

„L-am părăsit pradă fiarelor sălbatice care-l sfîşie, fozîndu-i miinile lui cele frumoase şi brațele-i minunate."'

„Şi sub săgeți ca stoluri de' lăcuste doborîte peste Păşunile umede, cămăşile de zale sclipeau ca ochii broaştelor dintr-un iaz sub suflarea vîntului!"

întrucît vor mai trece ani pînă ce arheologii vor veni să arunce lopeți de taine acestui soare învingător al legiunilor

romane, fie ca acest mormînt ceva mai mare, la dreapta, rămînă ca mormîntul Reginei...

Nu cumva îi vom fi trezit în zadar pe zeii din Sabal Chiar în ziua în care presa publica fotografiile pe care noii făcuserăm ruinelor, armata lui Ibn Saud se îndrepta spl Yemen.

Ne întorseserăm la timp la Djibouti; busola, rudimd| tară atunci cînd era vorba sa găsim un sit, nu era deloc asta atunci cînd trebuia să dăm de golful Tadjourah.

întoarcerea avea să-mi aducă, într-un domeniu mai ban dar mai profund decît cel al Sabei, o experiență milenara aveam să întîlnesc, pentru prima dată, cosmosul *Iliadei* sil *Râmâyanei.*

Plecaserăm din Tripolitania spre Alger, deşi buletinB meteo era destul de prost; în timpul survolării Tunisi» vremea se făcuse tot mai neliniştitoare. Am pătruns în nora şi, după o foarte lungă trecere' uniformă, acolo unde hartl abia indica nişte dealuri, apărură creste verticale încă acop* rite de zăpadă', pe cerul tot mai negru. Era Aures.

Avionul era deviat cu cel puțin o sută de kilometri. NI îndreptam cu viteză spre un uriaş nor oprit, care nu stătfiB liniştit şi nemişcat acolo sus, ci gata de atac, viu şi ucigaş.

Marginile lui înaintau spre aparat ca şi cum s-ar fi scobB
treptat în centru, iar imensitatea, încetineala mişcării n.»
confereau acțiunii care se pregătea aspectul unei luptd
animalice, ci pe acela al unei fatalități. Perspectiva gălbuie şl
maronie a marginilor lui zdrențuite, ca perspectiva unei
promqntorii într-o mare învăluită in cețuri, se pierdea într-ui
cenuşiu nesfîrşit, fără margini, pentru că era despărțit dl
uscat'; cîlții întunecați ai norului se strecuraseră sub avion şl

mă zvârleau în domeniul cerului, închis, limitat şi el de aceeafl masă plumburie. Am avut impresia că scăpasem de gravitația că eram atîrnat undeva între lumi, agățat de nor într-o lupM primitivă, în vreme ce pămîntul îsi continua sub mine mersul lui cu care nu mă voi mai încrucişa niciodată. în întunericul care cuprinsese carlinga, suspensia nervoasă a acelui mia aparat împotriva norilor brusc lăsați doar în seama legiloj lor, devenea ireală, înecată sub rocile primitive ale uraganului! în ciuda tangajului avionului care cădea peste fiecare rafalil ca pe o podea, n-aş mai fi fost lipit decît de acel motor orțl care mă trăgea înainte. Dacă, brusc, aparatul n-ar fi începui parcă să sfîriie:

„Vreun nor de grindină ?" am strigat.

Cu neputință să aud răspunsul lui Corniglion. Avionul de metal răsuna' ca o tamburină deasupra zgomotului izbiturilor bucăților de gheață pe geamurile de la carlingă: începeau să pătrundă p/intre interstițiile de la capotă, să ne ciuruiască fata şi ochii. între două clipiri din pleoape, le vedeam rosto-golindu-se de-a lungul geamurilor, sărind din nou peste nervurile din otel. Dacă un geam s-ar fi spart, ar fi fost imposibil să mai conduci avionul. M-am sprijinit cu toată puterea pe montura geamului şi am menținut-o fixată cu mîna dreaptă. Linia de zbor era tot spre sud; compasul începea să arate estuL

„Stînga !" am urlat. Degeaba. „Stînga !" Abia mă puteam auzi pe mine însumi, zgîlțiit, smuls, năpădit de bucățile de gheață care se năpusteau pocnind peste vocea mea şi făceau să sară avionul ca sub nişte lovituri de bici. Cu brațul liber am arătat spre stînga. L-âm văzut pe Corniglion împingînd manşa ca pentru a vira cu 90 de grade. Ne-am uitat pe dată la busolă. Avionul se ducea spre dreapta: comenzile nu mai răspundeau. Fremăta pe toată lungimea lui, imperios nemişcat dintr-o dată într-o tresărire puternică. Grindină mereu şi ceața aceea neagră mereu asemănătoare cu ea însăşi; şi în centru, acea busolă care, doar ea, ne lega de ceea ce fusese pămîntul. Se rotea încet spre dreapta şi, sub o rafală mai puternică, începu să vireze, să vireze, şi făcu o rotire completă. Două. Trei. în centrul ciclonului, avionul făcea roată, se rotea în jurul lui însuşi.

Şi totuşi stabilitatea părea aceeaşi, motorul se încăpățîna să ne smulgă ciclonului. însă cadranul acela care se învîftea era mai puternic decît senzațiile întregului meu corp: el exprima viața aparatului aşa cum ochiul rămas viu exprimă

viața unui paralitic. îmi transmitea într-un şuşotit enorma viață fabuloasă care ne zgîlțîia asa cum o face cînd îndoaie pomii, iar furia cosmică se răsfringea cu precizie în cercul său minuscul. Avionul continua să se învîrtă. Corniglion era crispat asupra manşei, la limita atenției; însă chipul lui era unul nou, cu ochii mai mici, cu buze' mai umflate — chipul copilăriei; şi nu era pentru prima dată că vedeam cum Primejdia lipeşte pe chipul de adult masca sa de copil. Trase brusc manşa către el; avionul se cabra şi cadranul compasului se înțepeni de geam. Eram luați pe dedesubt, ca un caşalot luat de un val adînc. Mereu aceeaşi aspirație regulată a motorului, însă stomacul îmi cobora în scaun. Era *looping* sau urcuş ? între două noi şfichiuiri ale grindinei, îmi reveni respirația. Mi-am dat seama că tremuram, nu-mi tremurau mîinile (tot mai țineam strîns geamul), ci umărul stîng. De-abia

am avut răgazul să mă-ntreb dacă avionul era din nou ori, zontal, şi Corniglion împingea deja manşa înainte şi întrer» pea motorul.

Manevra mi-era cunoscută: să cazi, să profiți de greuțaw căderii pentru a sparge furtuna şi să încerci să restabileşti poziția aproape de sol. Altimetrul: 1850; ştiam însă qj trebuie să gîndeşti despre precizia altimetrelo'r. 1600 deja; acul se agita la fel cum se agitase cadranul busolei adineaori Dacă ceața cobora pînă la sol, sau dacă munții mai erau încl sub noi, ne zdrobeam. Deja, avionul încetînd de a mail pasiv în luptă, umărul meu încetase să mai tremure; toaffl simțurile mele erau acum încordate, într-un mod foarnj precis sexual: ne îndreptam în jos cu toată greutatea, ca respirația tăiată, spărgînd rafalele ca pe nişte pînze, în veşnici ceață de sfîrşit de lume care trăia sălbatic din zgomotul spân al bucăților de grindină. 1000 950 920 900 870

850, îmi simțeam ochii ieşiți din orbite, ochii mei care sa temeau frenetic de ivirea muntelui — la limita, totuşi, a exaltării.

600 550 500

4... Nu orizontală şi în fața mea aşa, cum o aşteptam, ci departe si oblică, cîmpîa ! Am şovăit îri fața irealității acestui orizont ia 45 de grade (aparatul cădea 'înclinat),'dar deja ceva din mine îl recunoscuse, iar Corniglion încerca să restafl bilească poziția. Pămîntul era foarte departe, dincolo ddl marea aceea de nori abjecți, de fulgi de praf şi de păr de« închizîndu-se deasupra noastră, deja redeschizîndu-se; la 100 de metri sub avion țîşni din ultimele sale fîşii un peisaj 1 de plombagină, aşchii negre de coline dure în jurul unui lac!

lipsit de culoare care se ramifica în tentacule in vale şi carffl

reflecta cu un calm geologic cerul înnorat şi livid. *W*

Pe jumătate ameţit, aparatul se tîra sub furtună, la cincizeci de metri de creste, apoi pe deasupra unor vii cenuşii şi pe deasupra lacului: apa se încreţea în valuri mici provocate de u" Yînt razant. Mîna mea lăsă in sfîrşit geamul, şi-mi amintii; nile Ifia vie*" mele era 'un2ă- Pe ac^st păroînt Pe care lumi-lot mai numeroase păreau că izvorăsc din ceaţa iernii î

ainestecate cu noaptea, drumuri, rîuri, canale ca nişte cicatrice nu mai erau vizibile decît ca reţeaua de riduri, încetul cu încetul ştearsă, a unei mîini imense. Auzisem spunîndu-se că ridurile se şterg de pe mîna morţilor şi, ca şi cum aş fi vrut să revăd înainte ca ea să dispară această' ultimă formă de viaţă, privisem îndelung palma mamei mele moarte: deşi nu avea mai mult de cincizeci de ani, iar chipul ei şi chiar si dosul mîinii rămăseseră tinere, era aproape palma unei femei bătrîne, cu liniile ei fine şi adînci, încrucişate nedefinit. Şi ea se confunda cu toate liniile pămîntului înghiţite de ceaţă şi de noapte. Liniştea vieţii urca dinspre solul încă livid spre avionul epuizat pe care şiroitul ploii îl urmărea ca un ecou al grindinii şi al uraganului rămase in urmă; o împăcare nesfîrşită părea că scaldă pămîntul regăsit, ogoarele şi viile, copacii şi păsările lor adormite.

Acolo m-am întîlnit pentru prima oară cu experienţa „întoarcerii pe pămînt" care a jucat în viaţa mea un rol important, şi pe care am încercat de mai multe oh să o transmit. Am transpus-o direct în *Vremea dispreţului.* Este totodată experienţa oricărui om care îşi regăseşte civilizaţia după ce fusese legat de o alta, experienţa eroului din *Âltenburg* la întoarcerea sa din Afganistan, cea a lui T.E. Lawrence (Lawrence spunea totuşi că nu redevenise englez); dar, dacă *uimirea* pare aceeaşi, moartea ne este mai străină decît străinătatea. Mai cu seamă atunci cînd este legată de elemente. Am luptat mai tîrziu în aviaţie, ştiu ce înseamnă să nu poţi trage asupra unui adversar (trei secunde...) pentru că el este primul duşman Jbărbos de sub mască, iar barba lui schimbă lupta în omor. însă forţele cosmice zdruncină în noi întreg trecutul omenirii. De data asta, am regăsit pămîntul la Bane. Nişte meridionali ne-au aclamat pe dată „performanţa" : ne luau drept alţii. Pe marginea drumului se afla o poartă fără

gard ca în filmele lui Charlot, cu o inscripție cu litere groase de pe vremea celui de-al doilea Imperiu: *Ruinele de la Hippone.* în oraş am trecut pe dinaintea uriaşei mîini roşii care reprezenta pe atunci firma mănuşarilor. Pămîntul era populat cu mîini, şi poate că ele ar fi fost în stare să trăiască singure, să acționeze singure, fără oameni. Nu reuşeam să recunosc acele prăvălii, acea vitrină a unui blănar cu un cățel alb care se plimba printre pieile moarte, se aşeza, o pornea din nou : o ființă vie, cu păr lung şi mişcări st'îngace, şi care nu era om. Un animal. Uitasem de animale. Cîinele acela se plimba în linişte sub umbra morții al cărei vuiet apăsător îl mai simțeam încă : îmi venea greu să ies din beția neantului.

Oamenii continuau să existe. Continuaseră să trăiască, îl vreme ce eu mă coborîsem în împărăția cea oarbă. Erau cd mulțumiți de-a fi împreună, în semi'-prietenie şi în seml căldură, şi fără îndoială erau cei care, cu răbdare sau veh«j mentă, încercau să obțină de la interlocutorul lor ceva ml multă considerație; şi, la nivelul solului, toate acele picioa™ istovite, iar pe sub mese, cîteva mîini cu degete înlănțuite. '»

Viața. Teatrul pămîntului îşi pornea marea plăceți blîndă â începutului nopții, cu femeile în preajma vitrineloa răspîndindu-şi mireasma de hoinăreală...

Nu mă voi reîntoarce oare într-un ceas asemănăto™ pentru a vedea viața omenească ivindu-se aşa cum se aburesi şi se acoperă de picături paharele înghețate — atunci cînJ voi fi cu adevărat ucis ?

Iată şi golful Aden. De departe, este tot stînca lui Rimbaudi despre care nu se ştie prea bine dacă aparține lui Dante sajl lui Gustave Dor6. Dar cu accentul insolit pe care îl capătM în epoca submarinelor atomice, acele stînci imperiale alta fostei regine a mărilor. Difuzoarele de la bord anunță! „Dată fiind situația din Aden, pasagerii care doresc să meafgJB pe uscat debarcă pe propria lor răspundere." Englezii vor săi facă din Aden capitala unei federații de sultanate ale Arabiea de Sud, căreia îi vor acorda independența în 1968. Arabi» ostili sultanilor şi sprijiniți de egipteni, care îi organizează în 1 Yemen, vor să-i alunge pe englezi imediat.

Şalupa consulatului Franței ne aşteaptă. Ca pretutindeni! în drient, un nou oraş a apărut: drumurile asfaltate a ceeal ce a fost Imperiul Britanic, mărginite de case sud-american«B colorate de Indii: vernil, roz-portocaliu, cenuşiu-albăstruijl în centrul oraşului, o grădină stranie în uscăciunea asta pel care n-o distrug casele în

culori ca de înghețată: tufele dejp *flamboyants* şi de oleandri sînt înflorite (o tăbliță interzice rupi frunzele). în centrul grădinii, micul muzeu.' *a*

Este muzeul tradițional al coloniilor englezeşti, talmeş-balmeşul foarte curat în care păsările împăiate privesc cu ochii lor rotunzi o colecție de cristale, cîteva costume, grăunțe sii vestigii arheologice. Acestea, e mai bine să le contempli! stînd în patru labe, ca în vechiul nostru muzeu de la Trocadero. Basoreliefurile, sculptate pe partea netedă a pietrelor, sînt clasate precum cărțile, astfel încît nu se vede decît fondul, însă, la înălțimea genunchilor noştri, se află nenumărate figuri din alabastru. Aceasta este, înainte de Constantinopole,;

înainte de Philadelphia, cea mai importantă colecție de sculpturi din Saba.

Beduinii le aduc aici una cîte una; un bogat negustor arab strînsese un număr mare şi le lăsase prin testament muzeului. Căci Saba, sau Mareb, oricare i-ar fi numele ce i se dă, se află tot în mîinile disidenților. Ei au rezistat emirilor, yemeniților, egiptenilor — şi, ceea ce era mai greu, petroliştilor, a căror expediție, destul de recentă, a eşuat. Englezilor ? Aceştia au ştiut desigur la ce să se aştepte', fie doar şi prin agenții lor indigeni. Insă arheologia, în aceste țări, nu constituia grija de căpetenie a serviciilor lor speciale. O expediție ştiințifică pornită din Adenul independent va risipi poate' într-o bună zi „misterul Sabei" — ironic invulnerabil in aceste săli prin care bîntuie umbra farmacistului Arnaud şi cea a măgarului său...

„Şi oamenii din Dabar au aşezat obiectele de ei înălțate sub ocrotirea zeilor, protectorilor, regilor şi popoarelor 'din Saba; celui ce le va mutila, celui ce va lua de la locul lui şi va muta de aici un chip sculptat sau un idol, să i se stingă neamul!"

De-aş fi o şopîrlă, mi-ar plăcea inscripția asta. însă mie îmi plac' cele care se referă la divinitățile tulburătoare: Zeul-Lună Sin, masculin — în alte mitologii este feminin —, Dat-Badan, Zeița-Soare, şi Ouzza, Zeul-Venus masculin, numit de atîtea' inscripții^ dar încă necunoscut. în acest amărîț de muzeu în care floricelele curajoase sînt cucerite prin apa cisternelor ciclopice atribuite reginei Balkis, încastrate în nişte trecători infernale, se poate visa la sexualitatea poporului care a conceput-o pe Venus ca pe un bărbat, a văzuț în Soare semnul feminin al fecundității şi în Lună un tată iertător şi pacificator. Din deşert s-a născut oare această pinecuvîntare a nopții ? însă celelalte popoare ale desertului, ln aceeaşi perioadă,' făceau din lună un zeu crud. Oare ce sexualitate tulbure sau pură a determinat această rasă Apărută care, în legenda ei neconfirmată de nici un fapt •storic, spune că a fost întotdeauna condusă de regine, să gindească de-a-ndoaselea față de celelalte ?

La Constantinopole se aflau, în afara colecției muzeului, <? serie din acele falsuri demne de tot respectul'care, departe ^ a imita opere autentice, inventează o artă. Aici, statuetele Sâsite de beduini sînt adevărate. Statuete arhitecturale Precum anumite statui sumeriene şi mexicane, la care personajul este totodată adorator, zeu şi templu; şi regi vag „asemănători", cu mult posteriori, de 'influentă partă ? In cea de ª doua sală, un rege mustăcios este înfățişat în fața unei

catifele negre drapate modest. Cîte veacuri se întind ol între aceste arhitecturi sălbatice şi chipurile acelea™ romane, parte sau palmyreniene, ale căror etichete laudfl nevinovăție „finețea" ? Şi ce contează ? Aceştia sînt uiți» trimişi ai reginei ale cărei parfumuri au umplut *Biblia,* ş» care nu mai rămîne decît un hohot de rîs ce străbate singul tățile: „Rîzi dară, frumosule pustnic !"

' Cripta ei a fost oare scotocită de către jefuitorii» morminte, şi nu mai rămîne din mumia ei vîndută decîm ochi căzut, os şi lapis, ca al faraoanei din muzeul de la Ca regăsită pe o scară a unui mormînt printre mumiile de alia. tori şi de pisici cu urechi mari ? Vom da, oare, peste mulai subțire care i-a acoperit chipul, cu scobiturile stîngace <jş metalul modelat cu degetele pentru a păstra ampreil pleoapelor calde încă ? Sau vom găsi vreun trapez de al prost incizat precum cel care, în vechiul muzeu din Ațe* purta eticheta prăfuită şi uzurpată : Masca lui Agamemnoffl

Printre curiozități se găseşte, fără nici o explicație deoB bită, o monedă de b sută de franci din aur, cu chipul 9 Napoleon. Mă gîndesc la masca lui de la Societatea jfl geografie aflată in penumbră înapoia lui Charcot, pe cî» acesta îmi vorbea despre Arnaud. Or, scrie Arnaud că atutl cînd a ajuns la Mareb, un alt alb ajunsese înaintea lui; arați îşi mai aminteau de pielea lui deschisă la culoare şi de trece» lui ciudată pe acolo. Luat de arabi drept Madhi, profeți aşteptat, şi-a petrecut seara acasă la şeic şi le-a dăruit ce» ce-l înconjurau unsprezece monede' mari din aur. Du» rugăciunea de la apusul soarelui, deşi nu cunoştea acolo 1 nimeni, îi fu adus un răvaş. îl citi: „Anunță moartea fratell meu", se ridică şi plecă. X doua zi, peste uriaşele picioaj zdrobite ale singurei statui dintre ruine, se găseau unsprezejl „fantome de monezi de aur"; şi se află în curînd că drumew necunoscut fusese ucis de către un trib vecin.

Arnaud puse să i se aducă o monedă : era de o sută *m* franci, din aur, cu chipul lui Napoleon. Celelalte zece se găsew tot la bazarul din Mareb, deşi trecuseră acolo prin muM mîini; şeicul interzisese să fie dus la Sanaa aurul acela călător care părea să posede ştiința lui Solomon. Arnaw mai ceru să vadă şi ceea ce arabii

numeau fantoma un€ monede, şi i se aduse un baton de pastă uscată pentru sigilâf Or, batoahele de pastă pentru sigilat, necunoscute în Arabi* fuseseră negreşit aduse de către călător. Pentru ce născocii! acesta fantomele după ce împărțise monedele ?

Astăzi, fie ca Saba necercetată încă să-i fie dedicată acelll aventurier apărut pentru o clipă şi dispărut pe dată într-u|

asasinat; pentru ca, acolo unde se aflâ oasele sale — căci el face parte fără îndoială dintre acei aventurieri fără de mormînt, fascinați doar de pasiunea pentru hazard şi întorşi la hazard — el să'se poată juca, aşa cum se joacă morții care de-a lungul întregii lor vieți au fost curajoşi şi frivoli, cu terasele ei fără de flori, cu observatoarele ei căzute în ruină, cu depozitele ei de parfumuri şi cu ruinele ei care par să tremure de singurătate sub urma tăcută a păsărilor; pentru ca noi să ținem amîndoi în mîinile noastre de umbră unul din ultimele mistere, care ne va sta alături fratern în plictiseala fără de sfîrşit a morții.

Un paznic foarte politicos îmi arată printr-o fereastră cisternele atribuite lui Balkis. îmi vorbeşte despre regele Akram, care a luat-o la goană împreună cu poporul său după ce văzuse într-o noapte un şobolan mişcînd cu lăbuțele sale un bloc din digul de la Mareb pe care douăzeci de războinici nu l-ar fi putut deplasa, un bloc din digul a cărui distrugere avea să încredințeze nisipului bogăția şi viața regatului Saba...

Oraş interzis sau oraş deschis, cetate a ruinelor sau a cărămizilor reîntoarse în 'lut, precum cele de la Ninive, nu voi mai revedea niciodată Marebul. Iată-i statuile, inscripțiile, florile poate. Arborele de smirnă, din fața muzeului', se amestecă cu palmierul de zinc care era, la plecarea avionului nostru, singurul copac din Djibouți — acum, e un oraş... — cu turmele sale de capre si păstorii săi negri pe fondul âlb al salinelor, cu un ultim reflex al soarelui peste fierul lănciilor lor. Iată-l pe Neeus în mantia regală. Este aşezat pe o canapea de la Galeriile Lafayette, în fața demnitarilor săi în togă. în timp ce interpretul îl numeşte pe Corniglion-Molinier: domnul de La Moliniere, pentru că Negusul cu zîmbet trist Primise în ajun pe cîțiva iuncheri, prin ferestre pătrunde răgetul leilor de Iudeea.' Cuştile lor mărginesc de veacuri aleea principală a palatului Neguşilor, care le consideră pe regiile din Saba drept străbunele lor legendare... Iată deşertul, pîcla de culoarea nisipului ca şi ruinele, Solomon' mort mconjurat de demonii săi geloşi pe vîrtejurile capricioase, şi strigătul reginei care cîntă la harfă sub constelațiile cu nume de insecte... Poezie a viselor moarte. Căci existăvise din care s-a ales praful,

cel cu bunul sălbatic, de pildă; visul despre Paradisele invincibile precum justiția, sau seculare precum "bertatea, visul vîrstei de aur, şi o lume de vise pasionate a ^ror cenuşă se transformă în poezie, aşa cum cea a zeilor devine mitologie: visul lumii cavalereşti, visul celor O Mie si Una de Nopți... Toate aceste lumi minore se amestecă, ruinele din Mareb se amestecă cu cele ale stadionului din Niirnberg,

cu cele două diguri din piatră pe care erau aşezate **focuifl** între care Hitler invoca Germania în noapte'; cu flăcări|ț înalte ale vechilor altare ale Magilor în munții Persiei; ■ camera funerară a lui Kheops din Piramidă, şi cu moaijl stînd la pîndă acolo sus în stepele ei de aştri', care a **făfl** să-mi apară rețeaua de vene ale pămîntului celor vii la **felfl** liniile din pâlnia mamei mele moarte. Privesc cu o afectuoaH ironie acest vis tocit, pentru care mi-am riscat la urma urm§ viața, în acest mic muzeu care-l primeşte în felul în caii tufele de trandafiri din grădina unui preot, la Dama» ascundeau cîndya lespedea de onix, sub care se odihneşl gloria lui Saladin. Prin fața uşii, umbra unui erete trecea aripile întinse, ca o protecție tâcută şi îndepărtată.

Paznicul ne conduce s'ă admirăm fluturi. Au venit oare din Saba ca să se lase fixați cu ace de dopurile astea ? *Ivi* place să mi-o închipui pe Bâlkis salutîndu-l pe Solomon cu o plecăciune orientală, avînd pe nas un fluture. Mă gîndesc la bătrîna regină din Casamance aşezata în fața copacului a sacru sub îulgii mătăsoşi de capbc sub acelaşi soare. Este amiaza. Trebuie să plecăm. Muzeul va dormi în umbli cisternelor uriaşe, sub frumoşii săi copaci lipsiți de parfum | de rnaimuțe.

In oraş', tocmai a explodat un întreg şir de grenade. Sirene. Urlete ca la demonstrațiile ecvestre ale călăreților arabi ■ pierd în această foarte veche linişte. Maşina ne duce de acolw cu stegulețul francez fluturind" pe capotă. Ambuteiaje Ş ambulante 'acolo unde au fost lansate grenadele. Strada pe care intram pentru a ocoli lumea adunată este închisă de uj zid. Iată o alta. în case, radio Cairo, prin aparate care difuzează ştirea cu maximum de intensitate, tocmai urlă q| englezii îi' tortureză pe luptătorii pentru independent* Ajungem în bulevardul rezidențial britanic. Se numesw Maallah, dar i se spune mai degrabă : kilometrul crimei. Ufl post de radio englezesc vorbeşte despre Yemen.

Acum patru ani, imamul din Yemen, acum proaspăt aliat al Republicii Arabe Unite, a rupt relațiile cu Siria printr-ui mare poem împotriva lui Nasser...

„Rîzi dară, frumosule pustnic!"

1923 — 1945

în 1923, aşteptam din Ceylon o Africă de Nord mai strălucitoare. Negutătorii

de bijuterii abordaseră pachebotul cu urlete de pirați şi cu coşuri pentru fetişcane, din care-şi scoteau safirele înstelate, cu solemnitatea paznicilor giuvae-rurilor sacre. Pe uscat, am dat de case verzi înspre partea în care sufla musonul, de grădini întinse, aproape fără de flori, cu şiroirea frunzelor de palmier după ploaie; apoi, la căderea serii, cartierul brahman, India întrezărită intr-o piațetă îngustă, cu bătrînii ei înalți asemănători celor ai lui Homer, în fața unui turn plin de efigii albastre; iar noaptea, prorele sculp'tate ale cîtorva vase arabe, sub foarte vechea lumină a torțelor care se legănau ca nişte lămpi suspendate — vasele uitate ale lui Sindbad.

India de Sud nu aveam s-o cunosc decît cu mult mai tîrziu. în 1929, n-am văzut, exceptînd Benaresul, decît India musulmană. Sosisem în Afganistan (cel pe care-l puteți regăsi în *Altenburg)* prin Taşkentul deja sovietizat, şi prin Termes, unde conducători de caravane din Samarkand sau din Buhara, cu turbane cît dovlecii şi halate înflorate, ghemuiți la umbra sărăcăcioasă a copacilor cu țepi, păreau abandonați de Orientul viselor înaintea terenului de aviație rusesc. Terenul foarte lung se pierdea spre orizontul zorilor, iar căldura părea deja distrugătoare. Pentru a se apăra, pilotul coborîse în fîntînă ; a ieşit de acolo, avînd ca singur acoperă-mînt mustățile, pentru a da fuga să se dea în leagăn, împreună cu un prieten nu mai puțin gol, care era şi prietenul meu (Boris Pilniak! ha, ha etc.), într-un soi de scrînciob. Leagănele înlocuiau vîntul, şi trebuia să fii în formă pentru a trece de Pamir : vreo zece piloți îşi pierduseră viața acolo — din lipsă de scrînciob, fără îndoială.

Kabul, încă aproape interzis, era deschis indienilor, care făcuseră din el o suburbie, din tablă ondulată, a Lahorei sau a Peshawarului. Mă întrebam dacă Lhassa era la fel de urîtă. însă încă de la Ghaznri, aglomerată între zidurile ei de argilă, începeau stepele de lavandă, al căror albastru delicat se

armoniza atît de bine, în lumina zorilor, cu albastrul cerului deasupra contraforților Pamirului... Afganistanul din 1929J în memoria mea, înseamnă războiul civil, uzurpatorul opării (bietul Abiboullah, cu capul lui de ministru al agriculturii !)1 acele întinse cîmpuri albastre; pe zidurile văruite ale bazarelorl toți acei papuci orientali curbați şi negri ca nişte virgule, şl acele instrumente de muzică amintind de Aladin, al căroi sunet nu era niciodată auzit. Un Islam osificat era singura carcasă care menținea treaz acest popor somnambul printri ruinele sale, întregoliciunea munților săi şi tremurul solemd al cerului alb.

Venisem de la Moscova cu avionul, însă am ajuns în j

India mergînd pe uscat. Cum se cheamă oare tîrgul din lut înl care am locuit într-un caravanserai regesc, cu un minunați bazin plin cu o apă scîrboasă ? Nu regăsesc decît noaptea! Asiei centrale, zgomotul amestecat al cavaleriei şi al camioa-l nelor cu afridis care năpădeau din munți, ca pe vremea lui! Kipling, peste cîte un oraş afgan sau indian, şi caravana unui! arheolog care tocmai descoperise mai multe sute de statuii greco-budiste din stuc. El fusese cel ce îmi vorbise despre! ingeniozitatea celibatarilor în domeniul călcatului hainelor: 1 rouă şterge cutele vestoanelor. însă îşi despachetase, undeva! mai înainte de a trece de Kyber, descoperirile, aduse din! Hadda de cămile, aşteptînd să înlocuiască mănunchiurile de 1 lavandă cu ambalaje europene; şi poate şi pentru plăcerea! de a-si revedea statuile. în zori, aceeaşi rouă, învingătoare a 1 stucului apărat de nisip vreme de o mie şase sute de ani,! transformase pe greco-meditativii Bodhisatt'va în grămăjoare 1 de ipsos, pe care cămilele nedumerite le priveau, trecînd, ca! pe nişte suflete incinerate. Apoi, traversarea, pistele asfaltate! ale Imperiului britanic, netede precum drumurile Imperiului'j roman. T.E. Lawrence petrecuse luni de zile într-unui din \ acele forturi.

Drumul spre Kyber era pe atunci unul din simbolurile -l voinței engleze. „Şi am făcut acest lucru pentru a arăta ce •] poate face un englez", scrisese Scott care murea la Polul J Sud. Cei ce „făcuseră" acest drum epic nu muriseră, însă! scriseseră cu adevărat numele Angliei în Pamir. Era locul 1 luptelor împotriva afridisilor sau kafirilor care, prin defilee, 1 făceau să se prăbuşească bucăți din Himalaya peste coloanele J englezeşti; locul fn care un subofițer, singurul scăpat din 1 exterminare, răspunsese, cu vocea Spartei — si cea a umorului, § ila întrebarea : „Unde este coloana ? — Eu sînt coloana." Mă I Igindesc la voi, prietenii mei englezi ucişi în bătălia pentru J

Londra, la vocea lui Churchill în noapte... în 1929, Anglia părea invulnerabilă, şi nu la ea mă gîndeam eu.

Peshawar era cu adevărat capitala Provinciilor-Frontiere : în Islamul aspru al munților îşi făcea apariția luxurianța arhitecturii mogulilor care, atunci cînd nu e căzută în ruină, tine totodată de epopee şi de cofetărie. Apoi Lahore, mormîntul lui

Djehan-Guir cu prima sa curte din marmură pentru maharajah, cea de-a doua sa curte din argilă unde aşteptau în rînduri nemişcate vulturii veniţi dintr-un turn al tăcerii...

Oare lîngă Lahore, sau în Caşmir, pe lîngă Shahlamar, am văzut pentru întîia dată ruine vegetale ? Dincolo de grădinile istorice, de pavilioanele din marmură neagră şi de locul coloniilor de bîtlani, o imensă şi banală livadă se întindea peste bronzul roşu al cîmpurilor de busuioc roşu. Şi brusc, se descoperea privirii, printre meri, un culoar de un kilometru: o alee imperială se aflase acolo pe vremea Mogulilor, şi copacii nu mai creşteau pe terenul cîndva bătătorit. Deşi nu se vedeau ruine, acele alei dispărute sugerau un acord invulnerabil între pămînt şi moarte, un Versailles care păstra doar existenţa vidului. Această fantomă de parc se potriveşte confuz în amintirea mea cu observatorul din Jaipur, loc între toate oniric. Nu mă gîndeam la astrologie, pentru că acel gigantic joc de construcţie abandonat de către djinni sugera o „lucrare" modernă, macheta unui palat pentru un film de Mdlies, şi nu domeniul elementar, dar invincibil al Piramidelor ; nu mă gîndeam la astronomie pentru că, pentru noi, instrumentele astronomiei nu sînt instrumente de piatră. Insă acele porţiuni de scară înălţate către aştri sugerau un firmament insesizabil, aşa cum golurile din Shahlamar sugerau Parcul dispărut. Iar acele lungi rampe triunghiulare erau orientate spre oraşul cel mai ireal din India musulmană. Nu doar pentru că Palatul Vîntului, orgă din piatră trandafirie, e$te la fel de straniu pentru noi cum este o catedrală pentru un oriental; nu doar pentru că o stradă întreagă era o suită de faţade de pînze pictate asemănătoare decorurilor ca din *O mie şi una de nopţi* ale sărbătorilor noastre de bîlci, şi ^re ascundeau casele obişnuite; ci pentru că, brusc, norodul de maimuţe melancolice, care păreau a fi adevăraţii locuitori ai acestui oraş fără oameni, a traversat încet strada. Era amiaza, •3r umbra, şi ea, avea să-şi schimbe trotuarul... Un bulevard

ducea la Amber, care, de două sute de ani, este lipsit de apj. Temple, palate de marmură roşie, case fără acoperiş în ca» tufele de flori sălbatice creşteau pe coridoare, totul se întoral în neant într-un belşug de viaţă vegetală, într-o forfotă *m* mascaroni mîngîiaţi de frunzele palmierilor, cu alte maimui aşezate pe marginea ferestrelor, şi cu zborul păunilor caii coboară greoi în tăcere. Alte oraşe moarte, alte forturi ro$ şi, pe drumuri, animale atît de slabe şi de blînde — apoi îl Mahal-ul, unde chiparoşii înalţi nu muriseră încă, şi toajl veveriţele lor cu coadă scurtă şi cu două dungi pe spate.JH sfîrşit, Benares, cu hotelurile sale închise în acest anotim» cu al său *rest-house* în care femei bătrîne manevrau toal noaptea ventilatorul în

formă de evantai agățat de tavan, ca înainte de revolta Cipailor; cu străduțele sale cuprinse înt» ziduri înalte de piatră cenuşie, templul său cu sculptul erotice în care erotismul pare un rit, templul din Hanuma» cu un întreg popor de maimuțe care-şi vedeau de niş» inexplicabile ocupații în jurul unei pietre de sacrificiu *am* unde sîngele mai şiroia încă, şi care se îndepărtau cu tean» de ofrandele de tuberoze. Toate astea, într-o ceață de trept$ tibetane, ai cărei nori lipicioşi zăboveau în jurul flăcărilor întreținute înaintea idolilor. Lumea la care duceau acele* scări ireale este, în amintirea mea, o lume de ziduri acoperita cu licheni, ca ale ruinelor părăsite în voia pădurii, la poalele cărora ardeau neîncetat luminițe cu treceri ale animaleloț sacre prin ceață — şi întotdeauna, în cadrul unei porți scunde: brahmani cu bustul ud leoarcă sub ghirlandele lor *defrangipanier,* sîngele, *lingam,* ceața şi umbra. Jos, GangeW sub norii aduşi de muson, cu rugurile sale greu de stins în ceață; şi un ascet care dansa şi rîdea de nu mai putea, strigînd „Bravo !" iluziei lumii.

Cam aşa stăteau lucrurile cu mine cînd, la sfîrşitul Ml 1958, generalul de Gaulle, încă preşedinte al Consiliului, *M* hotărît să restabilească, cu mai multe țări din Asia, printre care şi India, relații care de douăzeci de ani nu încetaseră sâ slăbească.

Sentimentele care mă leagă de generalul de Gaulle erau deja vechi, deşi povestea tradițională a primei noastre întîlniri era inventată : generalul cu siguranță nu a spus despre mine|j|

în Alsacia, fraza pe care Napoleon a rostit-o despre Goethe, căci în Alsacia, colonelul Berger nu a fost niciodată prezentat generalului de Gaulle. El m-a primit pentru prima dată la Ministerul de Război, după discursul meu la congresul Mişcării de Eliberare Națională.

în 1944, comuniştii erau hotărîți să pună mîna pe ansamblul organizațiilor de Rezistență. Această mişcare le aduna pe cele pe care ei nu le controlau. Operația prevăzută era simplă. Cel puțin o treime din membrii comitetului ei director aparțineau în secret Partidului. Ei cereau unitatea Rezistenței prin fuziunea cu Frontul național, condus, cu o puternică majoritate, de către comunişti. Astfel comitetul director al Rezistenței unificate va cădea în mîinile lor. Ceea ce începea să devină necesar. Generalul de Gaulle îi menaja pentru că era decis să se slujească de tot pentru a ridica Franța : nici o grevă nu a avut loc de la Eliberare pînă la plecarea'lui. Ei îl menajau mizînd pe timp şi pe bursa neagră, care tocesc gloria. Voiseră să înarmeze, „împotriva duşmanului dinăuntru", milițiile patriotice, pe care adversarii lor le numeau, printr-o binevoitoare prescurtare, „milpat" : *Ies mille-*

pattes . Generalul voia *amalgamarea* tuturor unităților combatante cu armata regulată, împotriva Wehrmachtului: armată sau poliție, apărarea națiunii nu aparținea decît statului. El singur se opusese înarmării milițiilor, iar milițiile nu fuseseră înarmate. Comuniştii înțelegeau să-i opună cît mai curînd unitatea Rezistenței interioare. Şi simțeam cu toții că miza aparținea unui domeniu mai obscur şi mai profund decît domeniul politic.

Mişcarea de Eliberare Națională mă numise în comitetul e| director. în ianuarie 1945, am asistat, aşadar, la congresul ei- Şefii organizațiilor, principalii combatanți erau anticapi-telişti din indiferență față de bani, ură față de Vichy şi dispreț Pentru personalul celei de a III-a Republici. Dialogul între Camus şi Herriot era semnificativ: „Noi vrem, scrisese *Combat,*'condus atunci de Pascal Pia, nişte şefi de care să Putem să nu mai zîmbim." Editorialele din *Combat* nefiind semnate, Camus răspunsese primului atac: „Acest ziar este redactat de către o echipă pe care fiecare din editorialele sale o

Miriapozii (n.tr.)-

angajează; acestea fiind zise, acest articol îmi aparține"; f care Herriot intitulase un articol „Răspuns omului de echipi iar noi gîndisem că Franța dorea să fie reprezentată *m* oameni care să n-o facă să ridice din umeri. Cîți oameni n-ş fi văzut cu bucurie pe generalul de Gaulle înlocuit de vreai Herriot! Nu şi cei din Rezistență. în ciuda Vichyul* reacționarii nu lipsiseră nici în lagărele de concentrare, nil în sicrie; însă întreaga Rezistență organizată se pretindea de stînga. Ostilitatea față de comunism, din partea unor adversa ai capitalismului, era mai întîi o ostilitate față de stalinism Preferau mai curînd un capitalism mai mult sau mai puț» socializat unei poliții de stat devenită cea de a patra puteri şi chiar, ocazional, prima. Era, de asemeni, ostilitatea față de o impostură eficace în țări închise, dar zadarnică în Europa occidentală: Rezistența comunistă din 1939, apelul conul nist din 1940, acel armistițiu de la Paris încheiat de gaullişț» pentru a-i salva pe nemți, cei şaptezeci şi cinci de mii dl împuşcați cînd au fost de fapt socotiți douăzeci şi cinci de mii în total etc. Supunerea partidului comunist în fața pactului germano-sovietic nu era uitată şi mulți gîndeau că el se va supune cu şi mai mare uşurință încă, la nevoie, Armatei roşii. Membrii partidelor politice erau puțin numeroşi în Franța, în 1939; majoritatea rezistenților nu aparțineau nici unui partid. Erau, în cea mai mare parte, patrioți liberali, *m* de aceea Rezistența nu şi-a găsit, politic vorbind, propria sa formă. în ochii acelor oameni, stalinismul însemna contrariul a tot ce erau lucrurile pentru care ei luptaseră. Oratorii cărora aveam să

mă opun la congres negau aproape cu toții apartenența lor la Partid, în care au fost găsiți în anul următor. Cu şase luni mai devreme luasem prînzul în mol clandestin în provincie, într-un bistrou complice, cu patiiM delegați necomunişti ale căror mişcări aveau să formez* curînd Forțele Franceze din Interior. Activitatea odată stabilită — fără piedici — discutasem despre autonomia viitoarw a Rezistenței, apoi ne despărțiserăm. Mergeam alături duH delegatul Parisului, sub ploaia de pe o stradă a Gării del provincie. Luptaserăm cîtva timp alături. Mi-a spus, fără s*l mă privească : „V-am citit cărțile. Să ştiți că, la scară național» mişcările de Rezistență sînt în întregime infiltrate de partiduj|

comunist... (şi-a pus mîna pe umărul meu, m-a privit şi s-a oprit) căruia îi aparțin de şaptesprezece ani."

A reînceput să meargă. îmi amintesc de ploaia liniştită pe acoperişurile de ardezie şi de mîna aceea pe umărul meu... Şi, de asemeni, de marea sală Mutualit6 în care rostiserăm atîtea discursuri, pe vremea Comitetului mondial antifascist, şi în care aveam să mă adresez, de data aceasta, combatanților din Rezistență; însă deja jocul politic reîncepuse. Femeia aceasta îşi eliberase soțul cu pistolul-mitralieră în mînă, băiatul acela făcuse parte din grupul real care atacase un furgon al Gestapo-ului în fața Palatului de justiție ; celălalt evadase de două ori, nu ca mine, ci din celulă. Şi aveai impresia că aceste delegații ale nopții nu mai erau, la ivirea zorilor, decît mandatarele unui vis...

Deşi majoritatea membrilor congresului erau supraviețuitori, acțiunile lor de răsunet nu-i eliberau de sentimentul de inferioritate al Girondinului în fața Montagnardului, al liberalului în fața extremistului, al menşevicului în fața oricui se proclamă bolşevic. în timp ce simpatizanții proco-munişti îşi regăseau cadența lipindu-se de un partid care începea să vorbească despre de Gaulle ca despre Kerenski, necomuniştii bîjbîiau, pentru că nu înțelegeau că în acele luni o mişcare născută din Rezistență, dacă refuza să fie comunistă, trebuia să fie gaullistă: pentru că doar generalul voia cu adevărat să opună statului comunist, un stat şi o Franță independente. Nu-l prea cunoşteau; el nu făcuse nimic pentru a-i cuceri, nici măcar pentru a-i cunoaşte, avea mai mult prestigiu decît popularitate şi îi credea poate deja în mîinile comuniştilor. Discursul meu se adresa tuturor rezistenților şi se ştia că urma să plec a doua zi din nou pe front.

Rezistența fusese o mobilizare a energiei franceze; trebuia mai întîi ca ea să redevină o mobilizare, altfel rămînea doar o întîlnire amicală de foşti combatanți. Noi fuseserăm Franța îmbrăcată în zdrențe; semnificația noastră nu venea din

acțiunea rețelelor noastre, ci din faptul că noi fuseserăm *martori.* Minele de huilă din nord şi din zona Pas-de-Calais fuseseră naționalizate la 13 decembrie; Renault, la 16 ianuarie. Nu erau măsuri de dreapta. Măsura decisivă, oricine ştia asta, avea să fie naționalizarea creditului; dacă guvernul o adopta, trebuia lăsat guvernul să guverneze în pace, iar noi

trebuia să ne definim printr-o misiune națională, nu electaJ rală. Se vorbise despre obstacolele pe care avea să le întâlnească revenirea prizonierilor. Mişcarea să-şi restabilească toatei secțiunile, de la Rhin pînă laParis, pentru a le pune în slujba lor. Frontul național să ni se alăture, dacă o dorea, *pentnâ acțiunea comună.* Vom mai vedea apoi. „O nouă Rezistență începe..."

După zece sau cincisprezece discursuri, după vizitele „frățeşti" ale unor delegații comuniste sau paracomunistej fuziunea era înlăturată cu 250 voturi, contra 119. Partidul! comunist nu va dispune de Rezistență împotriva generalului de Gaulle. însă în timpul întoarcerii mele pe frontj străbătînd regiunea Champagne acoperită de zăpadă, mă gîndeam la camarazii mei comunişti din Spania, la epopeea < creației sovietice, în pofida G.P.U.; la Armata Roşie, la] fermierii comunişti din Correze totdeauna gata să ne primească \ în ciuda Miliției', pentru acel partid care părea că nu mai crede în alte victorii decît în cele ale camuflajului. Mă < gîndeam la mîna de pe umărul meu, pe strada Gării unde] acoperişurile de ardezie străluceau sub ploaie.

1945 — 1965

Veneam uneori la Paris, căci numeroase probleme erau încă de resortul ministerului de Război. L-am regăsit acolo pe Corniglion, devenit general şi participant la Eliberare. Avea să ia în curînd comanda aviației împotriva bastionului de la Royan, unul din ultimele puncte de sprijin germane în Franța. Pînă atunci scria o carte umoristică împreună cu doctorul Lichvitz, pe care-l cunoscusem la prima D.F.L. şi care devenise medicul generalului de Gaulle. Citea din cartea astea capitole, cu o nesecată bună dispoziție, lui Gaston Palewski (în urma unui conflict oarecare la Londra, acest ambasador înnăscut plecase în Abisinia să cucerească Gondarul, înainte de a deveni director al cabinetului generalului), căpitanului Guy, altor cîtorva persoane. Astfel am făcut cunoştință cu faimosul „cerc". La citeva zile după congresul M.L.N. ,'am vorbit despre alegeri; se vorbeşte ^totdeauna despre alegeri. Nu doream deloc să devin deputat. Insă aveam o idee fixă: să transform

învăţămîntul prin folosirea generalizată a mijloacelor audiovizuale. Doar cinematograful şi radioul erau atunci în discuţie; se presimţea televiziunea. Era vorba să fie difuzate cursurile unor profesori aleşi în funcţie de calităţile lor pedagogice, fie pentru a învăţa cititul, fie pentru a descoperi istoria Franţei. învăţătorul nu va mai avea funcţia de a preda, ci de a-i ajuta pe copii să înveţe.

„In fond, spuse Palewski, vreţi să puneţi să fie înregistrate cursurile lui Alain şi să le difuzaţi în toate liceele ?

— Şi să înlocuiesc cursul despre fluviul Garonne printr-un film despre fluviul Garonne.

— Bine, dar este minunat! Numai că mă tem că nu cunoaşteţi încă Ministerul Educaţiei Naţionale..."

Vorbiserăm şi despre îndoctrina. Spusesem, scrisesem, proclamasem începînd din 1933, că imperiile coloniale nu

1 *Le Mouvement de Liberation Naţionale,* Mişcarea de Eliberare Naţională (tur.).

vor supravieţui unui război european. Nu credeam în Bao-Dal şi încă şi mai puţin în coloni. Cunoşteam slugărnicia care, în Cochinchina ca şi altundeva, îi adună pe intermediari în Jurul colonizatorilor. însă, cu mult înainte de sosirea armatei japoneze, văzusem născîndu-se organizaţiile paramilitare din munţii Annamului.

„Atunci, mi s-a spus, ce propuneţi ? — Dacă veţi căuta să aflaţi un mijloc pentru ca noi să păstrăm Indochina, eu nu propun nimic, căci nu o vom păstra. Tot ce putem saAlva este un soi de imperiu cultural, un domeniu de valori. însă ar trebui vărsată acolo o «prel zenţă economică» a cărei apărare principalul ziar din Saigon are curajul să o afişeze zilnic pe banderolă: «Apărarea *inte-% reselor* franceze în' Indochina». Şi va trebui să facem noi înşine revoluţia, care este inevitabilă şi legitimă: mai întîi anularea creanţelor cămătăreşti, aproape toate chinezeşti, sub I care se sufocă ţărănimea unui popor de ţărani. Apoi împărţirea pămînturilor, apoi ajutarea revoluţionarilor annamiţi, care | fără îndoială au mare nevoie să fie ajutaţi. Nici militarii, nici * misionarii, nici profesorii nu sînt legaţi de coloni. Nu ar rămîne mulţi francezi, dar ar rămîne poate Franţa...

„Am oroare de colonialismul făcut cu piaştrii. Am j oroare de micii noştri burghezi de Indochina care spun *M* «Aici îţi pierzi mentalitatea de sclav!» ca şi cum ar fi supra-'l vieţuitorii de la Austerlitz sau chiar de lâ Lang Son. Este I adevărat că

Asia are nevoie de specialiştii europeni; nu este 1 adevărat că ar trebui să-i aibă ca profesori. Este de ajuns să-i 1 plătească. Mă îndoiesc că imperiile vor supravieţui mulţi timp victoriei a două puteri care se proclamă antiimperialiste.

— Nu am devenit primul ministru al Maiestăţii Sale 3 pentru a lichida Imperiul Britanic, spuse Corniglion, cîtîndu-l1 pe Churchill.

— însă el nu mai este prim-ministru. Şi cunoaşteţi doar *4* poziţia laburiştilor asupra Indiei.

— Totuşi, spuse Palewski, nu puteţi executa o asemenea 1 răsturnare cu administraţia noastră.

— Mai există încă în Franţa cu ce să alcătuieşti o admi- I nistraţie liberală. Merg mai departe. Pentru a face din Indo- 1 china o ţară prietenă, ar trebui să-l ajutăm pe Ho Şi Min. Ceea ce va fi greu, dar nu mai greu decît a fost, pentru'Anglia, să-l I ajute pe Nehru. *™

— Sîntem mult mai puţin pesimişti decît dumneavoastră.

Ceea ce ne-a dus la propagandă. Informaţiile se găseau în mîna lui Jacques Soustelle, care voia să plece de la minister.

„Cu puţine diferenţe, am spus, mijloacele de informaţie de care dispuneţi nu s-au schimbat de la Napoleon încoace. Cred că există un mijloc cu mult mai precis şi mai eficace : sondajele de opinii.

— Internele nu le folosesc ?

— Internele «se informează». însă nu dispun de eşanti-oanele fără de care nici o precizare nu este posibilă..."

Procedeele Gallup nu erau pe atunci cunoscute în Franţa decît de specialişti. Le-am expus rapid. „Credeţi în aşa ceva ?

— Cu condiţia să nu fie folosiţi decît informatori indiferenţi la politică, eu cred că este cii putinţă să fie cunoscute consecinţele votului femeilor, răspunsul lâ referendumul pe care-l pregătiţi... Cu sondajele e la fel ca şi cu medicina : mai puţin riguroasă decît o spune, mai riguroasă ca tot ce nu e medicină...

„Şi apoi, există informarea tării, adică propaganda. Or, limitele publicităţii americane sfnt repede atinse; cît despre propaganda totalitară, o cred inseparabilă de partidul unic. Mă îndoiesc că generalul de Gaulle ar fi gata să creeze un astfel de partid. El nu va accepta nici statul în slujba partidului, nici partidul ca principal mijloc de acţiune al statului. El vrea armată, nu miliţii; Siguranţa naţională, şi nu poliţia partidului...

„Primul obiect al propagandei voastre ar fi să faceţi să se înţeleagă acesUucru

căci, oricît de surprinzător ar fi, nimeni iu ştie nimic. însă eu cred că pot fi mobilizate energii dacă sînt opuse miturilor nu alte mituri, ci o acţiune. Forţa generalului rezidă în ceea ce a făcut, în ceea ce face. Care sînt adevăratele forţe care se afirmă ? Voi, şi partidele în măsura în care Rezistenţa le-a dezinfectat. Radicalii se vor prăbuşi.

— Dar M.R.P.[1] ?

— Joacă pe o carte bună; ţara îl consideră partidul generalului. Dacă singurii voştri adversari serioşi sînt comuniştii, asta nu este din cauza lui Marx, ci din cauza lui Lenin. Fiecare din miniştrii voştri să spună ţării: Iată sarcina mea

[1] *Le Mouvement Republicam Populaire* (Mişcarea Republicană Populară (n.tr.).

cea mai urgentă. Răspund de ea şi nu vă voi vorbi din no| decît atunci cînd ea va fi dusă la bun sfîrşit. Nu ?

— Poate că asta este una din cheile fascismului...

— La urma urmei, răspunse Corniglion citîndu-l de data asta ironic pe Napoleon :«războiul este o artă simplă, toml stă doar în executare...»"

Locuiam, la Boulogne, în casa cea mare în stil olandez în care, mai tîrziu, micuţa Delphine Renaud a fost pe punctă să-si piardă vederea în locul meu de la explozivele puse de O,Â.S. Era desigur trecut de ora nouă, căci seara de vară se preschimba în noapte pe deasupra unui mic fort-gherett construit de nemţi în conul grădinii. Se auzi telefonul.

„Am o comunicare importantă să vă fac, spuse unul din interlocutorii mei obişnuiţi. Mă puteţi primi peste o oră sa» două? '

— Desigur.

— O să trec în jur de unsprezece."

La ora unsprezece, maşina militară a celui ce-mi telefonase se opri în faţa casei. M-am dus să deschid. Eram singuri, i Nu trecu de pragul atelierului mare şi încă prost luminat: „Generalul de Gaulle vă întreabă,' în numele Franţei'/ dacă doriţi să-l ajutaţi."

Fraza era cam ciudată. Totuşi, la Londra, unul din primele discursuri ale generalului, adresat ofiţerilor, sunase cam asa: „Domnilor, ştiţi unde este datoria*dumneavoas-^ tră". Si ăsta era astăzi tonul.

„Evident, nici nu se discută, am răspuns eu.

— Vă voi spune mîine ora."

Mi-a strîns mîna. Maşina, care întorsese, a ocolit micul, fort şi a dispărut spre Sena.

Eram uimit. Nu prea mult: am tendința să mă cred util... Dar după prima mea evadare, în noiembrie 1940, îi scrisesem generalului de Gaulle; F.F.L. nu dispuneau, fără îndoială, de aviatori în plus. Nici un răspuns. Intrucît se spunea că* îndepărtase pe Pierre Cot, presupusesem că, dat fiind războiul din Spania, concursul meu nu i se părea oportun; fără amărăciune, căci mai tîrziu grupurile noastre de rezistență, înainte de organizarea brigăzii Alsacia-Lorena, au găsit

1 *Organisation Armie Secrăe,* Organizația Armată Secretă, mişcare destină care a încercat să se opună independenței Algeriei (n.tr).

2 *Forces Franşaises Libres,* Forțele Franceze Libere (n.tr.).

întotdeauna ajutorul generalului Koenig — deci, şi pe al său. Am fost convocat la ministerul de Război. în ante'cameră am dat de un vizitator cordial, cu un bun-simț fin şi civil care m-a intrigat, căci, în ciuda costumului, îl ghiceam în el pe militar. în curînd a fost chemat: era generalul Juin.

Biroul care fusese cel al contelui Daru, mobilat în stilul Imperiului victorios, îi fusese afectat lui Palewski. De cealaltă parte a scării monumentale, un birou de aşteptare, în care se aflau aghiotanții, îl preceda pe cel al generalului de Gaulle.

„Lucrurile sînt departe de a se aranja..." mi-a spus unul din ofițeri, care mi-era prieten. Era acolo ceva solemn şi tăcut care m-a făcut să visez la locurile de aşteptare ale şefilor romani. Telefonul de apel s-a auzit sunînd'o dată cu bătăile ceasului. Am fost introdus într-o încăpere căreia nişte hărți mari de stat-major îi confereau o atmosferă de lucru. Generalul mi-a făcut semn să mă aşez la dreapta biroului său.

Păstrasem o amintire precisă despre chipul lui: cam prin 1943, Ravanel, pe atunci şef al grupurilor libere, îmi arătase fotografia lui paraşutată." Era o poză bust: nu ştiam nici măcar că generalul de Gaulle este foarte înalt. Mă gîndeam la delegații stării a treia uluiți atunci cînd îl văzuseră prima oară pe Ludovic al XVI-lea; pînă în 1943 noi nu am cunoscut chipul omului sub numele căruia luptam.

Nu-l descopeream pe el, descopeream acel lucru prin care nu semăna cu fotografiile sale. Gura adevărată era ceva mai mică, mustața ceva mai neagră. Iar cinematograful, deşi transmite nenumărate expresii, nu a transmis decît o singură dată privirea lui densă si grea: mult mai tîrziu, atunci cînd, într-o convorbire cu Michel Droit, el priveşte aparatul de luat vederi şi pare atunci că-l priveşte pe' fiecare dintre spectatori.

„Mai întîi, trecutul", îmi spuse el.

Surprinzătoare introducere.

„E destul de simplu, am răspuns. M-am angajat într-o luptă pentru, să zicem,

dreptate socială. Poate, mai precis, Pentru a le da oamenilor şansa care li se cuvine... Am fost Preşedintele Comitetului' mondial antifascist alături de Romain Rolland şi m-am dus împreună cu Gide să-i duc lui Hitler — care nu he-a primit — protestul împotriva procesului lui Dimitrov şi ai celorlalţi aşa-zişi incendiatori ai Reichstagului. A început apoi războiul din Spania şi m-am dus să mă bat în Spania. Nu în brigăzile internaţionale, care nu existau încă şi cărora le-am dat răgazul să existe : partidul comunist medita... Apoi, a început războiul, cel adevărat.

1

Pînă la urmă s-a produs înfrîngerea, şi ca mulţi alţii, au îmbrăţişat cauza Franţei. Cînd m-am întors la Paris, Alben Camus m-a întrebat:' va trebui, aşadar, să alegem într^ bună zi între Rusia şi America ? Pentru mine, problema na este cea de a alege între Rusia si America, ci între Rusia şi Franţa. Atunei cînd o Franţă slăbită se află în faţa unei Rus| puternice, eu nu mai cred o vorbă din ceea ce credeam atunci cînd o Franţă puternică se găsea în faţa unei Uniui| Sovietice sla6e. O Rusie slabă vrea fronturi populare, i Rusie puternică vrea democraţii populare.

„Stalin a spus în faţa mea': «La începutul revoluţiei, *m* aşteptam să fim salvaţi de revoluţia europeană, iar acum revoluţia europeană aşteaptă Armata roşie...» Nu cred într-d revoluţie franceză înfăptuită de Armata' roşie şi menţinuţi de G.P.U. — şi încă mai puţin în întoarcerea anului 1938. j „în domeniul istoriei, primul fapt capital al ultimilor douăzeci de ani este, pentru mine, primatul naţiunii. Diferi de ceea ce a însemnat naţionalismul: particularitatea, iş superioritatea. Marx, Victor Hugo, Michelet (Michelet cart scrisese: «Franţa este o persoană!») credeau în StateW Unite ale Europei. în acest domeniu, nu Marx a fost profetu| ci Nietzsche, care scrisese: «Secolul douăzeci va fi secoh$f războaielor naţionale.» La Moscova aţi auzit *Internaţional^* domnule general ?

— Nu se vorbea despre ea: luase o întorsătură proastăM

— Mă aflam acolo atunci cînd imnul rusesc a devenit imnul de ceremonie. De cîteva săptămîni se citeau în *PravdM* pentru prima dată, cuvintele: patria noastră sovietic» Fiecare a înţeles. Iar eu am înţeles că totul se petrecea ca *M* cum comunismul ar fi fost mi/locul, în sfîrşit, descoperit (Hg Rusia pentru a-şi asigura în lume locul şi gloria : o ortodoxie sau un panslavism care ar fi reuşit..."

Mă privea fără a fi nici aprobator nici dezaprobator, *cm* atenţie.

„Pentru că — chiar dacă nu s-ar ţine seamă de LeniaB Troţki, Stalin, ceea ce

ar fi greu — comunismul ar fi ceea c& captează cel mai bine, astăzi, faptul revoluționar, ceea cfl revoluția franceză a captat în alte timpuri...

— Ce înțelegeți prin : faptul revoluționar ?

— Forma provizorie adoptată de revendicarea justiției, de la răscoalele țărăneşti la revoluții. Pentru secolul nostru, est^.vorba de dreptate socială, ceea ce ține fără îndoială de slăbirea marilor religii; americanii sîht credincioşi, însă|

I cmllzația americană nu este o civilizație religioasă.

„Frontul național este paracomunist aşteptînd să devină comunist; camarazii mei sînt paralaburişti, în aşteptarea unui laburism care nu există si despre care ei nu ştiu dacă-l aşteaptă de la ei înşişi, de la partidul socialist sau de la dumneavoastră.

— Ce vor ei *să facă* ?

— Ca şi în 1848, ca si în 1871, să joace o piesă eroică ce se numeşte Revoluția. Vor s-o joace cu noblețe, pentru cei adevărați', care nu şi-au făcut apariția din pietrele caldarîmului după sosirea armatei. Parodiindu-l pe... Clausewitz, cred eu, voi spune că politica li se pare că ar continua războiul cu alte mijloace. Din nefericire, nu este adevărat. Politica, pentru mine (ca si pentru dumneavoastră, mi se pare, şi ca şi pentru comunişti chiar), implică întemeierea, apoi acțiunea unui stat. Fără de stat, orice politică aparține viitorului şi devine mai mult sau mai puțin o etică. Ceea ce organizațiile din Rezistență nu par să' bănuiască. Dacă nu mai este vorba despre revoluție, despre ce este vorba ? Pentru politicienii de ieri sau de fnîine, este vorba de a intra în partide, sau de a forma un nou partid. Rezistența procomunistă ajunge la partidul comunist, sau la nasul de carton comunist. Cealaltă ajunge acolo unde se va dori, căci partidele, am spus-o domnului Palewski, au nevoie să se dezinfecteze. Dar, dacă au existat radicalii maquisarzi, nu există maquisarzi radicali. Un partid are nişte obiective. Rezistența avea unul: să contribuie la eliberarea Franței. Rezistența a fost formată, în mare, din patrioți liberali. Liberalismul nu este o realitate politică, este un sentiment, şi încă un sentiment care poate exista în mai multe partide,'dar care nu poate întemeia un partid. La congresul M.L.N., am descoperit că drama actuală a Rezistenței aceasta este.

„Membrii ei nu sînt împotriva comunismului. în calitate de doctrină economică, 50 la sută dintre ei îl preferă. Ei sînt împotriva comuniştilor; poate, mai precis, împotriva a tot ceea ce este rusesc în comunismul francez. Ei nu cred că energia pe care o admiră la P.C. rus, şi delațiunile, subtilitățile, excluderile — chiar

şi procesele — pe care i le reproşează, formează un tot. Visîil tainic al unei părţi considerabile din Franţa, şi al majorităţii intelectualilor ei, este o ghilotină fără ghilotinaţi. Ceea ce-i fascinează în comunism este energia Pusă în slujba dreptăţii sociale ; ceea ce-i desparte de comunişti, sînt mijloacele' acestei energii. Liberalism care n-a murit. Membrii de partide erau puţin numeroşi în Franţa, şi ceea ce eu am cunoscut despre Eliberare, în provincie si la

Actualităţi, este atmosfera unui Front Popular victorios, Insă Frontul Popular nu şi-a Scut nici revoluţia, nici partidul său unic (si adversarii săi, cu atît mai puţin). Ceea ce eu am numit, în legătură cu Spania, „iluzia lirică" nu conduce la o adevărată formaţie politică. Lucrurile se petrec pentru radical ca şi pentru comunişti, din raţiuni opuse: atunci cînd intră într-un Front Popular, o fac cu'speranţa de a-l strivi. — Credeţi?" Tonul era poate ironic.

„Cred că nu numai liberalismul, ci şi jocul parlamentar sînt condamnate în toate ţările în care partidele vor avea *d* partener un partid comunist puternic. Guvernarea parlaM mentară implică o regulă a jocului, asa cum o arată cea ma$ eficace dintre toate: guvernarea britanică. Comuniştii s6 slujesc de joc pentru propriile lor scopuri, dar ei nu-l joacă; Şi este de ajuns ca un partener să nu urmeze regulile pentru ca jocul să-şi schimbe natura. Dacă partidul socialist, partidul radical etc.,'sînt partide, atunci comuniştii sînt altceva...

„Pe deasupra, dreapta tradiţională se legase de Vichy, astfel încît vom vedea o stingă'orientată de supralicitarea comunistă, fără o dreaptă recunoscută. Şi totuşi, nu doar Rezistenţa, ci Franţa este cea care nu crede în întoarcerea parlamentarismului' de odinioară. Pentru că presimte cea mai violentă metamorfoză pe care a cunoscut-o Occidentul de la sfîrşitul Imperiului roman. Ea n-are chef s-o înfrunte sub conducerea domnului Herriot. Şi apoi, sfîrşitul celei de-a IlI-a Republici este legat de înfringere. Nu se apărase ea totuşi chiar atît de prost în timpul războiului din 1914..." | îşi înălţă arătătorul, cu un gest care însemna: fiţi atent *Im* „Nu Republica a cîştigat războiul din 1914, ci Franţa. La declararea războiului, îa bătălia de pe Marna, începînd cui Clemenceau, rivalităţile, partidele au lăsat-o mai moale...

— Clemenceau nu înseamnă Franţa republicană ?

— Eu am restabilit republica. însă e nevoie ca ea să poată reface Franţa. Acţiunea naţională este foarte diferită de naţionalisme, o recunosc. Comuniştii înţeleg acest lucru, în felul lor. De asta au ţinut ei la povestea lor cu miliţiile. Simt că un stat care nu mâi asigură apărarea naţiunii este un stat c°ndamnat. Nici cele

două imperii franceze, nici imperiul german, nici imperiul rus nu au supraviețuit înfrîngerii. Aici se află legitimitatea profundă a statului! Aveți dreptate s"

I spuneți că Rusiei comunismul i-a permis să-şi refacă armata... ~~ Şi să-şi regăsească sufletul."

Mi-am dat seama că-l întrerupsesem, căci lăsa uneori între fraze pauze destul de lungi, dar îşi urma gîndul.

„... iar Asia nu-şi regăseşte sufletul, după cum spuneți, decît regăsindu-şi națiunile. Poate că monarhia franceză a murit la Rossbach... Vă rog, continuați.

— Churchill a scris despre Clemenceau că-i apăruse ca un om al Revoluției..."

Clipi puțin din ochi, cu o expresie de confidență ironică pe care o regăsesc adesea atunci cînd este vorba despre Istorie:

„Ei au vorbit mult, şi foarte bine. Acest lucru are importanța sa. Ei au creat națiunea mobilizată împotriva unor armate mercenare. Totui s-a stricat atunci cînd celelalte națiuni au intrat şi ele în joc... Dar asta se întîmpla împotriva luiNapoleon.

— Credeți că Mirabeau ar fi salvat monarhia ?

— A murit la timp. Cred că ar fi dezamăgit mult — şi s-ar fi dezamăgit mult pe sine însuşi..."

în fața galeriei romane a ghilotinaților, individualistul gata să trădeze revoluția pentru ochii reginei şi banii regelui, mort fără grabă şi cu noblețe după plecarea celor două prostituate care se'găseau în patul lui, apărea drept un mare aventurier. îi lipsea consacrarea obscură pe care patria sau poporul le aduceau tuturor celorlalți pînă la 9 Tnermidor. Citisem ceea ce scrisese generalul de Gaulle despre Hoche, Şi la el s-a gîndit, poate pentru că Hoche murise şi el tot otrăvit:

„Hoche este o figură frumoasă. Oriunde l-ai pune, este demn de funcția sa... Şi apoi Vandeea, să-i convingi pe pameni să se adune în jurul unei mese pentru a sta de vorbă înainte de a se asasina între ei... Dar cînd l-au otrăvit, o ducea prost cu sănătatea..."

L-am privit întrebător. A zîmbit cu ironie :

„... dictatura...

— La eliberarea lui de la Conciergerie, am spus, a trebuit să se dea la o parte pe coridor, pentru a lăsa sa intre un nou prizonier : Saint-Just.

— Oh ! întotdeauna aceiaşi se întîlnesc..." „Saint-Just pe coridor, Josephine în cameră", m-am

gîndit eu. îşi înălță arătătorul, aşa cum mai făcuse cu cîteva niinute mai'devreme:

„Nu vă lăsați înşelat: Franța nu mai doreşte revoluție. A trecut vremea e'i. " '

Am fost frapat de neutralitatea tonului — aceeaşi ca atunci cînd ar fi vorbit despre Imperiul roman. Intelectual noştri trăiau cu pasiune o mitologie politică, iar armațefc comunismului şi fascismului se înfruntau încă. Pentru prima dată am înțeles în ce mod valorile supreme ale altora, dintre care mulți nu-i erau adversari, deveneau pentru el neglijabil^, Răspunsese cîndva, fără a fi prea atent, la expunerea făcuți de Ministrul Aprovizionării asupra bursei negre, care obsedş Parisul: „Va trebui ca francezii să se hotărască să se ocupe de altceva decît de poveştile lor cu scrumbii uscate..." Nu eră totuşi ca Marie-Antoinette cînd vorbea despre cozonac. „A trecut vremea ei", fusese spus pe tonul cu care un mistic vorbeşte despre patimi. însă misticii nu prea cred în Istorie.,.:

„Banderola ziarului *Combat,* am spus, este tot asta : de la Rezistență la Revoluție.

— Ce tiraj are *Combat* ?

„Am anunțat că vor fi naționalizate, în cursul anului, toate sursele de energie şi de credit. Nu pentru stînga: pentru Franța. Dreapta nu'se grăbeşte să sprijine statul, iar stînga se grăbeşte prea tare.

„Ceea ce domnul Palewski mi-a spus despre conversația dumneavoastră în legătură cu propaganda m-a interesat. Iii ce fază se află intelectualii ? Nu vreau să spun : în legătuifj cu propaganda, ci... în ansamblu.

— Există cei pe care Rezistența i-a dus către romantismul istoric iar epoca asta ar trebui să-i copleşească. Cei pd| care i-a condus, sau care s-au dus singuri, către romantismul^ revoluționar, care constă în a confunda acțiunea politică cui teatrul'. Nu vorbesc despre cei care sînt'gata să se batăf pentru a crea soviete: nu vorbesc despre actori, ci despre! spectatori. începînd cu secolul al XVIII-lea există în Franța! o şcoală a «sufletelor sensibile». în care femeile scriitoare, joacă de altfel un rol destul de constant.

— Dar nu ca infirmiere.

— Literatura e plină de suflete^ sensibile pentru care proletarii joacă rolul de buni sălbatici. însă nu-i uşor să înțelegi cum de a putut crede Diderot că împărăteasa Ecaterina a II-8 semăna cu Libertatea...

— Voltaire făcea epigrame asupra bătăliei de la Rossbach... Dar e păcat.

— Situația intelectualilor serioşi este grea. Politica franceză s-a' revendicat cu plăcere de la scriitori, de la Voltaire pînă la Victor Hugo. Ei au jucat un rol importanți în afacerea Dreyfus. Au crezut că-şi regăsesc acest rol în]

perioada Frontului Popular. Dilja aces_______a.

{nult decît se revendica el de la scriitori. Această utilizare, dinspre latura comunistă, a fost pusă la punct cu multă *dibăcie* de către Willy Miinzenberg — mort de atunci. Dar din 1936, ce au făcut aceşti scriitori care n-au încetat să se revendice de la acţiune, de la care Montesquieu nu se revendica ? Petiţii.

„Si apoi există filosofii profesionişti. Pentru aceia, Lenin sau Stalin nu sînt decît nişte discipoli ai lui Marx. Ei mă fac să mă gîndesc la un rabin din Ispahan care mă întrebase cîndva: «Dumneavoastră care aţi fost în Rusia, puteţi să-mi spuneţi dacă e adevărat că şi comuniştii au o *carte'1!»* Aceia caut'ă teoria în spatele acţiunii. O teorie de o natură deosebită: Marx, dar nu Rich'elieu. Pentru ei, *Richelieu nu avea o politică.* I-am spus domnului Palewski că în momentul de faţă, *ei nu vă aud.* Sînt puţin conştienţi de contradicţia în care trăiesc, pentru că acţiunea nu o'pune pe aceasta niciodată la încercare. însă o resimt în mod confuz, aşa cum s-a văzut la congresul M.L.N. Şi apoi, adevărata 'Rezistenţă şi-a pierdut două treimi din membri...

— Ştiu, a spus el cu tristeţe, eu..."

Am avut senzaţia că avea să adauge : ştiu de asemeni că v-aţi pierdut familia, însă fraza a rămas nerostită, iar el s-a ridicat.

„Ce v-a frapat, cînd aţi regăsit Parisul ?

— Minciuna."

Aghiotantul întredeschisese uşa, iar generalul mă conducea : „Vă mulţumesc", mi-a spus. '

Coborîsem din nou scara monumentală, îi confundasem visător pe uşieri cu armurile, şi mergeam pe stradă. Prin ce mă surprinsese oare ? Jurnalele de actualităţi făcuseră să-mi devină familiare aspectul şi chiar ritmuj vorbirii sale, care seamănă cu cel al discursurilor sale. Insă, la cinema, el vorbea; eu întîlnisem acum un om care punea întrebări, iar forţa lui căpăta mai întîi, pentru mine, forma tăcerii lui.

Nu era vorba de un interogatoriu. îi place curtoazia spiritului. Era vorba despre o *distantă* interioară pe care nu am întîlniţ-o, maijîrziu, decît la Mao Zedong. Purta încă uniformă. însă îndepărtarea generalilor de Lattre şi Leclerc nu le aparţinea :lor*ea>apa?ţmea soartei lor. Mă întrebam adesea, cînd măiaflam în faţa" vreunui" rmUtaru;um ar fi oare „în civil" ? De Lattre>ar■& fost cînd ambaşaţJor^eîBiLcaidinal. In civil, generalul de Gaulfe*airfi fost generafij

Tăcerea lui era o întrebare. M-aş fi gîndit la Gide, dacă în tăcerea lui Gide n-ar fi existat o curiozitate chinezească. | „Domnule general, întrebase el la Alger, cu cea mai bună intonaţie de inchizitor politicos în voce, vreţi să-mi îngăduiţi o întrebare: cînd v-aţi decis *să nu vă supuneţi* ?" General» răspunsese printr-un'gest vag şi se gîndise cu siguranţă la celebra frază englezească în legătură cu amiralul JellicoeB „Are toate calităţile lui Nelson, în afară de cea de a nu se supune." Gide înii vorbise despre „nobleţea ceremonioasă" a primirii sale; la un dejun, e adevărat. Nu'păstram amintirea vreunei ceremonii, ci amintirea acelei distanţe singulare prin faptul că nu apărea numai între interlocutorul său şi el, ci şi între ceea ce spunea şi ceea ce era. Mai întîlnisem deja acea prezenţă intensă, pe care cuvintele nu o pot exprima. Nici la militari, nici la oamenii politici, nici la artişti: la mari spirite religioase, ale căror cuvinte afabil banale par a fi fără legătură cu viaţa lor interioară. De aceea mă gîndisem la mistici atunci cînd vorbise despre revoluţie.

Stabilea cu interlocutorul său un contact foarte puternic, pe care îndepărtarea părea că-l face inexplicabil. Contact datorat mai întîi faptului că impunea sentimentul unei personalităţi totale — sentimentul opus celui carenţe face să spui: nu poţi judeca un om după o conversaţie. în ceea ce îmi spusese era greutatea pe care o dă responsabilitatea istorică unor afirmaţii foarte simple. (Cea a răspunsului Iun Stalin la întrebarea lui Hearst, in 1933: „Cum s-ar putea desfăşura un război între Germania şi Uniunea Sovietică, ele neavînd frontieră comună ? — Se poate găsi una. ") în pofida amabilităţii sale, aveai tot timpul impresia că-i dai socoteală. Nu abordasem problema modernizării învăţămîntului, nici nu precizasem domeniul în care i-as fi putut fi eventual utilfl Văzusem un ofiţer general căruia îi plăceau ideile şi care lei saluta imperceptibil în trecere; omul în faţa căruia fiecare era răspunzător pentru că el era răspunzător de destinuţl Franţei; în fine, un personaj chinuit, căruia acel destin *pe | care trebuia să-l descopere şisă-l afirme* îi umplea spiritul. Latfl un călugăr ni se impun : persoana, sarcedoţiul, transcendenţa."! Transcendenta aşa cum o concepuseră întemeietorii de ordine combatante. înainte de a traversa, am înălţat distrat privirea: 1 strada Saint-Dominique.

încercam să lămuresc o impresie complexă : era egal cu I mitul său, *dar prin ce ?* Val6ry era astfel pentru că vorbea cu tot atîta rigoare şi pătrundere ca şi Monsieur Teste — avînd 1 in plus argou şi' fantezie, Einstein era demn de Einstein<§

printr-o simplitate de franciscan zbîrlit pe care de altfel franciscanii n-o cunosc. Pictorii mari nu se aseamănă între ei decît atunci cînd vorbesc despre pictură. Singurul personaj pe care generalul de Gaulle mi l-a readus atunci în minte, nu prin asemănare, ci prin opoziție, în felul în care Ingres îl cheamă în minte pe Delacroix, era Trotki.

Cîteva zile mai tîrziu eram chemat în calitate de consilier tehnic la cabinetul său. Atunci a început studiul planului de modernizare a educației naționale, iar Stoetzel a primit primul milion care i-a îngăduit să organizeze sondaje serioase. Zeii ne-au venit în ajutor: ultimul sondaj, relativ la referendumul constituțional (sondajele erau încă secrete) s-a dovedit exact în proporție de 997 la 1000. Din aprilie pînă în august, Roosevelt, Mus'solini şi Hitler muriseră, Churchill plecase, Germania capitulase, bomba atomică explodase deasupra Hiroshimei. La 21 octombrie, alegerile trimiteau în Adunarea Națională 302 deputați comunişti şi socialişti. Generalul, ales şef al guvernului în unanimitate de către votanți, îşi forma ministerul, în care eu deveneam ministru al Informației. Sarcină instructivă: era vorba, mai ales, de a împiedica partidele să-si tragă fiecare spuza pe turta sa. Thorez respecta regula jocului: să pună partidul comunist în slujba reconstrucției Franței. Dar în acelaşi timp, Partidul îşi tot infiltra oamenii; rapoartele lui Marcel Paul erau insolent de false. Şi în acest guvern tripartit, falsele expozeuri comuniste începeau să suscite falsele expozeuri socialiste şi ale M.R.P. Generalul, după consiliu, încă mai încerca să-l'convingă pe cutare sau cutare ministru.

însă arbitrajul său, pe care el îl considera esențial pentru acțiunea statului, nu putea deveni un arbitraj permanent între nişte ficțiuni, şi mă îndoiam că va suporta mult timp acest concurs de imposturi. Părea să descopere ceea ce ştia totuşi din totdeauna, lucru pe care însă războiul, Rezistența şi poate familiarizarea lui cu democrația engleză îl estompaseră : faptul că democrația noastră este o luptă de partide şi că Franța joacă în această luptă un rol subordonat. Fusese descumpănit să-l audă pe Herriot, apoi pe L6on Blum, cărora le propunea să intre în guvern ca miniştri de stat pentru a contribui la ridicarea țării, răspunzîndu-i că preferau să se consacre partidului lor. Cu atît mai mult cu cit el ştia, de la cel de-al doilea cel puțin, că nu era doar pentru a fi prima vioară din partid.

Amărăciunea lui, atunci cînd a fost atacat de Herriot, era în primul rînd legată de certitudinea pe care o avea că jocurile

parlamentare aveau să reînceapă. S-a gîndit el, oare, atund| că Franța va fi obligată în curînd să-l recheme ? Toți credeaif; aşa. Cu'cîteva zile înaintea plecării

sale, Le"on Bium şi cu mine eram invitaţii săi în vila sa din Neuilly. După cină, ne-an|j strîns toţi trei în jurul unei măsuţe, iar el i-a spus lui L6oif Blum pe un ton jumătate serios, jumătate ironic: „Ei bine ! convingeţi-l!"

Era vorba despre încrederea ce putea fi acordată cooperării comuniştilor la guvernare.

„Cum vreţi, am spus eu, ca nişte adevăraţi comunişti să nu ne ia drept un guvern de tip I^erenski sau un guvern de tip Pilsudski ? Nu poate fi vorba de altceva decît de a şti cinei; va trage primul: ăsta nu mai este stat, este un duel' în stil) american. Amintiţi-vă de Frontul Popular...

— Dar Frontul Popular a rezistat." Le"on Blum şi-a ridicat spre noi chipul prelung şi fin şi, lipindu-şi palmele,' a repetat*)* cu fermitate, cu o voce firavă şi un pic dezamăgită, care'/ contrasta cu vocea profundă a generalului:

„A rezistat...

— Da", a răspuns generalul cu amărăciune.

Se gîndea, după toate probabilităţile: ei şi ? Pentru *L6on* Blum, în pofida curajului său moral, care era mare, politica -implica concilierea. Acordurile de la Matignon fuseseră o| performanţă. Nu era vorba de concilierea superficială care însoţeşte acţiunile conjugate, şi pe care generalul o poseda destul de bine, ci de o conciliere'profundă, un soi de convertire a adversarului (oamenii sînt cu uşurinţă sensibili la actele pentru care au o mare înzestrare'...) Cred că L6on Blum acorda concilierii valoarea pe care generalul de Gaulle o^ acorda inflexibilităţii.

„A rezistat, am spus eu, pentru că Uniunea Sovietică era slabă. Cu Armata roşie şi cu Stalin astăzi...

— Poate că America n-ar fi prea grăbită să-i vadă pe ruşi la Paris...

' — Dacă ei s-ar numi Partidul Comunist Francez şi dacă n-ar exista o lovitură de stat, Statele Unite s-ar mişca oare ?..,]] Dar voiam să spun următorul lucru: în perioada sa revoluţionară, Frontul Popular a făcut adevărate reforme, şi...

— De pildă, a spus L6on Blum zîmbind, a încercat să reînarmeze Franţa...

— Este adevărat. Dar, odată ce perioada sa revoluţionară s-a încheiat, am regăsit Parlamentul tradiţional. Pe care tripartitismul speră să-l regăsească la rîndul său şi de care J

nU-l desparte decît acţiunea generalului de Gaulle. Or, la declararea războiului, ce s-a întîmplat cu efortul dumneavoastră militar ? Guvernul voise să-i împace pe partizanii lui Hitler şi pe adversarii săi, pe partizanii blindatelor şi pe adversarii lor. Atunci, au pus cîte un semi-soldat în cîte un semi-tanc, pentru a porni o semi-

luptă.

— Ştiţi, a răspuns el zîmbind şi mai mult, că nu consider parlamentarismul drept cel mai bun guvern democratic cu putinţă..."

Ştiam asta şi fără îndoială că ceea ce scrisese în legătură cu acest lucru contribuise la a-l apropia de generalul de Gaulle.

„în fond, reluă el, credeţi că compromisul aparţine politicii secolului al nouăsprezecelea... Se poate. Poate că viaţa însăşi este un compromis... Numai că... Stalin n-a pus semi-soldâţi în semi-tancuri, ci a pus mulţi oameni în sicrie... Cînd eram în guvern, m-am întrebat adesea dacă compromisul nu era preţul libertăţii...

— Problema capitală a Eliberării constă fără îndoială în a pune de acord autoritatea reală a statului cu libertăţile reale ale cetăţenilor. Uşor de zis, greu de făcut...

— într-o anumită măsură, anglosaxonii au făcut-o.

— însă partidul comunist nu se bucură de importanţă nici în Anglia, nici în Statele Unite..."

Doamna de Gaulle aducea cafeaua. I-am ţinut companie. Generalul nu spusese nimic. Ceva mai tîrziu, cei doi bărbaţi se găseau la extremitatea salonului, sub privirea perplexă a celor două femei. Generalul ştia, din articolele din *Populaire* că tot ceea ce interlocutorul său spusese episodic se baza pe credinţa — credinţa, nu ideea — că nu va exista o Franţă fără democraţie, democraţie politică fără democraţie socială, Şi democraţie' socială fără democraţie internaţională. L6on Blum considera socialismul drept forma extremă a democraţiei ; de unde, concilierea între apelul său la colectivism şi gustul său foarte puternic pentru libertăţile individuale. Exista la el o încredere în om la fel de profundă ca şi credinţa comunistă, pe care o justifica de altfel transpunîndu-l pe Spinoza: „Orice acţiune a cărei cauză sîntem noi înşine, conform ideii noastre despre omenesc, eu o raportez la religie." Părea să-şi pună maturitatea în slujba tinereţii sale.

Şi nu se lăsa prins decît în capcana inconsolabilului... Om de vocaţie şi el — în mod evident, în această vreme în care închisoarea îl marca încă. însă vocaţia sa îl apropia de oamenii pe care-i cunoştea; cea a generalului îl apropia de oamenif pe care nu-i cunoştea. Primul nu credea decît în munca de echipă; cel de-al doilea, în munca de stat-major. în pofidtf amabilităţii care-i însoţea întotdeauna ospitalitatea, acestil părea că se află îndărătul unei platoşe binevoitoare. Era| oare sensibil la absurditatea procesului de la Riom ? Era, fără îndoială, sensibil la reformele pe care interlocutorul său le impusese, la ceea ce el *făcuse;* şi la luciditatea anumitor

analize, pe care credința sa socialistă le orienta, dar nu le încurca. Cred că dialogul lor se stabilise pe baza conştiinței calității celuilalt pe care o avea fiecare, pe baza nevoii lor comune de a concepe politica drept o modalitate a Istoriei, însă jocurile erau făcute. Cu cîteva zile înainte de alegeri, Generalul îi sugerase lui L6on Blum să îi succeadă, dacă ar fi fost adus în situația de a se retrage. „Nu pot s-o fac, răspunsese acesta, din pricina sănătății mele; şi mai ales nu vreau s-o fac, pentru că duc după mine prea multe uri..."

Generalul ştia că francezii acceptaseră înfrîngerea. Ştia că îl acceptaseră pe P6tain. Şi cred că el ştia, de la entuziasmul Eliberării, că el era alibiul a milioane de oameni. în Rezistență, Franța recunoştea ceea ce ea ar fi vrut să fie, mai mult decît ceea ce fusese. Şi totuşi, adevăratul dialog al generalului se purta cu ea, fie că se numea Republica, poporul sau națiunea. „Un om de stat este mereu singur de-o parte, avînd lumea de partea cealaltă", a spus Napoleon. „Singur cu Franța", ar fi gîndit fără îndoială generalul de Gaulle. Marii singuratici se află întotdeauna într-o relație profundă cu masa viilor şi morților pentru care se luptă. Dar oare națiunea îi va ierta ceea ce ea îi datora, dacă el nu completa alibiul dispărînd (fie şi devenind un şef politic „asemănător celorlalți" ?). Aşa cum Anglia îl abandonase pe Churchill, aşa cum Franța lăsase Congresul să-l abandoneze pe Clemenceau! Totuşia partidul unic odată înlăturat, întoarcerea la poziția mai presus de partide nu putea avea loc decît în numele națiunii. Primul referendum purta în germene alegerea preşedintelui \ Republicii prin votul universal, parvenirea poporului laS arbitrajul suprem între Preşedinte şi Adunare, pe care L^onlj

Blum o dezaproba intens. Poate că plecarea generalului a fost, între alte lucruri, un referendum secret.

După şedințele Consiliului de miniştri, rămîneam cu el, după obicei, pentru redactarea comunicatului. într-o zi, în timp ce coboram scara din imitație de marmură a palatului Matignon, mi-a spus:

„Ce aveți de gînd să faceți acum, la Ministerul Informației ?

— Ministerul, domnule general: el nu există. O să fie gata peste şase săptămîni.

— Voi fi plecat atunci."

Atunci am ghicit, fără nici un motiv, că generalul de Gaulle nu mă chemase *niciodată.* Am avut confirmarea cîțiva ani mai tîrziu. Am fost personajele unei ciudate intrigi, pe care a presimțit-o fără îndoială înaintea mea. Cred că atunci cînd mi-a fost transmis presupusul său apel, i-a fost transmis apelul meu, care nu era

mai puțin presupus. Ceea ce ar explica ciudățenia primei noastre convorbiri...

1 în ceea ce priveşte Forțele Franceze Libere, am primit douăzeci de ani mai tîrziu — anul acesta — de la domnul B6n6dite, Directorul Corporației Internaționale a Discului, o scrisoare în care se găseşte următorul paragraf: ■.Ne-am întîlnit de mai multe ori în biroul Centrului, la Marsilia, şi am cinat chiar într-o seară împreună cu Victor Serge, care era pe atunci gazda mea. Cunoscînd posibilitățile pe care le avea Varian Fry de a comunica cu Anglia, 'ați înmînat o scrisoare destinată generalului de Gaulle ; Fry încredințase acea scrisoare soției mele care era secretara sa şi care din nefericire a fost arestată de poliție, cu ocazia manifestărilor care avuseseră loc pe Canebiere în locul în care Alexandru al Iugoslaviei şi Barthou fuseseră asasinați. în maşina poliției soția mea a mîncat atunci scrisoarea dumneavoastră pentru °a aceasta să nu fie găsită în caz de eventuală percheziție. Nu-mi amintesc în ce mod a fost în cele din urmă stabilit contactul între dumneavoastră şi generalul de Gaulle după nefericita distrugere a scrisorii dumneavoastră, 'nsă cred că a fost găsită o altă cale..."

1958 — 1965

Aveam să-l revăd la Marly, la Colombey, în strada Solferino pe vremea R.P.F. -ului, apoi în timpul a ceea ara numit traversarea deşertului. Se spune că el a ştiut întotdeauna că va relua puterea. A fost oare asigurat că" o va relua la timp ? Mă găseam, înainte de Dien Bien Phu, împreună cu cîțiva prieteni într-o cabană din Valais, în fața unor turişti care semănau cu personajele lui Labiche şi care priveau Mont Blanc printr-o uriaşă lunetă; Elisabeth'de Miribel m-8 întrebat: „Cum se va întoarce generalul ? — Printr-ufl complot al armatei din Indochina care va crede că se va servi de el, şi care-şi va muşca mîinile." Nu a fost vorba de armata din Indochina; şi, atunci cînd profeția mea s-a dovedit aproape justă, mă'găseam la Veneția, foarte sigur că nu se va întîmpla nimic.

„Pescuieşte cu undița în lagună", spunea Bidault, machiavelic, făcînd aluzie'la fraza (lui Delbecque ?) care-mi fusese mie atribuită : nu te duci pe malul Rubiconului ca să pescuieşti cu undița.

N-am aflat gravitatea evenimentelor decît la înapoiere.

La una din ultimele şedințe de Consiliu, domnul Pleven spusese: „Nu mai reprezentăm decît nişte umbre... Să nu ne mulțumim cu vorbe goale. Ministrul' Algeriei nu poate traversa Mediterana. Ministrul Apărării Naționale nu mai are armată. Ministrul de Interne nu mai are pofiție." Numeroşi soldați din Indochina şi foşti paraşutişti făceau parte din politia pariziană, intrată[5] în grevă în martie.

Rămînea doar formarea de miliții. Preşedintele Pflimlin se opunea acestui lucru. Vedea în crearea 'lor o amenințare de război civil mai gravă decît cea reprezentată de apelul făcut generalului de Gaulle. Miniştrii, de altfel, vorbeau de Comitetele de apărare republicane, şi nu de înarmarea unor

1 *Rassemblement du Peuple Frangais,* Adunarea Poporului Francez, mişcare întemeiată în 1947 de generalul de Gaulle (n.tr.).

miliț"' care ar fi devenit miliții comuniste. Numai dacă n-ar mai fi existat deloc

miliții. „Mobilizarea maselor, spuneau sindicatele, se poate face în legătură cu salariile, nu cu sistemul parlamentar. Muncitorii, care-şi amintesc că în 1944 libertățile au fost restabilite şi care aii adesea pe cîte unul dintre ai for în Algeria, îl preferă pe de Gaulle coloneilor." Atunci cînd comuniştii vorbiseră de mobilizare, militanții ajunseseră la închisoare', dar o părăsiseră în cursul dimineții, lăsîndu-i pe ultimii fideli să joace belotă. Duminică, treizeci şi cinci de mii de maşini se succedaseră pe autostrada de vest'— cu trei mii mai mult decît în anul precedent.

Revoluția din Alger nu era mai puțin confuză. Nu prea se ştia bine' la Paris ce însemna cuvîntuî integrare. Soustelle spusese: este contrariul dezintegrării. A, da ? Mitul Franței de la Dunkerque încoace şi pînă la Tamanrasset se născuse dintr-o anchetă a Serviciului psihologic al armatei, pe atunci în proaspătă glorie. Pentru militarii activişti, pentru ofițerii SAS. şi pentru numeroşi paraşutişti, el aducea fraternizarea. Că Serviciul psihologic era cel care organizase ancheta, fie şi numai transportînd musulmanii cu camioanele armatei, e plauzibil; însă el nu prevăzuse acea noapte de 4 august, şi a tost incapabil să o reînvie. Ziua „miracolului", 16 mai, i-a surprins pe cei ce au pregătit-o, şi care scriau: „Această speranță nu e comparabilă decît cu cea pe care am cunoscut-o la Paris după Eliberare !" Acea zi i-a surprins pe musulmani care se pomeneau în brațele algerienilor de origine euro-peană, şi pe aceştia, *Ies pieds noirs,* care se pomeneau în brațele musulmanilor. I-a descumpănit pe comunişti, care au hotărît să nu-i dea importanță; şi chiar F.N.L.-ul , căci în cursul perioadei de fraternizare,' nici un atentat nu a fost comis la Alger. Căpitanii paraşutiştilor proclamau: Mişcarea noastră se va sprijini pe zeceA milioane de francezi din Afgeria, europeni şi musulmani. însă exaltarea odată depăşită, condiția musulmanilor nu se schimbase. Comitetele de salvare publică decretau mărirea salariului de mizerie al lucrătorilor agricoli; colonii îi puneau să muncească de la ora cinci pînă la amiază şi plăteau o jumătate de zi din salariul nou: mai puțin ca înainte de mărire. Supărarea se transmitea armatei, care aştepta de la mişcarea algeriană o revoluție franceză tehnicizată, un consulat al lui Saint-Just şi al fui

1 *Front National de Lib&ation,* Frontul Național de Eliberare, militînd Pentru independența Algeriei (n.tr.).

Mao Zedong — şi care era neîndoielnic unită doar în dorința de o acțiune politică, în ura pentru un regim care nu ştia nici să facă război, nici să facă pace. Civilii n-aveau încredere în fraternizare. în organizațiile lor naționaliste, dar antimetropolitane, Algeria franceză voia să însemne) cînd era cazul, Franța algeriană. Reacționarii înrăiți s# declarau pentru integrare, de cînd considerau dreptul de vot pentru musulmani un drept gata cîştigat, musulmani ale căror nouă

milioane de voturi ar atîrna mai mult decît cele ale unui milion de *pieds noirs,* dărâmai puțin ca cele a| douăzeci de milioane de francezi. în Corsica, adjunctul socialist din Bastia, care-l înlocuia pe primar, părăsise primăria, ocupată de paraşutişti, cîntînd *Marseieza;* para-: şutiştii îl acompaniaseră cîntînd-o şi ei, iar mulțimea din piață o reluase în cor, fără să se ştie dacă o cîn'ta pentru adjunct, pentru paraşutişti, sau şi pentru unul şi pentruț ceilalți...

La 1 iunie, emisarul Comitetelor de salvare publică, aşteptîndu-se să găsească Parisul în stare de asediu, descoperea^ uluit, jucători de *petanque* pe esplanada de la Invalides. Unul din cei mai celebri reporteri americani îmi dădusej asigurarea că generalul Massu pusese să fie torturat el însuşi.;: pentru a avea dreptul să dea ordin de tortură. Se reținea totuşi, din acest talmeş-balmeş, amănuntul că o mişca» contradictorie si hotărîtă' dispunea de avioane şi de luptători); împotriva unui guvern lipsit de armată şi de poliție. Salan, delegat al lui Pflimlin, strigase : „Trăiască de Gaulîe !" şi nu se mai aştepta din partea generalului să-i aresteze pe para? sutişti, ci să preîntîmpine războiul civil — care avea să înceapă, ca şi cel din Spania, ca şi revoluția din octombrie* cu cinematografele deschise şi cu mulțimea de gură-cască 1* plimbare.

El m-a convocat, la două zile după întoarcerea mea, la hotelul Lap6rouse.

La ora cinci, poate pentru că lua convorbirea noastră drept un moment de destindere, a cerut să se aducă whisky şi ; ceai. Salonul era cel al apartamentului care îi era rezervat atunci cînd venea la Paris : stil Louis XVI, tipic pentru hote- "i luri, iar atmosfera era cea de calm pe care generalul de ! Gaulle a impus-o întotdeauna în jurul său. Ceaiul, refuzat 1 pînă la urmă, s-a retras către rumoarea care urca din hol şi 1 care năpădea scara, aşa cum haosul năpădise țara.

I

„Problema principală, mi-a spus el în rezumat, este de a şti dacă francezii vor să refacă Franța, sau dacă vor să meargă fa culcare. N-am să fac Franța fără ei. Şi trebuie să asigurăm continuitatea instituțiilor, pînă în momentul în care voi chema poporul să aleagă altele. Provizoriu, el n-are chef de colonei. Este vorba deci de a reface statul, de a stabiliza moneda, de a sfîrşi cu colonialismul."

Regăseam ritmul ternar care îi este la fel de familiar cum le este altora dilema.

„A face un stat care să fie stat, asta înseamnă să faci o Constituție care să fie Constituție. Aşadar, sufragiul universal este izvorul oricărei puteri; puterea executivă şi puterea legislativă sînt cu adevărat separate; guvernul este răspunzător

în fața Parlamentului."

„Stabilizarea monedei nu va fi uşoară; dar va fi mai puțin grea decît se spune, dacă statul este capabil de continuitate şi fermitate, adică dacă este stat."-

„Problema colonială... Trebuie s-o spun tuturor acelora care formează Imperiul: s-a terminat cu coloniile. Să facem împreună o Comunitate. Să ne stabilim împreună apărarea, politica externă şi politica economică."

„în ceea ce priveşte restul, îi vom ajuta. Fireşte, țările sărace vor dori să se 'alăture țărilor bogate, care vor fi mai puțin grăbite s-o facă. Vom vedea. Să creeze state. Dacă sînt in stare."

„Şi dacă sînt de acord."

„Cei ce nu sînt de acord, să plece. Nu ne vom opune. Şi vom face Comunitatea franceză cu alții."

Proiectul acesta *îi* era familiar de la discursul de la Brazzaville, în 1942. însă nu mai era vorba de o speranță. în vreme ce bietele defilări din *place* de la Bastille pină *în place* de la Nation vor parodia un Front Popular care nu tîrîse după el povara expediției din Suez şi a războiului din Algeria, Şi care adusese mai 'multă dreptate socială decît reuşise vreodată cea de-a IV-a Republică, Franța avea să declare tuturor fostelor ei colonii:

„Dacă doriți cu adevărat independența, cuceriți-o !"

Nu vorbise despre Algeria, dar părea că se învîrte în jurul ei. Trebuia mai întîi ca armata franceză să fie în Algeria armata unei Frânțe care oferea libertatea unui număr de Şaptesprezece țări, şi nu armata unui imperiu colonial. Avea sâ plece la Alger după declarația de învestitură. Drumul spre Alger, o dată mai mult, va trece prin Brazzaville.

Unde ducea acel drum ? O caricatură poate fi asemănătoare ; însă îi văzusem întotdeauna pe adversarii gene-ralului — Roosevelt inclusiv — schițînd caricaturi care nu-i semănau. Adversarii lui de astăzi îl considerau un reacționar; ei uitau reformele sociale pe care i le datora Franța, singurele reforme capitale de la Frontul Popular începînd. II considerau un şef al paraşutiştilor; guvernul pe care era pe cale să-l formeze nu va fi pe placul Algerului; şi' nu va deveni nici preşedinte al Comitetelor de salvarepublică, după cum nu devenise preşedinte al F.F.I. sau al F.T.P-ului. Relua puterea în fața unei mari dezordini ? Mai puțin mar®, decît acea din 1944. Adversarii săi credeau că avea să-şi exercite puterea după preferințe, şi să aştepte restabilirea Franței de la stingerea conflictului algerîan. Mă întrebam dacă nu aştepta, de la restabilirea Franței, stingerea conflictului, în mod provizoriu

voia să poată exercita el însuşi controlul; şi poate, să-şi încerce puterea.

Abia a vorbit de problemele sociale. Felul în care amîna să le pună în discuție, în vreme ce în mod evident se ataşase riguros de problemele legate de monedă, de Imperiu, şi mai întîi de stat, mi s-a părut semnificativ. Ducea o cursă contra timp, dar nu în acest domeniu. Şi poate că nu-i displăcea să-i vadă pe comunişti şi valurile agitației politice rătăcind departe de ceea ce el'considera a fi problemele esențiale şi sentimentul profund al țării. Avea să-mi spună, cîteva zile mai tîrziu : „Nu uitați cănoi n-am făcut revoluție". Nu l-am mai văzut atît de monolitic decît cu prilejul baricadelor din Alger. Se întorcea din izolarea pe care q constituie pentru oricine meditația asupra trecutului, mai cu seamă atunci cînd amintirile sale constituie o epopee: cu o săptămînă în urmă, îşi făcea corecturi la *Memorii.* Marea solitudine pe care a dus-o întotdeauna în sine însuşi, o părăsea de dragul negocierilor, dar şi pentru destinul Franței de care era obsedat de atîția ani. Nimic nu se schimbase în dialogul său imperturbabil cu acea umbră. în cursul acelor zile în care cei care-l chemau cu cea mai mare ardoare se voiau fascişti, iar cei care-l atacau cel mai tare se voiau comunişti, atunci cînd Franța părea sortită încleştării partidelor totalitare, el nu se gînde'a decît la refacerea statului. Totuşi, înainte de a pleca, am vorbit despre tineret. „Dacă voi putea să revăd un tineret I francez înainte de a muri, mi-a spus el, va fi..." Tonul însemna

1 *Forces Frangaises de l 'Int&ior,* Forțele Franceze din Interior (n.tr.).

poate „ceva la fel de important ca şi Eliberarea". însă şi-a lăsat fraza neterminată, ca şi gestul. După ce mi-am luat rămas bun, mi-am amintit de 6 zi de iarnă, la marginea pădurii de la Colombey. Cît vedeai cu ochii, în fața cimitirului în care se află mormîntul fiicei sale, nu era nici un sat. întinsese brațul, aşa cum mai făcuse şi în salonaş, spre pantele lugubre ale platoului dintre Langre's şi Argonne. „înainte de Marile Năvăliri, ținutul ăsta era populat...

în maşina care mă ducea îndărăt, mă gîndeam la prima noastră întîlnire.

Mustățile lui, cenuşii acum la culoare, abia se vedeau, iar gura se continua acum'prin două riduri adînci care ajungeau la bărbie. „Ați băgat de seamă, îmi spusese Balthus, că, din față, seamănă' cu portretul lui Poussm făcut de el însuşi ?" Era adevărat. Şi poate că istoria va aduce masca lui cu ea. Masca lui, de-â lungul anilor, se nuanțase cu o aparentă bunăvoință, însă rămînea gravă. Părea că nu exprimă sentimentele profunde, ci că se închide asupra lor. Expresiile chipului său exprimau curtoazia şi, uneori, umorul. Atunci ochii i se micşorau şi i se aprindeau totodată, iar privirii grele îi lua locul, preț de o secundă, ochiul elefantului Babar.

A cunoaşte astăzi un om înseamnă mai ales să cunoşti ceea ce este irațional în el, ceea ce el nu controlează, ceea ce el ar şterge din' imaginea pe care şi-o face asupra lui însuşi. In acest sens, eu nu-l cunosc pe generalul de Gaulle. „A cunoaşte oamenii, spre a acționa asupra lor..." Bieți şireți! nu se poate acționa asupra'oamenilor prin cunoaştere,'ci Prin constrînger'e, prin încredere sau prin dragoste. ţ> îndelungă frecventare a generalului de Gaulle făcuse să-mi devină totuşi familiare cîteva din procesele sale mentale şi relația cu

S^sonajul simbolic pe care el îl numeşte deGaulle în *emoriile* sale; mai exact, ale cărui *Memorii* le-a scris, în care Charles nu apare niciodată.

Poate că distanța care mă intrigase atunci cînd îl întîlnisem pentru întîia dată' provenea, parțial, de la o trăsătură de caracter pe care Sțendhal a notat-o' în legătură cu Napoleon: »Dirija conversația... Şi niciodată nu exista o întrebare, o presupunere aiurită..."'

Dar de îndată ce împăratul îsi părăsea rolul (uneori chiar cînd şi-l păstra), apărea acel Napoleon coleric sau comediant,' soțul Josephinei, amatorul de şotii. întreaga Curte cunoştea acest personaj. Pentru colaboratorii generalului de Gaulie, omul particular nu era deloc cel ce vorbea de afaceri

particulare, era doar cel ce nu vorbea despre afacerile statului El nu accepta de la sine nici impulsivitatea, nici abandonul • accepta cu plăcere, în cursul recepțiilor sau în ocazii alese de el, o conversație superficială; o făcea cu bunăvoință; însâ era o formă de'curtoazie, iar curtoazia aparținea personajului său. Napoleon îşi îngrozise vecinele; cele ale generalului fl considerau distant şi „şarmant" (şarmant voia să însemne: atent) pentru că acest bărbat, chiar dacă le vorbea despre copiii lor, era tot de Gaulle. Iar în biografia acelora care au făcut istoria țării noastre, se întîmplă destul de rar să mt întîlneşti şi alte femei decît ale lor... Toate astea se potriveai Marelui Maestru al Templierilor care mă primise cîndva la Ministerul de Război, căci acea bunăvoință vine din sacerdoțiu, şi nu invers. Pentru toți, cu excepția familiei sale desigur,' df părea o imagine politicoasă a personajului său legendar.

Se va constata într-o bună zi că oamenii sînt la fel de separați între ei prin formele amintirii lor ca şi prin cele ate caracterului lor. Adîncimile variază, ca şi năvoadele, ca şl prada... însă amintirea cea mai profundă nu se exprimă îff mod obligatoriu prin conversație, şi acest om a cărui memorie era celebră, al cărui trecut, de la optsprezece ani, aparține^ Istoriei, părea că-şi continuă dialogul secret cu viitorul, şi nu cu acel trecut. Nu l-am auzit vorbind despre el însuşi decîi: de

două ori — şi de fiecare dată cu ocazia unei morţi. Nu l-am auzit vorbind mai mult despre alţii: puţin despre? Churchill şi Stalin („Era un despot asiatic, şi care se dore# aşa"), o jumătate de rînd despre Roosevelt („un patrician democrat"). Portretele din cadrul conversaţiei sale, ca şir acelea din *Memoriile* sale, erau nişte busturi. Se gîndea la oamenii Istoriei în funcţie de opera lor, şi poate la toţi oamenii în funcţie de opera de care îi judeca în stare? Domeniul conversaţiilor la care am asistat, atunci cînd dădea la o parte acţiunea'în curs, era cel al ideilor sau al Istoriei' Viaţa clocotea în jur precum o mare agitată, el nu se refere* la ea decît pe tonul unei amare experienţe. Monologul său; interior nu se dezvăluia niciodată; domeniul său de referinţe, de comparaţii (cîtă semnificaţie într-un domeniu de referinţe !) era istoric, adesea literar în ironie, niciodată religios! I se atribuiau, cu ocazia audienţei pontificale, cuvintele : „Acum, Sfinte Părinte, dacă am vorbi despre Franţa ?" Totuşi, tonul atît de deosebit al portretului lui Stalin în *Memoriile de război* ţine de amintirea lăsată de dictator cînd i-a spus : „La urma urmelor, doar moartea cîştigă..."

El a scris că personajul fără prenume din acele *Memorii* se născuse din aclamaţiile care i-au salutat întoarcerea şi care i-au părut că nu i se adresează lui. însă această carte nu este o carte de Memorii nici în sensul *Confesiunilor,* nici în sensul lui Saint-Simon. Ceea ce autorul a îndepărtat, în carte, din ceea ce era referitor la persoana sa (şi în primul rînd prenumele Charles) nu este mai puţin semnificativ decît ceea ce a ales referitor la sine. Precum *Comentariile* sau *Anabasis,* în care Cesar sau Xenofon vorbesc despre ei la persoana a treia, opera este povestirea unei acţiuni istorice făcută de cel care o îndeplineşte. Eroul său este eroul fără nume din *Tăişul săbiei. A* produs mirare caracterul profetic al acestei cărţi, care prevesteşte un personaj, mai mult decît nişte evenimente — portret al unui erou plutarhian creat în imaginar de valorile care vor crea destinul acestui erou, şi el îi seamănă prin aceasta. Dedublarea îi atinge neîndoielnic pe majoritatea oamenilor Istoriei, şi a marilor artişti: Napoleon nu este Bonaparte, Tizian nu este contele Tiziano Vecellio, iar Hugo, atunci cînd se gîndea la cel pe care-l numise mai întîi Olympio, îl numea cu siguranţă Victor Hugo. Statuile viitoare îi posedă pe cei ce sînt demni de statui, fie că ei o vor sau nu. Charles este modelat de către viaţă, iar de Gaulle de către destin, aşa cum Victor este modelat de către viaţă, iar Hugo de către geniu. însă opera : destin sau geniu, este chemată de către ceva care îi preexistă şi care, ca şi viaţa, întîlneşte conjunctura; capodopera este garanta geniului, dar geniul nu este garantul capodoperei. Desigur că majoritatea oamenilor

sînt dedublați, însă fiecare nu este decît pentru sine însuşi. Crearea unui personaj este totuşi mai puțin neobişnuită decît pare: dedublarea este comună la niarile figuri religioase şi izbitoare la staruri, deposedate nu doar de persoana lor, ci şi de chipul lor, pe care ecranul îl Metamorfozează. Şi încă, aceste Venere efemere nu se încarnează decît în rolurile ce le sînt propuse. Şi nu rolul creează Personajul istoric, ci vocația.

Toate vocațiile suscită o ură, antimilitarism sau anticlericalism, pe care profesiile nu o provoacă. Escrocul nu inspiră aceleaşi sentimente ca ofițerul laş, preotul simoniac sau judecătorul corupt, pentru că aceşti oameni în uniformă, infideli vocației lor, devin nişte uzurpatori. Oricine ştie că lupta este legată de caracter; se ştie mai puțin bine faptul că ea implică o organizare deosebită' a acțiunii, pe care o vocație o alege totodată cu lupta.

Iar generalul de Gaulle, care era atît de puțin un militar, concepea acțiunea conform spiritului militar, în sensul în care s-ar putea vorbi despre spirit sacerdotal sau juridic. însă francezii, între ficțiune şi satiră, între d'Artagnan şi Croquebol sfîrşiseră prin a nu mai cunoaşte deloc acest spirit. A considera că Alexandru, Cezar, Frederic al Il-lea, Napoleon n-au fost decît nişte „trognes â 6păes" (expresia îi aparține lui Anatole France), adică un soi de moş Teacă, este măcar ceva frivol. Datorită lui Courteline şi în pofida bătăliei de la Verdun, armata, pînă la jumătatea acestui secol, a însemnat cazarmă. Purtătorul cultivat de brevet, profesorul la Şcoala de Război, este mult mai familiar pentru Germania, prin tradiția lui Frederic şi a Marelui Stat-Major prusac, sau pentru Anglia prin generalii săi violonişti şi guvernatori ai Ierusalimului, ca Storrs. Din instrumentul complex care era armata, francezul nu reținea altceva decît disciplina. Or, asta nu merge de la sine: Bonaparte pe vremea armatei din Italia, Pe"tain la Verdun, au fost nevoiți să o restabilească mai întîi. Iar dacă, în Rusia şi în China, vocația militară a recăpătat rapid forma vocației naționale, nici Legiunea străină şi nici regimentele mercenare ale secolului nostru nu sînt unități naționale.

Cred că spiritul militar acționa asupra lui într-un mod profund şi limitat: pentru că armata, atunci cînd el a intrat în armată, era menită luptei — şi pentru că acel spirit părea să-i sugereze metode de guvernare superioare metodelor civile. Organizarea acțiunii constituie prima sarcină a omului de stat, atît pentru Alexandru cît şi pentru Cezar.

Metodele cele mai eficace, în acest domeniu, au fost cele ale armatei şi ale Bisericii, reluate de către partidele totalitare şi chiar, într-o mai mică măsură, de

către marile societăți capitaliste şi comuniste. însă Napoleon nu a pus pe mareşalii săi să guverneze Franța, el a creat cea mai puternică administrație civilă pe care a cunoscut-o Franța. Generalul de Gaulle, în 1958 ca şi în 1944, voia să creeze aparatul care să[1] servească Franța pe'timp de pace, aşa cum o armată moderna ar fi servit-o pe timp de război.

Gîndirea sa moştenise, de la formația sa militară, alte caractere. Mai întîi, conceperea guvernării ca un instrument al unei lupte pentru dezvoltarea Franței. Dacă n-a considerat-O pe aceasta niciodată drept o cazarmă sau o armată, i-a considerat pe comisarii guvernului provizoriu, apoi pe miniştri» drept un stat-major — şi mai ales, mai tîrziu, pe colaboratorul

său direct, fie că se numea director de cabinet sau prim-mi-nistru, l-a considerat drept un şef de stat major general.

Un alt caracter militar: certitudinea că o decizie nu trebuie amînată. Pentru că promptitudinea face parte din decizie, pentru că la vînătoare iepurele nu trece de două ori la rînd prin fața puştii, dar în primul rînd pentru că hotărîrea istorică este inseparabilă de momentul cînd a fost luată. De unde, dialogul cu generalul Juin :

„Dacă ai fi aşteptat, spunea acesta, am fi avut poate şanse mai bune.

— Da. Dar nu Franța. Viitorul durează mult timp..."

Căci această aptitudine pentru decizia bruscă nu se opunea unor preziceri a căror realizare nu o aştepta decît de la viitor. Apelul din 18 iunie, afirmarea forței Armatei roşii pe vremea cînd aceasta era înfrîntă; mai tîrziu aveau să se succeadă luarea sa imediată de poziție, alături de Statele Unite, împotriva trimiterii de rachete sovietice în Cuba — şi cea, pe termen atît de lung, împotriva Statelor Unite, în legătură cu Asia de Sud-Est.

A încercat întotdeauna să pună timpul de partea sa, sau mai curînd să se pună de partea timpului, în măsura în care timpul poate concura la succesul planurilor sale — mai puțin ca un militar decît ca un agricultor. Aştepta de la următoarea Republică să-i aducă o continuitate în acțiune, care nu aparținuse pînă atunci — atît de prost! — decît Planului. Pentru spiritul militar, durata, chiar şi cea pe care o pretinde industria de război, face parte din pregătire; pentru el, cuvîntul este mijlocul de a exprima ordinele, un mijloc de acțiune. Generalul de Gaulle ordona acțiunea după un „mare plan" variabil, din moment ce era limitat de posibil, şi el variabil. înțelegea să o aducă la îndeplinire prin toate mijloacele de care dispunea. Era conştient de acțiunea pe care o putea exercita, în Franța şi în străinătate, personajul său simbolic; însă se îngrijea mult să aibă dreptate, să

spună francezilor ce trebuia *făcut pentru Franța.* Discursurile sale, conferințele sale de presă nu aveau nimic charismatic. Forța sa stătea — şi continuă să stea — în autoritate, nu în contagiune. „Noi şi duşmanul", gîndeşte şeful militar; „Noi şi destinul lumii", gîndeşte şeful istoric. Celui de-al doilea, generalul de Gaulle îi datorează spiritul; primului, majoritatea metodelor sale. Fără îndoială că şi-ar fi însuşit cu

plăcere faimosul „despre ce este vorba ?" al mareşalului Foch. Fusesem surprins, la şedințele Consiliului de Miniştri, la cele ale R.P.F. şi în cursul audiențelor, să-l aud rezumînd ideile care tocmai îi fuseseră expuse. Mi-am dat repede seama că le filtra. Părea că enumera enunțurile capitolelor expozeului, cînd de fapt enumera sintezele pe care le acceptase şi îşi dădea instrucțiunile în funcție de desenul astfel modificat Deîiberarea era rezervată problemelor capitale. Dialogul, tradițional în afacerile de stat, îi era străin. îşi asculta inter-, locutorul fără a-l întrerupe. Dacă era cazul, cerea mai apoi lămuriri şi, dacă era nevoie, dădea instrucțiuni. Față de unii, după ce ascultase expozeul, spunea pe un ton de încredere, dar nu de confidență : „Ei bine! O să vă spun ce cred despre asta". Era vorba de o chestiune gravă, sau de un şef de stat. Interlocutorul să se descurce, la Washington, la Londra sau la Moscova; mîine, la Alger sau pe şantierele atomice.

Cred că de la hotărîrea lui din 18 iunie speranța păstrase pentru el un accent tragic. O agitație ca de luptă domnea în hotel în jurul destinului care-şi făcuse din nou apariția.: Poaic câ Franța îi apăruse cîndva generalului ca o „prințesă? din basme"; eram totuşi convins că era mai puțin legat de Franța de la Austerlitz decît de Franța muribundă din 1940, de Franța somnambulă a cărei Adunare avea să o regăsească mîine. De cealaltă parte a uşii aveam să dau ochi cu exaltarea. Dar, luîndu-mi rămas bun de la el, mi-am amintit de o frază arabă pe care cîndva mi-o citase: „Dacă duşmanul tău tei insultă, mergi de te aşază în fața uşii tale: ai să-i vezi cadavrul trecînd".

Şedințele de noapte ale Adunării naționale au întotdeauna un caracter ireal, care ține de lumina ca de acvariu pe care plafonul de sticlă o difuzează, precum lumina unei zile de ninsoare, peste tapiseria reprezentînd *Şcoala din Atena*+ peste cele trei tribune piramidale — preşedinte, oratori,' stenografi — cu basoreliefurile lor Empire ca nişte enorme camee. Hemiciclul de culoare vişinie era arhiplin. Tribunele pentru public, de asemeni. în ajun, Bidault spusese deputaților : „între Sena şi dumneavoastră, doar el se mai află. Este ultima umbrelă împotriva lăcustelor!..." Calmul nu înlocuise amenințarea şi nici agitația. Şedințele istorice ale

celei'

de a IH-a Republici, povestirile lui Barres, tălăzuirea deputaţilor spre tribună, Clemenceau şi Jaures în înfruntare, proclamarea victoriei din 1918 !... Deputaţii aceia în banca lor, publicul acela înghesuit între coloanele înalte, mi se păreau suspendaţi în timp, ca şi cum filmul secular al Adunării naţionale se oprise pe o imagine fixă. „Declaraţia ministerială" de după-amiază se confunda cu amendamen-tele, cu explicaţiile despre vot, în aceeaşi lumină de acvariu, în aceeaşi irealitate care venea din faptul că nimeni nu vorbea spre a convinge. Generalul spusese: „Degradarea statului care se precipită. Unitatea franceză imediat ameninţată. Algeria cufundată în furtuna încercărilor şi emoţiilor. Corsica suportînd o febrilă contagiune. în metropola, mişcări în sensuri opuse întărindu-şi de la o oră la alta pasiunile şi acţiunea. Armata, îndelung încercată de misiuni sîngeroase şi meritorii, dar scandalizată de carenţa puterilor. Poziţia noastră internaţională şubrezită chiar şi în sînul alianţelor noastre. Asta este situaţia ţării. în acest moment chiar în care atîtea şanse, în atîtea privinţe, i se oferă Franţei, ea este ameninţată de dislocare şi, poate, de război civil". Argumentele adversarilor erau cunoscute ca şi sensul expunerii făcute de general. Ceea ce mă învăluia nu era indiferenţa, ci o atenţie intensă şi fără obiect, pîndind imprevizibilul. Jacques Duclos apăra democraţia, ceea ce nu era ceva serios. însă Mendes France apăra nişte principii care-i conduseseră viaţa. Toţi afirmau că ei sînt poporul, statul, Franţa şi totuşi ştiau cu toţii că poporul nu-i va apăra. Se temeau ca nu cumva coloneii să devină mai puternici decît de Gaulle. (Cunoşteau ca şi mine cuvîntul de ordine: Trăiască de Gaulle — şi Nasser după Neguib !); însă coloneii *erau* mai puternici decît Adunarea. Şi cum să calифici, cu seriozitate, drept fascist un guvern ai cărui ex-preşedinţi Guy Mollet, Pflimlin şi Pinay [e]rau miniştri ? Fascismul înseamnă un partid, înseamnă mase, înseamnă un şef. Algerul încă nu avea un partid, Parisul avea prea multe. Istoria îşi frîngea aripile de acel [le]rn plafon de sticlă de deasupra unei Adunări în care ultimele zîmbete ale dispreţuitoarei ironii parlamentare se Ştergeau de pe chipurile cordiale sau buimăcite. Un public [e]xtenuat privea ricanînd haruspicii. Atunci cînd, la sfîrşitul ultimei sale intervenţii, generalul a spus că dacă încrederea

Adunării îi îngăduia să obţină prin votul universal schimbarea instituţiilor noastre, „Omiil care vă vorbeşte consideră că va purta pentru tot restul vieţii sale onoarea acestui lucru", aplauze au marcat sfîrşitul piesei, iar domnii Mitterrand şi Pineau au vorbit în faţa cortinei.

Este ceea ce comuniştii aveau să numească „operația seducție, după operația instigare", uitînd că generalul de Gaulle nu-i singurul în stare să fie fermecător atunci cînd iese învingător. Şedința odată terminată, teatrul (Camera comunelor e o sală, însă Adunarea națională este un hemiciclu) s-a golit fără zgomot. Plecînd, am trecut pe lîngă o biată femeie în salopetă şi papuci care ținea o mătură, şi am avut impresia că întîlnesc ceea ce, pe vremea lui Fleurus, se numise Republica.

Reacția activiştilor de la Alger în fața unui guvern în care Guy Mollet era ministru de stat, şi în care Jacques Soustelle nu figura, era uşor de prevăzut. Guy Mollet şi Pierre Pflimlin, ajutați de alți miniştri parlamentari, asiguraseră cu adunările o legătură istovitoare; veniseră, nerași, pe la ora nouă dimineața, la ultima reuniune ținută la hotelul Laperouse. Noaptea, generalul şi-a prezentat guvernul, conform uzanțelor, preşedintelui Republicii. Luminile de la Elys6e, foarte slabe, confereau palatului aceeaşi irealitate peste care dădusem la Cameră. Şi, în vreme ce preşedintele Coty, vorbăreț şi vesel, o trata cu amabilitate pe domnişoara Sid Cară, ministru cant timid, un fulger shakespearian a izbit unul din uriaşii arbori din parc şi a făcut să se ivească din penumbră, preț de o secundă, generalul de Gaulle, înconjurat de un întreg minister înlemnit.

Stabilizarea a părut uşoară, aşa cum părea războiul după spusele lui Napoleon. Constituția,'dimpotrivă, a făcut obiectul a numeroase şedințe de Consiliu, reluate adesea noaptea. „Vi se pare amuzant ? m-a întrebat într-o zi generalul la ieşire. — Da, destul..." Nu credeam că secolul douăzeci şi Franța vor vedea născîndu-se o Constituție înconjurată de un adevărat respect roman, ca cea a Statelor Unite; şi *va&i* gîndeam că o Constituție care făcea din referendum *uth* mijloc de guvernare va fi făcută pentru popor, şi nu că poporul! va fi făcut pentru Constituție. Deliberările relative la articolele» „sociale" începeau printr-un dialog, care ajungea rapid să fWi

tensionat, între Guy Mollet şi Antoine Pinay. Toate astea vor trece, la fel ca şedința nocturnă a Camerei asemănătoare orologiului ei oprit, la fel ca ivirea miniştrilor în instantaneul albăstrui al fulgerului. Urmăream însă cu atenție jocul acestor forte antagoniste, atît de diferit de cel al exaltărilor revoluționare ; şi de asemeni felul în care generalul de Gaulle le conjuga- Asta era ceea ce „mă amuza". Şi îl amuza şi pe el, poate — la limita înverşunării cu care construia, cu acele bucățele de lemn, soclul pe care spera să reaşeze Franța. De la locul meu din Consiliu, se vedea grădina de trandafiri plină de trandafiri de iunie asemănători cu cei ai înfrîngerii. (în 1945, nu văzusem decît ploaia şi zăpada.) Pe 4 septembrie, în

Piața Republicii, a expus noua Constituție. Baloane pornite din mîinile copiilor urcau deasupra mulțimii, purtînd banderole care afirmau, unduind, că fascismul nu va trece mai departe. Şi, cîteva zile mai tîrziu, domnul Le Troquer, preşedintele Adunării, a dat asigurări delegației vietnameze că generalul de Gaulle nu va obține nici măcar un sfert din voturi cu ocazia referendumului.

1958 — 196$

Referendumul implica intrarea departamentelor noastre de peste mări în Comunitate, sau independența lor. Prefecții erau pesimişti. *Aim6* Cesaire, deputat de Mart'inica si primar la Fort-de-France, nu adoptase încă vreo poziție. Greneralul de Gaulle, care nu putea atunci părăsi Franța, mi-a daț însărcinarea să-l reprezint.

„Pentru ce să merg în Guyana, l-am întrebat, din moment ce prefectul afirmă că e pierdută ?

— Este ultimul teritoriu francez din America... Şi apoi, trebuie să mergeți acolo pentru că este ceva dureros."'

îl auzeam întrebuințînd acest cuvînt pentru prima dată şi aveam să înțeleg curînd'pentru ce îl întrebuințase.

Mai întîi, Guadelupa. Am sosit dimineața la subprefectura din Pointe-â-Pitre; o casă cu galerie în jurul unei mici grădinț de bananieri, cu uşi pe jumătate jaluzele batante, cu ventilatoare de tavan : lumea din Gor6a şi de pe vechile Coaste de Fildeş şi de Aur, ca şi cum comerțul cu sclavi ar fi adus vechife case coloniale' o dată cu sclavii. Luasem cu mine cîțiva colaboratori, printre care supraprefectul Tre'maud, car^ avea să devină curînd secretarul general al departamentelor de peste mări. Era un funcționar superior liberal şi inteligent, a cărui soție fusese ucisă, pe cînd era prefect de Strasbourg, prin intermediul unui pachet ce conținea o bombă. Am primit de îndată diverse doleanțe, ne-'am dus să depunem jerbe de flori în fața monumentelor, să ascultăm consiliile , municipale, ca şi pe adversarii guvernului. Ceea ce ei aşteptau , din partea metropolei era adesea ceva nesocotit, însă.'atunfl cînd am străbătut cartierele sărace ale oraşului — nu are prea multe de alt tip — am constatat că aveau oarecare drept să fie nesocotiți. Jos, se stătea de vorbă şi nu se făcea mare scofală; sus, se făceau promisiuni, şi nu se înfăptuia *t* nimic. Interlocutorul meu cel mai serios a fost şeful docherilor, sindicalist, fără doar şi poate comunist. "Prefectul, fără I îndoială un bun prefect, şi cu siguranță un om bun, cerea J

zadarnic mijloace de acțiune. A pune ordine în toate aceste lucruri nu avea să se petreacă fără bătaie de cap, însă era şi timpul să o facem. Nicăieri nu vor fi fost

oferite zadarnic Franței atîtea devotamente. Cît despre referendum, antilezii doreau să voteze cu *nu* pentru a-si exprima nemulțumirea, şi cu *da* pentru a rămîne francezi. Ca şi cum am vorbi de independența departamentului Lozere.'

Seara, populația s-a strîns pentru a auzi discursul, în piață, care avea ferestrele împodobite cu eşarfe de mătase Aşi ai cărei copaci erau luați cu asalt de ciorchini de copii. în spatele chioşcului fanfarei se învîrteau nişte căluşei nostimi, cu lemnul ferăstruit în urmă cu o sută de ani. Ceea ce se numea politică (nici un ales din Antile nu era gaullist) nu a jucat nici un rol. Intrau în joc doar apelul Franței şi încrederea pe care o inspira generalul. Am vorbit pențf u prima dată în fața unei mulțimi negre, şi îi simțeam nemişcarea fremătătoare armonizîhdu-se cu ritmul discursului aşa cum dansul ei se armonizează cu muzica.

Trebuia să dormim în fostul palat al guvernatorului, în cealaltă parte a insulei. Atunci cînd cortegiul (motociclişti, prefect etc.) s-a pus în mişcare, se făcuse noapte. Ăm străbătut sate fără lumină, cu frunzele negre de palmieri vizibile în noaptea luminoasă, şi cornul lunii ca un iatagan deasupra frunzelor rotunjite ale bananierilor. Radioul abia începea să transmită discursul. De la un sat la altul, ferestrele se luminau, iar uşile, deschise la trecerea noastră, lăsau să scape spre drum fraze ce erau uneori aplaudate în colibe. Era acum rîndul frazelor mele, şi le auzeam ciudat, pentru că păreau că ajung în acelaşi timp cu noi, şi pentru că nu-ți poți recunoaşte propria voce'transmisă de către radio :

„...omul care, în cumplitul somn al țării noastre, i-a menținut onoarea precum un vis de neînfrîrit..."

Prăvălii, colibe.

Fraze de neînțeles.

Negri în şir indian.

Un sat. Auzeam fragmente, căci radioul transmitea discursul în aproape toate casele:

„în fața unuia din cele mai mari dezastre ale istoriei noastre, în noaptea în care exodul nesfirşit al şaretelor țărăneşti ne umplea încă drumurile pe fundalul incendiilor, o voce' s-a făcut auzită pentru a proclama, în pofida tuturor..."

Pădurea, frunzele de palmier, tăcerea. Mireasma florilor •n noapte.

Un orăşel. Umbre cu ochi albi fluturau din mîini în lumina farurilor. Poliția dădea la o parte nişte camioane care barau drumul, pentru a lăsa să treacă o căsuță aşezată pe o platformă trasă de cai.

„Franța era în mare primejdie, Uniunea franceză avea să se destrame.

Generalul de Gaulle a lichidat războiul civil, a făcut să fie acceptată Constituția din care se va naşte Comunitatea franceza, a readus încrederea, a asigurat stabilitatea fuvernamentală. în mai puțin de patru luni, el a redat Repu-licii, pentru Franța, chipul speranței, şi în cîteva luni, pentru lume, chipul mîndriei..."

Casa trasă de cai trecea şi drumul era liber.

„Fără să renunțe la o singură libertate fundamentală. Nici măcar la cea..."

Petit-Bourg, Goyave, Capesterre, Bananier, Trois-Ri-vieres...

Din nou pădurea. Zgomotul măreț al unor nevăzute cascade.

Urmăriți de radio, am străbătut ultimele sate în mijlocul uralelor. şl am ajuns în sfîrşit la ceea ce fusese casa unui guvernator din Insule; cu grdmezi de flori de *bougainvillees* în lumina farurilor, şi cu țîrîitul greierilor nocturni peste care se aşternea cel mâi melancolic cîntec creol:

Adieu madras, adieu foulards,

Adieu rob'soie et colliers-choux,

Doudou ă moi ii estparti

Helas, helas, c'estpour toujours ... Este opera unui guvernator de pe vremea lui Ludovic al XlV-lea^ părăsit de o mulatră, căreia îi atribuie propria sa durere. încîntătoare cîntărețe de *biguines* , care ne aşteptau pe coridoarele largi, continuau lamentația :

Bonjour, monsieur le Gouverneur...

iar în sufragerie ne aştepta episcopul negru îmbrăcat în violet, singur în centrul' potcoavei unei mese albe de treizeci de tacîmuri. în spatele lui, prin toate uşile deschise spre terase, Marea Caraibilor murmunnd sub lună.

Adio turbane, adio eşarfe,

Adio rochii din mătase, şiraguri de panglici,

Doudou al meu a plecat,

Vai, din păcate pentru totdeauna... (n.tr.).

Dans popular din Antile. (n.a.)

Martinica nu era mai puțin surprinzătoare. Pentru a ajunge la Saint-Pierre, vecnea capitală, se trece peste un munte unde brazii urmează lianelor amazoniene; apoi se ajunge într-un oraş pe care se spune că l-ar fi distrus nişte vrăji. Nu mai existau acoperişuri; totul este părăsit, dar nimic nu este distrus. Străzi pustii, fără uşi şi ferestre, întinzîndu-se pînă la versanții muntelui Pelee.'Ni'ci urmă de cenuşă sau lavă; însă nişte scări de piatră pătată urcă spre cerul'absent parcă. în ceea ce a fost strada principală, un muzeu-fantomă prin care mă conducea un conservator-fan-tomă. Aici lava exista, cuprindea ca o cochilie obiecte umile si ciudate. Te ducea

cu gîndul la un fel de Pompei în care lampa antică ar fi fost înlocuită cu o rîşniţă de piper, strada romană cu o uliţă fără de ferestre precum cele care-şi aliniază cocioabele şi maidanele în jurul uzinelor de la periferie. Acele obiecte păreau corodate aşa cum trunchiurile azvîrlite de mare păreau jucăriile unor sp'iriduşi ai vulcanului ; deasupra lor, stăpînitor al curţii lor malefice, domnea un trandafir de nisip.

Cărţi poştale înfăţişau muzeul Tascher de La Pagerie. încă o casă tipică Insulelor, şi ruine. Le văzusem pe bătrînele ghicitoare vorbind la urechea „domnişoarelor". Oare aici şi-a întins mîna chiromancienei tînăra Rose, care nu se numea încă Jos6phine ? Vorbele „Mai mult decît regină..." se pierdeau duse de vîntul oceanului, în tristeţe.

Fiecare sat îmi aducea flori, pe care mă duceam să le depun la picioarele bustului Republicii. Uneori, nu există nici o statuie a Republicii, dar exista cîte un bust al lui Schoelcher din ipsos. Aici, vechiul duşman al sclaviei era, şi el, un simbol al libertăţii...

La Fort-de-France trebuia să vorbesc după Aim6 C6saire. Mă primise la primărie spunînd : „Salut în persoana dumneavoastră marea naţiune franceză căreia îi sîntem cu pasiune ataşaţi." Piaţa era minunată, imensă şi plină pînă la refuz — ca pentru o sărbătoare gravă. Rochiile de culoare deschisă se aşezau unele lîngă altele în liniştea serii ce se lăsa deasupra mării. Toate rămîneau nemişcate. Cesaire îşi termina prezentarea.

„Fiţi ambasadorul speranţei regăsite !" Am început prin a citi mesajul generalului de Gaulle: „Aducîndu-vă salutul meu, Andrd Malraux vă va spune amintirea pe care vi-o păstrez, vouă si primirii minunate pe care mi-aţi făcut-o în 1956. întreaga Franţă îşi aminteşte de

contribuţia importantă pe care aţi avut-o în victoria ei îj cele două războaie mondiale."

Discursul meu se desfăşura la fel ca cel din Guadelupa. Şi acelaşi contact s-a stabilit — mai puternic pentru că acutri ii cunoşteam, pentru că mă gîndeam la satele care ne ascultau („Aici, îmi spusese unul dintre organizatori, nu uitaţi că transmitem în direct, şi că se obişnuieşte să se cînte *Marseieza* la sfîrşit") şi pentru că piaţa este atît de mare încît îi distingeam cu greutate marginile în seara care se lăsa. După tonul care creştea, mulţimea, dinspre care nu se auzea nici un zgomot, înţelegea că discursul se apropia de sfîrşit.

„Metropola, care a ales cîndva Antilele preferîndu-le Canadei; care i-a văzut pe

antilezi căzînd alături de mine în bătălia de la Strasbourg, nu va abandona Antilele. Şi cred, alături de generalul de Gaulle, că astăzi, la fel ca şi ieri, Martinica doreşte să rămînă franceză, aşa cum eu doresc să rămîn francez."'

„Vă chem martori în această zi ce se apropie de sfîrşit, pe voi, tovarăşii mei de luptă de ieri care veți fi poate tovarăşii mei pe veci! Supraviețuitori din Primul Război mondial, supraviețuitori ai batalionului din Antile care ați luptat, împreuna cu camarazii mei din Dordogne, veți răspunde da,' aşa cum ar fi răspuns cei ce au căzut!"

Proiectoarele treceau pe deasupra mulțimii înecate în penumbra serii, luminau trunchiurile înalte şi zidurile pe, care erau lipite pretutindeni afişele: *NU.*

„Evadați din insulă încă din 1940; marinari ai forțelor, noastre navale libere, şi voi, supraviețuitori ai acelui batâlionj din Pacific atît de greu lovit atunci cîhd am cucerit împreună; cea de a doua victorie de pe Rhin, veți răspunde da, aşa cuni; ar fi răspuns cei ce au căzut!

„Bărbați şi femei, veți răspunde da, ca în urmă cu doi ani,; omului care a spus că primirea voastră de neuitat ştersese) pentru el atîtea uitări!"

Din noaptea acum deplin instalată a urcat vacarmul care. salută de obicei victoriile de pe stadioane.

„Atunci cînd radioul a început să transmită *Marseieza*[1] aniversării Republicii, în casele franceze cei ce o auzeau s-aiH ridicat în picioare. O vom cînta împreună. Cînd ne veți auzi, 1 francezi din Alsacia şi din Royan, ridicați-vă în picioare în,l toate satele voastre în care au murit martinichezi! Ridi-'I cați,vă martinichezi, în casele voastre din cîmpii şi dealuri!" "& ' în fata podiumului se aflau vreo treizeci de rînduri del scaune şi am simțit că toți auditorii se ridicaseră. Cei ce nu 1

erau aşezați începeau o *Marseieza* lentă ca *Internaționala* pe care o' auzeam odinioară la Moscova atunci cînd forfota drapelelor de catifea vişinie ieşea lajveală încetul cu încetul din spatele bisericii Sfîntului Vasile. însă *Internaționala* cîntată cu încetinitorul devine o melopee, pe cînd *Marseieza* părea că freamătă de elan reținut:

Entendez-vous, dans nos campagnes ...

Pînă ce a izbucnit:

Aux armes, citoyens!

Era urletul libertății negre, cel al combatanților lui Toussaint Louverture şi al eternei răzvrătiri — inextricabil amestecat cu speranța revoluționară, cu fraternitatea fizică. Nu-l cunoscusem decît o singură dată, cu cincisprezece ani în urmă, într-o închisoare. Cesaire şi cu mine am coborît de pe estradă în mijlocul

mulțimii'nocturne din care nu distingeam decît mişcarea, încă'orbiți de proiectoarele care-şi încrucişau fasciculele de lumină pe'podium, pe copaci şi pe afişele cu „NU". Primul cuplet îşi relua desfăşurarea solemnă: *Alions, enfants de la patrie ...* Nimeni nu-şi p'ărăsea locul, toți scandau imnul de război, cu un tropăit lent care-l însoțea ca un tam-tam surd şi-l lega de pamînt aşa cum cîntecele vîslaşilor sînt legate'de rîu.

L 'etenda-ard sanglant est leve Z[4]

Nu mai auzisem niciodată un cor de douăzeci de mii de voci, nici acel tropăit pe loc, ce părea să vădească pămîntul; dansurile europene alunecă pe sol, ele nu-l bătătoresc. C6saire şi cu mine înaintam alături pe aleea care străbătea piața, iar aceasta se golea în urma noastră, o parte din mulțime încercînd să o traverseze oblic pentru a ne regăsi trecîn'd, o altă parte urmîndu-ne. Se ghicea acel amestec nocturn de sub proiectoare prin acea *Marseieza* în care se roteau curenți de strigăte. Cînd am ajuns în strada, luminată de felinare, care mergea de-a lungul pieții, cîntecul a fost acoperit în cîteva secunde de un ,/Trăiască de Gaulle, trăiască Cdsaire", *»Yiv' de Gol! Viv' Ce-zer",* neîntrerupt, care s-a revărsat dinspre nevăzuta imensitate a mării pînă în centrul oraşului. Ferestrele păreau încărcate de fişii de mătase; în fața noastră mergea de-a-ndaratelea o mulțime în forfotă care scanda,

1 Auziți, în satele noastre... (n.tr.).

2 La arme, cetățeni! (n.tr.).

3 Haideți, copii ai patriei... (n.tr.).

4 Stindardul însîngerat este înălțat (n.tr.).

bătînd din palme, strigătele în care parcă ne cufundam şi care se pierdeau, înapoia noastră, în vacarmul ritmat al îmbulzelii. „Fac un enorm *videh",* mi-a spus Cesaire. *Videh* este sărbătoarea care marchează moartea Carnavalului ars în efigie si în cursul căreia insula întreagă dansează în jurul unor personaje deghizate în chip de diavoli. Poate... Ceea ce mă înconjura era sărbătoarea milenară în care omenirea se eliberează de ea însăşi; ceremonia oamenilor-lei, întrezărită în Africa, nişte oameni pictați din Ciad făcînd să intre în transă zece mii de spectatori în uriaşa piață din Fort-Lamy. Cesaire, care adresa saluturi prieteneşti în trecere, ştia că, dacă noi declanşaserăm acea frenezie, nu noi eram eroii ei. Ea se adresa unui personaj supranatural care era pentru generalul de Gaulle ceea ce Republica este pentru preşedintele ei: mijlocitorul între viața umană şi lumea necunoscută, între sărăcia prezentă şi fericirea viitoare şi, mai întîi, între singurătate şi fraternitate. întîlnisem îndeajuns frenezia în Europa, pentru a nu fi surprins că o întîlnesc în altă parte; însă nu întîlnisem în Europa trecerea de la exaltarea politică la acea

amețire supranaturală, acea furie a ritmului care îmi sugerase, pe'loc, că vădea prezenta pămîntului. Dansul, însă şi jocul Europei sau baletul ritual al Asiei: posedarea. *„Viv' Ce-zer! Viv' de Gol!"* Am ajuns cu greu la prefectură. Şi în vreme ce cupe de şampanie circulau printre saiamalecurile europene, scandarea ternară a speranței părea că umple insula pentru a-i surprinde pe navigatorii în trecere pe acolo, precum vocea zeilor de odinioară.

Guyana se anunța, aşadar, bine. Avionul făcuse oficiul de tren personal de-a lungul coastei caraibe, zburase pe deasuprf pădurii care se înfundă în Amazon. A trecut pe deasupra insulei Dracului, s-a rotit în jurul cîmpului. Citisem cîndva' nişte reportaje despre Cayenne şi despre ocnă, care nu mai există. Mă aşteptam la un infefn plin de praf si părăsit; vedeam case coloniale noi, mult mai puțin modeste decîf, colibele din Martinica, şi un frumos bulevard de culoarea nisipului. în fața aerogării din lemn mă aşteptau fetite ÎB costum folcloric, purtînd buchete strînse ca cele din Indii ş£ ca şi acelea, presărate cu picături de apă. în spatele lor/ frumusețile locale aşezate pe un car de flori a cărui toartă,; reprezenta poate un arc de triumf, sau poate un coş.

Prefectul m-a întîmpinat într-un Cadillac foarte luxos. Pînă atunci, funcționarii (ca şi miniştrii, la Paris) nu dispuse*! seră decît de maşini Citroen! Am vorbit despre organizarea» discursului, pe care trebuia să-l rostesc peste cîteva ore. SauJ

mai curînd, vorbeam despre organizare, microfoane, serviciul de ordine, situația politică; iar el îmi răspundea vorbind despre ceremonii. Poate că vor fi, în timpul discursului, .oarecare turbulenți". Cel mai bine ar fi să nu se țină seamă de ei. Imediat după, el va da o mare petrecere: întreaga colonie va fi invitată la prefectură. „Țin mult, domnule ministru, să acceptați să primiți mai întîi autoritățile religioase. Am pregătit un mic cocktail într-un salon izolat. Episcopul, din păcate, este încă în Franța, iar primul pastor, care aparține de altfel administrației mele, se află în misiune la Saint-Laurent-du-Maroni; e ceva mai puțin important, fără îndoială. Cel puțin vom avea diverşi clerici, şi pe venerabilul Lojii. L-am invitat totuşi pe rabin." Se puneau nişte grave probleme în legătură cu bufetul. Distrat, zăpăcit, priveam printre ogoarele perfect aliniate, frumoasele case coloniale pe care aş fi dorit să le văd în Antile, şi cocioabele în ruină; un chioşc pentru fanfară şi un bust al Republicii din perioada *la Belle Epoque*; o firmă : *Băcănie, achiziție de aur.* Şi străzi perpendiculare pline de muzica jazzului şi de bețivi. Am traversat piața F61ix-Ebou6, în care se găseşte singurul monument

adevărat din Cayenne şi de unde trebuiau rostite discursurile. Palmierii săi în vîrstă de două sute de ani, plantați de iezuiți, sînt printre cei mai frumoşi din lume. Nu este o adevărată piață, căci abia se disting casele care o delimitează vag: este o colonadă uriaşă de palmieri regali, într-o țară în care cocotierii zburliți sînt îndoiți de vînt. Eşarfele si turbanele în tonuri pastelate, asemănătoare celor din Martinica, îşi începeau baletul crepuscular.

Prefectura, 6 mînăstire ale cărei uşi au fost, pare-se, înlocuite cu semi-jaluzele batante, se afla într-o altă piață. Şefii ^poziției ceruseră să mă vadă. Le-am transmis că-i voi primi înainte de discurs, de îndată ce vor sosi la prefectură. Amărăciunea prefectului, căruia îi dădeam peste cap, fără îndoială, un cocktail fără clerici.

Colaboratorii mei, începînd cu sosirea pe aerodrom, se informaseră îndeajuns pentru a-mi spune că doar un singur Şef al opoziției avea importanță: era un metis, Catayee, care se va înfățişa la viitoarele alegeri, orator isteric şi puternic — Şi Tovarăş din Eliberare.

Nu se aştepta nici să mă vadă singur, nici să audă: «Dragă Tovarăşe", după obicei. Considera prefectura drept Palatul inamicului, iar pe prefect, drept întruchiparea Răului, ^u că ar fi părut naiv; mai curînd gata de atac sau de fugă,

profet hăituit, aşa cum începuturile de revoluții îi cunosc-Lumumba — dar nu se vorbea încă de Lumumbâ.

„Ați întemeiat o clinică pentru mamele necăsătorite, nu-j aşa ?

— Mame necăsătorite, toate sînt! Le iau pe cele mai bolnave.

— Erați medic ?

— Nu:' eram bolnav.

„însă îmi vor închide spitalul!

— Nu cred.

— Vor spune că medicii mei nu sînt toți chiar medici... Vor născoci nişte poveşti cu avorturi... Uneori, nici nu va trebui să le născocească..'. Aici, gîndiți-vă !

— Cred că nu vă vor închide spitalul!

— Nu-i cunoaşteți!

— îi voi cunoaşte. Dar nu va fi închis spitalul!

— Credeți dumneavoastră că ştie el ce se petrece pe aici, marele Charles ?

— Va şti măcar ceea ce-mi spuneți. De asta vă şi ascult." M-a privit, s-a ridicat şi a început'să umble cu mîinile la

spate:

„Cerusem să vă văd pentru că eram convins că nu mă veți primi. Insă, de cîteva clipe mă întreb dacă nu cumva cunoaşteți şi dumneavoastră Administrația aşa cum o cunosc eu. Nu în detaliu, fireşte...

— Schimbați-o!

— Cuce?

— Se spune că doriți să vă înfățişați la viitoarele alegeri legislative. într-o țară ca'aceasta, un'd'ep'utat poate face multe lucruri.

— Dumneavoastră sînteti cel care îmi spune să mâ înfățişez ?

—- Sau credeți că există o națiune guyaneză, şi că ea trebuie să se dezvolte singură. Atunci trebuie să votați *nu* şi cred că ea nu va rămîne singură multă vreme fără să cada într-o cumplită mizerie; dar fiți liniştit, ea nu va rămîne singură: vor exista amatori. Saîi poate credeți că Guyana este franceză, ca şi Antilele, şi că ea se va dezvolta cu ajutorul Franței. Atunci trebuie să votați *da,* şi să acționați din interior. C6saîre nu este guvernamental..."

Era tulburat, nu de argumentația mea, ci de sentimentele pe caje i le trezea.

„în fond, vedeți pancartele mele cu o inscripție de genul: Franța da, prefectul nu ?

— Nu vă cunosc prefectul, dar ar fi ceea ce gîndesc 40% din francezi... Şi asta ar fi de mai mult bun-simț decît: Jos Franța, semnat'un Tovarăş al Eliberării.

— Pentru ce ?

— Pentru că prima pancartă reprezintă într-adevăr ceea ce dumneavoastră gîndiți. Cea de a doua însă, nu."

Persoana care-l introdusese îşi băgase deja capul pe uşă de două sau trei ori. Catay6e mi-a'întins mîna:

„Trebuie să reflectez. Totuşi, este pentru prima dată că mi se vorbeşte ca în Franța."

A plecat. Nici Internaționala şi nici proletariatul nu făceau parte din vocabularul său. Oricare i-ar fi fost eticheta, era în mod vag frate cu comunarzii. Tr6maud a venit să mă anunțe, foarte rapid, că totul se înfățişa prost. Am primit apoi cîteva persoane mai puțin importante. Şi am pornit către Piața Felix-Ebou6.

Tribunele fuseseră înălțate în mijlocul părții sudice; venind lateral, nu am ajuns la ele decît după cîteva minute. Fete purtînd turbane si rochii în culori vii ne zîmbeau la trecerea noastră, însă, în vreme ce în Antile întîlnisem de-a lungul drumului meu scandări răzlețe de tipul „Trăiască de Gaulle", aici nu întîlneam decît tăcerea. Şi era ceva oniric în alunecarea lipită de zgomot a motociclistilor noştri şi a

automobilului zvelt printr-o mulțime multicoloră care' se închidea la loc în noapte.

Tribunele — rînduri întregi de notabilități pe gradene — o înconjurau pe cea a oratorului, care era o g'heretă. In spate se aflau proiectoarele îndreptate către publicul luminat pînă •a cincizeci de metri şi care se pierdea mai apoi, ca şi mai devreme cu cîteva clipe, în afara luminii farurilor noastre. (Eram luminați, presupun, de proiectoare aşezate în sens invers.) Cineva m-a prezentat la tribună, pe un fundal de rumoare neatentă. Am observat ici-colo nişte tăblițe înguste: *trăiască Franța,* ținute de fetițele costumate' care-mî aduseseră buchetele la aerodrom. Decorul ăsta de serbare filantropică se potrivea prost cu mulțimea neliniştită şi încordată.

Am ajuns la gheretă.

Argumentația mea era aceeaşi ca şi în Antile. La sfîrşitul Primei fraze, grupuri mici au aplaudat, pierdute în tăcerea enormă. M-am gindit că erau organizați. Se găseau în întuneric, dar si la lumină. La a doua frază/deveneau mai denşi, deşi tot pierduți în imensitatea care nu mai era tăcută, ci vorbăreață : difuzoarele nu funcționau, cu excepția acelora sub care încercau să se grupeze cîteva sute de persoane —

pierdute printre alte zece mii. Am început să urlu, foarte rar aşa cum o făcusem pe cînd nu existau microfoane, mă aflam' îrisă, deasupra mulțimii şi nu se poate auzi nici un discurs de la trei sute de metri. Atunci, în plină lumină, au început sâ urce deasupra capetelor, deasupra tăblițelor cu *DA,* pancarte pe care sta scris *NU;* si au început si se desfăşoare încet două banderole de douăzeci de metri, ținute pe nişte catarge la extremități: JOS — mulțimea înspăîmîntată se 'dădea la o parte —FASCISMUL. '

Apoi JOS DE GAULLE.

Apoi JOS FRANȚA.

încă mai aveam destulă voce ca să urlu:

„Dacă independența o vreți, luați-o pe 28 ! Şi cine, înaintea lui de Gaulle, v-a dat dreptul să o luați ?"

S-a aplaudat pînă acolo unde vocea mea s-a putut face auzită, iar mulțimea s-a îndepărtat dş purtătorii de catarge. Dincolo de ei, 'începea o chermeză. In dreapta, departe, se auzeau strigăte: nişte manifestanți încercau să ocolească serviciul de ordine pentru a lua cu âsalț tribunele. Am auzit apoi cîteva strigăte foarte apropiate, iar în jurul gheretei mele, s-a făcut un gol. O masa strălucitoare a şuierat pe lîngă urechea mea stingă, a lovit cu violență fundul gheretei, a căzut la picioarele

mele. Am luat-o de jos, am ridicat-o pe dată deasupra capului continuîndu-mi discursul. Era o armă pe care n-am mai revăzut-o niciodată de atunci: o bucată de lemn de patruzeci de centimetri în care era înfipt perpendicular un cui enorm. Au mai sosit încă vreo cîteva. Apropiin-du-se, le-ar fi fost uşor aruncătorilor să mă atingă în mod sigur. Continuîndu-nîi discursul, am privit spre serviciul de ordine : între aruncători şi mine, se aflau fetițele care-mi aduseseră buchetele; la dreapta erau cercetaşi/. Aceştia se apropiau şi o întreagă mulțime neagră gesțiculînd îi urma cu şovăială, ca şi cum s-ar fi temut de lumină. Purtătorii de pancarte nu "se clinteau. Nici aruncătorii de cuie. Fără îndoială că erau puțini. Unul din colaboratorii mei s-a apropiat de mine : „Prefectul vă sfătuieşte să^vă retrageti. — Chiar ""* °" M-am pomenit cu cîteva cuie. în zgomotul care luase

asa

locul tăcerii nimeni nu mă auzea, însă "mulțimea nu mai asculta, ci privea : „Catay6e, spuse colaboratorul meu, are un microfon puternic şi propune să vi-l aducă. — Nu..." Microfonul n-ar fi schimbat nimic: întreaga difuzare sonoră era derizorie. O parte din fluxul acela de asediatori care înainta şi se da înapoi la marginea luminii, dar care avea să se năpustească, era fără îndoială format din oamenii lui Cataye^:

nu avusese timp să-si anuleze ordinele. Dar nu aveam să mă pun sub protecția fui. Masa care gesticula muşca tot mai mult din cercul'de lumină, în timp ce pancartele cu JOS FRANȚA rămîneau nemişcate la fel ca panourile publicitare de pe stadioane deasupra meciurilor. Masa aceea nu era cea a luptei politice, a militanților care luptă umăr la umăr, ci era cea a beției ucigaşe. Mi-am amintit de primul roman pe care l-am citit: *Georges,* de Alexandre Dumas. Sclavii răzvrătiți din île-de-France se pregătesc să ia cu asalt trupele regale cînd plantatorii pun sa fie rostogolite spre ei, din înălțimea străzii în panta, butoaie cu rachiu de orez, şi totul se snrşeşte cu chermeză şi masacru. Vociferările înlocuiseră sloganurile. Sărbătoarea *videh* din Martinica se pregătea, dar de data asta nu Carnavalul va fi cel pe care vor trebui să-l ucidă. Un negru o apucă de talie pe o fetită care-şi ținea vitejeşte pancarta cu TRĂIASCĂ FRANȚA, şi o' expedie, planînd, în întuneric înapoia lui. Alte trei o urmară. Atunci pătrunse în cercul de lumină, şovăitor, orbit, un cortegiu straniu. în față, tras de patru oameni (pe o cuvertură, fără îndoială), un rănit însîngerat, cu picioarele şi brațele atîrnînd; îndărătul lui, făcînd mişcările galvanice'ale beției furioase şi ale beției de sînge, vreo sută de furioşi înarmați cu scînduri ce aveau cuie înfipte în ele. Se îndreptau spre mine, care îmi continuam

discursul, apoi o luară oblic spre tribuna în care se aflau în număr mare femei. Părea că vor să înfăţişeze acel corp care respira anevoie ca pe un fel de *Pietă,* cînd' alunecarea lor oblică se întoarse brusc. Cei ce-l purtau lăsară corpul să cadă. în faţa tribunei, o companie a infanteriei de marină, căreia Trdmaiid îi dăduse ordine, se înfăţişa o dată cu el în pas alergător, cu puştile aplecate, pentru'a lua poziţie de luptă.

Se făcu o tăcere nefirească, în mijlocul ^zgomotului de flecăreală al celor care, jos, nu vedeau nimic. în faţa tribunei, marinarii, acum nemişcaţi, la doi metri unul de altul (ştiam ^ Tr6maud nu va da ordin să se tragă fără somaţie); toate femeile în picioare; un mare spaţiu gol în care rănitul Părăsit se mişca vag; şi cei o sută ae frenetici dîndu-se înapoi Pas cu pas, ca un animal care face cale-întoarsă, cu gesturi abătute, pînă la limita întunericului unde mulţimea s-a deschis în faţa lor. Nici pancartele cu TRĂIASCĂ FRANŢA, •i afară de acelea ale celor patru fetiţe, nici banderolele'cu JOS DE GAULLE nu se cfintiseră d'in loc. Totul părea că lntră în veşnicie aşa cum cortegiul se întorcea înapoi în noapte.

Discursul odată terminat, am urcat ca să mai strig încă, cu o voce spartă, că mă voi duce a doua zi dimineaţa să mă înclin la monumentul celor morţi, si că voi vorbi la primărie (cei ce auzeau o vor spune celorlalţi). Claxonul ambulanţei mă însoţea sinistru. Infirmierii, cu' targa lor, se îndreptau spre rănit. Toţi marinarii se alăturaseră camarazilor lor si apărau tribunefe. Se coborau pancartele, se rulau banderolele. Mulţimea se dilua. Trunchiurile palmierilor regali se înălţau spre cerul plin de stele, aidoma coloanelor de la Baalbek.'

La prefectură, clericii de rang mic ne aşteptau. Ce păcat că ceilalţi erau absenţi! Haide, s-o lăsăm pe data, viitoare, domnule prefect. Păreau oameni foarte de treabă. îmi părea însă greu să vorbesc în acelaşi timp unor misionari şi unui Venerabil. Aşadar, nu le-am spus nimic, dar i-am spus lui Tr^maud : „Vreţi să-i luaţi pe colaboratorii noştri cu dumneavoastră, în afară de uniil, şi să începeţi imediat ancheta ? — L-am convocat deja pe şeful politiei. Există un anume număr de răniţi. Nu s-a terminat încă.'''

Totuşi nici un zgomot nu pătrundea prin ferestrele deschise.'Prefectul îmi explica nişte protocoale din care nu pricepeam nimic. Cayenne fiind mult mai mic decît New York-ul, mi se părea simplu să-mi prezinte invitaţii cu care lui i se părea că este de dorit un moment de conversaţie. Nu. Ne-am pomenit, soţia mea într-un fotoliu mare, prefectul şi cu mine în picioare alături de ea, şi un uşier cu lanţ de picior anunţînd cu o supremă distincţie: „Căpitanul' Duran<j, doamna Durând,

domnul consilier municipal Dupont, doamna Dupont."

— Unde l-ați găsit pe ăsta ?

— Oh, domnule ministru, la ocnă, fireşte: e un recidivist surghiunit. De altfel, e doar pentru crima pasională..."

Mi s-a spus, o oră mai tîrziu, că-i tăiase beregata nevesti-si. Dar, după cum zicea prefectul, ce stil avea! Şi continua: „Domnul grefier al tribunalului, doamna Mass'on; domnul deputat!"

O nuanță. Aducea oare un omagiu deputăției, sau celibatului ? Regretam absenta Monseniorului — pentru anunț.-„Domnul preşedinte al f.F.A.T.!"

Cine era oare ? După ton, un preşedinte fără importanță. „Domnul secretar general al B.A.F.O.G.!" „Domnul subprefect din Saint-Laurent-du-Maroni!" Titlu glorios, anunțat ca atare. Acel „e doar pentru crimă pasională" îmi plăcea tot mai tare. Stilul îi venea poate nu din faptul că ascultase, ci din faptul că poruncise. Un fostfc

prinț rus, un pic asasin ?... Şi cînd te gîndeşti că fusesem romancier ! Dacă i-aş cere prefectului să invite la dejunul de a doua zi vreo zece surghiuniți ? Unul din ei, mi se spusese, era un eminent specialist în fluturi... Şi, dintr-o dată, am înțeles în sfîrşit ceea ce îmi scăpa, din pricina fotoliului, căci soția preşedintelui Republicii evident nu se aşază atunci cînd îi sînt prezentați invitații: eram pe cale să maimuțărim recepțiile de la Elyse'e... între strigătele care reîncepuseră, răniți, acel „doar pentru crimă pasională" căruia îi voi trimite cu siguranță operele lui Proust — şi Guyana fără îndoială pierdută. Lumea bună din Cayenne nu este inepuizabilă. Am trecut, în sfîrşit, în salon. Un bufet rece, oameni pe care-i întrebam despre Guyana şi care-mi răspundeau prin ceea ce trebuia să facă generalul de Gaulle. Şi mai întîi, văzuse el vreodată lamantini ? Credea cumva că sînt sirenele din antichitate ? Un bijutier de pe strada principală vindea pepite „din care puteau fi făcute nişte foarte frumoase pandantive". Cîteva zgomote tot mai pătrundeau prin ferestrele deschise, dar n-auzeam nici o împuşcătură. Colaboratorul rămas cu mine a venit să-mi spună : „Au fost destule încăierări, iar Tr6maud crede că ar trebui să acționeze în noaptea asta. — Vino în camera mea împreună cu el." Am strîns cîteva mîini, mi-am luat rămas bun de la prefect şi mi-am găsit colaboratorii în cameră.

„Din fericire, mi-a spus Tr6maud, poliția e serioasă. Cred că va trebui să-l apărăm pe şeful Siguranței, care e hotărît să ne ajute. Ne aflăm totodată la Clochemerle şi într-un film cu gangsteri. De-o parte, prefectul, care este un radical cum nu mai găseşti în Franța...

— îi exportăm!

— Părerea lui este că populația va vota împotriva noastră în proporție de 90% şi ceea ce facem noi este aşadar provocare. El are totuşi candidatul său la viitoarele alegeri. Nu se înțelege cu deputatul mai mult sau mai puțin gaullist, şi e la cuțite cu Catay6e, care trece drept un nebun, dar care există. Prefectul, aşadar, nu organizase nici o protecție. Pentru că a ªfirmat la Paris că Guyana este pierdută ? Pentru a arăta că Reputatul nu poate face nimic ? Pentru a obține nişte măsuri împotriva lui Catayde ? Poate din prostie ! Cercetaşii şi fetițele pe care le-a adus corespund cu primirea de la aerogara.

Automobilul american a fost închiriat pentru dumneavoastră.

— «N-o spune chiar aşa pe față !»

— Ceilalți credeau că nu vor avea nimic înaintea lor. Puşcaşii marini nu figurau în program. Au mers toți ca un singur om : erau furioşi cînd au văzut cum au fost înşfăcate fetițele. Şi încă a trebuit să mă duc eu să-i caut, căci autoritățile locale nu se clinteau. Oamenii cu banderole erau oamenii lui Catayde, care, în clipa asta, mi se aruncă în brațe.

„Nu ştia că instalația sonoră nu va merge. Prefectul ar fi trebuit să facă o încercare în cursul dimineții şi să ia măsurile necesare; iar Catay6e a vrut să arate că prefectul e un incapabil. Cît despre votul împotriva Franței, vom vedea mai tîrziu. Asta mai curînd îl supără.

— Şi eu cred la fel.

— Cu o instalație sonoră normală, ați fi avut parte de vacarm şi de o *tâarseiezâ* entuziastă la sfîrşit. Aici se complică lucrurile:

„Oamenii cu banderole erau oameni de-ai lui Catayee, plus nişte aşa-zişi comunişti etc. Dar nu şi aruncătorii de cuie.

— Aveați habar de arma asta ?

— N-am mai văzut-o niciodată. Or, înainte de discurs, au fost aduse butoaie cu rom în anumite locuri din piață unde se găseau manifestanți cunoscuți pentru violența lor. Li s-a dat cep şi apoi au plecat.

— Cine a plecat ?

— Nu ştiu. N-am să ştiu pînă mîine. însă nu este implicată doar politica, deşi răniții sînt destul de numeroşi. Polițiştii îmi spun că au trimis comuniştii oameni din Guyana britanică, englezii făcîndu-se că nu văd. Am pus să-i arestez© pe unii din ei, ceea ce este legal, pentru că erau complet beți. Nu sînt mai comunişti decît Catay6e, iar englezii n-au ce să'; caute în treaba asta. Sînt contrabandişti

cunoscuți. Aşadar,! Clochemerle se complică şi cu o rivalitate de gangsteri legată fără îndoială de rivalitățile politice. Cît despre organizarea j defectuoasă, rămîn la părerea următoare: manifestele împo-| triva Franței au fost tipărite de tipografia prefecturii; primai fetiță pe care au făcut-o să zboare prin aer (alții au prins-di în brațe) este fetița directorului şcolii, iar vinovatul estfi unul din învățători.'

— Aveți certitudinea că manifestele au fost tipărite la tipografia prefecturii ?

— Absolut.

— Am dreptul să-l înlocuiesc în mod provizoriu pe prefect, nu-i aşa ?

— Se aştepta la asta. Reprezentați doar guvernul.

— Qnd veți pleca de aici, îi veți spune să adopte hotărîrile, pînă ia decizia ministrului de interne. Eu voi fi la Paris poimîine dimineață. în noaptea asta, îl înlocuiți. Cîți «turbulenți» vreți să puneți să fie arestați ?

— în afară de vreo doi-trei, toți sînt deja arestați.

— Bravo ! Pentru cît mai puțin timp cu putință, în afară de brutele periculoase, cum ar fi învățătorul. Trebuie doar ca oamenii să înțeleagă că s-a terminat cu gluma. în ceea ce priveşte beția,' furnizorii butoaielor prezintă mai mult interes pentru noi decît băutorii. Care este starea de spirit a oraşului ?

— Furioasă, ca toată lumea. Veniseră cu toții să vă asculte, şi au fost împiedicați să vă audă.

— Faima mea e nevoită să se oprească la porțile oraşului Cayenne !...

— Nu, pentru că inscripția de pe monumentul guvernatorului Ebou6 vă aparține.

— O faptă de bine nu-i niciodată pierdută. Deci, despre prefect nu mai vorbim pînă la referendum. Trimiteți-l în vacanță. Cine-i ține locul, măcar pînă la sosirea succesorului ? Veți face controale, bineînțeles, cît e nevoie. Ce-mi puteți spune despre secretarul general ?

— E un om sigur. Este fiul lui Andr6 Philip.

— Haidem. însă trebuie să i se ceară acordul, pentru că totuşi îşi va risca pielea. Mă va însoți la monumentul celor morți şi'la primărie.

— Dacă nu, voi fi eu prefectul.

— Mulțumesc. E mai bine, însă, să fie o autoritate locală, ştiți bine.

„Sau noaptea se va dovedi sfetnic bun, altfel spus nu vor încerca, ziua, ceea ce au încercat noaptea, şi agitația se va Potoli, dacă luăm măsurile necesare: ştiți bine toate astea, mai bine ca mine..."

„Sau este o treabă serioasă — ceea ce nu cred — şi atunci nu e cu putință nici

o protecție în timpul *Marseiezei* la

monumentul celor morți. Mers bun anchetei mai departe, sau noapte bună."

S-au întors la treabă. Fereastra era deschisă, patul învăluit în plasa lui cubică împotriva țînțarilor. O mulțime încă densă trecea fără zgomot, ca şi cum negrii ar fi fost muți. Strigătele tot mai rare şi mai îndepărtate se pierdeau în frenezia unui jazz. Dincolo de case, palmierii regali care-i adăpostiseră pe misionari şi pe ocnaşi îşi înălțau siluetele în noaptea cea mai neobişnuită a vieții mele. La douăzeci de kilometri începea pădurea-element, vie precum munții sau oceanul, cu papagalii ei inseparabili şi cu rîurile sale cu peşti carnivori, pînă la poalele platourilor înalte. Preşedintele Kubitschek îmi spusese, la Brasilia: „Atunci am hotărît construcția celor două drumuri mari de-a curmezişul pădurii, şi am dat uneori de cuiburi de oameni care rămăseseră neschimbate din epoca de piatră..." Şi, mult mai aproape, se aflau fluviul Maroni şi atît de frumoasa Piață F61ix Ebou6, care fusese acea îngrozitoare Piață a Palmierilor, în care păianjenii *mygali* veneau peste surghiuniții adormiți şi-i înțepau mortal.

Aşteptam să vină somnul. Pe noptieră fusese pus un album, începea cu grilajul de la intrarea în ocnă. îmi închipuiam nişte gratii de Bastilie şi dădeam în schimb de arabescurile unei case de notar, cu un felinar deasupra intrării şi de pe care cădeau în cascadă florile de *bougainvillees.* Apoi, biserica părăsită în care buruienile şi mărăcinii creşteau pe sub frescele pictate de condamnați, în care apostolii purtau veşminte de ocnaşi. în celule, în care insectele goneau printre inscripțiile desenate pe ziduri, se aflau lanțurile de fier pentru picioare, găurile prin care treceau cureiele care legau trupurile. „Drumul de fier" prin pădurea virgină, croit de oameni; morminte (de gardieni) bizare în acest infern dezafectat; şi, în centrul acestei luxuriante pline de spini, un minuscul loc bătătorit pe care nu creştea nimic, dar pe care-l înconjurau tufe violete de *bougainvilMes* asemănătoare cu cele de la grilajul de la intrare. Era locul ghilotinei.

Din garajul prefecturii, care se găsea foarte aproape, s-fl înălțat melopeea fluierului indian: cealaltă lume. Ocn* dispăruse, ca şi furia semi-revoltei pe care mi-o reamintea <§ bucată de lemn avînd în ea cuie înfipte, aşezată pe

Rămînea melopeea supranaturală, tăcuta plimbare nocturnă prin piață şi plecarea ultimilor invitați care ieşeau de la recepția asemănătoare unei poveşti de Hoffmann, conduşi de ucigaşul cu aer distins...

Dimineața a început bine. Ceea ce conferă greutate prefectului la Cayenne este

uniforma. Or, secretarul general îl depăşea pe prefect cu douăzeci de centimetri în înălţime — si nu avea la dispoziţie decît uniforma acestuia. Cascheta cu fireturi părea, pe vîrful capului, o ciupercuţă. O va ţine în mînă. Dar nu-şi va putea ţine şi pantalonul, care nu-i ajungea la pantofi decît datorită unor bretele ciudat de întinse. Mai rămînea tunica, atît de necesară din pricina galoanelor. I se putea deschide gulerul, invocîndu-se căldura ; şi încă mai lipseau de la mîneci vreo zece centimetri buni, totul sugerînd mai curînd marinarul cu moţ din desenele animate decît pe înaltul funcţionar al Republicii. Un Charlot prefect. Secretarul general accepta filmul ăsta cu bună dispoziţie. Ne-am îndepărtat spre monument. Automobilul cel frumos dispăruse.

De-abia ieşiserăm că am şi simţit în ce măsură aventura din ajun fusese legată de momentul nopţii. Oamenii ne priveau cu simpatie; erau mic-burghezi, nu aruncători de cuie. Monumentul celor morţi se află într-o piaţă strimtă, şi nu s-ar fi putut trage asupra mea decît de la zece metri, deci la vedere. Mulţimea era, de altfel, prudentă şi amestecată. în timp ce se cî'nta imnul închinat morţilor, o umbră cu mîneci prea scurte se alungea în faţa statuii, alături de umbra mea...

După terminarea ceremoniei, ne-am dus la primărie. Acolo, mulţimea umplea strada, pe care fuseseră instalate megafoane. Consiliul municipal reunit în întregime oferea o mică recepţie în cinstea mea. Primarul a ţinut un discurs călduros, pe care l-a terminat strigînd: „Trăiască Franţa !" Am răspuns din balcon (de data asta se auzea foarte bine) conform tradiţiilor din 1848. Am reluat temele din ajun, ^re, în parte, erau cele din Martinica şi pe care le tot între-fupeau aplauzele — ca şi cum populaţia adunată în cursul zilei ar fi dorit să dezavueze manifestaţia din cursul nopţii. Am povestit, fără să ridic tonul, convorbirea mea cu generalul de Gaulle : „Mi-a spus, pentru voi: Trebuie să vă duceţi în Guyana, pentru că trebuie ca Franţa să ajute Guyana. Şi mi-a

Ii,

spus, pentru mine: Trebuie să vă duceţi acolo pentru că este ceva dureros." O aprobare sumbră a umplut strada, la fel ca aclamaţia **din** Martinica. Primarul a coborît o dată cu mine şi ne-am îndreptat, ţinîndu-ne de braţ, spre prefectură. Noul prefect şi Catayee veneau după noi. Se forma în urma noastră acel *videh* care se formase şi la Fort-de-France; mii de bărbaţi şi cîteva femei, braţ la braţ, dansînd într-o imensă farandolă improvizată. Cînd am ajuns, timp de cîteva clipe, un vacarm de *DA-mi* a zguduit prefectura, în care secretarul general şi-a regăsit în cele din urmă hainele.

Ne-a însoţit îmbrăcat civil pînă la aerogara. Nu mai erau nici fetiţe să ne întîmpine, nici car alegoric cu flori în formă de arc de triumf sau de toartă de coş. „Adio turbane, adio eşarfe..." Cîţiva cocotieri, nişte păsări sinistre şi praful care se învîrtejea în jurul acelei aerogări despre care se putea spune că te şi mirai că aşteaptă avioane...

La escala din Martinica, prietenii noştri care primiseră ştirile din cursul nopţii, dar nu şi pe cele din cursul dimineţii, ne aşteptau cu îngrijorare. Inutil: Guyana şi Antilele aveau să voteze da cu 80%, Catayee avea să devină deputat, iar secretarul general prefect. Nu avusesem timp să-l vizitez pe negustorul de pepite, nici să văd strada pe care se găsea prăvălia lui. Oare ceea ce văzusem era firma băcanului ?

1958 — 1965

După tot acest spectacol pitoresc, generalul de Gaulle mi-a încredinţat misiunea să merg să văd pe cîţiva şefi de stat asiatici, ale căror relaţii cu Franţa nu mai erau decît pur convenţionale; şi, în primul rînd, pe Nehru.

Cunoşteam situaţia Indiei, căci tocmai îl primisem pe Jayaprakâsh Narayan', şeful socialist din Bombay. Iar cel mai bun cunoscător indian al Franţei, prietenul meu scriitorul Raja Rao, tocmai făcuse o trecere prin Paris. Ambasadorul nostru era mai puţin pesimist decît prefecţii din Antile.

Mă aştepta pe'terenul de aviaţie, la ofa două dimineaţa, împreuna cu secretara de stat de la Afacerile Externe, îmbrăcată într-un sari ce părea alb în lumina farurilor. Se numea Lakshmi. O secretară de stat occidentală se poate numi Măria precum Fecioara, însă zeiţele celorlalte religii te fac mai mult să visezi. Contele Ostrorog, descendent din cuceritorii moguli şi finul misterios al lui Pierre Loti, după cum afirmau birfele de la *Quai,* era (şi nu sînt prea mulţi de felul ăsta) demn de ceea ce cuvîntul ambasador în India le sugerează poeţilor. O imaginară cameră de luat vederi urca dinspre degeţele sale fine şi noduroase, care modelau o Indie afectuoasă şi complice, pînă la înălţimea chipului său de Pirat distins. Acel descendent al stăpînitorilor stepelor, hidalgo, cardinal al Romei şi în mod exemplar francez, era ambasadorul unei Mediterâne milenare pe lîngă o Indie foarte tînără; ceea ce te lăsa visător, atunci cînd ştiai ce înseamnă India. La unul din dineurile de la Capitoliu — aşa se numea pe atunci fostul palat al viceregilor, devenit cel al guvernului — în cursul discursului unui prim-ministru auster, Vinile lui Ostrorog păreau că mîngîie celebra cizmă a Italiei ca pe un picior de dansatoare...

[1] Ministerul francez a! Afacerilor Externe, situat pe malul Senei, la Quai d'Orsay (n.tr.).

Am ajuns la Capitoliu (eram oaspetele Indiei) din care n-am văzut noaptea

decît masa întunecată, culoarele, un portret mare al lui Gandhi purtînd o fîşie de pînză în jurul şoldurilor şi, în apartamentul meu, pe şeful protocolului înconjurat de servitorii din timpul viceregelui: cîte unul pentru a deschide fiecare uşă. Odată ce le-am lăsat să plece pe aceste personaje descinse parcă din lumea lui Aii Baba, am făcut ordine în misiunea mea. Ministrul Culturii mă va primi la ora opt.

înainte de a mă trezi din somn, ziarele fuseseră deja aduse. Săptămîna afro-asiatică începea !... Primirea de către miniştri a fost ceea ce este întotdeauna : prudentă şi delicată. Se aştepta convorbirea mea cu Nehru.

Văzusem în sfirşit Capitoliul, şi vedeam New Delhi. Nu mai păstrasem nici'o amintire; în 1929 India mă interesa mai mult decît Anglia. însă plecarea Angliei dădea un suflet acestei arhitecturi care nu avea unul. Li se atribuia lui Gandhi şi lui Clemenceau fraza: „Asta va da naştere unei foarte frumoase ruine !" Asta nu dăduse naştere unei ruine; şi nici unui palat cucerit, precum Kremlinul.' New Delhi nu e un oraş, este o „capitală administrativă", însă colosalele sale bulevarde de gresie roşie, cu gărzile lor sikh dînd onorul în singurătate, nu se deschideau spre nişte administraţii — fie ele şi Parlament: ele se deschideau spre un Imperiu dispărut.

Palate, ministere, propilee. întreg Imperiul britanic poartă marca măreţiei engleze, împreună cu accentul pe care goticul victorian îl dă Tamisei. Aici, ca şi în şenalul Kyber, măreţia era romană ; visul lui Cezar la Alexandria, o masă puternică aşezată conform marelui teatru helenistic. Amestecat cu un alt vis, cel al unui mariaj anglo-indian rival al mariajului indo-musulman. Capitoliul a fost în mod făţiş rivalul Marii Moschei din Delhi, una din cele mai mari aîe Islamului; al lui Fathepur Sikri, al Forturilor Roşii, al acelei întregi arhitecturi a mogulilor care a fost o' Americă a Persiei. Islamul jeste tot acolo. Dar Anglia ? Mai mult decît se părea ? Insă nu prezenţa ei însufleţea acele alei imperiale din gresie roşie prin care ajungeam la Parlament, ci hotărîrea cu care ea le părăsise. în ţara asta care a construit atîtea morminte ilustre, singura operă rivală celor lăsate de succesorii lui Alexandru a devenit demnă de a fi admirată, în pofida mediocrităţii arhitecturii ei, de cînd s-a transformat în mormîntul Imperiului.

îi făceam o vizită lui Nehru în biroul său de la Parlament. Asta însemna să trec de la majestatea Capitoliului la nişte culoare ca de prefectură şi la saloanele de aşteptare ca pentru solicitatorii modeşti. Dar, ca şi la Capitoliu, numeroase portrete ale lui Gandhi împodobeau pereţii.

Gandhi era pe atunci prezent în toată India, prin acţiunile sale, prin exemplul

său, prin imaginile care-l înfățişau. Pentru Europa, el nu mai era deja decît un eliberator cu mîinile curate. Un chip al sfințeniei, laolaltă cu pitorescul care însoțeşte pe atîția sfinți: un îndărătnic paznic al credinței, cu zîmbetul mrg, lipsit de dinți, înveşmintat într-o umilă țesătură populară purtată ca o'uniformă a libertății. Deşi India începea să vadă în el pe ultimul avatar al lui Vişnu, anumite părți mari din biografia sa rămîneau foarte precise : predica ținută în 1920 sub un smochin mare, apoi mulțimea pe malurile lui Sabarmati; masacrul de la Amritsar; degetele mîinii sale stîngi înălțate şi arătate mulțimii ca enumerînd îndatoririle Indiei; rugul neobişnuit făcut din haine europene, gulere, bretele aruncate de către cei ce de atunci înainte urmau să nu mai poarte decît *khadi,* rug pe care ardeau pălării — precursor al rugului funerar în fața căruia se va recita din *Bhagavad Gîtâ.* Şi nesupunerea civilă, şi necoope-rarea începută în ziua morții lui Tilak. Şi mai cu seamă, Marşul pentru Sare.

l!a 2 martie 1930, Gandhi îl informase pe vicerege că nesupunerea civilă va începe nouă zile mai tîrziu. Pe 12 martie, el plecase spre mare, urmat de şaptezeci de discipoli. Țăranii se bucurau, împodobeau drumurile întinzînd pe jos ramuri, îngenuncheau la trecerea pelerinilor. Trei sute de şefi de sat renunțaseră la funcțiile lor. în fața celor şaptezeci deveniți cîteva mii, Gandhi adunase sarea lăsată de valuri, nesocotind legea privind impozitul pe sare. Căldura tropicală face ca sarea să fie indispensabilă oamenilor si animalelor care muncesc — fiecare ştia însă că Gandhi, boinav, nu mai folosise sare de Şase ani.' Dintr-o dată, el atingea astfel întreaga Indie.

De-a lungul întregii coaste, pescarii adunaseră sarea, țăranii li se alăturaseră, iar poliția începuse arestările în masă. Recalcitranții se lăsau arestați, dar nu-şi cedau sarea. La Bombay, 60 000 de persoane se' reuniseră în fața Casei Congresului; pe terasă, se prelucra nisipul murdar. Sarea pe care o obținuse Gandhi fusese vîndută cu 1600 de rupii. Atunci cînd Nehru a fost condamnat la şase luni închisoare, India răspunsese încarcerărilor prin ceea ce s-a numit *Hartals.*

La Patna mulțimea se aruncase pe jos înaintea cavaleriei guvernamentale care nu mai înaintase. La Karachi, cincizeci de mii de indieni îi priviseră pe cei ce culegeau sarea şi pe care poliția nu-i putuse opri. Totuşi, s-au strîns curînd o sută de mii de prizonieri. în noaptea de 4 spre 5 mai, Gandhi fusese arestat într-un sat, printre discipolii săi.

La Dharasena, la nord de Bombay, indienii se îndreptaseră spre uzina guvernamentală de sare, care era păzită de patru sute de polițişti. Pe măsură ce se

apropiau de uzină, erau doborîți; alții îi înlocuiau în tăcere şi cădeau la rîndul lor. Brancardierii ridicau corpurile însîngerate. Uzina continuase să funcționeze, fusese nevoie să se instaleze un spital provizoriu şi întreacă Indie devenise conştientă de robia ei. Curînd, Churchil! va fi nevoit să vorbească despre „acest fachir instigator, pe jumătate despuiat în palatul viceregelui!" Viceregele de acum plecase, iar legenda lui Gandhi, devenită în Occident nobilă pasivitate, rămînea aici o legendă de luptă. Mai întîi prin cuvinte. Cînd anunțase că se va lipsi de hrană dacă nu erau recunoscute drepturile indienilor paria, nu era vorba de „a posti", ci de a muri de foame. Acest supliciu care înfruntase cel mai puternic dintre tabuurile Indiei, nu era mai puțin irațional decît acesta, iar hinduşii îl urmaseră ca într-o lentă crucificare. în aceste mulțimi, din care 95% nu posedau un aparat de radio, fiecare ştia cînd începea Gandhi să fie amenințat să moară. Şi fiecare ştia că țelul său ultim era purificarea Indiei, a cărei independență nu era decît consecința capitală. Voise ca predica lui să ajungă la cei mai umili, chiar şi atunci cînd spunea : „Vom ajunge la *swaraj* nu prin victoria cîtorva oameni, ci atunci cînd toți voi fi capabili să țină piept nedreptății." Şi toți spuseseră rugăciuni atunci cînd aflaseră că din eşarfa lui Gandhi, în sfîrşit ucis, căzuse tubul glontelui şi că totul se sfîrşise printr-uij plumb roşu închis în cenuşa sa deja albă. Şi totuşi Gandlu era prezent în acel Parlament aşa cum era şi la Capitolul-Vinoba Bhave, fără nici o altă armă în afara predicilor sale» tocmai primise două milioane de hectare de pămînt (nu din cele mai bune, fireşte...) pentru țărani. Unei lumi din care umbra lui Stalin şi cea a lui Hitler nu dispăruseră încă, India îi arăta eliberarea ei de sub dominația Angliei fără nici *o* victimă engleză. Cuvîntul democrație, în ciuda mizeriei, căpăta

aici un sens aproape religios; Conferința de la Bandung arătase autoritatea lui Nehru — pe care o arătase de asemeni stinghereala provocată de tăcerea sa în fața acțiunii ruşilor la Budapesta. însă politica Indiei nu se elabora ia Congres sau Parlament, după cum nici politica Germaniei hitleriste nu fusese elaborată la Reichstag: politica Indiei însemna moştenitorul omulețului purtînd doar o bucată de pînză în jurul coapselor şi care născocise mijlocul de a duce milioane de indieni să caute sare în Oceanul Indian împotriva impozitului englez pe sare, pentru a-şi afla acolo libertatea.

Am fost introduşi, un ataşat al ambasadei noastre şi cu mine, într-un mic birou: cîteva scaune, nici o masă şi un tablou reprezentîndu-l pe Gandhi, în mărime naturală. Ciudat ataşat de ambasadă — dar, fiind vorba de Indii... Păr cărunt, mai lung, mustăți cărunte cu vîrfurile lăsate în jos. Gesturi afectate. Se întorcea de la

un *ashram* , cel al lui Menon sau poate al lui Aurobindo ? S-a uitat la tablou:

„îl vedeți pe Gandhi peste tot, îl veți vedea peste tot. Eu am venit în India din pricina lui. Nu mâi rămîne nimic de pe urma lui.

— în afară de independență...

— Da... Nu... Nehru nu este un uzurpator; este însă un om politic. Dacă mahatma nu a fost nici preşedinte, nici prim-ministru, asta nu a fost din întîmplare. El'semnifica o lume de o altă natură; Nehru ştie acest lucru.

— Ce-i de făcut ? Este şeful Indiei, şi nu un sfint.

— Desigur. Există însă un lucru care trebuie să fie înțeles, pe care dumneavoastră mai cu seamă trebuie să-l înțelegeți. Toată lumea îl cunoaşte — în sfîrsit, toți cei vechi îl cunosc — dar nimeni nu-l spune. Şi timpul trece, şi, poate că peste douăzeci de ani, nu va mai exista nimeni care să-l spună; tot ceea ce a fost gandhismul, toate cele pentru care ne-am bătut şi a căror consecință a fost într-adevăr, independența Indiei, a dispărut deja.

— Vă gîndiți la rezistența non-violentă ?

— Da... da, în sfîrşit: nu numai la ea. Ea s-a născut îndreptată împotriva Imperiului englez; ea nu s-a aplicat la Pakistan. Lucrurile nu s-au terminat, cu Pakistanul. Şi aşteptați să vedeți China, într-una din zile.

Loc izolat de lume, în care un guru îşi propovăduieşte învățătura (n.tr.).

„Şi apoi, non-violența... El ştia bine ce era ea, în profun-zime/Cu puțin timp înainte de a muri, consulul nostru generai a venit să-şi ia rămas bun de la el: «Ei bine, mahatmaji, cred că sînteți mulțumit acum ? — Vă înşelați. Nu exista decît un singur lucru interesant: lupta. Ea s-a sfîrşit, iar ceea ce noi am făcut s-a sfîrşit de asemeni...»

„Ştiu, ştiu : un milion de orbi, şaptezeci de milioane de paria', şi tot restul; totuşi, poporul" acesta exprimă cea mai malta s'piritualitate din lume. Lupta sa a fost^cea a spiritualității. Aceasta pătrunsese în întreaga Indie. însă pe drumul mare, fiecare caută încă uniunea mistică, la fel de banal cum se caută banii în America. Oamenii îşi cer noutăți despre rugăciunile lor. Tot ce veți vedea în această casă este politica, deci Europa; tot ceea ce a rupt-o cu Gandhi. Pentru ce a fost cu putință să fie atît de atacat şi în acelaşi timp atît de admirat ? Pentru că gîndirea lui nu era politică. Ea a luat forme politice. Ea a avut consecințe politice. însă el era ultimul dintre marii guru. Vin de lâ un *ashram,* şi ştiu că orice contact cu absolutul trece prin meditația asupra impermanentei. Vă aflați în țara impermanenței. Cunoaşteți apologurile în care asceții privesc şirurile de' furnici câ pe nişte şiruri de

zei sau de milenii... Vedeți pretutindeni tabloul saîi fotografia omulețului ştirb cu o gură ca un bot de cîine de treabă şi cu picioare de cocostîrc. Vi se pare că e prezent, pentru că' Europa crede în Istorie, adică în continuitate. India, în fine, India politică, se face că şi ea crede. Nu este adevărat. Lumea nu-i făcută decît din momente care trec..."i Uşa s-a întredeschis.

„într-o zi, spuse fără să-i dea atenție ataşatul de ambasadă cu păr lung, el vorbea în fața cîtorva sute de mii de persoane, cu vocea lui egală de bariton, avînd un microfon dinainte. Era într-o poiană, printre nişte copaci înalți si înfloriți, un soi de migdali cred... Florile âu început să câdii. Din pricina mulțimii ? Cine ştie ?"

Istoria face parte din biografiile lui Buddha, din legătura lui cu natura, atît de firavă in *Evanghelie* şi pe care nu am regăsit-o decît în textele apocrife care au inventat boul şi măgarul — şi la Sfîntul Francisc: păsările prevestitoare, stolul de gaițe care-si schimbă direcția zburînd în clipa în care Buddha intră în Nirvana, gazelele 'care ascultă prezicerea Este cu putință ca respirația unei mulțimi enorme să facă să cadă nişte flori fragile. Povestea nu este neadevărată, căci am auzit-o odinioară de la Raja Rao, care asista la discurs si a| cărui povestire transmitea cu talentul unui scriitor atmosfera |

supranaturală a florilor care veneau încetişor să se prosterne, ca nişte animale albe, în fața trimisului zeilor.

„Priveam cum cade acea zăpadă, mă gîndeam că timpul acesta nu se va reîntoarce, iar astăzi, în pofida tuturor portretelor şi tuturor fotografiilor, ştiu că timpul lui Gandhi s-a sfîrşit pentru totdeauna. Noi nu..."

Uşa s-a deschis larg. Am fost însoțiți într-un alt birou mai mare, împodobit cu un alt portret aî (ui Gandhi. „Presa" şi vreo cincizeci de fotografi aşteptau acolo pe uşierul care trebuia să vină să mă conducă. Totul şi-a schimbat brusc direcția : s-a deschis cealaltă uşă, şi a făcut loc nu uşierului, ciluiNehru.

Ştia că presa din Delhi îi reproşa că mă primeşte. Pentru motive întemeiate: Indochina şi' Algeria. Pentru motive puerile: mulți ziarişti, fideli cîtorva hebdomadare din Londra, îl considerau, cu perspicacitate, pe generalul de Gaulle drept un succesor al lui Hitler. în sfîrşit, pentru un alt motiv pe care eu îl ignoram, el însă nu: majoritatea acelei prese i-ar fi fost oricum duşmănoasă. Ea s-a dat la o parte în fața lui, murmurîndu-i prenumele aşa cum făcuse mulțimea, se'spunea, atunci cînd el ajunsese în fața lui Gandhi ucis. M-a îmbrățişat şi mi-a spus (televiziunea înregistra) ca şi cum ne-am fi întîlnit după o lună, cînd de fapt noi nu ne mai întîlniserăm de mai bine de douăzeci de ani: „Sînt mulțumit că vă revăd;

ultima dată era după ce ați fost rănit în Spania, dumneavoastră ieşeați de la spital, iar eu ieşeam de la închisoare...". Am admirat talentul care a ştiut să dezarmeze provizoriu turma aceea; şi am admirat calitatea umană, căreia talentul nu i-ar fi fost de ajuns. M-a luat de braț şi am trecut în biroul său.

Nu-mi amintesc decît masa, dintr-un lemn prețios care, după ce reflectase ultimele lumini ale televiziunii', nu mai reflecta decît trandafirul care ne despărțea — identic cu cel pe care-l purta mereu — şi chipul lui. Cînd vor fi citite aceste rînduri, poate că chipul acesta nu va mai fi atît de familiar cum este astăzi: Istoria nu-i va fi păstrat decît masca. Era un chip roman, un pic îngreunat de buza inferioară, care-i conferea zîmbetului său aparent „oferit" seducția pe care o aduce unui om al Istoriei o imperceptibilă inocență. Asupra căreia nu te lăsai înşelat, şi nici el de altfel. însă, dincolo de masca din fotografii, exista acel zîmbet legat de o expresie visătoare care sugera nişte ochi albaştri (erau căprui închis) potriviți cu tenul său aproape cenuşiu.

îl cunoscusem cu o înfățişare ca de şef de Rezistență, de care chipiul de polițist, înainte de 1940, nu era străin. Arăta acum o ironie binevoitoare şi un pic obosită la adresa universului, care îi învăluia fermitatea, dar nu o ascundea. (Mama sa fiind insultata pe cînd ducea alimente unor prizonieri, el renunțase la orice vizită timp de şapte luni la închisoarea din Dehradun. „E întruchiparea curajului", spunea Gandhi.) Vîrsta îi îmbătrînise mai puțin vechea înfățişare cît părea mai curînd că-i conferise — abia — o alta; aşa'cum li se întîmplă multor oameni care au semănat cu mama lor şi care, îmbătrînind, ajung să semene cu tatăl lor. Iar în vocea sa, în atitudinea sa apărea (reapărea ?), sub intelectualul patrician, imaginea — de calm şi politețe — pe care în adolescență şi-o făcuse fără îndoială despre ceea ce înseamnă un gentleman.

A citit scrisoarea generalului de Gaulle, care era o scrisoare de acreditare, a pus-o pe masă şi m-a întrebat, zîmbind şi mai mult: „Aşadar, iată-vă ministru..."

Fraza nu însemna deloc: faceți parte din guvernul francez. Un pic balzaciană, şi mai ales hindusă, ea însemna: iată ultima dumneavoastră încarnare...

„Mallarm6, i-am răspuns, povestea următorul lucru: într-o noapte el ascultă pisicile care stau de vorbă pe streaşină. O pisică neagră inchizitorială o întreabă pe pisica lui, un animal de treabă: «Dar tu, cu ce te ocupi ? — în clipa asta fac pe pisica acasă la Mallarm6...»"

Nehru a zîmbit şi mai mult şi a dat din cap. Gesturile lui, cîndva destul de ample, se îndreptau acum spre corp, cu degetele aproape îndoite. Şi abia în acele

gesturi zgribulite parcă, ce confereau autorității sale un farmec pe care nu l-am mai întîlnit, vedeam singura diferență adevărată între Nehru cel de odinioară şi interlocutorul meu. Căci autoritatea este o vîrstă şi nu se prea schimbă. I-am expus, destul de rapid, modul în care concepeam expoziția de artă indiană pe care noi doream s-o găzduim la Paris. Mi-a dat acordul său şi m-a întrebat ce sugeram în schimb. Am propus sculptura romanică, sau o expoziție istorică asupra Revoluției.

„Franța, a răspuns el, pentru noi înseamnă Revoluția-Atunci cînd Vivekananda a descoperit-o, şi-a petrecut o zi strigînd alături de prietenii săi: Trăiască republica ! Ştiți *& Mizerabilii* reprezintă una din cărțile străine cele mai celebre în India ?"

întîlnisem deja, aveam să mai întîlnesc de nenumărate ori, mai tîrziu, acea prezență a Franței. Rusia Sovietică nu a sters-o. în țările subdezvoltate maşina aduce lucrători calificați, mai mult decît un proletariat'muncitoresc. Şi pretutindeni unde revoluția nu este chemată de către proletariat, ci de popor, predica ținută de Revoluția franceză, exaltarea luptei pentru dreptate proclamate începînd cu Saint-Just şi terminind cu Jaures, trecînd prin Micheleț şi mai ales prin Victor Hugo, păstrează un prestigiu cel puțin egal cu acela al marxismului. In Africa, în America Latină, chiar atunci cînd tehnica revoluției este rusească, limbajul ei este tot francez, întîlnisem teancuri din *Mizerabilii* între Bakunin şi scrierile teoretice ale lui Tolstoi pe Ramblas din Barcelona, în timpul războiului civil.

„Sculptura romanică ? a reluat el. Propria noastră sculptura din epocile vechi, aproape că nimeni aici nu o admiră cu adevărat. Ea exercită o acțiune magică asupra mulțimii, pînă la un anumit punct; fetişurile de pe marginea drumului fac la fel... Membrii Parlamentului respectă Ellora, dar nu se duc acolo...

— Relația parlamentarilor cu arta este întotdeauna destul de complicată; la urma urmei, parlamentarii dumneavoastră cunosc *Bhagavad-Gîtâ.*

— Aşa cum deputații englezi cunosc *Biblia..."*

Crea îndia, înconjurată de un inel al lui Saturn făcut din politicieni duşmani. Cum îmi exprimam uimirea în legătură cu ciudata idee pe care presa din Delhi şi-o făcea despre guvernul francez: „Oh ! şi despre guvernul indian !..." mi-a răspuns el cu un gest de speranță şi de resemnare, un *inch-Allah* ironic.

I-am strecurat ideea că situația generalului de Gaulle, în privința asta, nu era prea diferită de a sa. A fost intrigat; mă îndoiesc că a fost şi convins.

Amintirea — sau prezența partidelor totalitare rămînea atît de puternică încit,

pentru Franța, Nehru semăna mai curînd cu Stalin decît cu Roosevelt; 'dar, pentru el, deşi nu voia să o recunoască, generalul de Gaulle semăna fără îndoială mai mult cu Mussolini decît cu Churchill. Totuşi, fiind prea inteligent şi prea bine informat pentru a crede că generalul era un sef'fascist, sau „că a fost probabil curînd depăşit de partidul" domnului Soustelle", urmărea cu atenție evenimentele din Franța. Nu intervenise nici în Indochina nici în Algeria, pentru că era de părere că o independență națională trebuie cucerită fără ajutor străin. Nu lua în serios cea de-a

patîra Republică: preşedintele Consiliului îl primise prudent într-un restaurant diri Bois, invocînd primăvara. Vedea însă de aproape declinul Angliei, pe care o cunoscuse vreme atît de îndelungată ca pe prima putere a lumii; observa declinul Europei, fără să uite că văzuse renăscînd Germania şi Rusia. Pe de altă parte, atent la Africa, îi venea greu să' împace crearea Comunității franceze cu războiul din Algeria. Cuvîntul Algeria a' fost rostit în cursul convorbirii, şi am văzut, după un uşor gest de dare înapoi, că-şi reproşa,'fiind gazda mea, că-l rostise. Am spus doar atît:

„Generalul de Gaulle este cel ce va face pace în Algeria."

M-a privit, perplex sau neîncrezător.

Mă gîndisem la ceea ce era atunci numită „pacea celor viteji", şi la fraternizarea despre care nu ştiu, nici astăzi, în ce măsură a fost ea sinceră sau trucată. Dar pentru el, ca şj pentru mine, nici menținerea Comunității, nici independenta fostelor noastre colonii din Africa, dacă' ea avea să succeadă Comunității, nu vor îngădui continuarea la nesfîrşit a războiului din Algeria.

r,Ce rol joacă acolo comuniştii, după părerea dumneavoastră ? a întrebat el.

— Mare la Paris, mic la Alger. Dar credeți că încă mai există o politică comunistă ?"

M-a întrebat, nelămurit, din ochi:

„Vreau să spun următoarele: Marea Britanie a conceput cîndva, în felul ei, o politică planetară. Nu şi Statele Unite. Ele au devenit țara cea mai puternică din lume fără să o fi dorit. Ceea ce nu a fost cazul nici pentru Alexandru, nici pentru Cezar, nici pentru Timur, nici pentru Napoleon: hegemoniile fuseseră consecințele cuceririlor. De aceea, poate, Statele Unite fac bine războiul şi prost pacea."

Văzusem maşina masivă a lui Foster Dulles, ministrul Afacerilor Externe al Statelor Unite, cum trece, țîşnind, de poarta palatului Matignon, şi avusesem sentimentul că văd trecînd, pe sub cine ştie ce'poartă de cetate orientală, pe proconsulul trimis de Roma... A doua zi, generalul îmi spusese:

„Una din două: sau există un Occident şi va exista o politică ce va fi comună în ceea ce priveşte 'restul lumii; sau... Dar nu va exista nici un Occident." Nu existase nici un Occident.

„Politica planetară americană, în momentul de faţă, ani reluat eu, este un anticomunism ; deci, determinată de politica rusească. Chiar şi în grandioasa ei operaţie: planul

Marshall. Noi am cunoscut dimpotrivă o politică rusească planetară, cea care a pus în slujba Uniunii Sovietice forţele născute în slujba Internaţionalei. însă de la moartea lui Stalin, această politică pare că abia îşi supravieţuieşte. Cel puţin asta ne sugerează Algeria, şi crîiar Africa'— şi chiar Bahdungul. Astăzi, intelectualii sîrit cei care pun problemele politicejn funcţie de comunism.

— în ce fază se aflã ei, în ceea ce-l priveşte ?

— în Franţa, comunismul înseamnă partidul comunist, asa cum îl cunoaşteţi în bine si în rău. Mulţi intelectuali sînt împărţiţi între justiţie sociali şi naţiune, 'mai curînd decît între comunism şi capitalism. înRezistenţă eu am îmbrăţişat cauza Franţei, şi nu sint singurul.

„în Statele Unite, lucrurile stau destul de diferit. Pentru prietenii mei americani, după procesul Hiss, după cazul Oppenheimer, comunismul era un *complot:* comuniştii erau agenţi secreţi ai ruşilor — care luptau pentru proletariat; dar proletariatul însemna sindicatele, care nu erau comuniste."

A zîmbit iarăşi:

„Fiecare crede în comuniştii celorlalţi. însă orice om se îndreaptă spre Dumnezeu prin propriii să*i zei, spune India."

O butadă ? A continuat:

„Fraza mea vă surprinde ? De la prima mea întoarcere din Europa, sînt surprins de surprinderea dumneavoastră. Să te îndrepţi spre Dumnezeu prin propriii tăi zei, oare Occidentul face altceva, în domeniul spiritului, admirîndu-i totodată pe Platon, Spinoza, Hegel, Spencer — fără a mai vorbi de cei ce admiră totodată pe Nietzsche, sau pe Marx, şi pe Iisus ?"

Continuă să vorbească despre comunism. Ca si generalul de Gaulle, nu-l mai considera drept capital. „Aici, comuniştii sînt ocupaţi mai ales cu polemica", spuse el. Şi apoi: «Unul din statele noastre, Kerala, este comunist: membrii Comitetului Central sînt de altfel brahmani..." Ştiam că nu împărtăşea anticomunismul lui Gandhi, care spusese: »Rusia are un dictator care visează pacea şi crede că o va Putea cîstiga printr-o mare de sînge. însă el mai spusese şi fraza : „Intelectualii au

oroare de ideile mele şi de metodele inele." Nehru admira, din revoluția rusă, răzooiul de eliberare de sub țarism, apropiat de colonialism. Nesimțindu-se amenințat nici de partidul comunist indian, nici de Armata roşie, se'gîndea de departe la Rusia; necrezînd într-un conflict armat între Uniunea Sovietică şi Statele Unite, vedea poate

fără neplăcere un război rece care aducea Indiei concursul celor doi mari adversari. Pentru mine, istoria veacului era de patruzeci de ani cea a ascensiunii comuniste şi a substituirii Americii — Europei. Pentru el, aceasta era istoria decolonizării şi, mai întîi, a eliberării Asiei. Socialismul său de stat nu făcea cîrdăşie cu Sovietele si nici cu capitalismul „care nici el nu era lipsit de violență, în felul său". Occidentul (şi poate şi Rusia) aprecia India în funcție de războiul rece/vorbea despre lumea a treia şi despre ne'utralism. însă pentru Nehru, exista lumea *sa,* care nu se definea în funcție de celelalte două: lumea țărilor în acelaşi timp eliberate si subdezvoltate, care trebuia, înainte de brice, să-şi schim6e civilizația. Occidentalizîndu-se ? „într-o oarecare măsură, însă, ştiințele şi maşinile au făcut în două sute de ani o civilizație foarte diferită de cea pe care o cunoşteau Revoluția franceză şi Războiul american de Independență; India pe' care ele o vor construi peste o sută de ani nu prea'va mai semăna cu aceasta, dar poate nici cu Europa...'[5] Pentru Occident, Uniunea Sovietică simboliza o revoluție trecută, iar uneori o revoluție viitoare; pentru Nehru, ea simboliza mai întîi o planificare. „Nimic nu m-a frapat mai mult, de la descoperirea non-violenței, decît planificarea Asiei centrale. Si poate că europenii nu-şi dau seama că în Asia, industriafizarea este astăzi un mit lâ fel de puternic cum a fost independența..."

Ocazional, trebuia să se facă apel la metode ruseşti şi la capitaluri americane. Fără prea mari iluzii, căci dacă ajutorul străin era indispensabil dezvoltării Indiei, aceasta nu putea veni decît din munca indiană „sub amenințarea că se va putea vedea născîndu-se un colonialism mental; şi, de altfel, nu cred că fiecare indian ține atît de mult să posede un frigider şi o maşină". Despre ce frigidere putea fi vorba ? Drama care strîngea India de gît era foamea. Planificarea comunistă se va dovedi oare mai eficace, împotriva foametei, decît liberalismul capitalist ?

înțelegeam pentru ce cuvintele sale zguduiseră ceea ce noi numeam lumea a treia. în domeniul ăsta, ca şi Gandhi, el dezvăluia evidența. A făcut, de altfel, aluzie la' Conferința Mesei rotunde cu Gandhi, zgribulit, înfăşurat în pătura lui m mijlocul demnitarilor auriți precum nimfele de pe tavan, „P[6] vremea cînd Aga Khan făcea pe avocatul Independentei, iaț socialiştii de salon, la „Londra şi în India, îl numeau pe

Gandlu suprareacționarul". în fața acestei umbre, Stalin rămînea colosul, dar părea un intrus. Hruşciov şi Bulganin veniseră la Capitoliu, şefi de stat printre atîți'a alții! Educația englezeasca

a lui Nehru nu era marxistă, iar educația lui indiană îl împingea să se bată împotriva castelor mai mult decît împotriva claselor ; pentru indienii paria care, în ciuda Constituției, mureau pe gazonul Capitoliului, mai mult decît pentru proletariat.

Insă menținerea independenței reale şi industrializarea Indiei nu se puteau sprijini decît pe un stat. Iar Nehru era conştient de fragilitatea aceluia pe care-l elabora. Considera orice revoluție inseparabilă de o voință etică, de o voință de justiție; această voință fusese, în Occident, cea a indivizilor, întemeiată pe rațiune'şi pe egalitate în fața legii, pe care ei le considerau drept valori supreme. Ea nu era astfel şi în India. Individualismul şi chiar individul jucau aici un rol şters. Realitatea fundamentală este casta. Indianul nu este un individ care ar fi în situația de a aparține unei caste în sensul în care se spune că europeanul este un individ care aparține unei nații: el este membru al castei sale, asa cum un adevărat creştin este botezat înainte de a fi un individ. Etica hindusă, odinioară, nu a fost profund schimbată de laici, nici măcar de către brahmani, ea nu a fost schimbată decît de către asceți; pentru că ascetul, este în afara castelor şi pentru că este consacrat zeilor. în afara renunțării, etica fundamentală a Indiei este datoria de castă, nedespărțită de religie: ea nu concepe o etică laică.

Gandhi, şef politic al Indiei în ochii Occidentului, era în ochii Indiei, şi fără îndoială şi în propriii săi ochi, un Mare Renunțător lâ tradiții.

Lupta pentru eliberare nu pusese în discuție natura societății indiene. Comuniştii reproşau Partidului Congresului faptul că este un partid burghez. Cind încercase el să treacă drept proletar ? Obiectivul său: independența, era un obiectiv național, nu social. Se luptase pentru toți. Dar, obiectivul odată atins, justiția socială devenea o problemă majoră. Or, conştiința de castă era mai puternică decît conştiința de clasă. Aparatul politic nu forma un ordin ca partidul comunist ; deputații nu scăpau decît parțial castei lor. Parlamentarul ideal provenea din imaginea ideafă a Parlamentului britanic, |i nu se găsea decît în moştenirea lăsată de Anglia; agnosticul Nehru căuta în zadar imaginea sa indiană. Pentru făurirea Indiei moderne, el era constrîns să se sprijine direct pe poporul său, asociindu-l pe indianul cel mai umil la o epopee (el spune doar: o mare încercare). „Trebuie ca India să fie mobilizată, dar prin ea însăşi şi nu prin ordin al guvernului..." Or, India

milenară vedea în nedreptatea socială o parte a ordinii cosmice, iar ordinea cosmică era obligatoriu

dreptate. Gandhi, hotărît să distrugă principiul castei paria, fusese oare hotărît să distrugă chiar castele ? Lupta sa împo-triva principiului fusese de-ajuns pentru a duce la asasinarea lui, nu de către un comunist, ci de către unul dintre acei tradiționalişti care lăsau la vedere la ei acasă poza ucigaşului si care încă jucau, în armată, un rol pe care ministrul de Război nu-l trata cu uşurință. Trăiască ordinea veşnică, cu diviziile ei blindate şi cu aviația ei de *kchattyas* , administrația ei alcătuită din brahmani şi cu cadavrul lui Nehru după acela al lui Gandhi!

Era ceea ce chiar şi adversarii săi socialişti numeau cea de a doua dramă a Indiei.

„Nu am visat evident niciodată la un Congres ai cărui deputați ar fi nişte asceți. Dar, în sfîrşit, a adăugat el cu tristețe, ce este personalul nostru politic, comparat cu acela al unui partid totalitar, sau cu cel al democrației britanice ? Deci trebuie să întăresc statul. Marile figuri istorice ale timpului nostru au fost legate de luptă; cel mai ades, de luarea puterii de către un partid victorios. Chiar şi Gandhi rămîne legat de eliberarea Indiei."

Atunci cînd acea luptă era cea pentru independență, oricare ar fi fost independența sau revoluția, ea purta în sine propria metamorfoză. îl auzisem pe Troțki vorbindu-mi despre Thermidor. Eram însă conştient, în acel birou banal înconjurat de glorie şi de foamete, că forța enigmatică ce-i transforma pe comisarii poporului îmbrăcați în haine de piele în mareşali cu fireturi depăşea cu mult bietele profituri ale învingătorilor, şi-i tîra după sine pe cuceritorii pe care-i găsea în drumul ei, aşa cum Gangele îşi duce cu sine epavele,. Lenin îşi terminase'viața purtînd şa'pca pe care o arătau fotografiile sale din ambasadele sovietice — însă el scrisese: „Nu există exemplu al vreunei revoluții care să nu fi sfîrşit prin a spori puterea statului." Iar şapca lui Stalin fusese chipiul de mareşal. Thermidor era studiat în spiritul burgheziei înseşi, de către revoluționari, care-l defineau ca o *reîntoarcere.* Nici unul din obstacolele întîlnite de guvernul Indiei nu va readuce înapoi puterea Angliei. Ceea ce se opunea revoluției permanente şi timpului egalității nu era trecutul, era viitorul, erau germenii pe care independența şi revoluția îi poartă în ele.

1 Casta războinicilor (n.a.).

„Trebuie să menţin sentimentele pe care le-am trezit, pentru a crea statutul unei ţări a cărei conştiinţă naţională este mai întîi religioasă şi in care cuvîntuf Stat, care este aplicat imperiului mogulilor sau viceregalităţii britanice, a vrut să însemne întotdeauna administraţie... Am scris cîndva: formată pentru independenţă, organizarea noastră e pe cale să devină electorală..."

Biete alegeri! Ceea ce ghiceam sub acele cuvinte prieteneşti si lucide era fatalitatea pe care o întîlniseră Lenin, Mao' şi "Mussolini, şi care nu era doar puterea Partidului: Statul'care va asigura singur supravieţuirea şi destinul Indiei, Statul, care-l obsedase poate pe Alexandru, în mod sigur pe Cesar, şi pe Charlemagne, şi pe Napoleon...

„Nu uitaţi, spuse el, că Europa numeşte în mod constant non-violenţă' ceea ce noi numim rezistenţă non-violentă. Cînd a mai fost vreodată India, înainte de Islam, un stat ? Nu sub dinastia Gupta, presupun ?

„Şi în ce măsură, a adăugat el cu tristeţe, un stat s-ar putea întemeia pe acţiunea non-violentă ? Dar ceea ce am vrut noi să facem, era cu adevărat un stat ?"

îi era milă de India. îi cunoştea mizeria. O voia însă menită unui destin unic, sortită să devină conştiinţa lumii. Şi, pentru că ştia neîndoielnic că iubeam acea Indie, nu uitase întîlnirile noastre de odinioară.

„Generalul de Gaulle, am spus, crede că un stat care nu-şi întemeiază mai devreme sau mai tîrziu legitimitatea pe *apărarea* naţiunii, este condamnat să piară.

— Da...Dacă ei vor să bombardeze India, ei bine ! să o bombardeze... Pot fi distruse o armată, un guvern, poate şi un regim: nu poate fi distrus un popor."

Cine erau acei ei ? Occidentalii ? Totuşi a adăugat:

„De fiecare dată cînd China redevine China, ea redevine imperialistă..."

în nenumărate discursuri reamintise că popoarele Indiei, dacă nu se pretindeau superioare celorlalte, se ştiau diferite. Diferenţa căreia el îi consacrase viaţa sa, înalta valoare pe care India o aducea lumii, era acţiunea non-violentă, care făcea din eliberarea Indiei rivala revoluţiilor istorice. Ştia, mai bine ca mine, de ce Gandhi tradusese *Bhagavad-Gîtă;* Ştia, mai bine decît mine, de ce el însuşi îl numise pe Buddha >,cel mai mare fiu al Indiei". In pofida dramelor separării Hindustanului şi Pakistanului, în pofida Caşmirului, non-violenţa îşi păstra strălucirea. Aici, cuvîntul democraţie nu trezea încă zîmbete. Europa confunda ideologia pasionată

moştenită de la Gandhi cu o formă de pasivitate, însă Nehru continua să

creadă ceea ce scrisese cîndva: „Ş-a spus că acțiunea non-viqlentă era o himeră; ea a fost, aici, singurul mijloc *real* de acțiune politică. Chiar şi în politică, orice acțiune proastă are consecințe proaste. Este, cred, o lege a naturii la fel de limpede ca orice lege fizică sau chimică."

îmi aminteam de Ramakrishna: „Dumnezeu nu-şi poate face apariția acolo unde există ura, ruşinea sau frica'... Dar îmi aminteam si de Gandhi: „Mai bine să ne batem decît să ne fie frică..." '

Aşa cum Stalin afirmase că face Uniunea Sovietică la fel ca Lehin care făcuse revoluția, Nehru era constrîns să pară că face India aşa cum Gandhi cucerise independența. Totul, şi în primul rînd unitatea acestui stat federal se sprijinea pe o propovăduire. Insă ea se întemeia mai puțin pe un raționalism britanic la care Nehru făcea cu uşurință apel, cft mai curînd pe exprimarea celor mai profunde sentimente ale Indiei. De unde şi eficacitatea lor, care surprindea Occidentul Cînd îl întîlnisem pentru prima dată pe Nehru la Paris, cam prin 1935, îl întrebasem : „Ce legătură faceți dumneavoastră intre non-viqlență şi reîncarnare ?" Reflectase; îi datora încă închisorii o 'lipsă de grabă solemnă a spiritului, foarte diferită de buna dispoziție perceptibilă sub zîmbitoarea sa gravitate de şef de stat. Ştia bine că *ahimsa,* non-violența indiană, nu se confunda cu o metodă de obținere a independenței fără riscul unei rele reîncarnări; el vedea în ea un mit puternic, nu o teorie. Şi-a amintit de discuția noastră :

„Se spune că Tolstoi îi pusese aceeaşi întrebare lui Gandhi.

— Ce a răspuns Gandhi ? Ceea ce mi-ați răspuns şi dumneavoastră ?

— Ce v-am răspuns ?

— Aproximativ astfel: reîncarnarea a fost cu siguranță pămîntul de răsadniță..."

Lupta împotriva mizeriei, dar indiferența la nivelul vieții; refuzul de a alege între națiunile comuniste şi națiunile capitaliste, cel de a justifica mijloacele prin scop nu proveneau de la un liberalism al secolului al XlX-lea, ci din milenii de gîndire hindusă. Gandhi nu jucase pe lîngă Nehru rolul unui guru ? Bandungul conferise Indiei o autoritate morală mai mult decît o autoritate politică.

„Nu v-a frapat, m-a întrebat el, pe jumătate zîmbitor, pe jumătate serios, fraza din *Bhagavad-Gîtâ:* «Cel ce face cu adevărat ceea ce trebuie să facă va obține ceea ce aşteaptă...»"

Eram interesat în cel mai înalt grad, căci partea sa de ironie era superficială. Orice şef de stat sau de guvern trebuie să ia în considerare, mai devreme sau mai

tîrziu, rațiunea de stat, şi el o ascunde fie față de valorile în care crede interlocutorul său, fie față de cele mai vechi valori ale poporului său, care sînt adesea şi ale sale... I-am auzit pe comuniştii ruşi referindu-se la valori ortodoxe, pe comuniştii chinezi referindu-se la valorile confucianiste; abia de-şi schimbaseră numele. Şi am auzit pe toată lumea folosind vocabularul democrației. însă aici, etica era cu adevărat fundamentală.

„De la independență încoace, am întrebat, ce a fost cel mai greu ?"

Mi-a răspuns fără ezitări, deşi vorbise adesea pînă atunci despre India ca şi cum ar fi tatonat:

„Să creezi un stat just cu mijloace juste, cred..."

Şi, după o clipă:

,,Poate şi să creezi statul laic al unei țări religioase. Mai ales atunci cînd religia sa nu se întemeiază pe o carte revelată."

Mă găseam în acelaşi timp în fața Indiei eterne şi în fața unei Indii înrudite cu' ceea ce sîrit, în memoria noastră, Franța soldaților Anului II, Statele Unite ale lui Washington: sfîrşitul unui timp exemplar al Istoriei. „Oamenii vor trăi poate într-o zi după inima lor..." Istoria trecea pe dinaintea mea, ducînd cu ea ceea ce nu se va întoarce niciodată. în clipa asta, intelectuali occidentali, aflați de cealaltă parte a pămîntului, făceau să intre India în cutioarele lor marxiste sau democratice. Iar Nehru încerca una din cele mai profunde metamorfoze ale lumii, în acea țară fragil federală în fața căreia Pakistanul îşi tencuia cărămizile — în acea capitală în care indienii paria ridicau cortul pe gazonul englezesc şi în care automobilele, noaptea, ocoleau scheleticele vaci sacre adormite pe asfaltul bulevardelor triumfale. Mi-l închipuiam pe Stalin auzind cuvintele: „Să creezi un stat just cu mijloace juste", şi pe succesorii săi, mici şi mari; şi, mai demult, Pe Hitler. Şi mai ales pe Mao Zedong,' asiatic la fel ca Nehru, eliberator ca şi Nehru, care ar fi gîndit că mizeria țăranilor indieni este singura realitate; că pot fi strivite castele aşa cum el îi strivise pe cămătarul şi pe proprietarul chinez; că o armată comunistă de zece milioane de oameni ar transforma cu bucurie în nişte comune populare regatele prințului Siddhartha şi ale ultimilor maharajahi şi că flota zeilor de lemn va coborî într-o bună zi Gangele cu cenuşa de la Benares.

„în anumite privințe, a reluat Nehru, cum să poți judeca ce este cel mai greu ? Pentru Gandhi, era: să învingă asprimea inimii oamenilor cultivați. Şefii luptei pentru independentă erau oameni de vocație..! Iar acum trebuie ca India să lupte împotriva ei înseşi. însă fiecare an este ceva mai bun decît precedentul... Pentru cîți

ani oare ? „Nu voi revedea Kai'lasa..."

Este muntele textelor sacre, Sinaiul Indiei; este de asemeni unul din cei mai frumoşi munți din Himalaya. în tinerețe iubise Casmirul muntos si visase la o expediție. în închisoare o pregătise cu minuțiozitate: pămîntul bătătorit din curtea închisorii era locul ales pentru a fi cel mai frumos lac din Tibet şi cel mai frumos munte din Caşmir. Apoi, responsabilitatea puterii îi lăsase doar răgazul visării şi atunci scrisese: „Poate că povara Indiei va fi atît de grea, încît bătrînețea va sosi fără ca eu să ajung să văd lacul şi muntele din visele mele..."

Privea distrat, pe birou, coperta unei reviste pentru copii pe care o răsfoisem la Capitohu, unde „presa" însoțea *break-fast-ul.* Găsisem în revistă un interviu al său în care spunea: „Uit uneori că a trecut foarte mult timp de cînd eram copil..." A înălțat ochii:

„Ați fost şi dumneavoastră închis, în cursul războiului, nu-i aşa ? Nu'mai putem întîlni pe nimeni care să nu fi fost la închisoare..."

Era cu mai bine de treisprezece ani în urmă. îmi aminteam de *Memoriile* sale (scrise, de altfel, în cursul unei întemnițări) în care nota cum descoperise culoarea norilor, bucuria sa de a auzi cum latră un cîine pentru prima dată în şapte luni; gustul său pentru cărțile de călătorie, şi, în timpul' arşiței, gustul pentru atlasele în care se vedeau ghețari.

' ,,îmi amintesc, i-am spus, de veverița care venea să vi se aşeze pe genunchi si care o lua la goană de îndată ce vă întîlnea privirea. La berah Dun ?

— La Lucknow... Mai erau şi verițele mici care cădeau de pe crengi. Mamele lor coborau iute, le rostogoleau ca p£ gheme şi le luau pe sus."

Nu ştiam că o veveriță poate fi rostogolită ca un ghem, dar cele din India nu au coada înfoiată ca ale noastre.

„Gandhi, a reluat el, spunea că, fără de umor, nu ar fi putut trăi..."

Ştiam că în mai multe rînduri Nehru părăsise un cortegiu oficial pentru a dispărea în mulțime, lăsînd pe seama autorităților alegerea explicațiilor. Tonul vocii sale înlătura posibi-

litatea jocului: voia să spună ceea ce spunea, precum acei cîțiva oameni ai Istoriei pe care i-am întîlnit, şi ca majoritatea pictorilor. S-a reîntors la amintirile din închisoare:

„După atîția ani, ştiți ce anume evocă pentru mine cuvîntuf: închisoare? O clădire urîtă cu ferestre identice, lupta care continuă afară; lîngă gard, un fir de iarbă care se ițeşte din pămîntul bătătorit, şi care pare atît de uimit... Dar pentru

dumneavoastră ?

— Persoane torturate duse sub nişte arcade mari, unde oamenii Gestapo-ului se joacă de-a capra..."

Si iată-ne vorbind despre închisori. Ale sale (n-a încetat să zfmbească în timpul acestei părţi a conversaţiei) mă trimiteau cu gîndul la clădirile mari şi galbene aie lui Chirico care-şi alungesc umbra peste nişte străzi pustii. închisori englezeşti, „administrative", de unde aveai dreptul să ieşi pentru â te duce să-ţi vezi tatăl pe moarte, şi în care trenuri speciale i-i aduceau lui Gandhi şi lui Nehru pe şefii luptei pentru independenţă, prizonieri ca şi ei. Un neant despărţit totuşi de viaţă, dar îngrădit în timp. Nici o tortură. Şi în această geometrie de piatră şi de ore moarte, trecerea unui animal, creşterea înceată a unei crengi deasupra unui zid... Propriile mele amintiri îl intrigau: închisorile noastre se asemănau prin izolarea noastră de lupta care continua „şi totuşi, ce diferenţă!"... Ambasadorul începea să se simtă ruşinat că nici măcar nu fusese luat la poliţie, însă nu-l vedea cu neplăcere pe uşier tot băgînd, în zadar, capul pe uşă.

„Mîine, spuse Nehru, vom afla din ziare ce ne-am spus...

— Ştiţi, căsătoria catolică este precedată (în ajun) de spovedania logodnicilor. Mama mea se duce la spovedanie, se întoarce după cîteva minute. Tatăl meu îi ia locul. Trec cinci minute, zece, cincisprezece ! Oare ce înşiruire de nelegiuiri poate cere un timp aşa îndelungat ?' Cînd tata s-a întors, ea a îndrăznit să-i strecoare o timidă întrebare, după ce părăsiseră biserica. «Spovedania, ah, nu ! a zis tata; însă duhovnicul este fostul preot militar al escadronului meu, şi am stat de vorbă...»

— Dar, răspunse Nehru, zîmbind şi mai mult, ziarele, chiar dacă vor crede că «am stat de vorbă», vor înşira nelegiuirile..."

S-a ridicat şi mi-a spus : „Pe diseară." Ambasadorul îmi transmisese invitaţia sa pentru dineul oficial.

Peste dineurile de la Capitoliu, umbra Imperiului nu plana "lai puţin decît peste New Delhi. în grădini, aleile pavate geometric cu gresie păreau că pun să facă drepţi pînă şi

florile de pe straturi. Nehru, îmbrăcat cu binecunoscutul costum gri cenuşiu, purtînd pe cap boneta albă ca de poliţist, primea vreo sută de invitaţi într-un salon enorm, sub'un plafon naiv de poveste persană. „Nu v-ar face plăcere, mi-a spus el, să mergeţi să vedeţi grotele noastre sacre? M-ar interesa să ştiu ce părere vă faceţi despre munca serviciului nostru arheologic..." Voia să-mi facă plăcere ? A plecat de lîngă mine cu paşi mărunţi şi repezi printre grupurile împodobite cu fireturi, si mi-

am amintit de discursul său adresat mulțimii adunate în fața Fortului Roşu, în ziua independenței : „E mult de cînd noi am fixat o întîlnire cu destinul, iar acum, iată-l!"

Mă gîndeam la conversația noastră de după-amiază, la firul de iarbă care se ițea, mirat, în viața terestră, la animalele aproape îmblînzite. Pentru el, ca şi pentru mine, închisoarea fusese zidul care separă între ele nişte evenimente, iar pentru el, în spatele acestui zid, se aflase — vreme de treisprezece ani — destinul Indiei. în seara aceasta, el se afla în centrul vieții — şi chiar al teatrului. înconjurat de respect, nu ca şefii parlamentari, ci ca dictatorii, deşi din alte motive. Ştiam că se întrebase dacă va putea menține în firea lui non-violența în cazul în care şi-ar vedea mama lovită de poliție; că tatăl său îşi petrecuse o noapte pe ciment pentru a şti cum se doarme la închisoare; că soția lui muribundă îi spusese: „Nu-ți da niciodată cuvîntul că vei abandona lupta". Mă gîndeam la scrisoarea tatălui său care, urmîndu-l în jurul lumii, îi parvenise la cinci ani după moartea acestuia. însă această viață personală îl zugrăvea mult mai puțin decît activitatea indirectă pe care o exercitase asupra lumii, şi decît activitatea directă pe care o exercită asupra țării sale. Mai mult încă decît de discursul de la Fortul Roşu îmi aduceam aminte de apărarea sa la procesul de la Gorakhpur (din 3 noiembrie 1940, ziua primei mele evadări): „Nu pe mine încercați să mă judecați şi să mă condamnați, ci pe sutele de milioane de oameni ai poporului meu, iar aceasta este o sarcină grea, chiar şi pentru un Imperiu orgolios..." Regăseam — mai profund — sentimentul pe care-l încercasem 12 Parlament: aşa cum fusese şi Gandhi, Nehru era guru al națiunii sale.

Aşteptarea unui dineu de corp diplomatic nu te duce cu gînduî la imaginile importante ale Istoriei. Şi India însăşi 16

dă la o parte, pentru că romanescul lor nu este şi al ei. Nu există nimic asemănător cu încoronarea lui Napoleon, cu tunurile crucişătorului *Aurora* gata să caute cu țevile lor groase ținta Palatului de Iarnă, în lumea lui *Bhagavad-GM.* Viața lui Nehru nu oferea aproape nici o imagine de album. Legenda părea deja legată de Gandhi, de la Marşul pentru Sare pînă la asasinat. Şi mai rămînea şi îndepărtată, estompată de încetineala, visele şi nemărginirea Indiei. Mulțimile ei erau prezente, nu ca mulțimile revoluției din Octombrie, ci ca stelele din noaptea indiană. Văzusem pretutindeni portretul lui Gandhi, Nehru mergea de la un grup la altul, însă din tot *ce făcuseră* nu rămînea decît o epopee profundă şi confuză. Cinci sute de milioane de oameni trăiseră sub o lege străină; în cursul unei singure generații,

acțiunea morală a cîtorva oameni îi eliberase, nu print'r-o suită de lupte ci printr-un cortegiu de simboluri care se pierdeau deja în independență; totuşi conştiința şi fermitatea dăruite acelor mulțimi îl înconjurau pe Nehru aşa cum un imens cimitir înconjoară mormintele cuceritorilor. Conversațiile corpului diplomatic arătau de altfel că nimic nu se terminase. Atunci cînd îl întrebasem pe Nehru „ce considerase că fusese cel mai greu", îmi răspunsese foarte repede, de parcă ar fi dorit să înlăture un alt răspuns — care ar fi fost, neîndoielnic: Pakistanul. Nu că s-ar fi temut de un atac pakistanez, aşa cum sugerau ziarele europene; ci pentru că acțiunea non-violentă era pusă în discuție într-un mod mai primejdios prin împărțire decît fusese pusă de Anglia. Gandhi afirmase cîndva : „Lupt împotriva a trei adversari: englezii, indienii, eu însumi." El nu aştepta victoria definitivă decît de la purificarea Indiei. Această nesfîrşită propovăduire, această goană după masacru din sat în sat, atîtea case hinduse arse, atîtea case musulmane jefuite, şi sikhs-i care aşteptau trenurile refugiaților musulmani jn gara Amritsar cu sabia pe genunchi, aşa cum musulmanii îi aşteptau pe refugiații hinduşi în gările din Bengal; acea imprevizibilă Predică de pe Munte înfățişată atîtor asasinați, Pînâ la rugul incinerării. Cu cîteva ore mai devreme, Nehru îmi spusese, înainte de a vorbi despre „anii mai buni" : „Iar acum e nevoie ca India să lupte împotriva ei însăşi..." Urmaşul bâtrînului profet zîmbitor construia India rezemat de demonii sîngelui aşa cum era acum rezemat de şemineul roşu. După

ceea ce Gandhi numise Dansul macabru al Indiei, o mare aventură a omenirii se străduia pe bîjbîite să întemeieze o națiune de patru sute de milioane de oameni, pe baza credinței sale în victoria ineluctabilă a iertării.

Se trecea la masă printre două rînduri de lăncieri din Bengal. Şi, în sufrageria ai cărei pereți erau încă acoperiți cu imensele portrete ale viceregilor englezi, un întreg şir de servitori purtînd tunică albă şi turban roşu, la fel de numeroşi ca şi convivii, se întindea pînă la intrarea adîncă în care se pierdea perspectiva lăncilor înclinate. Cînd luasem ascensorul pentru a coborî din apartamentul meu, tînărul liftier mă rugase să-i semnez în albumul de autografe. îmi scosesem cu un gest larg stiloul de ceremonie şi mă oprisem, năucit, în fața a vreo zece semnături de regi. Erau încă atît de numeroşi ? Acest capitol ca din Proust continua printr-o poveste ca ale lui Voltaire.

Oare cînd mai încercasem într-o asemenea măsura sentimentul că asist la un spectacol ai cărui convivi aveau să dispară în zori ? Era atmosfera guvernelor provizorii, a capriciilor soartei. Nu era nimic din ocuparea palatelor ilustre de către

revoluțiile îmburghezite, dar nu era nimic nici dintr-un guvern al Indiei. Chiar dacă zorile se iveau încet, ele se vor ivi într-o bună zi cu oamenii pictați cu cenuşă albă, cu hoardele de paria înălțîndu-şi torțele — sau cu veşnicul Islam care crede că „ruşinea intră în casă o dată cu plugul". Nehru răspundea banal *speech-u\ui* banal al unui ministru scandinav al Afacerilor Externe şi-mi repetam: cînd am mai încercat acest sentiment de a asista la un spectacol condamnat, cu acest sentiment de „deja văzut" ? Era la palatul Beauharnais, devenit Ministerul Cooperației, şi al cărui fronton este susținut de cariatidele lui Bonaparte. Şefii cei mari ai Africii Centrale, veniți pentru înmînarea drapelelor Comunității, urcau treaptă cu treaptă peronul. Mulțimea parlamentară se dădea la o parte în fața costumelor lor întunecate şi în fața muzicanților ambulanți care cîntau, mergînd de-a-ndaratelea, gloria rasei lor...

După cină, Nehru m-a luat cu el, coborînd pe o scară îfl spirală, împreună cu cîțiva dintre principalii săi invitați, sprŞ un minuscul teatru subteran în care se succedau dansuri

clasice, în timp ce orchestra cînta „muzică din cea care trebuie cîntată noaptea". Cînd toți au fost aşezați, s-a aplecat spre mine: „Pentru dumneavoastră, închisoarea a fost un accident; pentru noi, un scop. Gandhi, cînd unul dintre ai noştri era arestat, îi transmitea telegrafic felicitările sale. Pe atunci el spunea: «Libertatea trebuie să fie adesea căutată între zidurile închisorilor, uneori pe eşafod, niciodată în consilii, tribunale sau şcoli.»"

Cînd baletele s-au terminat, ne-a lăsat pe toți la Capitoliu si s-a întors la el acasă.

1944 — 1965

„Libertatea trebuie să fie căutată între zidurile închisorilor", spuseseră Gandhi şi Nehru. închisorile mele nu fuseseră chiar închisori, sau nu fuseseră multă vreme. Fusese lagărul din 1940, din care evadasem cu uşurință, în ciuda pantofilor prea mici: o pajişte mare prescnimbâtă în zonă, luminile trandafirii ale zorilor, căruțe pe drum dincolo de sîrma ghimpată, cutii de conserve mînjite de sînge, cocioabe babiloniene făcute din stîlpi scunzi, conducte subterane şi crengi, în care nişte soldați scriau scrisori care nu vor pleca, ghemuiți precum mumiile'din Peru.

Fusese apoi, mai serios, cel din 1944. Camarazii mei, arestați de polițiile germane, cel mai adesea de Gestapo, urmaseră în drumul spre moarte filiera care se cunoaşte; în timp ce eu fusesem luat, în uniformă, de tancurile diviziei *DasReich.*

închisorile mele încep pe un cîmp. îmi reveneam în simțiri pe o targa întinsă

pe iarbă, pe care o apucau doi soldați jermani. Sub picioarele mele, ea era acoperită de sînge. Peste pantalonul meu fusese făcut un pansament înjghebat. Corpul ofițerului englez dispăruse. în maşină se aflau trupurile nemişcate ale celor doi camarazi ai mei. Un neamț desprindea fanionul. Purtătorii tărgii mele au pornit spre Gramat. Oraşul mi se păruse că se afla destul de departe. Lîngă targa se găsea un subofițer.

Mă dusesem să arbitrez un conflict dintre un partizan Buckmaster şi un partizan F.T.P. La înapoiere — cu douăzeci de minute mai devreme — moțăiam apropiindu-ne de Gramat, cu fanionul purtînd crucea de Lorena, ce se zbătea cu putere în vîntul cald. O salvă de împuşcături care nu se aud prea bine, geamul din spate care se sparge, automobilul care se năpusteşte în şanț după o întoarcere cu 180 de grade. Moartea şoferului —'de'un glonte în cap — i-a azvîrlit cu violență piciorul pe frînă. însoțitorul meu este prăbuşit peste arme. Ofițerul englez a sărit pe drum, în dreapta, şi cade, cu ambele mîini roşii de sînge şi crispate pe pmtece.

/un sărit la stînga şi am alergat, cu picioarele amorțite de trei ore de mers cu maşina. Tirul unei mitraliere se face distinct; automobilul mă'apără de o alta. Un glonte retează legătura de la genunchi a jambierei mele drepte, care se desface ca o corolă, menținută de legătura de la talța piciorului. Trebuie să mă opresc ca s-o smulg. Un glonte în piciorul drept. Durere foarte slabă. Doar sîngele dovedeşte că am fost atins. O cumplită răsucire a piciorului stîng.

Cei doi țipi care mă cărau ca pe un pachet nu păreau deloc răi. Vor veni însă alții. Era extraordinar de absurd. Cum de se puteau afla nemții la Gramat ?

Totul avea să se sfîrşească, Dumnezeu ştie cum, după acest drum al cărui cer radios de iulie părea că se stabileşte întru veşnicie, după aceşti țărani care mă priveau trecînd, cu mîinile încrucişate pe minerul cazmalei, şi acele tărănci care-şi făceau semnul" crucii ca pe un salut funebru. Nu voi vedea victoria noastră. Ce sens avea viața asta, ce sens va avea ea vreodată ? Eram însă împins de o curiozitate tragică pentru ceea ce mă aştepta.

încă de la primele case, un şir de tancuri umpleau strada. Francezii mă priveau trecînd cu nelinişte, nemții cu uimire. Cei ce mă purtau au intrat în biroul unui garaj. Un subofițer l-a interogat pe cel ce mă însoțea, apoi a spus:

„Actele dumitale!"

Erau în buzunarul tunicii mele şi puteam ajunge la ele fără greutate. I-am întins portofelul şi am spus :

„Sînt false."

Nu a luat portofelul şi a tradus ce am spus. Cei doi subofiţeri stăteau ca viţelul la poarta nouă. Cei ce mă cărau au pornit-o din nou. Ăm intrat de data asta într-un mic hambar. Targa a fost aşezată pe propriile ei picioare mobile. Nemţii au ieşit. O crîeie s-a răsucit în broască. în faţa ferestrei înguste, o santinelă. Am încercat să mă aşez pe tar'gă. Piciorul stîng abia de mă făcea să sufăr. Eram foarte năucit. Pierdusem desigur mult sînge, căci continua să curgă în ciuda batistelor înnodate în jurul coapselor.

Silueta santinelei luă poziţia de drepţi. Cheia a fost răsucită în broască. A intrat un ofiţer care' semăna cu Buster Keaton.

„Ce păcat de biata dumneavoastră familie ! sînteţi catolic, nu-i aşa ?

—' Da."

Nu era chiar momentul potrivit pentru un expozeu asupra agnosticismului.

„Eu sînt preotul catolic militar."

A privit batistele pline de sînge.

„Ce păcat pentru biata dumneavoastră familie!

— Patimile nu au fost probabil plăcute pentru familia lui Hristos, părinte. E adevărat însă că eu nu smt Hristos."

M-a privit, mai năucit chiar decît mine. La el, însă, asta venea din prostie.

„Aveţi copii ? a întrebat el.

— Din nefericire. Voi fi judecat, sau nu ?

— Nu ştiu. Dar dacă aveţi nevoie de sprijinul religiei, puteţi să md chemaţi."

A deschis uşa, siluetă neagră pe fundalul cerului încă strălucitor. Şi, în chip de la revedere :

„E totuşi mare păcat pentru biata dumneavoastră familie..."

Ciudat preot, sau ciudată religie. Un fals preot ar fi pus măcar întrebări...

Un subofiţer mi-a făcut semn să ies; curtea era plină de soldaţi. Puteam face cîţiva paşi. M-a întors spre zid, cu mîinife rezemate de pietrele de'deasupra capului meu. Am auzit un ordin : *„Acntung",* m-am întors : mă aflam în faţa unui pluton de execuţie.

„Arma la umăr!

— Prezentaţi arm'!"

Se prezintă arma celor ce vor fi împuşcaţi. Un vis recent mi-a venit în minte: mă găseam într-o cabină[1] a unui vapor al cărui hublou fusese luat de valuri; apa ţîşnea de peste tot; în faţa vieţii mele iremediabil sfîrşite, care nu va fi niciodată alta decît cea care fusese, izbucneam într-un rîs nesfîrşit (fratele meu Roland a murit la

scurt timp după aceea, în naufragiul lui *Cap-Arcona).* De mai multe ori trecusem pe lîngă moartea violentă.

„Ochiți!"

Priveam capetele aplecate peste linia catarii.

„Repaus!"

Soldații şi-au pus puştile sub braț şi au plecat legănîn-du-se şi rîzînd dezamăgiți!

La urma urmei, de ce nu trăseseră ei *în jurul* meu ? Nu era nici un risc pentru alții: stăteam în fața zidului. De ce nu crezusem cu adevărat în moarte ? O văzusem cu mult mai amenințătoare pe drumul spre Gramat. Nu încercasem nici sentimentul, pe care-l cunosc bine, că se va trage asupra.,

mea, nici pe acela al unei despărțiri iminente de viață. îi răspunsesem cîndva lui Saint-Exupery, care mă întreba ce gîndeam despre curaj, că mi se părea că este o consecință ciudată şi banală a sentimentului de invulnerabilitate. Lucru cu care Saint-Ex fusese de acord, nu fără uimire. Comedia la care tocmai asistasem nu provocase acest sentiment în mine. Aura ei, ceremonialul ei nu erau cele ale morții ? Poate că nu credem în moarte decît atunci cînd un camarad tocmai a căzut lîngă noi ? M-am întors în hambarul care îmi devenea familiar. M-am culcat din nou. Au intrat un ofițer şi doi soldați care au înşfăcat targa. Am ieşit. Sublocotenentul nu era un tînăr ofițer: avea mai mult de patruzeci de ani, era înalt, drept, roşcat, aspru. Ras. Curînd o luă înaintea tărgii şi nu i-am mai văzut decît spatele.

Mergeam la infirmerie. O infirmieră m-a privit cu ură. Maiorul şi infirmierii, care văzuseră lucruri şi mai rele, m-au pansat cu grijă. Targa a fost din nou luată. Am coborît într-o pivniță. Ştiam la ce slujesc pivnițele. „Va fi o zi grea", zicea Damiens. Nu. Am urcat din nou, am străbătut aproape un kilometru, iar Gramat nu era totuşi un oraş mare. Peste tot — tancuri. Locuitorii, la vederea'tărgii, o luau la goană. Am ajuns la o fermă ceva mai izolată, am intrat în beci. O grapă, greble, furci de lemn. Văzusem, în timpul campaniei din 1941, acele beciuri fără vîrstă, dar nu văzusem şi în ce măsură acele instrumente (mai ales grapa) par nişte instrumente de tortură. Cortegiul a pornit-o din nou, s-a oprit din nou în două locuri asemănătoare. Aveam impresia că sîntem în căutarea unui decor de tortură. Desigur că soldații erau adunați în altă parte căci nu-i mai vedeam. Singurătate, un oraş locuit de tancurile adormite, case mobilate cu furci şi cu grape pe care urmau să fie agățate cadavrele. Cinci minute mai tîrziu, soldații care mă transportau s-au oprit.

„Kommandantur", a spus sublocotenentul.

Era *l'Hotel de France.* Rezistența își avea aici cutia poştală... Nemții tocmai evacuaseră birbul notelului. Patroana era la locul ei, la casă. Păr alb, chip cu trăsături regulate, guler cu balene: o adevărată directoare de pension. O văzusem de două ori.

„îl cunoaşteți ? a întrebat-o neamțul la întîmplare.

— Eu ? nu, a răspuns ea, neatent, aproape fără să mă privească.

— Dar dumneata ? m-a întrebat el.

— Partizanii nu descind la hotel, din păcate !"

Biroul comunica cu holişorul prin nişte semi-jaluzele. Sublocotenentul s-a aşezat în'spatele biroului. Am fost lăsat pe jos pe dalele negre şi albe, fără să fi fost ridicate picioarele tărgii. Un soldat şi-a făcut apariția, cu un blocnotes îa mînă, m-a cercetat mai" mult cu curiozitate decît cu ostilitate, s-a instalat la stînga ofițerului. Strada era îngustă, dar lumina electrică fusese deja aprinsă. Grefierul, cu fruntea şi bărbia împinse înainte, avea un cap ca de păstaie de fasole; cel ce conducea interogatoriul avea un cap de vrăbioi: cu nasul în vînt, cu gura mică şi rotundă. Nu părea neamț decît prin părul roşcat tuns perie, deasupra urechilor dezlipite. Amîndoi erau confortabil instalați.

„Actele dumitale ?"'

M-am ridicat, am înaintat cu un pas şi i-am întins portofelul. Apoi, m-am întins la loc pe targa ;'se apropia sincopa. Eram totuşi lucid, căci partida era începută,

„I-am spus colegului dumneavoastră că actele astea sînt false..."

Bătrîna vrabie le cerceta cu grijă. Carte de identitate, permis de circulație şi alte fleacuri pe numele Berger. O mie de franci în bancnote. O fotografie a soției mele şi a fiului meu. Făcu din toate o grămăjoară pe care a pus-o lîngă portofel.

„Vorbeşti germana ?

— Nu.'

— Numele, prenumele, calitatea ?

— Locotenent-colonel Malraux, Andre\ numit şi colonelul Berger. Sînt şeful militar al acestei regiuni."

A privit, perplex, tunica mea de ofițer fără galoane. La ce poveste se aştepta oare ? Fusesem prins într-o maşină care avea un drapel tricolor cu crucea de Lorena.

„Ce organizație ?

— DeGaulle.

— Dumneata... deții prizonieri, nu-i aşa ?"

Avea accentul germanic din nord, aspru, deloc „teutonic". Interogatoriul lui era amenințător, dar nu agresiv.

„Pentru unitatea pe care o comand direct, vreo sută." Ce joc straniu juca soarta ! Se obişnuia, nu ştiu de ce, ca cei luați prizonieri de Rezistență să fie judecați de consilii de război.'Asistasem, într-un grup'de partizani F.T.P., la q judecată de soiul ăsta, cu şefi de *maquis* care se autoconsiderau magistrați, cu un rechizitoriu acceptabil, căci ura seamănă întotdeauna tot cu ura, şi cu o parodie de apărare, făcută de un fel de grefier care-şi satisfăcea zece ani de invidie făcînd

pe avocatul. în sala scundă si răcoroasă a unui castel din Lot, cu behăit de capre, afară, fn arşiță, cu nişte flori galbene... Pentru a prezida un astfel de consiliu de război îmi pusesem, în ajun, uniforma pe care o purtam. Eliberaserăm deja vreo douăzeci de alsacieni, căci alsacienii erau numeroşi în rîndul trupelor care luptau împotriva noastră, ca şi în grupurile de *maquis* din care avea să se nască brigada Alsacia-Lorena. Unul din locotenenții noştri, învățător în regiunea Colmar, propusese să susțină apărarea nemților şi spusese, în franceză, apoi în germană: „Nici unul din oamenii aceştia nu aparține trupelor S.S. sau Gestapo-ului. Sînt soldați, şi nu putem împuşca nişte soldați pentru că au fost mobilizați şi au executat ordinele pe care le-au primit." Ai noştri erau numeroşi în fundul sălii, şi simțeam neliniştea alsacienilor noştri. S*-a hotărît că prizonierii vor fi încredințați primei unități aliate pe care o vom întîlni.

„Cum sînt tratați ?"

Grefierul, care stenografia, şi-a pus jos creionul.

„îşi petrec timpul făcînd întreceri şi sînt hrăniți la fel ca oamenii noştri. Pentru ei, războiul s-a terminat."

Bătrînuf vrăbioi se întreba dacă nu cumva îmi băteam joc de el, dar nu avea impresia că aşa stau lucrurile.

„Se aşteptau, zic, să dea de sălbatici în zdrențe şi au nimerit peste soldați în uniformă.

— Paraşutați ?

— Nu : partizanii francezi din Rezistență.

— Unde sînt?

— Cine : prizonierii ?

— E acelaşi lucru !

— Există totuşi mai mulţi partizani decît prizonieri.

— Unde sînt?

— Habar n-am, din fericire. Să fim bine înţeleşi. Se aflau în pădurea Siorac. De cel puţin două ore oamenii mei ştiu că eu sînt în mîinile voastre. De o oră şi jumătate, succesorul nteu a luat comanda, şi e un tip care are brevet de stat-major. în clipa de faţă, nu mâi există in tabără nici unul din soldaţii noştri şi nici unul dintr-ai voştri."

A rămas pe gînduri.

„Care este profesia dumitale civilă ?

— Profesor, şi scriitor. Am ţinut conferinţe în universităţile voastre. La Marburg, la Le'ipzig, la Berlin".

Profesor, asta dădea greutate.

„Ştii cu siguranţă germana. Dar asta n-are importanţă.

— Prima mea carte, *Die Eroberer,* a fost tradusă de Max Claus."

Se pretindea (pe nedrept), că Max Claus, devenit nazist, era un fel de subsecretar de stat al lui Goebbels. Interlocutorul meu era tot mai perplex. A început să se joace de-a şoarecele şi pisica. După zece minute:

„Domnule locotenent, i-am spus, cred că ne pierdem vremea. De obicei, luaţi interogatoriul unor prizonieri care zic că-s nevinovaţi, sau care chiar sînt, şi dumneavoastră trebuie să-i faceţi să mărturisească. Eu n-am nimic de mărturisit ; sînt adversarul vostru din ziua armistiţiului.

— Dar mareşalul P6tain este cel care a semnat armistiţiul!

— într-adevăr, nu eu. Deci, sînt un franctiror. Deci, puteţi să daţi ordin să fiu împuşcat — după ce veţi fi cîntărit consecinţele. în ceea ce priveşte restul, adjunctul'meu a fost comandant în Legiunea străină în Maroc, eu am fost comandant... în altă parte, şi nu facem o rezistenţă de nepricepuţi. Nu avem nici măcar un singur eşec. Nu avem contacte altundeva decît pe drumuri libere, acoperiţi de patru oameni de pază. Forţele germane n-au făcut niciodată prizonier pe nici măcar unul din soldaţii mei. Mă aflu aici pentru că aţi făcut o manevră foarte ingenioasă, iar eu m-am dus să ma arunc precum un dobitoc sub tirul mitralierelor voastre, însă, luindu-mă prizonier, aţi declanşat dispozitivul de alarmă; pînă la o sută de kilometri spre nord, toate posturile de comandă sînt evacuate. Pentru a cunoaşte întinderea forţelor noastre — ca, de altfel, modul în care sînt trataţi prize*; nierii voştri, n-aveţi decît să faceţi apel la Miliţie. Şi ati putea să-î torturaţi pe soldaţii mei,'dacă i-aţi prinde, fără să obţineţi nimic de' la ei, pentru că nu ştiu nimic:

întreaga noastră organizaţie se sprijină pe faptul'că nici o fiinţă omenească nu poate şti ce va face în faţa torturii.

— Wehrmacht-ul nu torturează.

— în plus, o unitate ca a dumneavoastră, dacă întreaga divizie e grupată, are altceva mai bun de făcut."

M-a întrebat unde se aflau vechile noastre P.C.-uri[1] şi i-am înşirat castelele părăsite de colaboraţionişti sau cutare poieni în care ar fi dat de galerii şi de urme'de foc. Nici vorbă de pădurile de stejari pitici, pe care nemţii le credeau inutilizabile. Cît despre identitatea şefilor celorlalte grupuri

1 Post de comandă (n.tr.).

din Rezistenţă, Gestapo-ul şi Miliţia cunoşteau ca şi mine numele lor de război, iar eu cunoşteam la fel de puţin ca şi ele adevăratul lor nume (cel puţin pentru anumiţi dintre ei). Bătrînul vrăbioi primise cu siguranţă ordinul să mă trateze ca pe un prizonier de război. Insă, era de la sine înţeles că toate astea nu erau decît un început. Am vorbit despre Rezistenţă. Am exagerat numărul efectivelor noastre. Interogatoriul începea să semene a conversaţie.

Cei doi nemţi au plecat să cineze, poate ? O santinelă mă păzea de cealaltă parte a semi-jaluzelei: nu-l vedeam decît pînă la genunchi. Uneori sporovăia: treceau mulţi nemţi prin holişor. Aş fi vrut să stau să meditez, dar numai interogatoriul mă mobilizase: m-am lăsat cuprins de epuizare.

Ora nouă seara. (O pendulă mare, întunecată, se găsea deasupra biroului.) Au venit alţi doi nemţi cu nişte hîrtii, fără îndoială un rezumat al interogatoriului meu. Mi-au pus întrebările care-mi fuseseră deja puse si la care am dat aceleaşi răspunsuri. Pentru a controla ? N-are importanţă. Plecarea celor doi nemţi.

Trei sferturi de oră mai tîrziu, s-a auzit apropiindu-se zgomot de tocuri. Semi-jaluzelele, în general împinse brusc, s-au îndepărtat încet.Un colonel s-a dus să se aşeze în spatele biroului. Nici un secretar. Semăna cu predecesorii săi. Nu, mi s-a părut, *din* cauză că nu eram obişnuit să văd oamenii de jos în sus. însă avea părul alb.

„Ce speraţi să se întîmple ? m-a întrebat el.

— De la acţiunea noastră militară, sau de la... destinul meu?

— De la acţiunea dumneavoastră.

— Să vă înt'îrzie, bineînţeles."

A înclinat capul, ca şi cum ar fi aprobat, sau ca şi cum ar fi vrut să spună:

este tocmai ceea ce presupuneam. '

„Pentru ce faceți distrugeri pe care le putem repara repede ?

— Asta e planul."

(Uneori, era şi pentru că nu puteam face mai mult). „Nu ați luptat în războiul celălalt ?

— Eram prea tînăr. Cartea mea de identitate este falsă, însă data naşterii mele este exactă: 1901.

— Pe acesta l-ați făcut ?

— Da.

— La ce armă ?

— Tancuri".

(Şi ce tancuri ! Dar asta nu mai era treaba lui. Le invidiam pe ale sale, ieri). S-a uitat distrat peste actele mele, de parcă ar fi vrut să se afle în treabă cu mîinile.

„Partizanii dumneavoastră au arme antitanc ?

— Da."

Gestapo-ul nu putea ignora faptul că Londra paraşuta bazooka de mai bine de o lună. Deci, ştia asta, sau, mai precis, se temea de asta. Or, în pădure, tancurile nu pot fi acoperite decîț de infanterie. Diviziile blindate germane dispuneau de infanterie purtată; dar, dacă ea rămînea în camioane, ea nu apăra tancurile de bazooka, iar dacă apăra tancurile de ambele părți ale drumului, acestea nu puteau depăşi viteza pasului. Interlocutorul meu nu părea surprins, nici măcar foarte interesat. Mai curînd curios. Voise oare să vadă un ofițer al acelor misterioase *maquis* ce-l înconjurau ? Regăsea oare încă o dată armata franceză „Ies tetes de cochon" de la Verdun ?

A aşezat din nou teanc grămăjoara de acte de lîngă portofel, s-a ridicat şi a ocolit biroul. Trecînd aşadar prin rața mea, a reluat de pe birou portofelul meu go'l şi mi l-a înapoiat. La prima atingere, am simțit că nu mai 'era gol. Colonelul a ieşit. Santinela, afară, 'a pocnit din călcîie. Intr-unul din buzunarele portofelului, neamțul pusese la loc fotografia soției mele şi a fiului meu.

Nimeni nu venea după el. Gata oare pentru noaptea asta ? Hotelul adormea. Lampa electrică de pe birou era tot aprinsă. Credeam că n-aveam să dorm. Eroare. Somnul m-a doborît, precum odinioară în Spania, cînd o masă succeda unor lupte aviatice: adormit mort, aşa cum se spune beat mort.

Zorile. Lumina. Uşile etajelor au început să fie trîntite, iar semi-jaluzelele parterului să fie izbite. Zgomote de apă. Vrăbioiul cu părul ca o perie s-a întors, s-a

aşezat la birou fără să spună nimic. Zgomot de cizme numeroase pe scară, o zarvă tipică de hotel, de colegiu şi mai cu seamă de plecare. De ce oare limba germană, atunci cînd e strigată, pare sâ exprime întotdeauna mînia ? Vocile se încrucişau:

„Doamnă ! Aveți unt ?

-Nu!

— Aveți ciocolată ?

— Nu!'

— Doamnă ! Aveți pîine ?

— Pe cartelă, doar !"

Nu mai cerea nimeni nimic. Fără îndoială că patroana plecase de la casă. Linişte. Nişte cizme urcau, cu un clinchet de gamele. Apoi, de la etajele de sus s-a auzit venind o zarvă ciudată care a crescut apropiindu-se: cea a copiilor atunci cînd li se arată pomul de Crăciun. Semi-jaluzelele s-au dat la o parte, împinse de o tavă pe care erau aşezate un bol de cafea cu lapte fierbinte şi felii groase de pîine albă unse cu unt. în spatele tăvii, patroana. Părul ei alb era pieptănat cu foarte mare grijă; îmbrăcase o rochie neagră, ca pentru a merge la slujbă la biserică, dar purta pe deasupra un şort alb pentru că venea de la bucătărie. S-a uitat la mozaicul cu plăcile pline de sînge (rănile mele sîngeraseră în noaptea aceea), s-a îndreptat către mine, a îngenuncheat: întîi un picior, apoi celălalt. Nu-i uşor pentru o femeie în vîrstă să îngenuncheze ducînd o tavă! A pus tava pe pieptul meu, s-a ridicat, s-a dus către semi-jaluzele, s-a întors — pe şorțul alb se vedeau două pete mari roşii, la nivelul genunchilor — şi a spus, cu tonul cu care desigur că spunea des, cu patruzeci de ani în urmă : „O să-mi faceți plăcerea să nu şterpeliți tartinele fraților voştri !" dar cu o solemnitate imperceptibilă:

„Este pentru ofițerul francez rănit", apoi a urcat din nou, în zgomotul cizmelor ce se dădeau la o parte din fața ei.

Vrăbioiul meu mă privea, cu ciocul deschis. Să smulgi nişte tartine de la un rănit ar fi fost ridicol, dar totul era ațfțător!

„Să împărțim", i-am spus.

S-a ridicat', a ieşit. S-a întors cu un pahar. A luat una din tartinele mele, a pus-o pe birou. A luat bolul pentru a turna jumătate din cafeaua cu lapte în pahar. S-a fript. A pus paharul pe birou, a luat din nou bolul apucîndu-l cu batista, şi a turnat, calculînd cu grijă. Bolul a revenit la locul lui. Pe mozaicul alb, se vedeau acum două tălpi mari de sînge mergînd spre birou, şi altele mici.

în jur de opt am plecat. Patroana se înapoiase.

„Vă mulțumesc, doamnă. Erați foarte bine, adineaori: semănați cu Franța."

S-a oprit din scris. Chipul i-a rămas nemişcat, iar privirea ei m-a urmărit pînă ce uşa hotelului s-a închis.

Am fost dus la infirmerie, unde mi s-au schimbat pansamentele. Aş fi putut sta în picioare, face cîtiva paşi, probabil. Inutil. Am' fost băgat într-un furgon blindat,' ambulanța Poate. în spate o usă dublă, zăvorită pe dinafară. Patru stănoage de lemn. firam singur. întins, vedeam, printr-o ferestruică cu grilaj tăiată în uşă, un şir de camioane şi peisajul

care fugea. Vor ataca oare partizanii ? Nu prea credeam, căci regiunea, destul de muntoasă, nu era împădurită. Nu existau, după cîte ştiam eu, grupuri importante din Rezistență înainte de a ajunge la Garonne.

Fără îndoială că divizia cuirasată îndeplinea vreo expediție de pedepsire: deasupra drumului şi curbelor sale ca de fluviu, satele noastre ardeau sub un fum'lung şi oblic.

Cînd se oprea coloana, aveam dreptul să cobor.

La Figeac (unde locuia Roger Martin du Gard...), un țăran mi-a adus un baston şi a dispărut.

Fiecare privire din partea franceză îmi spunea că eram condamnat.

N-o credeam — cel puțin, nu încă. Presupuneam că îmi destinau un alt interogatoriu sau o judecată. Dar ceva trebuia să se întîmple.

La Villefranche-de-Rouerge, din care am recunoscut biserica aproape spaniolă care-mi servise drept decor pentru cîteva scene din *Speranța,* coloana s-a oprit pentru noapte. Am fost găzduit la mînăstire. De îndată ce am fost pus jos, stareța mi-a adus cafea. Nu avea mai mult de patruzeci de ani şî era frumoasă. Trecînd, i-a zîmbit soldatului care mă păzea, adresîndu-i un surîs inaccesibil.

Mă întrebasem uneori ce se întîmpla cu Evanghelia în fața morții.

' „Măicuță, ați putea să-mi împrumutați *Evanghelia după Ioan* ?"

„— Oh ! fireşte !"

A adus o *Biblie* şi a plecat. Am căutat textul sfîntului Ioan, însă cartea s-a deschis la semnul pe care cu siguranță tocmai îl pusese acolo. Aş fi putut fi ucis de multe ori, in Asia, în Spania, acasă; ideea că aş fi putut rămîne acasă, în loc să aştept un consiliu de război sau o execuție la marginea unui şanț, mi se părea derizorie. Chiar şi în noaptea aceea, decesul mi se părea banal. Ceea ce mă interesa, era moartea.

Dar nu în fața morții îl întîlnisem pe sfîntul Ioan. Era la Efes, si mai ales' în

lumea bizantină şi slavă care-i venerase mormîntul la fel ca pe cel al lui I-Iristos. Memoria mea păstra despre Iisus, prin intermediul lui, o imagine destul de complexă : convingătoare şi apropiată ca a sfîntului Francisc din Assisi, dar în limburile acelui text în care Ioan se desemnează pe sine doar prin cuvintele : „Cel pe care-l iubea Iisus." îmi aminteam de negustorii de porumbei alungați din Templu, şi de anumite fraze care făceau din Evanghelie Q psalmodiere: „...pentru că nu venise încă ceasul său...", „un diavol poate el deschide ochii orbilor ?" şi de tonul nocturn.

din „Părinte, fă să treacă de la mine ceasul acesta..." şi de cuvintele adresate lui Iuda: „Ceea ce faci, fă mai curînd..." îmi aminteam de întîmplarea cu femeia păcătoasă, care este aşa de des povestită ca o judecată, cînd de fapt Iisus nu se întoarce nici spre acuzatori, nici spre femeie, şi spune : „Cel fără de păcat dintre voi..." continuînd să scrie'cu degetul pe nisip. Am regăsit cuvintele: „Căci Dumnezeu aşa a iuoit lumea, încît pe Fiul Său Cel Unul-Născut L-a dat, ba oricine crede în El să nu piară, ci să aibă viață veşnică. Căci n-a trimis Dumnezeu pe Fiul Său în lume câ să judece lumea, ci ca să se mîntuiască, prin El, lumea." Nu crezusem în plutonul de execuție burlesc de la Gramat, dar fără îndoială că voi înțîlni cufînd unul care nu va fi burlesc. Pe drum, aş fi putut primi gloanțele în cap, ca şoferul, în loc să le primesc în picioare. Resimțeam cu putere faptul că orice credință dizolvă viața în ceea ce este etern, iar eu eram amputat de acest etefn. Viața mea era una din acele aventuri umane j>e care Shakespea're le justifică numindu-le vise, şi care nu sint vise. Un destin care se termina în fața unei duzini de puşti, printre atîtea alte destine, la fel de fugare precum pămîntul. Ceea ce avea să se întîmple cu mine interesa cu furie o parte lipsită de valoare din mine însumi, la fel ca voința de a scăpa de apă cînd te îneci. însă nu ceream să aflu semnificația lumii de la nişte tresăriri. Geniul creştin consta în a fi proclamat calea iubirii drept calea celui mâi profund mister. O iubire care nu se limitează la sentimentul oamenilor, ci îl transcende ca suflet al lumii, mai puternic decît moartea şi mai puternic decît dreptatea: „Căci n-a trimis Dumnezeu'pe Fiul Său în lume ca să judece lumea, ci ca să se mîntuiască, prin El, lumea." Singur în fața morții, întîlneam acea asistență milenară care învăluise atîtea disperări aşa cum Judecata va nivela atîtea morminte. „Doamne, fii lîngă'noi în agonia noastră..." Insă credința înseamnă să crezi; admiram zarva creştină care acoperise acest pămînt pe care fără îndoială voi fi curînd culcat — nu credeam în ea. Amintirea sfîntului Ioan este mai puternică împotriva nefericirii decît prezența sa împotriva morții. Oare în ce text

oriental citisem : „Sensul lumii este la fel de inaccesibil omului cum este conducerea carelor regilor pentru scorpionii pe care ele le zdrobesc" ? Totul se petrecea ca şi cum valoarea mea supremă ar fi fost Adevărul — şi totuşi, ce-mi păsa mie, în noaptea asta, de Adevăr ?

Trecutul meu, viata mea biografică nu aveau nici o importantă. Nu mă gîndeam la copilăria mea. Nu mă gîndeam 'a ai mei. Mă gîndeam la tărăncile atee care-mi salutau

rănile cu semnul crucii, la bastonul adus de țăranul cei temător, la cafeaua caldă de la *Hotel de France* şi' la cafeaua stareței. Nu rămînea în memoria mea decît fraternitatea. în această linişte de mînăstire, în care fără îndoială se spuneau rugăciuni pentru mine, şi pe care o întretăia în surdină manevra îndepărtată a unîii tanc, ceea ce trăia la fel de adînc în mine ca şi apropierea execuției, era mîngîierea disperată care închide ochii morților.

La Albi (mergeam tot spre sud, şi tot vedeam sate arzînd), m-am culcat pe canapeaua unei săli mari, fără îndoială cea a primăriei. Santinela, care nu era de la tancuri, ci dintr-un regiment cantonat în oraş, a venit să se aşeze lîngă mine şi a scos din buzunar două' fotografii: mareşalul P6tain şi — spre stupefacția mea — generalul de Ga'ulle. Arătînd cu degetul spre P6tâin: „Foarte bine !" Reprobator, despre de Gaulle: „Terorist!". M-a privit. Aştepta urmarea. A înălțat un deget pentru a-mi cere să fiu atent şi a spus: „Mîine" şi a coborît degetul spre de Gaulle: „Poate, foarte bine ?", apoi spre Petain: „Poate, terorist ?", a făcut un gest care însemna: parcă poți să ştii ?, a înălțat din umeri şi s-a dus să-şi reia paza.

La Revel, la parterul unei vile părăsite, am avut la dispoziție o mică grădină. Sprijinit în baston, am putut merge puțin. La masa de seară (primeam hrană la fel ca soldații; ca şi ofițerii, de altfel), am găsit pe latura farfuriei o țigară şi *un* băț de chibrit.

A doua zi, un ofițer şi doi soldați au venit să mă caute. Am luat loc în fundul maşinii, alături de ofițer. La ieşirea din orăşel, m-a legat la ocni. Nu mă simțeam amenințat; şi simțeam prezența acelei fîşii de pînză ca pe o protecție! Cînd ofițerul a scos-o, intram îri parcul unui castel destul' de urît. în fața peronului, vreo cincisprezece maşini pentru ofițeri: era consiliu de război.

Simulacrul de execuție nu fusese convingător: grupul ăsta de maşini era. Castelul ăsta idiot — ultimul ? — căpăta intensitatea a ceea ce este atins de destin. Cu cîteva zile înainte de a se sinucide, tatăl meu îmi spusese că moartea îi inspira o intensă curiozitate. O resimțeam, nu pentru moarte, ci pentru acest consiliu de

război — poate tocmai pentru câ el era ceea ce încă mă despărțea de ea. Paznicii mei, surprinşi să mă vadă grăbind pasul, m-au urmat. Uşile-ferestre <# dădeau spre peron erau deschise spre un hol dincolo de carft

într-un salon mare, vreo douăzeci de ofițeri dansau cu nişte tinere femei în uniformă.

Nu era nici un consiliu de război, ci un bal...

Etajul întîi. Un culoar lung, o uşă dublă. Ofițerul intră, pocni călcîiele, făcu salutul hitlerist şi ieşi. Eram in picioare fn fața uşii închise. O încăpere largă, luminată de trei ferestre marides'chise spre un parc şi un mic lac. în spatele biroului Louis XV ale cărui bronzuri aurite străluceau, se afla un general. Crucea de fier cu frunze de stejar. îi distingeam greu chipul aşezat contra luminii; purta ochelari negri, iar lumina ardea deasupra părului său alb. Se duse spre o măsuță înconjurată de scaune, se aşeză, îmi făcu semn să iau loc. Pe masă o cutie de argint. Mi-d întinse :

„Mulțumesc. Nu mai fumez."

Aprinse o țigară. Lumina bruscă făcu să se ivească un chip straniu care se pierdea din nou în penumbră.

„Aş vrea să ştiu de la dumneavoastră pentru ce nu recunoaşteți armistițiul. Mareşalul P6tain este un mare soldat, învingătorul de la Verdun, după cum spuneți. Franța s-a angajat. Şi nu noi am fost cei ce v-am declarat război.

— O națiune nu se angajează să moară prin procură, îngăduiți-mi' o presupunere: mareşalul von Hindenburg fiind preşedinte al Republicii germane, un conflict mondial începe, Germania e bătută aşa cum am fost noi, mareşalul capitulează. Fiihrer-ul — care, evident, nu este cancelar — lansează de la Roma un apel combatanților germani pentru continuarea războiului. Cine angajează Germania ? şi cu cine sînteți dumneavoastră ?

— De ce de Gaulle se află la Londra ?

— Şefii de stat se află la Londra, în afară de unul, care este la Vichy. Generalul de Gaulle nu comandă o legiune franceză în slujba aliaților.

— La ce serveşte ceea ce faceți ? Ştiți bine că de fiecare dată cînd veți ucide un soldat, noi vom'împuşca trei ostatici.

— Orice împuşcat trimite trei soldați în *tnaquis.* Dar, după părerea mea, fiu asta este problema. Din moment ce vă interesează, am să vă spun ce gindesc eu. Există de toate în Rezistență...

— Mai ales oameni care se tem de Serviciul de muncă obligatorie.

— într-adevăr, chiar şi oameni care refuză să slujească Germania. Dar ştiţi bine' că orice luptă presupune şi un suflet. Cel al luptei noastre vă scapă. Dumneavoastră credeţi că noi luptăm pentru a învinge."

înălţă capul. Ochelarii îi ascundeau ochii fără îndoială uimiţi.

„Voluntarii din Forţele Franceze Libere, cei din Rezistenţă, nu sînt decît o mînă de oameni în faţa Wehrmacht-ului. *Pentru aceasta* există ei. Franţa a suferit în 1940 una din cele mai îngrozitoare înfrîngeri din'istoria ei. Cşi ce luptă împotriva voastră sînt martori ai supravieţuirii ei. învingători, învinşi, împuşcaţi sau torturaţi.

— Wehrmacht-ul nu torturează. Dar cred că vă înţeleg, într-o anumită măsură, vă plîng. Voi, gaulliştii, sînteti oarecum nişte S.S. francezi. Veţi fi cei mai nefericiţi. Daca am sfîrşi prin a pierde războiul', aţi regăsi un guvefn de evrei şi de francmasoni, în slujba Angliei. Şi ar fi pînă la urmă înghiţit de comunişti.

— Dacă veţi pierde războiul, eu cred că nu se va întîmpla nimic din ceea ce putem prevedea unul sau altul. In 1920, toată lumea credea că faptul decisiv al războiului din 1914 era prăbuşirea puterii militare germane. Astăzi ştim că faptul decisiv a'fost revoluţia rusă. De data asta, va fî poate snrşitul Europei în calitate de stăpînă a lumii. Timp de douăzeci, de cincizeci de ani, lucrurile vor merge prost pentru Franţa, prost pentru Germania. Şi apoi va exista din nou Franţa, 'din nou Germania — şi poate, o dată în plus, războiul...1'

Se ridică în picioare. Am crezut că se ducea la biroul lui. Dar mergea fără ţintă, privind covorul. In faţa ferestrei principale, chipul său a venit la lumină. Am înţeles ce mă tulburase atunci cînd chibritul îl luminase : sub petele negre ale ochelarilor, pomeţii foarte înalţi confereau măştii sale accentul capetelor de mort.

„Credeţi cu adevărat ceea ce aţi spus despre Germania ?

— Vom redeveni, în sfîrşit, adversarii voştri. Dar, oricare ar fi soarta armelor, oricare ar fi regimurile, eu nu cunosc mulţi intelectuali francezi care să fie gata să-i considere drept neaveniţi pe Holderlin şi pe Nietzsche, pe Bach şi chiar pe Wagner...

— Cunoaşteţi Rusia sovietică ?

— Da. Germania este de nesmuls din Europa.

— Cum aţi spus ?

— Nu poate fi smulsă Germania din Europa, nici din lume.

— Vor încerca... Brutele de la răsărit, şi negustorii ^ automobile şi de conserve care n-au ştiut niciodată să fac» război, şi Anglia care se duce după beţivul ei shakespearean !••■"

Se întorsese spre mine. Sticlele fumurii îi ascundeau privirea. Alți generali germani pregăteau atentatul împotriva fui Hitler. Ignoram acest lucru; poate că el nu-l ignora.

Sună.

Refrenele balului năpădiră încăperea, se învîrtiră ca nişte serpentine în jurul Morții perplexe în uniformă de general german. Dincolo de fereastra se vedea un mic lac pentru plimbări cu barca, şi cabinele sale părăsite. Ofițerul care mă însoțea tocmai intrase şi-mi făcu semn să-l urmez.

Mi-am regăsit stratul cu garoafe de la Revel; țigara, chibritul. A doua zi, a venit să mă ia un alt automobil blindat Alături de mine, pe bancheta din spate, un soldat cu pistol mitralieră. Nu mai mergeam spre sud, ci spre est. După cîteva ore, am intrat în Toulouse. Se lăsa noaptea. Piața Wilson, cafeneaua Lafayette în care mă aşezasem de atîtea ori, în cursul războiului din Spania. într-o zi, în micul scuar, mă jucam cu revolverul, cu țeava îndreptată în jos, în buzunarul pardesiului. Din neatenție, trăsesem. Zgomotul nu atrăsese atenția nimănui, şi mă alesesem cu o gaură roşiatică. Fluieram de bucurie, pentru că tocmai văzusem în vitrina librăriilor *Les Thibault* cu banderola premiului Nobel... A M-au împins într-una din casele din piață. Mezanin, încăperea — un salon burghez — nu avea drept fereastră decît deschizătura în semicerc de deasupra canatului uşii.

Gratii pe dinăuntru. Afară, perechile se plimbau în jurul micului scuar, se aşezau pe terasa cafenelelor : era viața de la căderea serii, de n-ar fi fost uniformele germane. Cumnata mea (fratele meu era prins de mai bine de o lună) locuia în strada Alsace-Lorraine, la o sută de metri de piață... Un comandant neamț a pus să mi se aducă nişte ouă cu şuncă şi o sticlă de Bordeaux. Eram luat drept un prizonier important? Vichy-ul nu putea avea aici nici un amestec, din moment ce nu fusesem interogat de nici un francez. Mi-am amintit de un sfat: să nu goleşti niciodată o sticlă, căci Gestapo-ul se serveşte de ele pentru a lovi, iar sticlele goale sînt măciucile cele mai dureroase. Nu ajunsesem chiar pînă acolo. Dialogul abia de a fost un interogatoriu, cuprinzînd, ca de obicei, cuvinte ca: „Mareşalul P6tain a semnat armistițiul" şi »Wehrmacht-ul nu torturează". Am vorbit despre Verdun, iar comandantul a spus : „Atunci eram prizonier la francezi." Maşina blindată ne-a condus într-un cartier cu bulevarde largi, a ocolit monumentul foarte mare dedicat morților, s-a oprit în fața unui hotel luxos. Un hol nemobilat, cu excepția unui birou în spatele căruia lucrau doi subofițeri. Coma'n-

dan tul le-a dat actele mele, pe care şi le transmiseseră succesivii mei

temniceri. Subofițerul a spus: „Treizeci şi patru" (un număr de cameră ?) Tovarăşul lui şi comandantul mă încadrau. Exista şi un ascensor; am urcat pe scară, pe care o acoperea un covor gros fixat cu bare strălucitoare de aramă. Nu urcam prea uşor, însă cei doi nemți îşi acordau pasul cu al meu. Pe culoar, gărzi militare, fără'altă armă în afară de revolver în teaca lui. Etajul doi. Uşa 34. O santinelă a deschis uşa, a închis-o la loc, iar covorul de pe culoar a înăbuşit paşii celor trei nemți care plecau.

Era o sală mare de baie transformată în cameră. într-unui din colțuri, im pat cu o cuvertură şi cearşafuri albe. în celălalt, un dulap în perete. Nu exista sonerie. Nici mîner la uşă. Am izbit în uşă cu pumnul. A venit santinela, care s-a uitat urît la mine.

„Toaleta unde e ?"

M-a condus. într-un salon, cel puțin zece vespasiene verticale din ceramică, la fel ca acelea din cafenele. A rămas în spatele meu. întoarcerea. A început să vocifereze. Fără îndoială, urla că nu trebuie bătut în usă. Avea să mai țină mult ? M-am uitat la el şi am zbierat la fel de tare ca el:

„Mă aflu aici poate pentru a fi împuşcat, dar în nici un caz nu ca să fiu ocărît de dumneata ! Ajunge !"

La fel de stupefiat cum ar fi fost dacă sub ochii săi m-aş fi preschimbat în iepuraş, a tăcut şi a închis uşa camerei mele cu o grijă amenințătoare.

Parcă ar fi fost un sanatoriu, şi totuşi, gardianul tocmai zbierase. Am deschis dulapul. Pe unuf din rafturi, cîteya resturi, creioane şi o riglă cu extremitatea cioplită cu grijă. Gardianul nu deschisese uşa cu o cheie, ci cu o clanță în formă de cîrlig. Am cercetat broasca. Limba broaştei se afla în ivăr, dar uşa nu era închisă decît pentru că fusese scos minerul si tija de fier care-l manevra. Prin gaura pătrată prin care gardianul introdusese clanța în formă de cîrlig, vedeam lumina de pe culoar ca printr-o gaură de broască.

Extremitatea riglei din dulap se potrivea la acea gaură. Iar rigla intra suficient cît să deschidă. Ceea ce am şi făcut pe nesimțite. Gardianul era pe culoar, ceva mai departe, aşezat cu spatele. Am închis la loc fără zgomot, am pus rigla m dulap.

Nu puteam alerga. Nici merge în vîrful degetelor; însă as fi putut să-mi las acolo pantofii. O evadare nu reuşeşte făra asumarea unui risc ce-l descumpăneşte pe adversar; iar acesta ar merita cît oricare altul. Era însă ciudat că rigla se

găsea în dulap. Predecesorul meu să o fi cioplit şi să fi fost chemat înainte de a fi putut să se servească de ea ? Unui prizonier nu i se lasă cuțitul. El îşi poate

închegheba o lamă (se spune), însă rigla aceea era foarte Dine cioplită. Iar dulapurile nu erau controlate ? „Doborît în cursul unei tentative de evadare..." Ce fel de închisoare era asta în care se părea că doar se mulțumeau să înregistreze prizonierii ?

Am presupus că autoritatea căreia mă încredințase divizia cuirasata o reprezenta comandantul. Această autoritate mă judecase demn de o pensiune de familie bizară, dar care nu avea nimic din antecamera plutonului de execuție. încăperea nu avea fereastră... Dacă hotărîrea luată nu era cea de a mă împuşca — sau, măcar, nu imediat — era cu siguranță cea de a mă supune interogatoriului la Paris. Ar fi bine să ştiu dacă rigla putea servi; şi dacă ziua, în această onorabilă casă, semăna cu noaptea. Am început să mă dezbrac. S-a deschis uşa. Soldatul care-l însoțise pe comandant era însoțit, de data asta, de un subofițer. M-am reîmbrăcat. La parter, subofițerul mi-a luat actefe. Din nou, automobilul blindat.

Un cartier îndepărtat, un turn, un zid foarte lung; maşina a făcut la stînga cu un scîrțîit de frîne, şi a pătruns sub' o boltă. Era o închisoare. înmatricularea tradițională. Nu mi s-a luat decît ceasul şi mi s-a dat o chitanță ! Am fost închis într-o sală în care se' găseau vreo douăzeci de prizonieri, aduşi în cursul zilei. Fiecare îi suspecta pe toți, însă mitomania informației era stăpînă. Era cea pe care o cunoscusem cîndva, în lagărul din Sens: „P6tain a fost ucis de Weygand, în plin Consiliu de miniştri! — Nu *se* poate! P6tain şi Weygand au fost arestați de Mandel!" în noaptea asta era: „Frontul din Normahdia a fost străpuns, iar Chartres a fost cucerit de paraşutişti."

A doua zi, pe la zece, am fost repartizați. Coridorului cu covor i-au luat locul largile coridoare de închisoare cu uşile lor cu vizetă. Mă aşteptam la o celulă, dar am fost împins într-o încăpere — cu două ferestre mari zăbrelite pe care le ascundeau, în exterior, nişte cutii care lăsau să pătrundă doar lumina verticală. Vreo zece prizonieri, în civil, m-au privit intrînd fără să-şi părăsească saltelele de paie, în afară de unul, un roşcovan cu zîmbet larg, care mi-a strîns cu căldură mîna:

„Sînt şeful camerei. în numele camarazilor, bine ați venit. Mă cheamă Andrd.

— Şi pe mine la fel. Mulțumesc.

— Cînd v-au prins ?

— Săptămîna trecută."

S-a uitat la uniforma mea fără galoane. „Sînteți şef în Rezistență ?

— Da!

— Aveți noroc că nu v-au bătut!

— Nu încă. Poate că din cauza uniformei. Şi apoi, şi noi am făcut destui prizonieri.

— Serios?"

De pe toate saltelele de paie, prizonierii s-au ridicat încet, venind spre mine, ca la teatru.

„In ce fază se află debarcarea ? Ultimul sosit e aici de vreo trei săptămîni. Avem «telefon», dar ce gogoşi transmite!

— Puteți comunica ?

— Aşa s-ar zice. O să vedeți. Dar după ce or să aducă Fritzii supa."

Iat-o. Oribilă, fără nici o exagerare. Bucata de pîine ajungea ca să trăieşti doar cu pîine goală.

Zgomotul farfuriilor de tablă încetase pe culoar. Andr6 s-a dus pînă la fereastră şi a spus, fără să strige, cu voce destul de tare: „Alo, alo, alb." Tăcere generală. Celula vecină a răspuns: „Alo." Andre s-a dus spre colțul camerei, s-a aşezat pe jos, a lovit de trei ori cu palma zîdul despărțitor. Acelaşi zgomot s-a făcut auzit din partea cealaltă. Prizonierii stăteau în picioare între el şi vizetă. A spus, cu aceeaşi voce:

„Ce mai faceți ?"

Doi din camarazii noştri, cu urechea lipită de zid, transmiteau răspunsurile.

„Bine. Dar voi ?

— Tot aşa. Am primit un colonel din oamenii lui de Gaulle. Arestat la 23 iulie. Spune că Saint-Lâ şi Caen erau cucerite. Si că aviația aliată a făcut paraşutări ziua. De atunci, nu mai ştie nimic. '

— Veşti sigure ?

— Da.'"

(„Nu te necăji, mi-a zis Andr6: aici toată lumea este sigură de orice!")

„Bine. Transmitem."

Acelaşi joc cu zidul din stînga. în spatele meu era culoarul; în față, ferestrele. Salteaua lăsată liberă era lîngă cea a Iu[1] Andr6, ceea ce ne-a îngăduit, după „telefon", să vorbim cu voce scăzută. Ceilalți dormitau. Nu mai aveau ce să-şi povestească.

„Crezi că e vreun turnător pe aici ?

— Tot ce pot să-ți spun e să nu vorbeşti prea mult despre tine."

Am înțeles. Turnătorii nu prea puteau denunța altceva decît improbabile

pregătiri de evadare, sau fanfaronade. Saint-Michel^nu era decît o haltă. Cel mai vechi segăsea aici de trei luni. în fiecare lună un convoi pleca spre Germania. De unde şi atmosfera neliniştitoare de gară, de loterie şi de fortăreață', nu de lagăr. Nu eram constnnşi la nici o muncă. Gardienii erau soldați de rînd, indiferenți, în ciuda nevoii lor de a urla la noi. Nu ne „provoacă", zicea Andrd. Ştiau de transmisiuni, căci fiecare celulă-dormitor capta gogosile aşa cum un aparat de radio captează undele. Chiar şi la Fresnes, ele nu au încetat niciodată. Dar nimic nu avea' importanță, cu condiția ca livrarea să fie completă, să nu lipsească prizonierii. A'fi trimişi în Germania însemna, pentru noi, doar riscul de a fi eliberați mult mai tîrziu. Dar, la ora şase, auzeam mergînd pe culoar doi soldați si un funcționar. Ei deschideau cel mai adesea una sau două' uşi, luau cu ei unul sau doi prizonieri.

Asta era pentru Gestapo.

Cînd bătea de ora şase la biserici, pe tot culoarul nostru liniştea se adîncea.

Unii din prizonierii ăştia se întorseseră. Era unul în grupul nostru. A povestit tortura căzii de baie, cu umorul negru al închisorilor:

„Nu că ți-ar face aşa de rău, dar tot o ia mereu de la capăt şi sfîrşeşti prin a nu mai pricepe nimic. Atunci, cum ei tot zbiară şi'te pocnesc, dacă n-ai fi prea atent, ai spune pînă la urmă tot. Trebuie să fii tare atent; a patra oară, e cumplit. Iar cada e de groază : vărsăturile şi tot restul. Am crezut că or să mă înece ca pe şobolan !"

A izbucnit într-uh rîs spasmodic, s-a izbit cu palmele pe coapse.

„Ca pe un şobolan !

„Şi mai era' si o țipă în uniformă care stătea acolo pentru a bate — numai că ea bătea la maşină. Şi habar n-aveți ce-mi zice mie scîrba aceea, la a treia figură :' «Ah, sfirşeşte odată, ajunge, am oroare de aşa ceva î» Avea impresia că făceam fițe, scîrba ! V-a plăcut ?'

„Dacă scăpăm de aici, ar fi mai bine pentru ea să nu-mi cadă în labe../'

Astfel de întîmplări compuneau folclorul de la Saint-Mi-chel. înainte de venirea mea, un ofițer făcuse turul închisorii, întrebîndu-l pe fiecare de numele său, pentru un control,

fără îndoială. Prizonierii erau în picioare, în afară de cel torturat, care nu se putea ridica. La rîndul său şi-a spus numele. Ofițerul şi-a consultat lista şi a spus : „Te'-ro-rist". Vecinul, pe care prizonierii îl numeau de atunci Profesorul (trimis în Germania) a făcut un pas înainte, a înălțat un arătător filologic si a spus respectuos : „Nu terorist: *tu-risf* şi şi-a reluat locuf. Ofițerul şi-a continuat controlul şi, cînd să iasă, a zvîrlit o privire jur-împrejur şi a strigat cu un dispreț indignat: „Toți, turişti!"

Uşa s-a închis cu zgomot şi veselia a început.

Preocuparea era să nu faci parte din următorul convoi. Cei ce fuseseră desemnați pentru ultimul îşi reluaseră locul „împreună cu lucrurile lor". însă prizonierii nu aveau nici un amestec în aceste desemnări. Se străduiau să nu atragă atenția, căci puteau fi desemnați din oficiu. De aceea îmi spusese Andră: nu vorbi despre tine. Totuşi, fiecare — în afară de cei cîțiva indivizi arestați pentru trafic la bursa neagră — povestea împrejurările arestării sale. Banal, principal şi inepuizabil subiect, datorită căruia am aflat că hotelul de lîngă monumentul dedicat morților, în care petrecusem cîteva ceasuri înainte de a fi transferat la închisoare, era sediul Gestapo din Toulouse. Sălile de baie erau destinate interogatoriilor, însă de obicei nu existau paturi. Gardianul care zbierase la mine şi pe care-l dădusem dracului, încît rămăsese atît de uluit, era neîndoielnic unul dintre torționari. Umor sinistru, ca şi descoperirea balului de la castel. De asemeni, sentimentul de a fi fost la un pas de destin. Cu atît mai intens cu cît sufletul acestei închisori, de cînd plecarea ultimului convoi fusese amînată, era aşteptarea neputincioasă a destinului: un nou convoi sau Gestapo. Zilele treceau, cenuşii ca în toate închisorile, marcate uneori de distribuirea pachetelor din partea Crucii Roşii sau a Mareşalului, şi, în fiecare seară, la ora şase, de cizmele torturii. Pînâ ce într-o dimineață, o zguduire surdă, venită de departe, a urcat în ziduri. Nimeni nu s-a mai mişcat. Cîțiva prizonieri şi-au lipit urechea pe jos : piatra transmite mai bine decît aerul sunetele care vin din pămînt. A trecut o oră. Au trecut două ore. încercările de joc, reveriile, neantul au reînceput.

O a doua zguduire, mai slabă decît prima. Nu era sunetul artileriei. Să fi fost distrugeri făcute de partizani ? însă vuietul unui pod care sare în aer este asemănător celui al #

bombe expediate din avion. Un bombardament aliat, la care să nu fi răspuns nici o D.C.A[1] ? Nimic din ceea ce auziserăm în 1940: era o clipă din lungile bătălii nemişcate transmise de către pămînt, bubuitul de la Verdun pe care nici unul dintre noi nu-l auzise.

Această zguduire inexplicabilă care nu avea nimic comun cu propriile noastre dinamitări, era înaintarea aliată — deşi al doilea bubuit fusese mai îndepărtat decît primul. Nici un strigăt pe stradă. Nici o împuşcătură. Ceea ce se petrecea era foarte departe. Viața închisorii nu se schimbase.

Dar ea avea să se schimbe.

La ora două, o patrulă de inspecție s-a oprit în cîteva celule. Apoi s-a deschis

uşa noastră. Un neamț în civil a spus :

„Malraux, ora şase."

Era interogatoriul la Gestapo.

Mi-am dat seama că credeam că mă uitase.

Am încercat să scot de la camarazii mei ce ştiau mai precis. Fraternitatea care mă-nconjura de cînd se închisese din nou uşa era cea a unui priveghi funebru. Chiar şi din partea traficanților la bursa neagră. Majoritatea camarazilor mei numeau Gestapo poliția militară care-i snopise în bătăi. Prizonierul cu cada de baie ştia însă despre ce vorbea. Dar nemții îl inte-rogaseră pentru a-l constrînge să indice unde se găseau posturile emițătoare ale grupului său. Fusese torturat în două rînduri, la interval de trei zile. Atunci cînd un membru al grupului era prins, posturile erau mutate; Rezistase prima dată, şi dăduse, a doua oară, adresa unui apartament rămas gol.

Ceea ce încercam — zadarnic — să aflu, era soiul de teren pe care aveam să duc lupta. „Ceea ce povestesc camarazii nu serveşte la nimic, spunea Andr6: nu-i vorba de acelaşi lucru niciodată..." Un interogatoriu despre activitatea din *naquis ?* Eram de prea mult timp arestat. O confruntare ? Voiau să se slujească de mine ca de o momeală ? Era ceva prevăzut. *Maquis-xx*\ din Montignac dispunea de nişte grote în care nemții nu puteau face urmăriri. Fusese stabilit că, dacă unul dintre noi se apropia scărpinîndu-şi nasul, era urmat de nemți; ai noştri urmau să-i tragă în cap înainte de

Dâfense Contre lesA&onefs (apărarea antiaeriană) (n.tr.).

a fugi, pentru ca să nu cadă din nou sub tortură. Şi aveam acolo doi camarazi din Spania.

însă Gestapo-ul aflase cu siguranță dosarul meu. Mai bine informată decît presa, ştia deci că nu fusesem niciodată membru al partidului comunist, nici al Brigăzilor Internaționale, dar ştia că sînt unul din preşedinții Comitetului mondial antifascist şi al Ligii împotriva antisemitismului; si că mai comandasem şi aviația străină în serviciul Republicii spaniole, pe vremea cînd partidele comuniste nu ştiau încă ce vor face. Avea cel puțin zece motive ca să mă împuşte. De ce să mă interogheze ? Nimeni nu se gîndeşte cu bucurie la tortură. Mă gîndeam că scrisesem mult despre ea şi că lucrurile aveau aspect de premoniție.

Ora şase. Prizonierii se apropiaseră de uşă. Cînd s-a deschis, erau aşezați pe două şiruri şi fiecare mi-a întins mîna.

Acelaşi civil ca azi-dimineață. Cei doi gardieni. Am coborît. Credeam că ne

întoarcem la hotel, dar am luat-o înspre partea opusă străzii. Curtea era înconjurată de arcade. Nişte gardieni nemți jucau capra. Unul şi-a ratat săritura, a căzut şi m-a înjurat pe cînd treceam. Ne-am oprit în fața unei uşi destul de mici, ca acelea ale birourilor din cazărmile noastre. înainte ca gardienii mei să fi bătut la uşă, ea s-a deschis în fața a doi soldați care duceau un nefericit cu înfățişare de israelit: chip tumefiat, un firisor de sînge în colțul' gurii şi gesturi sacadate făcute cu 6rațele-i scurte pentru a se apăra.

Am pătruns într-un fel de corp de gardă. Tărăboi extravagant : un soldat lovea cu ciocanul peste o placă de tablă pe care o ținea cu mîna stîngă de un lanț. Vacarmul ăsta acoperea urletele.

O prizonieră cu privirea rătăcită încerca în mod convulsiv să introducă o linguriță de ceai printre dinții unui prizonier, fără îndoială leşinat, âle cărui trăsături zdrobite nu se mai distingeau. Vărsa ceaiul pe jos ca şi cum l-ar fi aruncat din zbor, şi o lua de la capăt. Mi s-au' pus cătuşele, cu mîinile sțrînse la spate. Am intrat în camera următoare. La dreapta si la stînga, uşi deschise lăsînd să se vadă oameni cu mîinile fegate de picioare, şi care erau loviți cu cişmele şi cu un soi de măciucă pe care n-o distingeam prea bine. în ciuda gălăgiei, mi se părea că aud zgomotul mut al loviturilor peste trupurile goale. îmi mutasem deja privirea în fata mea, poate că mai curînd de ruşine decît de teamă. Un tip blond şi creț îşi plimba pe deasupra mea o privire goală de expresie-Aşteptam mai întîi un interogatoriu de identitate.

„Inutil să răspunzi prostii: Galițina lucrează acum pentru noi!"

Despre ce era oare vorba ? Faptul că o luase pe o pistă falsă putea fi ceva bun. Important era să rămîn lucia, în pofida atmosferei, vacarmului şi senzației că sînt ciung.

„Ai petrecut optsprezece luni în Rusia sovietică ?

— N-am petrecut de zece ani niciodată mai mult de trei luni în afara granițelor Franței. E uşor de controlat prin serviciul de paşapoarte.

— Ai petrecut un an la noi ?" Era silit să strige, iar eu la fel.

„Niciodată n-am stat mai mult de cincisprezece zile. Am dat toate datele şi locurile conferințelor mele în universitățile voastre poliției militare care m-â interogat."

Ca şi cum l-ar'fi apucat o criză (o falsă criză) de nervi, a urlat ridicîndu-se în picioare :

— Atunci eşti nevinovat ?

— De ce anume să fiu ? Am început prin a declara, fără nici o presiune, că sînt şeful militar al acestor departamente.

S-a reaşezat, mi-a azvîrlit dintr-o dată tamponul sugativă .n obraz, nu m-a nimerit, nu a mai insistat. Ceva îl surprindea, mi cerceta uniforma lipsită de galoane şi decorații, jambiera unică.

„Ai spus: de zece ani ?

— Da.

— Si ai treizeci şi trei de ani.

— Patruzeci şi doi."

Frizerul venise în ajun în dormitorul nostru. O barbă hirsută nu are vîrstă ; însă, ras în ajun, era evident că am mai mult de treizeci şi trei de ani.

A sunat. Cel care bătea în bucata de tablă s-a oprit. Strigătele, devenite urlete jalnice, s-au îndepărtat. Durase destul demonstrația ? Mă simțeam totuşi mai amenințat decît în fața mitralierelor de pe^ drumul spre Gramat sau a pseudo-plutonului de execuție. îşi reluase vocea normală şi aproape îşi pierduse accentul.

„Pretinzi că nu eşti fiul lui Malraux Fernand şi al lui Lamy Berthe, decedați ?

— Ba da.

— De ce boală a murit tatăl dumitale ?

— S-a sinucis." Răsfoia dosarul. „Data ?

i[1]

— 1930 sau 1931. Dar nu-i nici o eroare cu putință : în familia mea doar el s-a numit Fernand."

M-a privit ca pentru a-mi spune cu agresivitate : Atunci, explică-mi ce se intîmplă! M-am gîndit la gestul mîinilor mele desfăcute care ar fi putut să însemne: nu ştiu nici eu mai mult. însă ele îmi erau prinse în cătuşe, la spate. Totuşi, credeam că ghicesc ce se întîmplă.

Treizeci şi trei de ani era vîrsta fratelui meu Roland. El era cel care petrecuse un an în Germania înainte de venirea lui Hitler la putere, şi optsprezece luni în Uniunea Sovietică. Aşa-zisa prințesă Galițina era amanta lui. Parisul trimisese dosarul lui. Roland era în mîinile lor. Şi dacă încă nu-mi găsiseră dosarul, este din cauză că uit mereu că nu mă cheamă Andr6. N-am fost niciodată numit altfel. Totuşi, în registrul de stare civilă mă numesc Georges. Or, divizia blindată se pare că nu transmisese toate interogatoriile: ea ceruse doar dosarul lui Malraux Andr6,

pe care starea civilă nu-l putuse găsi pentru că nu există. Dintre dosarele Malraux (în regiunea punkerque am cincizeci şi doi de veri, din care vreo treizeci îmi poartă numele) îl luase pe cel mai suspect. Era însă altceva în dosar, căci nu începuseră să mă lovească, iar cel ce îmi lua interogatoriul nu mă tutuia.

„Dumneata ai afirmat că prizonierii noştri sînt bine trataţi ?"

Aşadar, interogatoriile trimise de divizia blindată erau mai complete decît credeam eu.

„De atunci, aţi putut controla acest lucru prin indicatorii miliţiei.

— Nu era nevoie : i-am recuperat." Mă îndoiam.

„Eşti Berger, nu-i aşa ?

— 'Da.

— Aşadar, te recunoşti vinovat ?

— Din punctul vostru de vedere, asta nu se discută."

în spatele meu, civilul lua note. Anchetatorul continua să răsfoiască dosarul.

„Trebuie să reluăm toate astea !..."

Apoi, oprindu-se brusc, m-a privit şi a strigat pe un ton de indignare în faţa unei asemenea prostii:

„Dar ce dracu te-a pus să te bagi în chestia asta ?"

O clipă de ezitare.

„Convingerile mele."

A răspuns de parcă ar fi scuipat:

„Convingerile dumitale ! O să mai vedem noi!"

A ieşit din birou, s-a dus în încăperea de alături. Orice s-ar
fi întîmplat, făcusem, după multe alte lucruri, tot ce putusem
face mai curajos.

Măcar timp de cinci minute. Totul avea să înceapă, sau
să sfîrşească.

O sonerie.

Civilul s-a dus după colegul lui în camera de alături, s-a întors aproape imediat, a spus gardienilor să mă ia de acolo, a plecat din nou.

Am urmat drumul pe care veniserăm. Sub arcade, gardienii continuau să se joace.

Am început să „văd" încăperea în care fusesem interogat şi pe care credeam că n-o privisem. Pe perete, deasupra unui clasor, se afla o reclamă *Pernod Pontarlier* agăţată cindva în toate cafenelele. Nişte insecte alergau de colo-colo. Omul legat pe care torţionarul din dreapta îl ridica cu lovituri de cizmă era blond şi plin de sînge.

Trăsăturile anchetatorului meu cu păr creț — ochi apropiați, nas mic, gură mică — se înscriau intr-un'cerc mult mai mic decît chipul său.

Scara. Dormitorul. Strîngeri de mînă. Stupefacție generală.

„Nu-i decît o petrecere amînată, am spus, nu aveau dosarul cel bun."

Telefonul prin zid. Felicitări din celulele vecine. Ni s-a transmis că Nantes şi Orl6ans erau recucerite de noi şi că trupele germane din Correze se predaseră. Dacă era adevărat, ele se predaseră succesorului meu, ceea ce explica multe lucruri... Camarazii mei sperau nişte informații asupra a ceea ce numeau ei bombardamentele. Auziseră un bubuit mai puțin îndepărtat decît primele două. în cursul nopții, am mai auzit încă trei — poate că din pricina liniştii nocturne.

A doua zi dimineața, explozii atît de apropiate şi violente că am crezut că oraşuf Toulouse era bombardat. Dar nici un zgomot de avioane! Andr6 a reuşit să străpungă una din streşinile răsturnate care ne astupau ferestrele : n-am văzut decît o fîşie de cer străbătut de fum. Să fi fost tunuri cu bătaie foarte lungă ? Acolo unde ar fi fost frontul ? Anumite explozii nu erau explozii de obuz. „Alo ! Alo ! Nemții aruncă în aer chestiile alea ale lor ?" Care chestii ? Depozite germane sau clădiri franceze, săreau în aer după un plan german şi nu

după o înaintare a aliaților, ceea ce explica faptul că exploziile, cînd se apropiau, cînd'se îndepărtau. Să asculți, să aştepți, să presupui, asta era viața la închisoare...

Se petrecea fără îndoială ceea ce majoritatea dintre noi sperau de cînd se aflau aici: se rupsese frontul, iar trupele de ocupație din sud veneau spre Paris. Se auzeau izbindu-se toate uşile deschise una după alta. Un gardian strigă trecînd „Coborîți toți împreună cu lucrurile!" şi alergă la uşa următoare. „împreună cu lucrurile" însemna, în principiu, plecarea spre Germania. Cînd fusesem arestat, cea mai mare parte a liniilor mari fuseseră tăiate. Să ne transporte oare în camioane, printre grupurile de *maquis* din Masivul Central ? Am fost duşi în sala mare în care îmi petrecusem prima noapte. Fuseseră adunați toți prizonierii ? Eram mai mulți de cinci sute, cu boccelele noastre amărîte şi chipurile ca de ocnaşi. Aproape toți aşezați pe jos. Veşnicul campament al învinşilor. Veştile exagerate se pierdeau şi reapăreau la fel ca în jocul cu obiectul ascuns care trece din mînă în mînă. După trei ore de aşteptare, am fost trimişi din nou în celu-lele-dormitoare.

Prea tîrziu pentru a mai pleca în Germania ? Trebuia acum ori să ne părăsească, ori să ne împuşte. Nu-i nevoie de multe mitraliere pentru a ucide cam o mie'de oameni.

Nu ni s-a dat supă. Cîțiva prizonieri au izbit furioşi în uşi. Nişte gardieni au tras lâ întîmplare pe culoare. Linişte.

întreaga noapte au trecut trupe. Unul din drumurile principale trecea de-a lungul fațadei închisorii. Dimineața nu s-a dat supă. însă cam pe lâ ora zece, zgomotului de camioane i-a urmat huruitul precipitat al tancurilor. Ori se purtau lupte la nord de Toulouse (dar nu auzeam nici tunul, nici aviația de bombardament), ori nemții părăseau oraşul.

Şi dintr-o dată, ne-am privit, toate gesturile oprindu-se: în curtea închisorii nişte voci de femei urlau *Marseieza.* Nu era cîntecul solemn ai prizonierelor din clipa plecării spre lagărul de exterminare, era urletul ce a fost auzit probabil atunci cînd femeile Parisului s-au îndreptat spre Versailles. Fără doar şi poate nemții plecaseră. Găsiseră ele nişte chei ? Pe culoar alergau oameni care strigau: „Ieşiți, ieşiți!" La parter, un uriaş gong de lemn ^sună îndelung, se prelungi într-un tam-tam. Inţeleseserăm. în fiecare dormitor nu exista decît o singură mobilă : masa. Este cea din vechile închisori, de pe vremea celui de-al doilea Imperiu poate, masivă şi grea. O înşfăcarăm şi noi pe a noastră, toți deodată, o aşezarâtn vertical în fața uşii^ ne îndepărtarăm pî'nă la ferestre! Andre

numără: „Unu, doi, trei!" O teribilă lovitură de clopot zgîlțîi dormitorul. Uşa păru că se încordează ca un arc, deşi eforturile noastre fuseseră prost conjugate. Căzu ceva moloz; Andrd luă de pe jos o bucată, făcu o cruce pe uşă, în dreptul nostru: „Țintim toți aici!" Zgomotul berbecilor urca dinspre parter. Ne dădurăm îndărăt pînă la ferestre. „Unu, doi trei!" Uşa s-a îndoit de parcă avea să se spargă. Ne-am dat înapoi. Eram foarte slăbiți, dar exaltați pînă la isterie. Loviturile de berbeci răsunau d'e peste tot şi am auzit cîteva pîrîituri. De cîteva săptămîni trăiam din sunete şi amenințări. Comunicația prin perete, paşii torturii, acel edificiu de tăcere ros mereu de sunete prudente ca o bîrnă roasă de cari, şi noi, la pîndă. Nu încetasem să trăim cu ajutorul urechii, închişi încă în acea erupție de strigăte pe care o ritmau zguduirile profunde provocate'de berbeci. întreaga închisoare răsuna. Pe deasupra tam-tam-ului morții (nemții se puteau întoarce), *Marseieza* îşi regăsea strigătele profetice: ziua gloriei era această eliberare, tirania, o cunoşteam, „auziți în satele noastre" tancurile ce se apropiau poate, „La arme !" părea că împinge berbecii, în celule, *Marseieze* stinghere eşuau : nu se poate sparge o uşă pe ritmul unui imn. Insă berbecii, a căror bătaie părea precipitată de numărul lor, însoțeau ca o şarjă a unor gigantice tobe subterane urletul care trecea. La a cincea lovitură, uşa noastră a cedat.

Trebuia să degajăm masa. în culoar, pe dreapta, prizonierii țîşneau din mai multe celule prin uşile smulse sau sparte'; 'la stînga, şi-a făcut apariția de pe scară, cu pumnii ridicați, cîntînd pentru a răspunde acțiunii berbecilor, mulțimea fără vîrstă a insurecțiilor, revăzută de către revistele feminine, căci femeile, amestecate cu prizonierii ca nişte vagabonzi, erau elegante sau voiau să fie. în frunte, un tip care înălța un mănunchi de şperacluri a început să deschidă uşile încă nesparte. Nu se mai cînta decît deasupra noastră, însă peste tot libertatea bătea din gongul ei cu înverşunare. Am coborît mergînd împotriva curentului, şi am ajuns în curte la tanc pentru a auzi urlete de durere şi poarta închisorii trîntită cu un vacarm enorm ce se suprapunea zgomotului tancurilor şi al mitralierelor care se îndepărtau. Vreo zece Prizonieri se întorceau, plini de sînge, sau ținîndu-se de turtă, înainte de a se prăbuşi. Sus, departe, *Marseieza* şi loviturile de berbece; jos, o linişte nefirească. Afară, țipete. Cu excepția răniților căzuți, toți se refugiaseră în sala mare: trei sau patru sute.

„Berger la comandament! Berger ! Berger !"

Strigătul venea fără îndoială de la ocupanții celulelor vecine cu a noastră; cu toții voiau să scape din această libertate informă, să acționeze împreună; erau însă dezarmați, iar tancurile nemțeşti se aflau de partea cealaltă a porții, Eram singurul prizonier în uniformă, ceea ce-mi conferea b autoritate ciudată.

„Du-te ! a spus Andră. Mişcă !"

M-am urcat pe o ladă.

„Aliniați-vă!"

Iată-iînrînd.

„Medicii, la mine!"

Sînt patru.

„Există şi infirmieri ?"

Apare unul. Să luăm nişte prizonieri oarecare.

„Primii zece, la ordinele doctorului pentru răniți — cei care sînt şi cei ce vor fi răniți!

— Ce fac cu ei ? zise medicul.

— Ce veți vrea. Luați-o din loc ! „Următorii opt!"

Erau lîngă mine, dar eu continuam să strig ce urma să facem. Existau turele de pază în cele patru colțuri ale zidului.

„Doi pentru fiecare turelă. Unul care rămîne, altul care vine să dea imediat

raportul şi rămîne agent de legătură !"

Andre indică oamenii şi turelele. L-am trimis eu însumi la una din cele dinspre drum.

Nici un alt zgomot decît strigătele răniților. Dacă s-ar fi aflat aici trupe nemțeşti, ele ar fi încercat să spargă poarta; dacă un singur tanc's-ar fi aflat aici, ar fi spart-o. Cel puțin timp de cîteva minute nu se va petrece nimic. în fundul curții soseau prizonieri; alții plecau.

„Ofițerii şi responsabilii de *maquis!"*

Apar trei.'

„Cei dintre voi care cunosc puțin Saint-Michel!"

Nişte prizonieri fuseseră folosiți la corvezi cu cîteva săptămîni in urmă. Vreo douăzeci din ei au ieşit în față.

„Cei care ştiu unde se aflau armele !"

Apar doi mustăcioşi.

„Probabil că nu mai există nici una, dar dați o fugă să vedeți!"

„ței care ştiu unde sînt scările !"

Nimeni.

„Cei care ştiu unde se aflau cazmalele sau ciocanele !"

Cinci oameni. Nu-i chiar aşa rău.

„Duceți-vă repede să vedeți!"

Am chemat pe un tip care era rănit la braț, împreună cu camaradul lui care-i strîngea garoul. „Ce s-a întîmplat ?

— Ieşeam în goană, treceau tancuri, ne-au mitraliat.

— Şi apoi?

— Cei care au mai fost în stare s-au înapoiat.

— Şi tancurile ?

— Nu ştiu..."

Să reîncepem apelul.

„Toți răniții la mine !"

Iată-i. Cel de-al doilea medic avea să încerce să-i îngrijească.

„Tancurile care v-au mitraliat au rămas pe poziții sau au plecat ?"

Mulți nu ştiau. Patru sau cinci au spus că plecaseră. Unul, că rămăseseră. îmi aminteam de uruitul descrescător...

Am chemat-o pe una din femei, aproape cu calm.

„Cum ați intrat ?

— De cînd au plecat primii nemți, multe dintre noi au început să

supravegheze pentru că-si aveau bărbații înăuntru. Cîna i-au văzut pe soldații din Saînt-Michel plecînd, unele au intrat cu diverse pretexte şi făcînd pe proastele. Poarta nu era nici măcar închisă. Nu mai era nimeni. Au strigat şi am intrat cu toatele.

— Nu erau tancuri, bineînțeles ?

— Nimic. De aia au ieşit primii fără să se teamă." Unul din mustăcioşi s-a întors.

„N-am dat de arme, am dat de grenade.

— Cîte?

— Vreo cincizeci.

— încearcă una unde se va putea. Ia patru camarazi şi adu restul pe cele două laturi ale intrării de sub boltă."

Revenirea lui Andr6.

„Parisul e liber ! Din turela mea am vorbit cu un vecin care a văzut tot. După părerea lui, nemții au plecat din închisoare, nu se mai vorbeşte de ei. Insă n-au isprăvit cu evacuarea din Toulouse, iar noi ne găsim pe unul din drumurile de evacuare. Nişte tancuri care plecau au recunoscut închisoarea, au priceput ceea ce nu era deloc greu de priceput şi au tras la nimereală.

— Trimite încă doi agenți de legătură."

Agentul de la cealaltă turelă dinspre drum a sosit şi el şi ª confirmat spusele lui Andre.

Am strigat încă o dată ceea ce urma să încercăm, m-am dus la poarta închisorii, am pus să o deschidă. Drumul era pustiu. Trei trupuri strivite de tancuri lăsaseră pe jos o magmă însîngerată.

„Există nişte nisip în curte, i-am spus unuia din ofițerii care mă însoțeau. Puneți să se acopere sîngele. Nu lăsați nimic din ceea ce ar putea atrage atenția nemților. Dacă sînt semnalați din turn, reîntoarceți-vă, fără grabă, ca de la o corvoadă oarecare."

în fața se aflau nişte case sărăcăcioase şi nişte prăvălii mici din care se cumpărau cîndva coşuri cu mîncare pentru prizonieri, în spatele lor — grădinițe.

Am trimis pe vreo douăzeci din cei ce mă înconjurau să deschidă toate uşile.

„Apoi, fugiți prin spate lăsînd deschis tot ce veți putea !"

Au traversat. Cei care aruncau cu nisip au şters-o împreună cu ei. Toți prizonierii se grupau cîte douăzeci la un loc. Din turelă s-a auzit un fluierat. Inutil: se auzeau tancurile. Am fixat pe poartă enormele ei bare.

Fie că tancurile aveau să neglijeze închisoarea, şi atunci după trecerea lor prizonierii vor putea ieşi în grupuri. Fie că aveau să spargă poarta. însă bolta era prea îngustă pentru a pătrunde acolo oblic; vor fi nevoite să manevreze; vor găsi puțin spațiu pentru marşarier, chiar de vor distruge una sau două din prăvălii. Vom avea la dispoziție cîteva minute. Intrate sub boltă, vor fi vulnerabile la grenade, în timp ce noi vom fi apărați de unghiul drept al zidului. Dacă vor ieşi la loc deschis, ne vor masacra; dar va trebui mai întîi să iasă la loc deschis. Dacă grenadele noastre vor face să ia foc primul tanc, pasajul va fi blocat; următoarele nu-şi vor pierde vremea cu un asediu. Doi subofițeri de la antitancuri şi doi vlăjgani obişnuiți cu grenadele mi s-au alăturat. Grenadele cu mîner, pe care mustăciosul tocmai le aşezase pe ambele laturi ale golului negru al bolții, erau mai uşor de manevrat decît ale noastre. Nu se auzea decît uruitul tancului (destul de uşor) care se apropia. O dată în plus, în închisoarea asta, a trăi însemna a asculta. Tancul nu putea manevra fără sâ încetinească. Or, el nu încetinea. Eram poate salvați. în turele» pîndarii noştri se ghemuiseră. în şir, precum nişte furnici

furioase, gloanțe străbătură partea de sus a porții. Tancul se afla deja dincolo de închisoare.

Toată treaba a reînceput cu următoarele două. Expediau o rafală de adio, ca să se distreze. Dar se sfîrşise, din indiferență sau la ordin. Au mai trecut încă nouă tancuri, pe dinaintea închisorii ca şi pe dinaintea tuturor caselor... Ultimul a luat uruitul cu el.

Am alergat spre turela din stînga. Tancul se îndrepta spre curba drumului. Şenilele amestecaseră nisipul cu sîngele; nu mai existau pete în fața închisorii. „Deschideți poarta!" Primii prizonieri au ieşit, aproape ca nişte oameni care pleacă la plimbare; însă furia libertății i-â făcut pe ceilalți să țîşnească pe poartă ca nişte siniştri şcolari. Dacă mai soseau cumva tancuri, masacrul ar fi reînceput.

Nu aveau să mai sosească tancuri.

III

1958 — 1965

Mai înainte de grotele sacre, voişem să revăd Benares şi să văd templele cele mari din sud. însă pentru a ajunge î'n oraşul sfînt al lui Siva, trebuia să trec prin Sarnath, în care Buddha a propovăduit în parcul Gazelelor. Pe marginea drumului

asemănător şoselelor regale pe care Asoka, cu douăzeci şi trei de veacuri în urmă, proclamase : „Am pus să fie plantați aceşti copaci pentru a-i apăra de soare pe oameni şi animalele", âm regăsit templele abandonate, colibele din stuf prăbuşite sub țiglele lor din lemn, si țăranii aşezați în cerc în umbra smochinilor indieni încdrcâți cu gnirlande votive. Cămile care păreau că regretă Islamul, treceau prin fața unui sanctuar al lui Siva.

Din 1929, am întîlnit mult budismul, din Ceylon şi pînă în Japonia. Colombo este unul din locurile cele mai'calme din lume. Norodul său indolent rătăceşte pe sub florile stacojii ale arborilor *flamboyants,* pe sub' florile violete de *bougainvillees,* între arbuştii pe care îi domină salcîmii trandafirii. Bulevardele de asfalt cu maşini rare sînt parcurse seara de procesiuni de *sari* ale căror culori sînt cele din pastelurile domnişoarelor englezoaice înmormîntate în cimitirele vecine. Alături de monumentele comemorative victoriene, aşezate ordonat şi împodobite ca nişte cuirasate năpădite de orhidee, un muzicant singalez cî'ntă, privind blînd cum rugineşte pe sub mărăcini, ceea ce a fost Imperiul britanic...

în Birmania (dar ne mai amintim oare de drumul spre Mandalay ?), am văzut miile de gladiole înclinate de rugăciunea femeilor salutîndu-l pe Buddha ca grînele înclinate de vînt. în Japonia am văzut templul din Nara atunci cînd zidurile sale erau acoperite de cele mai celebre fresce din Asia — imagini de culoare roşu închis ale lui Buddha, principi purtînd tiară si cu mîna' în poziție de lotus — şi am regăsit acele ziduri, afbe ca nişte ocni orbi, în jurul stîlpîlor carbonizați. Toate astea reprezentau încă India.

Venit din Arabia ca astăzi, sau din Indii ca odinioară, nu pot ajunge în Ceylon fără să nu simt cum izvorăşte fericirea. Sărăcia țăranilor este evidentă. însă orice mulțime face să se nască împăcarea care aduce, în temple, salutul florilor. Aici se rupe acul scorpionilor, nu se ucid insectele veninoase. Aici animalele sînt îndrăgite, apa este franciscană. în comparație cu această mulțime, oricare alta stă la pîndă. Totuşi, dincolo de *Fioretti* există Predica de pe Munte, şi Golgothâ; dincolo de aceste popoare în armonie cu florile, există Buddha în toate templele, extaticul cu ochii închişi; există, de asemeni, textele sacre, durerosul „Să scăpăm de Roata reîncarnă-rii !...", legătura de nedezlegat dintre viață şi moarte. Compasiunea nu este spiritul fundamental al'propovăduirii budiste; şi totuşi nu voi uita privirea care face din acele femei surorile gazelelor. însă nu metamorfoza care, în poveşti, transformă femeile tinere în animale vesele sau în apă vie este ceea ce mă pătrunde o dată cu noaptea; este metamorfoza mult mai profundă, pe lîngă care am trecut la Assisi, a

dramei universale în iubire. Nopți în cursul cărora prințul Siddhartha a descoperit bătrînețea, boala, moartea, forță misterioasă care extrage din ele acea mîngîiere universală!.. Umbre atît de blînde, încît nici nu au nevoie să surîdă...

„Atunci, la marginile Nepalului, s-a născut la Kapilavastu prințul Siddhartha..." India acestei figuri care atinge Istoria şi urzeşte atîtea vise, pentru mine înseamnă şiraguri de tuberoze ude, pe deasupra unor bijuterii regeşti. Or, acele tiare, acele coliere, eu nu le-am văzut niciodată; acele tuberoze care au parfumul mlaştinilor raiului, eu nu le-am văzut decît la gîtul vizitatorilor: sînt florile ghirlandelor de bun venit. însă tiarele din Ajanta, busturile greco-budistej recheamă mereu în mintea mea marea viată a legendelor. Iar la Sarnath totul reamintea în primul rînd fraza care răspunde frazelor solemne înscrise pe porticul marilor religii. „La început a fost Cuvîntul" spune sfîntul Ioan; iar discipolii lui Buddha: „Tristă este orice viată." La Sarnath, prințul Siddhartha este deja Sakia Muni. în clipa în care el intră în meditație, regele cobrelor, care şi-a desfăşurat gulerul pentru a-l apăra de soare, îi spune : „Deasupra capului tău, un stol de gaițe albastre se roteşte în văzduh, de la stînga la dreapta..." Este prevestirea iluminării. Atunci intervine demonul (poveştile se amestecă întotdeauna cu marile mituri) cu săgețile sale cu flori şi cu legiunile sale diabolice cu pielea cenuşie" pătată cu roşu. „Şi în clipa în care se ivesc zorii şi s©-bate toba, în clipa în care stelele au anunțat cea de-a patra

veghe, el a atins Iluminarea." El nu mai recunoaşte decît propovăduirea Adevărului pînă la venirea morții. ^Aşezați un pat între aceşti doi copaci, cu capul spre miazănoapte..." Copacii se umplu de flori, care cad şi îi acoperă trupul. Iar rugul incinerării se va aprinde de la sine.

Flăcările scurte ale acelui rug, care au străbătut epocile, erau cele pe care eu le văzusem la Benares. Grădinile pe drumurile cărora prințul va întîlni viața, somnul femeilor aşezate la întîmplare pe saltelele din flori cu petale cărnoase, duhul care deschide poarta cetății, „casa fără drum a ascetului fără de întoarcere , copacii prieteni, păsările profetice, păunii care salută înfoindu-şi coada, prințul devenit ascet şi calul, „zguduit de suspine" care se întoarce singur la palat, toate astea înseamnă India. Haina de culoare pămîntie a fost cea a criminalilor duşi la tortură, şi cea pe care o îmbrăcau cavalerii rajput atunci cînd mergeau la moarte sigură. Descătuşarea este una din culmile gîndirii hinduse, iar succesivii buddha vor deveni întrupări ale lui Buddha increat unit cu înțelepciunea supremă.

însă Parcul Gazelelor nu mai este decît o expoziție de ruine bine măturate care aparțin arheologiei, precum Sfinxul, şi întreg acel trecut pe care veacul nostru l-a

salvat; dincolo de el se întinde o grădină banală şi insolită, cu gazoanele ei bune pentru petreceri viceregeşti.' Animale roşcate treceau în depărtare. Drumul nu îngăduia să ne apropiem de ele. Nu voi vedea nicicînd gazelele din Sarnath...

Blîndețea bonzilor franciscani în această țară de brahmani; buchete strînse, scînteietoare de picături răcoroase în arşița amiezii... însă în fața acestui biet templu cu arhitectură esperanto, cu derizorii fresce japoneze, prelatul fragil care mă binecuvînta în limba pali era asemănător asceților care l-au binecuvîntat pe prințul Siddhartha.

Buddha era totuşi mult mai prezent la Benares, deşi oraşul era deja consacrat lui Siva atunci cînd Buddha a venit aici'acum două mii cinci sute de ani. Din 1929, moscheea lui Aurangzeb îşi pierduse cele două minarete imperiale^ ca nişte brațe amenințătoare înălțate deasupra oraşului. Insă Gangele continua să fie un Canal Grande funebru si bîntuit de amintiri. Templele pe jumătate acoperite de apeie sale se afundau un pic mai mult între bărci; puştii se azvîrleau în apă la fel ca odinioară. Maimuțele continuau să alerge pe cornişe. Femeile din bărci aruncau fluviului monede, flori galbene, flori albe. Vaci priveau prin ferestrele palatelor din

care se înălțau zmee. Oraşul avea aceeaşi culoare de cînepă şi lut, în pofida petei albe pe care o făcea spitalul şi a reclamelor enorme. Sub bolți, aceleaşi scări babiloniene urcau spre templele pe care le părăsiseră norii epopeilor : anotimpul musonului trecuse.

La acest ceas al zilei, Benaresul însemna Gangele. Un erete ne urma vaporul, printre focurile veşnic reînnoite ale rugurilor şi stivele de lemne ale incinerărilor. în unduirea fluviului de culoarea cînepii ca şi oraşul, o voce tăcută recita înlăuntrul meu: „Iată apele sacre aleGangelui, care sfințesc gura întredeschisă a morților..." Marea rugăciune a Indiei, pe care Occidentul a curioscut-o fără îndoială atunci cînd primele sunete de clopote au trezit poporul credincios în zorii merovingieni, urca dinspre acea mulțime care de atîția ani saluta acelaşi fluviu şi acelaşi soare cu aceleaşi cîntece — şi cu aceleaşi incinerări care afdeau cu nepăsare ceea ce Occidentul numeşte viață.

As'a cum sînt aruncate veşmintele uzate,

Tot aşa, ceea ce este înveşmîntat într-un trup aruncă

Trupurile uzate...

Vocea credincioşilor care se purificaseră nu ar fi fost mai pătrunzătoare fără temple, fără palate, fără amulete, fără oraş — la cotul unui fluviu mare şi lent din Africa, populat de ruguri...

în 1914, elevii clasei mele au fost duşi pe cîmpurile de luptă de pe Marna, la cîteva zile după bătălie. La amiază, ni s-a împărțit nişte pîine, pe care am lăsat-o să cadă pe jos, îngroziți, pentru că vîntul o acoperea cu cenuşa uşoară a morților, îngrămădită ceva mai departe. Aici, o gospodină se apleca pe fereastră în fumul cadavrelor, pe care mulțimea le privea, trecînd prin fața lor, aşa cum primii locuitori ai Benaresului au privit trecînd stolul liniştit al păsărilor migratoare. „Un veşmînt care este părăsit..." Fiul cel mare aprindea rugul tatălui, rudele sporovăiau fumînd, dinii costelivi treceau, cu botul plecat pe dinaintea şirurilor de vulturi răbdători — pe dinaintea rugurilor înalte ale celor bogați, a rugurilor scunde ale celor săraci şi ale copiilor, pe dinaintea asceților la fel de numeroşi ca şi'odinioară. Panta era atît de abruptă încît morții păreau că o coboară stînd în picioare. Oraşul sfînt se lăsa'în voia vieții care mergea rna> departe, cu o supunere tocită. Mai mult chiar decît crucile cimitirelor noastre, rugurile acelea, mulțimea aceea care urca încet dinspre fluviu psalmodiind numele supremului Dumnezeu, evocau şirurile care urcau încet spre bombardamente,

pe calea sacră a Verdunului, pe drumul Stalingradului. Acest abandon în voia destinului, în Europa, înseamnă războiul.

Aici, ascetul şi rugul exprimă desprinderea de viată. De aceea Buddha se află aici la el acasă : „Să scăpăm de Roata reîncarnării!". Rivale ale Benaresului sînt oraşele unei alte vieți, în vreme ce Benares este oraşul unei alte morți. Capitala transmigrației ? însă ceea ce transmigrează, trarismigrează de la un suflet la altul, ca şi de la un corp la altul. Tradiția, riguroasă şi continuă, este deja precisă în *Milindapanba,* care înfățişează dialogurile budistului Nagasena cu regele Menandru,'într-o curte oarecare din Gandhara în care acvilele veneau din Pamir aşa cum goelanzii vin dinspre Ocean, şi „în care se găsea din belşug tot ceea ce se mănincă, se mestecă, se suge, se bea sau se savurează".

„Un om urcă cu o torță la etajul superior al casei sale şi îşi ia acolo masa. Torta aprinde stuful din acoperiş, stuful aprinde casa, casa dă foc satului. Sătenii pun mîna pe om: «De ce ai dat foc satului ? — Eu nu am dat foc satului. Unul e focul la lumina căruia am luat masa şi altul e focul care a ars satul.»

„Focul care a ars satul a ieşit din primul."

Fără îndoială că cel ce renaşte este altul decît cel ce moare, dar el provine din acesta : nu' se poate, aşadar, spune că el este dezlegat de păcatele anterioare.

Neîndoielnic, orice civilizație este preocupată, vădit sau nevădit, de ceea ce gîndeşte ea despre moarte. Adevărul morții, tărîm a ceea ce nu poate fi verificat, nu

poate fi decît obiectul unei revelații. Dar această revelație este relația Indiei cu lumea, în totalitatea sa. „Flacăra, mereu aceeaşi, a tortei care nu încetează de a se schimba arzînd...", spune budismul; iar brahmanismul: „Valurile mereu diferite ale Gangelui mereu acelaşi..." Jainii varsă zahăr pudră pe jos pentru a hrăni furnicile, iar legenda ne arată un copil brahman (care este Vişnu) primit de Indra, si care izbucneşte în rîs în fața unei procesiuni de furnici. „t>e ce rîzi, ființă misterioasă'sub înfățişarea unui copil ? — Fiecare din aceste furnici a fost cîndva'un Indra, şi e nevoie de douăzeci si opt de domnii ale lui Indra pentru ca o zi şi o noapte de Brahman să se împlinească..." Este evident vorba de un timp religios ca veşnicia creştină; dar opus veşniciei aşa cum transmi-grația'este opusă învierii. Un ciclu cosmic numără mai mult de patru milioane de ani; o zi de Brahman, patru miliarde, iar un ciclu de Brahman, mai mult de trei sute de mii de miliarde; oricare ar fi numărul, hinduismul este gata să-i dea

un înmulțitor. însă acest timp *însuflețit* de naşterea, viața şi moartea ciclurilor sale intră într-o dialectică fără de sfîrşit cu esența lumii, care nu va renaşte deloc asemănătoare cu ceea ce este — în pofida ineluctabilei întoarceri la originea sa eternă. Ciclurile cosmice ne trimit cu gîndul la anii-lumină, însă noi nu trăim în anii-lumină, pe cînd hindusul trăieşte în ciclurile cosmice. Nu Siva, ci Vişnu, zeul vieții, este cel ce spune : „Mijloacele privilegiate pentru *maya* mea sînt vîrstele lumii. Numele meu este Moartea Universului." Profesorii Universității sanscrite mi-au spus că istoria ascetului Nârada,

1>e care cîndva am transcris-o, era studiată la universitatea or (cu arbori sacri, săli în stil gotic englezesc, profesori în robă galbenă) în *Matsya Purana,* dar că era şi povestită de către doici...

în singurătatea pădurii, Nârada meditează, cu privirea ațintită asupra unei frunzulițe strălucitoare. Frunza începe să freamăte; curînd întreg arborele cel înalt freamătă ca atunci cînd suflă musonul, în luxurianța nemişcată priveghind somnul păunilor : acesta este Vişnu.

„Alege una din dorințele tale, spune foşnetul frunzelor în linişte.

—' Ce altă dorință aş putea avea decît să cunosc taina cuprinsă în *maya* ta ?'

— Fie; du-te însă şi adu-mi nişte apă."

în căldura cea mare, arborele arde cu flacără puternică.

Ascetul ajunge în primul cătun, strigă. Animalele dorm. O fată tînără deschide. „Vocea ei era ca un nod de aur petrecut pe după gîtul străinului" ; cei ai casei îl tratează totuşi ca pe unul de-ai lor, îndelung aşteptat. Este de-ai lor

dintotdeauna A uitat de apă. Va lua în'căsătorie fata, şi fiecare aştepta ca el să o ia de nevastă.

El a luat de asemeni în căsătorie pămîntul, soarele nemilos pe potecile de pămînt bătătorit pe unde trece o vacă, orezăria călduță, puțul pe care-l pui în funcțiune mergînd pe bîrna lui orizontală, amurgul peste frunzele' de palmier, flacăra trandafirie a micilor focuri de balegă aprinse în întunericul nopții. A cunoscut tîrguşorul pe unde trece drumul fără de sfîrşit; unde se află acrobații, cămătarul, micul templu cu zei cu chip de copil. A descoperit animalele şi plantele care au nevoie de ajutor, căderea serii peste corpul istovit, profunda pace de după recoltă, anotimpurile care se reîntorc aşa cuflț bivolul se întoarce de la adăpătoare la sfîrşitul zilei. $

zîmbetul copiilor slabi, anii de foamete. Cînd socrul lui a murit, a devenit şeful familiei.

într-o noapte din cel de-al doisprezecelea an, inundația periodică îneacă animalele, ia pe sus locuințele. Sprijinindu-şi soția, conducîndu-i pe doi dintre copiii săi, ducindu-l în brațe pe al treilea, el fuge prin şuvoiul de noroi primordial. Copilul pe care-l duce în brațe îi alunecă de pe umăr. Le dă drumul celorlalți doi şi soției sale, pentru a-l prinde: toți sînt luați de apă. De-abia s-a ridicat în noaptea plină de vuietul lipicios, că un arbore smuls din rădăcini îl doboară. Torentul puternic îl azvîrle pe o stîncă; cînd îsi revine pe jumătate în simțiri, e înconjurat doar de mîlul în care plutesc la vale cadavre de copaci încărcate de maimuțe...

Plînge în vîntul care se îndepărtează. „Copiii mei, copiii mei..."

„Fiul meu, îi răspunde ca un ecou vocea dintr-o dată solemnă a vîntului, unde este apa ? Am aşteptat mai mult de jumătate de oră..."

Vişnu îl aşteaptă în pădurea care arde nemişcată, înaintea copacului înalt şi fremătător.

Legenda aparține şi creştinătății, în care ea a căpătat o altă formă. într-iina din mînăstifile pierdute ale pădurii medievale, un călugăr întreabă care sînt, în cer, sarcinile celor aleşi: „Nici una: ei îl contemplă pe Domnul. — întru veşnicie ? Trebuie să fie tare mult..." Starețul nu-i răspunde. Călugărul se întoarce să defrişeze pădurea. Deasupra capului său vine să se cocoațe o pasăre minunată. Ea fuge în curînd, dar într-un copac apropiat, căci zboară greu. Călugărul o urmează. Pasărea îşi ia din nou zborul, iar călugărului ea i se pare atît de frumoasă şi de misterioasă încît se ia din nou după ea. Vînătoarea asta continuă pînă seara. Pasărea dispare, iar călugărul se grăbeşte să ajungă înapoi la mînăstire înainte de

căderea nopții. Abia o mai recunoaşte: clădirile sînt mult mai mari, călugării bătrîni au murit, starețul este acum bătrîn. „Dacă e de ajuns o pasăre pentru ca douăzeci de ani să ți se pară cîteva ore, oare ce se poate spune despre veşnicia celor aleşi ?"

în spatele povestirii pline de miez ghicim cealaltă lume, timpul lui Dumnezeu cel din veşnicia creştină. însă timpul iluzoriu pe care l-a cunoscut călugărul este un timp magic, la fel ca şi pasărea. El nu pune în discuție viața oamenilor. Călugărul a trecut printr-o vrajă, ascetul de asemenea; însă vraja căreia i-a căzut victimă ascetul pune în discuție viața, pentru că existența sa terestră este, chiar şi în ochii săi, de

aceeaşi natură ca existența sa de *maya.* De la textul din *Purana* pînă lâ poveştile spuse de doici, întoarcerea la „real" aparține şi ea unui ciclu al aparenței — iar Vişnu însuşi nu aparține decît unui ciclu superior...Nu pentru că a fost un vis cea de a doua existență a lui Nârada, nu are importanță: ci pentru că a fost la fel de reală ca şi prima. Fireşte, maya nu se limitează la domnia timpului, însă tot ce suferk acțiunea timpului este maya.

Maya subterană, invincibilă, care stîrnea mai puțin acel carnaval al morții, acele umbrele de pai atîrnate de zidurile palatelor ca nişte scuturi, decît sufletul acelei^ mulțimi colcăitoare menite rugurilor şi băilor ei rituale. In pofida celor o mie cinci sute de temple' ale sale, oraşul sfînt nu lăsase în memoria mea nici măcar o statuie. Mayâ sa supremă era un corp care ardea în veacul declinului Europei — un veac printre atîtea altele şi atîtea alte declinuri — sub privirile unui ascet pe care acele flăcări efemere îl orientau spre Adevărul suprem şi care recita *Rig Veda :*

Flăcări, luați cu blîndețe acest corp în brațele voastre, Făceți-l desăvîrşit şi luminos, luați-l cu voi acolo Unde strămoşii nu mai ştiu de durere şi nici de moarte... Iar suprema maya era pentru mine, în ziua aceea, singurul lucru care, pentru India, scăpa de moarte: Adevărul suprem, Spiritul increat — hinduismul.

Cele două expresii mai puternice ale metamorfozei, suflet al Indiei religioase, sînt agonia şi amurgul; de unde accentul pe care-l capătă acolo noaptea. M-am întors, prin tenebrele strimte ale străduțelor, într-o tăcere opacă. Scările îşi pierduseră caracterul lor babilonian. Nu se mai vedeau intrările caselor, abia se vedeau treptele, in noaptea mai puțin întunecată decît ulicioarele, păsări dormeau în sirun. Cineva psalmodia, în depărtare, versuri din *Gîtâ* care defineau divinul:

Eu sînt începutul şi sfîrşitul tuturor ființelor,

Iar în cei vii, eu sînt conştiința;

între cei ce au urmaşi, eu sînt iubirea;

între fluvii, eu sînt Gangele,

Eu sînt vîntul printre purificatori,

Eu sînt timpul nepieritor, frumusețea, gloria...

Vocea crescu:

...Şi *eu sînt Moartea...*

Lumini roşii se aflau la intrarea templelor, în fața scobiturilor săpate' în ziduri pentru idoli şi deasupra' falselor

flăcări aurite înfipte în capul asceților de piatră. Un biet negustor de figurine reprezentînd zeități își închidea prăvălia. Erau parcă străduțele din Kapilavastu atunci cînd prințul Siddhartha şi-a abandonat palatul. Gloata leproşilor părăsise acele locuri, goale precum coliviile fără păsări. Insă rugurile ardeau mereu, alături de purtătorii de prăjini ocupați să împingă cadavrele ce aveau degetele de la picioare răşchirate, alături de o întreagă sporovăială cu voce scăzută 'care se potrivea cu imperceptibilul trosnet al flăcărilor. Scara şi-a schimbat direcția, a trecut pe sub un portic. Mai jos de locul unde mă aflam, un corp care sfîrîia in centrul unui cerc de bărbați nemişcați si tăcuți, făcea să le strălucească umbrele ca o roată a Legn. Se auzea încă vocea celui ce psalmodia:

...Şi eu sînt Moartea tuturor lucrurilor şi Naşterea tuturor lucrurilor,

Cuvîntul şi memoria, statornicia şi mila,

Şi tăcerea lucrurilor tainice...

Mă gîndeam la inelul format din nuci moarte, acolo, în Alsacia, în jurul unui trunchi noduros — asemănător acestui inel de ființe vii în jurul unui corp care părea că arde cu părere de rău. „între fluvii, eu sînt Gangele..." Valurile nevăzute trăgeau după ele reflexe albastre şi roşii în noapte.

Pe distanțe de sute de kilometri nu întîlnisem vreo altă artă decît cea'reprezentată de micuțele zeități din țesătură şi lemn pictat care pot fi găsite, înghesuite în dezordine, pe turnurile templelor moderne. Aceste turnuri, ajutate şi de policromie, stăpînesc mult mai mult peste Rama cel mustăcios a milioane de oameni decît peste Absolutul grotelor sacre. Dar, în jurul acestei viermuieli divine, exista măreția arborilor — familiaritatea animalelor, goliciunea copiilor care rîdeau atît de trist, bătrînii gravi şi panatheneele de sari în lumina razantă a soarelui care răsare. în această Indie care nu crede în viață, ceea ce era sacru, era viața, cu noblețea ei plină de disperare; iar ceea ce nu era sacru, era acel circ divin. Dar el se potriveşte în chip inexplicabil cu musonul care-l mătură, cu simbolurile sexuale pe care Anglia victoriană le considera impudice, si despre care noi ştim că sînt frați cu

întruchipările tenebrefor; aşa cum gesticulaţia încremenită în piatră a zeilor din primul templu mic pe care-l văzusem cîndva se potrivea cu mirosul ierburilor aromatice care se răspîndea în aburul de după ploaia tropicală...

Superstiţia este mai profundă decît religia, spunea Paul Val6ry. Forţa butadei sale ţine de faptul că în ea superstiţia

se confundă cu magia. Bineînţeles, magia era peste tot prezentă, aşa cum a fost fără îndoială în timpul Vîrstei noastre de Mijloc ;oare lipseşte ea de la Lourdes sau de la Fatima ? Această plantă agăţătoare se prindea de toate sanctuarele de pe marginea drumului, aşa cum iedera sălbatică a tărtăcuţei se prindea de ţiglele lor din lemn. Iar caii aceia din lut de lîngă eleşteele' sacre, cu o floare de hibiscus între urechi, erau cu adevărat bietul popor credincios al cailor divini ridicaţi în două picioare de-a lungul coloanelor din Madura. Nehru îmi spusese: „Chiar si femeile fără carte cunosc epopeile noastre naţionale şi ie povestesc copiilor ca pe poveşti." Acel Râmâyana din lut este dovada imensei Legende aurite care acoperă India, iar eu ştiam că li se cîntau copiilor cîntece de leagăn inspirate din *Bhagavad-Gîtâ* pentru a-i adormi: „Copile, eşti tu însuţi atunci cînd dormi, şi atunci cînd visezi şi chiar'si atunci cînd stai de veghe; priveşte lumea care trece..." fmi aminteam de cea mai simplă dintre rugăciuni, echivalentul rugăciunii noastre *Ave Măria:* „Du-mă de la ireal către real, de la noapte către lumină, de la moarte către nemurire..."

Templul din Madura este mult mai mare decît o catedrală. Turnurile sale, care strălucesc albastre pe cerul albastru, se ivesc la cotiturile străduţelor; imensitatea lui se simte precum cea a mării în străzile porturilor. S-ar zice că pietatea ţărănească a înălţat adevărate turnuri Babei, acoperite de o vegetaţie de zei, aşa cum ea a înălţat turnurile de la Chartres. încă de la intrarea în acest Angk'or barbar, un brahman cu bustul gol îmi însemnase fruntea cu pudră carmin, iar umiditatea călduţă începuse, într-un nartex încărcat de o abundenţă de buchete, asemănătoare cu cea din florăriile cimitirelor noastre la ziua morţilor; *curcuma* pentru petele de castă, flecuşteţele habotnice, busuiocul, santalul, camforul care este aprins în faţa sanctuarelor si al cărui parfum de ars venea să se amestece cu cel al florilor; crizantemele (aici, în acest anotimp !), ghirlandele de flori de *frangipanier* pe care le văzusem la gîtul lui Hruşciov, şi al căror parfum îmi va aduce aminte de India toată viata; si acea frumoasă leproasa, care-mi întindea una din acele ghirlande, cu un surîs sfîşietor... în cadrul uşii, cînd mă întorceam, toate acele înalte căruţe acoperite cu frunze uscate de palmier, cu oiştea în sus io lumma care tremura, se aliniau ca în taberele marilor migraţii.

Madura înseamnă cerul reflectat de ochiurile întunecate de apă în bazinele rituale de spumă verde, trei flori albe îfl fața unei divinități nevăzute, o Kali neagră acoperită de

pînze mai mult sau mai puțin însîngerate, mirosul putrefacției acoperit de cel al tuberozelor, luciul uleios şi negru al galeriilor lustruite de sudoarea oamenilor şi trecerea animalelor, hoinarii a căror siluetă se decupa în'porțiunile puternic luminate sau se pierdea în petele de întuneric: descopeream că cei ce populau catedralele noastre sînt creştini *nemişcați.* Rătăceam printre galeriile fără de sfîrşit ale unei catedrale lipsite de navă, ale cărei turnuri — nouă la număr — se iveau pe neaşteptate, ciuruite de rîndunele pe sub zborul solemn al acvilelor. Acea arhitectură condusă cu atîta rigoare şi ale cărei planuri fuseseră fixate de geomancieni părea un haos epic: pe turnurile sale, în grotele galeriilor sale, statuile nu aveau mai multă importanță decît hoinarii. Maimuțe sprintene ne însoțeau si apoi ne părăseau. Cînd am trecut prin fața unei Durgâ însfngerate, o pisică neagră i-a coborît de pe umăr şi s-a îndreptat agale spre partea cufundată în întuneric, pe sub cavaleria înălțată pe două picioare a cailor divini, ca şi cum ar fi fost taina universului...

Tot ce aparținea penumbrei aparținea cîntului tenebrelor, pe cînd zeii amestecați de pe turnuri păreau să aparțină pietății lipsite de speranță care se întindea din sat în sat. fera de ajuns ca privirea să se'fixeze şi, pe turnul a cărui înfățişare supranaturală strălucea pe deasupra cocotierilor nemişcați, se iveau Krishna şi vaca sa, Rama şi maimuța sa, eroii Pandava şi elefanții lor. Şi chiar şi elefanții sacri, care au aripi şi stau de' vorbă cu norii; Indra'în fața copacului-care-înde-plineşte-dorințele; *naga,* cei ce locuiesc pe fundul mării în palate luminoase de coral; si prințesele-serpoaice „faimoase pentru dansul lor, pentru inteligența şj farmecul lor", din care descind mai multe dinastii din sud. In lumea spirituală a Indiei, şarpele joacă uneori un rol naiv-epic, ca tot ce ține de gigantic; dar el este cel ce-l susține pe Buddha atins de iluminare, şi îşi desfăşoară gulerul ucigaş pentru a-l apăra. Unul din textele sacfe cele mai încărcate de beznă este neîndoielnic cel care-l zugrăveşte pe fratele vitreg al lui Krishna, al cărui suflet înaintează prin ondulări uriaşe : „...şi şerpii îi aduceau laudă..." Nehru avea dreptate să vorbească de poveşti. Visul muzical al legendei umplea puternica irealitate'a vieții. Krishna, Rama nu erau doar mai reali decît Akbar, ei erau la fel de reali ca şi Gandhi, în această religie în care eroii şi zeii au chipuri, dar nu şi regii. Lumea noastră romanică, de asemeni, nu înfăţişează decît ceea ce este reflectarea legendei divine.

Micuții elefanți din lut vînduți la intrarea templului îl reprezentau pe solemnul Ganesha din

Madura, zeul înțelepciunii cu cap de elefant, stînd cu un picior pe şobolanul său; însă fata care îi vindea cînta : „Şi cînd Ganesha mergea pe şobolan — Luna rîdea dintre nori..!" Şi peste cîteva milioane'de ani, Ganesha se va plimba din nou călare pe şobolan, luna va rîde din nou cînd se va ivi iarăşi din ocean în noaptea fără stele. Vişnu cel cu cap de mistreț care o duce în spate pe zeița pămîntului îi spune cu veşnic trista lui voce, în fața ciclului nesfîrşit al renaşterilor: „De fiecare dată cînd te duc astfel..."

Doar brahmanii ajungeau la sanctuar, în care lucea vag în umbră Zeița-cu-ochi-de-peşte căreia îi este închinat — acoperită de rubine ca de nişte solzi, purtînd un evantai din păr de yak, cu ochii ei de peşte din diamante — mult mai apropiată de un idol de sat acoperit cu bijuteriile divine, decît de profunzimile acelui bazar supranatural.

Un cortegiu ieşea încet din penumbră. Bărbați şi femei erau, după cît se pârea, costumați, iar demnitatea costumului lor îi făcea neîndemînatici. însă prima pereche avea noblețea dansatorilor din epopei, iar sari-ul este neîndoielnic cea mai frumoasă rochie din lume. Cortegiul înainta în direcția mea, cu mîinile împreunate şi degetele alungite pentru emoționantul salut pe care arta hindusă îl cunoaşte atît de puțin şi pe care arta budistă îl cunoaşte atît de birie: eram precedat de o escortă. „E o căsătorie", mi-a spus Raja Rao. M-am îndreptat spre miri; neştiind nici un cuvînt din dialectul tamil, le-am urat noroc în sanscrită (orientalism de tipul lui *good luck).* La care s-au prosternat amîndoi. Descumpănit, era cît pe ce să fac gestul să ridic de jos femeia; vecinul meu indian m-a oprit, şi apoi am plecat, după cîteva cuvinte, spre caruselul zeilor care mişunau în penumbră. „Vă iau drept Vişnu, mi-a spus Raja Râo, de altfel au dreptate". A precizat mai tîrziu de ce. Părinții care au logodit un băiat şi o fată au pus bani deoparte vreme de cîțiva ani, pentru a'-i duce, în ziua căsătoriei, la Templul Mare, care le va aduce noroc. Ei au întîlnit acolo pe vizirul unei țări îndepărtate — tară care nu trimisese niciodată un vizir la Madura : lucru ciudat. El s-a îndreptat spre ei: foarte ciudat. Ca să le ureze noroc: vizirii nu urează noroc țăranilor. în sanscrită (perechea nu ştie sanscrită, dar unul din brahmani a spus că etc.): lucru absolut ireal. Aşadar, nu exista nici un vizir. Cuvintele acelea de noroc erau trimise de către zei: la care ei s-au prosternat.

La urma urmei, eram eu cu adevărat un vizir ? Irealul acesta acționa în chip contagios. Mai întîi, pentru că acțiunea sa nu era artistică. Acea frenezie de cai

înaripaţi şi de zei

făcea parte din irealul serbării. Animalele fantastice din hîrtie, fabricate pentru ultimele procesiuni, putrezeau prin colţuri. Europa crede că ceea ce nu imită realul ei reprezintă un vis. Acele figuri nu imitau un vis după cum nici cele de pe portalul regal de la Chartres nu imită pe regii Franţei. Sub turnurile sale, inextricabil încărcate cu scene din Patimile sale şi din Legenda sa aurită, templul întreg este năpădit de statui: cai care se cabrează, animale şi personaje divine îşi continuă acolo de veacuri, ca şi pe turnuri, dansul lor frenetic şi încremenit în piatră. Fidelii reprezentau lumea după *maya* oamenilor; templul întruchipa lumea după *maya* zeilor. Iar *yoga* înseamnă unire.

îmi închipuiam asemenea temple înălţate deasupra Benaresului: nici unul nu amestecă mai 6ine chipurile animale, umane şi divine în dansul nemişcat. Este dansul universului, iar sufletul templului este dansul lui Siva. însă cuvîntul dans ne sugerează opusul a ce el semnifică' în India, care nu cunoaşte ce este balul. Dansul zeilor este o prăznuire a gestului, aşa cum muzica sacră este o prăznuire a cuvîntului. Iniţial, Siva îşi dansa victoria asupra duşmanilor pe care îi ucisese;' însă el dansează şi dansul morţii, cel pe care-l văd hinduşii în flăcările rugurilor, cel care începe în tenebrele care vor urma în veci sfârşitul fiecărei vîrste a omenirii. Iarăşi a dispărut o lume, rugurile de pe Gange s-au stins pentru milenii, iar în noaptea cosmică, Siva îşi înaltă solemn nume-roasele-i braţe pentru a dansa reîntoarcerea ia eterna origine. Prin această'figură încearcă hindusul comuniunea spiritului care-şi transcende sufletele succesive, cu Increatul care transcende zeii şi vîrstele lumii:

Pentru că tu iubeşti, Siva, Locul de incinerare,

Am făcut din inima mea un Loc de incinerare,

— Pentru ca tu să dansezi acolo dansul tău veşnic...

Ca şi la Benares, m-am înapoiat noaptea. Mulţimea nu era mai religioasă decît fusese după-amiaza, dar era mai puţin grăbită — ostenită ca şi vacile culcate, peste care uguiau turturele. Luminat de lămpi, fără bazine şi fără turnuri, templul devenea mai fantastic si mai puţin sacru. în faţa celei mai venerate statui a lui $iva un grup de pelerini se ruga cu voce tare :

Iată-mă înaintea ta spre a te slăvi,

O, zeu al meu care nu eşti decît eu însumi..

Este tot — în sens invers — identitatea divinului din om Şi din univers, pe care o exprimase rugăciunea de după-amiază. Gravitatea acesteia părea înlocuită (iluzie a nopţii ?) de o

hipnoză. însă brahmanii i-au îndepărtat pe toţi acei somnambuli : era ora unirii dintre Siva şi Parvâti.' Rumoarea surdă s-a pierdut în sunetul ascuţit al lungilor trompete medievale; apoi, ca si cum muzica se afunda încă şi mai mult în timp, percuţia gîfîită a tamburinelor care ritmează evenimentele cosmice a introdus flautul din trestie. Brahmanii l-au transportat pe Siva într-un palanchin negru, argintiu care a alungat biete animale distrate printre cei ce dormeau. Cortegiul s-a oprit dinaintea statuii lui Parvâti. Lilieci mari zburau în zigzag, chiţcăind ca nişte şoareci. Luminaţi de opaiţe, lingamii de piatră se înşirau pînă în fundul întunecat. Trestia plîngătoare şi-a reluat nostalgia amoroasă pe care o modula pe meterezele Babilonului, apoi a tăcut. Unirea lui Siva cu Parvâti chema tăcerea şi stelele. Peste turnurile negre cobora încetişor noaptea vedică.

Aveam să o văd în curînd cum coboară peste Ellora. Parcă aş fi fost chemat de un pelerinaj al lui Siva : Benares, Madura', Ellora, în curînd Elephanta... Ca şi în Egipt, ca şi la Angkor, operaţia de curăţare alungase vegetaţia ruinelor,

fiuternic armonizată odinioară cu divinităţile' distrugerii, nsă aceste grote combină acţiunea muntelui cu cea a criptei. Templele din Kailasa nu sînt construite : s-a scobit muntele pentru a le degaja din el. Sînt afundate în munte şi noi n-am mai văzut nicicînd o asemenea încîlcire de catedrale în fundul unei crevase, fără etaje, fără turnuri şi ale căror bolţi încercuite de nervuri mă trimiteau cu gîndul la cuşca toracică a unor monştri legendari; de unde venea aşadar amintirea obsedantă a catedralei ? Din spaţiul nesfîrşit.' Etajele, îngropate într-o crevasă înspre Kailasa, domină, înspre cealaltă parte, imensitatea cîmpiei; deşi planurile templelor sînt opera geomancienilor, ansamblul d'e la Ellora păstrează misterul grotelor originare, hazardul geologic al unui haos străpuns de deschizături. Părţile cele mai întunecoase mă făceau să mă gîndesc la peşterile din Lascaux. Dincolo de o galerie a cărei penumbră duce o întreagă junglă de personaje spre vid, soarele cădea în cascadă peste o bătălie a unor monştri purtînd diademe cu nişte zei purtînd tiare, ale căror nenumărate braţe se încîlces'c într-o abundenţă de aurărie. Amintirea harababurii de la Madura dezvăluia în ce măsură această artă statuară este o artă statuară dirijată. Chipurile apelor sacre, *Ganga, Diumna,* par sculptate de olarii amforelor din epopeile divine. Duhurile zburătoare izolate sînt făcute cu o scriitură de flacără. Şi, în pofida lui Siva, în pofida

•

cumplitelor Mume, această flacără nu este cea a cadavrelor. Monştrii şi eroii de la Ellora ard peste un rug de gladiole roşii...

Cei mai mari sculptori ai acestor grote au vrut să capteze insesizabilul, mai bine sau altfel decît cei ce i-au precedat. „O, Doamne, tu care iei formele închipuite de cei ce cred întru tine..." Insă credincioşii nu născocesc formele zeilor: ei le recunosc. Rugăciunea care se impunea aici era mai tulbure si ea i se datora unui sculptor: „O, Stăpîne al tuturor Zeilor, fnvață-mă *în vise* cum să fac operele pe care le am în minte!" Nupentru că Ellora ar fi mai onirică decît atîtea alte temple, însă ceea ce domneşte aici şi la care rugăciunea hindusă face apel este domeniul imemorial al arhetipurilor şi al marilor simboluri, care-şi urmează viața nocturnă printre generațiile celor ce dorm, aşa cum spiritulj pentru cei ce se roagă acestor zei, îşi urmează viața prin ei înşişi. Temple, statui, basoreliefuri fac parte din munte ca o eflorescentă a divinului. Hinduişti, budişti, jaini, cu toții evocă un nevăzut pe care-l imită cu a'tît mai 'puțin cu cît reprezentările sale succesive sînt toate legitime'. Dialogul nemişcatei nirvana cu dansurile zeilor se face de la sine; dansul 'lui Siva pe care-l privesc trece cel drept al Esenței în momentul în care moartea o dezleagă de trup, de spirit şi de suflet. Şi acest dans, chiar şi la muzeu, nu ar putea aparține doar lumii artei; perfecțiunea sa, aici, nu este de ordin artistic, ci ține de ordinul enigmatic de convingător al mitului, al fiarei, al orhideei. Operă a zeilor. Nicăieri nu mai încercasem într-o asemenea măsură cît de mult orice artă sacră presupune că cei cărora ea li se adresează consideră ca asigurată existența unei taine a lumii, pe care arta o transmite fără a o dezvălui şi la care îi face să participe. Mă aflam în grădina nocturnă a marilor vise ale Indiei.

Se aşternea adevărata noapte. O umbră de un verde palid se aduna în rîpele de la Kailasa. Mi-am amintit de Nehru^şi de muntele său din Tibet: „Nu voi mai revedea Kailasa..." în falia care formează intrarea templului, soarele strălucea încă, roşu, peste mimozele sălbatice şi imensul praf al cîmpiei, ca şi cum s-ar fi reflectat în mare. Am ajuns la grotele budiste, cu 'rîndurile lor de asceți „ca nişte flăcări nemişcate la adăpost de vînt" ; apoi, la grotele jalne, cu masa lor romană. Insă Ellora însemna Siva.

Mergeam spre templul lui Mahalinga — simbol al lui Siva, şi unul din cei opt lingami sacri ai Indiei. Noaptea era deja deplină. Nu exista un templu, ci o terasă largă, la care se ajungea pe nişte scări ca de palat în ruină. *Lingă* era undeva

în întuneric. Mugetul surd al scoicii rituale s-a înălțat, urmat de imnuri şoptite şi de o muzică îndepărtată. Templul se afla desigur ceva mai departe şi, la

fel ca la Madura, era ceasul unirii dintre Siva şi Parvâti. Adevăratul loc de închinăciune era vidul, acele lespezi din *Râmâyana* apărute în lumina felinarului, acea tăcere a unei păduri fără de animale.

în noaptea încărcată de cosmogonii regale si divine, nu existase totuşi *niciodată* o Creație. Pentru Greşeala, Mîntuirea şi Judecata revelate de creştinism, lumea este un decor; pentru brahmanism, omul este un episod. Nu doar din cauza transmigrației: pentru că ciclurile fabuloase, care despart întoarcerile succesive de tenebre, au drept eroi zeu şi elementele. India simte infinitul aşa cum Iov simte măreția lui Iehova. Iar Kailasa şi această' terasă goală în care se vorbea despre zei de atîtâ vreme, şi aceste imnuri nocturne se aflau în comuniune spirituală cu Ființa prin mijlocirea infinitului, ca şi cum ar fi ^proslăvit Infinitul — care-l întîlneşte pe om în trecere... In templul din Chidambaram, acolo unde ar trebui să se găsească zeul sanctuarului, brahmanii arată un spațiu circular vid: „Iată-l pe Siva care dansează..." în centru arde camforul a cărui flacără nu lasă cenuşă.

Maya capătă la Ellora accentul său cel mai profund, pentru că pare anterioară religiilor, aşa cum stînca este anterioară chipurilor pe care ele le-au scos din stîncă rînd pe rînd. Şi în ochii lui Gandhi, ca şi în ochii asceților care-l întîmpinau pe prințul Siddhartha în pădure, ca şî în ochii poeților vedici care-şi semnau imnele cu nume de zei, mijlocul privilegiat al descătuşării fusese detaşarea. Obstacolul în calea descătuşării nu este'zadarnicul spectacol al lucrurilor, ci ataşamentul pe care li-l purtăm. Dorința este demonul din nenumărate religii. Iar pentru creştinism, demonul, începînd cu păcatul primordial, se affă în om; pentru India, ataşamentul se află m om sub forma unui demon metafizic, mai puțin o concu-

Siscență cît viața însăşi, robia omului, orb față de' esența care transcende şi sortit prin orbirea sa universului iluzoriu. Dacă toți zeii' ar fi murit, *maya* ar exista încă, pentru că hindusul'o poartă în el aşa cum creştinul poarta păcatul-Agentul invincibil pentru *maya* nu este acțiunea divină, ci condiția umană.

Imnurile încetaseră. Muzica de noapte a început.

De veacuri India cunoaşte muzica dimineții şi pe cea a nopții, asa cum noi o cunoaştem pe cea a dansului şi pe cea a funeraliilor. Ca pe vremea marilor pelerinaje şi ca pe vremea

cînd Kailasa era năpădită de junglă, la ora prescrisă omul efemer cînta stelele efemere. O lumină s-a apropiat. Purtători ai camforului care arde ca ofrandă, nişte brahmani aduceau florile de bun-venit.

Oraşul de unde se ajunge la Ellora este Aurangabad, o cetate musulmană

dominată de mormîntul soției lui Aurang-zeb, un Taj Mahal aspru înălțat peste trandafirii sălbăticiți, ceea ce mă făcea să mă gînd'esc la muzeul arheologic din Autun, o grădină de zarzavat în care stelele funerare celtice şi statuile romanice se iveau printre anghinare.

Oraşul din care se ajunge la Elephanta este Bombay.

Ca si Calcutta, Bombay, născut în secolul al XlX-lea, nu este deloc un oraş indian modernizat: este un oraş la fel de indo-englez cum Agra, Lahore sau Aurangabad s'înt oraşe indo-musulmane. Fortul Roşu a cărui gigantică poartă lăsa să iasă o cămilă singuratică, cupolele de marmură şi cele ca de turtă dulce înconjurate de păduri pline de veverițe, falsele clădiri victoriene — inspirate din ce catedrale, oare ? — peste care se cocoțau reclame uriaşe pentru dentişti, cu desenele lor cu invocări sanscrite, cocotierii plini de praf pe care se vedeau aruncate la grămadă cauciucuri vechi, toate astea se confundau în acelaşi decor derizoriu, de îndată ce se pătrundea în grotele sacre. Legătura lor cu adîncimile pămîntului sugera o întreagă Indie subterană, care ar fi vegheat tainic asupra Indiei satelor, asupra animalelor, procesiunilor purtătoarelor de amfore, arborilor impunători, în timp ce oraşele, himerice şi teatrale, se pregăteau să se întoarcă în țărînă. Grotele de la Ellora stăpînesc imensa cîmpie proscrisă şi blestemată pe care o domină, în timp ce grotele de la Elephanta par ascunse în insula lor în care golful strălucea de o bucurie helenică, sub goelanzii Mării Oman. însă toate grotele sînt unite prin întunericul lor sacru. încă de la intrarea în Elephanta, oceanul strălucitor dispărea, ca si oraşele, ca şi India englezilor, ca şi India mogulilor, ca şi India lui Nehru, ofrande perisabile oferite celebrei *Maiestăți,* triplul cap gigantic al lui Siva.

Nici fotografiile, nici măcar cinematograful nu pot da o idee de dimensiunile lui. Aceste capete, avînd cinci pînă la şase metri, sînt mai mici decît cele de la Bayon din Angkor; dar, colosale în comparație cu chipurile care le înconjoară, ele umplu grota, aşa cum Pantocratorul umple catedralele bizantine din Sicilia.' Ca şi Pantocratorul, acest Siva se termină mai jos de umeri fără a deveni bust. De unde şi senzația tulbure de cap tăiat şi de apariție divină. Nu este vorba doar

de „una din cele mai frumoase statui din India", oricîte sensuri ar putea fi date cuvîntului „frumoase".

Este vorba, de la prima aruncătură de ochi, de o capodoperă a sculpturii. O mască şi două profiluri monumentale, în pofida unei seducții care stă mai mult în aurării decît în chipuri, ale căror planuri (cel al ochilor, mai ales) sînt demne de operele cele mai de seamă.

Apoi, există Siva, caverna, sacrul. Ca şi cele de la Moissac, chipul acesta aparține domeniului marilor simboluri, iar ceea ce simbolul exprimă nu poate fi exprimat decît de el. Această mască cu ochii închişi peste curgerea timpului ca peste un cînt funebru este pentru Siva dansînd, care-şi înco-voaie la Ellora trupul ca o flacără solemnă, ceea ce acesta este pentru *Dansurile morții* din Sud, şi chiar pentru chipurile fabuloase de la Madura.

în sfîrşit, la fel ca pentru numeroase opere care formează tezaurul muzeului imaginar al omenirii, există o întîlnire între acțiunea artistică a operei, acțiunea sa religioasă şi o acțiune imprevizibilă. Cea a *faraonului Djoser* vine din faptul că degradarea sa a făcut din el un cap de mort, cea a *Victoriei din Samothrace* vine din faptul că destinul a invcniat monstrul perfect pe care oamenii l-au căutat în zadar în persoana îngerilor: aripile fiind brațele păsărilor, victoria nu e perfectă decît fără brațe. Linia celebră, care merge de la sfîrcul sinului la extremitatea aripii, s-a născut din amputare. Perfecțiunea (în acest sens) a lui Siva chema umbra sacră, absența de trup, fie el şi dansînd,'cele două profiluri încă nedesp'rinse din munte, masca cu ochii închişi — dar mai întîi creația unică prin care Siva de la Elephanta este şi *simbolul Indiei*

în grota vecină se psalmodiau versuri din *Bhagavad-Gîtă.* Ea este familiară tuturor hinduşilor. Fusese recitată în timpul priveghiului funebru al Jui Gandhi şi în cursul celor paisprezece ore ale incinerării. în tainică armonie cu templul subteran, cu statuia colosală a lui Siva, ea părea cîntecul însuşi al acelui sanctuar căruia nu-i datora nimic.

Atunci, stînd în picioare în carul lor cel mare

înhămat cu cai albi, Krishna şi Arjuna au făcut să sune

scoicile lor divine IarArjuna, cuprins de mare milă, a vorbit descurajat..

Cele două armate legendare ale Indiei sînt față-n față-Bătrînul rege împotriva căruia luptă Arjuna este orb-

Conducătorul carului său are puterea magică de a cunoaşte ceea ce se petrece pe cîmpul de luptă. El ascultă dialogul care începe, în mijlocul armatei inamice, în carul cu cai albi, între prințul Arjuna şi conducătorul carului său, care este Krishna şi' care va deveni zeitatea supremă. *Gîtâ* sînt cuvintele divine reproduse, prin magie, unui Priam orb închis în noaptea sa.

Arjuna îi priveşte pe cei ce vor muri, iar Krishna îi reaminteşte că, daca măreția omului înseamnă a se elibera de destin,' măreția războinicului nu înseamnă a se elibera de curaj. Aceasta este lupta fratricidă din epopei, iar pentru

noi tristețea troiană a lui Arjuna pare ecoul întristat din vocea Antigbnei:

Am triste presimțiri, o, Krishna Şi nu văd nimic hun în a-mi ucide

neamurile-n bătălie... Nu caut nici izbînda, nici puterea

supremă, nici bucuriile pămîntulul Şi la ce e bună puterea, la ce

e bună bucuria — lacee bună viața ? O altă voce a răspuns psalmodiind, aşa cum, în poem, Krishna îi răspunde lui Arjuna:

Tu ptîngi nişte oameni pe care n-ar trebui să-iplîngi, Si rosteşti zadarnice vorbe de înțelepciune, înțeleptul nu-iplînge nici pe cei vii, nici pe cei morți. Căci noi n-am încetat nicicînd

să existăm, eu, sau tu, sau aceşti regi; Şi nicicînd nici unul din noi nu va

înceta să existe de acum înainte...

Această psalmodie începea Revelația pe care însoțitorii mei o ştiau pe de rost, ritmată în beznă de zgomotul îndepărtat al oceanului şi străpunsă de țipetele goelanzilor: cîntecul zeității care transcende, însuflețeşte şi distruge lumile, şi al spiritului care transmigrează prin corpuri şi suflete, pe care poemul îl numeşte *doar Acesta : Acesta nu va înceta nicicînd de a fi;*

nenăscut, etern, veşnic, Vechi. Acesta nu-i ucis atunci

cînd trupul e ucis. Precum cel ce tepădînd veşminte

învechite ia altele noi, Tot astfel, cel ce este întrupat Leapădă trupurile învechite...

Ultima strofă o auzisem la Benares. îşi pierdea aici accentul propriu incinerărilor; iar urmarea'afla în aceste divinități lipsite de privire o solemnitate mai mare decît în ruguri:'

Cei care cunosc ziua lui Brahma, care

ține o mie de vîrste, Şi noaptea lui care nu ia sfîrşit decît după

o mie de vîrste,

Aceia ştiu ce-i ziua şi ce-i noaptea... ...Şi întreaga mulțime a ființelor, tot

readusă lâ existență} Se topeşte la căderea nopții şi renaşte

o dată cu zorii..

...Şi toate cele create sînt cuprinse în mine Ca într-un vînt mare care neîncetat

se mişcă în spațiu... ...Eu sînt Ființa şi Neființa, nemurirea

şi moartea...

Unul din însoțitorii mei a răspuns psalmodiei îndepărtate printr-unul din cele mai celebre versete ale poemului, iar vocea i s-a răspîndit printre stîlpii enormi, înăbuşită şi totuşi repercutată de tavanul scund al grotelor:

Cine ar putea ucide nemurirea ?... Pentru cei ce psalmodiau, acest răspuns care urca

dinspre tăcere era oare la fel de tainic firesc cît fusese şi urarea mea pentru perechea sărmană din Madura ? Tăcuseră. La Benares recitisem *Gîtâ.* Din umbra sa subterană, din tot ce datorează brahmanismului anterior, se detaşau, în chip confuz, ca şi figurile din acele grote, propovăduirea divină a iubirii, pe care brahmanismul o dispreţuia, şi, mai cu seamă stoicismul cosmic căruia îi datorează poemul gloria sa. în inexorabilul mers de constelaţie care este reîntoarcerea la origine, omul se uneşte cu Dumnezeu atunci cînd descoperă identitatea sa cu el şi'cînd observă Legea, care este datorie de castă. Acţiunea este necesară, căci trebuie ca planurile divine să se împlinească : nu tu îţi vei ucide părinţii, îi spune Krishna lui Arjuna, ci eu. Iar acţiunea este purificată de viaţă, iar omul este într-o comuniune suficientă cu Dumnezeu pentru a i-o consacra în chip de sacrificiu.

...Ştiau asta, cei Vechi, lacomi de izbăvire

Şi ei au acţionat.

...Pentru mine, o Principe, nu există nimic în cele

trei lumi Care să merite să fie cîştigat

Iar eu să nu fi cîştigat; şi n-am renunţat la acţiune.

Pune pe acelaşi plan plăcerea şi necazul, cîştigul şi pierderea, victoria

Şi înftingerea şi încinge-tepentru luptă... Pentru însoţitorii mei, clipa aceea ilustră era o clipă eternă. Totuşi, sculpturile care mă înconjurau în umbră şi *Gîtâ* însăşi exprimau mai puţin stoicismul sacru al ultimelor versete decît comuniunea in care se transformase austeritatea metafizică: mistica pe care brahmanismul o descoperise ca şi budismul, creştinismul şi Islamul. Chiar dacă n-ar fi fost recitate într-o altă grotă versetele comuniunii, metamorfoza credinţei ar fi fost la fel de prezentă cum este Sfîntul Petru la Roma,' atunci cînd ne amintim acolo de catedralele noastre. India este obsedată de imaginea valurilor mereu diferite ale fluviilor mereu asemănătoare, iar sufletele succesive ale religiei sale treceau prin faţa lui Siva, precum armatele sale de odinioară prin faţa ru'gurilor'sacrificiilor. Vechiul Testament al *Upanisnadelor* devenise Noul Testament din *Gîtâ.* în străfundul timpului se afla imnul lui Kali:

Tu, Maică a Binecuvîntărilor,

Tu, cumplită Noapte, Noapte a minciunii, Noapte a morţii,

Noi ne închinăm ţie !

Şi, mult după Elephanta, parabola rugăciunii: *Mă rog în van, îi spune învăţătorului fiica discipolului. — Ce iubeşti tu cel mai mult pe lume ? — Pe copilaşul fratelui meu. —■ Reculege-te, gîndindu-te doar la el, si vei vedea că el este Krishna. Doar iubirea îi vindecă pe cei orii*

Meditaţia capetelor uriaşe ale *Maiestăţii* asupra veşniciei şi asupra timpului, prizonieri înlănţuiţi ai'Sacrului, părea de asemenea o meditaţie asupra destinului care conduce religiile, de la veneraţie la iubire, aşa cum îi conduce pe oameni, de la naştere la moarte — daf sub care rămînea o invincibilă permanenţă. Dacă *Bhagavad-Gîtâ* este prezentă în atîtea locuri sacre, este pentru că ea o exprimă ; ca şi *Majestatea,* ea este India. Gandhi încercase

să o traducă.' Cel mai mare dintre *modernii* care renunţaseră la acţiunea violentă considera acţiunea, practicată în spiritul de abandon în voia Dumnezeului său, drept forma supremă a renunţării. „Devotamentul faţă de poporul meu este unul din aspectele disciplinei pe care mi-o impun pentru a-mi elibera sufletul. Nu am nevoie să caut refugiu într-o grotă : îmi port grota în mine însumi." *Sigură este moartea pentru toţi cei ce se vor naşte, Şi sigură este naşterea pentru toţi cei ce au murit...*

Noaptea se lasă peste morţii ultimei încleştări, după bătălia celor şaptesprezece zile.' Rarii supravieţuitori s-au retras în pădure ca să moară acolo ca nişte asceţi. Răpitoarele aşteaptă cu răbdare, iar alături de săbiile căzute care oglin-desc m luciul lor luna, nişte maimuţe, asemănătoare celor ce mă însoţeau la Madura, ating cu un deget curios ochii morţilor.

Afară treceau fete, cu cîte o floare roşie în mînă. Goelânzii din Oman se tot încrucişau pe deasupra jolfului care strălucea în lumină. O şalupă ne-'a adus îndărăt. Bombay, bazar smintit care se crede un oraş, se înălţa treptat deasupra apei, iar noi ne îndreptam spre arca uriasâ a porţii Orientului. Ea veghea uneori asupra pacheboturilor engleze ca un templu marin asupra unei flote de război. Astăzi, acosta doar şalupa noastră care venea dinspre India eternă. La nivelul oceanului străluceau reactoarele atomice...

Trebuia să ne întoarcem la Delhi în zori. Pentru seară, fusese pus la dispoziţia mea fostul *bungalow* al guvernatorului, în vîrful peninsulei. Era un loc trist ca toate casele nelocuite de la marginea golfului. Grădina, cu un aer încă şi mai nelocuit în pofida prezenţei cîtorva grădinari tăcuţi, părea un cimitir al ofiţerilor din armata Indiei. Iar armata Indiei era la fel de departe ca şi cavalerii lui Akbar...

Pasiunea pe care mi-au inspirat-o cîndva Asia, civilizaţiile dispărute, etnografia, ţinea de o surpriză esenţială în faţa formelor pe care le-a putut lua omul, dar ţinea şi de lumina pe care orice civilizaţie străină o proiecta peste civilizaţia mea, ţinea şi de singularitatea sau arbitrariul pe care ea le revela în vreunul din aspectele sale. Tocmai regăsisem acum una din cele mai profunde şi complexe întîlniri ale tinereţii mele. Mai complexă decît întîlnirea cu America prehis'panică, pentru că Anglia nu a distrus nici preoţii, nici războinicii Indiei, şi pentru că încă se construiesc acolo temple închinate vechilor zei. Mai complexă decît întîlnirea cu Islamul şi cu Japonia, pentru că India este puţin occiden-talizată, pentru că ea desfăşoară mai amplu aripile nocturne ale omului; mai complexă decît întîlnirea cu Africa prin elaborarea sa, prin continuitatea sa. Departe de noi în vis şi în timp, India aparţine Vechiului Orient al sufletului nostru. Ultimii rajahi nu sînt nişte faraoni, dar brahmanii din Benares îi evocă pe preoţii lui' Isis, fakirii l-au făcut să

viseze pe Alexandru, iar păunii în palatele goale din Amber îmi amintiseră de mulțimile din Chaldeea uluite de solii regatelor indiene „ale căror păsări ştiau să-şi înfoaie coada ca *o* roată". Iar acest alt Egipt, în care poporul şi credințele abia

de s-ar fi schimbat din vremea lui Ramses încoace, era, fără îndoială, ultima civilizație religioasă, cu siguranță ultimul mare politeism. Ce poate fi Zeus în fața lui Siva ? Singurul zeu antic al cărui limbaj să fie demn de India' este zeul fără temple: Destinul.

Din această civilizație, ce cunoşteam eu cu adevărat ? Artele ei, gîndirea ei, istoria ei. Ca şi'despre marile civilizații moarte — cu diferența că auzisem muzica ei şi că întîlnisem cîțiva guru, lucru care nu era lipsit de importanță într-o țară a cărei gîndire religioasă exprimă un Adevăr care nu trebuie înțeles, ci trăit: „Nu trebuie să crezi în nimic ce n-a fost mai întîi încercat". Nu aveam îngîmfarea de a „cunoaşte" — în treacăt... — o gîndire care rezistase la şaptesprezece cuceriri şi la două milenii; încercam să-i captez marile frămîntări care mă preocupau.

Omul poate simți prezenta Ființei universale în toate ființele, şi pe cea a tuturor ființelor fn Ființa universală; el descoperă atunci identitatea tuturor aparențelor, fie ele şi plăcerea si suferința, viața şi moartea, in fața lui însuşi şi în interioruf Ființei; el poate atinge în el însuşi esența care transcende sufletele sale transmigrate şi poate simți identitatea ei cu esența unei lumi de eternă reîntoarcere, căreia el îi scapă prin inefabila sa comuniune cu ea. Există însă în gîndirea Indiei ceva fascinant şi fascinat, care ține de sentimentul pe care ni-l dă de a urca îin munte sacru al cărui vîrf se îndepărtează mereu; sentimentul de a înainta în întuneric la lumina tortei pe care ea o poartă. Cunoaştem această mişcare prin cîțiva din sfinții şi din filosofii noştri; însă doar în India Ființa, cucerită' de la aparența şi metamorfoza universale, nu se desparte de ele, ci devine uneori inseparabilă „la fel ca cele două fețe ale unei medalii" pentru a sugera drumul unui inepuizabil Absolut care ar transcende pînă şi Ființa...

Bineînțeles, cuvîntul Ființă traduce defectuos noțiunea de Brahma'n increat, Zeitatea supremă — la care cel înțelept ajunge prin ceea ce este mai profund în suflet, şi nu prin spirit. Zeii nu sînt decît mijloace diferite de a ajunge la ea, şi „fiecare ajunge la Dumnezeu prin propriii săi zei." Pe el încearcă Buddha să-l distrugă în prima sa predicare, atunci cînd dă drept sfîrşit ultim al extazului ceea ce el numeşte cu măreție: pacea abisului.

Superstițiile se învîrteau ca un stol de efemeride fascinate în jurul acestei înalte gîndiri. Ea însuflețea toate templele pe care le văzusem, cît şi Benaresul. Dar

ce prost lumina ea imensul popor care mă înconjura! întîlnisem oameni de

castă brahmanică, dar nu preoţi: intelectuali, artişti, diplomaţi — şi pe soţiile lor; cîteva figuri importante şi nenumăraţi oameni politici,' rasă necunoscută la începutul veacului. Nici un negustor, nici un ţăran. Singur în acea grădină tristă a unui oraş enorm în fata celei mai religioase dintre ţări şi, neîndoielnic, cea mai afectuoasă din lume, nu-mi aminteam decît de o mulţime uriaşă şi mută ca şi animalele ei prietenoase. Mulţime hindusă'mâi curînd decît indiană : ogoarele ei semănau cu ogoarele din Franţa, visele ei nu semănau cu visele franţuzeşti. însă ceea ce evocam în contrast (mai precis: ceea ce era evocat în mine) nu era o mulţime creştină: era mulţimea de la metrou, şi mai ales cea pe care o cunoscusem cel mai bine: cea' din război. Spiritualitatea Indiei mă făcea să mă gîndesc fugitiv la preotul din Glieres, dar mulţimile hinduse, pentru care moartea dă un sens vieţii, mă făceau să mă gîndesc cu severitate la oamenii de pe meleagurile noastre, pentru care moartea nu are sens; umbrele care, de veacuri, aşezaseră o floare purpurie de *hibiscus* la picioarele unui zeu negru sau la poalele unui copac asemănător cu binecuvîntarea divină, fraţi ai ţăranilor de la care nu păstram decît zîmbetul trist care o salutase poate pe Semiramis, micii negustori fraţi ai atîtor alţi mici negustori, îmi vorbeau de toţi oamenii noştri fără castă pe care îi văzusem în faţa morţii.'

Dincolo de grădina în care nu se auzea zgomotul valurilor, golful strălucea încă; goelanzii din Oman se vor tot încrucişa zburînd pînă la căderea nopţii. M-am întors în *bungalow-ul* pustiu al ultimului guvernator al Bombayului, pentru a citi ceea ce scriam în 1940 despre camarazii mei care se băteau şi mureau în zadar...

1940

Un drum mereu acelaşi, mărginit de copaci, mereu aceiaşi, şi pietrele Flandrei mereu Fa fel de tari sub şenilele tancurilor noastre. Plictiseala convoaielor pe drumurile de cîmpie. Ultimul nostru drum de sîcîială; de acum, va fi ori exaltare, ori teamă: urcam spre liniile frontului. Atenţia noastră ardea mocnit sub abrutizare, căldură, vuietul motoarelor şi duruitul şenilelor care păreau că ne ciocănesc în capete'la fel ca şi pe drum. Ştiam cum arată chipurile noastre cînd ieşeam din tancuri după[1] o etapă lungă, cu feţele înmuiate şi ochii clipind de oboseală, feţele noastre de comici de sub căştile de pedestraşi...

' La infinit, noaptea flamandă. în spatele nostru, nouă luni de cazarmă şi de cantonamente; atit cît este necesar ca să creezi un om!

Cu nouă luni înainte mă aflam într-un hotel din Quercy. Servitoaţele nu se mai dezlipeau de radio. Erau nişte femei bătrîne. într-o dimineaţă, mă întîlnisem cu

două din ele pe scară: urcau spre camera lor cu paşi mărunți si grăbiți, iar pe chipurile lor răbdătoare şiroiau lacrimi. Aşa âffasem câ armata germană intrase în Polonia.

După-amiază văzusem, la Beaulieu, afişele mobilizării. Biserica din Beaulieu are unul din cele mai frumoase timpane romanice, singurul în care sculptorul a reprezentat, în spatele brațelor lui Hristos deschise peste lume, pe cele ale crucifixului ca 6 umbră profetică. O aversă tropicală inundase satul. în fața bisericii se aflã o statuie a Fecioarei; la fel ca în fiecare an de cinci sute de ani, pentru a serba culesul viilor, podgorenii prinseseră^ de mîna Pruncului unul din cei mai frumoşi ciorchini. în piața pustie, afişele dezlipite începeau să atîrne; picăturile de apă de pe ciorchine alunecaseră din strugure în strugure şi căzuseră cu un clipocit uşor în mijlocul unei băltoace, una după alta, în tăcere.

Tancurile noastre mergeau spre liniile germane. Eram patru într-al nostru. N-aveam altceva de făcut decît să ne

ținem de drumul ăsta nocturn şi să ne apropiem de război, bare în noaptea asta urma să murim ?

îi văzusem pe anonimi plecînd cu miile, la începutul lui septembrie, asemeni celor trei camarazi ai mei: cinci milioane de bărbați se adunaseră în cazărmi fără să zică nimic.

în Piața Moulins, difuzorul anunțase primele lupte. Se făcea seară. Două sau trei mii de mobilizați ascultau, stîngaci în uniformele lor noi pentru că acestea erau noi, sau în cele vechi pentru că erau murdare: nimeni nu scotea o vorbă. Pe toate drumurile, oamenii veniseră spre cazărmi, iar femeile, amărîte, duseseră caii la rechiziție. Cu hotărîrea pe care o au țăranii în fața unei inundații. Se'mobilizau oamenii împotriva flagelului.

Astfel cei trei camarazi ai mei mergeau în noaptea aceea spre tancurile şi tunurile germane, pe drumul monoton.

Bonneau, mecanicul, se afla cu siguranță în habitaclu. (în toate acele tancuri care, înşirate unul în spatele celuilalt, urmau drumul în întuneric, riu exista mecanic care să nu-şi fi părăsit maşinile: la dracu' cu regulamentul!) Cum nici unul din noi nu-l putea auzi, fără îndoială că vorbea de unul singur, monologul lui fiind complet acoperit de duruitul şenilelor.

Cînd sosise la escadron în urma jandarmilor, în haină de piele, neras, avea o asemenea mutră încît căpitanul îl trimisese imediat sub ordinele unui boxer profesionist. Care-l luase în primire pe Bonneau cu mare teamă. Rar mi s-a

întîmplat să văd un curaj adevărat la zeloşii boxului.

De altfel, nu s-a produs nici o încăierare. Doar stinghereală, la început. Bonneau sosise în uniformă de proxenet, obişnuit să inspire dispreț sau teamă, vrînd să inspire teamă cu âtît mai mult cu cît avea parte mai mult de dispreț. însă soldații nu prea se țin de dispreț, iar cînd Bonneau întreba, împingîndu-şi falca înainte : „Ce te zgîieşti la mine aşa ?", îi răspundea cîte unul distrat: „Eu ? păi, nici măcar nu'mă uit la tine!..."

Spunea că ucisese un om într-o încăierare, ceea ce era fără îndoială Jfols, căci atunci ar fi fost trimis la batalioanele disciplinare. însă biroul n-a întîrziat să comunice dormitoarelor cazărmii că livretul lui avea înscrise trei condamnări pentru rănire. Oamenii de rînd sînt mult mai puțin sensibili decît cei din burghezie la romanescul asasinatului: în ochii lor, asasinul nu-i decît o specie deosebită, cum ar fi lupul. Problema era de a şti dacă Bonneau aparținea cu adevărat

speciei, dacă „toate astea, erau lucruri adevărate sau lăudăroşenii."

Singurul care credea în romanescul ăsta era el. Poveşti din închisoare, ințîmplări cu proxeneți, afirmații că „voia să lase să-i crească cioc" ca să aibă dreptul de a nu se rade şi ca să păstreze astfel o mutră adevărată de asasin; şi accentul său de mahala, şi cîntecele deocheate în timpul corvezilor de curățenie, la care era permanent condamnat. Copilul nenorocului... Cînd întreg escadronul, îngrămădit pe o scară, aştepta distribuirea bocancilor, se auzea dintr-odată *Legionarul,* apoi începea un monolog: „Ah, am avut o femeiuşcă, una mişto ! Ce-o mai iubeam ! Mi-au omorît-o porcii ăia !..." Se ghicea o întîmplare cu un spital în care „ei" erau totodată medicii şi cei ce acceptă legea; iar neîncrezătorii lui camarazi de dormitor, deşi dîndu-si coate cum fac colegienii în fața celui care face pe bufonui, pregăteau complicate stratageme pentru ca el să nu cadă niciodată paznic de cameră. Ei făceau astfel cunoştință cu folclorul guristului: victima societății, pe care beția sau erotismul l-au alungat din societate; veşnicul nesupus al batalioanelor disciplinare; proscrisul care luptă de unul singur împotriva întregii poliții în vreun oarecare Fort-Chabrol; genul de Bonnot (căruia Bonneau al nostru nu uita desigur că aproape îi purta numele) care trage asupra prefectului pe sub braț; dar mai ales proxenetul eroic şi sentimental, porc, dar corect, credincios prietenilor şi asasin din dragoste, care, evadat de la ocnă, îşi sfîrşeşte in burta caimanilor din Maroni existența saturniană. Căci infernul lui Bonneau, fie că damnații săi erau epici sau ticăloşi, nu avea decît un cerc, şi acela era un cerc de victime.

Atunci cînd adusese un cintezoi rănit şi pretinsese că o să-l crească, teama

sporise: pentru camarazii mei, orice asasin era mai întîi un nebun.

Fiecare dormitor avea camuflaje cu atît mai ingenioase cu cît stingerea luminilor era mai riguroasă. Subofițerii scoteau becurile, însă alte becuri ieşeau din sulurile de ia căpătîiul patului, la momentul cuvenit! într-o seară, două prize încetînd să mai funcționeze, Bonneau a declarat „că el lucrase la electricitate"*, s-a războit clandestin cu tablourile electrice ale clădirii şi el ştie ce a făcut şi a dres încît, seara, nici o priză nu mai funcționa nici în dormitorul lui, nici în celelalte patru. Prin întuneric se auzea mîrîind : „Cine mi-a băgat pe gît nişte țipi ca ăştia ! — O adevărată pacoste, asemenea sfrijiți! — Hu, car'e-s electrician, n-aş avea curaj să mă bag dacă'nu mi se zice, da'atunci!" După felul în care a fost

trîntită uşa primului dormitor, toți au înțeles că el era cel care se întorcea, s-a făcut linişte. Apoi a început o ceartă pe înfundate şi apoi o voce s-a auzit, foarte limpede, calmă si dură, care' nu era cea a brigadierului-boxer: „Ascultă la mine, Bonneau, începi să ne calci pe nervi. Mie nu-mi pasă de tipii duri. Dacă se bagă să-mi strice becul, o să fie de rău. Si dacă nu-ți place, uită-te la mutra mea. (A apărut un chip, luminat din'plin de o lanternă). In felul ăsta, dacă vrei să dai de ea mîine dimineață, n-o să-ți vină prea greu !" Era prima dată că-l auzeam pe Pradă.

Şi Bonneau a început să explice în beznă „că nu era vina lui, că era curentul..., că siguranțele..." Aşteptam ca toți să spună că-i era frică: impresia generală a fost „că nu se dezumfla el aşa uşor, că era corect, că nu insista atunci cînd ştia că e de vină..." Aşadar nu era el chiar aşa de nebun. Escadronul era pregătit să-l adopte; însă dormitorul rămînea fără lumină.

Un conducător de tanc, fost şofer de autobuz, a început să cînte *Micul Quinquin.* Se aflau aici o sumedenie de soldați din Flandra, însă nu amintirea era ceea ce dădea atîta forța melopeii, ci încetineala. Făcea din ea un cîntec funebru şi, aşa cum regăsea astfel ritmul baladelor, tot aşa regăsea timbrul lor nazal, ca şi cum ar fi fost de ajuns o voce amărîtă în acel întuneric pentru a reda întregul său sens unui cîntec de mizerie. Şi soldații au tot cerut să cînte cuplet după cuplet, aşa cum cereau la cantină pahar după pahar, hotănți să se îmbete în acel război asemănător cu o închisoare.

Cîntărețul, sătul de muzica aceea lipsită de glorie, a început marea arie' din *Tosca.* O tăcere jenată a urmat ultimelor urlete, şoferul a mormăit furios: „Bine atunci, dacă asta nu le place domnilor!", s-a întors să se culce, iar la tristețea primului cîntec s-a adăugat stinghereala unei comuniuni distruse. Uitaseră deja de

Bonneau. Fiecare s-a afundat în amărăciunea lui personală. Cine a scos oare primul din portofel fotografia nevestei pentru a se uita la ea la lumina clandestină a unei lanterne ? Cinci minute mai tîrziu, poze circulau între grupulețe, cîte patru-cinci chipie adunate în jurul unei luminițe, pozele de amatori căzînd dintre degetele groase pe paie su'b ocări. Fiecare, de altfel, se sinchisea prea puțin de nevestele celorlalți şi nu le privea decît pentru a şi-o arăta pe a sa. Şi totuşi, în acea lumină potrivită confidențelor, ele apăreau câ nişte' secrete, rochiile sugerînd dintr-o dată viața soților mai bine decît ar fi făcut-o fotografiile lor în

civil. Nevasta lui Pradă era o gospodină zdravănă, cu părul lins de-o parte şi de alta a cărării; Bonneau, singurul, avea patru fotografii,' una mai tîrfă decît alta. Şi micul Leonard, cu nasul ca o sfeclă — radiotelegrafistul tancului nostru — reticent şi lăsîndu-se rugat, a sfîrşit prin a scoate o carte poştală, o fată foarte frumoasă într-un sclipitor costum de pene. Cîteva rînduri erau scrise sub poză. Iar amicii, cu capetele lipite unul de altul sub nasul lui Lăonard luminat fantastic de jos în sus, descifrau apropiind becul: „Micuțului meu motănel Louis", şi semnătura unei glorii a music-Jiâll-ului.

Lăonard fusese pompier la Casino de Paris. în fiecare zi privea, cu aceeaşi admirație, steaua cum se întoarce de pe scenă, roşie din pricina aplauzelor. Nu-i vorbise niciodată. Chipul lui putea să te înduioşeze, în ciuda nasului nemaipomenit : avea nişte ochi blînzi'ca de prepelicar şi acel aer de tristețe sfîşietoare pe care-l poate avea uneofi o expresie care habar n-are de orgoliu. Să fi fost dansatoarea mişcată de acea neistovită admirație, să fi avut doar un capriciu'? într-o seară de mare succes,' în vreme ce urca scara, încă se mai auzea publicul strigînd „bravo", ea l-a luat în loja ei şi s-a culcat cu el. „Partea cea mai tare a fost că... în fine, cînd eram împreună, i-au căzut ochii pe uniforma mea de pe scaun şi atunci mi-a zis, de ai fi spus că-i gata s-o ia la goană: «Ah, ia' să-mi spui, nu eşti cumva de la poliție ? — Nici vorbă, sînt de la pompieri... — Pentru că, dacă nu-i aşa...» E tare, nu ? Mă vedea seară de seară şi habar n-avea cum e uniforma de pompieri... Noi, sîntem doar soldați... Avem focul în sînge !... Apoi, să nu uit că pe vremea aia eram mai tînăr..."

Pentru toți visul exista, Marlene Dietrich, sau Mistinguett, sau ducesa de Windsor; dar rămînea visul. Şi ei nu-l considerau pe acel camarad căruia îi vorbiseră zî'nele — aiuritul dormitorului — drept un simplu băftos, ci drept un predestinat : căpşorul lui creț cu nas roşu era pentru ei dovada prezenței misterioase â dragostei; ceea ce-i fascina fără ca ei să-şi dea seama în capriciul

starului de cazino, era filtrul Isoldei.

„Şi ia zi, ce s-a mai întîmplat după ? a întrebat corul, şi degetele tremurau tot trecînd de la unul la altul poza.

— în zilele următoare, n-a mai făcut nici un semn; atunci, am înțeles..."

Răspunsese fără ranchiună, chiar şi fără resemnare; era de acord cu ce se întîmplase. în aprobarea generală. Ereditatea nu-i făcuse pe camarazii mei dezinvolți cu fericirea.

Bineînțeles, cel mai mare succes, după poza lui L6onard, l-au avut cele patru poze ale lui Bonneau. Acesta cu siguranță intra în escadron. Şi, încetul cu încetul, văzîndu-l cum se apleacă în timpul marşului ca să adune de pe jos un cuțit de cizmar, văzîna cum îl pune în cartuşieră şi începe să dea din nou din gură: „Nu-s veritabile, chestiile astea!", terminînd cu invariabilul: „Poate fi de folos !", înțeleseseră că în sperietoarea aceea se ascundea un peticar; toată lumea ştie ce este un peticar. Apoi, timpul dăduse la iveală un alt personaj, respectuos cu preoții: „Bătrîna mea nu m-a-nvătat mare lucru, da' m-a-nvățat sâ'-i respect pe oamenii ăştia ! £>e ce le-a luat statul tot ce aveau ? Eu zic că ăsta-i furt f Treaba asta au pus-o la cale alde Rothschild, bancherii, tipii de teapa lor: mereu iau tot de la săraci!"; un personaj care arbora medalia de ocupație a zonei Ruhr; care-l venera pe căpitanul de Mortemart'„pe care l-am avut la husari, la Strasbourg, nu era ca mămăligile astea de aici, ştia să comande, era în stare să renunțe la galoane şi să-i'spună unui tip: Ieşi afară de eşti bărb'at!"; gata să se închipuie soldat model', dacă ar fi fost numit brigadier, un tip cu inimă bună şi zurbagiu, fără a fi în stare totuşi să renunțe la indignare, înscris în sindicatele patronale şi respectuos cu respectabilitatea. „Haide, Bonneau, spusese locotenentul, nu eşti dumneata aşa de rău pe cît vrei să pari! — Eu, domnule locotenent, păi eu nu-s rău! Ăilalți m-au făcut să devin rău..." Şi gura lui cu buze groase se'țuguia, sprîncenele lui negre se înălțau, şi aveai impresia că masca lui de „teroare" smulsă îi dezvăluia sufletul, incurabil copilăros.

Nu-i purtase pică lui Pradd pentru vorbele lui. Eram camarazi de tanc şi ne duceam adesea împreună la cantină; de îndată ce Bonneau începea să o ia razna, Prad6 ridica din umeri, se uita la el şi tăcea. Bonneau începea să se bîlbîie şi simțea că se află confruntat cu cealaltă rasă — cea care nu visează niciodată.

Aşa ne-am pomenit înaintea unui litru de vin roşu, la terminarea conferinței la care fuseserăm trimişi, cîte patru, ca să aflăm de la un locotenent simpatic

necesitatea de a dezmembra Germania. Prad6, închis precum asiaticii de la care avea chipul plat şi ochii oblici, spusese fără să mă privească, cu accentul lui din Răsărit şi debitul lui foarte lent:

„în legătură cu ceea ce i-aţi întrebat pe băieţi: ce cred despre discursul tinerelului tras de sfori. Prade"' crede că, dacă li se vorbeşte unor soldaţi, e un lucru, iar dacă li se vorbeşte unor cetăţeni francezi,'e cu totul altceva. Ca soldat,

sînt gata să ascult totul; n-o să aud mai multe decît am auzit! Dar dacă mi se adresează mie, ca cetăţean, atunci nu mai e acelaşi lucru. Nu mai e acelaşi lucru !"

Orice ar fi spus, părea că răspunde furios vreunui nevăzut mincinos.

„în cazul ăsta, nu-mi place că vor să mă facă să gîndesc cu forţa. Nici că mi se spun tîmpenii. îi ştiu eu pe nemţi; îi ştiu eu bine ! Cînd au venit la noi în '915', toată lumea era în pivniţe. Loveau în uşi cu paturile puştilor; eram un ţînc, m-au trimis să le deschid. Tremuram tot... Unii ne-au dat scatoalce, alţii ne-au dat pîine. Ca peste tot."

' A repetat, împingîndu-şi în faţă maxilarul ştirb, tot indignat împotriva nevăzutului mincinos':

„Ca peste tot!"

Şi, pe acelaşi ton:

,,Şi ei, nu-şi dau nici măcar osteneala să vorbească de cetăţeni! Toate astea nu-s decît vorbe goale pentru a te face să comiţi fapte dezgustătoare.

— Care?

— Nu se ştie; dar îţi dai seama după, îţi dai seama după.."

Adesea, părea că soldaţii alături de care trăiam erau dintr-o altă epocă. Avusesem impresia că aud, ascultîndu-l pe Prad6, vechea demnitate republicană, o voce abia schimbată de un secol încoace. Se împrietenise cu mine, îmi mărturisise că unul din fraţii săi, un exaltat, se întorsese de la brigăzile din Spania.

„Şi cînd te întorci de acolo, Prad6 e cel ce vi-o spune, nici nu mâi merită osteneala să cauţi de lucru !..."

însă, într-o zi, venise să mă caute şi cu aceeaşi voce înceată, cu accentul care părea că subliniază tot de parcă ar fi bătut cu pumnul în masă :

„Ordonanţa căpitanului se cară. Să fii ordonanţă, în armată, nu-i încă ceva rău..."

Aşteptasem. Atunci cînd venea la mine în felul ăsta, începfnd cu vreo afirmaţie generală, o făcea ca să-mi ceară ajutor sau sfat. Continuase:

„Nu-i ceva mai rău ca un ofiţer...

— Atunci, de ce să te bagi în ghearele lui şi într-o meserie de servitor ?

— Servitor, cine nu-i servitor aici ? Eu zic că dacă eşti ordonanță, ai de-a face mai mult cu femeia decît cu nebunul. Un om serios care-si face treaba, zic : care-şi face treaba, omul ăsta ajunge să fie lăsat în pace. Cu un ofițer şi cu toți cei ce

se află între el şi noi, nu eşti niciodată lăsat în pace. O femeie nu-i decît o femeie; în orice caz ea n-are galoane!"

Nu voiam să folosesc cuvîntul demnitate, făceam peri-fraze; însă el îl folosise imediat: „Demnitatea, dacă un bărbat o are, o are pretutindeni; fără ea, eu zic că el n-o are nicăieri!"

Fiul lui era singura parte de absolut din acea umilitoare şi posacă aventură care este viața. Cînd m-a întrebat dacă eu credeam că războiul va fi lung, h-a făcut-o ca să afle cît timp va petrece în armată:

„Are unsprezece ani, puştiul meu; ceva mai mult decît aveam eu în celălalt război. Asta a fost ceea ce m-a împiedicat să învăț. Au ştiut totuşi să mă trimită la catehism, dar n-au ştiut să' mă trimită şi 'la scoală... E isteț, puştiul, e isteț... Ar fi putut avea o bursă... Unde s-au dus bursele, cu războiul ăsta ? Ca el să continue să învețe ar trebui ca eu să muncesc, iar eu muncesc acum făcînd pe prostul cu puşca în mînă. Iar mai tîrziu, dacă pierde doi ani, n-o să mai fie nimic de făcut, o să fie prea tîrziu... în familie, el e primul care ar fi putut să aibă carte!... Oricum, la vîrsta asta, un puşti trebuie să fie îndrumat... Eu, încă aş mai putea. După ce şi-ar ti luat certificatul, ar fi fost gata,' dar acum, încă aş putea, in afară de ortografie. Aritmetica, am tocit-o dinadins... Pot să-l îndrumez. Nevasta, ce poate ea face ?

Vine dintr-o familie cu mulți copii..."

Şi, cu tonul categoric pe care-l avea adesea, de data asta melancolic:

„Nu-i deşteaptă..."

El era cel care conducea. Şi cum, pe tancurile noastre recente totuşi, semnalizarea nu funcționa între şeful tancului şi conductori eram uniți prin două sfori, legate de brațele lui şi pe care eu le țineam în mînă.

Cu tot vacarmul şenilelor, ni s-a părut dintr-odată că regăsim liniştea: tancurile părăsiseră drumul. Ca şi barca eliberată din nisip, ca şi avionul care decolează, intram în elementul nostru; muşchii noştri crispați de vibrația blindajului, de uruitul continuu al şenilelor pe drum, se destin-deau, se acordau cu pacea clarului de lună...

Timp de un minut am mers astfel, eliberați, printre livezi înflorite şi porțiuni de ceață. în mirosul de ulei de ricin şi de cauciuc ars, îmi țineam cu nervozitate

sforile; gata să opresc tancul pentru tir: tangajul, chiar şi pe cîmpurile astea aparent netede, era prea puternic pentru a ținti din mers. De

cînd părăsiserăm drumul, iar rarele forme care se ghiceau puteau deveni ținte, simțeam mai mult legănarea noastră de galere colțuroase. Norii ascundeau luna. Intram printre lanuri.

Era clipa în care începe războiul.

Nici un substantiv nu desemnează sentimentul de a te îndrepta spre inamic şi totuşi el este la fel de specific, la fel de puternic ca şi dorința sexuală sau angoasa. Universul devine o indiferentă amenințare. Ne îndreptam după busolă, şi nu distingeam decît ceea ce se decupa pe cer : sțîlpi telegrafici, acoperişuri, vîrfuri de copaci; livezile, abia mai distincte decît ceața, dispăruseră, tenebrele păreau adunate la nivelul cîmpurildr care ne legănau sau ne zdruncinau; dacă s-ar rupe o şenilă, am fi morți sau prizonieri. Ştiam cu ce intensitate priveau ochii oblici ai lui Prad6 spre tabloul său de bord, simțeam sfoara, în fiecare secundă, cum îmi gîdilă mîna, ca şi cum o zguduitură avea să mă avertizeze... Şi nu eram încă în contact. Războiul ne aştepta ceva mai departe, poate în spatele colinelor împănâtate cu stîlpi telegrafici, cu beton fosforescent în lumina lunii care tocmai se ivise din nou.

Liniile mari şi vagi ale cîmpiei nocturne, bancurile de ceață ivite, albe, suiau şi coborau după cum înainta tancul. Pentru a face față ruliului sec şi foarte dur, vibrațiilor, frenetice de îndată ce dădeam de soluf tare între grîne, întregul nostru corp se strîngea, aşa cum ar face-o într-un automobil în clipa unui accident; eram mai puțin agățat de turelă cu mîinile decît cu muşchii spatelui. Dacă vibrațiile furioase ar fi spart una din țevile de benzină, tancul ar n aşteptat obuzele răsu-cindu-se'în jurul lui însuşi ca un tanc epileptic. însă şenilele continuau să înainteze sacadat peste cîmpuri si peste pietre, iar prin fentele de ochire ale turelei priveam, dincolo de ceea ce distingeam a fi lanuri de grîu scunde, ceață, livezi, cum suie şi coboară pe cerul nopții orizontul pe care nici o flacără de tun nu-l mătura încă.

Pozițiile germane erau înaintea noastră; din față, tancurile noastre nu puteau fi atinse cu eficacitate decît prin luneta de tir şi masca tunului. Aveam încredere în blindajele noastre. Inamicul nu era neamțul, ci ruptura şenilei, mina sau groapa.

Mai ales, groapa. De mină nu se vorbea, aşa cum nu se vorbea despre moarte; săreai în aer sau nu săreai, nu era un subiect de conversație. Groapa însă era unul: ascultasem întîmplările din celălalt război — şi, la instrucție, văzusem gropile moderne, fundul lor oblic pentru ca tancul să nu-şi

poată ridica prora, cele patru tunuri antitanc ale lor declanşate de cădere. Nu

era nici unul dintre noi care să nu se fi închipuit între tirurile încrucişate a patru tunuri antitanc, în clipa în care aveau să tragă asupra lui. Şi lumea gropilor era mare, de la căderea trăznetului pînă la'excavarea grabnic camuflată în care căderea declanşa doar un semnal în lata unui tun greu orientat în depărtare — pînă la simplul hîrtop.

Din vechea înțelegere a omului cu natura nu mai rămînea nimic: lanurile acelea printre care ne legănam în întuneric nu mai erau lanuri, ci camuflaje: nu mai exista un pămîni purtător de recolte, nu mai exista decît un pămînt purtător de gropi, de mine; si s-ar fi zis că tancul se tîra de la sine către o capcană ascunsă", că speciile viitoare începuseră în noaptea aceea propria lor luptă, dincolo de aventura umană...

Pe o colină scundă apărură în sfîrşit nişte flăcări mov foarte rapide: artileria grea germană. Scurta for strălucire se confundase cu lumina lunii, sau începuse tirul ? El se întindea mai ales de la dreapta la stînga noastră, atît de departe pe cît turelele noastre legănate îngăduiau să se vadă, ca şi cum un chibrit ar fi aprins orizontul. însă, lîngă noi, nici o'explozie. Motoarele noastre acopereau orice zgomot: fără îndoială că ieşiserăm dintre lanuri, căci ciocănitul furios al şenilelor reîncepea să duruie. Am dat ordin de oprire timp de o clipă.

Dinspre tăcerea care a pătruns în mine, a urcat zgomotul canonadei, ale cărei rafale le ducea yîntul. Iar la urechea mea, în care vuietul nostru încă persista surd, acelaşi vînt, sub exploziile cîtorva obuze din spatele nostru şi ciocănitul precipitat al şenilelor, aducea un zgomot profund de pădure, un foşnet ca al unor perdele mari de plopi: înaintarea tancurilor franceze invizibile pînă în străfundul nopții...

Tirul a încetat. înapoia noastră, apoi în față, au mai explodat încă vreo cîteva rare obuze şi, străfulgerarea lor roşu închis odată împrăştiată, o linişte de aşteptare a crescut, populată de trecerea tancurilor noastre.

Am plecat din nou, forțînd viteza pentru a ajunge din urmă grupul nostru nevăzut. Reîncepuse duruitul şenilelor şi redeveneam surzi, Prade şi cu mine, din nou lipiți de blindaj şi de manete, cu ochii dure'roşi, pîndind o țîşnire de pietre şi de pămînt deasupra unei explozii roşii pe care nu am putea-o auzi. yîntul mîna spre liniile germane petice de cer înstelat în derivă printre nori enormi.

Nu există ceva mai lent decîț un marş către luptă. La stînga noastră în ceața de mai, înaintau celelalte două tancuri

din grupul nostru; dincolo de ele, celelalte grupuri; dincolo de acestea şi în spate, toate secțiunile o porneau sub lumina lunii. Leoriard şi Bqnneau, orbi lipiți

de blindajul lor, o ştiau, ca şi Prade, lipit de periscopul liii, ca şi mine, lipit de fentele de ochire; simțeam pînâ în străfundurile corpului atît placarea senilelor pe pămîntul gras, cît şi elanul paralel al tancurilor in noapte. Alte tancuri, în față,' înaintau împotriva noastră în aceeaşi noapte limpede;'oameni la fel de crispați, la fel de distra'ți. La stînga mea, prorele noastre indistincte suiau şi coborau pe fondul mai puțin întunecat al lanurilor. în spatele lor, înaintau tancurile uşoare si masa profundă a infanteriei franceze... Țăranii pe câre-i vkzusem indreptîndu-se în tăcere spre armată pe toate drumurile Franței, la începutul lui septembrie, se adunau acum de peste' tot spre sinistra alunecare a escadronului nostru peste cîmpia flamandă... Ah !... fie ca victoria să rămînă cu cei ce au făcut războiul fără să-l şi iubească !

Dintr-o dată, toate formele apropiate dispărură, în afară de vîrfurile copacilor; nu se mai văzu nimic la nivelul solului; tenebrele se năpustiră asupra tancurilor care ne însoțeau. Desigur că un nor ascundea luna, prea sus acum pe cer pentru a o mai putea vedea prin fentele de ochire. Şi iarăşi, ne gîndeam la minele spre care ne conducea, printre lanurile elastice, acea mişcare de maşinărie bine unsă, iar umbrele fraterne care ne înconjurau dispăreau. Eram izolați de tot ce nu era Pradd, Leonard, Bonneau şi cu mine: un echipaj — singuri.

Mîna radiotelegrafistului L6onard se strecură între şoldul meu şi turelă, lăsă o hîrtie alături de busolă. Ara aprins, iar ochii meî, orbiți de lumină, au sfîrşit prin a descifra literă cu literă, între străfulgerări roşiatice: „Tanc B-21 întîlnit groapă".

Prad6 a stins. Printre spărturile norilor, lumina lunii trecea şi revenea peste întindere... Tancurile noastre se iviră ceva mâi în spate: le depăşisem. Apoi, la o sută de metri în față, o explozie cinematografică de obuz, resimțită pînă în vi6ratia blindajului nostru. Fumul care păruse, o clipă, roşu, se înclină în bătaia vîntului, de un negru mat în lumina lunii...

Alte explozii. Puțin numeroase. Nu era nici măcar un tir de baraj. Escadra noastră a înaintat mai repede, fără să dea încă viteză maximă. La ce putea servi bombardarea asta dispersată ? Să fi avut nemții artilerie puțină ? Privirea mi s-a înapoiat la busola vag fuminoasă. Am tras de una din sfori, am rectificat direcția lui Prad6 : pe pămîntul devenit

inegal şi tare, tancul a deviat... Dintr-o dată, am alunecat cuprinşi de panică, aspirați de pămînt.

Nu-i adevărat că-ți revezi viața în clipa morții!

Sub mine cineva a'urlat: „Borlneau ?" Ldonard, ținîndu-mă strîns de picioare,

a strigat: Prade! Prade!"

Ii auzeam, pe sub coapse, urletele ascuțite ca nişte țipete de pasăre în liniştea de cataclism care se p'ogorîse peste noi de îndată ce Prad"6, simțind căderea, blocase Mnele.

Groapa!

Motorul care a început din nou să duduie acoperea orice voce.

Prad6 împingea înainte tancul oblic.

„înapoi! înapoi!"

Am tras din toate puterile de sfoara dreaptă: s-a rupt. Obuzele pe care le văzusem căzînd din cînd în cînd erau cele care făceau să sară în aer gropile reperate. Pămîntul răsuna de zgomotul tancurilor libere care, jur-împrejurul morții noastre, treceau...

Prad6 îşi căutase doar elanul şi se-ntorcea înapoi. Cu cîte secunde înainte de obuz ? Aveam capul băgat între umeri, la limita forței noastre. Tancul sprijinit cu furie înainte, cu coada în sus ca un peşte japonez, a dat înapoi, şi-a înfipt lateral partea din spate în peretele gropii, vibrîhd tot, aşa cum vibrează o secure înfiptă într-un trunchi. A alunecat, s-a prăbuşit. Oare de-a lungul nasului îmi curgea sînge sau sudoare ? Căzusem strîmb. Bonneau, care continua să urle, încercă să deschidă uşa laterală, reuşi, dar o închise la loc. Ea se deschidea acum'aproape sub tanc. O şenilă se învîrtea în gol. Prad6 făcu să se smulgă tancul, s'prijinindu-se pe cealaltă şenilă, iar tancul căzu drept, ca şi cum s-ar fi zdrobit într-o a doua groapă. Casca mea se lovi de turelă şi mi se păru că mi se umfla capul, mi se umfla, deşi aşteptarea obuzului mă făcea să-l tot trag între umeri, ca pe un cui. Dacă fundul gropii era moale, eram împotmoliți, iar obuzul putea să nu se grăbească... Nu, tancul înainta, se dădu îndărăt, plecă din nou. Fundul gropilor moderne face tancurile să se înțepenească, iar tunurile antitanc puse în cruciş ar fi tras deja'; aşadar căzusem doar într-o groapă reperată. Dacă peretele din față ar fi vertical sau oblic, am ieşi poate (dar mai înainte, obuzul...); dacă am fi într-o pîlnie, n-am ieşi niciodată, niciodată. Invizibilul perete era cu siguranță foarte apropiat. Bonneau, înnebunit, deschidea şi închidea

neîncetat uşa cu toată puterea, iar blindajul, cu tot duduitul motorului în văgăuna aceea, suna ca un clopot. De ce nu venea obuzul ? L6onard dădu drumul picioarelor mele şi le lovi cu lovituri de picior. Voia să deschidă uşa turelei mele. Obuzul va exploda în groapă, nu se iese dintr-o groapă, să fugi în afara tancului este ceva şi mai stupid decît să rămîi paralizat înăuntru, între un dement care

încearcă să-ți rupă picioarele şi un altul, nebun de frică să iasă şi de frică să rămînă, şi care, cu izbituri precipitate de uşă bate sinistrul tam-tam al delirului. Am părăsit turela, ni-am aplecat ca să mă duc spre Prad6, care, brusc, a aprins lumina. Obuzul nu va veni; nu ucizi în plină lumină, nu ucizi decît în întuneric...

Leonard, în timpul mişcării pe care o făcusem pentru a mă strecura în partea îngustă a tancului, se furişase in turelă în locul meu; îi împinse, in sfîrsit, uşa, se opri, cu gura căscată; nu sări, se ghemui brusc şi se întoarse spre mine fără să zică nimic; groaza îi lăsa capul nemişcat, doar îi zgîlțîia umerii în fata fondului negru al uşii deschise asupra gropii. Şenilele nu prindeau. Eram într-o pîlnie. Pe genunchi şi pe m'îini, m-am năpustit către Prad6, l-am dat într-o parte pe Bonneau care scutura mereu, urlînd, uşa laterală. Am vociferat în treacăt:

„Gura!

— Cine, eu ? Da' nu zic nimic!..." răspunse vocea lui brusc normală pe care i-am recunoscut-o cu tot duduitul motorului.

Mă privea cu căutătura mobilă, cu freamătul întregului obraz pe care-l arată copiii care se aşteaptă la o pereche de palme; se ridică, casca lui izbind din'plin tavanuf habitaclu-tui, şi recăzu în genunchi. Mutra lui de sperietoare de cinema căpătase în fața morții ceva îngrozitor de nevinovat.

„Nu zic nimic...", repetă el (în acelaşi timp, ca şi mine, ca şi noi toți, asculta, aştepta obuzul).

Lăsînd uşa, îşi fixă în sfîrşit privirea în ochii mei şi, cu mîinile desch'ise, 'cu casca înfundată pe cap de şoc precum o pălărie, bîțîindu-se sub zgîlțîiala şenilelor care patinau, urla, urla fără să mă părăsească din oclîi.

Am ajuns la Prad6, am putut să mă ridic un pic. Ne aflam în partea din față a tancului a cărui proră suia şi, puțin cîte puțin, trupul meu se ridica de parcă tancul acela luminat, din groapă, l-ar fi înfățişat morții pentru un sacrificiu. Aveam să cădem iarăşi ? Eram'în sfîrşit imobilizat. Şenilele tot patinau; mîinile mele mînjite de ulei, acoperite de sînge, greblau parcă aerul ca animalele care scurmă, de parcă aş fi fost eu însumi tancul...

Şenilele muşcă!

Un hîrtop camuflat ? într-o groapă, nişte şenile n-ar muşca. Am putea oare ieşi înaintea obuzului'? Cei trei camarazi ai mei deveniseră cei mai vechi prieteni ai mei. O uşă tot păcănea, ca o explozie. Se putea ca artileriştii nemți sa nu fi văzut semnalul de cădere a tancului din cauza înlo'-cuirii vreunuia dintre ei, se putea ca

cel ce era de veghe să fi moțăit, sau ... Idiot! Dar şi mai idiot încă să speri că există gropi fără de tunuri ațintite asupra lor ! Şenilele continuau să muşte.

Pradă stinse lumina.

„Ce naiba faci!"

In ciuda dorinței mele furioase de a ieşi, simțeam liniştea din jurul nostru ca pe o platoşă: atîta timp cît nu vom auzi nimic şuierînd, preț de cîteva secunde vom continua să rămînem în viață. Uşa aia oare nu se va opri, odată, să se tot izbească ? Ascultam' cu aceeaşi demență cu care privisem pînă atunci, si n-auzeam sub gongul uşii'decît duduitul valurilor tancurifor noastre, repercutat de groapă şi de blindaj, care treceau şi se îndepărtau... Cu casca mea lipită de cea a lui Prade", i-arh urlat: „Urcă!" în golul apărătorilor de urechi. Prad6, cu picioarele în aer, imobilizat de scaunul său în tancul nemişcat şi înălțat, s-a întors spre mine: ca şi capul lui Bonneau, capul lui de om bătrînicioş, în ciuda căştii, căpătase un aer inocent; ochii lui oblici, cei trei dinți schițară un zîmbet indulgent de muribund:

„Băiete, cu chestia asta, cred că sîntem terminați. Uite că iar încep să patineze şenilele..."

încercam să aud pe sub cuvinte imperceptibila naştere a unui şuierat de obuz.

„Dacă mai insistăm, o să ne explodeze în burtă..."

Şuieratul... Nu ni se mai vedea gîtul. Picioarele lui Prade" părăsiră pedalele cu o mişcare de broască, apărîndu-şi pînte-cele. Obuzul explodă în fața noastră, foarte aproape.'

Nu mai era lumină. Ghemuiți, aşteptam următorul obuz — nu şuieratul, nici explozia, ci îndepărtatul semnal de pornire'— vocea însăşi a morții. Şi chipul de chinez al lui Prad6 ieşi imperceptibil din întuneric, deveni distinct cu solemnitatea plumburie a chipului celor ucişi; o lumină misterioasă, tulbure şi foarte slabă, umplu interiorul tancului. Ca şi cum moartea ne-ar fi făcut semn. Tot mai mult, chipul nemişcat al lui Prad6, extraordinar de absent, desprins de întreaga viață prin spaimă, se degaja din beznă... Nici măcar nu mai ascultam : moartea se afla deja în tanc. Prad6 întoarse capul

spre mine, mă văzu şi îşi trase îndărăt gîtul chinuit, eliberat chiar de obuz printr-b spaimă supranaturală, izbind cu capul în blindaj. Şi zgomotul ca de clopot al căştii, împrăştiind îngrozitoarea prezență mă făcu să descopăr în sfîrşit oglinda periscopului: tancul înălțat căta spre cerul în care se ivise luna, iar ceea ce lumina astfel chipurile noastre secătuite de viată era oglinda care reflecta cerul lunar, imens şi din nou plin de stele...

Usa se izbi din nou. O mînă se agăță de spatele meu. Am vrut să o alung, dar

eram atîrnat.

„Putem ieşi, băieți! Putem ieşi!" zbieră vocea copilărească a lui Letmard. '

El era cel care mă scutura. Părăsise tancul în timpul manevrei noastre. Se cațără în habitaclul acum vertical, ca pe o schelărie.

„S-a surpat pămîntul! S-a făcut un fel de şanț! Sînt cel puțin douăzeci, treizeci de metri! Cu surpături!"

Prad6 dădu tancul îndărăt imediat. L6onard şi cu mine ne rostogolirăm, azyîrliți pe burtă. Tancul era din nou orizontal. M-am ridicat, am sărit prin uşa laterală pe care L6onard o lăsase deschisă, în timp ce tancul care continua să meargă înapoi se oprea la stînga mea, cu dreptunghiul uşii sale deschise luminat în noaptea în care tanc şi groapă se confundau : Prad6 putuse reaprinde lumina.

Sus, la suprafața pămîntului, formația noastră cuirasată, cu un sunet mai subțire decît cel pe câre-l auzeam în interiorul blindajului, co'ntinua să treacă... Obuzele păreau că pleacă încet, apoi că se precipită pentru a veni peste noi; şi orice şuierat părea că se îndreaptă spre groapa în care ne aflam.'Un obuz explodă în față, foarte aproape, în acelaşi loc ca primul. La lumina exploziei, am desluşit că peretele pe care-l atacasem se înclina... Să nu fim ucişi înainte de a ieşi! Nu îndrăzneam să-mi aprind lanterna. De altfel, o lăsasem în tanc.

„Putem încerca...", spuse Prade" foarte aproape de mine în întuneric.

Şi el era lipit de perete: în afara blindajelor noastre ne simțeam goi. Din peretele de lut, un miros de ciuperci se prelingea, încărcat de amintirea copilăriei... Prad6 aprinse un chibrit; el nu lumină decît pînă la doi metri. încă un şuierat se precipită, trecînd de la ascuțit la grav: cu capul înfundat în peretele de lut, fascinați de spărtura de cer pe care avea s-o înlocuiască roşia strălucire fulgerătoare, aşteptam o dată în plus. Nu te poți" obişnui să mori. Chibritul era extraordinar de nemişcat si flacăra fui gîfîia parcă. Cît este de vulnerabil şi

de moale un corp omenesc! Eram lipiți de peretele gropii noastre comune: eu, L6onard, Bonneau, Pradă — o singură cruce. Bucățica noastră de cer dispăru, se stinse, bucăți de pămînt se rostogoliră peste căştile şi umerii noştri.

Valurile de tancuri treceau mefeu, acolo sus, dar în sens invers. In retragere ? Dacă am ieşi, ar fi doar ca să cădem peste coloanele blindate germane ?

Credeam deja că o să ieşim...

Se ivi lanterna lui Bonneau. Nu mai urla. înaintam toți patru, lipiți mereu de peretele de lut. Exista un ungher âl sufletului meu pe care nimic nu-l distrăgea, pe care nimic nu l-ar fi putut distrage de la ideea obuzului. Camuflajul se întindea cu

mult dincolo de groapa pe care o făcuse tancul căzând: un perete prăbuşit urca in pantă aproape lină. O suirăm pînă ce ajunserăm să ne izbim de trunchiurile care acopereau groapa.

Niciodată nu vom ajunge la marginile gropii; prizonierii nu evadează prin acoperiş. Ar trebui să dăm la o parte cele două bîrne mai apropiate! Ghemuiți sub ele, le încercam cu umerii, încremeniți in poziții de mumii peruviene la fiecare explozie, însă, de'cînd puteam acționa, teama se transformase în acțiune. Dacă nu puteam face nimic împotriva bîrnelor, poate că tancul va face să sară totul în aer. Se găsea îndărătul nostru, tăcut, mai negru decît groapa; din uşa lui întredeschisă filtra o dîră de lumină în care zbura o insectă de noapte...

Ne-am năpustit spre el, fără să ne adăpostim, l-am regăsit ca pe o fortăreață. Prad6 manevră pentru a se plasa în fata porțiunii surpate. 'Pămîntul mişcător se adunase acolo grămadă. Valurile, sus, continuau să[1] se întoarcă spre liniile Franceze... Iar noi, începeam să ne împotmolim. Pradd dădu jos sub şenile bîrna de ajutor; tancul se înălță, şovăi: şenilele se agăța'ră ca nişte mîini. Tancul mai sui im pic, se' bloca, patină din nou, înghesuit înspre tavanul de bîrne. Dacă acesta nu ceda, efortul nostru ne-ar fi înfundat şi mai mult; în mai puțin de două minute, corpul tancului ar fi lipit de pămînt, iar şenilele s-ar învîrti în gol.

Bîrna de ajutor era acum de nefolosit.

„Hai să căutăm nişte pietre !"

Pradd nu dădu nici un răspuns.

Cu motoarele ambalate la maximum, masa de oțel se înfipse în trunchiuri; cu mişcarea plină de furie a unui taur lovit de moarte, tancul mă azvîrli spre turelă, într-un trosnet sonor de trunchiuri lovind blindajul; în spate cineva strigă, o cască se izbeşte si iată că alunecăm ca o oarcă... Ridicîndu-

mă, am dat brusc cu mîna la o parte capul lui Prad6, lipit de periscop, am stins : în oglindă, la infinit, se vede cîmpia liberă...

înaintăm cu toată viteza printre explozii, gîndindu-ne doar la gropile următoare, fiecare ghemuit la postul său. Şi totuşi noaptea, care nu mai era mormîntul gropii, noaptea cea vie îmi apărea ca un dar minunat, ca o imensă germinație...

' Cînd am ajuns în sat, germanii îl evacuaseră. Am coborît. Peste tot harababură. înaintam cu o stranie legănare pe care începeam s-o cunosc, mişcarea de sfîrşeală^ ultima, cînd soldații merg cu capul în jos, cu colturile gurii lăsate, şi cînd nu mâi văd limpede. Tancul nostru fiind prost camuflat (ca şi celelalte), ne-am

prăvălit peste paiele unui hambar. La lumina lanternei, aprinsă o clipă, l-am văzut pe Pradd culcat înşfăcînd paiele şi stnngîndu-le ca şi cum ar fi strîns însăşi viața.

„N-'a fost să fie de data asta..." am spus.

Fără îndoială credea că „băiatul" scăpase.

„Războiul nu s-a terminat!" răspunse el cu zîmbetul lui ranchiunos.

Dădu drumul paielor şi închise ochii.

Dimineața era limpede de parcă războiul n-ar fi existat. Zorile erau pe sfirşite. Prad6 mă trezise ridicîndu-se; dintre noi toți, el fusese mereu primul în picioare :

„Cînd o să mor, o să am atunci timp destul să stau culcat!"

Am plecat în căutarea unei pompe. Apa rece nu m-a trezit doar din somnul nopții, ci si din cel al gropii. La cîțiva metri mai încolo, Prad6 privea înaintea lui. A scuturat din cap:

„Dacă mi-ar fi zis cineva că o să mă uit după găini şi că o să mi se pară asta ceva nefiresc, nu l-aş fi crezut!..."

Găinile neşterpelite încă mergeau de colo-colo, părînd că n-au habaf de război, însă ochişorii lor rotunzi ne urmăreau cu o ascunsă prudență. La ele se uita Prade"; mă uitam şi eu la ciugulitul lor mecanic, acea mişcare bruscă a capului declanşată parcă de un resort, iar căldura lor părea că mi se răspîndeşte în mîini ca si cum le-aş fi ținut în palmă, căldura ouălelor proaspete — căldura vieții: animalele erau vii pe acest pămînt straniu... Mergeam prin dimineața lipsită de țărani. Rațe africane, coțofene, țînțan... In fața mea se aflau două stropitori, cu măciulia țevii îri formă de ciupercă, cu care îmi plăcea să mă joc pe vremea cînd eram copil; şi am avut brusc impresia că omul venise din adîncurile timpului doar pentru a născoci stropitoarea. Dincolo de orătăniile

lăsate în libertate care treceau agale sau se furişau, un iepure de casă de rasă rusească, cu fundul prea greu, încerca să fugă precum un iepure sălbatic; căpițele străluceau în lumina dimineții, pînzele de păianjen sclipeau de rouă; un pic zăpăcit,' am privit îndelung o floare ciudată, născută din mîinile omului, aşa cum florile pustiite care o înconjurau se născuseră din pămînt: o mătură... în fața fugii neaşteptate şi suple a unei pisici, m-am simțit uluit că putea să existe blana aceea în mişcare. (Toate pisicile o luau la goană, de altfel. Potăile, în schimb, rămîneau pe loc, aşa cum făcuseră probabil la sosirea tancurilor noastre.) Oare ce anume din mine se minuna că, pe pămîntul ăsta atît de bine pus la cale, cîinii se poartă întotdeauna ca nişte cîini, pisicile ca nişte pisici ? Nişte porumbei cenuşii şî-au luat zborul, lăsînd în urmă motanul agăţat la marginea saltului său inutil; au desenat

pe cerul avînd lumina mării un arc tăcut, l-au stricat si au continuat, dintr-o dată deveniți albi, într-o altă direcție, Eram gata să-i văd întorcîndu-se şi alungind în goană pisica ce ar fi dispărut. Vremea cînd animalele vorbeau, suspecta poezie a celor mai vechi poveşti, le luăm cu noi de partea cealaltă a vieții...

La fel ca atunci cînd întîlnisem pentru prima dată Asia, auzeam murmurînd un întreg stol de veacuri care se întindeau cam la fel de departe ca beznele acestei nopți: hambarele acelea pline din belşug de grîne şi de paie, hambarele acelea cu bîrnele acoperite de păstăi, pline de grape, rogojini, oişti, cărucioare din lemn, hambarele acelea în care totul era lemn, paie sau piele (metalele fuseseră rechiziționate), totul înconjurat de focurile stinse ale refugiaților şi ale soldaților, erau hambarele timpurilor gotice; tancurile noastre' din capătul uliței îşi făceau plinul de apă, monştri îngenuncheați în fața puțurilor din *Biblie..;,* O, viață, atît de veche !

Şi atît de îndărătnică ! în fiecare curte de fermă fuseseră adunate lemne pentru iarnă. Soldații aprindeau cu ele primele lor focuri. Peste tot erau straturi de legume, bine rînduite... Nu era nimic aici care să nu fi purtat amprenta omului. Cîrlige din lemn dansau, legănate de vînt pe sîrmele din fier, ca nişte rîndunele. Rufele atîrnate nu erau uscate: ciorapi întinşi, mănuşi de baie, salopete de lucru; în acest abandon, în acest dezastru, prosoapele aveau monograme...

Noi şi nemții din fața noastră nu mai eram buni decît pentru maşinăriile noastre ucigaşe; însă vechea rasă a oamenilor pe care noi o alungaserăm'şi care-şi lăsase aici instrumentele, lenjeria şi inițialele de'pe prosoape, mi se părea

venită, prin milenii, din tenebrele întîlnite noaptea asta — agale, încărcată ca un avar cu toate epavele pe care le părăsise în fața noastră, roabele şi grapele, plugurile biblice, cotețele şi cuş'tile pentru iepuri, cuptoarele goale...

Picioarele' mele îşi aminteau de brațele lui L6onard, care le strîngeau. Mi-erau oare pe veci cunoscute capul de copil al lui Prad6, chipul uluit al lui Bonneau întrerupîndu-se dintr-un urlet pentru a spune: „Eu ? Păi eu nu zic nimic !" Fantomele astea nu alunecau pe dinaintea hambarelor, prin fața soarelui care tremura la vîrfurile crengilor tinere, decît pentru a le da mai multă strălucire.

Poate că neliniştea este întotdeauna cea mai puternică; poate că încă de la origine este otrăvită bucuria ce a fost dată singurului animal care ştie că ea nu e veşnică. însă, în dimineața asta eu nu eram decît o naştere. Purtam încă în mine irumperea din noaptea terestră la ieşirea din groapă, acea germinare în umbra adîncită de constelații printre spărturile norilor alunecînd ; şi, aşa cum văzusem

ieşind din groapă noaptea aceea duduitoare' şi plină, iată că se înălţa din noapte miraculoasa revelaţie a zilei.

Lumea ar fi putut fi simplă ca cerul şi ca marea. Şi privind aceste forme care nu erau, în faţa mea, decît cele ale unui sat părăsit, condamnat; privind acele hambare de Rai şi acele cîrlige de rufe, acele focuri stinse şi acele puţuri, acei măceşi răspîndiţi; acei mărăcini lacomi care, peste un an poate, ar fi acoperit totul, acele animale, acei copaci, acele case — mă simţeam înaintea unui dar inexplicabil — o apariţie. Toate astea ar fi putut să nu fie astfel. Cît de mult erau toate acele forme unice în armonie cu pămîntul! Existau şi alte lumi, cea a cristalizărilor, a adîncurilor marine... Cu arborii săi ramificaţi ca nişte vene, universul era plin şi misterios ca un trup tînăr. Uşa fermei pe care o lăsam în urmă fusese lăsată deschisă de fermierii fugind : am zărit o cameră pe jumătate jefuită. Ah ! păstorii Israelului nu i-au adus daruri pruncului, ei i-au spus doar că, în noaptea aceea în care el sosea, se loveau uşi întredeschise asupra vieţii care-mi era descoperită, în dimineaţa asta pentru întîia dată, la fel de puternică precum tenebrele şi la fel de tare ca moartea...

Pe o bancă, erau aşezaţi doi ţărani foarte bătrîni, haina bărbatului fiind încă murdară de pînzele de păianjen din pivniţă. Prad6 se apropie zîmbind, arătîndu-şi cei trei dinţi:

„Ei, bunicule, ne încălzim la soare ?"

După accent, bătrînul a recunoscut un alt ţăran; l-a privit cu o simpatie absentă, ca şi cum ar fi privit în acelaşi timp mai departe. Părul femeii atîrna în nişte biete codiţe cărunte, foarte strînse. Ea a fost cea care a răspuns:

„Ce am putea face altceva ? Voi sînteţi tineri; cînd eşti bătrîn, nu-ţi mai rămîne decît oboseala..."

în armonie cu cosmosul ca o piatră... A zîmbit totuşi, cu un zîmbet molcom, întîrziat, chibzuit: dincolo de turelele tancurilor strălucind de rouă la fel ca verdeaţa care le camufla, părea că priveşte în depărtare moartea, cu indulgenţă şi chiar — o, clipit misterios, umbră ascuţită în colţul pleoapelor — cu ironie...

Uşi întredeschise, lenjerie, hambare, urme omeneşti, zori biblici în care se îngrămădeau veacurile, cum se adîncea întreaga şi strălucitoarea taină a dimineţii în taina care urca pe acele buze uzate! Numai să se fi ivit din nou, într-un zîmbet obscur, taina omului, şi reînvierea pămîntului n-ar mai fi fost decît un decor fremătător.

Ştiam acum ce înseamnă miturile antice despre fiinţele smulse morţilor. Abia

de îmi mai aminteam de moarte; ceea ce duceam cu mine era descoperirea unui secret foarte simplu, netransmisibil şi sacru.

Aşa l-a privit, poate, Dumnezeu pe primul om...

De ce acea dimineaţă a anului 1940, cu daliile ei strivite de tancuri ?

Era o revenire pe pămînt, la fel ca cea pe care o cunoscusem după lupta avionului la Saba împotriva uraganului — însă noaptea aceea nu m-am gîndit la asta nici măcar o singură dată. Insolitul oraşelor, prăvăliile lor cu cîte un cîine culcat peste pieile unui blănar, şi firma aceea enormă roşie a unui mănuşar din Bone, ca mîna unei divinităţi necunoscute, nu atingeau profunzimea vieţii ţărăneşti, care se acorda cu moartea, în acelaşi mod în care ziua se acordă cu noaptea.

Iar memoria mea era ataşată dimineţii sau nopţii ?

De ce această luptă, între atîtea altele ? Era singura pe care n-o dădusem cu voluntari. Lupta voluntarilor pare să exprime sensul însuşi al vieţii lor, aşteptarea unui obuz într-o groapă pentru tancuri pare să strige că viaţa n-are nici un sens. Numai dacă fatalitatea războiului devine fraternitate.

Am aflat a doua zi cum fuseserăm salvaţi. Tancurile noastre întîlniseră o linie de gropi reperate, spre care tunurile germane, destul de îndepărtate, nu erau toate bine îndreptate; obuzele care ne erau sortite, făcînd explozie în afara gropii, făcuseră să se surpe unul din pereţii ei.

Puternicul vacarm eliberat care urcă din oraşele tropicale la căderea serii venea dinspre Bombay, peste golf. Ceea ce cunoscusem sau presimţisem despre viaţa lui Prad6, Bon-neau, L6onard era ceea ce nu cunoşteam despre oamenii care mă înconjurau în India. Vizirul străin întîlnit de mirii din Madura era oare la fel ca starul de *musk-hall* din viaţa lui L6onard ? Succesiunea acelei nopţi sinistre şi acelei d'i-mineţi pline de rouă (aş fi putut muri pe pămîntul Flandrei, de unde a venit familia' mea...), cu Dunkerque în flăcări — succesiunea sînge, renaştere, moarte era cea a lui Vişnu si a lui Siva. Dar ce însemna un Prad6 hindus ? Şi chiar "dacă" el n-ar exista, dacă romanescului lui L6onard si al întregului cinema, al pozelor de femei trecute din mîhă în mînă în cerculeţele de lumină ale lanternelor nu le-ar fi corespuns decît visele din *Râmăyanq,* adevăratul dialog nu s-ar fi stabilit între *Bhagavad-Gîtă* şi *Evanghelie,* între Elephanta şi Chartres, ci între *Majestatea* din umbra grotei si chipul liii Prad6, yînăt, fosforescent, transfigurat de lumina lunii pe care periscopul o reflecta ca o lumină a morţii — între civilizaţiile pentru care moartea are un sens, şi'oamenii pentru care viaţa nu are sens.

în pofida sentimentelor elementare... „E isteț, pustiul, ar putea Tace ceva", spunea Prad6; iar, a doua zi după' luptă: „De data asta, băiatu' si-a salvat pielea..." Iar ascetul Narada striga : „Copiii mei!" in vîntul care se îndepărta, înainte ca Vişnu să-i fi spus : „Am aşteptat mai mult de o jumătate de oră..."

Dar cît de lipsite de tărie erau sentimentele sale, în fața unității lumii la întoarcerea din infern : în fața certitudinii că lumea — mult mai mult decît oamenii — n-ar putea fi alta. Convingere pe care o impunea aici acea religie îmbătată de ireal, dar a cărei *maya* prizonieră va readuce totdeauna aceiaşi oameni, aceleaşi vise si aceiaşi zei, în ciclurile sale eterne.

După cum spune cîntecul din Madura, viteazul zeu-elefant Ganesha „se va întoarce să se plimbe pe şobolanul său, iar luna va rîde dintre nori", aşa cum „rîdea" deasupra avionului meu în Spania, asupra tancului meu în 1940, asupra zăpezii din Alsacia în 1944 şi asupra unor peisaje senine dintot-

deauna... „Iată apele sacre ale Gangelui, care sfințesc gura întredeschisă a morților..."; iată luna deasupra cîmpului nostru din Flandra', deasupra Stalingradului, deasupra Verdunului, deasupra nefericitelor cîmpuri de luptă fără nume cu miile lor de Prade" mistuiți şi negri ca tăciunii, luna peste cîmpurile de foamete sau 'peste copacii plutind în imensitatea fluviilor ieşite din matcă. Timp de secole încă, rugăciunea Indiei va spune: „Du-ne de la ireal către real, de la noapte către lumină, de la moarte către nemurire", în vreme ce Occidentul, în care iertarea nu mai este decît ranchiună sau uitare, va psalmodia: „Şi ne iartă nouă greşalele noastre aşa cum iertăm şi noi greşiților noştri". Rugăciunea Indiei vâ mai spune: „Pentru că ție îți place, Siva, locul incinerării — Am făcut din inima mea un loc al incinerării — Pentru ca tu să-ți dansezi acolo dansul cel etern..." însă nici un zeu nu dansa în inima camarazilor mei de tanc.

Mă gîndeam la alte lupte şi la alți camarazi alături de care dormisem, la călugărul spaniol republican de care am vorbit în *Speranța.* îl auzisem povestind noaptea unor milițieni şi soldați 'din brigăzile internaționale, cu elocvența sălbatică a improvizatorilor populari, ultima întrupare a lui Hristos în regiunea cea mai sărmană din Spania, Hurdes :

„îngerul a căutat-o pe cea mai bună dintre femeile din regiune, apoi a început sa-şi facă apariția. Ea a răspuns : «O ! nu-i nevoie: copilul s-ar naşte înainte 'de termen, dat fiind că n-o să am ce minca. Pe ulița mea, doar un singur țăran a mai mîncat carne de patru luni'; şi-a omorît pisica.»

„Atunci, îngerul s-a dus la o alta. Cînd Hristos s-a născut, în jurul leagănului

nu erau decît şobolani. Pentru a încălzi copilul, era cam puțin, iar în ceea ce priveşte prietenia, era ceva trist.

„Urmaşii Regilor magi nu erau acolo, dat fiind că se făcuseră funcționari. Atunci, pentru prima dată pe lume, din toate țările, cei care se aflau foarte aproape şi cei ce se aflau la dracu-n praznic, cei ce aveau căldură acasă şi cei la care era un frig de gheață, toți cei ce erau curajoşi şi nenorociți au pornit Ia drum *cu puştile.*

„Si au înțeles cu inima lor că la săracii şi la umiliții de la noi, Hristos era viu. Şi din toate țările, cu puştile, atunci cînd le aveau, şi cu mîinîle lor în loc de puşcă,' atunci cînd nu aveau, au venit să se culce unii după alții pe pămîntul Spaniei.

„Vorbeau toate limbile, erau chiar printre ei negustori chinezi de şireturi.

„Şi cînd toți au ucis prea mult — şi cînd ultimul şir de săraci a pornit-o la drum...

„...O stea pe care n-o mai văzuseră nicicînd s-a înălțat deasupra lor../'

Mă gîndeam, de asemeni, la nişte zori, în Correze, care se ridicau deasupra unui cimitir pe'care-l înconjurau păduri, albe de promoroacă. Nemții împuşcaseră nişte partizani din *maquis,* pe care locuitorii trebuiau să-i îngroape dimineața. O companie ocupa cimitirul, cu pistolul-mitralieră pregătit. In regiunea aceea, femeile nu merg după cortegiul mortuar, ele îl aşteaptă stînd la morrnîntul propriei lor familii. Cînd s-a făcut ziuă, lîngă fiecare din mormintele din latura dealului, ca pietrele dislocate ale amfiteatrelor antice, stătea o femeie în negru, în picioare, şi care nu se ruga.

Oare micul L6ona'rd s-o fi dus în acel cimitir ? Da. S-o fi alăturat partizanilor ? Poate. Dar Prade" ? Ce considera el adevărat, în afară de fiul său ? Poate că abia dorințele sale, căci nu prea avea aşa ceva. Cîți țipi de seama lui Prade" cunoscusem, refugiați în bîrlog'ul lor de neant! Atei în legătură cu totul, şi poate si în legătură cu ei înşişi. Şi din mulțimea lor de piatră se înălța tăcerea care răspundea uriaşei *Majestăți.* Ce se întîmpla cu misterioasa metamorfoză'a sacrului în pietate, pe care o resimțisem atît de profund în grotă, comparată cu cea a sacrului în neant ? Acea mulțime dură şi pentru care viața nu avea sens, — căci puțin îi păsa, ei, de ştiință, sau de adevăr, sau de alte fleacuri; ea nu mîncase niciodată din pîinea asta — acea mulțime dispăruse de pe pămînt încă din Imperiul roman... Rusia reînviată din noaptea ei preistorică, comunismul elementar şi implacabil care se ridica cu o încetineală de bizon de partea cealaltă a Tibetului, erau moştenitorii fraternităților milenare şi nu aveau nimic în comun cu acea singurătate sinistră. „Şi toate'cele create sînt cuprinse în mine — ca într-un vînt

mare care neîncetat se mişcă în spaţiu. — Eu sînt Fiinţa şi Nefiinţa, nemurirea şi moartea...", murmura imensul profil care se pierdea în granit; iar ţăranca flamandă cu codiţe cărunte răspunsese: „Cînd eşti bătrîn, nu-ţi mai rămîne decît oboseala..." şi sub lumina lunii care ne luminase tancul ca o lampă funerară, masca de chinez cu trei dinţi a lui Prade" nu răspunsese nimic — sub acea lumină care îndrumase maimuţele in jurul trupului bătrînu-lui rege orb, pe cîmpul din *Bhagavad- Gîtâ.*

Nehru nu locuia la Capitoliu. Casa lui, care semăna cu una din acele vile impunătoare de pe Coasta de Azur, fusese pusă, cred, recent la dispoziţia lui. Ici şi colo, daruri, doi fildeşi foarte mari de elefant sculptaţi, o statuie romanică a Fecioarei, pe care i-o oferise Franţa.'Farmecul provenea de la fiica sa şi de la el însuşi. Trecea printre mobilele lui provizorii ca o pisică siameză.'Dar şi cum trecea Istoria prin ziare, căci îi aparţinea prea mult Istoriei pentru a nu părea că la Capitoliu se' află la el acasă, şi nu în acea vilă.

înainte de dejun, i-am vorbit despre un discurs pe care-l rostise în ajun, în faţa unui auditoriu de 400 000-500 000 de persoane. Mi-a răspuns referindu-se la Gandhi. însă Europa, după oratorii regimurilor totalitare, nu înţelesese prea bine că Gandhi putea convinge nişte mulţimi fără a ridica vocea. Acţiunea lui mi se părea mai aproape de cea a marilor predicatori decît de cea a oratorilor politici; pe terasa din Vezelay, era evident că majoritatea acelora care îl ascultau pe sfîntul Bernard nu-l putuseră auzi. Şi totuşi, ei adoptaseră Crucea.

„Aici, mi-a răspuns Neh'ru, mulţimile vin ca să vadă un guru, chiar dacă el nu vorbeşte: ele'aşteaptă de la el o vagă binecuvîntare. Ele veneau sâ-l vadă pe Gandhi. Pînă la un anumit punct, ştiau ce avea el să le spună : mulţimile ştiu adesea ce li se va spune. El însă le dezvăluia ce se găsea în ele. Şi mai ales, ce puteau ele *face.* Aţi vorbit de o cruciadă. Lupta pentru eliberare, aşa cum el a conceput-o şi a condus-o, a semănat, într-o oarecare măsură, cu o cruciadă; marşul către ocean, pe vremea luptei împotriva impozitului pe sare, a semănat întru totul cu o cruciadă. Pentru a forma viitorul, Gandhi făcea apel la sentimente foarte vechi. Şi apoi, el mai avea şi geniul simbolurilor: roata de tors, sarea. Ceea ce el proclama, surprindea prin evidenţa faptului.

— A revela evidenţa este unul din semnele celui ce este profet...

— Cu mult înainte ca el să devină celebru, Gokhale spusese: „Cu nişte biete creaturi, el poate face eroi". Dădea

fiecăruia încredere în el însuşi şi spunea : „Voi deveniţi ceea ce admiraţi..."

Auditorii lui deveneau în mod evident nişte voluntari âi independenţei, dar şi ai... altceva... Nesupunerea civilă şi lupta împotriva intuşabîlităţii indienilor paria aveau aceeaşi origine. El o numea religioasă. De aceea, acţiunea sa politică descumpănea... Nu uitaţi că pentru el munca parlamentară era ultima dintre activităţile unei naţiuni. Şi apoi, dacă dezvăluia mulţimilor ceea ce purtau în ele, el nu le'spunea decît ceea ce ele aşteptau de la el. Fusese un supus neconfor-mist, dar nu era mai conformist ca hindus, ca naţionalist, ca pacifist sau ca revoluţionar...

— A fost ucis de un duşman, dar a fost plîns de toată lumea ?

— Se găseşte încă în prea multe case fotografia ucigaşului său. încă n-âm sfîrşit-o cu reacţionarii."

Nehru îmi spusese, la Parlament:

„Tancurile şi avioanele pentru *kchatryas,* legislaţia şi administraţia pentru brahmani.

„Şi apoi, a adăugat el, mulţi alţii..."

A luat o carte de undeva, clin spatele lui, şi mi-a întins-o. Era *Gandhi* a nepotului comunist al lui Tagore.

„Uitaţi-vă la dedicaţie."

O cunoşteam : „Maselor Indiei, pentru ca ele să distrugă gandhismul' care le aserveşte intrigilor preoţilor, autocraţiei feudale, capitalismului indigen, şi le menţine'prin şiretlic sub jugul imperialismului britanic."'

A citat cu tristeţe fraza lui Vivekananda despre maestrul său:

„El se mulţumea să trăiască această măreaţă viaţă — şi lăsa altora grija de a-i găsi o explicaţie..."

Anumite discursuri ale lui Nehru, mai ales discursurile de luptă, erau discursuri de orator în sensul tradiţional, prin organizarea persuasiunii, prin elocvenţă. Dar un mare număr din discursurile sale către mase semănau cu nişte lungi monologuri, iar el le rostea aproape pe tonul conversaţiei.

„Atunci cînd privirea mea se încrucişează cu acele mii de priviri, spuse el, am impresia că ne recunoaştem... Uneori, atac sentimente la care mulţimea aceea ţine mult. Ea mă acceptă. Dar care este personajul pe câre-l acceptă sub numele meu, sau sub fotografia mea, sau sub silueta mea ?

„Şi totuşi, trebuie să reuşesc să-i antrenez pe oameni..."

Spusese'ultima frază zîmbind obosit. M-am gîndit că nu voi uita — şi îmi amintesc, într-adevăr — salonul banal, cu statueta romanică a Fecioarei pe o măsuţă joasă.

„Cum se îndepărtează lupta pentru independență!..." spuse el.

în timp ce era în închisoare, un băiat de cincisprezece ani pe nume Azad fusese condamnat să fie biciuit — şi, la fiecare lovitură ce-l însîngera, strigase : „Trăiască Gandhi!" pînă ce leşinase. (Nu am înțeles dacă Nehru asistase la supliciu sau dacă îi fusese povestit.) Cîțiva ani mai țîrziu, Azad, devenit unul din şefii terorismului în provinciile din nord, a venit să-l întrebe dacă teroriştii vor fi abandonați de Congres, în caz de înțelegere cu englezii. Nu mai credea în eficacitatea terorismului, însă lupta i se părea inevitabilă. După cincisprezece zile, hăituit de poliție într-un parc din Allahabad — oraşul lui Nehru — în cursul convorbirilor dintre Gandhi şi vicerege, se luptase pînă ce fusese ucis.

„Distrugerea, agitația, necooperarea nu sînt activități normale, chiar şi fără terorism... Altădată, credeam că doar copiii noştri vor putea fi constructori. Poate că nepoții noştri..."

Părea să fi uitat că terorismul îşi schimbase ținta şi că, de la moartea lui Gandhi, el devenise ținta.

„Nici Rezistența n-a fost o activitate normală, am spus, şi printre cei mai tineri supraviețuitori, mulți încep să b plătească scump."

A meditat:

„Niciodată nu-i este uşor războiului să devină pace. însă oamenilor din generația mea li se va întîmpla şi mai rău. Noi am trăit împotriva violenței. Or, ne vom găsi mai devreme sau mai tîrziu în fața Chiriei; iar poporul nu va mai accepta nonviolența..."

Una din fotografiile puse pe măsuța joasă, alături de Fecioară, înfățişa un Buddha din Ceylon — desigur acela despre care Nehru scrisese odinioară că îl încuraja în celula sa. Mi-am amintit de discursul în care-l numise pe Buddha „cel mai mare fiu al Indiei". Am trecut la masă.

„Discursul pe care l-ați rostit cu prilejul marilor comemorări budiste mi s-a părut destul de diferit de ceea ce ați scris despre religie.

— Am fost întotdeauna frapat de personalitatea lui Buddha. Şi de cea a lui Hristos de asemeni. Mai ales de cea a lui Buddha. Sentimentul meu religios a evoluat oare ? Am devenit mai sensibil la nevoia confuză a naturii omeneşti la care religia răspunde..."

în *Autobiografia* sa, declarase că spectacolul religiei îl umpluse aproape totdeauna de oroare; cuvîntul religie evo-

ca pentru el credința oarbă, superstiția, un domeniu legat de apărarea

intereselor stabilite. Creştinismul nu combătuse sclavia. Nehru adăugase că religia aproape că-şi pierduse spiritualitatea, în Indii ca şi în Occident; chiar şi in protestantism, care era neîndoielnic singura religie încă vie. Afirmația aceasta mă stupefiase.

însă relua:

„Uitați-vă la legătura noastră cu animalele. Ştiți că nu există vaci sacre: toate vacile sînt sacre. Şi ați văzut cum sînt tratate !... Şi maimuțele !...

„Ah ! dacă ar putea pleca toate în China într-o noapte ! Ele atîrnă mai greu asupra Indiei decît mizeria asupra Angliei... Ați văzut Templul Maimuțelor, la Benares !"

îl văzusem cîndva şi nu-l uitasem. Maimuțele sale vii se sprijineau pe maimuțele din gresie, în jurul unui brahman, singuratic, ca şi cum 'ar fi oficiat pentru ele. Nicicînd nu mi se păruse mai neliniştitoare viața lor la limita umanului, decit în acel templu îri care erau zugrăvite pe toți pereții — ca şi cum s-ar fi pictat singure... — si păreau gata să se unească cu Absolutul prin zeul maimuțelor, dacă venirea mea nu le-ar fi tulburat venerația.

„Deveniseră mult prea numeroase, reluă Nehru. Brahmanii au hotărît să se debaraseze de ele. Au aflat că maimuțele noastre se tem de maimuțele negre din Egipt. întoarceți-vă la templu. Sub galerii, veți găsi doar vreo zece maimuțe negre; celelalte au plecat înapoi în pădure..."

întîmplarea te făcea să te gîndeşti la o poveste, însă tonul nu era cel ironic. Mă gîndeam la maimuțele negre stăpîne peste singurătatea templului, asemănătoare unor demoni-maimuțe printre zeii-maimuțe din piatră. I-am amintit de întîmplarea pe care o povestesc istoricii lui Alexandru.

Armata macedoneană, învingătoare a Orientului, învingătoare a lumii, ajunge la Kyber, in acea strîmtoare de cosmogonie, punctată ici şi colo de mirți si rugi de mure. Iată-i pe cei patru şefi purtîrid mantie albă'şi pe Alexandru în mantie roşie. Nici stindardele Romei înălțate împotriva zeilor, nici mistreții de bronz ai barbarilor, nici flamurile Islamului ivite în defi'lee printre şoarecii puşi pe fugă sub privirile indiferente ale acvilelor: ci o armată din care nu cunosc decît pe aceşti patru călăreți albi şi pe acest călăreț roşu în fața unei călă'uze care se prosternă. Soldații au pornit deja printre munții verticali, din care unul se clatină şi stă să cadă peste ei. Alexandru îi face semn călăuzei să se ridice şi îi arată cu degetul muntele care tremură: „O, nu-i nimic, răspunde

băştinaşul: astea-s maimuțele..." Alexandru priveşte în sus, spre creasta

amenințătoare, pe care o străbat salturi furișe. Iar armata își reia marșul.

„în pădurea cea mare, spune Nehru, le auzeam arun-cîndu-se pe crengi, iar uneori le vedeam cum se agață cu coada, în zori, un strigăt se multiplica din vale in vale' şi umplea pădurea, la fel ca disperarea armatei maimuțelor la moartea regelui lor Hanuman. Budiştii explicau:' «Buddha le-a făgăduit că dacă se vor purta bine, se vor face oameni. Atunci, în fiecare seară, ele trag nădejde — iar în fiecare dimineață plîng...»"

Discursul pe care Nehru îl consacrase recent lui Buddha îmi amintise de pasajul în care el face aluzie la una din conversațiile noastre de odinioară: „Acum opt sau nouă ani, cînd eram la Paris, Andr6 Malraux mi-a pus o întrebare stranie: «Ce anume a permis hinduismului să expulzeze din India, fără un conflict grav, acum mai mult de o mie de ani, un budism bine organizat ? Cum a reuşit hinduismul să absoarbă, ca să spunem aşa, o mare religie populară, larg răspîndită, fără obişnuitele războaie religioase ?...» Pentru Malraux, evident, întrebarea nu era pur formală. Ea s-a ivit chiar în clipa întîlnirii noastre. Era o întrebare pe gustul meu, sau, mai curînd era tipul de întrebare pe care o puneam eu însumi frecvent. însă nu-i puteam da sau nu-mi puteam da un răspuns satisfăcător. Căci există multe răspunsuri şi explicații, dar s-ar spune că ele nu ating niciodată miezul problemei."

Discursul său răspunsese, indirect, la aceeaşi întrebare.

Era un discurs-conversație, pe tonul cel mai simplu, care începea prin : „Aşa cum ştiți, mă îndeletnicesc cu politica..." dar ajungea repede să afirme că politica cea mai bună încearcă să lupte împotriva distrugerii pe care ştiința o aduce cu sine şi împotriva violenței pe care omenirea o poartă în ea. Orî „am eşuat, de atîția ani, de atîtea generații! Trebuie să existe o altă cale decît cea pe care o practică oamenii de felul meu şi de profesia mea."

„...Oameni de bună-voință se întîlnesc, discută despre o lume nouă cumsecade, despre o lume unită cumsecade, sau despre toate națiunile care se contopesc într-una singură, sau despre cooperare şi prietenie. Această bună-voință este zadarnică, pentru că eâ este izolată de acțiunea reală care ar trebui să rezolve problemele reale. Noi nu putem gîndi pe aripile vîntului. Pe de altă parte, dacă este esențial ca noi să

avem picioarele pe pămînț, este în egală măsură esențial să nu ne rămînă capetele la nivelul solului."

Ceea ce merita atenție, în gura şefului idealismului politic cel mai eficace pe

care l-a cunoscut'omenirea.

„îi lipseşte omenirii ceva esenţial. Un fel de element spiritual care să ţină în hăţuri puterea ştiinţifică a omului modern. Este limpede acum că ştiinţa este' incapabilă să rînduiască viaţa. O viaţă este rînd'uită de valori. A noastră, dar şi cea a naţiunilor —' şi poate că şi cea a omenirii. Vă amintiţi de discursul generalului Bradley, în 1948, cred: «I-am smuls atomului misterul său şi am respins Predica, de pe Munte: cunoaştem arta de a ucide, nu arta de a trăi...» în acest lucru eu redevin hindus; în tinereţea mea, vorbeam de spiritualizarea politicii... Care este, astăzi, după părerea dumneavoastră, cea mai înaltă valoare a Occidentului ?

— Mi se pare că ar trebui să lăsăm cuvîntul valori la plural. Valorile sale apără tot mai mult viaţa şi o conduc din ce în ce mai puţin. Nu ştiu unde au ajuns în privinţa asta republicile comuniste. în'statele capitaliste sau lumea liberă, cum veţi dori, libertatea individuală trece drept o valoare suprema.

— Dar dacă aţi întreba un trecător în stare să vă răspundă, pe o stradă din Paris, ce doreşte mai mult, ce ar răspunde ?

— Puterea ? spuse ambasadorul.

— Fericirea ? am spus eu. Dar astea sînt obiecte ale dorinţei, nu valori supreme. Cred că civilizaţia maşinilor este prima civilizaţie fără de valoare supremă pentru majoritatea oamenilor. Există vestigii — numeroase. ...însă ceea ce este propriu unei civilizaţii a acţiunii este neîndoielnic faptul că fiecare este posedat de acţiune. Acţiunea împotriva contemplaţiei ; o viată omenească, şi uneori clipa, împotriva eternităţii... Rămfne de ştiut dacă o civilizaţie poate să nu fie decît o civilizaţie a interogaţiei sau a clipei, şi dacă ea îşi poate întemeia mult timp valorile pe altceva decît pe o religie...

— Tot nu ştiu cum a murit budismul, a spus Nehru, dar cred că presimt de ce. Geniul lui Buddha stă în faptul că el este om. Unul din cele mai profunde gînduri ale omenirii, un spirit inflexibil si mila cea mai nobilă; un acuzator în faţa mulţimii zeilor. Atunci cînd s-a divinizat, s-a pierdut în această mulţime, care s-a închis asupra lui."

Insă asta nu figura în discurs... Nehru nu mai descrisese nici viaţa legendară, pe care o presupunea cunoscută de

auditorii săi. Mă gîndeam la lupta patetică a regelui (aproape totdeauna suprimată în transcrierile occidentale) pentru a-i asigura fiului său fericirea. Fiecăreia din cele patru „întîl-nin" îi răspunde o afecţiune tot mai disperată. „Voind să-l păstreze pe prinţ în neştiinţa durerii şi a răului, regele pune să se înalţe m

jurul palatului un zid'străpuns de o singură poartă cu' drugi atît de grei..." Atunci cind, pentru prima dată, prinţul Siddhartha vrea să străbată oraşul spre a vedea grădinile, regele „pune să se împrăştie pe jos apă înmiresmată: «Puneţi pe marginea aleilor felinare multicolore, aşezaţi urne cu apă limpede la răspîntii!...»" Totuşi prinţul descoperi bătrîneţea, apoi, la a doua sa ieşire, boala. Insă regele transformă palatul într-un loc fermecat, „şi cursa plăcerilor se desfăşoară acolo zi şi noapte, iar cea mâi bună cîntăreaţă îi cîntă Cîntecul Pădurii..." Atunci Siddhartha iese pentru a treia oară, întîlneşte un trup nemişcat, iar scutierul său îi răspunde:

„Prinţule, este ceea ce se cheamă un mort."

Am citat fraza, iar Nehru mi-a răspuns prin cea a regelui care tocmai a aflat că Siddhartha vrea să părăsească lumea după întîlnirea cu ascetul:

„«Renunţă la hotărîrea asta, fiul meu, căci trebuie în curînd să-mi las regatul pentru a mă retrage în singurătatea pădurilor, iar tu trebuie să-mi urmezi...»"

îmi aminteam urmarea, iar Nehru cu siguranţă n-o uitase: după ce si-a îmbrăcat veşmîntul de culoare pămîntie, prinţul se duce în pădure şi îi răspunde trimisului tatălui său: ,,O casă aurită cuprinsă'de flăcări, asta este domnia..."

El citase: „...iar tu trebuie să-mi urmezi".

Şi îi spusese într-o zi lui Ostrorog, desigur cu aceeaşi voce : „Gandhi avea un succesor..."

„îl admirăm amîndoi pe Buddha, am „spus, dar nu ne rugăm lui. Nu credem în divinitatea lui. în fond, totul se petrece aşadar ca şi cum valoarea noastră supremă ar fi Adevărul. Şi totuşi..." '

I-am vorbit de Villefranche-de-Rouergue, de zadarnica mea recitire a sfîntului Ioan.

„Este cu putinţă ca Adevărul să fie valoarea mea supremă, mi-a răspuns el. Nu ştiu ; dar nu mă pot dispensa de el...

— Vă amintiţi de fraza inversă şi atît de enigmatică, a lui Dostoievski: dacă aş avea de ales'între adevăr şi Hristos, l-aş alege pe Hristos.

— Cunosc şi fraza lui Gandhi: «Am spus că Dumnezeu era Adevăr, iar acum spun că Adevărul *este* Dumnezeu.»

— Ce înţelegea el prin Dumnezeu, în fond ? Acel *Rta* vedic ?

— A spus, aproximativ: «Dumnezeu nu este o persoană : Dumnezeu este legea.» El a spus : «legea imuabilă».

— Este şi afirmaţia lui Einstein : «Lucrul cel mai extraordinar este ca lumea'să aibă cu siguranţă un sens.»

„Rămîne de ştiut pentru ce acest sens s-ar sinchisi de oameni...

— Fără îndoială, Gandhi mai afirma : «Nu-l pot găsi pe Dumnezeu decît în inima omenirii.» Şi de asemeni: «Eu sînt un căutător de Adevăr.» La noi, identitatea între semnificația lumii şi cea a omului (între ceea ce voi ați numi sufletul lumii şi sufletul omului) este simțită ca o evidență. în aceeaşi măsură, mi se pare că simte creştinismul existența sufletului, şi supraviețuirea sa... Dar stiti dumneavoastră că Narayana, care n-a murit decît prin 1^23, pusese să fie înlocuite chipurile zeilor, pe masa de sacrificiu a templelor, prin oglinzi ?"

Nu cunoşteam acest simbol egal cu dansul morții, cu marşul lui Gandhi spre ocean. Mesele de sacrificiu înfipte în pereți încă erau prezente în mintea mea, cu idolii lor abia vizibili sub chiparoase. Caracterul divin al statuilor din Madura, ca şi cel al statuilor catedralelor noastre, provenea evident de la incorporarea lor templului, unde se perinda valul oamenilor efemeri. Mi-i închipuiam pe mirii mei în fața altarului lui Siva, uluiți să contemple, în fundul umbrei sacre, dubla lor imagine incorporată dansului zeilor, pe deasupra grămezii de flori. „Mă-nchin ție, o, Dumnezeul meu, care nu eşti decît eu însumi..."

Deşi acest şef de stat care zîmbea cu tristețe, mai mult gentleman decît britanic, nu se confunda cu India, aşa cum o făcuse Gandhi, el era India; deşi o enigmatică distanță rămînea între ea şi el, deşi nu credea în divinitatea Gangelui, el purta Gangele în inima sa. Avea reputația că este un intelectual, şi era, pentru că scrisese mult. Insă discursurile sale aparțineau acțiunii; amintirile sale, cu excepția cîtorva amintiri de familie, readuceau în memorie o acțiune' îndărătnică. îi plăcea originalitatea gîndirii, o saluta în treacăt cu un zîmbet,, aşa cum un amator de pictură ar fi salutat un tablou bun. însă intelectualilor le place această originalitate pentru ea însăşi; cred că lui Nehru ea nu-i plăcea decît atunci cînd ea se implica în acțiune.

„Am impresia că nu sînt interesat într-un mod esențial de religie. Mai curînd de relația ei cu eticul.

— Doar India, am spus citind o afirmație pe atunci celebră, a făcut din filosofia religioasă baza esențială şi inteligibilă a culturii sale populare şi a guvernului său național.

— India lui Gandhi se sprijină realmente pe o etică; poate că mai mult, din anumite privințe, decît se sprijină Occidentul pe morala creştină. Dar aminitiți-vă de o frază ciudată a lui Mahatma : «trebuie ca India să'aibă în sfîrşit o adevărată religie...»"

Occidentul însemna individualismul; un individualism care însemna totodată crucifixul şi reactorul atomic. Cunoscusem cîndva stinghereala budiştilor în fața crucifixului, acel „De ce adoră ei un torturat ?" si ambivalența Indiei față de maşini: roțile de tors ale lui Gandhi se învîfteau în case, în fața* reactoarelor asemănătoare cu ultima încarnare a lui Siva. India se adaptează lui Hristos ca şi celorlalți zei şi vede cu uşurință în el un avatar (avatar înseamnă cob'orîre,'încarnare...). N"u Hristos era cel care lua aici un accent surprinzător. Se poate vedea în păcatul originar sursa unei *maya* universale, iar în ereditate o *karma* în care occidentalul ar moşteni bolile părinților săi aşa cum hindusul suferă consecințele vieților sale anterioare; însă transmigrația este întotdeauna o judecată cu suspendare, în vreme ce' creştinul îşi joacă destinul o dată pentru totdeauna. La fel şi ateul'. Europa a conceput transmigrația indiană ca pe cea care face din creştin un ales sau un damnat, însă este vorba de un damnat care nici măcar n-ar şti că a fost om. în ciuda păcatului, în ciuda demonului, în ciuda absurdului, în ciuda inconştientului, europeanul se concepe pe sine ca un tip care acționează, într-o lume în care schimbarea este valoare, în care progresul este cucerire, în care destinul este istorie. Hindusul se simte „acționat", într-o lume de comemorări. Occidentul consideră adevăr ceea ce hindusul consideră aparentă (căci dacă viața omenească, în veacurile de creştinătate, a fost neîndoielnic o încercare, ea a fost cu siguranță adevăr, şi nu iluzie), iar occidentalul poate considera drept valoare supremă cunoaşterea legilor universului, în timp ce hindusul consideră drept valoare supremă ajungerea la Absolutul divin. însă opoziția cea mai profundă se sprijină pe faptul că evidența fundamentală a Occidentului, creştin sau ateu, este moartea, oricare i-ar fi sensul pe care el i-l conferă — în timp ce evidența fundamentală a Indiei este infinitul vieții în infinitul timpului: „Cine oare ar putea ucide nemurirea
V

Se aflau, deasupra unei biblioteci, un desen mare al lui Le Corbusier: palatul din Chandigarh, avînd deasupra imensa Mînă a Păcii, care aducea şi cu o emblemă şi cu o giruetă uriaşă; şi un model al Mîinii, în bronz, de vreo cincizeci de centimetri. Le Corbusier ținea mult la el. Nehru, mai puțin. Le Corbusier mă plimbase pe străzile din Chandigarh şi prin fața clădirilor neterminate, unde pînă şi tapiseriile fuseseră rîriduite de el. în piață, şiruri de bărbați şi de femei urcau planurile înclinate, la fel ca arcaşii din Persepolis, cu cîte un cos de ciment pe cap. „Aici, Adunarea ! îmi spusese el ferm, arătînd Pamirul îndepărtat, pe dinaintea căruia trecea o capră singuratică. Iar aici (arătă acoperişul Palatului de justiție)

Mîna Păcii!"

Mă gîndeam la firma mănuşarului din Bane, enorma mînă roşie pe care o văzusem veghind peste oraş ca semn al vieții regăsite; si regăseam mîna de bronz cu liniile sale de soartă, cele ale destinului Indiei, poate.

Cu ocazia plecării mele, Nehru a venit la dineu la ambasada noastră. Franța avea să creeze un Minister al Afacerilor Culturale; el studia crearea unei instituții asemănătoare şi dorea să ştie ce pregăteam noi — şi, mai afes, cum concepeam problemele reunite sub cuvîntul'atît de confuz de cultură, căci i se păreau ciudat de diferite „după cum se gîndea la Shakespeare sau la *Râmâyana".* Ostrorog era singurul ambasador în stare să ofere la Delhi un dineu gastronomic. îmi amintesc de un pateu înconjurat de flori de hibiscus, de o conversație despre Japonia şi de Nehru care spunea: „Japonia are multe motive să' fie tristă, şi abia cunoaşte elefanții, nu prea ştiu de ce. Atunci, pentru a' regăsi zîmbetele de odinioară, aveam intenția să aduc cu mine un elefant. Dar am fost împiedicat s-o fac..'.

„Şi cine face oare ce ar vrea ? Tagore mi-a spus într-o zi, cu uri aer consternat: «Un tigru care se plictisea să fie veşnic vărgat a venit să ceară o bucată de săpun de la servitorul meu îngrozit...»"

După dineu, Nehru, ambasadorul şi cu mine ne-am instalat sub covorul de Ispahan atîrnat pe perete. Am dat drumul la cîteva banalități. Eu am spus că obținusem un mic succes la Consiliul de miniştri, afirmînd că eram singurul ministru care ştia că habar n-âvea ce este cultura. Am spus că Akbar şi chiar şi un faraon ar fiputut discuta despre stat cu Napoleon, dar nu cu preşedintele Eisenhower: regii epocii napoleoniene domneau mcă" asupra unei mari civilizații agrare.

„în anumite privințe, a spus Nehru, colonialismul s-a născut atunci cînd armele moderne au permis unor mici corpuri expeditionare europene să măture armata celor mai populate imperii ale lumii — şi a murit atunci cînd aceste imperii şi-au găsit propriile lor arme, care nu erau doar tunuri.

— în timpul acela (cel al vieții noastre), Occidentul a trecut de la omnibuzele copilăriei mele la avioanele cu reacție. în timpul acela, politica, cea adevărată, a jucat un rol pe care nu-l jucase, sau presimțise, decît în cei cîțiva ani ai Revoluției franceze: comunismul e mai important decît o schimbare de dinastie. Ca şi cum visele de justiție sfîrşeau prin a lăsa oamenii pe seama maşinii la fel de mult ca visele de putere, fascismul după comunism...

— Mă tem ca roata de tors să nu fie mai puternică decît maşina, a spus cu

tristețe Nehru.

— Dar opoziția între civilizația maşinii şi civilizațiile agrare vi se pare a fi o opoziție între materialism si spiritualism, sau între acțiune şi transcendență ? Ceea ce 6ccidentul şi mai cu seamă Statele Unite numesc acțiune, este totodată *ceea ce creează* şi fragmentarea vieții, care fără îndoială n-a existat niciodată 'în acest grad; stimu'lul-reflex al americanilor, mobilizarea omului prin creația sa.

— Este soră cu mobilizarea măgarului cu ajutorul morcovului pe care nu-l mănîncă niciodată, a spus ambasadorul.

— Omul, în schimb, mănîncă morcovul, însă asta îl lasă flămînd, am răspuns eu.

— Măgarul, sau Sisif... E curios lucru că Statele Unite şi Rusia au intrat împreună în istorie, în secolul al XVIII-lea. în discursul dumneavoastră despre Buddha, domnule prim-mi-nistru, ați pus, de altfel, problema în aceeaşi perspectivă.

— Eu ?"

Cu zîmbetul cuvenit, ambasadorul a pus să i se aducă discursul.

„E adevărat", a spus Nehru.

Şi l-a înapoiat arătînd pasajul: „De fapt, noi trăim două vieți diferite: una, pe care oamenii o numesc viața practică sau cea care priveşte treburile practice; cealaltă, pe care o rezervăm momentelor noastre de solitudine intimă. Astfel noi dezvoltăm o dublă personalitate în calitate de indivizi, ca si în calitate de comunități sau națiuni."

„Viața străină de orice religie, amjeluat eu, mi se pare aproape contemporană maşinismului... în secolul al XVII-lea, bătrînețea era o pregătire pentru viata veşnică. în fiecare an, Saint-Simon se retrăgea la Trapişti. Faptul nou este, în fond, legitimarea vieții prin acțiune — sau, mai exact, intoxicarea care îngăduie acțiunii să' dea la o parte orice legitimare a vieții. Nu răspunsul e cel care s-a schimbat; întrebarea e ceea ce a dispărut...

— Pentru cît timp ? a spus Nehru.

— Şi mai există un element, despre care Occidentul nu vorbeşte, pentru că l-a pierdut: este comunicarea cu lumea. Creştinul era legat de anotimpuri, de arbori, de animale, pentru că era legat de toate creațiile lui Dumnezeu. Omul civilizațiilor citadine este izolat, şi poate că ăsta e motivul pentru care întrebarea «Ce faci tu pe pămînt ?» poate căpăta un asemenea sens.

— Ea a avut, în felul ei, mult sens în budismul primitiv, a spus Nehru.

— Deşi şi-a schimbat de nenumărate ori accentul, fără îndoială câ este la fel de veche ca şi conştiinţa... Dar mult mai puţin raţională decît pare, pentru că ea îşi găseşte fără îndoială accentul în moarte, bătrîneţe, destin..! Si în durere, în Rău în cel mai înalt sens. Este vorba atunci de a şti dacă intoxicarea prin acţiune poate face să amuţească întrebarea pe care moartea o pune omului.

— Dacă ea nu reuşeşte, credeţi că arta poate reuşi ?

— Din păcate, nu'î Dar pentru ca arta să joace rolul pe care i-l recunoaştem astăzi, trebuie ca întrebarea să fie fără de răspuns.

„Să nu uităm că în primul rînd cultura este o vastă resurecţie. Putem învăţa despre locul lui Beethoven în istoria muzicii, nu poţi învăţa nici să-l iubeşti, nici să-l resusciţi. A face să fie iubită o capodoperă înseamnă să-i conferi vocea ei proprie, să o faci prezentă, cînd prin interpretare, cînd prin alte mijloace.

— Concep bine interpretarea lui Mozart, reprezentarea lui Moliere, a spus ambasadorul. Dar interpretarea EUorei nu este oare o învăţătură ?

— Eu cred că interpretarea Ellorei constă în a face să se înţeleagă faptul că sculpturile de la Ellora nu imită nişte creaturi; nu se referă la lumea creaturilor, ci la o alta: pentru noi, cea a sculpturii; pentru India, fără îndoială lumea divinului — şi poate că, pentru toţi, amîndouă în acelaşi timp. Ceea ce nu poate fi făcut sensibil decît prin dialogul statuilor

sau fotografiilor de la Ellora, cu statui sau fotografii ale altor arte sacre: romanică, sumeriană, egipteană, ce ştiu eu... A da viaţă statuilor de la Ellora nu înseamnă, evident, a le însufleţi câ pe nişte marionete, înseamnă să le eliberezi din lumea imitaţiei, care aparţine aparentei, pentru a le face să intre în lumea artei, sau a le Face să reintre în lumea sacrului."

Mă gîndeam şi la Egipt, care, văzut de la Ellora, părea o Indie austeră şi geometrică. Am continuat:

„Ceea ce ar sări în ochi dacă, pentru Europa, arta nu s-ar fi confundat atît de mult timp cu frumuseţea. Ea pare simplă, poate pentru că acelaşi cuvînt exprimă frumuseţea statuilor şi cea a femeilor. Lumea artei s-a născut cu noi, din multiplicitatea civilizaţiilor pe care noi le-am descoperit. Ceea ce o face destul de enigmatică. Pe de altă parte, frumuseţea părea că poartă în ea însăşi puterea sa de supravieţuire, în fond, ea justifica imortalitatea. Insă acea frumuseţe a fost ştearsă vreme de o mie de ani.

— Aici, ea a făcut mereu parte din produsele de import, a răspuns Nehru. în afară poate de literatură, dar este ea oare aceeaşi ?...

— A vorbi de frumusețe în legătură cu Shakespeare este cel puțin la fel de legitim câ şi în legătură cu Phidias, dar este mai puțin limpede. Atît de bine încît nu ar fi de tot paradoxal să spui că frumusețea, astăzi, este ceea ce a supraviețuit. Un trecut foarte profund învăluie mereu India, n dă o continuitate de pădure; însă aproape toate obiectele care supraviețuiesc în Occident supraviețuiesc doar în domeniul cunoaşterii. Silexurile cioplite ne' instruiesc, ele nu ne emoționează decît ca martori ai inteligenței umane. Or, statuile' noastre romanice, cele din grotele voastre sacre nu aparțin doar cunoaşterii. Ele aparțin, fireşte, timpului lor: le putem data; însă efe supraviețuiesc. Asa cum sfîntul căruia i te rogi aparține totodată epocii biografiei sale şi prezentului celui ce i se' roagă. De aceea am scris că «domeniul culturii era viața a ceea ce ar trebui să-i aparțină morții»."

Nu ştiam în ce măsură Nehru era artist. Cunoştea bine literatura Indiei şi pe cea a Angliei, dar se referea puțin la el însuşi. Nu-l auzisem referindu-se decît la Gandhi şi la cîteva texte sacre. îi plăceau oare artele plastice ?' Operele prețioase care ne înconjurau (Ostrorog era colecționar) îmi aminteau că nu văzusem adevărate opere de artă în vila primului ministru. Admira el la Ellora sculptura sau expresia Indiei ? Muzica îi era familiară, căci cultura hindusă o aduce

aşa cum cultura noastră aduce literatura. Şi iubea dansul. I-'am amintit serata de la Capitoliu şi am adăugat că Stalin îmi spusese : „în artă, mie nu-mi plac decît Shakespeare şi dansul."

A zîmbit.

„Poate că nu era acelaşi dans..."

„Vedeți, dansul trecutului, în Europa, pare istoric: rochițele de balet m-au intrigat întotdeauna. în vreme ce dansul nostru pare întrucîtva să scape din chinga timpului, în anumite privințe, nimic, aici, nu aparține cu totul morții... Dar ceea ce spuneți despre punerea în discuție a artelor plastice este adevărat şi pentru noi. Artele plastice din Asia au fost puse în discuție de arta din Europa; totuşi, noi n-am acceptat niciodată cu totul acest lucru. De lajsffrşitul colonialismului, ea a devenit o artă printre altele. însă'Europa a inventat muzeele, muzeele au cucerit Asia..."

Pisica cu labe lungi a ambasadorului a străbătut salonul, iar Nehru i-a făcut un semn prietenesc, ca şi cum, de departe, ar fi mîngîiat-o pe spate.

„în Egipt, a spus el visător, mă întrebam pentru ce arta greacă n-a reprezentat niciodată pisicile... Care este animalul Greciei, după părerea dumneavoastră ?

— Caii cu suflet nobil, am răspuns, citîndu-l pe Homer.

— Şi al Indiei?

— Elefantul", a spus ambasadorul.

Mă gîndisem : maimuța sau vaca. însă Nehru se întorcea la cele discutate.

„Cînd am ajuns în Anglia, am fost foarte interesat de ideea occidentală despre frumusețe. Mi se părea că ea voia să cucerească lucrurile, iar că ideea noastră despre frumusețe voia să ne elibereze de ele. Mai tîrziu, am făcut cunoştință cu o artă plastică ce voia *să se pună în acord* cu lumea câ muzica noastră: pictura chineză. Dar spuneți-mi, dacă resurecția de care vorbiți nu se revendică de la frumusețe, atunci de'la ce se revendică ?

— Cred că nu se revendică de la nimic. Ea este un fapt. Arta, înseamnă operele resuscitate *i* unul din obiectele culturii este ansamblul resurecțiilor. îngăduiți-mi totuşi o rezervă capitală : ceea ce a fost resuscitat nu este ceea ce fost viu. îi seamănă şi îi este frate. Statuile din grotele voastre sau cele din catedralele noastre nu sînt ceea ce ele au fost pentru acei ce le sculptau, Grecia, evident, nu este pentru noi ceea ce a fost pentru ea însăşi. Ceea ce este mai puțin evident este faptul ca metamorfoza,prin care ne impresionează

operele şi spiritul civilizațiilor moarte, nu este un accident, ci legea însăşi a civilizației'care începe cu noi. Trecutul lumii sînt culturile'diferite de'cultura noastră şi de altfel eterogene. Ele se unesc pentru prima dată în cultura noastră şi asta se întîmplă prin metamorfoza lor.

— în Uniunea Sovietică am văzut formîndu-se un trecut comunist, apoi național... In ce măsură Occidentul acceptă un trecut capitalist'?

— Mai degrabă un trecut religios. Aproape toate resurecțiile noastre sînt religioase, însă operele lor nu reapar în beneficiul unei religii... Asistăm la cea mai amplă resurecție pe care a cunoscut-o lumea. Şi ea însoțeşte cinematograful, televiziunea, toate formele de difuzare' ale imaginarului. Asimilînd raționalismul şi maşina, Occidentul le opusese, împreună, ele'mentuluipe care el îl numea visul. în vreme ce la Moscova ca şi la Chicago, la Rio sau la Paris, epoca noastră este tocmai cea a industrializării visului.

— Acum o sută de ani, a spus ambasadorul, publicul tuturor spectacolelor din Paris reunite nu ajungea la trei mii de persoane pe seară. Cel al televiziunii, m regiunea pariziană, va atinge poate trei milioane.

— Civilizația noastră face să se nască tot atîtea vise în fiecare săptămmă cîte maşini în fiecare an. Ea a creat cîteva din artele cele mai puțin accesibile pe care le-a cunoscut omenirea; dar ea este şi cea în care Chaplin şi Garbo au arătat că un artist poate să facă universul să rîdă sau să plîngă.

— Credeți, a întrebat Nehru, că această lume imaginară a Occidentului este mai dezvoltată decît este aici cea a *Râmâyanei* ?

— As vrea cu adevărat s-o ştiu... La urma urmei, reunirea în fața televizorului se face în timpul dintre cină şi culcare... mi se pare însă că imaginarul din *Râmâyana,* ca şi cel din *Legenda aurită,* este orientat: valorile sale sînt cele mai înalte valori ale Indiei. Este deja un fapt mai puțin adevărat pentru *O mie şi una de nopți,* în pofida constantei referiri la Allah. Nu ar mai fi deloc adevărat pentru imaginarul actual al maselor occidentale.

„Să fim atenți că nu este vorba de un romanesc care s-ar opune altuia, aşa cum *Legenda aurită* s-ar fi putut opune Fabulei. Se pare' că un ciclu al sîngelui, sexului, sentimentalității, politicii sau morții succedă unui ciclu al Mesei rotunde sau'al celor *O mie si'una de nopți.* (Limitele visului sînt întotdeauna destul de înguste). Insă imaginarul occidental

de care vorbim nu are cicluri: el are instincte. Patronii uzinelor de vise nu ignoră acest lucru. Si ei nu se află pe pămînt spre a ajuta oamenii, ci pentru a ciştiga bani.

— Diavolul la pensie devine director general, a spus Ostrorog. Produsele sale s-au vîndut întotdeauna bine...

— Şi totuşi, noi sîntem directorii celei mai mari uzine de vise din lume'[2], a spus Nehru cu jumătate de voce, oarecum în treacăt.

M-am gîndit că rolul său de guru al unui întreg popor era, într-adevăr, inseparabil de radio. Dar s-a uitat la mine ca şi cum m-ar fi rugat să continui, fără a ține seama de ce spusese.

„Dacă această civilizație, am reluat aşadar, care aduce instinctelor o satisfacere pe'care ele n-au curioscut-o niciodată, este în acelaşi timp cea a resurecțiilor, desigur că acest lucru nu este întîmplător. Căci operele resuscitate, ceea ce ar fi fost numit cîndva imaginile nemuritoare, par ele singure destul de puternice pentru a se opune puterilor sexului şi morții. Dacă națiunile n-ar face apel la aceste opere, şi asta prin emoție, nu doar prin cunoaştere, ce s-ar întîmpl'a ? în cincizeci de ani, civilizația noastră care se vrea, care se crede civilizația ştiinței — şi care este astfel — ar deveni una din civilizațiile cele mai supuse instinctelor şi viselor elementare pe care'le-a cunoscut lumea. Prin aceasta, cred, ni se impune nouă problema culturii.

— Aşa mi se pare, a spus Nehru. Sau cel puțin... Dar guvernele occidentale nu au pus oare problema în funcție de îndeletnicirile din timpul liber ?

— La noi, primul Minister al Sporturilor şi al Distracţiilor a fost creat de Frontul Popular, deci acum douăzeci de' ani. Dar dacă nu există cultură fără distracţii, există, cu siguranţă, distracţii fără cultură. începînd tocmai cu sportul. Totuşi, cu excepţia sportului şi a jocului, ce vrea să spună a te îndeletnici cu ceva în timpul liber dacă nu a trăi în imaginar ?

„Acolo, zeii noştri au murit, iar demonii noştri sînt tare vii. Cultura, în mod evident, nu poate înlocui zeii, dar ea poate aduce moştenirea nobleţei lumii..."

îl revedeam pe filosoful Alain, cu capul lui solid cu păr alb, acum treizeci de ani; în automobilul din care boala AÎ1 împiedica să coboare, îmi spunea cu un soi de surpriză : „în fond, asta este partea cea mai pură şi mai bună din om, care domneşte prin pietate şi admiraţie. Şi care n-a existat niciodată."

„Ce credeţi despre asta, domnule prim-ministru ?" a întrebat ambasadorul.

Nehru îşi încrucişase mîinile. Prin uşile-fereastră deschise pătrundea noaptea unei grădini frumoase, în care cîteva flori mari se vedeau ca nişte pete. Era noaptea terasei goale pe care auzisem muzica pentru divinităţi nocturne — noaptea palatelor, a mizeriei şi a zeilor.

„Sînt un pic descumpănit. Problemele noastre se pun altfel... Există analfabetismul si, la urma urmei, unul din lucrurile care îmi fac cel mai muiţ plăcere, cînd străbat India, este de a vedea pretutindeni şcoli noi pline cu copii..."

Mi-am amintit de generalul de Gaulle: „De aş avea norocul, înainte de a muri, să revăd o tinerime franceză..." Pe drumul de întoarcere la Deliii, tocmai văzusem defilînd tinerimea dezordonată a Partidului Congresului, cu aceeaşi îngrijorare cu care o văzusem defilînd pe cea a Frontului Popular, atunci cînd traversasem Franţa pentru a-l întîlni pe Troţki la Royan. îl întrebasem pe Nehru ce părere avea despre grupul său de tineret; îmi răspunsese, spre uluirea mea: „Fără îndoială că tineretul nu poate fi organizat politic decît de statele totalitare..." Nici Marea Britanie, nici âtatele Unite nu creaseră grupuri de tineret.

„Şi apoi, adăugase el cu oarecare dispreţ, mitul occidental al tinerimii ne este străin...

„India nu este o ţară subdezvoltată decît într-un anume mod, din moment ce ea construieşte reactoare atomice... Oare ce trebuie să menţinem sau să'resuscităm din trecutul ei, pentru mai bunul său viitor ? Cuceririle noastre au fost cele ale spiritului mai mult decît cele ale spadei; iar la noi, chiar şi eruditul a fost întotdeauna mai respectat decît bogatul. S-a scris mult despre conflictul dintre cultura noastră şi creştinism. Adevăratul conflict începe, odată cu independenţa,

între hinduism şi maşinism. Occidentul va fi cel mai puternic, pentru că ştiința va învinge, în sfîrşit, foametea. Un european nu cunoaşte foametea — în sfîrşit, nu o cunoaşte bine... Occidentul mai aduce şi socialismul, cooperarea în slujba comunității. Nu-i ceva' prea îndepărtat de vechiul ideal brahmanic al «slujirii»...

„Mergem deci către un soi de căsătorie cu Occidentul. Independența o facilitează mai mult decît dominația engleză. Ştiința nu se opune poate metafizicii religioase, iar savanții sînt adesea nişte asceți. Dar cum să împaci o civilizație a maşinii cu ceea ce a fost o civilizație a sufletului ? Ce anume împinge Europa spre această frenezie mecanică ? în Timpul

fără de sfîrşit, care rămîne cel al acestei țări, de ce am fi atît de grăbiți s'ă ajungem ? Şi apoi, ascultîndu-vă, mă gîndeam : toate astea înseamnă omul. Chiar şi demonii şi zeii de care yorbeați: intensitatea civilizației occidentale vine din moarte, în aventura cosmică pe care o reprezintă aici universul, moartea nu dă nici o intensitate vieții. De aceea ne este greu să împiedicăm oamenii să se lase să moară... Pentru India, şi uneori este adevărat şi pentru mine, divinul se află poate în om, însă omul ar trebui să se afle în divin... Un guru de la noi a spus: «Dumnezeu este în toți oamenii, dar nu toți oamenii sînt în Dumnezeu», şi de aceea ei suferă...

— Ramakrishna,' a întrebat ambasadorul, n-a spus şi el: din moment ce-l căutați pe Dumnezeu, căutați-l în om ?

— De fiecare dată cînd am căutat cu adevărat în om, am spus, am dat acolo peste nefericire..."

Nehru şi-a pus din nou mîinile pe genunchi şi m-a privit cu atenție.'

„Un discipol al lui Ramakrishna este cel care a declarat, a zis el, că jumătate din oameni sînt născuți pentru a căuta durerea..."

Mirosul Indiei pătrundea o dată cu noaptea. Tăceam cu toții. El a reluat, ca şi cum ar fi vrut să revină la începutul convorbirii:

„Aici, e dificil să vorbeşti de artă în general. Poporul nostru a rămas, în felul său, fundamental artist, fără s-o ştie. Nu burghezia noastră; nu oraşele noastre. Le-ați văzut. «Satele sînt adevărata Indie, spunea Gandhi, India pentru care eu trăiesc...»

— Domnule prim-ministru, a spus ambasadorul, oraşele voastre nu sînt mai rele decît periferiile Tokyoului sau Parisului. Şi totuşi, japonezii şi compatrioții mei trec drept popoare cu simț artistic...

— Cînd eram în închisoare, îmi făgăduisem că într-o zi India eliberată va

distruge cromolitografiile şi pianele mecanice. Ei bine! India este eliberată, iar eu' nu am distrus pianele mecanice... A lega acțiunea culturală a statului de ceea ce dumneavoastră numiți uzinele de vise mi se pare drept. Neuitînd că aici secolul' al doisprezecelea al vostru şi secolul douăzeci tot al vostru coexistă. Dumneavoastră sugerați, în fond, să facem prezent trecutul Indiei, în modul cel mai nobil cu putință, pentru cît mai mulți indieni cu putință. Nu-i uşor; nu este ceva de nedepăşit. Poate că mi-ar place să merg împreună cu India spre trecutul lumii, dar aş

vrea să fiu asigurat că nu o voi pierde pe drum. Iar oraşele noastre nu mă încurajează.

— JJniunea Sovietică şi-a creat propriul său trecut-al-lumii. în chip fanatic. Pentru a deveni creştinătate, întreaga Europă şi-a schimbat trecutul.

— Fără îndoială. Iar țara mea posedă o mare forță de anexare... Vă mai amintiți de fraza lui Tagore: «India, vai! nu-i decît un nume — un nu'me-idol; ea nu există.» Pentru mine, ea există mult. Dar noi vorbim întotdeauna de ea ca de o regină din *Râmâyana,* în timp ce ea este o biată femeie săracă, la fel ca toate acele mame pe care le-ați văzut la marginea drumurilor..."

De ce agnosticismul său l-ar fi separat de Shankara, din moment ce agnosticismul meu nu mă separa de sfîntul Augustin ? Dar femeile de pe marginea drumurilor erau oare India, sau eterna *Pietâ* — surori ale femeilor în negru în zorii acelei zile din cimitirul din Correze, țărănci anticlericale care salutau cu semnul crucii sîngele meu care picura pe drum... Nehru a adăugat cu acelaşi zîmbet ca atunci cînd vorbise, în timpul dineului, de elefantul pe care voia să-l ia cu el în Japonia :

„Poate că toți miniştrii ar trebui să acționeze ca nişte europeni şi să mbară ca'nişte hinduşi... Şi apoi, între religie si artă, mie mi se pare acordul destul de... dificil de înțeles, fntr-o amintire care m-a urmărit îndelung. Ştiți că Gandhi îi primea pe toți cei ce veneau să-i ceară ajutor. Ceea ce însemna mulți originali. într-o zi vine un om din munți care ne spune (el se adresa însă lui Gandhi): «Zeii vor muri. — De ce ? — Ei nu trăiesc decît atît timp cît sînt frumoşi. Pentru ca să fie frumoşi, e nevoie de pana papagalului roşu.» Şi scoate de sub pînzâ care-i încingea mijlocul un biet zeu sălbatic care avea o aureolă de pene mici; deasupra capului pana era roşie. «De mult timp nu se mai găsesc aceste păsări prin pădurife noastre. Erau cumpărate din Brazilia. Brazilia a interzis să fie vîndute în străinătate... Zeii or să moară.» Noi aşteptam. «Dar ni s-a spus că dacă *dumneavoastră* i-ați cere

ambasadorului nostru acolo, el v-ar trimite penele roşii...»

' — Iată utilitatea valizei diplomatice, a spus Ostrorog. Ce a făcut Gandhi ?

— A pus să fie trimise penele..."

Nehru a plecat tîrziu. în timp ce mă întorceam la Capitoliu pe marile artere pustii unde farurile automobilului nu trezeau

vacile culcate, mă gîndeam din nou la generalul de Gaulle : „Toată viața mi-am făcut o anumită idee despre Franța..." De la Hitler la Mao Zedong, cîte vocații naționale în acest secol care trebuia să fie cel al Internaționalei'! Ambasadorul mă însoțea. Se ducea să facă o vizită la doi anticari, căci Delhi este un oraş în care te duci să vezi statuile confidențiale după miezul'nopții.

„S-a schimbat mult Nehru ? m-a întrebat el.

— Destul.

— Vîrsta?

— Nu: indulgența.

— Cînd am venit eu, era încă un revoluționar, un eliberator. Ați scris undeva că acțiunea este mâniheistă. Devenind arbitru, sau solicitat de forțe antagoniste, a descoperit ceea ce, în departamentul nostru, ține de latura profesionistă: legitimitatea punctelor de vedere opuse. Astăzi, ar fi un admirabil ambasador... Totuşi, teaca să nu vă ascundă lama: nu va ceda nimic în problema Caşmirului.

„De ani de zile, îmi pun întrebări asupra relației sale cu hinduismul. Gandhi era cu adevărat un hindus. Nu era deloc un gentleman, ca Nehru. «Renuntătorii» de odinioară aveau desigur capetele acelea bătrîne şi blînde, pe care-ți vine să le mîngîi, să le consolezi... într-o zi mi-a spus : «Rezultatul nu prezintă interes, lupta este cea care interesează...» Nici tovarăşii lui, nici el însuşi nu-şi dădeau seama că era o transpunere din *Gîtă.*

— Totuşi el o tradusese.

— Cunoştea sentimentele mulțimilor pentru că le împărtăşea. Ivii-a spus : «Fără sacrificii, lumea s-ar prăbuşi.» I-a apărat pe indienii paria, însă înalta tradiție nu îi cunoştea."

Automobilul intra pe marile artere ale cartierului ambasadelor. Ostrorog a continuat:

„Profunzimea lui Gandhi şi a lui Tagore se împăca cu o latură copilărească, cu o autosugestie descumpănitoare. Ați citit textul lui Gandhi după moartea soției sale: «S-a stins

Ee genunchii mei. Sînt fericit dincolo de orice măsură.» Era ils ! Trebuia doar

citit textul întreg pentru a avea certitudinea că aşa era ! Era disperat! A dat impresia că era invulnerabil fiindcă se ascundea pentru a putea fi slab, ca animalele care se ascund pentru a muri, şi pentru că slăbiciunea lui nu modifica niciodată acțiunea sâ publică. Einstein mi-a spus cîndva: «El adună în' urma lui o puternică mulțime, prin exemplul irezistibil al unui mod de a trăi moralmente supe-

rior». Exemplul ăsta nu va fi întotdeauna irezistibil, Gandhi a ştiut-o, iar Nehru o ştie. Trebuie să se țină seama de înverşunarea lor, egală cu tenacitatea britanică, în pofida veşnicului haos din aceste țări. Cînd a fost operat Gandhi de o apendicită în plină criză, urgența era aşa de mare încît medicul englez nu a vrut să aştepte pînă a doua zi. L-a operat la miezul nopții. Era în închisoarea din Poona. Un uragan a întrerupt lumina electrică. A fost continuată operația la lumina lanternei infirmierei. Bateria era consumată şi lanterna s-a stins. S-a continuat la lumina unui felinar de furtună.

„Nehru v-a spus că totul atîrnă de cuvîntul său; e adevărat. V-a spus că nu există stat; e aproape adevărat. Nehru v-a primit aşa cum a făcut-o pentru că ştie că admirați ceea ce înseamnă' India, şi de asemeni pentru că nu este chiar aşa de sigur de victoria' sa. El vrea să orienteze forțele născute din independență spre dezvoltarea acestei nefericite țări de înfometați. In mare, reuşeşte. Dar dacă Gandhi şi Nehru au acceptat divizarea, este doar pentru că a constituit prețul independentei. Ei ştiau că asta era un cancer. Gandhi i-a încredințat iui Neh'ru: «Chiar şi pe vremea crimelor de la Chowri, nu avusesem niciodată cu adevărat de a face cu disperarea. Acum, ştiu că nu am reuşit să conving India. Violența domneşte peste tot în jurul'nostru. Eu sînt un glonte pierdut...»' India actuală trăieşte cu cele cincizeci de milioane ale sale de musulmani, India unită ar fi trăit cu toți musulmanii săi; ne putem îndoi de acest lucru, ei însă fi cred. Iar Nehru nu va întreprinde războiul cel mai legitim decît cu conştiința cea mai încărcată. Forța nonviolenței se sprijinea pe faptul că avea drept adversar uii imperiu colonial. Rămîne de ştiut ce se va petrece dacă întîlneşte un adversar asiatic. Iar adversarul asiatic aşteaptă."

îmi aminteam de nişte fotografii înfățisînd ceea ce în mod pudic fusese numit' schimbul de popufații, pe vremea cadavrelor îngrămădite în cărucioare de bagaje. Femeile însărcinate purtate în brațe de bărbați, copiii mici în brațele celor mari, saltelele purtate pe cap, şi'acel şir oblic de optzeci de kilometri, de la boii şi căruțele' cu roți enorme pînă la şaretele minuscule la orizont; rătăcitorul cortegiu al morții pe care-l prindeau din urmă foametea, paludismul şi epuizarea. Taberele surprinse de

inundație, spitalele cu holeră presărate cu morți ca nişte ruine după bombardamente, indienii paria care se băteau cu vulturii pentru a recupera zdrențele morților, imensa dîră a imensei coloane, mormintele de copii şi chipurile care păreau că visează — la nimic, la fel ca toțiînfome-

tații —, muribunzi prea tineri sau prea bătrîni, cortegiu fără de sfîrşit înşirat pe sub smochinii *banian* şi sub cer.

„Cunoaşteți, reluă Ostrorog, sentimentul pe care-l avem în Japonia, în satele reconstruite după cutremurul de pămînț şi care par să-l aştepte pe următorul. Ei bine ! tot ce vedeți aici, tot ce v-a spus Nehru în prima zi, căci în seara asta era în vacanță !, stă la pîndă. Sînt aşteptate primele trosnete ale cataclismului.

— Războiul?

— Punerea în discuție a nonviolenței poate fi un cataclism aproape liniştit... Nehru este mai vulnerabil decît Gandhi, pentru că *adstpandit* este agnostic...

— Relația sa cu hinduismul vi se pare mai complexă decît cea a unui om ca Renan cu creştinismul ?

— Dacă mă gîndesc la el ca la un hindus, sînt frapat de sufletul lui englez, începînd cu socialismul său i care nu este deloc un ansamblu de cunoştințe poleite, un costum. Există un Nehru englez. Dar există si celălalt.

— Oare problema nu este aceeaşi pentru majoritatea şefilor de stat ai Comunității franceze ?

(Unul din ei îmi spusese: «Nu uitați că mulți din colegii mei, protestanți, francmasoni sau catolici sînt şi Mari Vraci; şi că, dacă n-ar fi aşa, ei n-ar fi la putere...»)

— Şi pentru majoritatea suveranilor musulmani. Lumea helenistică a cunoscut fără îndoială situații de acest gen.

— Continuați, am spus, pînă la Cleopaţra, şi grecoaică şi Isis, cu amanții ei romani... Dar cred că niciodată, înaintea noastră, şefii a peste o jumătate de lume nu au fost spirite bilingve...'

— Decolonizarea a schimbat mult mai puțin decît se crede sentimentul Europei, şi chiar al Americii: Occidentul civilizează rasele de culoare, le aduce democrația, maşinile şi medicamentele; ele îşi abandonează Evul lor Mediu, din care nu rămîne nimic, şi devin asemănătoare cu noi, în mai puțin bine. Occidentali de zona a doua. Există doar o singură civilizație. Şi întreg trecutul tindea spre ea fără ca s-o ştie. Citiți ziarele americane.

— Este ceea ce gîndesc şi ruşii, în alți termeni.

„Dar chiar dacă Nehru este,' din punct de vedere spiritual, bilingv, India poate oare deveni şi ea astfel ?

— îmi pun întrebarea asta de cînd mă aflu la post aici. Consilierul meu care tocmai a luat în primire ambasada din Kabul, si-o punea şi el. E adevărat că Islamul mi-o pune încă din copilărie."

Mi-am amintit că familia lui Ostrorog avea un palat pe malul Bosforului.

„Claudel, a reluat el, care detesta gîndirea hindusă, mi-a spus atunci cînd am fost numit: «Nu prezintă nici un interes ! Oamenii sînt pretutindeni şi mereu aceiaşi!»

— Mi-a spus şi mie.

— Era totuşi sensibil la vechea Japonie, şi chiar la vechea Chină.

— Se amuza să scrie *haîka'iVa.* franceză. Dar se mai amuza şi să dăruiască ouă prietenilor săi scriind pe cochilie: Omagiul autorului, şi semnînd: Cocotte .

— Astea sînt micile plăceri ale corpului diplomatic, dragul meu ministru ! Cred totuşi că afirmația sa venea, cel puțin în parte, din ceea ce voi numi punctul de vedere de la Quai. Funcțiile noastre ne plimbă de la un capăt la altul al lumii. Si putem simți o diferență profundă între un laviu zen şi un CÎâzanne, dar riu între colegii noştri. Corpul diplomatic este o internațională; îi cunoaşteți cocktailurile. Cu mici diferente de convenții, diplomația este pretutindeni aceeaşi. Şi ar fi trebuit să țin seamă de mai multe convenții în prezența lui Stalin, şi'fără îndoială a lui Hitler, decît aici. Or, experiența noastră este desigur aplicabilă la toate formele de acțiune. Englezii organizaseră fără trudă prea mare armata Indiilor. Atunci cînd negustorii europeni erau instalați în aşezămintele de comerț din China, ei vorbeau despre chinezi ca despre nişte personaje misterioase, cînd de fapt băncile europene din Hong-Kong lucrează la fel de normal ca cele din Casablanca."

Pe bulevardul cel mare pe care intrase maşina, pe peluză, o întreagă bandă de paria era culcată sau ghemuită în jurul cîtorva focuri timide.

„Claudel, am spus eu, în pofida afirmației-măciucă pe care a făcut-o, după cum scria Gide, nu credea deloc că este «acelaşi» cu un păgîn. Şi asa au gîndit creştinii, pe vremea creştinătății: Ludovic cel Sfînt nu se credea «acelaşi» cu Saladin. Renaşterea este cea care a decis că spiritele superioare din Grecia si din Roma erau frați cu spiritele superioare creştine. Occidentul nu crede că oamenii au fost mereu aceiaşi, el crede că ei vor deveni astfel. Pentru că el confundă civilizația sa cu mijloacele sale de acțiune, care nu au precedent.

1 Joc de cuvinte: *cocotte* ■ uşoare (n.tr.).

■ găină, cloşcă, dar şi cocotă, femeie de moravuri

Ce au oamenii în comun, în timpurile istorice ? Instincte, fiziologia... Dragostea ? Nu. Păcatele capitale...

— Poate că civilizaţiile se aseamănă prin viciile lor, şi se separă prin virtuţile lor'?...

— Sau se apropie prin ceea ce cunosc şi se separă prin ceea ce cred. Credinţele nu sînt doar religioase... Există insă altceva, al cărui nume nu-l găsesc. Cuceritorii sînt cele mai mari personaje ale istoriei, şi de asemeni puternice figuri ale imaginarului. Sînt peste tot, mijloacele lor de acţiune sînt relativ asemănătoare, şi au contribuit destul la a face să se creadă în constanţa na'turii umane. în faţa *Vieţilor paralele,* ar fi foarte interesant să se scrie o istorie a ceea ce a pierdut omenirea, atunci cînd ceea ce a pierdut şi-a lăsat urmele.

— Aţi începe cu istoria zeilor...

— Nu sînt prea convins de teoriile care nu văd în civilizaţia noastră decît sfîrşitul unei culturi printre altele. Einstein spunea, şi cred că o'spunea şi Oppenheimer: există mai mulţi cercetători vii decît a cunoscut omenirea în totalitatea istoriei sale. Chiar dacă trăim sfîrşitul unei culturi romano-creştine, sau faustiene, cum spune Spengler, trăim începutul celei mai mari aventuri a omenirii de la naşterea culturilor istorice. Acestea durează, în mare, de şase milenii; timp destul de scurt, comparat cu preistoria omului. Toate au fost civilizaţii religioase, dacă numim religie legătura cu zeii, dar şi cu morţii; in afară de a noastră, care nu are nici măcar trei milenii — şi, în cursul unei perioade destul de vagi, cea a Romei. (Păgînismul lui Cezar probabil că a semănat cu creştinismul lui Napoleon.) Nu este vorba de civilizaţii atee. Preşedintele Eisenhower se consideră în mod cert protestant; Cezar credea poate în haruspici şi fără nici o îndoială în strămoşii săi. Insă civilizaţia noastră *nu se întemeiază* pe o religie, nu este nici măcar ordonată de o transcendenţă. Şefii celor două mari puteri ale lumii nu sînt nici aleşi ai Domnului, nici Mari Pontifi, nici Fii ai Cerului."

Cupolele si minaretele Marii Moschei se vedeau trecînd pe cerul nopţii.

„Islamul' înseamnă un oraş în jurul unei moschei; creştinătatea, un oraş în jurul unei catedrale; Benares, un oraş pe malurile unui fluviu purificator. Dar Bombay este construit în jurul unui port, nu al unei biserici; bisericile din New York trebuie să le cauţi printre zgîrie-nori, aşa cum cauţi crabii printre stînci. Ceea ce resimt eu aici cu violenţă este faptul că pe întreg pămîntul ceea ce era numit suflet pare să fie pe cale să moară.

„Chiar şi la cei ce cred. în afară de atunci cînd trăiesc în mînăstiri sau în păduri — în locuri pe care civilizația modernă nu le-a atins. Ar fi trebuit şă-i spun lui Nehru, adineaori, că încă de la sfîrşitul secolului al XlX-lea, cuvîntul materialism nu mai însemna că sufletul va fi înlocuit de materie, ci de spirit. De data asta, nu «luminile» se opun templului, ci reactoarele atomice.

— Ar fi fost de acord. Cu regret, poate. Totuşi, India ar avea bomba ei atomică dacă el ar vrea, iar el nu vrea acest lucru.

— Mao o să vrea. Fiecare din marile culturi asiatice şi africane atinse de spiritul occidental îi va da mai curînd sau mai tîrziu o formă nouă, care în mod evident nu va fi cea pe care i-o dorim noi. Mao e departe de Stalin, iar Stalin era departe de Marx.

— Am încercat un pic acest sentiment cînd eram în post la Moscova. Aici, fie că e vorba de musulmani, fie că e vorba de hinduşi, gîndul nu are decît un obiect suprem : Dumnezeu. Uitați-vă la cei mai răi duşmani ai musulmanilor, sikh-ii. Ei înțeleg foarte bine Islamul.' însă Occidentul rămîne pentru ei de neînțeles. Se uită la noi aşa cum țăranii noştri din centrul Franței se uită la americanii din filmele cu gangsteri : aviditate şi frenezie. Chiar si Nehru mi-a spus că la sosirea sa în Anglia fusese uluit sâ audă că i se reproşează Indiei sacrificarea de animale zeilor, căci ei, cenzorii, ucideau în fiecare zi animale pentru a le mînca. Amicii mei hinduşi spun că noi îl căutăm pe Dumnezeu fără a o şti, pe căi fără de ieşire. Brahmanii de la Universitatea sanscrită, la Benares, gîndesc la fel, presupun...

— Cercetarea de către noi a legilor universului li se pare inutilă, am răspuns după un timp. Pentru ei, adevărata Lege este de o altă natură. Epopeea cercetării occidentale, cea a luptei omului împotriva pămîntului, care animă Uniunea Sovietică la fel ca şi Statele Unite, le scapă. Mai mult încă, le este duşmană. Ei spun că nici un progres *al spiritului* nu va răspunde întrebărilor puse de suflet.

— Occidentul încearcă mai puțin să răspundă la aceste întrebări cît să le distrugă...

— El nu va distruge nici suferința, nici bătrînețea, nici agonia. Vă amintiți de textele budiste: «Prințule, asta este ceea ce se cheamă un mort.»

— O civilizație mi se pare că se defineşte totodată prin întrebările fundamentale pe care le pune, şi prin cele pe care nu le pune...

— India s-a însoțit de mult cu moartea, e adevărat. Ea continuă să fie o civilizație a sufletului. Dar atunci cînd sufletul se dă de-q parte, ce apare : acțiunea,

sau punerea în discuție a vieții prin moarte ?

Automobilul încetinea pe sub nişte arbori impozanți.

„Poate că acțiunea mai întîi, moartea mai apoi..."

L-am lăsat pe Ostrorog în fața unui dreptunghi de lumină, în fundul căruia un zeu tibetan de dimensiunile unui om părea să-l aştepte. Anticarul dormea undeva, în noapte. Am plecat înapoi spre Capitoliu. Vacile sacre se împuținaseră, iar şoferul si-a stins farurile. Automobilul mergea în linişte şi mi se pâVea că mă cufund în veacuri — nu pe străzile mogule din Delhi, ci pe cele din Kapilavastu, cu două sute de ani înainte de venirea lui Alexandru. Noaptea Marii Plecări învăluie budismul aşa cum cea a Naşterii lui Hristos învăluie creştinismul: părăsirea palatului, părăsirea femeilor, „instrumentele de muzică împrăştiate, tuberozele veştejite", părăsirea iubirii (şi sărutarea depusă atît de încet pe piciorul prințesei, pentru ca ea să nu se trezească), părăsirea copilului. Duhurile care vin din cer ca să înfăşoare copitele calului pe care prințul urcă pentru ultima oară,'pentru ca nimeni să nu-l audă cum pleacă în tăcerea cea mare. Un cerşetor se întoarce, ostenit, într-o colibă; sub ziduri înalte' fără de ferestre, un opaiț înconjurat de cîteva flori arde în fata unui zeu. Printre vacile adormite, calul străbate oraşul. „Un duh al cetății îl aştepta şi îi deschise prin vrajă po'arta dinspre răsărit.'Prințul înălță ochii spre cerul înstelat: era ceasul la care steaua kvei intra în conjuncție cu luna; toate duhurile coborau spre a însoți plecarea sa,'şi îi presărau pe cale flori nevăzute..."

Ca şi el, am trecut în linişte pe lîngă ziduri înalte printre vacile costelive adormite, prin fata unor zei roşii şi negri pe care îi luminau opaițele; umbre furişe se pierdeau în întuneric. Posturile de gardă de la Capitoliu, săpate în stîncă, semănau cu grotele sacre, iar soldații cu turbane care prezentau armele la trecerea noastră în fața acelor scobituri vag luminate păreau că aşteaptă ca duhul'cetății să deschidă o poartă, într-un meterez de unde se puteau observa aştrii... Cînd am intrat în apartamentul meu, am găsit ferestrele camerei deschise. Dincolo de grădini, un şirag de lumini, asemănător cu cel de pe terenurile de aviație, mărginea oraşul. Nu veneau dinspre el nici lumina, nici rumoarea care urcă din oraşele europene; Delhi adormit umplea camera cu o imensă odihnă. Parcă această noapte ar fi domnit peste epoca

zăpezilor, peste grădinile palatelor din Babylon, asemănătoare cu cele care se întindeau în fața mea; peste noaptea de obsidian în care soldații lui Cort6s ascultau strigătele camarazilor lor cărora li se smulgea inima în bătaia gongurilor aztece, peste milenara noapte chineză cu capitale dispărute: lotuşi de Hangzhou albăstrui

la lumina lunii, pe cînd ultimii împărați își pictau ultimii șoimi; porți tartare al căror roșu întunecat se descompunea așa cum se'sting incendiile. Peste călăreții culcați lîngă caii lor'în ajunul bătăliei de la Arbeles sau af celei de'la Austerlitz; peste noaptea fără de odihnă a Revoluției franceze și noaptea polară a Revoluției ruse. Omenirea diurnă fusese zgîlțîită vreme de cincizeci de veacuri de aceste tresăriri de luptă, dar Pekinul cel pătrat dormea la poalele Turnului Tobei care anunțase ziua, și Ia poalele Turnului Clopotului care anunțase noaptea, la fel ca Delhi înaintea mea; rugurile din Benares se reflectau în fluviu așa cum se reflectau în Hudsonul înghețat luminile pătrate ale New Yorkului vertical sub rafalele'de zăpadă. Deasupra pădurilor africane, arborii uriași ai reginelor urcau spre stele. De cincizeci de veacuri, aceeași tăcere în care cădeau zgomotele pierdute, învăluia oamenii pe care somnul îi împăca cu pămîntul nocturn — culcați, precum morții.

La orizont, o lungă fîșie de lumină cenușie începea să se întindă: zorii, cu reflexul lor lunar peste norii foarte înalți ai zenitului, ca și cum urmau să se ivească din mijlocul cerului. Primele mele zori erau cele din 4 august 1914: apariția, în cîmpurile din Ardeni, a unor vite adormite, în picioare, împrăștiate dintr-o dată de un vîrtej de lăncieri. Apoi, cadranele luminoase ale gărilor, ca niște enorme felii de lămîie pe cerul cenușiu; apoi, atîtea aerodroame cu ierburile culcate de vîntul zorilor; și, pe vremea aviației spaniole, după sinistra plecare nocturnă pe cîmpurile balizate de flacăra albăstruie a focurilor de portocale uscate, cu binoclurile noastre ațintite spre pămîntul pe care zorii aveau să lase să se ivească liniile dușmane... Chiar și aici, ziua opunea multiplicitatea sa învăluitoarei unități a nopții. Și totuși, era ziua Indiei, ziua revelată de fiecare început de zori așa cum fusese o dată și pentru mine, cînd se înălțase peste tancurile noastre într-un sat din Flandra... în curînd vor fi agitate torțele în curtea templelor, preoții vor culege florile nopții pentru ofrande, primii clopoței vor începe să sune. Mă gîndeam la acel destin despre care îi vorbisem lui Nehru ca despre mersul vieții;

T

către moarte; imperceptibila răcoare a zorilor tropicali se amesteca pe chipul meu cu eterna resurecție hindusă care unea viața și moartea așa cum se unesc ziua și noaptea: „Tot acest complex despre care vorbeați este omuî..." însă pentru om, moartea nu cunoaște zori.

Relațiile dintre India şi Franța aveau să se schimbe. Doamna'Pandit, sora lui Nehru, ambasadoare la Londra, se întorcea în India trecînd prin Paris. A venit la Elysee, însoțită de ambasadorul Indiei în Franța, *serdarul* Pannikar, indian cu bărbuță şi lornion, antieuropean, plin de idei ingenioase sau himerice, care te făcea să te gîndeşti la Lenin şi la Tartarin. După cuvintele de bun-venit, generalul de Gaulle a întrebat-o pe interlocutoarea sa cum vedea ea politica externă a Chinei. Pannikar reprezentase India la Pekin; doamna Pandit, imaginea însăşi a curtoaziei (şi care nu se supăra să poată sta să observe cîteva minute), s-a întors către el. Acesta a început o conferință despre China, care n-aducea nimic nou. Timpul trecea. China l-a dus la o paralelă între partizanii lui Sinn Fein şi *fellaghas.* Timpul trecea. Atunci cînd un aghiotant a venit să-l anunțe pe ambasadorul Statelor Unite, nici doamna Pandit, nici generalul de Gaulle nu putuseră plasa o vorbă.

Am coborît cu ea, Pannikar zăbovind în salonul aghio-tanților.

„Asta e !..." mi-a spus ea cu un fermecător zîmbet.

Pannikar a plecat în curînd în India. Se spunea că Nehru nu fusese supărat să scape de el. Dar, redevenit atent cu postul de la Paris, a numit aici pe un prieten al Franței. Acesta avea să părăsească peste cîțiva ani cariera pentru a-şi asuma, cu mare curaj, rectoratul celei mai primejdioase universități din India, a fi rănit acolo şi a-şi relua tot acolo funcțiile înainte chiar de a fi vindecat. Ambasadoarea cu ochi de un cenuşiu limpede semăna cu eroinele din poveştile indiene şi îți puteai închipui pe inspiratoarea Taj Mahal-ului cu acea linie a unei gazele din Caşmir. Nehru a venit la Paris în 1960; am inaugurat împreună, la Petit Palais, expoziția Comorilor Indiei Mulțimea îl aplauda pe unde trecea, ceea ce l-a surprins. A fost oaspetele oficial al Franței în 1962. Luam dejunul la aeroportul Orly atunci cînd se ducea la Londra pentru reuniunile Commonwealth-ului. „Cu cît îmbătrînesc mai

mult, cu atît judec oamenii mai mult după caracterul lor, nu după ideile lor..." Dar de la conflictul cu China, nu a mai revenit.

Iată-mă din nou la Delhi şapte ani mai tîrziu. Atacul chinez a avut loc, iar amenințarea pakistaneză se precizează, în dimineața asta m-am dus, conform tradiției, să depun flori pe lespedea funerară a lui Gandhi. Pentru poporul Indiei, el a devenit un avatar al lui Vişnu. Am dorit să depun o altă jerbă pe lespedea lui Nehru. Ea nu este încă pusă: locul e marcat de un pătrat de iarbă. Lespezile sînt simbolice, pentru că ele nu acoperă nici un corp. Omul care, atunci cînd am venit la Delhi pentru ultima oară, ținea India în mîinile sale cu gesturi zgribulite, este un

pătrat de iarbă peste care vîntul deja cald face să se îndoaie graminee scurte, printre florile tăiate pe care le-au aruncat mîinile împreunate.

Pentru a lua prînzul cu Radakrishnan, care este acum preşedintele Republicii, am străbătut salonul cel mare cu plafonul ca dintr-o poveste persană. Este gol, aşa cum sînt toate sălile de recepție din Capitoliu la această oră.

India, de asemeni.

Casa lui Nehru, devenită Casă a Amintirii, depinde de ! Marele Muzeu pe care nu-l cunosc încă şi la care mă duc să o găsesc pe conservatoare, o englezoaică în vîrstă care vorbeşte de colecțiile sale cu competență, iar despre Nehru cu afecțiune. Vom pleca spre Casa Amintirii încă de la ora închiderii, pentru a fi acolo singuri.

Vizita la muzeu începe cu colecțiile de artă populară. Mă gîndesc la acvariul din Singapore, în care se întîlnesc tot soiul de peşti zbîrliți, de culoare metalică sau multicolori. Majoritatea figurilor populare țin de peştele-castană şi de porcul de mare cu țepi: divine muziciene cu solzi şi tot felul de sirene cu rotunjimi de hipocampi. în arşița apăsătoare a după-amiezii indiene, mă gîndesc la ceața flamandă cu regularitate străbătută de chemarea sirenelor vapoarelor. Tocmai cuvîntul sirenă mi-a trezit o amintire, dar care nu sugerează sirena de ceață. Sînt în biroul lui James Ensor, la Ostende. Deasupra pianului, geniul strident al *Intrării lui Hristos în Bruxelles* umple zidul cu chipurile sale care se strîmbă în

jurul lui Iisus. Pe pian, împăiată, o sirenă. Privirea lui Ensor o urmăreşte pe a mea.

„Le-am văzut în China, am spus.

— Vii ? întreabă el, cu umorul pe care i-l ştiam din gravuri.

— Sînt fabricate din partea din față a unei maimuțe mici şi un corp de peşte.

— *Există* totuşi sirene..."

Şi, pe un ton doctoral, cu arătătorul înălțat:

„... dar nu sînt aşa..."

Cu treizeci de ani mai tîrziu am revăzut tabloul, cu culorile stinse, la expoziția Surselor secolului douăzeci; culoarea se desprindea invincibil, iar femeile de serviciu, dimineața, măturau praf de capodoperă.

Ce s-o mai fi întîmplat cu zeii de pene cărora Gandhi le asigura viața prin valiza diplomatică ? Sirenele hirsute de la Delhi şi-au pierdut şi ele culorile strălucitoare, ca întreaga forfotă greoaie şi ingenuă a acelei *Râmâyana* de teatru de marionete care le înconjoară şi care este, pentru arta Indiei, ceea ce sînt superstițiile pentru credință.

Credința, iat-o: la etajul inferior, marea sculptură de piatră, printre care cîteva

capodopere. După Elephanta, este pentru prima dată că văd un muzeu indian. Statuia care a fost vie nu a murit, ea este reîncarnată. Mă gîndesc la Cairo, dar *Siva* de la Elephanta se desparte de orice colos de la Teba doaf prin faptul că i se adresează rugăciuni. întreb dacă mulțimea vine aici, ca în Cambodgia sau în Mexic, să depună flori' în fața zeilor. Nu. Dar în temple, de la extravagantul popor de sculpturi din Madura, în jurul zeiței sale cu ochii de pește, pînă la *Mame,* la *Sărut* sau la *Dansul Morții* de la Ellora, pînă la *Maiestatea* de la Elephanta, n-am văzut nici un chip care să nu-l conducă pe om spre necunoscutul divin.

Regăsesc, o dată în plus, sentimentul occidental care se naşte în fața imaginilor zeilor deveniți opere de artă. Trans-migrație inversă față de cea a oamenilor: ca şi forfota pestriță a micilor zei populari, aceste statui nu şi-au schimbat corpul, ci şi-au schimbat sufletul.

A sosit ora plecării. Nu e încă seară, dar e sfîrşitul zilei. Maşina merge prin mirosul Asiei moderne : tămîie indiană, cămile şi praf islamice, benzină occidentală. Mă gîndesc la

funeraliile lui Nehru. îmi amintesc de Jurnalul de actualități. Arborii încărcați cu oameni, o mulțime imensă ca şi India, ținînd pe deasupra capetelor umbrele deschise împotriva soarelui — mulțimea căreia îi spusese la Fortul Roşu : „De multă vreme dădusem noi întîlnire destinului..." Cortegiul de elefanți şi de lăncieri sub un pod care purta o gigantică reclamă de Coca-Cola, apoi micul rug vertical al cărui fum transparent şi negru se amesteca cu praful des care atîrna parcă în arşița de la Delhi, iar în prim-plan țărăncile care plîngeau. „India nu e o regină din *Râmâyana,* ci o femeie sărmană aidoma acelor mame pe care le vedeți pe marginea drumurilor..."

Iată casa. Presupun că nu este casa în care mă invitase, dar îi seamănă, cu atît mai mult cu cît recunosc mobilele, un fildeş mare de elefant pe care-l primise, Fecioara romanică trimisă de Franța... Nu văd nici desenul cel mare cu oraşul Chandigarh, nici' bronzul cu Mîna Păcii.

Azi sînt expuse numeroase fotografii. Este albumul de familie, întotdeauna la fel de inutil, în afara cîtorva imagini: copilul (parcă ar fi propriul său nepot...), fotografia de după primul atac, privire pierdută într-o mască fulgerată, nobila fotografie a morții, cu chipul straniu de alb, care îmi readuce în minte moartea lui Ramakrishna : „Crezuserăm cu toții că era extazul... Iar discipolii săi strigau : Victorie !" Casa nu e casa unui om viu, nu e nici o casă părăsită, e un decor pentru cinematograful Istoriei. Totuşi, grădina, pe care n-am văzut-o, fără îndoială, niciodată, este marcată de prezența sa. Ea nu sugerează deloc o prezență familiară; este cu adevărat o grădină a morții; dar aceşti copaci au fost copacii săi, florile acestea au fost ale sale, păsări asemănătoare au cîntat aşa cum cîntă acum în seara care începe. Mă gîndesc la Shahlamar, cu golurile sale mari şi neaşteptate în imensitatea

arborilor. Şi, de asemeni, la una din cele mai vechi imagini ale Indiei, valurile mereu diferite ale Gangelui mereu acelaşi, pe care o reluase în mai multe discursuri şi în testamentul său :

„Dacă doresc ca o mînă din cenuşa mea să fie aruncată în Gange la Allahabad, nu trebuie să se vadă aici nici o semnificaţie religioasă. Am iubit întotdeauna din copilărie Gangele şi Jumna, care traversează Allahabadul, iar această iubire a sporit cu anii."

i

„Gangele este fluviul iubit al poporului indian, care a împletit în jurul lui legăturile istoriei sale, ale speranţelor şi temerilor sale, ale cîntecelor sale de triumf, ale victoriilor şi ale înfringerilor sale. El a fost simbolul culturii şi civilizaţiei milenare ale Indiei, cu valuri schimbătoare şi mereu în mişcare, şi totuşi veşnic aceleaşi El mă face să mă gîndesc la crestele înzăpezite şi la văile adînci ale Himalayei pe care am iubit-o atît de mult, şi la bogatele şi întinsele cîmpii care se aştern la poalele sale, acolo unde viaţa şi opera mea au căpătat formă.

„Nu doresc s-o rup complet cu trecutul. Sînt mîndru de această nobilă moştenire care a fost şi este mereu a noastră, şi sînt conştient că şi'eu, ca şi noi toţi, sînt o verigă a acestui lanţ neîntrerupt care-şi înfige rădăcinile în zorii Istoriei, în trecutul nostru imemorial. Lanţul acesta, eu nu doresc să-l rup, căci îmi este scump şi pentru că găsesc în el izvorul inspiraţiei mele. Ca o dovadă a acestei voinţe şi ca un ultim omagiu adus moştenirii noastre, cer să se arunce o mînă din cenuşa mea în Gange, la Allahabad, pentru ca ea să fie dusă spre vastul ocean care scaldă ţărmurile Indiei

„în ceea ce priveşte restul cenuşii mele, să fie împrăştiată dintr-un avion pe deasupra cîmpurilor unde trudesc ţăranii indieni, pentru ca ea să se amestece de-a valma cu praful şi cu pămîntul nostru..."

Iată freamătul serii roşii, cea care se întindea cît vedeai cu ochii peste cîmpie, la ieşirea din grotele de la Ellora. Păsările vor tăcea, iar florile de noapte se vor deschide, precum odinioară cele din grădinile Capitoliului peste care domneau cîte un felinar, un paznic adormit şi nişte ţipete pierdute. Aici, paznicul atent stă lîngă o mică lespede comemorativă. Sub acest smochin *banian* lucra Nehru, în această grădină a memoriei, fără mort şi fără mormînt; din biografia sa particulară nu rămîne decî't afecţiunea pe care o purta celor apropiaţi, şi care se confundă cu cea pe care o purta Indiei. Se lasă seara. Mă gîndesc la ce mi-a spus despre animale şi plante: la minuscula curte de închisoare în care a descoperit furnicile, la celula în care a trăit alături de sute de viespi de toate mărimile „într-o atmosferă de stimă reciprocă" ; la şopîrlele care, seara, ieşeau dintre bîrne şi se urmăreau agitîndu-şi coada, la lilieci şi, mai tîrziu în amurg, la vulpile zburătoare; la pasărea care-şi repeta strigătul obsedant pe deasupra închisorii a cărei monotonie o mai stricau cîţiva şerpi. La mangustele pe care le creşteau prizo-

nierii, la maimuța cea mare care a venit să-şi ia puiul din curtea închisorii, repezindu-se la cincisprezece gardieni, care i-au dat poate voie înăuntru. La maimuțele negre care alungaseră maimuțele cenuşii din templul din Benares, la elefantul pe care voia să-l ia cu el pentru a-i face pe japonezi să zîmbească. La vocea sa care spunea cu tărie: „Să facem un stat just cu mijloace juste" şi ceva mai ironic: „Cred că n-am să mai revăd Kailasa..." Amurgul de vară a trecut de la roşu spre verde, ca pe Acropole, şi începe să se confunde cu frunzele, în închisoarea Himalayei, primăvara făcea să țîşnească mugurii din ramurile goale... „Aici am descoperit că nuanța de culoare a frunzelor tinere de manghier este cea a munților Caşmir toamna..." Viespile dorm. Un liliac trece prin fundul grădinii. Nu vor mai fi manguste, veverițe care-şi rostogoleau puii făcuți ghem, maimuțe şi nici vulpi zburătoare. Ca o muzică funebră, noaptea coboară peste inscripția aproape invizibilă : *Din tot spiritul său şi din toată inima sa, acest om a iubit India şi poporul indian. Acesta, ca răspuns, i-afost indulgent şi l-a iubit dincolo de orice limită şi de orice rațiune.*

Claxoanele din Delhi au tăcut. Cînd părăsesc casa, picioarele goale ale cerşetorilor copii care trec, calcă uşor peste tăcere. Strigătul corbilor vine din adîncurile Indiei. Pînă la cele două oceane, în jurul arborilor sacri care totuşi nu-i mai apără de soare, oamenii nemişcați formează cercuri mari — ca în jurul luminii rugurilor din Benares şi ca odinioară, deasupra Strasbourgului, tinerii lăstari şi nucile uscate rămase în cursul iernii...

IV

1

Singapore

Credeam că nu mai există naufragii ?... în zori, un trăsnet orizontal zgîlțîie vasul *Cambodgia* ca pe o bilă de biliard căzută în gaură. Totul cade. Vaporul nu se opreşte. Mă duc la fereastra cabinei. Un petrolier, cu partea din față strivită, se retrage lent din flancul vasului nostru. Nu-i nicio primejdie, doar dacă ne-am scufunda direct: sîntem în strîmtori, văd coasta. Coca vasului e spartă pe o distanță de treizeci de metri, dar pasagerii de pe punte, deja treziți, au văzut petrolierul venind şi au fugit spre partea din spate a vasului.

Datorită scafandrilor şi pompelor, ajungem la un chei improvizat. Mi se aduce o telegramă a ambasadorului nostru în Vietnam, care îmi sugerează să nu debarc la Şaigon. (N-are importanță, de vreme ce vaporul nu-şi va continua drumul.) Şi o

telegramă din Paris, care înlătură posibilitatea mersului fn Japonia, pentru a reveni la misiunea pe care trebuie s-o îndeplinesc pe lîngă Mao Zedong.

Pînă atunci, locuiesc la consulatul nostru general.

în pofida celor două milioane ale sale de locuitori, Singapore nu mai este, ca altă dată, un oraş chinezesc.Jnsă agonia a ceea ce a însemnat China s-a refugiat aici. în curînd, blocurile ieftine înțesate de rufe care se usucă pe prăjini întinse şi nu pe balcoane, vor înlocui străzile construite pe timpul guvernatorului Raffles, cînd flotilele de jonci năpădeau porturile astăzi înnămolite, cînd Macao răsuna de clinchetul monezilor de aur din casele sale de joc, iar îndepărtata China, de zornăitul pieselor de domino care întruchipau florile şi vînturile... Astăzi, 14 iulie, recepție tradiționala. Francezii', prietenii noştri malaiezi şi chinezi, belgienii, elvețienii, francofonii. ' Indieni din Pondich6ry. Soseşte un tip scund care gesticulează şi pe care-l recunosc înainte de a fi anunțat, deşi nu l-am văzut de treizeci de ani; este unul din modelele personajului care se numeşte baronul de Clappique în *Condiția umană:* ceilalți au mur'it.^ Nu mai are un petic de tafta pe ochi, ci un monoclu negru. în pofida cheliei, profilul lui de dihor simpatic nu s-a schimbat Odinioară

s-ar fi năpustit, cu brațele ca nişte aripi de moară: „Dumneata aici! Să nu scoți nici o vorbă! Ar trebui să intri în pămînt de ruşine !" Odată terminate efuziunile regăsirii, mi-a spus: „Am venit pentru că ziarele au anunțat prezența dumitale. Aş fi fericit să stau de vorbă cu dumneata, în parte din cauza a ceea ce a fost cîndva, dar mai ales pentru că tocmai fac un filmulet despre un tip de care te-ai interesat în perioada *Căii regale:* Mayrena, regele sedangilor. Am găsit destule documente de dincolo de hibiscuşi, care te vor interesa !" El singur ar fi de ajuns ca să mă intereseze. „Ai primit timbre din regatul sedang ? a spus el. Da, m-am gîndit la dumneata." Mă întrebasem cine oare putuse să-mi trimită, acum cîtiva ani, acele timbre foarte rare. Locuieşte la hotelul *Raffles,* in care am locuit şi eu odinioară. A lucrat iar la Hollywood, şi primeşte majoritatea trupelor de cinema care vin ca să filmeze exterioare în Malaezia. Le inspiră consulului şi soției sale simpatia pe care o inspira cîndva tuturor. După terminarea ceremoniei, se aşază, ținînd paharul de coniac-soda în mîna stîngă, la fel câ în ufmă cu treizeci de ani, şi, deşi a băut deja mult, e lucid, la fel ca acum treizeci de ani.'

„Nu mai există aventurieri!"

La stînga India, la nord Siam, la dreapta China şi Indonezia...

„Toți adevărații țicniți se află acum la Hong-Kong, dar rasa lor e pe ducă...

— Rasa lor europeană..., zice consulul. Deşi chiar alături de camera dumneavoastră, la *Raffles,* se aflã' cîțiva ziarişti care au fost răniți zdravăn în gherila din Borneb. însă ticniții, aşa cum spuneți, desigur că nu lipsesc nici printre comuniştii care vor să cucerească Bali, nici printre anticomuniştii care vor să-i împuşte. Singapore îsi va proclama într-una din zile independența. Preşedintele Sukarno n-a terminat-o cu duşmanii, nici Thailanda'cu China. Vietnamul nu e foarte liniştit, în Sumatra se dau lupte de gherilă... Ce vă mai trebuie ?

— Să vă fie ruşine! Bali, încîntătoarele cu sînii goi, membre ale partidului comunist! Bravo ! Nu mai spuneți nici o vorbă ! Sukarno o să se facă mic, nu prezintă de altfel nici un interes. Independența, nu mai pot eu de aşa ceva. Thailanda şi Vietnamul, desigur ! Cu toate astea, s-a terminat cu aventura, este ceea ce amărîții numesc Istoria. Tancuri, avioane, şi mai ce încă ? Un aventurier nu este un general sef! De ce nu un ambasador ?

— într-adevăr, răspunde ambasadorul nostru în Malae-zia, sosit pentru 14 Iulie. însă Brooke a devenit rajah în numele Marii Britanii. Nu ar fi putut distruge pirații cu vasele sultanului său; a fost nevoie de flota engleză. La Sarawak n-a mai rămas din palatul său decît un pavilion trandafiriu, înconjurat de *bungalow-uri* ale căror animale sînt micuți urangutani şi papagali care vorbesc. Poate că aventurierii care au reuşit...

— Ce ?Dă-i drumul!

— ...păi, să nu fie bătuți! Poate că, spuneam eu, cei care au reuşit sînt cei care erau'în cîrdăşie cu vreo putere. Aventurierul la care vă gîndiți, cel al lui Conrad, al lui Kipling, s-a născut din somnul Asiei.

— L-ați cunoscut pe Joseph Conrad ?" mă întreabă ambasadorul. '

Cu care dintre prietenii mei îl fac să semene mustățile sale perie, încă blonde ? Nu cu un prieten : ci cu un colonel tip din ultima armată din Indii.

„Nu. Val6ry l-a întrebat cum explica el superioritatea aproape constantă a flotei engleze asupra flotei franceze, căci insularitatea nu i se părea o condiție suficientă. Răspunsul n-a însemnat mare lucru.

„Dar am avut o ciudată conversație cu Gide, în legătură cu el. Pe aleea de carpeni de la Pontigny, Gide mă întreabă: «Ce părere aveți despre Proust ?» Era pe vremea volumului *Sodoma şi Gomora,* sau cam asa ceva... «Dacă ajunge cartea lui la sfîrşitul pe care îl întrezărim, zic eu, cred că Proust va deveni unul din cei mai mari romancieri ai secolului; altfel, va fi doar ceva foarte interesant. Ceea ce Claudel numeşte cu dispreț turma sa de trîntori şi de lachei poate fi transfigurat prin *timpul*

său regăsit. Vi-l închipuiți pe Lord Jim în salonul familiei Guermantes ?»"

Conrad era pe atunci singurul scriitor străin a cărui moarte a fost cinstită de către *La Nouvelle Revue frangaise* printr-un număr special.

„«Totuşi, răspunde Gide, argumentul dumitale nu prea respectă regula jocului...

„«Conrad este un mare romancier de atmosferă, în pofida ritmului său *ă la Flaubert*; dar admirația mea merge mai puțin către ceea ce ați tradus cît mai curînd spre o obsesie a cărei origine o desluşesc cu greu în viața sa : cea a iremedia-bilului.»

— E foarte ciudat... Cît despre origine, eu o văd poate..."

Mergem pe sub carpenii de unde se vede abatia bur-gundă şi îl întreb din ochi. Mă cuprinde de braț, îşi ia tonul diabolic:

„Ai cunoscut-o pe doamna Conrad ?"

Dineu. Consulul general şi soția sa, ambasadorul, inspectorul Consulatelor (vechiul 'post al lui Giraudoux), Clappique, eu. Inspectorul mă intrigă. Trăsăturile sale sînt cele de *sioux* ale americanilor remodelate de pămîntul american. Însă aceştia nu au tenul ăsta întunecat, părul ăsta lins şi cu cărare la mijloc, care mă fac să-l numesc în sinea mea Pană-de-Corb pe această Piele Roşie — neagră — al cărei nume nu l-am auzit. Imobilitatea sa contrastează din plin cu frenezia lui Clappique — dar ascunde un anume umor. Sub o pală de vînt venit dinspre marea care nu se aude, fereastra se deschide şi lasă să intre căldura tropicală.

„Nu mai există nici un Lord Jim, răspunde ambasadorul, pentru că toată lumea are puşti. Dacă *Omul care a vrut să fie rege* ar fi fost traficant de arme, nuvela lui Kipling s-ar fi schimbat. Nu mai avem, decît, cel mult, pe aventurierul-e-pavă.

— Lord Jim şi Almayer, strigă Clappique, înseamnă acelaşi lucru ! Amîndoi se cred respinşi, asta nu înseamnă nimic! De ce se află ei aici şi nu în Europa, asta-i întrebarea! *Tarare-pompon!*

— Unde naiba te-ai dus să cauți tocmai exclamația doamnei de Pompadour ?

— *Tarare-pompon,* ea a zis asta ? Nu mă miră. Persoană încîntătoare: mă prevăzuse pe mine !

— Nu ducem noi lipsă de aventurieri în Europa, spune consulul. Însă puternicul romanesc al aventurii, decorul exotic nu existau odinioară. Marco Polo e surprins de China aşa cum un european poate fi surprins în Statele Unite: nu mâi mult. Asia nu devine fantastică decît în perioada în care noi devenim stăpînii ei.

— Şi în care mijloacele noastre de a o cuceri ne despart de ea, zic eu: armele de foc şi maşinile. Cu două sute de ani mai devreme, războiul opiumului âr fi fost de neconceput. E

1 Expresie comică franceză intraductibilă. Sensul ei, foarte aproximativ, ar fi de bătaie de joc față de ceea ce s-a spus, un fel de: „Poftim, bate-ți capul!" (n. t.).

foarte adevărat că spaniolii îi numeau mauri pe mexicani, atunci cînd au descoperit Mexicul.

— Exotismul are desigur un rol, răspunde ambasadorul. Dar în sens unic: rege-epavă, aventurierul este un european în Asia, nu un asiatic în Europa.

— Ascundeți-vă de ruşine ! Cele *O mie şi una de nopți* sînt pline de aventurieri!

— Există un punct comun la majoritatea aventurierilor-epavă, zic: hoinăreala. Aventurierii-regi au fost sedentari, ceilalți, rar. Almayer este o excepție.

—■ în secolul al XVIII-lea, răspunde ambasadorul, aventurierul, în Europa, este un uzurpator al supranaturalului, nu credeți ? un Cagliostro.

— Aventura îşi joacă rolul ei, dar cred că şi Asia. Descoperirea celor *O mie şi una de nopți* a urmat modei poveştilor cu zîne, westernurile — celor *O mie şi una de nopți* Fiecare epocă cunoaşte locuri privilegiate ale visului...

— Şi, cu mult înainte, domnule ministru, au existat aventurierii fără voie. Mica prostituată din Pont-au-Change întîlnită de trimişii papei care ajung la Karakorum pentru a afla acolo de moartea iui Ghinghis Han...

— Mama lui Saladin nu era o prințesă creştină capturată în Austria ? spun eu. Mica tîrfă fusese salvată pentru că prințesele nestoriene nu voiau cameriste budiste. Dar giuvaergiul francez pe care trimişii l-au întîlnit alături de ea ? El supraviețuise pentru că cizelase personaje din argint care lăsau să curgă din gura lor hidromel...

— Fără să mai vorbim de Marco Polo, care a fost şi ministru. Dar îmi mențin afirmația că aventurierul din literatura engleză a secolului al XÎX-lea este legat de somnul Asiei. Ce s-a întîmplat cu acest somn, pentru indigenii din Oceania care au asistat la luptele americanilor şi australienilor împotriva japonezilor ?"

Ambasadorul a fost înalt comisar al Franței în Noile He-bride. înaltul comisariat englez ar fi fost cu mult mai potrivit chipului său de ministru britanic al Afacerilor Externe... E perfect, şi ar fi perfect în cinematografie.

„Trăiască deşteptarea Oceaniei! a spus Clappique. Asta constă în a meşteri posturi de radio închipuite şi, pan-pan ! în a face gălăgie la ele pentru a aduce avioane fermecate! Viața trebuie să fie frumoasă acolo ! Vreau şi eu aşa ceva !

— Situația din Noua Guinee este pitorească, într-adevăr, îmi zice consulul. *Liberty-ships* americane au adus belşugul. Urmate de avioanele de transport. Astea aterizau

pe terenurile militare, fiind în legătură telegrafică cu ele. Băştinaşii desțelenesc, lovesc în bidoanele de tablă pentru a chema avioanele belşugului pe care le vor trimite americanii. Sau strămoşii, mai albi decît albii. Sau Iisus. El a făcut ce a putut, însă evreii l-au răstignit în cer deasupra Sydneyului, acum trei generații. Primul vapor, arca, era comandat de Noe, un căpitan alb, un australian. Transformarea creştinismului este de altfel interesantă. Un profet papuaş e trimis la Brisbane. I se vorbeşte de transformism. El descoperă cu uimire că nu toți albii au acelaşi zeu. Astăzi, în sate, se spune că există două rase de albi, una care crede în totemul Iisus, cealaltă în totemul Monki — Monkey, maimuța...

— Dacă unul din apostoli, răspunde ambasadorul, s-ar întoarce într-un sat european, ar fi oare mai puțin mirat ? Toate astea sînt, cu adevărat, foarte pitoreşti. Dar nu aşa de lipsite de bun simț, domnule ministru, dacă'dau crezare unui administrator care pregăteşte o teză în legătură cu subiectul ăsta. El nu crede că cultul cargourilor s-ar fi născut din aceste *liberty-ships,* domnule de Clappique. Poate că din vaporul primului alb stabilit în Noua Guinee. Un rus pe care băştinaşii l-au zeificat. Administratorul meu crede că mitul exista deja. Strămoşii sînt cei ce trimit vapoarele sacre. Nu-i lucru de mirare într-o țară în care roata şi cuțitul au sosit cu vaporul. Legendele se întrețes. Dumnezeu le' confiscă vasul lui Adam şi Evei. El îl redă lui Noe, într-adevăr, şi celor doi fii ai săi, Sem şi Iafet. El îl refuză fiului său Ham, pe care îl surghiuneşte în Noua Guinee. Dar, în realitate, gîndiți-vă că vapoarele sacre *nu* ajungeau, în afară de vreme de război. Şi continuă să nu ajungă. Cine le împiedică ? mai întîi, nişte duhuri duşmane Strămoşilor. însă misionarii au spus că şi Strămoşii opreau vapoarele, pentru că sînt Satane. Băştinaşii au dat Satanele pe mîna misionarilor, s-au rugat lui Dumnezeu şi lui Iisus. Răstignirea deasupra Sydneyului este făcută ca să' ne retină. Un şef papuaş se duce în Australia, ca profetul dumitafe, dragă prietene ;'i se arată muzeul etnografic. E îngrozit: zeii şi Strămoşii se află acolo prizonieri. Misionarii mincinoşi nu i-au ars. fată de ce nu mai vin cargourile! La Sydney, iisus învățase pe Satane să fabrice cargouri, dar el a fost răstignit, Satanele sînt la închisoare !... Misiunile nu au fost complet părăsite, s-au reînceput rugile către Strămoşi. Şi tot aşa mai departe. Administratorul insista asupra faptului că: mitul nu este amintirea confuză a unei debarcări, el exista, de foarte mult timp, debarcările l-au întreținut...

„Se pot scrie negreşit romane despre cultul arătat cargourilor şi despre avioanele fermecate; dar dacă un nou Brooke ar apărea în Noua Guinee, i-ar trebui emiţătoare şi nu bidoane, adevărate avioane, adevărate cargouri. Deci, b legătură cu o adevărată putere. Mitul lui Rimbaud rămîne îndepărtat.

— Dar, dragul meu Pierre, spune inspectorul. Noile He-bride ale tale mai găzduiau încă vreo cîţiva originali ?"

Inspectorul pare să ducă încet la gură o nevăzută pipă de şef de trib indian, şi nu adaugă nimic.

„Jacques Viot,' un anticar trăznit, spune Clappique, s-a întors cu o încărcătură de fetişuri, de covoare şi de alte chestii, pentru că se făcuse cunoscut ca vrăjitor! 'Cîteva trucuri de prestidigitaţie şi şmecheria care te face să crezi că-ţi smulgi o bucată de deget î'Alei, hop !"

Face şmecheria, cu mîinile înălţate.

„Ar fi oare uşor, răspunde inspectorul, să definim ceea ce noi numim aventură ? Giraudoux obţinuse să fie creat postul meu ca să se plimbe. Am făcut în aşa'fel încît să-l moştenesc, în onoarea a ce ? A călătoriei ? Nu.'A unei anume poezii ? A unei anume extravaganţe ? In onoarea pasiunii pe care încă mi-o inspiră locuri care' se numesc bulevardul Nimica-toată sau strada Moftului ?

— Haiti?

— Da. Am fost pe insula Broaştei Ţestoase, unde sînt îngropate, conform tradiţiei, comorile marilor piraţi. N-are a face pitorescul local, deşi nu detest copiii care sînt întrebaţi: «Ce-ai să faci cînd ai să fii mare ? — O meserie leneşă.» Insă am văzut peşterile piraţilor."

Povesteşte întîmplări cu piraţi, dar cu o precizie demnă de cea a lui Clappique. Poliţaii scoteau din închisori o mulţime de prostituate hoaţe sau ucigaşe. „Plecaţi în Insule unde veţi fi luate în căsătorie de gentilomi care nu au soţii albe." EÎe nu-i credeau prea tare. La sosire, şeful piraţilor ţinea un discurs tradiţional: „Nu vă întrebăm nimic despre trecut. Cît despre viitor, iată carabina mea şi dacă femeia pe care o aleg îmi greşeşte, carabina n-o să greşească." Aceşti galanţi gentilomi, îmb'răcati ca Robinson, cu pînză de corabie şi'piele de capră, le afegeau, apoi le luau cu ei. Prima peşteră. A doua peşteră, ca o pivniţă cu păianjeni. Ele îşi regretau închisoarea. A treia peşteră': costume de curte, veselă de aur. Mese de piatră încărcate de sfeşnice din argint; prin crăpături, liane mari, si, pe deasupra unor minunate tapiserii, lilieci adormiţi, atfrnaţi de labe ca nişte pere. Piraţii nu

putuseră vinde niciodată nimic din ce cuceriseră ei mai de preț: cui oare ? Atunci, comorile erau adunate în peşteri, iar tapiseriile în fir de aur pe care umblau păianjenii aşteptau tîrfele de la Saint-Lazare.

„Ah ! mi-ar place să dau peste memoriile uneia din damele astea ! spune Clappique. Tare-aş vrea! S-a zis atunci cu Manon Lescaut!

— N-aveți nici o şansă, dragă domnule. Există multe texte despre piraterie, începînd cu bravul Oexmelin. Dar nimic de la acele femei. Nu ştiau desigur să scrie, şi...

— Ar fi putut povesti!

— ...şi nu prea s-au mai întors în Franța. Bineînțeles, visez la un film care ne-ar arăta un Robinson şi o cocotă în mijlocul comorilor ! Dar, în mod banal, mai visez şi la asta: negreşit nu au trăit ele doar cu bărbați... Ce-a putut fi oare legătura unei tîrfe de la Saint-Lazare cu o sclavă din insula Broaştei Țestoase ?"

Lasă cu grijă tacîmurile, îşi reia gestul de şef indian; însă pipa păcii este înlocuită cu un deget ironic şi doct, care subliniază:

„Mi-a plăcut mult unul din cei pe care i-am inspectat în Sumatra. Funcționarul ăsta hărțuia o fetişcană din partea locului. Vorbea el limba, dar asta'nu-l ajută cu nimic ! Atunci, dragul meu, a avut într-o bună zi ideea genială să-şi amintească de *Poveştile* lui Perrault. Folclorul din Sumatra îi era familiar fetei, ca şi multe din legendele Indiei. însă magicul aparține exoticului, adică, pentru ea, Europei. A început ea să povestească *Motanul încălțat* copiilor. Vă mai amintiți cu toții că morarul lasă celor trei fii ai săi moara, măgarul şi motanul. Or, în Sumatra nu există mori: moara devine o casă-a-morților, cu aripile triunghiulare ale vulturilor dispuse în jurul părții de sus a zidului în formă de proră: cuvîntul aripi nu poate însemna decît aripile păsărilor."

O moară este, de altfel, un animal ciudat. Revăd în minte pe cele din deşertul Lout, în Persia, ca nişte spînzurători în amurg.

„Iar măgarul ? Dragul meu, era un cal păros pe care ei nu-l cunoşteau, cu nişte urechi gigantice.

— Să-i respectați pe măgari! zice Clappique. Am visat într-o zi nişte animale ciudate, gen cobai, ştiți despre ce e vorba ? Le-âm spus : «Ce faceți voi aici ?» Ei* m'i-au răspuns : «sîntem nişte iepuri *dinainte* de urechi.»"

T

Inspectorul Pană-de-Corb, care luase din nou tacîmurile în mînă, le lasă jos şi îşi înalţă iar arătătorul, ca pe o pipă a păcii.

„Şi de ce cizmele motanului ? Pentru că sînt fermecate, sau pentru a-i da voie motanului să şadă în picioare pe labele din spate, netezindu-şi mustăţile ?" '

Povestea continuă. Regele e înlocuit de Stăpînul-Petro-lului; haina aurită, de o uniformă olandeză. Ţăranii spun, ca si în povestea lui Perrault, că-i aparţin marefui şef din Kaa-bah (marchizul de Carabas), pentru că se tem de un motan care vorbeşte. Căpcăunul este european, locuieşte într-un ascensor, de ce ?, primeşte frumos pe motan pentru că salută mai bine decît oamenii,' trecîndu-şi lăbuţa pe deasupra urechii. Căpcăunul, pus la ambiţie, se'preschimbă în şoarece, ca în poveste; motanul îl mănîiică, părăseşte ascensorul şi intră într-o sală mare unde este pregătit un ospăţ din bucăţi de slănină de mistreţ stropite cu vin de orez din nişte ulcioare. Bunătăţi înconjurate de o sumedenie de cutii-de-făcut-poze şi de capcane-pentru-glasuri, adică de aparate de fotografiat şi de fonografe. Stăpînul-Petrolului îşi dă, fireşte, fata marelui şef care posedă (zice motanul, cu coada băţ) un ascensor atît' de frumos şi un zgîrie-nori atît de mare, unde sînt

Pregătite tot timpul ospeţe. Sfîrşitul este cel din povestea lui errault: motanul devine proprietar al unui mare număr de plante-de-petrol cu micile lor animale zburătoare (schelele pentru forare şi helicopterele), cumpără o casă aurită împodobită cu portretele pisicilor din familia sa, „şi nu mai aleargă după şoareci decît pentru a se distra".

„Ceea ce este admirabil, dragul meu consul, e că prietenul nostru n-a putut niciodată lămuri ce anume aparţine poveştii şi ce anume Occidentului, în mintea fetei. Ea credea că noi stropim schelele spre a le face să crească. Dar este oare motanul încălţat mai uimitor decît un avion ? Ea a spus: «Vorbea motanul la fel de bine ca papagalii ? Ar trebui să mă duci în ţara ta. Mi-ar fi frică... Dar m-aş obişnui. Aici, mănînci, iar mănînci, dormi, mori...»

— Jos pălăria ! I-a făcut felul ? în filmul meu, Mayrena povesteşte o chestie asemănătoare.

— Ai văzut pisici în Sumatra ? îl întreabă ambasadorul pe inspector.

— N-am văzut niciodată pisici nicăieri, în afară de Veneţia şi sub podul Galata, unde se ţine tîrgul de peşte. Totuşi, cum ar spune domnul de Clappique, îngăduie-mi să-ţi

spun cu înţelepciune că dacă n-ar exista pisici în Sumatra, povestea ar fi mult

mai bună: devii burghez$_v$

— De ce n-ar exista ? spuse consulul. în Borneo există faimoasele pisici verzi, care sînt pur şi simplu nişte pisici cu blană de iepure, ca cele din Abisinia..'. Ştiţi ce m-a frapat cel mai tare acolo ? Jucăriile care sînt aduse zeilor. închipuiţi-vă:

{lăpuşi în faţa altarului Sfintei Fecioare, animale mecanice n raţa Pruncului Iisus — şi ce oare în faţa Răstignirii ?

— Haideţi să punem nişte iepuri mecanici la picioarele Pruncului! spune Clappique. Şi cit se poate de iute !

— Dar iepurii dumneavoastră, domnule de Clappique, sînt simpatici pentru că sînt condamnaţi. Jocuri de junglă, episodice... In vreme ce Djakarta, Bangltok sînt astăzi capitale puternice."

Bangkok, pe la 1925, era încă unul din oraşele cele mai ireale dm lume, frate cu Ispahan şi cu Pekin. Nici un zgîrie-nori, nici un pod. Pe malul stîng, templele acoperite cu bucăţele de farfurii de la Compania Indiilor, sclipind dimineaţa, şi cu clopoţeii sunînd în bătaia vîntului. Uşile palatelor avîhd deasupra lor flori de porţelan înghesuite unele într-altele ca cele din buchetele de mireasă, şi colţurile ridicate ale acoperişurilor unei Asii de paravane. Nu m-am mai întors la Bangkok. Ultima mea amintire din Thailanda este vizita suveranilor în Franţa. Regele, în maşina care ne ducea la Versailles, îmi spusese:

„I-am spus lui Baudouin că doar noi, regii, sîntem încă în stare să fim democraţi... " După dejun, vizitarea castelului. Regina Sirikit este invitata pe care a preferat-o între toate generalul de Gaulle. Frumuseţea ei era legată de graţia pe care o ^conferă budismul femeilor: parcă ar pregăti mereu buchete. în camera Măriei Antoaneta, pe un şevalet, cumplitul tablou început în perioada de glorie, terminat la închisoarea Temple si regăsit mai tîrziu, străpuns în multe locuri de suliţele revoluţionare. Regina Sirikit m-a întrebat de ce se aflau acolo acele găuri: i-am explicat. Uitînd că eu îi cunoşteam oarecum religia, cînd să plecăm ea şi-a îndreptat degetele spre ele, după gestul binecuvîntării budiste...

Inspectorul şi-a pus mîinile cu palmele în jos pe faţa de masă şi acum reia, cu imobilitatea lui de Piele-roşie:

„Borneo surprinde încă : Seria este un oraş aî petrolului, înconjurat de sate care trăiesc în epoca de piatră. Trei sute

T

1 Regele Belgiei (n.a.).

de schele de forat în mare, dragul meu, cu platforma lor pentru helicoptere. *Bungalow-uh,* fireşte: toate oraşele petrolifere se aseamănă."

îmi amintesc de Abadan, în fundul golfului Persic: *bungalow-uri,* într-adevăr dominate de uzinele verticale ca de nişte piloni de temple egiptene; îmi amintesc de asemeni de procesiunea ca de seleniți a schelelor petroliere prin deşertul Mesopotamiei.

„în sate, dragul meu Pierre, cîinii care urlă şi care nu ştiu să latre, strigătele cocoşilor de luptă toată noaptea, copiii purtînd clopoței pentru'ca mama să-i poată găsi în umbra caselor comune. Animalele zburătoare: veverițe, maimuțe şi chiar şopîrle. Fiecare sălbatic cu un ceas de mînă care a stat. Japonezii le aduseseră cu camioanele. Nici un ceas nu rezistă la climă. Dar ştii, dragul meu, e ceva neliniştitor să vezi un loc unde peste tot sînt ceasuri, dar ora n-o poți afla nicăieri...

„Leproşii ies în patru labe din colibele lor luminați de văpăile roşii ale petrolului arzînd la douăzeci de kilometri, în casele lungi ale vechilor vînători de capete, poți găsi craniile japonezilor morți în junglă în timpul războiului, cu ochelarii aşezați pe față."'

Clappique se ridică cuprins de entuziasm şi se reaşeză sub privirea placidă şi zîmbitoare a lui Pană'-de-Corb' — făcînd să cadă una din măştile de pe peretele de care aproape că se sprijină cu spatele.

Pe toți pereții de culoare alb-gălbui, sînt agățate obiecte populare': marionete, măşti (bine alese) din Siam, din lava, din Sumatra, din insule, din Noua-Guinee. La muzeu, după-amiază, printre toate măştile, slugi sau stăpîne ale visului de-a lungul a trei mii de kilometri, încercam acelaşi sentiment, încercat cîndva în port, printre jonci, pacheboturile noastre si acele *praus* malaiieziene: un oraş in care totul poate fi mtîlnit, in care Siamul este vag vecin cu Celebele, în care o populație chinezească se agită între India şi Australia. Tocmai ani regăsit India, am să regăsesc China: nişte continente, cu puternica lor unitate. Aici, ce unitate ar putea fi, de la Rangoon pînă în Noua-Guinee ? Totuşi, acest întreg disparat formează, şi el, o lume, o lume care nu este doar universul britanic în care se amestecau oceanele cucerite. Singapore este o stea de mare.

Insă el deja nu mai este Imperiul, deja;"m-urile şi micile avioane pentru pasageri au înlocuit pacheboturile şi *praus*-urile. El uneşte internaționala micilor zgîrie-nori cu internaționala blî'nzilor sălb'atici şi a vînătorilor de capete,

cucerită cîndva de Râmâyana, si iarăşi aud: ascultă vuietul oraşului Ys care este înghiţit de ape,' al Bizanţului care se prăbuşeşte încet; ascultă cum se stinge ceea ce a fost oraşul Singapore, în anul 1965 al erei creştine...

Cunosc de multă vreme acest sentiment solemn şi sinistru. Nu este vorba de durata care ne ia cu sine, şi pe'care gîndul, sau opera de artă o recuceresc; este vorba de acvila heraldică a cărei umbră trece pe deasupra mea ca vîntul călduţ dinspre ocean; de Timpul ucigaş care trimite în neant istoriile şi Istoria. Amintirea transfigurată recucereşte oare tinereţea'pierdută ? Gîndirea recucereşte oare durata ? Aud, vuietul care deja se stinge: ascultă-mă", ascultă-mă cum mâ rog pentru agonia a ceea ce tu numeai Europa; în curînd, oamenii nu-şi vor mai aminti decît de murmurul meu... Ambasadorul tocmai îl întreabă pe inspector: „Ce părere ai de comunismul din Borneo ? Ziariştii americani care locuiesc la *Raffles* nu au glumit.

— Otrava săgeţilor de sarbacană nu se recomandă. Cît despre comunism, iată. Tu vii în Brunei. Nu există nimic în magazine; dar pe trotuare, claie peste grămadă, maşini de scris, sutiene, pălării, rachete pentru focurile de artificii, şi tot aşa mai departe. Trec băştinaşi îngroziţi de automobile, cu periuţe de dinţi puse pe după urechi în locul caninilor de tigru care însemnau că purtătorul lor adusese un cap de tigru în sat. Ei rîvnesc la obiectele pe care le văd pe trotuar şi cred că albii îi împiedică să le dobîndească. Comunismul va îngădui în sfîrşit să ia cu ei pălării şi rachete.

— Dar în jurul schelelor de forare ?

— în Seria, muncitorii nu sînţ proletari în propriii lor ochi, ci sînt mari burghezi. Comunismul nu există nici acolo, nici în junglă, unde băştinaşii sînt foarte primitori. Trebuie să fii doar atent cu fotografiile: dacă fotografiezi pe cineva care moare a doua zi, i-ai luat sufletul în cutia-ta-cu-un-ochi. Te vor ucide. E supărător.

„Fata din Sumatra mi-a plăcut nu doar din cauza motanului ei încălţat: ea m-a convins, pentru că tatăl ei nu i-a cerut părerea.'în Borneo, să fii îndrăgostit este o vină. Toată lumea se culcă cu toată lumea, dar căsătoriile depind de şef, nu de persoane.

— Oamenii voştri înconjuraţi de sopîrle zburătoare, am spus, concep căsătoria aşa cum o făcea şi Saint-Simon I «Domnule duce, doresc să o iau în căsătorie pe fiica dumneavoastră mai mare.' — Vai! domnule duce, ea est făgăduită. — Dar nu mai aveţi una ?»

— Cam aşa ceva. Ciudat univers. Am stat de vorbă cu un sef care spunea, gîndindu-se: «Dacă am fi creştini, ar fi un fucru supărător, dar nu ar trebui să aşteptăm prezicerile vulturilor pescari pentru a ne începe semănăturile. Şi am putea tăia capetele invitaţilor noştri. Cunosc oraşul: am stat acolo la închisoare. Acolo am învăţat să cos la maşină. închisoarea e mai puţin stupidă ca oraşul. E ca jungla': nu eşti silit să plăteşti pentru a te hrăni.' La noi, în timpul războiului, cădeau din cer umbrele mari albe.»"

Paraşute multicolore în noaptea petrecută în Correze, lumini de poziţie asemănătoare fără îndoială cu focurile din satele dayacilo'r, ciuperci uşoare care coborau, în urmă cu douăzeci de ani, din Bret'agne pînă în Noua-Guinee şi Japonia...

„Am făcut învelitori pentru înfăşurat coapsele pentru întreg tribul, spunea şeful. Au vrut să ne înveţe să tragem, dar noi preferăm sarbacanele. Japonezii dădeau cîte cinci sute de rupii pentru un cap de australian; nu erau prea mulţi. Apoi, au fost multe capete de japonezi, dar australienii nu dădeau nimic. Pînă la urmă, a fost interzisă vînătoa-rea. Albii nu ştiu ce vor."

Ambasadorul spune:

„Ştiţi cine se afla în post în Suedia atunci cînd Rimbaud şi-a lăsat baltă tot circul şi s-a întors în ţară ? Gobineau."

Clappique îi întinde — în zadar — monoclul său negru, cu care chipul ambasadorului se potriveşte mai mult decît al său :

„Gobineau ! Foarte demn ! Efect garantat! Circ, cu adevărat ! Rimbaud ar fi făcut mai bine să rămînă acolo. Jalnic! Burghez! Ruşine! Ah ! Unde-i vremea cînd flota regelui opiului se afla în faţa Shanghaiului!... Ce poţi face azi ? pe clovnul ? Ce ţară minunată ! Cea mai fantasmagorică aventură trebuie să' fi fost cea a nepoatei lui Timur: în filmul meu îl pun pe Mayrena s-o povestească.

„El se află pe vaporul care merge de-a lungul coastei Annamului —1888, nu mă contrazice ! — noaptea, înconjurat de idioţi îmbrăcaţi în pînză albă şi de idioate de epocă. «Spuneţi-mi Alph'onsine, domnule baron... Povestiti-ne: întîmplările astea sînt interesante şi pentru doamne...»'[2]

Clappique se sclifoseşte. De cum se încălzeşte, vocea lui întretăiată se transformă'într-o voce gravă şi plină de avînt de mare actor romantic, Fre"d6ric Lemaître între Ruy Blas şi Cesar de Bazan. îşi pune la loc şi-şi potriveşte monoclul negru.

T

„Era nepoată a lui Timur, aşa cum acea încîntătoare uşuratică de Lavalliere era nepoată* a lui Henric al IV-lea, domnilor ! dar măcar a fost luată de nevastă, după moda; musulmană ! Fusese luată de trupele emirului cu o caravană din Persia, vîndută ca sclavă şi devenită sclava nepotului' împăratului. Un sfrijit, de moravuri... mă-nţelegeti! şi ocu-pîndu-se cu poemele atunci cînd caii imperiafi erau la Porţile de Fier!"

îşi strecoară monoclul în buzunar, îşi dă cu nobleţe capul pe spate şi mîngîie cu încetineală o barbă olimpiană.'Fizicul lui de nevăstuică se şterge: ca toţi marii mimi, reuşeşte să "■ sugereze un altul:

„...însă. prinţul moştenitor, care comanda la bătălia de la Angora cavaleria gărzii a fost masacrat de oamenii lui| Baiazid. Prinţul nostru a devenit, vai!, moştenitorul Impe-**riultti.** Bătrînul Ţimur, strivit de durere, privea acei umeri incapabili să susţină lancea, peste care avea să arunce povara celui mai mare'imperiu din lume! N-a avut altceva mai' grabnic de făcut decît să pună să o aresteze pe fată, consi-derînd neîndoielnic, domnilor, că un imperiu poate uneori! supravieţui prostiei unui bărbat, dar niciodată josniciei unei femei!

„Ştiţi că agonia lui Timur a început atunci cînd a ajuns în China. Â murit cîteva zile mai tîrziu; generalii au poruncit retragerea Şi atît era de mare groaza pe care o inspira, încît nimeni n-a 'îndrăznit să spună că el a murit: lăncierii se.] întorceau, cu coada de vulpe înfiptă în lance, iar garda escor- j ta litiera închisă în care se descompunea înspăimîntătorul cadavru, ca şi cum, cu toată duhoarea, emirul ar mai fi fost în stare să se trezească pentru a pune să fie tăiate cîteva capete indiscrete!"

Se poate ca numărul să fie elaborat, însă Clappique improvizează, cuprins de febra imitaţiei şi de o elocvenţă de j povestitor oriental pe care alcoolul îl încinge, deşi baronul i nu este, în mod vizibil, beat. îl cred mai curînd cuprins de acel ton delirant care exprimă un personaj, desigur, dar cere un \ monolog inepuizabil.

„Sigură că va fi condamnată la moarte, femeia se dusese să se arunce la genunchii împărătesei, declarîndu-se însărcinată. Sexul cel mai graţios şi cel mai încercat are noroc, domnilor ! Ce mijloc de a cîş'tiga şapte luni ar fi putut găsi3

1 Ankara (n. t.).

un bărbat ? Timur odată mort, nici pomeneală de copil, dar prințul devine împărat. Nevolnic tare să ia frînele Imperiului cu mînă de stăpîn ! în toate provinciile, curierii imperiali au răspîndit porunca să se trimită comorile la Samarkand. Sînt adunate, sînt de asemeni adunați toți muzicanții persani cu violele lor şi cu instrumentele lof cu gît lung !

„în fiecare noapte, fosta sclavă era aşezată pe unul din tronuri în fața marelui bazin din mozaic azuriu in care înotau crapii sacri ai lui Timur. Muzicanții cîntau sub aceste stele ale Asiei pe care le avem deasupra capului, domnilor ! Slugile îi aduceau prințesei nemişcate comorile Imperiului. Iar ea le azvîrlea peştilor, cu amîndouă mîinile !

„Armata s-a întors în marş forțat. Generalii au luat puterea. Prințul dat jos, sublima' lui aventurieră a fost expusă stîlpului infamiei timp de două zile, iar gloata a venit să scuipe pe acei afurisiți de ochi ai ei care disprețuiseră comorile!..."

Clappique lasă capul în jos, îşi mîngîie pe piept imaginara-i barbă, race un gest amplu şi plin de dezamăgire :

„Nu a murit decît cu douăzeci de ani mai tîrziu, într-o casă de mahala în care devenise spălătoreasă..."

Apoi îşi scoate batista din buzunarul de la piept, îşi şterge fruntea leoarcă de sudoare, îşi fixează din nou monoclul şi îşi reia vocea de falset:

„Asta da, treabă serioasă! Lăsați-mă-n pace cu Rim-baud-ul vostru îngrozitor ! Patruzeci 'de mii de franci-aur la brîul lui! Se întoarce ca să se-nsoare ! Un aventurier e celibatar!

— Colegul dumneavoastră rus, zic eu ambasadorului, mi-a povestit că atunci cînd l-au scos pe Timur din mormintul lui din Samarkand, nu ştiu din ce motiv, s-a descoperit că era roşcovan. Inscripția'grăia : «Blestemat fie cel ce va deschide acest mormînt.» Două zile mai tîrziu, Hitler •ntra în Uniunea Sovietică...

— Şi lava ? îl întreabă ambasadorul pe cel cu chip ca de Şef indian.

— Aş fi vrut să găsesc documente despre francezii din Republica batavă, cam pe la 1795. Nimic, dragul meu ! Insula rămîne extraordinară, dacă ne gîndim că este atît de aproape. Seara, zmeele pe deasupra Djakartei..."

îmi amintesc de luptele cu zmee manevrate ca nişte vase, odinioară, deasupra Bangkokului; şi de duelurile peştilor-hptători în vase de sticlă a căror apă se înroşea în timp ce

T

un peştişor se făcea multicolor urcînd ca să moară la suprafaţă...

Inspectorul vorbeşte de obeliscul uriaş şi de muzeul său Grdvin, de ambarcaţiunile cu pînze din Surâbaya, de arborii pleşuvi, ale căror frunze sînt înlocuite de vulpile zburătoare atîrhate, care-şi iau zborul deschizîndu-şi aripile transparente; de divizia de elită în spatele conducătorului ei purtînd piele de tigru; de Preşedintele însoţit de vrăjitorul său, de propaganda politică[1] încredinţată teatrelor de umbre...

„Vă închipuiţi genul, spune Clappique: eroul care pune pe fugă întreaga armată a maimuţelor începe să urle: Trăiască Partidul Comunist Indonezian !

— O, e mult mai bine, domnule de Clappique: animatorul marionetelor reia fraza seculară: «Acum, arborii se vor preschimba în stafii, iar lumea strămoşilor va însufleţi sărmana lume a celor vii.» Atunci Indonezia începe să vorbească cu acea voce a strămoşilor. Este şi ceea ce se petrece cu Sukarno: din moment ce eî este, pentru toţi,,Părintele Independenţei, el este şi Delegatul Strămoşilor. îl cunoaşteţi domnule ministru ?

— Puţin. Este singurul şef de stat jovial pe care l-am întîlnit: la'Orty, a mers de la avion către salon în pas alergător vorbindu-mi despre cărţile mele, a strîns mîinile persoanelor oficiale franceze, a tras'în trecere de barbă pe citiva oficiali indonezieni, şi a dispărut, lăsînd în urmă un uitim hohot derîs.

— în Malaezia, spune ambasadorul, se afirmă că insurecţia comunistă va avea loc înainte de sfîrşitul anului.

— Şi imediat după, dragul meu Pierre,'războiul civil...

— Comuniştii sînt cinci milioane. Iar partidul lor e anterior Partidului Comunist Vietnamez.

— Adversarii lor, nouăzeci şi cinci de milioane, dragul meu. Comuniştii vor prelua puterea şi nu o vor păstra. Oamenii îi urăsc, iar amestecul de naţionalism, religii şi obiceiuri este foarte puternic.

— Dar chinezii ?

— Nu sînt chinezi din cei ai lui Mao. Nici din cei ai lui Cian Kai-Şi. Ei afişează cu prudenţă portretul lui Sun Yat-Sen şi sînt chinezi din Java.

— Si eu am impresia asta, spune ambasadorul, scărpinindu-şi mustaţa englezească. Cit despre religiile şi obiceiurile tale, ortodoxia nu era

inexistentă în Rusia, cînd Lenin a luat puterea.

.

— Dar fără război, ar fi fost comunismul mai puternic decît ortodoxia ?

— Veți vedea, spune inspectorul: vor fi ucişi cîteva mii de chinezi'pe ici, pe colo, dar jocul va fi jucat între indonezieni. Şi în domeniul religios. Ultima Constituție a lui Sukarno proclamă un zeu unic. El va avea multe de îndeplinit. Dacă insurecția comunistă nu este imediat victorioasă, dragul meu, ea va deveni profanatoare. Atunci, conform celor mai bune tradiții, într-o noapte vor începe să-şi taie gîturile unii altora. Prețul pumnalelor s-a dublat. Vor tăia gîturile în primul rînd la tine acasă, Pierre, înspre Macassar. O dată mai mult."

Dar eu, cînd am venit eu la Macassar ? Acum treizeci de ani ? Se vedeau jonci pe fluviul cel mare, şi o poartă din piatră neagră ca porțile gospodăriilor noastre din Auvergne, înălțată, cred, în cinstea mormîntului lui Albuquerque. Portughezii, olandezii, extravaganții francezi de la 1795, regatul din Sumatra al lui Srivijaja, ai care vrea să rivalizeze cel al lui Sukarno, la fel de vast şi, desigur, la fel de fragil. Sukarno mi-a spus, la Elysde: „Cele o sută de milioane de locuitori ai noştri" şi am fost ispitit să-i răspund: „Pentru cîți ani ?" N-aş fi avut chef să-i răspund lui Stalin: „Mulțimea voastră pentru cîți ani ?", nici măcar lui Nehru. Cred in realitatea Insulin-dei, dar, în ochii mei, ea nu este politică : tara asta a reunit misticii, aşa cum alții au împăcat dogmele. Expresia : „timpul marilor descoperiri" m-a făcut întotdeauna să visez: şi dacă amărîtele noastre de porturi merovingiene ar fi fost „'descoperite" la vremea lor de corăbiile lui Srivijaja, stăpîne peste mările Asiei ?

Desertul este *gula malacca,* orez cu zahăr ars şi lapte de cocos. Am mai mîncat la *Raffles Hotel,* cam prin 1923... Cea mai frumoasă femeie pe care mi-a fost dat s-o văd ieşea din sufragerie; între Oceanul Indian şi Marea Chinei, noaptea se lăsa peste Imperiul britanic...

Dineul odată terminat, plec împreună cu Clappique spre hotel. Vrea să-mi citească proiectul lui de film — şi să-mi arate în trecere strada Morții, pe care n-am văzut-o niciodată.

Maşina noastră iese de pe bulevard; mă întreabă, ca şi cum întunericul l-ar fi adus înapoi la conversația de la dineu:

„Care este aventurierul care te-a interesat cel mai mult ?

— Depinde de zile... în seara asta, să spunem : Renaud de Châtillon.

— Regele Siriei ?

— Senior de dincolo-de-Iordan. Mă gîndesc la el pentru că tocmai am navigat de-a lungul coastei Arabiei cu *Cam-bodgia,* bietul de ef; Renaud este anticavalerul: Jaufr6 Rudei pleacă la Tripoli pentru a o întîlni pe regina Melissinda pe care o iubeşte fără a o fi văzut vreodată, iar Renaud, pentru că ştie că este văduvă şi vrea să o ia în căsătorie. Ceea ce e cel 'mai cumplit este faptul că reuşeşte — în vreme ce bietul prinț-poet moare mai înainte de a'ajunge la Tripoli. Renaud reuşeşte să fie numit şeful gărzii varangiene...

— Gorilele locale ?

— Da. O ia în căsătorie pe regină. Ea moare: iată-l ajuns rege. Negociază cu Saladin trecerea caravanelor de la Mecca prin regatul său. Dar pune să fie transportată o flotă creştină demontată, de la Tripoli pînă la teritoriile sale de la Marea Roşie şi, cred eu, cucereşte Medina. Oraşul era sfînt, dar nu era bogat. El jefuieşte aşadar cea mai somptuoasă caravană islamică ce se aventurase pînă la el..."

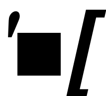
Clappique îşi înalță un deget memorabil si citează: *Ați văzut, zice ea, pe un frumos copil al meu ? Iar căpcăunul, ta-ta-ta, îi spune: L-am mîncat. Or, el nu făcuse bine...*

„Victor Hugo are dreptate : nu făcuse bine.

— Saladin cucereşte teritoriul de dincolo de Iordan, îl aduce pe Renaud la Cairo, legat pe o cămilă (prizonierul fiind întors spre coada cămilei, în semn de mare dispreț), îi dă capul pe spate trăgîndu-l de părul său alb, îi reproşează trădarea sa şi-i taie gîtul. Eşti mulțumit ?

— «Peştele» ăsta fantasmagoric mă copleşeşte, dragul meu!"

Automobilul coteşte la colțul unei piețe strălucind de neon în vacarmul discurilor chinezeşti; traversează un bulevard întunecos, se opreşte la începutul unei străzi. Maşinile nu au voie acolo, iar pe' şosea sînt aşezate dughene. Umbre se îndreaptă spre o lumină ca de altădată, întretăiată de străduțe în care feştile tremură în străfundul Chinei eterne, j Ultimul negustor se pierde în întuneric, cu bastonul de bambus pe umăr, în sunetul care scade al pocnitorilor de atras clienții. în piața vecină se auzeau behăielile de pe toate discurile, aici ms& muzica este a vocilor adevărate şi a instrumentelor adevărate. Se află aici coroane din flori albe, care te-ar trimite cu gîndul la buchetele cu care eşti întîmpinat în India, tuberoze şi flori de*frangipanier,* dacă n-ar fi imense; familii care-şi încep cina funebră în fața unor sicrie curbe

asemănătoare cu nişte bărci, şi alături de un meşter al cărui arcuş pare că-şi cîn'tă numărul pentru a obţine efecte neobişnuite. Strada Morţii şi-a început existenţa somnambulă.

' „între alte meserii, spune Clappique, sînt şi corespondent al Agenţiei franceze de presă. Forain istorisise o poveste frumoask unuia din tipii pe care i-am cărat după mine: „Se duce el, într-o zi de ninsoare, la Nina de Callias, *Femeia cu evantai* a lui Manet.

— Cea ale cărei covoare erau roase, pentru că, în timpul asediului Parisului, cangurul ei le mîncase verdeaţa ?

— îţi cunoşti bine autorii, jos pălăria ! Fără pardesiu, cu mîinile în buzunare, purtînd jobene deformate, gulere răsfrînte (îţi imaginezi genul: domnii-vagabonzi ai lui Dau-mier pe sub' felinarele cu gaz), două personaje indignate stau de vorbă: «Scările aveau nouăzeci de picioare, domnule ! — Optzeci si patru, domnule! — Străbunul meu era acolo, domnule i — La cucerirea Bizanţului de către cruciaţi ? Oh ! Oh ! şi al meu, domnule ! — Cine sînteti dumneavoastră ? — Auguste de Châtillon. — Villiers de L'Isle-Adam.»

„Şi se strîng ei în braţe sub ninsoare, complet beţi, după care pleacă spre locuinţa Ninei, clătinîndu-se pe picioare.

— Auguste de Châtillon, zic, era cel care a scris *La Levrette enpal'tot...*

— Da. Şi amantul Adelei Hugo, afirmă *Le Canard en-chaîne* al vremii. Imnul sedang al lui Mayrena a fost compus, pe cuvintele lui Mac Nab, autor de şansonete la *Chat-Noir,* de către Charles de Sivry, cumnatul lui Verlaine ! Dacă nu-ţi place, nu tăia cheful altora !"

Mormăie imnul, bruiat de zgomotul străzii. Nina de Callias, Villiers de L'Isle-Adam, Verlaine, Manet, cangurul, extravaganţa şi spiritul de la Batignolles... Mergem de-a lungul unor hoteluri chinezeşti asemănătoare localurilor unde se fu-mează opiu şi interpunţilor din romanele lui Jules Verne; cuşetele suprapuse lasă să se,vadă atîrnînd nişte braţe demne de'lagărele de concentrare. în jurul meselor 'rotunde din cafenelele chinezeşti, cîţiva prăbuşiţi aşteaptă; în jurul meselor pătrate din stradă,'stau bătrîhi care se vor refugia curînd în cuşetele lor sinistre; o populaţie de azil, răbdătoare în lu-mina'sa, este adunată prin mii de agonii în muzica funebră venită dinspre capitalele îngropate, Si-ngan-fon, Lo-yang, acolo unde împăratul planta primele seminţe...

Trece un cîine, Clappique îl strigă : „Cuțu, cuțu ! Vino la mine-n brațe !" Cîinele fuge, Clappique reia :

T

„într-o zi, americanii mi-au trimis pe un individ neamț, fost asistent al celebrei Leni Riefenstahl. Mai mare rușinea ! tipul pregătea un film despre Hițler. Filmul n-a fost niciodată văzut. Insă individul cel mustăcios scosese tot ce putuse din amintirile lui, din cele ale patroanei lui, din cele ale altora, şi | chiar din treaba cu Niirnbergul. Povestea genul de întîmplări \ pe gustul ziariştilor, şi de asemeni, taci din gură, nu spune nimic ! întîmplări *ă la Shakespeare.* Shakespeare, ştii cine ?■] II chema Wilhelm, ca pe celălalt! Şi ca pe Apollinâire. Care \ a murit în timp ce se striga „Jos cu Wilhelm !" pe strada lui. Lumea e tare mică.

„Tipul meu povestea mai întîi o chestie foarte cinematografică : după plecarea lui Hitler, cei de la Actualități sosesc■*)* la cancelarie : covoarele sînt făcute sul, iar o pălărie stă ui-; tată pe un scaun, o pălărie cu o frumoasă pană tiroleză verticală, pe care bombardamentul rusesc o face să tremure.' Operatorii n-au îndrăznit să filmeze. Păcat!

„Apoi, o amintire pe care o avea de la Speer. Hitler şi Speer sînt împreună în nu ştiu ce fermă din Franța. Mai sîrit \ cinci minute pînă la miezul nopții. Hitler pune să se stingă orice lumină m fermă şi în sat, şi se ghemuieşte în jilțul lui, din lemn pentru a auzi goarna sunînd armistițiul. Tipul] mustăcios reda foarte bine în povestirea sa tăcerea, mirosul cîmpurilor, zgomotul animalelor, şi pe Hitler care aştepta."

„Apoi, speranța complet nebună a ultimelor zile: agitații, în fostul salon al lui Bismarck la Berlin, care îi urlă lui; Goering: «Razele morții, am descoperit în sflrşit razele[1] morții!», în timp ce Goering ştie prea bine că nu s-a descoperit absolut nimic."

Mă gîndesc la vizita ducilor de Windsor la Goering, înainte de război. Ducele pune să fie adus la Karinhall un tren electric pentru copii. După dejun, el urcă împreună cu **Goering** pentru a asista la joc. Un sfert de oră de absență; ■ jumătate de oră; trei sferturi de oră. Doamna mareşal, îhgri-j jorată, urcă împreună cu ducesa şi-l găsesc pe fostul rege al • Angliei stînd în patru labe, ca şi Goering, amîndoi fascinați de minunatul joc pe care copiii, deja obosiți, îl privesc neatenți.

Aşa cum chinezii care ne înconjoară privesc neatenți moartea.

Mă gîndesc, de asemeni, la amanta englezoaică a lui Hitler, căreia Gaston Palewski îi spunea : „Cum de te-ai putut culca cu gorila asta ? — Ah, dintre toți amanții mei, era cel mai

caraghios! Nu m-am distrat niciodată mai bine decît atunci cînd ne jucam de-a v-ați ascunselea la Berchtesgaden!"

Clappique continuă:

„«Hitler, vocifera tipul indignat, a vrut să facă din Germania un pămînt ars, si aproape nimeni nu i-a dat ascultare! a vrut să distrugă Parisul, iar Parisul vostru nu este distrus ! *Wunderbar,* dar nu-mi găsesc imaginile!» Dezastru! Nu-şi găsea imaginile! Honbil, tot mai horibil, cum spunea Shakespeare (Wilhelm). Hitler încornorat, să nu spui nimic! Mi-ar place şi mie !

„Imaginile, uneori, şi le găsea individul! Eva Braun, dactilografă, firavă, firavă, ți-o spun eu ! vine în buncăr, toți durii cei grozavi vor s-o dea fa o parte, dar ea-i trimite la plimbare F Tipul meu cel mustăcios zicea : «Nu mai aveau curaj să spună nimic, pentru că avea aerul că aduce cu ea moartea.» îți place ? Pe deasupra, ea chiar o aducea ! Hitler spusese cu 'mult înainte: «într-o bună zi nu-mi vor mai ramîne decît doi prieteni, domnişoara Braun şi dinele.» Cu cît mergeau toate mai prost, cu atit mai mult îsi iubea cîinele. Un ciobănesc german, Blondi cred că-l chema. Nu avea pisică. Avea dreptate să iubească animalele. în ultimele zile, avioa-nele germane dădeau drumul cu şovăială proviziilor destinate buncărului, şi pe bună dreptate ! Tipul care se ducea să le culeagă era un paznic de la Tiergarten. Asta-mi place !"

Nu era nici o josnicie în acea imagine a lui Hitler hrănit de paznicul animalelor, sau al fiarelor... îmi amintesc de ultima iarnă de război; brigada Alsacia-Lorena era aproape singură la Strasbourg tinind piept tancurilor lui Rundstedț. Generalul de Lattre îmi spusese : „Dacă nu se întorc americanii, trebuie să fii acolo, şi să nu fiți prizonieri. — Evident." Americanii se întorseseră! Nu imediat. In fine, ofensiva germană era zdrobită. într-o noapte, ieşeam de la popotă prin zăpada pe care luna plină o făcea strălucitoare. Unul dintre noi a spus: „Iată ultima lună deasupra celui de-al treilea Reich". Astăzi, căldura nopții la Singapore învăluie vocea trist-ursuză a lui Clappique :'

„Tipul meu era pasionat după penultima scenă a filmului său: Hitler lipit de zid în buncăr, cu accesul lui de torticolis, îşi chema afectuos cîinele şi-i trăgea un

glonte în cap. Asta ar putea fi de asemeni ultima scenă. De ce l-am cărat aici pe individ ? Să ne întrebăm, să meditām ! Concluzie rapida: fără îndoială pentru că îmi ceruse să-l aduc. Nu-i aşa ? Mustăcios, dar lugubru, spera că strada asta îi va furniza subiecte lugubre, de ce nu ?"

Clappique cuprinde strada Morții într-un gest vag şi un pic şovăielnic. Dragonul milenar care s-a culcat pentru a| muri în sînul poporului său de tenebre, cojit de toată strălucirea imperiilor sale, adoarme sub solzii săi de cînepă, de saci şi de zdrențe. Haidem să regăsim electricitatea oraşului eurd-pean.

Hotelul *Raffles* s-a schimbat mult; dar, la fel ca odinioară, trăgătorii de ricsă joacă un joc de cărți chinezesc pe \ trotuar. Bicicletele au înlocuit hulubele *rickshaws-urilor.* Cînd ' am sosit aici pentru prima dată, n-aveam încă douăzeci si cinci de ani. In fața mea se afla Asia — şi soarta mea. Ce aşteptam de la ele ? Nici măcar nu mai ştiu. Soarta mea se] află undeva în urma mea. O dată în plus, constat în ce măsură îmi resping trecutul — în ce măsură îmi scapă toată i această viață care, pe acelaşi trotuar din Singapore, ui desparte pe ciclistii chinezi de' cei ce trăgeau *rickshaw-urile* \ din 1925 (sau poate din 1923 ?...).

Micul *patio* mărginit de camere ayînd usi cu jumătăți de jaluzele există încă : aceleaşi jumătăți de jaluzele batante ca şi la hotelul din Gramat unde eram culcat pe dale în fața j nemților. In centrul micuței grădini, mesele barului. Clappique mă instalează sub un palmier cu trunchiul drept, comandă nişte coniac-soda, dispare, revine, cu manuscrisul lui \ (voluminos !) sub braț. La masa vecină, un ziarist americani rănit în Borneo, cu brațul în eşarfă, bea şi el.

„M6ry, spune Clappique, b să vină în curînd să bea un pahar: locuieşte aici.

— De ce h-a venit la recepție ? Consulul general e simpatic, soția lui la fel.

— Are oroare de recepții. Are acum mai bine de şapte- i zeci şi cinci de ani. Consulul nu-i supărat pe el: crede' că va j muri în mai curînd de o lună. Să fie vreo informație de lai doctor ? Poate..."

Rolul lui în Indochina a fost cel al unui ministru al Educației naționale.

„Ce face la Singapore ?

— Aşteaptă să moară. Să ne fie ruşine...

— îşi cunoaşte diagnosticul ?

— S-ar zice că depinde de zile. E un negustor de fluturi. Vorbeşte foarte bine despre fluturi. Scrie despre Indochina timpului vostru şi doreşte mult să te întîlnească. Trăia cu o| bacteriologă vietnameză.

— Comunistă ?

— Ea ? Să n-ai nici o îndoială. El, nu. Puțin îi pasă. Ea a murit de curînd. De atunci, el trăieşte singur cu un puşti cambodgian pe care-l adoptaseră şi pe care-l adoră. Presupun că nu prea se gîndeşte la moarte, şi asta datorită lui. Astea fiind zise, dacă doreşti să nu-l vezi, las-o baltă.

— Nu.

— Perfect! Vin' aici, Scămoşel! Fiecare cu motanul său încălțat!"

O simpatică pisică neagră se scoală depe un fotoliu din răchită şi vine să se culce pe genunchii lui Clappique.

„Cîndva, zic, aici se dansa... Țînțarii erau atît de numeroşi încît, atunci cînd mi-am scos'escarpenii, mi-a rămas urma lor albă pe picioarele mele vinete de înțepături.

— Țînțarii: au murit! nu sînt numai ei.

„Aşadar, am scris pe furiş, Scămoşel şi cu mine, o micuță capodoperă asupra căreia aş Vrea să am părerea dumitale. Se numeşte *Domnia Celui Rău.* Nu există plicticoşi mai mari decît 'ăia literari. Totuşi, regele sedangilor te-'a interesat adesea, odinioară ?"

Desigur, nu l-am uitat pe David de Mayrena, a cărui legendă, foarte vie în Indochina anului 1920, este, în parte, punctul de plecare al romanului meu *Calea regală.* Şi, încă, ea nu mi-a furnizat decît un decor. Vechii indochinezi creaseră acea legendă din visele lor şi o precizau cu mediocritatea lor. Măcar cunoşteam fotografiile: un Jupiter cu dinți mult prea frumoşi, îmbrăcat cu un dolman de uniformă.

„Din fericire, nu ştim aproape nimic despre cucerire. Totuşi, sînt eu, oare, ațîțat de figura regelui ? Nu ! Sînt ațîțat de curiozitate pentru epocă; de ceea ce numeam noi la dineu Asia adormită."

Ştiu: ora cea verde la terasa *Continentalului,* seara pe deasupra roşcovilor, căştile sergentului Bobillot, piesele de domino de lâ *mah-jong* mutate pe fundalul muzicii miorlăite a lui Cholon, trăsurile deschise şi clopoțeii lor, în strada Ca-tinaț, micul biliard zgomotos al abacului chinezesc, stingerea luminilor în cazărmile tiraliorilor senegalezi...

„Sînt mulțumit de prima scenă. Mayrena şi amicul său Mercurol — pe masă pahare de Pernod, şopîrle mergînd pe tavan, efemeride zburînd în jurul lămpii cu gaz — aud că sună la usă, văd un tip în uniformă şi ei cred că vine să-i aresteze, §ă nu spui nimic ! Vine să-l convoace pe Mayrena din partea guvernatorului care-i încredințează misiunea în ținutul sedang, din pricina articolelor sale! La început,

T

Mayrena n-avea nici cea mai mică idee despre Confederația sedang *[* El credea doar în aur.

— începe bine.

— Altă scenă care mă atîță ! Mayrena cinează la rezidentul ultimului cerc francez înainte de a pătrunde în ținutul sedang. Doamna sa «scrie.» îți închipui cam ce gen este: pari ca morcovul, ochi înnegriți bine cu creionul, machiată ca un clovn. Mayrena, mitoman, spune că el l-a cunoscut pe Victor Hugo, şi recită două strofe din *Ofympio :*

Răspundeți, vîlceapură şi tu, singurătate, Natură-aăăpostită într-un frumos pustiu. Cînd amîndoi dormi-vom, morți gînditori, pe spate, ι — Postură-mprumutată deforma din sicriu,

Fi-veți indiferente pînă-ntr-atîta oare, Incît culcați sub glie ştiindu-ne, din iubire, Să vă continuați blinda voastră serbare, Zîmbind întotdeauna, cinând fără oprire ? „Lanțul annamitic. Sopîrlele în jurul lămpii, orăcăielile broastelor, Asia noastră, ce mai! Apoi, imaginea se estom*j peaza treptat lăsînd în loc imaginea poetesei, ca o Nebun8j din Chaillot în *gros plan,* care răspunde prin finalul *Amin-, tirii* — răspuns dat lui Hugo, şi nu lui Dante, după cum pretinde Musset, nesuferitul mincinos :

Si *trăsnetul, acuma, poate să mă doboare: Nicicînd nu-mi va fi smulsă această amintire! Precum navigatorul prins silnic în viitoare,*

M-ațin de ea-n neştire! A şti nu vreau nimica, nici'de-nflorirea firii, Nici ce se va alege din bîlciul omenirii, Nici dacă marea boltă, de mîine luminează Ce astăzi înhumează...

— Dimpreună cu o dispută indigenă în inima nopții...

— E nevoie de o actriță care să recite foarte bine. Am auzit-o pe Moreno, care părea o codoaşă la ananghie, rifl citînd *Balconul,* cu mîinile la spate. Extraordinar ! Alei, hap ! operatorul va trebui să se descurce cu istețime! Ca unul dintre cei mari! Chipurile, trebuie să fie nişte paiațe,[1] dar textul nu trebuie să fie caricaturizat, dimpotrivă ! El are un rol ca şi muzica, înțelegi cum ! Iar paiațefe trebuie să fie mai puțin importante decît noaptea. Aş vrea să redau

Indochina noastră de odinioară: lucrurile astea se întîmplau, se întîmplă, se

vor întîmpla... Asia ! Arborii înalți, lianele, broaştele...

— Strigătul broastelor africane sugerează ceea ce cauți: ele tac la apropierea' omului şi par a veni întotdeauna de foarte departe...

Spune din nou cu jumătate de gură : „... *nici ce seva alege din bîlciul omenirii..."* şi pune mîinile pe manuscris. în noaptea caldă, clienți ai hotelului *Raffles* se întorc de la cinematograf, fără a întrerupe zborul fascinat al efemeridelor.

„Ar trebui să fac ceva şi cu pădurea. E o problemă ! O atmosferă sufocantă, spărturi printre arbori, Annamul la o mie de metri mai jos. Si trebuie să forfotească! Satele ca nişte ploşnițe ale pădurilor ! Lipitori, broaşte transparente ! Un schelet de bivol absolut curățat, dar plin de furnici. îți poți închipui ?

— Fără bătaie de cap : pentru mine, pădurea cea mare înseamnă insectele şi pînzele de păianjen.

— Cînd se lasă seara, arborii care încep să stea de vorbă... Nişte culi care dispar; caravana din ce în ce mai puțin lungă... Cînd ea ajunge în ținutul sedang, un om cade mo'rt, cu o săgeată în ochi. Sălbaticii cu lăncile lor înalte. în şiragurile de la gîturile lor, între dinții de tigru, se află pepite. Mayrena în dolman albastru deschis, modest! Primirea iăcută de călugări (sau nu, nu ştiu încă). Porci negri. Orătănii. Colibe pline cu oseminte: animalele de la sacrificii. Lansete de război, aşezate pe anumite poteci. O femeie care plînge pentru că tocmai i-a murit copilul. în colibele şefilor, cranii de animale. Vulturi. Mercurol pune în funcțiune puştile automate. Se distribuie chinină; după care, diverşi țipi vin să-i ceară lui Mayrena să le înapoieze cite un braț, cîte un ochi, cîte un picior.

„Aş vrea o scenă de vrăjitorie. Au fost unele grozave, cu vrăjitorii orbi care făceau să vorbească morții. Am aici traducerile."

îşi răsfoieşte, în sfîrşit, manuscrisul:

„O, băieți, duceți-vă să dezgropați la picioarele liliacului balsamul care te face de neînvins !

,JDe ce te-aş lăsa cînd tu eşti deja rănit, cînd coapsa ti-e zdrobită, cînd sîhgele tău îneacă satul! — voi lăsa falca ta afară und i fiil ri i ii t f f ii

1 Traducerea versurilor aparține poetului Mihai Cantuniari (n. t.).

, g f f

vor veni furnicile mari şi mici — tu, şef feroce care mi-ai răpit femeia, mi-ai smuls inima din pîntece. — O, copii, o,

copii, — înfigeti-i capul deasupra usit — Mii de păsări, turturele cu penaj

schimbător la culoare, slugile mele, veniți cu mine!

„Gata ! Ia-l de aici! Si totuşi, în limba filmului, franceză sau engleză, e jalnic! Jafnic, îți spun ! Şi dacă există un traducător — unul din călugări, sau cam asa ceva — nici o scofală ! Să ne gîndim, Scămoşel; să reflectăm, amice!

„Văd anumite lucruri': ca, de pildă, îngrămădirile de ceață pe care le-am străbătut acolo, roiurile de fluturi mari ca nişte nori. Pitorescul, da: cartuşele goale umplute cu sînge 'care şiroieşte din copacul de care se izbeşte glonțul. Te-ai servit si dumneata de treaba asta, dar puțin fmi pasă'!

— Era un procedeu folosit de Robert rioudin pentru marabu; poate că Mayrena l-a cunoscut.

„Dar cum vrei să tratezi partea serioasă ? Dacă nu faci pur şi simplu din Mayrena un agent francez — şi chiar şi aşa — va trebui să faci inteligibilă cucerirea asta. Călugării nu explică totul. Nici duelul cu Sadetul-Focului. Să bați în duel pe un rege-vrăjitor e o chestie importantă, dar atenție la *Cei trei muşchetari!...*

— Ruşine! la armată, Mayrena fusese ofițer de jandarmi, şi purta desigur sabia de cavalerie, mult mai lungă decît sabia asiatică... Din păcate, puțin îmi pasă mie de asta ! Ah, seriozitatea ! seriozitatea ! Deprimant! Consternant!"

îşi cuprinde capul cu amîndouă mîinile, ca şi cum ar hohoti de plîns:

„Totuşi nu poate să semene cu *Tintin* ! Degeaba o spui, Scămoşel! Vorbeşti cu prea mare uşurință ! Nu gîndeşti! Să ne gîndim, să ne gîndim !

— Dacă ai adăuga la duel nişte păsări şi ceva maimuțe ? Cît despre lupta dintre triburi, ai'putea relua procedeul meu din *Calea regală*: în beznă, focurile duşmane care se îndepărtează ca flacăra care ronțăie marginea unei hîrtii...

— Straşnică idee! Totuşi, âi dreptate: ar trebui să se înțeleagă pentru ce guvernul a hotănt să-l abandoneze pe Mayrena. Gata cu guvernul, gata cu călugării: gata cu călugării, gata cu Mayrena. El nu cunoştea dialectele.

„Aş vrea un fel de reportaj bizar. Un peisaj foarte idiot, în genul picard, în toate nul, din care s-ar ivi nişte chestii de coşmar tot atît de naturale ca şi cimitirele noastre, avînd ca imagine, în sens opus, nişte țărani mai mult sau mai puțin despuiați, cu mîinile încrucişate pe țepuşa de defrişat, tot aşa cum stau ai noştri cu mîinile încrucişate pe mînerul cazmalei. |

„Trebuie să fac să se înțeleagă că tipii ăştia sînt țăranii Dar nu mă interesează. Nu mă gîndesc decît la Mâyrena|

întorcîndu-se în Franța, cu fondul lui secret de rege sălbatic. Ți-l poți închipui ?

— Nu cred că e cu putință să faci un film aluziv. Şi de ce s-a întors Mayrena în Franța'?

— Ca să negocieze şi să se întoarcă acolo cu sprijinul autorităților ? Complet nebun, nu-i imposibil. Ca să negocieze altceva : minele de aur ? Bursa ar fi primit treaba asta cu bucurie! Sau ca să profite de legenda lui, aşa cum şi-o închipuia el ? De ce nu ? Un doctoraş şmecher ne-ar spune că era paranoic. A fost admirat de ziarişti ca un original! Amantul unei actrițe celebre ! El a crezut că se ajunsese, deoarece la Cameră reuşise să fie dat afară de la tribuna corpului diplomatic : sub trapă ! Sub pămînt cu el!

„în sfîrşit, ajung la scena de la *Şobolanul mort.* Am scris totul pentru două scene: asta şi cea a agoniei. Greu de tur-natjpentru că e un soi de monolog, precum viața nepoatei lui Timur. Totul depinde de actor.

„Aşadar, terase, noctambuli, *Moulin-Rouge* care-şi învîrte aripile cu luminițele lor, o sală în care se dansează, țigani, în jurul lui Mayrena în haină de seară, purtînd marele cordon al Ordinului regal al Curajului, bărbați eleganți şi vagabonzi care şi-au lăsat la vestiar jobenul ponosit. Aceştia stau în picioare cu paharul în mînă. Mai departe, pe bancheta de catifea, femei cu pleoape date cu mov şi purtînd mănuşi lungi. As vrea să fi introdus mai înainte un cancan de la *Moulin-âouge:* s-ar opri, stop ! la intrarea lui Mayrena, iar dansatoarele cu fese goale s-ar năpusti să-i dea flori. E de altfel ceea ce s-a şi întîmplat. O161 Totuşi, atunci cînd, aşa cum am descris-o eu, scena începe, Mayrena tocmai vorbeşte. Noaptea e pe sfârşite. îşi scoate ceasul:

„«La ora asta,' acolo, se face zi peste regatul meu. Prietenul meu, colonelul Mercurol, ducele de Kong Toum, este decorat pentru că l-a capturat pe personajul cel mai sîngeros din război, pe De Tham. Francezii au intrat în tabăra lui Printre soldații răstigniți în plin soare pe nişte trunchiuri enorme, domnilor!

„«Nefericiții care mă cred un intrus la tribuna diplomatică îşi închipuie că au dreptul să-i acorde ducelui de Kong Toum decorațiile lor!»

„Acest şef al Bandelor noastre Negre, un *condottiere* în ciuda aspectului său ponosit, m-a uluit prin modul în care î^oderniza poveştile lui Perrault pentru mucosul de fiu-său kToulouse!" '

Clappique îşi reia adevărata sa voce :

„Este povestea la care am făcut aluzie atunci cînd inspec-] torul şi-a povestit *Motanul încălțat.* Psihanaliştii au niştefl teorii. Mie totuşi îmi plac poveştile care l-au ațîțat pe co-, pilărosul Mercurol, fata din Sumatra, tot soiul de oamenii morți, mai

mare ruşinea! şi pentru dumneata şi pentru! mine. Deşi pe dumneata te bănuiesc ațîțat mai cunnd de **motan.** Cu atît mai rău, cu atît mai rău ! Jos cu pisicile, capi- \ taliştilor! In sfîrşit, urmarea: puştoaica a fost mîncată **dej** lup.

„Atunci, tăticul tău care se întorcea din armata colonială a trecut pe acolo. La cavalerie îți vor spune că un sef de| escadron înseamnă mai mult dedît un comandant, dar nu **trebuie** să-i crezi, aminteşte-ți! Atunci, el a văzut că la bunica era lumină, s-a strecurat,'fireşte, şi-a dat seama de tot..."

Acest uimitor imitator nu-l imită pe personajul de care **vorbeşte**: el continuă să imite povestirea lui Mayrena. In] acelasî fel ca şi la dineu, însă mimica nu-l mai serveşte: abia îl văi Or, mimica lui — monoclul semeț, mîngîiatîil bărbii imaginare — era — şi voia să fie ceva nostim. în timp ce| vocea sa în întuneric parcă ar face să vorbească morții.

„Lupul îi zice: «Atunci dumneata eşti sergentul: vreau să zic, căpitanul, care l-a arestat pe De Tham ?...» De Tham \ e un lup mare mai rău decît toți ceilalți. Atunci tăticul tău a **j** răspuns cu modestie: «Da, eu sînt.» Atunci lupul s-a culcat | ghemuindu-se şi lătrînd, tăticul tău l-a pus cu labele în sus şi ; i-a spintecat burta cu sabia lui cea mare pe care o adusese de I la Tonkin şi le-a scos pe bunica şi pe Scufița Roşie si le-a spus: | «Doar nu sînteți nebune ?» si le-a dus în piața Capitohului f ca să cumpere violete din zahâr pentru fetiță şi'castane coapte i pentru bunică, pentru că ea spunea : *«mi-a 'fost frig în burta | lupului»"*

Totuşi, atunci cînd revine la Mayrena, timbrul vocii sale se face mai grav, iar ritmul, mult mai lent.

„Mă întrebați, domnilor, ce are mai uimitor pădurea cea mare ? Miorlăie'lile ca de trompetă cu piston ale tigrului. Nu-l poți vedea niciodată. Nu poți vedea nici ferăstrăul I trandafirilor spinoşi care îți taie beregata. Vezi doar pete de sînge pe jos, acolo unde tigrul l-a întîlnit pe elefant.

„Dar căluții noştri păroşi! Ce pramatii îndărătnice! Bah! La noi, la Mayrena, copiii se pomeneau pe cal încă de la sfârşitul botezului. Să fii un gentilom, însemna să primeşti j botezul şi sus, în şa !

„Dar pînzele' de păianjen înalte cît două etaje! Un cărăuş este ucis şi este dus în satul apropiat pentru a fi J

îngropat, cu o săgeată de arbaletă în pîntece. Zece cărăuşi sînt puşi pe goană, iar noaptea, caravana cu elefanții călugărilor, care vine să vă întîmpine, domnilor, într-un vacarm de nuntă țărănească!

„în timp ce Mayrena vorbeşte, nişte boemi coboară ca să-şi caute prietenii. De

fiecare dată cînd intră un nou conviv, Mayrena face acelaşi gest: «Luați loc», si continuă. Majordomi şi chelneri, cu plastronul tot mai şifonat, s-au apropiat şi ei.

„Căci, la naiba, mai sînt şi elefanții! Elefanții sălbatici sînt vînați cu lancea şi cu un ârc enorm manevrat de doi oameni. Pentru a-i răsp'lăti pe aceşti vînători, am instituit ordinul sedang, care reprezintă amprenta unui picior de elefant, ceea ce orice vînător învins a putut vedea, cu cîteva clipe înainte de a muri! Şi nu există vreun ordin, de la acela al lui Napoleon, care să mai fi cinstit atît de exclusiv curajul!"

Ia din buzunarul vestei sale şi azvîrle pe masă o medalie de cavaler care trece din mînă în'mînă.

„Gata cu şampania pentru mine ! Ei, să vină cineva ! Să mi se aducă un absint!"

Clappique n-a întors nici o pagină : aşadar, nu citeşte. îşi cunoaşte oare textul pe de rost ? Cred că mai curînd improvizează, aşa cum a făcut-o la dineu, susținut de alcool, de beția pe care o'aduce imitația, de canavaua pe care i-o aminteşte confuz memoria. Improvizație neîndoielnic înrudită cu cea a actorilor din *commedia dell'arte.* Scaramouche. I-am auzit cîndva pe povestitorii persani, însă Clappique abia povesteşte. Acea frenezie a invenției verbale n-am întîlnit-o decît o singură dată, strălucită si întovărăşindu-se cu o zeflemea de şofer parizian: la Louis-Ferdinand Cdline, cam prin 1935. Vocea aceea, care nu e o voce de actor şi care nu aparține decît unui personaj dispărut, devine aproape lugubră:

„Regalitatea, cum, regalitatea ? Este viața de fiecare zi atunci cînd negocierile s-au terminat. Luptătorii care aŞteaptă de la rege semănături magice. Şi animalele. Mier-'ele domesticite stînd pe prăjinile de uscat veşminte ! Roiurile de musculițe de deasupra animalelor care se tăvălesc în "til! Trebuie apărate recoltele de orez împotriva păunilor, Papagalițelor strînse unele într-altele ca bancurile de peşti, jfiaimuțeior. Cele din pădure se refugiază în sate cînd sint fortuite de leoparzi, la ceasul la care, cum ziceau călugării, lurturelele sălbatice îşi gungureau rugăciunea de seară !

„Am văzut aezii în păturile lor, cu brațul lor de orb întins spre a invoca morții! Am auzit clinchetul micului gong de luptă pe care ei îl numesc strigătul broaştei de apă; am auzit în noapte chiorăielile, halucinante, domnilor !, ale elefanților; împiedicați! Am cunoscut sacrificiile sîngeroase după carel Moii îşi reiau expresiile lor de țărani liniştiți, torțele din Casele Morților. Activitatea călugărilor a fost mai întîij întîrziată un an pentru că un caraghios pretindea că bărboşii] aduceau

nenoroc. Casele Morților ! Un pui de găină *m\x-o* colivie, un cadavru întins, cu genunchii legați cu bumbac si legături de cînepă. Puiul de găină este sufletul acelui rege barbar!

„Am cunoscut vrăjitoarele înfăşurate în fîşii de pînză, cu strigătele lor ca de spital! şi toți acei blestemați şefi de sat f \ Am auzit ținîndu-se discursuri copacilor, tigrilor^ morților !| I-am auzit pe Moi care asistaseră la tortura bivolului sau a sclavului, recitîndu-şi ceea ce se putea numi *Cîntecul luij Roland* al lor : *«Duceți-vă să dezgropați la picioarele liliacu-i lui — balsamul care te face de neînvins.!.»*

„Pentru ce trebuie să fie ajutat Brazza ? aduce el patru sau cinci sute de mii de oameni ? Eu aduc mai mulți,! Războinicii din Makoko nu înseamnă nimic; eu am zece mii« de războinici viteji ca nişte sikhs, voi avea o sută de mii peste j cinci ani dacă asta se doreşte. Trebuie oare mai puțin mena-j jati toți nemtoteii de-a lungul Congoului decît de-a lungul! Mekongului ? Savorgnan a obținut acte de supunere sau de| alianță, ca şi mine. Dacă am' urmat drapelul cu blazonul! meu, este pentru că mi se interzisese să desfăşor drapelul! tricolor! A trebuit să-i opresc, cu propriile mele mîini, pe| djarai, cei mai primejdioşi luptători din peninsula indochi-î neză; eram pe cale să suprim sclavia ! In loc să dăm toțij banii noştri ruşilor, sau domnului Eiffel ca să-şi construiască turnul său ridicol, n-am putea păstra cîțiva ludovici pentru! Imperiu ? Imperiul care ar putea să atîrne, în ziua revanşei,| mai greu decit generalul Boulanger ! Este centenarul Revo-| luției; priveam ieri cum iese din hangarele de la Javel Libertatea, acea mare prostituată care va pleca în America, si-iî spuneam : «înainte de a-ti înălța torța deasupra Lumii Noi j priveşte ce fac din tine !»''

„încă un absint!"

Vocea lui Mayrena abia s-a înălțat. O bătrînă vînzătoare de violete se apropie, îşi întinde florile. El ia un buchet, îi dâj o monedă:

„Mulțumesc, doamnă.

— îmi spuneți doamnă ? Ia'n te uită ! Trebuie că sînteți vreun prinț. Sau un artist ?

— Sînt un rege, doamnă, răspunde el neatent. Se sprijină în coate pe masă şi reia :

„Nu sînt nici bietul Raousse't-Boulbon pe care l-au lăsat aşa de uşor să fie împuşcat, nici Aureliu I, regele Araucaniei, îri vacanță, şi fac mai multe parale decît ei, pe legea mea ! Pot lansa o explorare, o trupă, din Siam şi pină în Annam : cine o poate face ? Mi se dăduse sarcina să fixez de sol o expediție siameză (să zicem:

siameză...) cu mijloace mizerabile ! N-arh făcut-o ? Mi se dăduse sau nu o escortă ? Am venit sau nu la Qui Nhon cu guvernatorul general Constans ? N-am sosit eu la misionari cu instrucțiuni de la episcop ? N-am cinstit noi drapelul acesta pe care nu aveam dreptul să-l desfăşor ? Duplerx a murit, părăsit, cu capul pus pe o pernă burduşită de titluri ale Societății Indiilor, iar statul îi făcea proces ! în fața lui Stanley, îl' vor părăsi pe Brazza aşa cum m-au părăsit pe mine ! Aduc cauciucul, cafeaua; copacii mei merg de la palmier şi pînă la pin ! Aurul! Cu ce credeți că am făcut medaliile ordinelor mele ? Fusese găsit de zece ori mai puțin aur în Țransvaal, cînd s-a declanşat goana după aur, acum cinci ani, decît s-a găsit la mine ! Şi iată-l pe insolentul preşedinte al Camerei lor care cutează să afirme că nu am drpnt *in* tribuna rîinlnmatică' ! F.ram în cea a F.xnozitiei !

am drept Ia tribuna diplomatică ! Eram în cea a Expoziției! Marionetele astea cu capete ca de spînzurați mi-au lipsit şi ard de nerăbdare să le dau o lecție răsunătoare ! Ce făceau ei, vă întreb, atunci cînd în vîrful'munților se auzea în ceață toba de război ? Cred ei că pot ignora nepedepsiți un destin peste care am mers ca pe o lamă de sabie ?"

Boemii s-au apropiat, tot în picioare. Au venit şi ultimii dansatori şi toți stau îngrămădiți în jurul mesei, în'afară de muzicanți,'care n-au îndrăznit să părăsească orchestra, dar ascultă. Vorbeşte fără a gesticula.

„Exista şi o regină ? întreabă un boem inocent.

— Da, băiete, exista şi o regină ! şi nu încerca să-ți bați joc: ai putea fi biciuit zdravăn. M-am bătut de nenumărate °ri în duel, ca toată lumea; dar l-am bătut în duel pe Sade-tul-Focului, pentru a elibera popoare subjugate ! Am auzit scuturile lovite de lănci în ceață ! Am luat comanda în fața duşmanului şi am învins ! Regatul meu, ei sînt gata să-l paseze prusacilor, cui îl va vrea, numai nu mie ! Dar cine mă va alunga din visul oamenilor ? Burghezii pot face haz atunci c?nd contele de Villiers de L'Isle-Adam reaminteşte drepturile sale la tronul Greciei, dar noi nu !

„Aşadar, exista o regină ! Nemaipomenită, cu diadema ei din coral, era ultima coborîtoare din regii cham, iar sedangii au fost vasali ai chamilor. Ea a venit cu mine şi nu s-a temut niciodată. Totuşi, unele zile au fost grele ! A vrut să fie îngrijită de către vrăjitoare — iar noi fără îndoială că n-am fi pututǎ s-o îngrijim. I-am adunat pe războinici, iar elefanții au dus-o, **peste** munți, pînă la marile ruine. Norii de fluturi albi veneau peste noi ca florile de măceş ! iar după ce au trecut, tovarăşii mei semănau toți cu Pierrot, elefanții noştri erau nişte elefanți albi, ah ! an ! Regina a fost înm'ormîritată sub ruinele templelor rasei sale. O preoteasă a cîntat imnurile

de îngropăciune; războinicii îşi închinau torţele spre pămînt.; De cinci sute de ani nu mai fusese înmorniîntată o prinţesă! cham sub turnurile de la My Son. Asta-i tot."

în timp ce vorbeşte, pe ecran, adevărul: înmormîntarea singuratică, cu o cruce de crengi.

Apoi sticlele de şampanie goale şi farfurioarele paharelor cu absint pe masa de la *Şobolanul 'mort.*

„Ei, să vină cineva ! Nota de plată !"

E mai mult decît are. îsi smulge placa de aur a Curajului care atîrnă de cordonul ei iung si priveşte amprenta picioru-l lui de elefant. Ea se transformă în cea a'unui elefant la luptă, cu laba înălţată, cu colţii şi trompa spre cer. Mayrena aşază **placa** de aur peste nota de plată, îi spune majordomului: „Schimbaţi-o la greutate !" şi se ridică.

Boemii se împrăştievinvitaţii săi se duc să-şi pună parde-siele. Este adus restul. îi dă un bacşiş *groom-ului* cu calotă ; roşie, care spune timid: „Aş vrea să plec cu dumnea- • voastră..."

„în sfîrşit, spune Clappique, ultima scenă. Administrato-**nil** din Singapore — probabil că a trecut des pe aici — vine] în coliba lui Mayrena refugiat în Malaezia. Tine în mînă o j telegramă: «WILHELM ÎMPĂRAT BERLIN STOP. ULTIMA DORINŢĂ STOP. VĂ LASĂ TESTAMENT! PROTECTORAT "REGAT SEDANG STOP. VĂRUL DUMNEAVOASTRĂ STOP. MĂRIE»."

Mayrena culcat, muşcat de un şarpe, va fi mort peste o 1

oră:

„Nu aveţi cumva un cîine ? Aş vrea să mîngîi un animal blînd... Am să vă ofer ceva, pentru că v-aţi dat osteneala săj veniţi să mă vedeţi. O să fie ceva rar, mai tîrziu. Foaia aceea»!

ANTIMEMORII ♦ 313

din cutie^are timbrele emise de regatul meu. Sper că sînteţi filatelist. încă o dată, mulţumesc. Adio."

în faţa hotelului, claxoane furioase umplu noaptea. Clappique se opreşte, apoi reia. Cu o voce diferită: acum şi-a pus din nou monoclul şi citeşte:

Jdayrena soseşte la malul unui golf; marea scaldă o vegetaţie care se prăvâle în apă. Cade pe pămînt şi gîflie. Spumă pînă la nivelul ochilor său Insecte. După zgomotul căderii sale, linişte, apoi zgomotul mării

'„Cîntecul unei păsări, pe trei note. Ele se repetă, pure, apoi amestecate, apoi antate: «Regatul tău...»

‚£puma începe să murmure: «Regatul tău» cu voce de fetiță.

Jerburi şi tufişuri. «Cînd în ceață se auzea toba de luptă...»

„Un copăcel cu frunze palmaie. «Aş vrea să plec cu dumneavoastră...»

„Trunchiuri, liane. «Regatul tău.» Glasuri bărbăteşti care se îndepărtează. Cerul gol Linişte.

„Glasuri de femei, atenuate: «Duceți-vă să dezgropați la picioarele liliacului — balsamul care te face de neînvins...»

‚JMayrena s-a ridicat în coate. Valul se sparge peste stînci cu zgomot: «Re-ga-tul tău !»

Reflux.

„«Aş vrea să mîngîi un animal blînd...»

Cadetul.

‚Războinicii decorați în ceață.

„O tigvă de bivol pe care se plimbă insecte.

‚Auditorii lui Mayrena la Şobolanul mort.

„Valul se întoarce.

„O maimuță nemişcată într-un capac.

„Valul scandează ': «Re-ga-tul tău !» şi dă înapoi în timp ce chipul lui Mayrena se măreşte, pînă ce nu mai rămîn decît ochii Aparatul urmăreşte mişcarea pleoapelor (ochiul omenesc se închide de jos în sus) şi se fixează pe norii nemişcați ai ecuatorului"

„Sfrrşitul *Domniei Celui Rău.*

„Ce părere aveți ? Dar tu, Scămoşel ?"

Ca şi cum un electrician ar fi aşteptat tăcerea, majoritatea becurilor se sting, iar stelele se văd din nou puzderie. Clappique îşi scoate batista de la piept, îşi şterge încă o dată sudoarea de'pe chip. Căldura e încă apăsătoare, deşi se simte briza mării. Văd în întuneric cum i se mişcă batista albă de parcă zboară un fluture mare de noapte în jurul craniului

L

său lucios, „...norii nemişcați ai ecuatorului." Mă gîndesc la? seninătatea norilor albi c'umulus deasupra pîclei plumburii ai Varşoviei cuprinse de flăcări, apoi deasupra imenselor dîre de fum care, in timpul retragerii din 1940, urcau încet din re-zervoarele incendiate, ca şi deasupra aceloraşi dîre oblice ale satelor noastre

incendiate de către divizia cuîrasată germană a cărei ambulanță mă transporta pe mine.

„Monologul şi imaginile mi se par remarcabile, dar filmul rămîne de făcut.

— Bineînțeles ! *Down* ! Liftule, vino jos! Visez oare ? De ce nu ? Nuî în toate !

— N-ai avut niciodată chef să faci teatru ?

— Ca autor, nu ! Ca actor ? Sternberg îmi promitea o carieră strălucită în cinematograf: un alt Charlot! N-am talent. Pot improviza, dar nu ştiu să interpretez. Jalnic!"

Ceea ce descopăr, de la dineu începînd, este că aventura, care m-a interesat cîndva atît de mult, nu mai este pentru I mine decît un apartament părăsit. Cîțiva dintre prietenii mei au rupt-o astfel cu comunismul; nu din cauza proceselor de la Moscova, nici din pricina pactului germano-sovietic, nici din cauza vreunui conflict fără leac. Valul se retrăsese. Nu Mayrena mă pasionează acum, ci Clappique, cel care mă amuză.

„Oribil de limpede! Chiar şi pentru mine, aventura înseamnă : decor, Châtelet, vechea gardă, căciuli cu blană!; Căciuli cu blană, îți spun. Si cînd te gîndeşti, Scămoşel, că a| fost cît p-aci să te botez P'ămătuf! Dar întreabă-l pe acest **ministru,** de vreme ce aventurierii nu-l mai interesează, ce anume îl interesează : nu politicienii, sper ?

— Oamenii Istoriei.

„A mai existat, în timpul războiului, şi întîlnirea cu bestialitatea umană...

— Ca să nu mai vorbim de scumpele noastre lagăre de găzduire a prietenilor dumitale spanioli, nici de cîteva tandre interogatorii în Algeria!

— Dar oamenii care au distrus în mine forța poetică a aventurii, atît de puternică în tinerețea mea, sînt'oamenii Istoriei. Lasă-i pe politicieni. Church'ill nu e un deputat en- j glez. Generalul de Gaulle nu e un coleg al lui Herriot; este] chiar generalul de Gaulle pentru că nu este un coleg al lui Herriot

— Nu mai spune nici un cuvînt: de acord ! Dar de ce să te intereseze cei pe care-i numeşti oamenii Istoriei ? Istoriafl nu este decît o aventură fascinantă! Alexandre Dumas ft

înțeles asta foarte bine: reciteşte *Cei trei muşchetari,* şi dă-i

drumul!

— De ce să-mi amintesc de Cezar, de ce să mă intereseze Nehru, Mao ? în sfîrşit, una din cele mai înalte calități ale unui om care nu este animal este de a fi în stare de admirație. Dacă preferi să-l admiri pe Gandhi mai curînd decît pe Nehru

nu am nici o obiecție. Dar n-o să mă apuc să-ți risipesc timpul explicîndu-ți refația mea cu oamenii Istoriei. Să spunem pur şi simplu că, pentru mine, aceşti oameni, ca şi marii artişti, ca'si aventurierii de odinioară pe un alt plan, sînt oameni ai antidestinului. Pentru că m-ai citit, mă înțelegi."

Un trăgător de ricşă pe bicicletă lasă o clientă la intrarea hotelului.

„Vrei să-mi împrumuți scena de la *Şobolanul mort 1* Mi-ar place s-o citesc.

_ N-ai încredere în clovneriile mele? Nici eu, din păcate ! Mai mare ruşinea !"

Scoate din manuscris ultimele două scene, înalță capul:

„Uite-l pe M6ry."

„Nu vă deranjez ?

— îmi face mare plăcere să te revăd. Ai început din nou să scrii, după cum mi-a spus prietenul nostru ?"

Foarte înalta lui siluetă gîrbovită se ghiceşte în penumbră, în ciuda slabei lumini.

Regăsesc un prieten aproape invizibil. S-a schimbat oare mult ? Trebuie să-mi imaginez chipul său de pirat bătrîn, pe' care nu l-am uitat; M6ry ține de mînă un copil de cinci-şase ani, cu o şuviță de păr negru pe frunte şi mult mai vizibil decît el în această lumină orientală care luminează pămîntul. Privesc corpul lui înalt şi adus de spate şi mă gîndesc: e prea înalt pentru taliajui. îmi răspunde :

„Să scriu ?... în fine, da, ştii, mă fac că scriu... Acum, ştii, am intrat în teritoriul morții..."

Termenul (pentru locul morții) este breton, cred; Mery nu este breton. O să moară mai curînd de o lună, mi-a spus Clappique. Oboseala din vocea sa nu face aluzie la o amenințare; ton ciudat, diferit de cel pe care l-am cunoscut; priri ce ? Descinde din noapte aşezindu-se agale, comandă un whisky. Reflexul unui bec tremură pe părul dat peste cap, la fel de alb precum casca colonială pe care o purta cîndva.

„Am trăit destul de mult în budism pentru a mă împăca, evident, cu moartea. Am traversat două civilizații asiatice..."

Era singurul înalt funcționar francez care, cu ajutorul congailor, vorbea bine annamita şi cambodgiana.

„...Şi ele se duc, înțelegi ? Pnom-Penh aşa cum l-ai cunoscut,' francezii în haine de pînză albă şi franțuzoaicele în muselină imprimată... în grădina din Pnom, cu orchestra cambodgiana care cînta Verdi... Ceea ce scriu eu, ştii, nu mai are mare importanță...

— Micile noastre însemnări!" spune melancolic Clappique, a cărui voce pare că

vine din pămînt.

Chiar şi aşezat, n-ajunge la umărul lui M6ry.

1 Termenul folosit, greu traductibil, este *le mouroir* (n. t.).

l

„Am uneori nevoie să regăsesc *ceea ce am văzut eu,* închipuiţi-vă. Ţie, Clappique, îţi place Mayrena, îţi plac căştile coloniale, bulevardul Charner gol la amiază...

— Era construit oare ? Palatul Guvernatorului, m-ar mira să fi fost aşa ! Ruşine !

— A existat «colonia», nu-i aşa: puterea francezilor, comerţul chinezilor, administraţia indienilor din Pondiche"ry sau a ântilezilor, camătă chettys-ilor, tiraliorii negri. Apoi, războiul din 1940. Apoi, războiul din Indochina... Acum, americanii...

— Iluzii, himere ! Baliverne ! Intru-n pămînt de ruşine la rîndul meu, ceea ce vrea să spună că mă duc să mă culc. Vi-l las pe Scămoşel. Simt că vă găseşte cam slabi. Are dreptate!"

Clappique dispare în umbra *patio-ulm.*

„Vezi dumneata, spune M6ry, studiez un pic epoca în care ai sperat să legi Indochina de Franţa. De ce ? Iubeam Franţa şi Indochina, şi aş fi vrut să le «căsătoresc», ca să zic aşa. Am fi putut reuşi', ca'în Senegal...

— Ştii bine, spun, că pui o întrebare burlescă şi fascinantă : cum se face că nişte oameni, care aveau asupra individului o idee atît de măreaţă încît mulţi dintre prietenii lor muriseră pentru ea şi ar fi murit, neîndoielnic, şi ei pentru ea, au uitat-o (şi cuvîntul a uita este foarte uşor!) atunci cînd s-au aflat în faţa unei alte civilizaţii ? Francezii din Indochina, moştenitori ai Revoluţiei; englezii din Indii, moştenitori ai individului, aşteptînd drepturile omului în variantă americană şi în variantă franceză; olandezii de aici, moştenitori ai Calicilor mării cu pantofi pătraţi. Deveniţi stăpîni, ei iau ideologia stăpînilor ? Acest lucru ţi se pare că epuizează întrebarea ?

— Am reflectat mult la aceste lucruri, deşi, la vîrsta mea, a reflecta... în sfîrşit, fie !... Romanescul tinereţii mele... Da, cred că a murit. D*ar nu în beneficiul

contrariului său. Vacă am încetat să mai doresc o «căsătorie» între Indochina Ş1 Franța, nu este pentru a-l venera pe dl. Diem, şi nici pe Prietenul dumitale preşedintele Kennedy, dacă pot să spun ^sta... Ai scris : «Am îmbrățişat cauza Franței.» Cred că înte-leg că duşmanul a simplificat, pentru dumneata, multe fu-luri... Cu atît mai bine. Generalul dumitale nu are măsură c°mună cu adversarii săi, desigur... însă eu, acum, discursurile Profetice... Dumneata eşti destul de inteligent pentru a "vțelege că există partide pierdute. Ei bine, iată: eu nu mai Cred în nimic din ceea ce a dat tinereții mele sensul ei, nu

cred în contrariu, eu sînt o partidă pierdută, închipuieşte-ții Să nu mai vorbim de asta ! De altfel, cine ştie ?"

Zice: „Fie !" şi: „Prietenul dumitale preşedintele Keii nedy!" şi: „Generalul dumitale..." dar vocea' sa pare să se scuze. Deşi e întuneric, ştiu că atunci cînd vorbeşte de pa& tide pierdute, zîmbeşte trist. Vocea sa ciudat de tandră paw că se încovoaie ca şi corpul său. Continuă:

„Ce vrea să zică : trecutul ? Am fost tînăr, s-a terminat Fie... In fața mea se deschidea o lume necunoscută, imprevi zibilă... Evenimentele ? Femeile, lucrurile pe care le-ar» făcut ? N-am făcut mare lucru... Lucrurile pe care le-aS văzut ? Da, atunci cînd au dispărut, sau cînd s-au transfoS mat mult: hotelul ăsta de pildă... în fața morții, dumneata ai avea chef să o iei de la capăt ? Eu nu...'

„Vezi dumneata, atunci cînd îmi spun, ca celălalt: «Eram acolo, mi s-a întîmplat cutare lucru», îmi răspund : «Crezi.. J Evenimentele, cele ale Istoriei, sau cele ale bietei mele vieți | Ceea ce a secat în mine nu constituie o judecată... nici o rei lație cu viața. îmi vine greu să mă explic, şi totuşi... Am pierf du't domeniul insesizabil pe care l-am aşteptat de la viață ct atîta încredere. înțelegi ? Ai scris dumneata: Oamenii nf mor decît pentru ceea ce nu există. De asemeni, ei nu trăiesc decît pentru ceea ce nu există, ştii doar. A trăi este poate aspic ridicol... Nu mai mult decît â muri...

„Şi apoi, ce mai, omul nu-i făcut să trăiască singur !... '

— Totuşi, prietenii dumitale budisti au dat la o parte ideea de cuplu. Nu numai ei. Iar sfînta Tneresa nu era măritat3| după cum nici sfîntul Augustin nu era căsătorit...

— Ştii bine că viata contemplativă este o altă viață. Ea nu-i de mine. Există atitea lucruri care nu-s de mine..."'

Cînd stă pe gînduri, îşi trage buza de jos cu degetele, îngroşînd-o parcă, la fel ca un copil care se strîmbă. Gesta| ăsta, familiar lui Drieu, îl determinase pe acesta

să-l numească Gilles pe personajul autobiografiei sale. El îi dădea») într-adevăr, expresia mirată a actorului lui Watteau, pe cîno din masca de centurion a lui M6ry face o mască de perplexitate.

„Aş vrea să-ți explic. în politică, eu nu cred într-o gîndire coerentă decît la oamenii de acțiune şi la imbecili. Simt lui cruri destul de contradictorii. Sînt alături de Vietnam. Sînt' împotriva colonialismului. Dar eram de asemeni alături de Leclerc, împreună cu tipii de treabă care-l înconjurau, ni<# coloni, nici mercenari. Pentru adevărații colonialişti, eu erafli ca şi dumneata, vîndut comuniştilor. De fapt, eu sînt un lit>0|

ral. Ca trei pătrimi din intelectualii europeni, şi chiar occidentali. Ca două treimi din europeni şi americani, închi-puieşte-ți! Dar, de cînd liberalismul este atitudinea cea mai răspîndită în epoca noastră, a devenit ceva de nemărturisit. Partidele liberale mor pretutindeni. Nu-mi pasă de partidele politice, evident; nu-mi pasă de simbol. Crezi dumneata că măcar un singur istoric ar putea, peste două sute de ani, să regăsească adevărul ? Colegii mei vor cerceta muntele de texte înşelătoare, de dreapta şi de stînga, parvenite pînă la el. El va deduce că eu nu existam. Va greşi. Poate că şi noi înțelegem la fel de greşit trecutul. Evident, asta nu prea are importanță...

„Aşadar, oamenii din Sud m-au primit, dar familia Diem nu mă interesa. Păcat. L-ai cunoscut pe generalul Jacquot, nu-i aşa ?

— A fost şeful de stat-major al brigăzii Alsacia-Lorena."

Vocea lui M6ry se schimbă complet, redevine cea de odinioară. Visa, acum povesteşte:

„La Saigon i-a succedat generalului de Lattre. Pentru evacuare... Aghiotantul lui era foarte frumos. Una din doamnele cele mai importante ale regimului îl «convoacă» pe general, surprins. El vine singur. «Aghiotantul dumneavoastră este bolnav, domnule general ? — Nu, doamnă. — Atunci, puteți pleca !» Era aceeaşi țipă care, după sinuciderea bonzului care-şi dăduse foc, spusese: «Nu-mi plac poveştile cu grătare», iar generalului de Lattre, care-i vorbea despre duşmanii familiei Diem: «Domnule general, ar trebui să le semnalați duşmanilor noştri că se poate muri la orice vîrstă.»

„Era pe vremea bonzului nebun, care a creat Hoa Hao..."

Revine vocea amintirii.

„Dar, cu adevărat, eu nu mă pot pasiona pentru politică. Oamenii se ucid pentru ce gîndesc, fie. în '914, m-am luptat Cu baioneta : o dată e de ajuns.

Pasiunile astea sînt idioate, ᶜmd putem sta să privim frunzele de palmier de deasupra opului, din grădinița asta..."

Ghicesc că ridică din umeri şi că nu se uită la mine.

„Totuşi, regret că nu v-am urmat, pe dumneata şi pe i... Evident, ar fi trebuit să-mi dau demisia... E adevărat că Paul Monin a murit la Saigon ?"

Paul Monin, fondator alături de mine al *Vinarului An-nam* şi primul avocat din Cochinchina, îşi dăduse demisia din barou pentru că „pe vremea lui, hermina se purta albă". |

„Ştiu, spune M6ry, că s-a întors de la Canton pentru a muri la spitalul din Saigon, foarte sărac şi... netratabil... Stf întîmplă... Medicul şef ținea mult la el."

Iată, aşadar, unul din sfîrşiturile *Tînărului Annam.* Mă gîndesc la celălalt:

„Ce a făcut Ho Şi Min ?

— Mi se pare că războiul era deja început... Ce făceam eu, în vremea aceea ? Nu mai ştiu... Raporturile lui Monin cu comuniştii nu erau bune; ele nu s-au ameliorat, presai' pun, atunci cînd el a părăsit Cantonul. L-a întîlnit desigur pe Ho Şi Min acolo ? Ho a devenit consilierul lui Borodin la începutul lui 1925. L-ai cunoscut bine odinioară ?

— Nu am avut de-a face cu Nguyân Ai Quoc[1] decît episodic, în asemenea măsură încît nici nu am măcar certitudinea că l-am întîlnit. Delegatul partidului comunist era; Pham Van Truong. Un mic mandarin hilar de vreo cincizeci de ani, retuşor fotograf (fusese asociatul lui Nguyân Ai Quoc la Paris), care-şi tot făcea vînt cu evantaiul şi mă-ndoctrina cu marxism elementar. Noi ceream pentru Indochina statutuț de dominion. Or, ziarul clandestin al lui Nguyân Ai Quoi era pe atunci *mai moderat* decît noi; marxiştii îl numeau pfl| Truong un protocomunist... Am fost foarte intrigat d4 încăpățînarea cu care mi-a expus că noi trebuia „să cairi| sfîrşim cu metodele aventuriste ale eroismului individual"! Asta voia să zică terorism. îți aminteşti că pe atunci nu prea| exista terorism... Nu înțeleg de ce un program liberal, chiar dacă trebuia să fie modificat mai tîrziu, chiar dacă Truong trebuia să mă considere un viitor Kerenski, nu se putea-' potrivi cu al nostru. Proletariatul, într-o țară fără de in| dustrie? între 30000 şi 40000 de muncitori cu totul, conform statisticii din 1928. Țăranii ? La vremea aceea, asta era o vorbă goală! Deşi Nguyân Ai Quoc presimțis« importanța lor, aşa cum a presimțit-o pe cea a națiunii... U| urma urmei, Ai Quoc înseamrui: patriotul... Numele lu| Mao era necunoscut... Aveam impresia că-mi pierd vremea»

cu vorbăria. Ceea ce ne frapase, pe Monin şi pe mine, era teoria celor două ventuze , pe care Nguyân Ai Quoc o proclamase, aminteşte-ți, în 1924. Noi gîndeam că, dacă ea ar deveni lozincă, ar deveni himerică. Credeam că, la vremea aceea, singurele două lozinci erau: Curtea supremă la Paris, si dominion. Dar nouă, de fapt, teoria ni se părea capitală — fără posibilitate de comparație cu lucrurile de care ne vorbea Truong. în 1925, nu exista un Partid Comunist Indochinez. însă eu apăram — aşa cum am făcut-o pentru Algeria cu ocazia reîntoarcerii generalului de Gaulle — împărțirea pămînturilor: Truong nu voia cu nici un chip ca această împărțire să fie făcută cu ajutorul Franței.

—' Ce risca Truong ? Cu generalul de Gaulle, nu se ştie niciodată; dar în 1925 ce guvern francez ar fi acceptat împărțirea pămînturilor ?"

Este mai puțin o întrebare cît mai curînd urmarea reveriei sale.

îşi aprinde o țigară. Lumina îi delimitează din întuneric chipul de centurion, îi lasă în umbră casca de păr alb şi se şterge în jurul unui zîmbet afectuos şi dezamăgit.

„Ce şansă avea pe atunci Nehru ? zic. Ne încredeam cu toții în viitor. Dacă Indochina şi-ar fi găsit independența în acelaşi timp cu India sau chiar' p/in Comunitatea franceză, ea ar avea-o cu mai puțini morți. îi spuneam lui Truong ceea ce am spus în Franța, la un miting din sala Societăților savante prezidat, după cît îmi amintesc, de L6on Werth, cam prin 1930: acțiunea noastră nu este întreprinsă decît pentru a-i fixa o dată! Revoluția rusă n-a fost făcută de Marx. Independentele asiatice se vor naşte din viitorul război european.

— Ai scris asta în *Calea regală..."*

Interlocutorii care-şi amintesc de cărțile mele de odinioară mă surprind mereu.

„Nu vreau să fac pe profetul: credeam că ele se vor naşte oin efortul comun de război, ca cea a Indiei, şi nu dintr-o lnfrîngere la care nici măcar nu mă gîndeam."

1 Numele lui Ho Şi Min la vremea aceea (n. a.).

con

L

"Capitalismul este o lipitoare care are o ventuză aplicată pe proletariatul ■"Wropolei, şi o alta pe proletariatul coloniilor. Dacă vrem să ucidem animalul, ^rebuie să tăiem cele două ventuze ale sale în acelaşi timp. Dacă nu tăiem una, cealaltă va continua să sugă sîngele proletariatului, animalul va

nt>nua să trăiască, iar ventuza tăiată va învia". (Ho Şi Min, 1924) (n. a.).

Perioada de care vorbim, în noaptea asta, aflați între ziaristul rănit în Borneo şi cîțiva turişti, nu este legată, pentnj mine, de ce gîndeam pe atunci, ci de miile de jicurici care cli# peau pe deasupra unei orezarii din Cochinchina, cu mugetuț regulat al broaştelor-bivoli uriaşe, adînc precum cel al tronu petelor tibetane; ea se leagă de o dimineață azurie deasupra lotuşilor şi palmierilor de Cambodgia; de delegații Guomi&» dang'ului din Cholon (asigurați că intr-o bună zi *ȚînărulAn~ nam* va lua puterea) veniți unul după altul să ne invite la **uiţ** banchet chinezesc; de strada Catinat după ploaia cea mare din cursul dineului, cînd priveam în trecere dacă teancurile din *Indochina,* ziarul *Vinarului Annam,* nu scădeau cumva *m* dughenele negustorilor indieni; de chinezii care, spre miezul nopții, îşi netezeau blocurile de gheață în nucile de cocoş decapitate cu ajutorul săbiilpr-topoare,' şi ofereau banane trandafirii, de acei *nho,* cu mica lor şuviță' neagră pe frunte, care sărbătoreau venirea musonului bătînd darabana pe fundul unor cratițe ca şi cum ar fi izbit în gongurile sacre; de picioarele goale lipindu-se ca nişte ventuze de lespezile verandei, în anotimpul ploilor; de cîmpia care scotea aburi şi de pe care îşi luau zborul piciorongii, cu labele atîrnînd; de mirosul fructelor prea coapte; de bonzii care împrăştiau orez în vînt pentru sufletele rătăcitoare; de sălile de baie prin care se plimbau gîndaci mai mari decît cărăbuşii; de vacarmul care urca din piața teatrului din Saigon înspre camera mea, odată spectacolul terminat şi ambuteiajul început, într-o zi în care guvernatorul avea să fie executat de terorişti...

„La început, zic, acțiunea noastră nu era tocmai politică. Nici *Tînărul Annam,* nici Partidul Comunist Indochinez no aveau cadre. Nguyfin Ai Quoc scria : *Franța este o mare țari liberală care nu-şi exportă liberalismul.* Şi ce voiam noi pț atunci, şi unii şi alții, dacă nu să obținem pentru indochinefl drepturile francezilor ? Voiam mai întîi să facem în mod serios un 1789 într-o țară care nu-l făcuse. Ca Sun Yat-sen.

— De aceea eram alături de dumneata... Aş fi preferat acordul Vietnamului cu noi, dar, închipuieşte-ți, independența nu mă deranjează. Era vorba de lucruri foarte siro-ple: directorul închisorii din Saigon care-l numea pe un tofl blajin „puşti scîrbos" pe un mic annamit condamnat « moarte. II bătea pe obraz... Aşa că, vezi dumneata, de acuifl gata... Opiniile nu mă interesează prea mult. Ci lucrurile Sînt lucruri care nu trebuie să existe. Dacă par naiv, cu at? mai rău..."

Tonul vocii sale coboară. Nu că ar dramatiza cumva; dacă ar dramatiza, cred că ar da, totuşi, o dată în plus, impresia case scuză. Tonul său este doar ceva mai

dezamăgit. Copilul, pînă atunci nemişcat pe scaunul vecin cu cel al lui M6ry, îl ia pe Scămoşel pe genunchi. Răspund:

„Sentimentul de nedreptate, fie că originea lui e creştină sau nu, este fără îndoială mai adînc şi mai irațional decît se crede. Ce ar fi oare un marxism pentru care dreptatea socială nu ar exista ? Nu ştiu prea bine ce este libertatea, dar ştiu bine ce este eliberarea.

— Eu nu te cunoşteam, dar dumneata ai scris două lucruri care m-au frapat. Primul era aproximativ acesta: «Indochina e departe; asta îngăduie să nu fie auzite strigătele ei.» Celălalt era opoziția pe care ai făcut-o dumneata între serviciile pe care noi le aduceam Indochinei si puterea politică."

Eu scrisesem : *Cei care pretind să întemeieze colonizarea pe ideea de justiție uită că misionarul din leprozerii este demn de admirație în măsura în care el nu reprezintă justificarea traficantului Şi că îi este foarte uşor annamituM să răspundă: atunci cînd francezii construiesc în Indochina drumuri şi poduri, să li se plătească, aşa cum se face atunci cînd conduc lucrări în Siam.*

Mă gîndesc la *Tînărul Annam* aşa cum mă gîndesc la arborii morții. Ceea ce mă tulbură nu este naşterea sau renaşterea națiunilor care mă înconjoară în întuneric — din India pînă în China, oarecare informă întindere de pămînt mai mult sau mai puțin colonizată nu a devenit națiune ? —, ceea ce mă tulbură este faptul de a mă gîndi la nişte pasiuni Wre mi-au dominat viața ca la cele pe care Istoria însăşi le jignite atunci cînd crede că le transmite: la *Tînărul Annam,* w Cruciade sau la revoluția lui Akhenaton; de a-mi simți tinerețea cum se pierde în străfundul veacurilor... . „Coloniile, reia M6ry, erau pe atunci soluția cea mai Sl.niplă. Eu am acceptat această simplitate, si mi-am pierdut ^ța... Eram făcut ca să fiu înalt funcționar in Persia, m Abi-sWia, într-o țară de genul ăsta. Opiu, muncă, nici un fel de Probleme. Totuşi, închipuieste-ti, in Indochina mă simțeam utl'-Păcat!" '

Invizibilul zîmbet dezolat îi dispare din voce:

>.Dacă am mai lua un pahar ?"

Cheamă *boy-ul* şi mă întreabă :

»N-ai regretat că n-ai rămas ?

— M-am întors în Franța pentru a putea ajuta *Tinărul Annam.* L-am ajutat. Insă neputința socialistă făcea din do-minionul meu o himeră. încercam să obțin ceea ce fusese primul nostru obiectiv: crearea, la Paris,' a unei Curți supreme, independentă de Ministerul Coloniilor. Cu cît eşecul nostru devenea mai evident, cu atît sporea naționalismul an-namit. Aşadar, nu va exista nici o înțelegere cu Franța.

Ştii că în domeniul ăsta l-am ales întotdeauna pe Nie'tzsche împotriva lui Marx: «Secolul XX va fi secolul războaielor naționale.» Ce-ar fi avut de făcut un francez într-o mişcare' națională indochineză ?

— Erau mulți străini la Canton, mi se pare ?...

— Dar duşmanul Cantonului nu era Franța. Puteam crede într-o Indochină în cuprinsul Uniunii franceze, puteam crede într-un Vietnam independent. Dar nu într-o Indochină internațională. Mai tîrziu, m-am aflat la Moscova atunci cînd a apărut în *Pravda* articolul atribuit lui Stalin: *Patria noastră socialistă.* Cuvîntul apărea pentru prima dată în presa sovietică. La hotelul Național, cineva citea frază cu frază, între Radek, furios, şi Ehre'nburg, perplex. Ştiam că se manifesta destinul. Era ora unsprezece şi vremea era foarte frumoasă.

„Mi-ar fi plăcut să mă-ntorc în 1946, dacă generalul de Gaulle ar fi rămas.

— Generalul dumitale nu era foarte favorabil independenței..."

Nu este o obiecție. Un soi de : din păcate !

„Dar era el oare la început favorabil independenței Algeriei ? El credea că Franța va face ce va putea... Aş'fi putut oare angaja cu Ho Si Mm dialogul pe care l-a avut Mount-batten cu Nehru ? Dominionul nu mai era o idee absurdă. Şi, la urma urmei, generalul meu, după cum îi spui, este cel care a făcut Comunitatea. în Vietnam, ura împotriva Franței dispare...

— Fie... Eu cred că n-aş fi fost supărat să rămîn cu unchiul Ho, chiar şi sub bombe... După plecarea noastră; fap: tul de a te bate este ceva destul de prostesc pentru a nu-i nia[1] adăuga faptul de a te bate împotriva francezilor. Ce vrei ? L* Dien Biân Phu, aş fi fost nefericit de înfrîngerea lui Giap, Ş[1] am fost nefericit de înfrîngerea noastră. Ştii, nu mă mai *m* teresează să am dreptate... Totuşi aveam destule defecte pentru a rămîne în Nord. Nu sînt comunist. Nici vietnamez-, Măcar de n-aş fi fost aşa de înalt! Şi, în Nord, n-au încrederi

în opiomani. Iar apoi, gîndeau că îmbătrîneam... Există pretutindeni idioți."

Boy-vA aduce paharele cu whisky, pipăie locul pentru a le aşeza, aprinde o mică lanternă : Mery, aplecat peste masă, cu capul în mîini, şi-a pierdut din înălțime, dar şi din slăbiciunea pe care i-o dădea cedarea. Cît de prost se potriveşte vocea sa tot descurajată cu chipul său de legionar roman pe care-l va înghiți din nou noaptea ! Continuă rar:

„Acum colaboratorii unchiului Ho, acolo, îl numesc Bătrînul. Cu mult respect...

— Cînd l-am cunoscut pe Troțki, anturajul său asa îl numea. Asta voia să

însemne întrucîtva : Bătrînul de pe Munte.

— Oare poți îmbătrîni ? Poate că își închipuiau că luptasem împotriva lor. Am însoțit un pic trupele noastre in Sud, în calitate de consilier, dacă vrei; în sfîrşit, o uniformă insuficientă pentru a trage asupra altora, şi suficientă ca să tragă ei asupra ta."

Vocea lui şi-a regăsit tonul afectuos, de scuză. Scuză pentru ce ? Ştiu că este foarte curajos. S-ar spune că se scuză pentru viața sa — pentru viață. Masca i se estompează din nou în noapte. Rămîn prietenia, comunitatea admirațiilor în care se amestecă geniile, aleşii (de la Michelet la Stendhal, trecînd prin N.R.F. şi poeții lui Ludovic al XHI-lea) şi constelația care adună'într-o'societate secretă pe intelectualii din fiecare generație. în această împrejurare, Rimbaud-Nietzsche-Dostoievskl-Apollinaire. Deci, amintirea unor conversații complice, într-un mediu în care erau rare. Este Puțin, în'comparație cu prieteniile de luptă. Este mai mult decît se crede, atunci cînd nu aştepți de la un om, timp de cîteva ore într-o noapte în care căldura pare că devine ceață, decît libertatea spiritului său. Spune :

„Era perioada turnului de pază, a camionetelor încărcate Cu puşti..."

Ca în filmele cu Revoluția din Octombrie, ca în timpul războiului din Spania şi ca la sfirşitul Rezistenței. Pentru seulul XXI, secolul nostru va fi oare cel al camionetelor pline cu puşti ?

,-!era şi perioada gratiilor care apără bistrourile de gre-

s Ştiu. Aproape toți ofițerii din brigada Alsacia-Lorena *amaşi în armată au luptat'în Indochină : arbori râmaşi fără "unze, femei ce se jucau cu degetele iubitului lor, flori pe r*re camionagiii se duceau să le caute la Dalat reîntorcîndu-se

au neîntorcîndu-se, curba calmă a trasoarelor pe cerul noc-

turn pe deasupra palmierilor, şiruri de automitraliere printrtf recoltele care sînt adunate, copii morți în coşuri, puişori d© găină în jurul unor cadavre foarte curate sau al unor corpuri sfîrtecate, țipi țintuiți de pămînt de frica trecătoare; frunzei încă vii în adăposturile duşmane, baletul avioanelor după desprinderea paraşutelor; în timpul atacurilor nocturne ale Vietcongului, torțele lor în cursul retragerii, frenetic agitate... I „Ce amintire ai păstrat din corpul expediționar, M6ry ?■

— O, un amestec ca o magmă, de la tipii foarte puif pînă la cimpanzei..."

Difuzorul din spatele nostru tei întretaie vorbăria cu o arie de dans care evocă whisky-ul şi țigările blonde...

„Radio-Singapore, spune Me"ry. Postul lor e puternic. în automitraliere, după

ambuscade, auzeam: «Alo, Pantera, sau Ciuboțica-Cucului, sau Dumnezeu ştie ce ! auziți ? Căpitanul a murit. Ați înțeles?» Nici un răspuns. Tipulîşi sucea butoanele şi auzeam ceea ce auzi dumneata acum. Asta voia să însemne că, departe, oamenii dansau... da, dansau ca pe puntea unui vapor... Apoi auzeam un scîrțîit ca de ferăstrău; din care ieşea: «Am înțeles. Aici Pantera»'şi aşa mai departe. Cînd toți tipii muriseră, ne duceau să recuperăm o automi-tralieră în care tranzistorul îşi continua singur muzica... Camaraderia de luptă putea sâ se manifeste. Totuşi, după trei luni, eram cu inima alături de cei din față, închipuieşte-ti. Şi mă săturasem ! mă săturasem de zgomotul acela, ca de cheie răsucită în broască, al puştilor cînd sînt încărcate! Războiul are ceva uimitor, dacă vrei, dar şi ceva idiot. Mai ales după. Da, mai ales după."

Clappique îmi spusese ^că M6ry trăise cu o vietnameză, dar nu-mi spusese de cînd. întreb :

„L-ai mai revăzut de curînd pe Ho Şi Min ?

— Anul trecut. Mai degrabă a întinerit. E un venerabil intelectual în tunică de culoare kaki... cu sandale decupate din cauciucuri... Fotografiile nu redau nici culoarea trandafirie a obrajilor lui, nici rîsul de clopoțel. E fragil şi totuşi in-vulnerabil, înțelegi ? Presupun că sfîrşeşte prin asemăna cu tatăl său — acela era un mic mandarin; francezii îl alungaseră, el redevenise tămăduitor şi povestitor ambulant.

„Unchiul Ho îşi face apariția la primul ministru prin uşa întredeschisă. Te cuprinde în brațe si te ia cu el. Are tot accentul lui tărăgănat, atît de diferit de accentul asiatic lătrat parcă; în vietnameză, puternicul său accent din centnjf aproape țărănesc. îmi place mult felul lui ingenios de 1

spune Xo-Viet pentru soviet: te face să crezi că Lenin era cam vietnamez, închipuieşte-ți... Tot blajin... Nu mi-a spus nimic important. Proverbele chinezeşti pe care le cita deja împotriva francezilor: «Astăzi, noi, lăcustele, ne măsurăm cu elefantul; mîine elefantul îşi va pierde mațele.» Şi rîsul lui discret. Şuvița căruntă pe care o agită ventilatorul. Vizita la căsuța grădinarului, în spatele palatului, ca să arate roşiile pe care le cultivă. Spune despre americani: «Acordul de la Geneva interzicea orice nouă intervenție străină. Şi pentru ce şi-ar pierde ei prestigiul ? în cinstea plecării lor, sîntem gata să scoatem covorul roşu...» Puneți-l aici şi zîmbiți, vă rog. Mai spune de asemeni: '«Ei afirmă'că eu nu mă voi duce niciodată în Cochinchina. Sînt un om în vîrstă. Dacă eu nu voi vedea reunificarea, prietenii mei o vor vedea, ca si multe alte lucruri! Aş fi putut eu crede, la treizeci de ani, ca voi

vedea plecarea francezilor ? Vietcongul nu-i va supraviețui lui Ho Şi Min ? Desigur: că doar nici Uniunea Sovietică nu-i va supraviețui lui Lenin, nu-i aşa, desigur, desigur ! Noi sîntem răbdători, sîntem răbdători.'Marile bombardamente împotriva noastră au început în februarie: datorită emulației, poporul nostru s-a obişnuit să trăiască sub bombe, asta-i tot.»"

într-adevăr, acest Tonkin de pe Lac cu ricşele sale în ceața călduță, cu negustorii săi de poze care pictau tigri albi si negri asemănători unor pisici, acest Tonkin al căştilor coloniale şi al orei verzi, face unul sau altul din războaie de douăzeci şi cinci de ani şi trăieşte de cîteva luni sub bombe. Dar Ho Şî Min ştie că fiecare dm aceste bombe îi restituie în explozia ei un pic din gloria care începea să-l părăsească.

„Spre surpriza mea, reia Me"ry, el nu foloseşte, ca să spun ªŞa, nici o păsărească marxistă. Asta-mi place, înțelegi.

— Păsăreasca stalinistă nu exista pe vremea formației sale."

Mă tot gîndesc la Hanoi. Nu mă mai gîndesc la amintirile jflele legate de Lac, precise totuşi, nici la bombe, ci la o car-tomanciană autohtonă la care îl însoțisem pe Aurousseau, Pᵉ atunci director al Şcolii franceze. „Ceea ce aş avea să vă Prezic, îi spune ea, nu' prezintă nici un interes : o să vă sinu-cideți." S-a sinucis, într-adevăr. într-un acvariu, o țestoasă de ^are a cărei carapace fusese dizolvată, ondula, albă şi moale, <* un calcan.

„Cînd era tînăr, răspunde M6ry, unchiul Ho, închi-

PUieşte-ți, îl adora pe Michelet, ca şi mine. Ca şi dumneata

mar. /£[încă-l mai citează pe Jau'res : «Națiunile sînt de-

P°zitarele culturii umane.» Cine are urechi de auzit, să

audă... Dar ai dreptate: el s-a format într-un mediu în care romanescul comunist cu păr lung, cel al prietenului său Vaillant-Couturier, dacă vrei, exista încă. Unchiul Ho l-a studiat pe Marx, şi mai ales pe Lenin, mai tîrziu. Lenin înaintea lui Marx. Vocabularul său a devenit... național-confucianist. Cuvîntul cheie este: emulație. Legat de lucruri surprinzătoare. I se spune unchiul Ho ? 6mulețul ăsta senti. mental cu voce firavă e mai tare ca Giap, mai tare ca toți cei-lalți. A fost în stare să se opună, în 1946, uriaşei mulțimi d« la Hanoi. Crede el atît de mult în vîrstă ? Primul său discuft de şef de stat, în '45, se adresa copiilor : «Este sărbătoarea de la jumătatea toamnei. Părinții voştri au cumpărat lampioane, petarde, flori, jucării. Unchiul vostru Ho vă împărtăşeşte bucuria. Anul trecut, la aceeaşi sărbătoare; erați nişte'mici sclavi; anul ăsta, ati devenit micii stăpîni ai unei

națiuni libere. Distrați-vă ! Miine, sper că vă veți da silința la învățătură.» Citez mai mult sau mai puțin bine, înțelegi doar. El însă nu foloseşte această... sensibilitate, ca să mă exprim aşa, față de francezi.

— Probabil că-şi aminteşte că atunci cînd i-a spus lui Thierry d'Argenlieu', stareț la'Carmeliți, dar şi înalt comisar al Franței: «Dumneavoastră care sînteți creştin...», amiralul i-a răspuns: «Să fim serioşi.»

— Se numeşte : Marele Inchizitor."

Antipatia este de obicei reciprocă, iar amiralul îl detesta. După prima convorbire: „N-o să mă las înşelat de simulantul ăsta. Cum să poți accepta comedia lui blajină ? Atunci cînd ai fost vreme atît de îndelungată duşmanul Franței, cînd ai devenit ceea ce el a devenit, cînd ai pus să fie ucişi majoritatea duşmanilor, cînd i-ai tratat aşa cum a făcut-o el, pe creştinii din nord, nu poți fi un bătrîn învățător înduioşat! sînt de acord să-l consider patriot. însă cariera lui este cea s unui comunist; ea a fost lungă; îi ştiu pe comunişti, iar înduioşarea nu e partea lor tare. De ce i-am da noi pe mîfli Indoch'ina ? Ea nu e comunistă ! Ea n-are nici un chef să devină comunistă ! Ştiți bine că mi s-au adus la cunoştință cuvintele lui Lecle'rc la adresa mea: «Călugărul ăsta catf vă-nşeală, domnule general!» A-l recunoaşte pe Ho Şi Mi? ar fi o periculoasă păcăleală şi ar duce foarte repede la'elinii' narea noastră de către un adversar implacabil. L-a jucat destul pe Gandhi cu roata de tors : Gandhi era Gandhi, Stalin g Stalin. Astăzi, ungerea ecleziastică a emigrat la G.P^| Gîndiți-vă la acel naiv preot de țară care mi-a spus : «De fW| care dată cînd eu v-aş ucide un om, voi mi-ați ucide zece; dii

da însă pînă la urmă, eu aş cîştiga totuşi...» Haide, haide, să fim serioşi! N-o să lăsăm comunismul să se stabilească aici. puțin îmi'pasă dacă este reprezentat de patriarhul ăsta farsor sau de agresivitatea prietenului său Giap.

— Unchiul Ho, reia Me"ry, zice că ținea la Leclerc. E posibil... .

— Pentru Leclerc, el era un naționalist. Pentru amiral, un comunist. El ştia asta. Totuşi, cre'd că îi plac mai degrabă generalii învinşi..'. Dar în fine, Leclerc era fermecător şi avea relații amicale cu Giap."

Christian Fouchet care l-a primit pe Ho la Calcutța, a declarat calm: „îi vor fi înmînate telegramele noastre din In-dochina prin cine vreți, dar nu i le voi da eu, căci nu i se spune adevărul." E adevărat că fratele său era ofițer adjunct al lui Leclerc. Dar el nu-l avea la inimă pe generalul Giap.

Giap, înseamnă bătălia de la Dien Bi6n Phu. „Oamenii noştri ar face bine să

fie atenți cu el", îmi spusese de Lattre. Vizibil pe moarte, şi în mare'doliu după fiul său, îmi încredințase, la întoarcerea sa din Hanoiul încă francez: „Am im-plofat acest guvern să profite de victoriile mele, cu orice preț şi imediat. E ultima şansă: războiul e pierdut. Nu vor ține deloc seamă de ele." &evăd ceremonia de la Arcul de Triumf, după Di&i Biân Phu: mulțimea imensă, tăcerea imensă. Simt că de atunci au trecut deja'zece ani, şi noaptea tropicală.

M6ry îşi aprinde o nouă țigară. în depărtare, petardele unei nunți chinezeşti. în această parte a lumii, nu se distinge bine explozia petardelor de cea a grenadelor...

„Cam prin 1930, zice el, Nguyen Ai Quoc îi conducea pe comuniştii din acest oraş englez. Ca delegat la Internaționala j| Hl-a pentru «Mările Sudului». Fie. A avut cu siguranță "ătaie de cap...

—- Siguranța engleză era serioasă. Cînd m-am întors în indochina, am fost foarte serios devalizat de către ea, şi cum J:ot ce posedam se afla în portofelul meu, lovitura a fost

— în ce scop ?

~. — Cred, astăzi, că procesul meu s-a născut din faptul că ^'guranța franceză m-a luat drept agent politic. Am primit ju de mult o scrisoare de la judecătorul căruia îi fuseseră j^nsmise dosarul şi o scrisoare de condamnare totodată. El '^turnase dosarul. A fost găsit fără trudă un judecător mai ^plezent.

— De fapt, ce erai, politic vorbind, pe vremea aceea ?" Vocea lui pare că-şi cere scuze pentru întrebare.

„Nimic. Ceea ce numeai mai adineaori un liberal. Mar-xismul, pentru mine, aparținea filozofiei şi, în ciuda lui Le-nin, unui domeniu cam utopic. Legătura annamiților cu mine este ceea ce a creat legătura mea cu ei. Am intrat în acțiunea revoluționară din recunoştință.

— Apropo, l-ai văzut în dimineața asta pe primul ministru, aici ?

— Cred că-i vîrît pînă la gît în dramele electorale. Dar ministrul pe care l-am văzut mi-a vorbit de lucruri neelectorale : care ar fi — care va fi — politica unui Singapore independent ?"

Singapore de ieri aşezat ca leii de la Veneția, cu cuirasa-tele sale britanice, stăpîne peste mările Asiei, şi'lovite în inimă atît de aproape de aici de piloții-morții japonezi... Stelele fac o adevărată pulbere deasupra lui, deasupra Hanoiului, peste Da Nang, care s-a numit Tourane (cîndva, la marginea junglei, primul muzeu de artă *cham* din lume, fără paznic, cu sculpturile fixate de zid), unde, de şase

săptămîm, debarcă puşcaşii marini.

„Ho Şi Min ştie, fireşte, spun eu, ceea ce se petrece la Da Nang?

— A văzut destule. De mai multe ori a fost rostit discursul său funebru. în închisoare, un condamnat legat în lanțuri împreună cu el a murit lipit de corpul său. A făcut opt ani de rezistență. în '44, prima brigadă comandată de Giap la Tonkin/avea treizeci şi cinci de luptători. Da, treizeci şi cinci... în ce priveşte tactica, unchiul Ho nu crede decît în împrejurări. în '45 ieşea din comă pentru a spune : împrejurările sînț în sfîrşit favorabile ! şi recădea în comă... Afirma că la venirea lui 'la guvern, foametea a făcut două milioane de morți; noi spunem 500 000, ceea ce era suficient pentru a nu facifita nimic. înainte de Fontainebleau, a petrecut zile întregi aşteptînd la Biarritz formarea guvernului Bidault-Mai tîrziu, mesajul său către L6on Blum a fost reținut la SaigoO şi transmis doar cînd ireparabilul s-a produs. Vietminh-ul s-a născut într-o colibă, cu fondatorii aşezați pe trunchiuri-Unchiul ştie ca şi noi că Nordul, lipsit de orezul Sudului, o* poate scipa de mizerie: el acceptă mizeria, înțelegi asta • Cînd a făcut scumpa dumneavoastră reformă agrară (daca pot spune astfel), m '55, provincia lui natală s-a răsculaj împotriva lui. Era provincia istorică a Revoltei Cărturarilor' cea din care regele-partizan L6 Loi a plecat împotriva chin[6]; zilor în războiul de eliberare. A cunoscut la Moscova oşti»" tatea lui Roy, principalul responsabil al Asiei, care-l consider»

un cretin, imaginează-ți. Din 1961 pînă anul trecut, el şi Giap au fost ținuți de-o'parte, suspectați de hruşciovism. Presupun că se înțelegea bine cu Hruşciov: aveau în comun aerul nevinovat si gustul pentru proverbe militare. Şi Nikita semăna probabil cu bravul soldat Svejk..."

îmi amintesc de relația dur-călduroasă a lui Hruşciov cu generalul de Gaulle: „După predarea Stalingradului, mareşalul von Paulus mi-a înmînat revolverul său.
— Ia te uită ? răspunde angelic generalul. Şi mai tîrziu, nu vi l-a cerut înapoi ?"

„Abia la începutul anului ăsta, continuă M6ry, a înțeles Vietnamul că încă mai avea nevoie de unchiul Ho. Nu uita că el dăduse ordinul să fie reprimată răscoala din Ng6 An: mai multe zeci de mii de morți. Aş vrea să ştiu cîti oameni au pierdut americanii în cursul întregului război ? Dar, de la Da Nang încoace, unchiul e mai tare ca niciodată... Totuşi, lupta celei mai puternice aviații din lume împotriva unei țări fără avioane nu-i o glumă. în sfîrşit, după cum spune chiar el: sîntem răbdători... Cunoşti versurile sale:

E de-ajuns ca mireasma unui trandafir

Să se rătăcească într-o temniță

Pentru ca în inima prizonierului

Să se trezească urtînd întreaga nedreptate a lumii... „Cîteva, stînd mărturie a unei frumoase mîndrii la acest personaj modest:

Gărzile mele fac cu schimbul pentru a-mi sluji

drept escortă... „Asta-mi place mult.

— E vorba de temnițele chinezeşti ?

— Nu mi se pare că â fost vreodată prizonier al francezi-'°r. Cît despre englezi, pentru un motiv sau altul, au procent cu mănuşi. El se face că a uitat de închisori. Fie. Ni se **jî** **î**

ănuşi. El se face că a uitat de închisori. Fie. N s jmplă tuturor, deşi nu în fiecare zi. în fine, adesea... Te duci să-l vezi?

— Nu cred. Păcat!

. — Da. La el, amestecul de adevăr cu teatru, sau mai pre-~*s: cu un rol pe care şi l-a ales cam pe la cincizeci de ani, ^te~ în sfîrşit, ceea ce este... S-a făcut că se supără pe Sainteny, «lunci cînd Sainteny a reuşit să asigure fuga diplomaților un-§,Uri în butoaiele de benzină, cînd cu problema Budapestei. \°mic! Giap dădea lecții la partizani, in rezistență. Ho, ima-ŞMează-ți, vine să-l „asculte. Şi unul din şefii partizanilor îl t|:lreabă pe Giap : «îl cunoaşteți pe moşul ăla nostim pe care 1 !l mai interesează politica ?» Sub bombe, el termina ce

avea de spus cu: «Şi acum, să ne terminăm vesel expunerea!»,. După sosirea lui lâ putere, face o proclamație foarte nobilă^ pe care o isprăveşte cu nişte sfaturi înțelepte: «Trebuie să respectăm altarul strămoşilor şi nu trebuie să se dnte niciodată} muzică în case...» Un bătrîn virtuos şi experimentat...

„însă a îndrăznit să dizolve Partidul Comunist Indochi-nez. Şiretenie ? Ştii, ea ar fi cerut o frumoasă fermitate... îi două'rînduri, a fost calificat drept trădător pe toate străzii! Hanoiului. Dacă te-ai duce să-l vezi şi dacă l-ai vorbi despr» Da Nang, ca si cum i-ai vorbi despre bombele care fărî îndoială vor cădea în cursul convorbirii, ți-ar povesti, cu rîsul lui slab şi ascuțit, o amintire care-i produce încîntare *t* «Provincia noastră era atît de săracă, încît eram adesea ne-i voiți să ne mîncăm orezul fără peşte. Aveam fiecare uit peştişor din lemn; atunci cînd mîncam în public, el se găsea* in orez. E foarte important să ştii să te prefaci.» Ar mai adăuga vesel: «Cînd aşteptam la *Hotel du Palais de Biarritz* constituirea noului guvern francez, *L 'Humanite* a scris că eram' tratat într-un mod foarte nedemn. Au venit nişte ziarişti/ Le-am spus atunci: O! ştiți, am cunoscut încercări mai'

neplăcute...» Şi-ar rîde uşor.

— Debarcările de laba Nang nu înseamnă poate *iHotel du Palais...*

— La nevoie, mai povesteşte şi altele, mai puțin vesele. Americanii cuceresc un sat pe care aviația lor l-a pulverizat; Pe pieptul copiilor morți a fost prins în ace un fel de poem «Dacă ați fi trimis jucării cu avionul la primul bombardament, am fi avut cincisprezece zile să ne jucăm cu ele...» Nu se află pentru prima dată în fata americanilor: afirmă că la înfrîngerea Japoniei, Statele Unite erau hotărîte să dea Tonkinul pe mîna lui Cian Kai-Şi. Există un anume ton dureros mascat de teatrul pe care'-l joacă, iar concepția sa despre viață este foarte amară. îl putem vedea bine fi poemele sale din închisoare: *Ne batem ca să fim puşi &f lanțuri — căci cei ce sînt în lanțuri au un colț unde pot dortt%* şi de asemeni: *Pentru a deveni om, trebuie să fii sfirtecat de nenorocire.* Dacă ai noştri ar fi pus să le fie traduse rnaj

Euține texte politice şi mai multe poeme, l-ar fi înțeles maț ine pe unchiul Ho,'închipuieşte-ți! Cînd amiralul P'AT; genlieu spunea că nu era convins de aerul său care voia sa-* amintească pe Gandhi cu roata de tors, nu greşea, dacă vrej-Dar, în multe privințe, acuzația de duplicitate se sprijină p* faptul foarte simplu că «omulețul acela caraghios» este I stincă verticală din golful Along, ca să zic aşa..."

Transformarea Asiei m-a bulversat la fel ca cea a unui chip iubit; țara pe care am cunoscut-o cel mai bine odinioară, a cărei independență am dorit-o cel mai mult: Indo-china, nu o voi revedea. 'Romanescul colonial, Mayrena, personajele lui Clappique, piaştrii, automobilele în locul trăsurilor, roşcovii de pe strada Catinaț, bulevardul Charner gol la amiază în soarele imperturbabil, căştile sergentului Bobillot, războiul... Ca şi stîncile roşii în care India îşi sculptează amurgurile zeilor/țările somnului cel lung, din străfundul nopții, forfotesc de mişcări de eliberare. M6ry continuă:

„Chiar şi în ton, el nu cunoaşte doar bonomia; cînd împăratul Annamului, devenit «consilierul» său, se distra la Hong-Kong, i-a scris foarte judicios : «Binevoiți să nu uitați că sîntem datori față de suferințele poporului pe care fi reprezentăm»".

La Crans-sur-Sierre, înainte de întoarcerea generalului de Gaulle, am întîlnit-o pe împărăteasă melancolică, îmbrăcată în rochie dreaptă annamită, de culoare neagră, şi vorbind despre ceremoniile de la palatul imperial, despre mandarinii lor asemănători cu nişte scarabei, ca şi cum ar fi vorbit de Curtea de la Versailles... Fantoma ei subțirică însoțeşte spusele lui Mdry:

„Ziceam altădată că Vietcongul nu va putea face niciodată o armată; că în Indochina curajul nu aparținea decît oamenilor din munți... De atunci, ei au

suportat napalmul... După părerea dumhale, care sînt forțele care se înfruntă, ținînd seamă de cele şase săptămîni de de'barcări americane ?

— Anul trecut, erau 3 000 de nordişti în linie împotriva ^lor din sud, si 120 000 luptători de' gherilă; de partea cealaltă, 500 000'de soldați şi 25 000 consilieri americani.

— Totuşi, unchiul Ho a scos-o la capăt... De altfel îi este ᵉpl. Din 1961 pînă în 1964, lucrurile mergeau prost pentru ei printre ai săi. A aşteptat. Va mai aştepta, închipuieşte-ti. ^.scris cîndva : *Noaptea zăboveşte încă în fundul temniței...* în ᵛˡetnam, dintotdeauna, se doreşte aniversarea morților, nu ^ naşterilor. Pentru unchiul Ho, totul s-a schimbat atunci und Mao a sosit la Yun-nan-fou. Vietnamul a găsit alia-Ț T §i speranța — pe care F.L.N. le găsise în Maroc şi în *ᵘnisia. Nu fără temeri? Bineînțeles, zece la sută temeri, ⁿ°uâzeci la sută speranță.

j T Dacă dăm la o parte pitorescul, care este bilanțul său

u r~ Victoria, dacă vrei, şi libertatea Nordului. El nu este ⁿ Kieolog, de acord. Am chiar impresia că n-are încredere

în teorie. Doctrina sa a fost elaborată prin evenimente, înte-legi? sînt obligat să mă gîndesc la Mao Zedong; el însă-l însoțeşte pe acest colos cu un aer uimit...

—' Şi cu bărbuța în vîntul de la Diân Bie"n Phu; aşa cui Polonia însoțeşte Rusia. Mi se pare că punctul lor comut este de a fi decis, într-un anume timp şi loc, că nu credeau în revoluția proletară. Ceea ce a dat', la Mao, țărănimea luptătoare, şi la Ho, un Front popular, cu mult înainte ca Dimitrov să fi inventat Fronturile populare.

„în 1925, Stalin dorea alianța cu Guomindangul — cunoşfi rezultatul — iar Troțki nu d dorea. Dar ceea ce Mao şj unchiul au inventat *împotriva* întregii ideologii ruse a fost să încredințeze destinul Revoluției țărănimii luptătoare.

— Apropo, ştii ce s-a întîmpîat cu Borodin ?

— A fost lichidat, mi s-a spus. Ultima dată cînd mi s-a vorbit de el, conducea ziarul englez de la Moscova. Deci, în dizgrație. Kolțov, redactor-şef la *Pravda,* împuşcat de atunci, bineînțeles, mi-a spus: «E simpatic moşul ăsta'. M-a întrebat dacă am putea interveni pentru a' obține o locuință încălzită.»"

Nepoata lui Timur, spune Clappique, a murit spălătoreasă... L-am văzut pe Troțki (sub un nume fals, e adevărat) punînd să i se explice alegerile de către primarul radical al satului în care se refugiase, lîngă Royan: „Vedeți, domnule Sedov, politica franceză, străinii nu o pot înțelege !" La poalele unei pajişti, mergea un trenuleț scoțînd scîntei. Poate că Trotki se gîndea la noaptea preistorică

'învăluind luptele de la Kazan. Primarul odată plecat, sticla de vin roşu isprăvită, mergeam pe pajiştea de periferie, vorbind de fiul lui Cian Kai-Si, care tocmai rostise un discurs la Moscova, pentru a proclama că tatăl său este un cîine. „Avem copiii pe care-i merităm !" zice Troțki. Ai săi erau sinucişi sau asasinați.

„Ce era Borodin,' întreabă M6ry, «în civil», vreau să'spun: în afara Partidului ?

— Ziarist, cred. Generalul Bliicher (Gallen din Canton), care a creat armata chineză cu el, l-a prins pe Cian Kai-Şi şi tot aşa mai departe pînă în ziua în care Stalin a pus să-l omoare, era instalator. Partidul i-a făcut pe mulți oameni să se descopere pe ei înşişi; ca şi Biserica. Asta te poate lăsa visate* înainte de Revoluție, Robespierre scrisese, la Arras, ^ poem asupra strănutului. Poate că ar fi continuat...

— Nu crezi că Gallen era instalator aşa cum Bonapar® era sublocotenent, aşa cum Mao era bibliotecar ?

— Borodin odată învins, şi P.C. chinez exterminat de Cian Kai-Şi, nu mai rămînea decît o singură întrebare pentru Ho, ca şi' pentru Mao: *cine* va face revoluția ? Frontul Țărănesc, sau Frontul Popular? Şi națiunea, bineînțeles. Cam lung drumul, de la Moscova pînă la Hanoi, fără a sparge paharele pe drum.

— El este Vietnamul, şi cu asta basta, cred...

— Şi cu asta nu-i deloc basta. Ar fi multe de spus despre național-comunism, dragă MCry.

— Şi de bizarul animal american care se află în fața lui sub numele de democrație...

— Ai văzut americanii din Cochinchina ?

— Ba bine că nu !..."

Lasă să se piardă în noapte un gest larg şi vag. „Atunci ?

— Ai noştri îi detestă. De ce ? N-au americanii nimic de făcut acolo ? Fie. Dar noi, ce aveam de făcut acolo ? Cred ei că apără democrația împotriva comunismului ? Dar ce anume apăram noi? Imperiul, în numele M.R.P.-ului, nu era totuşi ceva prea convingător... A decide că anticomunismul constă în a sprijini familia Diem te face să ridici din umeri, în sflrşit, fie ! Cruciada anticomunistă americană e o prostie cît toate zilele ? Dar expediția noastră colonială ? — căci, la urma urmei, ce făceam noi altceva ? Americanii din Saigon sînt texani dacă vrei, multicolori, gălăgioşi, curajoşi; dar în sfîrşit, acei Pierrot ai noştri îmbrăcați în pînză albă bine Eleată de *boys* care-i serveau, justificau oare ocuparea Indo-chinei ? De cînd au sosit americanii, chelnerii vietnamezi, pe ^re noi i-am cunoscut gălăgioşi, au

amuțit. Americanii fac, Cu seriozitate, un război în care ei nu mai cred : chiar şi un p-I- idiot pricepe că nu se reglează soarta lumii prin •ncăierări în Cîmpia Trestiilor. îşi privesc trecînd super-^rtărețele; sînt stupefiați că puterea care a distrus Germa-n*a hitleristă nu vine de lîac unei armate de desculți, pe care nu-i întîlnesc niciodată. Lucrul cel mai bizar este ceea ce se Petrece cu noi, închipuieşte-ți. Războiul nostru, nu aşa de ^echi, a devenit un soi de război civil. Dacă arăți că ai acte franțuzeşti, Vietcongul te lasă să treci. De altfel, ostilitatea 'Pilor noştri față de americani slăbeşte, pentru că ei nu mai

cred că americanii vor cîştiga un război pe care noi l-au pierdut...

— Cunoşti poziția Franței ? spun.

— Generalul dumitale n-a avut întotdeauna dreptate, în ceea ce priveşte Indochina; deocamdată, are dreptate. Ho rivalizează cu Marşul cel Lung printr-un Marş Lung Imobil, ca să zic aşa, fumînd țigări americane de serie, şi străbătînd Nordul cu fularul şi maşina sa de scris portativă. Speră oare într-un nou Di6n Biân Phu ? Crede în victoria finală a comunismului, dacă vrei. Dar crede mai ales că, de acum înainte, oamenii săi se vor alipi de patria lor şi că nimeni nu-i va domina, nici măcar chinezii. Dacă americanii trebuie să cucerească Hanoiul, să-l cucerească! Cian Kai-Şi cucerise Pekinul, fie. Ei bine, l-a pierdut!

„Unchiul Ho trebuie să se ducă să-l vadă pe Mao Zedong la sfîrşitul anului, şi contează pe India.

— Ce poate face India ?..."

Nehru mi-a spus: „între o putere colonială şi o națiune care luptă pentru independența ei, eu o voi alege întotdeauna pe a doua." Totuşi, nu greşesc întrebînd ce poate el face. Reiau:

— îți aminteşti de convorbirea lui Ho Şi Min cu Kiyoshi Komatzu, acum patruzeci de ani ?

— Nu. Komatzu e un nume japonez. Ăia n-au decît să crape!"

Mery să fi cunoscut oare lagărele japoneze ? Pe strada Morții, m-am gîndit la cimitirele noastre bretone năpădite de flori albastre la picioarele clopotniței descoperite. Pentru M6ry, Japonia înseamnă fără îndoială temniceri (şi ce altceva erau oare francezii din lagărele de internare pentru prietenii mei spanioli ?). Pentru mine, înseamnă Nara, civilizați» neîndoielnic cea mai rafinată din lume; picturile lui Takanobu, grădina de nisip a celor Cincisprezece Pietre, o singură floare care iese dintr-o bucată de bambus, în chilia unui călugăr zen. Pentru M6ry, Komatzu înseamnă „un nuffle japonez"; pentru mine, era traducătorul şi prietenul meu.

samurai mort în sihăstria lui dintre dealuri.'la intrarea căreia pictase două caractere chinezeşti: *Spălaţi-vo inimile.* Pentr* amiralul d'Argenlieu, Ho Şi Min era „acel patriarh farsor"?

pentru Leclerc, omul cu care trebuia Franţa să trateze. Amiralul şi generalul au murit.

L-am întîmpinat, la Fontainebleau, pe preşedintele Liibke. Niciodată de la război nu mai venise în Franţa vreun preşedinte german. Trecea drept muzician; în timpul dejunului, Rampal şi ai săi cîntaseră în tribuna regală, iar eu cerusem ca ultima bucată să fie muzică germană. Bucata odată terminată, preşedintele rosteşte un toast amical. Ce muscă mă pişcă oare ? Ar fi trebuit să răspund că democraţiile, etc. „Domnule preşedinte al Republicii germane (nelinişte în asistenţă : de ce germană ?), mi s-a întîmplat să fiu îngrijit într-un spital în care se aflau de asemeni mulţi soldaţi de-ai voştri. într-o zi, tăcerea a acoperit întreaga rumoare născută din rănile noastre: radioul începea să transmită *Simfonia a IX-a*... De aceea, în această sală a regilor noştri, în care tocmai a încetat muzica lui Bach, şi în care Francisc I l-a primit pe împăratul Carol Quintul, îmi înalţ paharul în faţa geniului german..." Fiecare e îneîntat — surle şi trîmbiţe ! ar spune Clappique — şi timp de cîteva minute (o! cîteva secunde!), Verdun dispare într-o surpriză aprobatoare...

Purtate de un vînt molatec, mirosurile nocturne ale Sin-gaporelui năvălesc în *patio*: automobile, piper şi opiu din vechea Chină, păduri, poate. Doamna Ltibke îmi povestea, în timp ce Rampal cînta Bach, că, tînără militantă socialistă fiind, se aflase la Borinage împreună cu doamna Vander-velde; aceasta o întrebase pe soţia unui miner: „Ce părere aveţi despre regina Astrid ? — Desigur că e simpatică ! dar prea e arivistă." Ceea ce voia să spună, presupun, că dorea să seducă — sau să facă să fie iubită regalitatea.

Mă gîndesc la Vandervelde.

Semăna cu Mazarin şi era, Jaures nemaifiind, cel mai mare orator socialist. „Ştiţi, oamenii sînt nişte animale ciunte. Eram preşedintele Camerei. începe enervarea, sînt trîntite pupitrele, îi implor pe deputaţi — cu totul în zadar, toipun o suspendare a şedinţei. La reluare, declar că, înainte de a continua discuţia, Camera trebuie să discute legea asu-Pfa porumbeilor călători. Deputaţii erau aproape toţi co-hmbofili. Legea fiind votată în unanimitate, nu s-au mai °âtut..." îi povestesc lui M6ry istoria cu porumbeii, ca r*spuns la interjecţia lui faţă de Japonia.

„La Fontainebleau, spune el, unchiul Ho s-a plîns zia-riştilor că n-a avut

«prilejul» să te întîlnească...

— Bidault nu considera urgentă întîlnirea asta. Ceea ce era de la sine înțeles.

— Cunoşti, în castel, muzeul asiatic al împărătesei Eugenia ?

— Asta este întrucîtva meseria mea.

— Paznicul negru adormit în mijlocul comorilor de doi bani jefuite din Palatul de Vară, un palanchin al regelui Cambodgiei, nici un vizitator... Mai există încă muzeul ?

— Da. Mereu gol. Regret că printre obiectele de la Palatul de Vară nu figurează şi automatele furate de zuavi. Le-au fost lăsate lor, se pare...

— în copilăria mea, mă uimise, şi a jucat un anume rol în venirea mea în Asia, închipuieşte-ți. Clappique vorbeşte de un romanesc istoric; am cunoscut cîndva un romanesc, geografic, dacă vrei. Era nevoie de douăzeci şi şapte de zile de mers cu vaporul pentru a ajunge la Saigon, şi de cincizeci şi două de zile pentru a merge de la Saigon la Luang Pra-bang, ştiți..."

Un vapor mic înaintînd anevoios urca fluviul Mekong. Căpitanul său (fără locotenent) cu mustăți merovingiene, în timpul dejunului se scula în picioare cînd începea să istorisească ceva, iar la sfîrşit îşi lăsa din nou nasul în farfurie. Me~ry leagă această Indochină de Vietnam prin Ho Şi Min; Unchiul Ho, zglobiu şi învingător, suflă ca pe nişte lumînări peste aventurieri, papuaşi convertiți la cargourile cu fantome, tîrfele din insula Țestoasei, motanul încălțat din Su-matra („Nu mai aleargă după şoareci decît ca să se distreze..."), regina Sirikit a Thailandei a cărei frumusețe » fermeca pe generalul de Gaulle, ceasurile oprite din Borneo, comunismul care făgăduia pălării şi focuri de artificii, Timitf şi nepoata sa, strada Morții, Renaud de Châtillon, Mayrena şi filmul lui Clappique. Măry îl povesteşte pe Ho Şi Min aşâ cum Clappique îl povestea pe Mayrena, şi totuşi, dacă 3$ merge la Hanoi, l-aş întîlni aşa cum l-am întîlnit recent P[6] Nehru. în străfundul nopții, enorma Asie şi întregul ei trecut lent şi dispărut, a cărui legendă e măturată de revoluție. I-a^j auzit cîndva pe cochinchinezi, la ora absintului, vorbifl"$

despre Mayrena; săptămîna viitoare, îl voi auzi pe Mao Zedong. O singură viață.

„Cînd l-am văzut pe Valery pentru prima dată, zic, m-a întrebat: «De ce naiba te interesează China ?»

_ El a scris că peisajele sînt pretutindeni aceleaşi, ceea ce mi se pare fals de îndată ce există case; şi că oamenii sînt pretutindeni aceiaşi.

— De acord o dată măcar cu Claudel, spun, care avea avantajul de a cunoaşte

cîteva continente..."

Acum, sîntem singuri *înpatio.*

„Mi se pare, spune Mery, că, în cazurile acelea, pretutindeni vrea să însemne de asemeni mereu; geografia şi istoria se strîng în braţe, ca să zicem aşa... Tot dragostea maternă ? Tot adulterul ?'Fie. Nu întotdeauna aceleaşi. Tot moartea? Fie. Dar întotdeauna aceeaşi şi pretutindeni ? Mereu ? Vii de pe strada ei ? mi-a spus fclâppique. Ea nu seamănă prea mult cu cimitirele noastre. Nu cred, evident, că toate formele vieţii ar trebui să se asemene. însă diferenţa între un annamit,'un cambodgian şi un francez, între un bărbat şi o femeie, şi mai întîi între mine şi mine, de îndată ce trecutul a intrat în joc, mă tulbură tot atît cît şi viaţa însăşi, nu-i aşa...

— Am încercat eu însumi intens sentimentul de care vorbeşti, spun. Poate că el este cel care m-a trimis în Asia mai îritîi: cealaltă lume. Timp de patruzeci de ani, nu am încercat niciodată să creez un adevărat personaj de femeie, un personaj de copil... Ating vîrsta la care apar Memoriile oamenilor pe care i-am cunoscut. Şi sînt, ca şi dumneata, descumpănit să văd acele vieţi... magnetizate de raţiuni de a fi atît de diferite: acţiunea, arta, femeile, ambiţia, credinţa...

— Resimt acest lucru ca şi dumneata, că-mi face ori nu plăcere. Există, într-adevăr, raţiunile de a fi. Dar există şi altceva. Viaţa în timp ? Goethe'mi se pare considerabil încă, *Wilhelm tifeister* mi se pare acum episodic: nu-mi pot considera viaţa drept o continuitate în care... nu găsesc expresia...

— Accidentul devine experienţă ?"

Felul în care M6ry îşi cuprinde între degete buza de jos cînd stă pe gînduri, îl face să se aplece atunci înainte în lumină ; într-atît încît umbra dezamăgită care pare să scoată din noapte atîtea amintiri nu smulge întunericului decît uo chip neliniştit.

„Iată. (Continuitatea vieţilor tradiţionale, a vieţilor care s-au încheiat într-un pat familial, fie !... Dar în sfîrşit: eu nu mi-am condus viaţa nici mai rău, nici mai bine decît un altul;[el] bine ! de fiecare dată cînd am întîlnit lucrurile cele mai pro' funde, nu am dominat absolut nimic. înţeleg bine concepu[3] goetheană asupra vieţii noastre. O înţeleg cu atît mai bine cu cît ea este, în fond, 6 concepţie de naturalist, evident: no»

a p f

acţionăm asupra lucrurilor care, la rîndul lor, acţionează asupra noastră. Dar în sfîrşit, îmi amintesc fără greutate că am fost un adolescent vanitos, turbat de

ambiție, idiot cu fetele, ce ştiu eu ? Am devenit relativ generos (primesc încă scrisori de la succesorii mei din Tonkin), indiferent față de ambiție, bani, toate astea; nu mi se pare că ar fi din pricina urcării unei scări, sau dintr-un tenis jucat între mine şi evenimente, înțelegi ? Teoriile psihanalitice pun problema într-un mod mai dramatic...

— Pentru că ele exprimă destine. Oedip nu e luat în discuție de florile mărului...

— ...dar ele nu mă mai conving. Nu mi se pare că, în ceea ce priveşte esențialul, eu aş fi supus la ceea ce dumneata numeşti uri destin/închipuies'te-ți. (în anumite cazuri, da : dar nu în ansamblu.) Si nu am fost «format» de viață... Nu. E posibil ca anumite... date, foarte puțin studiate, să acționeze asupra spiritului nostru la fel ca şi asupra trupului nostru: vîrsta, de pildă, care nu este o decădere, cum se crede de atît de mult timp, ci o indiferență, dimpreună cu tot ceea ce indiferența ne impune...

— Dragul meu M6ry, l-am întrebat cîndva pe Alain, care stătea imobilizat de artrită în fundul maşinii sale, ce semnifică vîrsta, după părerea lui. Ş-a mîniat! Totuşi, cred că ai dreptate; deşi, a face să intervină vîrsta mi se pâre o raționalizare, ceea ce nu-mi place. întrebarea este: cum devenim noi ceea ce sîntem ? Este fără îndoială problema psihologică fundamentală a epocii noastre. Rivala problemei dragostei. Insă jumătate din literatura mondială se referă la dragoste, •n vreme ce lucrul de care vorbeşti dumneata este abia studiat, ai spus-o singur. Dragostea te ajută să trăieşti, în timp ce faptul de a înțelege formația noastră n-ar fi de folos nici măcar ca să murim...

„Dar nu crezi că ridici două probleme care nu prea se confundă ? Prima ar fi: cum reuşeşte adolescenta să scape concepției sale feroce despre viața *1* în limbaj tehnic, dragă Profesore: cum de se supune omul unor valon supreme ? Iar Ce& de a doua, cea adevărată, ar fi cam asta: ce este viața noastră ?

— Nu prea sînt eu profesor!... N-are a face; mi se pare acum că, în ciuda pretențiilor noastre, viața noastră e făcută Pentru a ne scăpa, la fel de sigur cum le scapă viața animalelor...

— Dar noi am inventat mormintele. Noi, nu leii.

— Fie. Aş vrea să scriu o carte de Memorii pe care ar fi trebuit s-o scrie budiştii, pe care ei n-au scris-o niciodată:

vreo zece capitole în care eu aş continua să rămîn meres străin de personajul meu din capitolul precedent, înțelegi *1* Conştiința noastră asupra unității nu este

oare pur şi simplu cea a' trupului nostru ?"

Eram pe punctul să spun: ea este poate cea a morţii trupului nostru, căci orice om se resimte ca muritor şi nemuritor totodată; dar Clappique mi-a spus că Mery nu va mai trăi multă vreme, şi atunci o iau oarecum pieziş:

„Budismul este, negreşit, cea mai puternică punere în discuţie a individului, care a existat vreodată. Problema pe care 6 ridici dumneata este fundamental occidentală : Buddha ar răspunde că ea nici nu se pune. El a răspuns, de altfel. O religie atee, nu-i puţin lucru."

MM amintesc pe Nehru în faţa statuetei lui Buddha de pe măsuţa joasă, şi discursul pe câre-l consacrase „celui mai mare fiu'al Indiei": „Pentru a-i ajuta pe oameni să trăiască, trebuie să existe o altă cale decît cea pe care o practică oamenii de felul meu şi cu profesia mea..." îmi amintesc citatul său: „Noi cunoaştem arta de a ucide, nu arta de a trăi." Şi-mi amintesc de asemeni de Buddha şi de scutierul său în faţa unui corp nemişcat care evident nu era adormit: „Prinţule, este ceea ce se numeşte un mort."

„Eu nu sînt budist, răspunde M6ry, dar sînt îmbibat de budism. E un lucru banal: în Normandia mea, mulţi oameni care nu sînt practicanţi, nici măcar credincioşi, sînt îmbibaţi de creştinism...

— Gide, un alt normand, ţi-ar fi citit cartea cu pasiune şi, neîndoielnic, cu mînie ! Dar nu greşeşti sugerînd că orice individualism presupune constanţa unei particularităţi esenţiale... în acest domeniu, gîndirea' budistă nu a ajuns încă în Europa...

— Nu voi scrie niciodată această carte, ştii bine, dar... în sfîrşit, iată. Mă gîndesc la mine însumi: copilul, adolescentul cu glugă, bărbatul din Indochina şi, astăzi, cel din Singapore pe pragul morţii; mă înţeleg pe'mine însumi într-un mod atît de profund, atît de fundamental — şi atît de inutil! -Jl încît îl împart, vezi, cu cîinii fără de morminte. De aici, concepţia creştină asupra formaţiei fiinţei umane este aproape de neînţeles. Asia trece de la budism la marxism fără a ţine seamă de asta... De altfel, există ea oare ? Creştinismul nu acordă mai multă importanţă la ceea ce am devenit ded' ceea ce eram ?

— El dădea importanţă. în perioadele de credinţă, el ar fi spus: fiinţa umană se formează în lupta sa împotriva răului, cu ajutorul harului şi prin mijlocirea rugăciunii.

— Ştii, e cam departe treaba asta.

— Da. în parte, deoarece concepţia dumitale asupra adolescenţei este cea a

unui adolescent ia pîndă. Ceea ce eu nu contest, dar ceea ce marii noştri sfinți n-ar prea fi acceptat... Pentru ei, trenul se afla deja pe şine... Dar problema dumitale rămîne întreagă. Mai devreme de cinci ani, drama tineretului asa cum o vedem în Olanda, în California, în Japonia va fi atins majoritatea A universităților; şi este, evident, reversul aceleiaşi medalii. în fond, ceea ce vrei dumneata, este de a concepe cum anume omul devine Omul pe care-l poartă în el, şi nu mormolocul agresiv şi prelungit pe care de asemeni îl poartă în el ?"

Zgomotul surd al oraşului ne înconjoară ca un scîrțîit. Cred că eu cunosc budismul. Dar n-am uitat conversația cu Nehru, nici afirmația visătoare a acestuia : „E cu putință ca Adevărul să fie valoarea mea supremă, dar este sigur că nu mă pot dispensa de el..." M6ry răspunde în sfîrşit:

„Pe drept sau pe nedrept, aş vrea să înțeleg, înainte de a muri, ce a fost viața mea... Un şir de evenimente, nu. O constanță ? Pentru alții, dacă vreți. Dar pentru mine ? Prin ce anume sînt adolescentul cu glugă, dacă eu nu aleg să fiu astfel ? Şi care este relația mea cu el ? Ai scris că nu eşti solidar cu tinerețea dumitale. Dar eu, cu ce sînt solidar ? Cu plimbările mele pe strada Morții, înainte ca ea sau eu să dispărem ? Ai mai scris că : natufa memoriei îi determină pe oameni; cei cărora ea le aduce amintiri fericite şi cei cărora ea le impune amintiri neplăcute sînt aproape la fel de diferiți cum sînt bărbații şi femeile. Aproape ?

— Aproape, dragă Mery.

— Aceia dintre noi care au îngeri păzitori, şi cei care au diavoli, dacă vrei. Eu mai curînd am diavoli. Ştii,' nu-mi place Şă-mi pun întrebări. Cred că adevăratele întrebări se pun de 'a sine. Dar nu poți petrece cincizeci de ani aici fără urmări grave. Prietenii mei, sau ceea ce le ține locul, spun că ei se Sunt întotdeauna asemănători lor înşişi. Ei spun că viața ce-lorlalți ne apare ca un vis. Fie. Dar şi' eu îmi apar mie însumi ^ un vis. Textele originale ale budismului nu spun ca textul Srecesc: «Nimeni nu se scaldă de două ori în apa aceluiaşi rm.» jsju este vorba nici de a te scălda, nici de a privi cum lrece apa : noi ne aflăm *în* rîu, închipuieşte-ți.

— Nu am lămurit niciodată complet acest lucru pentru mine însumi. Pe de-o parte, budismul îți impune, într-a-devăr, un fel de... discontinuitate. Pe de altă parte, orice religie care vorbeşte de reîncarnare impune o veşnicie a lumii terestre, sau, dacă înțelegem acest lucru mai puțin metafizic, dar mai curent, o veşnicie a ființei umane. Tocmai acestei veşnicii vrea Buddha să-i scape, dragul meu M6ry. Cel mai profund conflict al gîndirii este poate cel care opune reîncarnările adevăratei morți: reîncarnările implică o veşnicie a condiției de creaturi cu totul

diferită de Cer sau de'Iad, de Cîmp'iile Elizee sau de Şeol... Ce uimitoare zi a fost ziua în care omul a început să se creadă veşnic !

„Opera unui mare artist pune neîndoielnic o problemă oarecum asemănătoare, de îndată ce s-a înțeles că arta nu imită niciodată viața. Rembrandt cel de la douăzeci de ani habar n-are de tablourile pe care le va picta la şaizeci de ani, aşa cum tînărul nu-l cunoaşte de fel pe bărbatul care va deveni... Dar, la rigoare, artacorecteaza, dar viața nu corectează...

— Acum, mi se pare că simt o adevărată oroare față de... ceea ce ai numit condiția umană, închipuieşte-ți.

— Da. E foarte bine spus... Dar nu-i de ajuns.

— Trăiesc prin opiu; şi cînd nu e opiu, prin whisky, compensație bizară, deoarece alcoolul, ştii asta, acționează în sens invers. în fine, aşa stau lucrurile, pentru mine şi pentru mulți alții, de cînd a devenit un lucru greu să găseşti opiu. Nu mai'pot'suporta să trăiesc; şi fără îndoială că n-arh să mâ sinucid. înțelegi, Malraux ?

„Budismul meu, Asia mea se învîrt în jurul acestui lucru foarte simplu, aşa cum afurisitele alea de insecte se învîrt în jurul becurilor. Âşa că, asta e."

Vocea i-a devenit tărăgănată; şi, mi se pare mie, dureroasă. De la începutul conversației noastre, as fi vrut să o definesc, înțeleg brusc: este o' voce *oferita.* Cu oarecare remuşcareî întreb:

„Preferi să schimbăm conversația ?

— Nu. Nu. Fac multe dialoguri imaginare. Greşesc. îmi

filace conversația noastră; nu o voi mai face poate niciodată. n ciuda..."

Face un gest confuz spre valurile, abia mişcate de vînti» cald, din micul bazin *âmpatio :*

„îți aminteşti de hinduism: fiecare val oglindeşte luna după 'forma sâ de val, aşa cum fiecare om og'lindeşt^ Ființa..."

L

Relația mea cu lumea este inversă. Eu nu simt omul ca o oglindire' a Ființei; nici măcar ca fiind legat de Dumnezeu, în felul în care ei este legat de Hristos. Simt cu forță dialogul omului cu ceea ce nu-l priveşte, astrele care-şi urmează destinul

lor pe deasupra lagărelor de exterminare şi pe deasupra durerii...

„Ceea ce eu gîndesc despre Ființă îmi scapă, spune el. Uneori, as vrea să nu mor decît ştiind ceea ce am gîndit despre viață. Iar alteori, doar după ce m-am eliberat de orice gînd. Dar cum să nu gîndeşti ?

— Totuşi, scrii ?"

îmi amintesc de excelenta lui carte despre Indochina, legată de o stinghereală pe care am cunoscut-o şi eu atît de des: cea a artiştilor care au destul talent pentru â deveni în mod legitim intoxicați de propria lor artă — şi nu îndeajuns pentru a fi satisfăcuți de ea.

„Scrisul alternează cu opiul, mult mai bine decît alcoolul. (Whisky-ul ăsta nu face cît cel dinainte !) Toate astea îmi îngăduie să mă grăbesc cu răbdare spre moarte, de la rînd la alineat, de la o pipă la alta, de la o conversație la alta — şi prezența amicală este un drog —, de la un fluture la altul... Am văzut Asia trecînd; mă văd pe minte însumi trecînd, mă las însoțit de Asia... Ştii, mi-am împlinit vîrsta fără să fiu atent. N-ar mai fi decît o problemă: cum să facem ca să nu ne gîndim la viață. Un amestec curent de stupizenii şi de vanitate rezolvă problema. De ce oare vanitatea e la fel de tare ca şi moartea, Malraux ?"

Acest mod de a-şi numi interlocutorii îi era cîndva familiar. II uitasem. L-a regăsit atunci cînd conversația noastră a devenit intimă. Nu este o expresie mecanică, ceva ca acel ^domnule" la Proust, sau acel „dragă prietene" la mulți alții; e un fel de chemare. Continuă :

„Doar înaintea sicriului nu, desigur; fără îndoială că întrebările fundamentale reapar în fața morții, mai ales în țața suferinței... în tinerețea mea, credeam că,' mai tîrziu, mă v°i gîndi la'ceea ce este esențial, închipuieşte-ți. Ştii, eram Un prost. Acum, ştiu că nu vreau în ruptul capului să mă Smdesc la ceea ce este esențial. Sporovăiesc în fața morții. în flecare zi ea mă ia la întrebări, înțelegi ? Credeam că am să-i •"aspund... sau că am s-o iau eu însumi la întrebări... Credeam ^ am să gîndesc. Acum, sper să mor mai înainte de a fi stat

meditez: esențialul se gîndeşte singur, eu mă străduiesc

-l alung... O adevărată conversație este un lucru important,

dar vei vedea, mai tîrziu : crezi că e o conversație în doi, de fapt e întotdeauna în trei...

„Am petrecut atîtia ani printre oameni cărora nu le puteam vorbi de nimic i Funcțiile mele erau, dacă vrei, relativ importante. Dar, a vorbi cu papa bonzilor din Cambodgia avea un sens, înțelegi, pe cînd conversația cu administratorii noştri era

sau inutila sau tehnică..."

înalță din umeri în întuneric, nu cu dispreț, ci cu oboseală, şi'ghicesc că zîmbeşte:

„Am chef să-i spun morții, care nu-i prea departe : Ce noroc are omenirea că nu maî înțelege nimic din nimic !..."

Moartea, care nu-i prea departe... Ştie el oare că ea se află aici, sau spune oare fraza asta aşa' cunr aş spune-o eu însumi ? Ascult umbra asta în întuneric... Pisica se mişcă. „Du-te la joacă", spune Me"ry copilului care se pierde în umbră împreună cu Scămoşel.

„Timp de atîția ani, de ce am fost eu oare obsedat ? De femei. Ei bine! dacă mă gîndesc la cele pe care le-am iubit — multe încă trăiesc — mă gîndesc la un cimitir, Malraux. Uit jumătate din ele. Cînd am făcut descoperirea asta, mi s-a zbîrlit părul de pe brațe de parcă m-ar fi luat cu frig... Ca şi Stendhal, am desenat pe nisip inițialele fostelor mele amante, închipuieşte-ți. Ce s-a întîmplat cu ele ? Unele erau nebune de ură. Altele'erau nebune aupă bani. Dumnezeu ar face o bună Judecată de Apoi dacă mi-ar înapoia în ziua aceea femeile pe care le-am iubit, în ceasul morții mele şi al lor. In fața inițialelor acelora care sfîrşiseră prost, desenam o cruce. Celelalte muriseră."

Această voce supusă face să se perinde în întuneric cortegiul milenar al deriziunii. Şi dacă o femeie adevărată ar răspunde: îti dau întîlnire în ziua învierii, cînd si noi vom vedea ce s-a întîmplat cu bărbații pe care i-am iubit... „Dumnezeu ar face o bună Judecată de Apoi, dacă...", spune Mâry. Ce nefericire evocă oare această imprecație voalată de vîrsta sub stelele cărora semiîntunericul le-â redat sclipirea.» „Dragostea nu este o pasiune onorabilă", mi-a spus cîndva Colette. Dragostea, sau ceea ce îi urmează ?

Dacă M6ry se destăinuie într-atît, nu o face în amintirea camaraderiei noastre, o face pentru că nu mă mai cunoaşte; nu doar bețivii sînt în stare să se destăinuie unui necunoscut. De multă vreme întîlnesc oameni care par să se confunde cu funcția lor. Uneori, în altă parte, indivizi. M6ry vorbeşte ca şi cum ar vorbi de un altul. Un om. Am cunoscut acest lucru v 6 singură dată, complet altfel. Avionul pus la dispoziția mea,

în Rusia, făcuse o aterizare forțată. Am petrecut noaptea în colhozul vecin şi am sporovăit pînă la miezul nopții cu nişte foşti, responsabilii comuniştii fiind plecați nu ştiu unde. N-am vorbit decît despre ceea ce M6ry numeşte existență. Un țăran coborît parcă dintr-o icoană mi-a încredințat, asa cum â făcut-o mai tîrziu

unul din camarazii mei în 194*0: „femeia sfîrşeşte întotdeauna prin a se împăca cu animalele". Nu ne vom mai întîlni niciodată. Dialoguri de morți. Poate că nu-l voi mai întîlni pe M6ry. însă el nu poate fi schimbat cu altcineva. Ho Şi Min înseamnă Istoria, chiar dacă el se pierde în noapte. Deşi M6ry nu înseamnă Istoria, el îi este ataşat. Prin prieteniile sale cu vietnamezii şi cu unchiul Ho, prin război. De asemeni, prin întreaga sa soartă care nu se cheamă destin, de neconceput în secolul al XlX-lea, străină secolului al XXI-lea: ea nu evocă nici goarna cazărmilor senegaleze în amurgul annamit, nici viitoarea generație de zgîrie-nori. O viață omenească în timp, ca biografiile istorice; impersonală şi personală rînd pe rînd, ca majoritatea celorlalte. A-ceastă căldură neobişnuită si fraternă, aceasta este intimitatea vieții. Femeile sale, da, afecțiunea sa pentru copil, jocul său cu pisica, dialogul său cu b'ătrînețea... Cîte prietene in vîrstă mi-au vorbit astfel, cu mai puțină precizie însă. Aud ceea ce ar fi spus tatăl său, de la care riu cunosc nici măcar o fotografie; şi ce ar spune fiul său, dacă Măry ar avea un fiu. O soartă fină şi resemnată care trece, în vreme ce Imperiul britanic basculează în noapte.

„Ar mai fi un cortegiu, zic, cel al femeilor cu care am fupt relațiile — dacă ele ar fi murit atunci cînd noi le iubeam încă..." '

Deşi e întuneric, simt că mă priveşte. Face un gest al ^rui sens nu-l pricep. întoreîndu-se de' la o recepție, cîțiva bărbați si femei in rochie de seară traversează lumina care se mtinde in fața umbrei noastre şi dispar în hol aşa cum vor

si femei in rochie de seară traversează lumin mtinde in fața umbrei noastre şi dispar în hol aşa cum vor dispare în osuarul metamorfozei, al trădării sau al'uitării.

A „Ren6e, spune el, treizeci de ani de viață continuă... Dar cind stau să mă gîndesc la... desfăşurarea vîetii mele, nu mă gindesc niciodată la ea... Femeile riu-mi marchează viața. Ni-jtoc nu-mi marchează viața, Malraux. Totuşi, mi s-a întîmplat, cu ea, cu altele, să stau să mă gîndesc: poate că ea Va muri anul viitor... Asta te face exemplar, dacă vrei — în mod inutil..."

Vocea sa tînguitoare pare să devină neutră: fără accent, !>au, mai curînd, doar cu accentul amintirii.

«Dar Binh ?" zic.

Este vietnameza despre care mi-a vorbit Clappique şi ne care M6ry a iubit-o mai mult decît pe soția sa.

„Atunci cînd a murit, am avut de gîrid să mă sinucid. Nu imediat. Două sau trei luni mai tîrziu. N-am făcut-o. Opiul si budismul ? Dacă vrei. Am greşit. Socrațe acceptă moartea cîi seninătate. Nu mai mult. Mi se pare ciudat că nici unul din

marii romani nu a justificat sinuciderea : sinucigîndu-se, evident. Şi nici un alt mare om al vreunei civilizații.

—' Există Dostoievski: «Dacă mă sinucid, devin țar», spune Kirilov.

— Aş vrea să aud spunîndu-se : destul! în felul cel mai simplu posibil (ceea ce ar fi demn de romani), şi să nu fiu bătut la cap cu poveşti despre tar, înțelegi. Deja, cuvîntul sinucidere mă deranjează. Sint uluit că'nici un om nu s-a sinucis pentru că a hotărît să o facă. Că n-a existat niciodată vreo civilizație în care oamenii să-şi fi hotărît moartea, dacă vrei. Noi nu ne hotărîm viața, acest lucru mi se pare suficient. îmi închipui cu uşurință răspunsul: din moment ce viața este idioată, de ce'moartea ar fi inteligentă ? «ce contează?» exprimă poate un sentiment la fel de profund ca şi speranța; şi chiar la fel ca sentimente mai superficiale, dar'mai violențe, ca ambiția... Ştii că prietenul dumitale Lawrence al Arabiei pusese să fie' gravate cuvintele *Ce contează,* în greceşte, la poarta *cottage-ulvti* său din Clouds Hill ?"

S-a întors spre mine.

„Lawrence nu era prietenul meu : nu l-am văzut decît o singurădată.

— în fine, nu pare să fi cunoscut moartea unei femei iubite... E... ca trăznetul, Malraux. Fie. însă noi vorbeam despre viață.

„Epoca noastră vrea să ne facă să credem că ea nu cunoaşte moartea. La drept vorbind, ea se joacă de-a v-ați as-cunselea.

— Roma pare să fi neglijat cu adevărat moartea, deşi, cum ai spus-o, ea n-a ales-o niciodată.

— Există o singură întrebare serioasă, nu cincizeci: «Care este sensul vieții noastre ?» Fac în aşa fel încît întrebarea să nu fie pusă! Cîndva, aş fi făcut pe seducătorul-Astăzi, vorbesc, vorbesc... Am multe amintiri dintr-o lume dispărută, imaginează-ți. Si mă întorc, cu ajutorul whisky-U' lui şi al somniferelor, ca să" găsesc provizoriu somnul. Adesea, sing'urul lucru important este să reuşesc *să nu gîndesc :* patul, lectura... Poemele te ajută să dormi"; ai observat ? Se recit» singure:

Desfă-ți patul pustiu ca un mormint şi-adormi Cu somnul Infantilor şi cu al morților somn. „Dacă aş fi un învingător, unde ar fi diferența ? Aş regăsi mai' puțin acel *«Ce contează»* ca o cucuvaie pironită la intrarea unui hambar ? Greşesc, dacă vrei, dar in raport cu ce ? Ştii, «ce contează» este 6 boală neîngrijită încă...

„Uneori mă gîndesc că moartea înseamnă gloanțele din război care îmi erau indiferente. Alteori, versul lui' Victor

Hugo:

îmi simt adînca seară înstelîndu-se vag... Uneori, moartea pur şi simplu. Fie ca ea să-şi aleagă o zi

bună!

„Nu ți se pare ciudat că este atît de des străină de curajul

fizic?

— Acest curaj ne opune aproape întotdeauna altor oameni ; moartea, nu. Dar de ce curajul (oare doar curajul ?) atîrnă la fel de greu ca si absurditatea ? De ce sacrificiul are o asemenea importanți, dragă M6ry ? De ce putem noi spune, ceea ce eu spun de multă vreme, că într-o lume în care nimic nu poate compensa chinul unui copil nevinovat — ştii că-l citez pe Dostoievski — orice act tragic de eroism sau de' dragoste este misteriosul rival al chinului copilului nevinovat ? Mă ocup acum cu consemnarea unor amintiri, sau a unor chestii de genul ăsta. După ce am fost luat de tancurile germane, mă găseam culcat pe dalele biroului hotelului în timp ce mi se lua interogatoriul; patroana, o femeie cu părul alb, vine, făcîndu-şi drum printre glasurile germane care zbierau: «Ai asta, dar asta ?» şi cărora le răspundea strigînd cît putea de tare «Nu.» Ținînd în mîini o tavă cu cacao fierbinte, ea îngenunchează pe jos printre petele mele de stoge (nu-i uşor să îngenunchezi ținînd o tavă în mînă), spune calmă celor care mă interogau: «Asta e pentru ofițerul francez prizonier», şi pleacă. M-am gîndit că dacă urma S2 fiu împuşcat peste cîteva ceasuri (era în zori), lucrul ăsta nu va avea nici o importanță.

— Nu este vorba, oare, pur şi simplu de o emoție ?

— în parte. Cînd am eliberat femeile din lagărele de examinare, în ce stare !, am găsit, alături de luptători, femei ^esea bătrîne, care se aflau acolo pentru că vreun nepot, Feun fiu le ceruseră să ia la ele acasă un post de emisie, «îcepînd din '944, ele ştiau ce riscă. Dar problema nu se

Traducerea versurilor aparține lui Mihai Cantuniari (n. t.).

punea pentru ele să refuze. Ele nu cunoscuseră nici măcar agresivitatea liniştită a patroanei cu tava de cacao. Nimic. Asta era. Iar noi descopeream că ne luptaserăm pentru a le elibera pe acele femei — sau, măcar pe cele care supra-viețuiau... Asta n-are prea multă noimă in fața nebuloaselor spirale si totuşi...

— 6a da, răspunde el. Te înțeleg. Din punct de vedere intelectual, n-am nimic de spus. Nici dumneata; dar te înțeleg. Şi mi se pare că este vorba de un sentiment mai profund decît sentimentul creştin. Deşi... Un roman l-ar fi încercat oare?

— *«Trecătorule, du-te şi spune Lacedemoniei — că cei ce au căzut aici au murit după legea ei.»* Thermqpyle înseamnă tot un fel de femeie bătrînă ducînd o tavă, iar

noi vorbim fără îndoială de legea nescrisă de care vorbeşte Antigona.

— Fie... Pe de-o parte, există toate cîțe le ia cu sine timpul: sentimentul nostru de a fi nişte creaturi, dacă vrei. Pe de altă parte, femeia cea cumsecade care ştie că ceaşca ei cu cacao poate s-o ducă direct la Ravensbruck. Ai dreptate. însă eu sînt tot mai sensibil la ceea ce s-a şters, la ceea ce se şterge. Simt tot mai mult, ca pe nişte nori,' marile pasiuni colective. Bătrîna patroană de hotel'? nu, nu cred; comunismul, da. Din ceea ce am iubit, nu există doar femeile care au dispărut... Cînd am scris acea amărîtă de carte pe care dumneata ai reuşit să mi-o publici cîndva la Gallimard (eram to al nouălea cer!), scriam pentru a fi publicat, închipuieşte-ţj. N-am mai recitit-o. Asia de odinioară ?...

— în aşteptarea războiului, zic.

— în aşteptarea războiului. Se vor bate în templele din Bali, se vor bate la Barabudur şi la Angkor Vat. Dar ce gîndeau oare despre viață supuşii lui Jayavarman al Vll-lea cînd priveau procesiunea regelui pictat cu aur, şi ce gîndesc milițienii lui Sianuk ? Nu s-ar părea că unii au gîndit budismul,' ceilalți comunismul: ei s-au molipsit de budism, de comunism, de naționalism, aşa cum s-ar fi molipsit de paludism.

— în ceea ce priveşte marile religii, şi chiar comunismul rus sau chinez, milioane de oameni s-au născut în aceste religii. Ei n-au avut nimic de care să se molipsească.

— Fie: există boli ereditare, înțelegi. Omenirea este pr3: da epidemiilor, ca să spunem aşa.' Peste o sută de ani, alț¹ prieteni vor vorbi aici, în fața altor pahare, despre comunist şi despre naționalism, aşa cum noi putem vorbi despre Bufl' dna atunci cînd el părăseşte palatul tatălui său...

— Am văzut Piața Concordiei acoperită de drapele cu crucea încîrligată. Acum nu mai sînt, iar piața a redevenit ceea ce era. Dar nu vom mai revedea niciodată portul Jonci-lor, nu vom mai auzi niciodată sirenele din larg umplînd noaptea: Singapore nu va mai redeveni niciodată ceea ce era atunci cînd l-am văzut prima dată. Nici Asia. Ca şi aventurierii dragi lui Clappique şi consulului, — ea aparținea lumii în care Napoleon ar fi putut vorbi lui Sesostns. Cea din strada Morții. Ai folosit cuvîntul: metamorfoză; fluturele nu redevine omidă."

Strada Morții îmi aminteşte de povestirile lui Clappique despre Hitler. Ferma din Aîsne sau din Oise, întunericul, animalele eterne, cîmpurile aproape la fel de eterne, şi Hitler ghemuit în jilțul lui de lemn — ascultînd goarna Istoriei, înainte de a asculta duduitul tancurilor ruseşti pe deasupra buncărului din Berlin. Din

buncărul în care-şî chema cîinele pentru a-l ucide...

De cînd M6ry a tot vorbit despre timp, am regăsit sentimentele pe care le încercam la consul acasă, în fata măştilor sale în mod tainic fraterne. Măry îşi încrucişează pe masă mîinile care se desprind din întuneric cu un gest de rugă:

„Sentimentul lucrurilor care nu se vor întoarce niciodată ? Fie. Am venit în hotelul ăsta pentru prima oară acum cincizeci de ani, cu o suedeză, campioană la nu ştiu ce sport, închipuieşte-ți. Ni s-a dat o cameră la etajul întîi. Uşile erau pe atunci'înlocuite cu semi-storuri, ca acele care ne înconjoară. Trec eu prin fata unei camere si aud nişte palme. Altă cameră, alte palme. Hotelul *Raffles* devenise refugiul mînii-lor tuturor perechilor din Singapore. De îndată ce ne-am culcat, am priceput.

— Acele auto-palme amenințau tîntarii de care vorbeam cu Clappique ?

— Tocmai! Astăzi, după cum poți vedea, nu mai sînt țînțari.

'

„Cît despre fluturi, să vorbim un pic... Nu i-am colecționat şi apoi vîndut ca să-mi rotunjesc pensia. Nici aşa cum muUi oameni o cred, din plăcere de florar. De altfel, pensia n^a ?... acum, sînt un pensionat al vieții, Malraux..."

. Priveşte neatent una din lămpile mari electrice care luminează 'galeriile din *patio:* în pîntecele lor, efemeridele foarte sînt pe cale să se adune ca nişte semințe, sub efemeridele bîzîitoare care vor muri şi ele ciirînd. Continuă: . „Cînd s-a pus capăt funcțiunilor mele, am început să mă interesez de... natură, dacă vrei. Mi se pare că noi nu înce-

pem să stăm de vorbă cu ea decît atunci cînd începem să stăm de vorbă cu moartea. Poate că generalizez... De altfel chiar şi pentru mine, natura, uneori, ignoră agitația noastră) iar uneori îi răspunde, ca să spun aşa. Imensele colecții ale generalului Dejean au fost adunate' de soldații războaielor napoleoniene...

„Adesea, din cauza fluturilor, traversez sțrîmtoarea şi mă duc în pădure. Ştii, animalele nu prea le vezi... Sînt singur în fața plantelor, înțelegi. Asta numesc eu natură: mai degrabă decît viața animală, mai degrabă decît viața pietrelor care-mi dă sentimentul morții, mai degrabă decît'cerul plin de stele de care nu mă sinchisesc de fel. Plantele au o viață, ca şi mine. Mai înceată ? Un platan nu trăieşte totuşi decît trei sau patru sute de ani... Ştii dumneata că în jumătate din Asia, în pofida solurilor şi climatelor atît de diferite, există ani prielnici bambuşilor, şi ani neprielnici ? Natura se potriveşte cu noi, mai întîi prin' anotimpuri. Dar ea aparține propriei sale lumi, o lume care mă învăluie şi pentru care nu exist. Exprim prost

ceea ce vreau să spun, dar dumneata mă înțelegi Există plantele care se fecundează singure, există cele care nu se pot reproduce, închipuieşte-ți, decît dacă un polen venit din Siam sau din Java le atinge.'De ce nu m-am făcut botanist ? Plantele mă interesează mai mult decît cîinii şi pisicile. Insectele m-ar fi pasionat: formele lor fantastice, viața lor în pămînt, sub scoarța copacilor, în muşchi..."

îmi amintesc de fluturele pe care mi-l închipuiam pe nasul reginei din Saba.

„Şi apoi, prea multe insecte îmi făceau scîrbă. Fluturii sînt aproape cu toții frumoşi. Și, dacă vrei, mania colecționarului şi-a spus cuvântul. Cunoşti istoria consilierului aulic, cel care şterpeleşte o insectă rară de la un colecționar mo; deşt. Car'e-şi dă seama imediat după plecarea vizitatorului său şi fuge după el pe scară: o să i se răspundă, oare, cu insolență că ar trebui să se ducă la un doctor să-l consulte *1* Consilierul aulic îşi prinsese imprudent insecta cu un ac pe pălărie, închipuieşte-ți! Eu nu eram maniac, la început N-affl studiat deloc lepidopterele pentru ele însele: înțelegi, azi nu mai poți studia întreaga natură. Trebuie să-ți alegi aşadaf ochiul de pod pe unde să intri. Strămoşii fluturilor au 260 de milioane de ani; viața medie a unui fluture nu atinge două luni. Pe pămînt, ei s-au ținut de plantele cu flori, fie-Majoritatea sînt sedentari. Dar există şi mari specii mig^' toare (ar fi mai bine dacă le-am spune' călătoare, deoarece ele nu se întorc la punctul lor de plecare) care acoperă dintr-0j

dată vapoarele, sau se lasă pe ocean. Napoleon se plîngea de sfineşii de la Sfînta Elena. Există fluturi, de la Ecuator pînă la Capul Nord..."

Văzusem luîndu-şi zborul nişte fluturi mici, pe un fond de aisberguri, din hangarul aproape distrus în care Nobile, în Spitzberg, îşi ocrotise dirijabilul.

„îi găseşti aproape pînă în creştetul Himalayei. Ei nu văd decît la un metru; îşi descoperă femelele doar pentru că ele emit un parfum. Nu au decît arme defensive; mai întîi, evident, mimetismul. Aici, Kallima este mai uimitor decît cameleonul ; omizile de *Hypsa monicha* se adună ca nişte dungi de pepeni mici galbeni pentru a forma false goluri cărnoase, mehipuieşte-ți. Fluturii veninoşi devin strălucitori de îndată ce îsi face apariția vreo pasăre. Apărarea lor constă în a-i spune: «Nu te lăsa înşelată, proasto !» îşi aprind farurile, dacă vrei. Există fluturi fahtezişti, cenuşarul' (e un fluture de vierme de mătase) care se striveşte'de vitrinele de pe Champs-Elys6es, dar niciodată de o lampă electrică; aici, fluturii care adoră tutunul şi zburătăcesc în jurul trabucului du-mitale dacă te plimbi noaptea, căci nu suportă electricitatea. Şi evident, problema cea mare: instinctul. Ştii că omizile se iau una după alta, una cîte una, apoi două cîte două, apoi trei cîte trei etc. Dacă le prinzi

ghidul, o altă omidă îi ia locul, şi procesiunea o ia din loc iarăşi. Există ceva care te hipnotizează, ceva inepuizabil în studiul plin de răbdare a oricărei forme de viață alta decît a noastră. De ce se comportă fluturii aşa cum o fac, cum devin albe insectele aurii w deşertul Gobi, cum se face că mantele, brune în Africa, devin verzi în jurul Mediteranei ? Aici, pasărea *Calao* se hrăneşte cu fructe de strychnos, arborele de stricnina. Sîmburii constituie una din cele mai puternice otrăvuri care există, răsărea mănîncă miezul, niciodată sîmburele. Adaptarea e şi Jftai misterioasă decît supraviețuirea celor mai apți; atunci, la ce este supusă această natura asemănătoare unui gigantic ^meleon ? Cunoşti pădurea cea mare: este imposibil ca oamenii să fi supraviețuit în mod empiric, constatînd că Puteau să mănînce cutare lucru, şi că puteau să moară Jjjwcînd un alt lucru. Erau înconjurați de otrăvuri, — înțelegi, uie să fi funcționat un instinct, Klalraux... ; La simpozionul din 1958, zic, unul din specialiştii

ştri, Haldane sau un altul, a întrerupt dialogul: «Despre s ' Oare, vorbim ? Dacă vorbim despre Dumnezeu, atunci "° spunem!» Bineînțeles, problema asta nu este capitală

n pentru un agnostic.

— Aproape toți biologii sînt agnostici. Şi eu, dacă vrei..." Simt că se uită la mine. Răspund:

„Haldane are dreptate. însă cuvîntul Dumnezeu, ca aproape toate cuvintele esențiale, suprapune nişte semnificații : Creator, Judecător, Iubire... A spune că lumea are un sens, aşa cum spune Einstein, — înseamnă a spune că există o ordine a lumii. Ceea ce nu este chiar puțin lucru. Dar de ce moartea iremediabilă a individului, cea'a animalelor şi a plantelor, nu ar face parte — şi încă cum ! — din această'or-dine ? De ce o lege cosmică ar fi judecător al virtuților ? Să trecem peste asta... Atunci cînd sîntem în pădurea cea mare, problema instinctului devine capitală, pentru că ea devine cu adevărat, pentru agnostici, una dintre formele problemei lui Dumnezeu. în fața lui, cît atîrnă oare Istoria, cît atîrnă oamenii ? Ce mai reprezintă Alexandru al Macedoniei în fața faptului atît de simplu că oamenii au mîncat ceea ce trebuiau să mănînce pentru a supraviețui ? Sau în fața faptului că un anumit număr de semințe au nişte mici paraşute care le iau cu ele? Natura seminței poartă în sine cunoaşterea pa-raşutării? în fața tuturor acestor lucruri, noi sîntem pur şi simplu nişte fluturi mai îngîmfați decît în fața divinităților...

— De' la lucrările mele, dacă pot cuteza să o spun, nu aştept nici un răspuns. N-aş aştepta nici măcar dacă aş fi mai tî'năr, închipuieşte-ți. Nu există răspuns.

încerc, dacă vrei, să adîncesc o întrebare. Nu o întrebare pe care o pun: o întrebare care îmi este pusă, înțelegi ?

— în domeniul metafizic, dragul meu M6ry, este cu putință ca gîndirea să fie fundamental interogativă. Se pot construi scări pentru vîrfurile Piramidelor, şi altele pentru adîncurile pămintului. E de la sine înțeles că există grade ale întrebării. Şi orice gîndire care îl iâ pe Dumnezeu drept obiect — ceea ce acoperă destule milenii — este, în parte, interogativă, fie că o ştie sau nu. însă în domeniul religios, şi poate că şi într-al dumitale, eu cred că această interogare suscită un'fel de comuniune.

— Observarea naturii ne uneşte cu ea, gîndul la Dumnezeu îi uneşte pe călugări cu Dumnezeu...

— Oare acest dialog a schimbat relația dumitale cu arta ?

— Nu mă mai gîndesc mult la operele de artă.

„Am încercat să reflectez la lucrurile de care vorbeai: nu am ajuns la interogare, nici la comuniune, nici la artă ; afl| ajuns la un soi de dialog care mi se pare capital, dar al căruț sens nu-l înțeleg bine. Mi s-a spus că mă aflam în fața morții» m-am întrebat ce schimba acest lucru : nimic."

O oboseală de neînvins îi năpădeşte vocea :

„în sfîrşit! cînd am să mă culc, va fi totuşi ora trei... în curînd se vâ face încă o dată ziuă — încă o data..."

Deşi îl ascult cu atenție, el este interlocutorul meu printr-6 contagiune mai puternică decît cuvîntul. Reia, pe un alt ton, ca şi cum şi-ar fi regăsit brusc gîndul:

„în fiecare zi citesc ziarul. îl cunoşti. Oraşul şi chiar vechile *Straits Settlements* nu pot juca un'rol important; atunci, rămîn ştirile din Birmania, din Thailanda, din Sumatra, din Borned, din Java, şi chiar din țări îndepărtate, pentru că chinezii si indienii sîrit numeroşi aici. Ştirile sînt adesea ştiri de război. în vreme ce citesc titlurile, âm în minte colecția mea de lepidoptere. Sînt mai ales, evident, fluturi din acefeaşi ținuturi : Malaezia, Birmania, Thailanda, Sumatra, Bor'neb, Java; din aceleaşi locuri ca acele din ziar. ^Cealaltă lume, dacă vrei; mai curînd, celălalt sens al lumii. încerc un sentiment de acelaşi gen cînd mă gîndesc la femei, în vreme de război. Toți bărbații care se bat de atîta vreme, si toate femeile care,' de atîtâ vreme, îşi continuă viața de femei. însă fluturii mă interesează cu mult mai mult, evident. Uneori, ei mi se alătură: ploile de sînge din Evul Mediu erau miriadele de picături roşii aruncate de fluturii Vanesses... Fluturii mei îşi au insulele'lor aşa cum noi avem națiile noastre. O viață care nu-i a noastră,' dar care este tot viață, şi care face din viața noastră un fel de întîmplare. în fața Asiei, mă simt singular ; în fața

fluturilor, omenirea mi se pare insolită; mai mare ruşinea ! — ar zice Clappique. O aventură, Malraux. Mă înțelegi ?"

Mă gîndesc mai ales la fraza: va fi mort în mai puțin de o lună. Scămoşel se întoarce, urmat de copil, sare în fîşiâ de lumină a mesei. Răspund:

„E un sentiment pe care l-am încercat uneori, nu în fața animalelor, ci în prezența morții; mai precis, atunci cînd amenințarea morții se ştergea. După traversarea unui ciclon de către'avionul meu, şi uneori în cursul războiului. Nu după rănirile mele. Nu dupâ simulacrul de execuție de la Gramat (nemții mă puseseră să stau lipit de zid). Cred totuşi că sentimentul meu e diferit de al dumitale. Ceea ce consider eu Jucrul cel mai important este următorul: ce sens are lumea ? °eci, un sentiment profund legat de conştiință. între anumite limite, căci orice metafizică vrea să atingă totalitatea, ^ă zicem că problema mea este cea a lumii, cu Ființa subînțeleasă, iar problema dumitale este cea a vieții ? Există Un text sacru al Indiei în care fluturii cei mari vin, după

luptă, să se aşeze peste războinicii morții şi peste învingătorii adormiți..."

Nu 'foarte departe latră un cîine. N-am mai auzit cîine lătrînd de cînd am părăsit India. Pe stradă n-am văzut animale. Alți dini răspund. Aerul nopții, saturat de apă şi vag parfumat, devine palpabil ca ceața.

„«Peste războinicii morți şi peste învingătorii adormiți...» repetă Me"ry ca un ecou. Admirabil text! Unchiul Ho cu siguranță nu cunoaşte acest text, dar i-a răspuns : *«Dacă prizonierii nu s-ar trezi, cine i-ar putea despărți pe cei buni de cei răi ?»* Somnul nu e viață, dar — ia te uită, tac dinii ? — mi se pare că eu numesc natură viața care ar continua dacă toți oamenii ar fi dispărut."

Nu răspund. Mă gîndesc din nou la Clappique, la cineastul german, la Hitler si la dinele său cu duduitul tancurilor ruseşti deasupra capului — şi la fluturii milenari. Singurele care'mai trăiesc sînt sclipirile lunii peste micul bazin. „Fiecare val oglindeşte luna după propria sa formă, aşa cum fiecare om oglindeşte Ființa...

întprcîndu-mă la consulat mă gîndesc la indigenii din Oceania care bat în bidoane pentru a chema avioanele divine : fluturii vin fără îndoială să se aşeze pe bidoanele strălucitoare, aşa cum alții vor veni atunci cînd ele vor fi părăsite prin luminişuri...'

înainte de a mă culca, parcurg cele două scene scrise de Clappique. A citit-o pe ultima cu voce tare. Declarațiile şi nenorocirile regelui iluzoriu s-au înşiruit oare *îipâtio-v*\ acestui hotel, atunci cînd Mayrena se aşeza la o masă de grădină ? Guvernatorul Raffles îi este cu mult anterior... Dar monologul de la *Şobolanul mort,*

odată scris, e banal: nu mai rămîne nimic din vrăjitorul care-l chema pe regele sedangi-lor în noaptea malaeziană. Atunci cînd îl făcea pe Mayrena să vorbească, Clappique improviza întruna. La urma urmei, această *Commedia dell'arte* este oare mai misterioasă decît elocvența ?

Pe aerodrom sînt aşezate micile avioane pentru cursele în insule, aşa cum erau cîndva adunate în port vasele de navigație de-â lungul coastei. Nu va mai fi nici un căpitan Conrad. însă toate insulele par încă să graviteze în jurul Singaporelui, pînă şi Thailanda şi Celebe, şi chiar, mai vag, Ifl* dia şi China...

Avionul nostru de linie decolează spre Hong Kong. Pacificul. E pe acolo o insulă numită Bale Kambang, pe care mi-* |

dăruit-o Eddy du Perron atunci cînd i-am dedicat *Condiția umană.* A murit la intrarea nemților în Olanda. Considera orice politică drept neavenită, şi Istoria la fel, cred. Era cel mai bun prieten al meu. Mi s-a' spus că, acum, olandezii recunosc în persoana lui pe unul din marii lor scriitori. Oare ce s-a mai întîmplat cu plantațiile familiei sale ? Şi cu *Scrisoarea către Eliberator* pe care' a adresat-o lui Shariar ? Nu credea în politică, dar credea în justiție... Ce s-a întîmplat oare cu insula mea ? O să mă duc s-o văd înainte de a muri, cu binecuvîntarea lui Sukarno ? Cocotierii cresc acolo vigu-roşi, pare-se. Ar fi trebuit să-l întreb pe M6ry dacă o cunoştea. Ar fi trebuit, de asemeni, să-l întreb pe Sukarno dacă insula se mai afla încă în posesia mea.

Eddy du Perron îmi spunea că romanul *Calea regală* n-avea nici o valoare şi că nu se putea apăra decît dacă ar fi devenit prologul fantastic al volumelor următoare. (Acestea au devenit *Condiția umană.)* în avion recitesc scena din romanul meu. Clappique are dreptate să creadă că, în multe privințe, personajul meu Perken s-a născut din Mayrena. Mai precis, din ceea ce-l uneşte pe Mayrena cu un tip de aventurier dispărut. Nu se cunoştea în 1929 latura sa extravagantă. Se confunda cu Brooke,'devenit rajah de Sumatra, şi cu cîțiva dintre cei ce au cutezat, ca Mercurol, să se ducă heînarmați la rebeli.

Cartea şi personajul s-au născut dintr-o meditație asupra a ceea ce poate face omul împotriva morții. De unde — acest tip de erou fără de cauză, gata să rişte tortura doar pentru ideea pe care o are despre sine însuşi, şi poate pentru o cuprindere fulgerătoare a destinului său — pentru că riscul torturii i se pare singurul învingător al morții.

De atunci, tortura a încetat de a mai fi romanescă. Nu ne trebuie eroi fără de cauză. în 1965, deasupra Pacificului, mă gîndesc la tînărul din 1928 care se

plimba-n sus şi-n jos pe Puntea unui cargou în strîmtoarea Messina, într-unui din cele mai frumoase peisagii din lume, inventînd într-o strălucitoare dimineață italiană acel personaj, sau mai curînd acel holocaust.

Stewardesa îmi aduce ziarul. Este *Straits* de care vorbea

lii i di il

wardesa îmi aduce ziarul. Este *Straits* de Mery. Deasupra mea, zboară toți fluturii, şi, desigur, marile Jfemătări albe pe care le-am cunoscut cîndva în creştetul coanelor cambodgiene. Dedesubt, soldați ucişi, cu gura deschisă, zac de-a curmezişul ulițelor din satele' vietnameze. în urma avionului nostru trec su'perfortăretele care vin din in-Sula Guam. Zbor pe deasupra pădurii, incîlcită la fel ca în

secolul trecut. Administratorul credincios Moilor a fost alungat, nici un vietnamez nu l-a înlocuit. Trupele franceze au reocupat, pentru ce oare ?, „platourile înalte si sălbatice". Apoi, au plecat. Trecem de lanțul annamitic. Iată platourile, cu umbra lui Mayrena.

Şi, ceva mai departe, iată Da Nang, care a fost Tourane; în jurul portului, flota de război americană, nemişcată.

V

Hong Kong

Sînt singur în salonul consulatului general. în ferestre, tot golful. Aburul cald scaldă asaltul zgîrie-norilor, care strivesc „frontul de apă" imperial de pe vremea *Cuceritorilor,* dau ocol vîrfului şi îl cotropesc; tot el transformă în siluete cenuşii vapoarele'şi joncile sub un cer despletit. Am trecut prin kong Kong în drum spre Japonia, în 1958, venind din India lui Nehru. Plantele grase ale hotelurilor chinezeşti cu balcoane ajurate de pe Queen's Road se prăvăleau ca şi odinioară peste miile de micuțe porțelanuri ale anticarilor, îmi aduc aminte de o zi din 1925 sau 1926. Era o vreme frumoasă peste golf; aerul albastru tremura. Administrația colonială izbutise să împiedice toate tipografiile din Saigon să tipărească ziarul *Tînărului Annam, L'Indochine,* în timpul jafurilor de la Baclieu. Militanții remontaseră vechile tiparnițe, iar eu venisem să cumpăr caractere tipografice de la singurul topitor şi turnător de litere, din Ceylon pînă la Shanghai: misiunea din Hong Kong. Mă întorsesem la Saigon cu caractere englezeşti, fără accente. Dar aşa nu se putea tipări. într-o zi, intrase uri muncitor annamit, scosese din buzunar o batistă înnodată la capete, cu colturile ciulite ca nişte urechi de epuraşi: „V-am

adus o muițime de 6-uri. Avem aici accente ascuțite, grave, ba şi circumflexe. Cu trema pe *e* va fi ceva mai greu. Poate reuşiți s-o evitați. Mîine, muncitorii or să aducă toate accentele cu putință." Deşertase pe o placă de jnarrnură caracterele învălmăşite ca bețigaşele de *marocco,* je aliniase cu vîrful degetului său de tipograf şi plecase, upă el, veniseră şi alți colegi de-ai lui. Ştiau cu toții că, vor fi prinşi, vor ff condamnați, nu ca' revoluționari, ci ^hotiderînd.

Sînt patruzeci de ani de atunci. Sub mine, jos, iată acope-"Şurile misiunii...

Mai jos încă, pînă la mare, oameni demontează în grabă Sjganticele schelării din bambus, fiindcă taifunurile le smulg, ^un taifun bîntuie prin jurul insulei. Am revăzut chinezoaice cu tunicile lor brodate de pe vremea Nankinului şi

bătrînele vînzătoare cu laba piciorului comprimată cît un ciot. Aventurierii pe care Clappique nu-i mai regăsea la Sin. gapore, iată-i: ei sînt chinezi. Şi, de curînd, am auzit nişte povestiri cum nu mai auzisem decît la Shanghai, înainte dț 1930. Barcazul cu orbi ajunşi pînă la călugărițe, după ce fugi-seră din Canton, unde mai mult ca sigur că poliția le organizase evadarea, ca să scape de ei. Tinerii chinezi'din Borneo, veniți să ia parte la construirea noii Chine — acum scîrbiți' refugiați fără un gologan la misionarii care îi plasează la fabrica de petarde — şi care fură petardele ca să se joace. Şi joncile înțesate de pasageri clandestini, pe care căpitanul îi îneacă (fundul joncii se deschide) dacă este oprit pe mare de politia populară sau de poliția engleză...

In fața mea, dincolo de'golfuleț, se întind „noile teritorii" pînă la dunga neagră ce închide orizontul: China comunistă. Ea este prezentă pînă aici în oraş, prin controlul ei discret asupra tuturor sindicatelor, dar şi prin magazinul spectaculos pe care l-a deschis de foarte curînd. Să ne imaginăm, într-un Monte-Carlo ghiftuit, genul de magazin *Sa-maritaine* al unei Europe comuniste. China roşie vinde ce produce. Nu e mare lucru, dar fiece lucruşor proclamă: iată încă o realizare. în fundal, bomba atomică; în prim-plan, zîmbetul spartan al vînzătoarelor. Pînă şi jucăriile sînt austere, iar panoplia perfectei gospodine comuniste pare a fi o ofrandă depusă înaintea portretelor lui Mao şi a imaginilor din Marşul cel Lung.

Peste toată această îngrămădire de valize din fibră şi de termosuri, peste tot acest bazar şi talcioc de care democrațiile populare sînt mereu grozav de' mîndre, tronează imaginile acelea mitologice. Valizele şi mobilele capitaliştilor sînt mai puțin grosolane ca astea de aici; dar cine a trecut fluvii, cine a străbătut zăpezile tibetane ? După vreun sfert de oră, cele vîndute aici dispar din imaginație făcînd loc celor visate. Cu atît mai mult cu cît, dacă lealul milițian şi eroica miliția0* sînt realist-

socialişti, în schimb aproape toate imaginile Marşului cel Lung' sînt în stil chinezesc. Pentru milioanele de oameni îngrămădiți pe stînca Hong Kongului, imensitatea care se întinde în spatele dungii negre a orizontului n[u] este țara comunelor populare, a furnalelor şi a uzinelor uriaşe, nu e'nici măcar țara bombei atomice, ea este țara MarşuH[11] cel Lung şi a şefului acestuia; tot aşa cum Rusia, dincolo & arcul de triumf de la Niegoreloie, nu mai era țara colhozul[1]' lor, ci a lui Lenin şi a Revoluției din Octombrie.

S-a terminat cu Singapore şi cu tentaculele lui, cu insulele lui, cu Thailanda lui. S-a terminat cu Vietnamul şi războiul lui'felin; gata si cu Ho Si Min. Aici începe marele joc, pornit din praf şi pulbere ca s& restabilească cel mai mare imperiu din lume.' Ceea ce exprimă imaginile acelea e mai mult decît India, e cît Uniunea Sovietică şi America: e Roma.

Marşul cel Lung nu mai are douăzeci de mii de supraviețuitori, ci vreo opt sute de „responsabili", zice-se. Dincolo de golfuleț, el umple visele aşa cum *Rămâyana* încă umple visul Indiei, aşa cum Olimpiii a umplut în vechime visul Greciei.

Totul începuse cu victorii.

în toamna anului 1928, Congresul al Vl-lea de la Moscova recunoscuse, în sfîrşit, rolul acțiunii țărăneşti.

Este sflrşitul primei schisme. Apar Armate roşii: rebeliuni se succed în armatele Guomindangului, iar rebelii se pun sub drapelul lui Mao în munții Tsing-kang. Numai că aprovizionările de acolo nu vor putea hrăni o armată întreagă.

în luna ianuarie 1929, principalul general al lui Mao, Ciu-te, forțează blocada si îşi alipeşte alte trupe roşii. în decembrie,'tot sudul regiunii Kian'g-si este cucerit'şi se instituie primul guvern sovietic al unei provincii.

Guomindangul, devenit guvernul din Nankin, opune celor 40 000 de oameni ai lui Mao pe cei 100 000 de oameni din Prima Campanie de Exterminare. Printr-un război de manevră care opune mereu grosul forțelor roşii unor coloane izolate pe care Mao le lasă să pătrundă adîncîn teritoriul lui, si grație complicității populației, armata din Nankin este împrăştiată în două luni.

Lapatru luni după aceea, a Doua Campanie mobilizează 200 000 de oameni, in şapte puncte de atac. Aceeaşi tactică, aceleaşi rezultate.

După o lună, Cian Kai-Şi ia el însuşi comanda a 300 000 [a]e oameni. Forțele lui Mao atacă cinci'coloane în cinci zile, Pin mîna pe un material considerabil şi, în octombrie, Cian j^M-Şi retrage trupele celei de a Treia Campanii de Exterminare.

. Guvernul sovietic al Chinei se constituie sub preşedinția lui Mao.

'

în decembrie 1931, 200 000 de soldați de-ai Nankinului

ec de partea lui Mao. Armata roşie îsî începe propriile-i

"tensive. In 1933, Nankinul lansează a "Patra Campanie de

germinare, pierde 13 000 de oameni într-o singură bătălie

• asistă la distrugerea celei mai bune divizii a lui.

Dar consilierii lui Cian Kai-Şi (printre care von Falken-hausen şi von Seekt, fostul şef de stat-major general al armatei germane) au luat parte'la campanie şi au ştiut să tragă învățăminte. Pentru cea de a Cincea Campanie de Exterminare, Nankinul concentrează aproape un milion de oameni, tancuri, 400 de avioane. Mao dispune de 180 000 de soldațîi de aproximativ 200 000 de milițieni — înarmați cu sulițe ! — şi de 4 aparate de zbor capturate de la inamic. Nu are benzină, nu are bombe, nu are artilerie, iar munițiile sînt puține. Cian Kai-Şi nu mai înaintează în teritoriul sovietizat: îl înconjoară cu cazemate, cu un fel de zid chinezesc care se tot strînge. Armata roşie înțelege că a căzut în cursă.

S-o fi gîndit oare atunci Mao la Yenan ? Japonia a declarat război Chinei şi Mao vrea să devină simbolul apărării poporului chinez, pentru că Nankinul îi combate mult mai puțin pe japonezi decît pe comunişti. Va trebui, deci, să ajungă în nordul țării, teren propice pentru război; pe drumuri de mii de kilometri, Armata roşie se îndreaptă totuşi întîi către Tibet... în pofida obstacolelor, în pofida clanurilor care prefac unele sate în vrăjmaşi, Mao afirmă de mult timp că toată țărănimea Chinei este de partea lui, cu condiția s-o faci să înțeleagă aceasta. O regiune favorabilă stabilirii unui guvern comunist se va găsi şi pe aici, aşa cum s-a găsit şi la Kiang-si. Fără îndoială, există în Marşul cel Lung o parte de aventură, de expediție a lui Alexandru, care nu este străină de caracterul lui Mao. Dar, deocamdată, *trebuie să iasă.* în acest vast asediu, Armata roşie, mereu bombardată, a pierdut deja 60 000 de soldați.

90 000 de bărbați, femei şi copii vor încerca să forțeze blocada, tot aşa cum Ciu-te a forțat-o pe cea din munții Tsing-kang. încetul cu încetul, armata din prima linie este înlocuită cu partizani. La 16 octombrie 1934, concentrată în sud, ia cu asalt fortificațiile inamice şi deviază către vest Marşul cel Lung începe.

Catîrii sînt împovărați cu mitraliere şi cu maşini de cusut. Mii şi mii de civili însoțesc armata. Cîți vor mai rămîne prin sate'— şi cîți prin cimitire ? Arsenalul este gol, maşinii demontate au plecat pe spinarea măgăruşilor — fi-vor ele oare cîndva regăsite, îngropate de-a lungul unor piste pe dis*J tanță de 10 000 kilometri ?

Partizanii cu sulițe cu ciucur*

roşii, cu pălării din plante care tremură ca penele, vor mai rezista mult timp — unii chiar trei ani. Trupele din Nankin îi omoară, armata lui Mao se îndepărtează.

Timp de o lună, hărțuită de aviație, ea dă nouă bătălii, traversează patru linii de cazemate şi o sută zece regimente. Pierde un sfert din oameni, nu rămî'ne decît cu materialul ei militar şi cu cîteva tipografii de campanie, nu mai înaintează spre nord-vest (ceea ce îl derutează pe duşman, dar îi încetineşte mult mersul). Cian Kai-Şi şi-a strîns trupele în spatele fluviului Yangtze, distrugînd podurile. Dar 100 000 de oameni cu artileria lor îl aşteaptă pe Mao în fața fluviului Koeu-ciu. Roşiii distrug cinci divizii, țin o întrunire a Comitetului lor central în palatul guvernatorului, înrolează 15 000 de dezertori şi îşi organizează cadrele tineretului. Dar „fluviul cu nisip' de' aur" din poeme nu este trecut. Mao se întoarce spre sud, ajunge în patru zile la douăzeci de kilometri de Yunnan-fu, unde se află Cian Kai-Şi, care se retrage în Indochina. Nu e decît o diversiune, întrucît grosul armatei mărşăluieşte spre nord, unde trebuie să treacă fluviul.

Ajung la Ta Țu-ho, la fel de greu de trecut ca Yangtze, şi în fața căruia ultima armată a T'ai-p'ingilor a fost cîndva exterminată. Numai că, pentru a ajunge acolo, trebuie străbătută imensa pădure a populației Lolo, unde niciodată n-a pus piciorul vreo armata chineză. Dar cîțiva ofițeri roşii care activaseră la Sseu-ciuan eliberaseră nişte şefi 'Lolo, 'şi Mao negociază cu aceste triburi nesupuse, câ şi cu satele pe unde trecuseră soldații săi. „Armata guvernului e duşmanul nostru comun." La aceasta, triburile răspund cerînd arme, pe ?are Mao şi Ciu-te îndrăznesc să le dea. Atunci, populațiile j-°lo îi gh'idează pe Roşii prin pădurile lor, unde aviația Nankinului le pierde urma — pînă la bacurile de pe Ta Tu-ho Pe care le ocupă prin surprindere.

. Trecerea armatei cu bacurile ar fi durat săptămîni. Aviația lui Qan Kai-Şi, care supraveghea fluviul, regăseşte coloanele. Armatele lui ocoliseră pădurile şi erau din nou gata de 'uptă. Este perioada cînd oficialitățile de la Nankin vorbesc ae marşul funebru al Armatei roşii.'

Nu există decît un pod, muît mai departe, între faleze Abrupte, deasupra unui şuvoi rapid. în marş forțat, armata bombardată înaintează îri furtună, de-a lungul fluviului care, Şaptea, reflectă miile de torțe legate de spinarea soldaților. >-ind avangarda atinge podul, descoperă că jumătate din par-ea bombardată lemnoasă (tablierul) a ars.

în față, mitralierele duşmane.

Toată China cunoaşte fantasticul cheiurilor marilor ei fluvii, furia apei gîtuite de culmi ce găuresc norii joşi şi grei, sub țipetele stîrnind ecouri, ale păsărilor de pradă. Toată China îşi va imagina încontinuu armata aceasta de torțe în noapte,' flăcări ale morților jertfiți zeilor fluviului'; ş lanțurile colosale întinse peste vid, asemănătoare doar cele» de la poarta iadului. Căci, acum, podul de la Liu-tong înseamnă cele nouă lanțuri care susțineau tablierul, plus, de fiecare parte, cîte două lanțuri de sprijin. Tablierul arând, n-au mai rămas decît treisprezece lanțuri de coşmar, adică nu un pod, ci scheletul lui plutind peste un vacarm sălbatic de ape in clocot. Cu binoclul, poți ghici unde este partea intactă a tablierului şi abia zăreşti un pavilion cu acoperişuri în formă de coarne, în spatele căVuia încep să pîrîie mitralierele.

Intră în acțiune şi mitralierele Roşiilor. Sub rețeaua şuierătoare a gloanțelor, voluntarii agățați de lanțurile înghețate încep să înainteze, de la o verigă enormă la următoarea — caschete albe şi centiroane de aceeaşi cih loare, pentru săbii, — plutind în brumă şi făcîndu-şi vînt cu tot trupul, lansîndu-l înainte. Cad unul după altul în vîltoa-rea înspumată a apelor de dedesubt, dar şirurile de spînzu-rați balansîndu-se cu propriul efort şi sub pala vîntului din defilee înaintează inexorabil spre porțiunea de tablier rămasă. Mitralierele îi seceră cu uşurință pe cei aninați de lanțurile de sprijin; în schimb, curbura celor nouă lanțuri îi apără pe cei agățați sub ele cu grenade la cingătoare. Cel mai mare pericol va fi atunci cînd, ajungînd la fragmentul de tablier încă intact, oamenii se vor cățăra pe el încereînd să se şi țină în picioare, ceea ce nu le va reuşi decît dacă se vor aburca, în cel mai bun caz, nouă în acelaşi timp. Prizonierii aveau să declare că apărarea a fost paralizată de apariția bruscă a oamenilor aninați de lanțuri, în mijlocul fluviului; dar poate că majoritatea mercenarilor obişnuiți să se lupte cu „bandiți" tibetani înarmați cu puşti cu cremene, au vrut să evite *o* luptă corp la corp cu nişte războinici care înfăptuiau chiar sub ochii lor o acțiune legendară. Primii voluntari ajunşi pe pod au timp să-şi arunce grenadele spre cuiburile de mitra* lieră, ai căror servanți trag mai mult pe dibuite. Ofițerii duşmani comandă deversarea unor butoaie de parafină peste ultimele seînduri ale tablierului, pe care le aprind. Prea tîrziu: atacatorii trec prin perdeaua de foc. Mitralierele:

amuțesc de o parte şi de alta a fluviului; inamicul bate în retragere, în pădure. Armata trece, sub bombardamentul ineficace al avioanelor…

Este suprema imagine a Chinei roşii. La Marele Magazin comunist văzusem întîi exodul, care se răsfira peste leghe întregi: armata țărănească, precedîndu-i pe

civilii aplecați oblic spre pămînt, câ rîndurile de edecari; o mulțime la fel de aplecată precum aceea din partitura indiană, dar decisă să poarte lupte necunoscute. Cinci mii de kilometri parcurşi eliberînd sate pentru cîteva zile sau cîțiva ani; trupurile acestea aplecate care păreau să se ridice <iin mormîntul Chinei, lanțurile acelea întinse de-a curmezişul Istoriei. Pretutindeni, lanțurile țin de domeniul nocturn al imaginației. Ele au fost ale temnițelor; aşa erau şi în China, pînă nudemult, şi desenul lor pare a fi ideograma sclaviei. Despre nenorociții aceia al căror braț cădea deodată sub impactul gloanțelor se poate spune că toată mizeria chinezească priveşte şi acum cealaltă mînă a lor cum se deschidea înghițită de vuietul unui hău fără vîrstă. Dar veneau alții şi alții, ale căror mîini nu se mai deschideau. Pentru toate memoriile chinezeşti, mulțimea de spînzurați balansîndu-se spre libertate pare să scuture lanțurile de care este legată...

Totuşi, acest celebru episod a costat, din punctul de vedere al armatei, mai puțini oameni decît ce a urmat. Armata a ajuns într-o regiune unde cazematele guvernamentale nu erau încă prea multe, aşa că a preluat inițiativa luptelor. Dar trebuiau escaladați Marii Munți înzăpeziți. Fusese cald în iunie pe şesurile Chinei, dar era' foarte frig la 5 000 de metri, jar oamenii din Sud îmbrăcați cu bumbac începură să moară. Nici pomeneală de cărări; armata a trebuit să-şi croiască ^ngură un drum. Un corp de armată a pierdut două treimi dm animalele lui de povară. Munți si iar munți, în curînd Worți şi iar morți: poți urmări Marşul cel Lung după scheletele căzute sub rucsacii lor goi; şi cei căzuți definitiv în fața ^irfului Pana Viselor şi cei care âu ocolit Marea Tobă (pen-*ru chinezi, o tobă înseamnă toba lor de bronz) cu pereții yenicali în sfîrtecarea aceea nelimitată a marilor înălțimi. Norii ucigaşi ascundeau zeitățile zăpezilor tibetane. în xțlrŞit, armata cu mustăți de chiciură atinse cîmpiile din ^ao-jong. Jos, era încă vară... Rămăseseră 45 000 de oameni.

Armata a IV-a şi vagile autorități de tip sovietic din Song-pan îl aşteptau'pe Mao. Forțele roşii adunaseră atunci 100 000 de soldați; dar după o neînțelegere care permise o ofensivă încununată de succes a trupelor guvernamentale, Mao se îndreptă spre Marea Cîmpie cu 30 000 de oameni Ciu-te rămînea la Sseu-ciuan.

Marea Cîmpie cuprindea şi pădurea şi izvoarele a zece mari fluvii şi, mai ales, Marile Mlaştini, ocupate de triburi independente. Regina populațiilor Mantze porunci să fie aruncat în apă clocotită oricine ar intra în contact cu chinezii, fie ei Roşii ori ba. Mao nu reuşi să parlamenteze cu ei. Case goale, turme dispărute, defilee unde stîncile se prăvăleau peste soldați. „O oaie costă cît viața unui om."

Rămîneau cîmpiile cu grîu verde şi napii uriaşi care, spune Mao, puteau hrăni fiecare cincisprezece oameni. Mai rămîneau şi Marile Mlaştini.

Armata înainta, ghidată de indigeni prizonieri. Cine părăsea pista dispărea. Ploi fără sfîrşit în imensitatea ierburilor ude şi ape stătătoare sub ceața alburie sau sub cerul livid. Nu mai erau lemne de foc, nu mai erau copaci — iar armata nu avea corturi. Ca să se apere de ploaie, pălăriile mari de soare luaseră locul caschetelor albe. Norii se tîrau pe fața mlaştinii, iar caii alunecau în mîlul fără fund. Noaptea, soldații dormeau în picioare, legați între ei ca sarcina de vreascuri.'După zece zile ajunseră la £an-su. Trupele guvernului de la Nankin abandonaseră urmărirea, sau se pierduseră prin mlaştini. Mao nu mai comanda decît 25 000 de oameni. Teatrul cu armate reîncepu, în fața unor soldați îmbrăcați în piei de vită întoarse. Şi trupele zdrențuroase înaintară în snrsit pe teren pietros,'cu steagurile lor roase precum ale partizanilor francezi din *maquis.*

Noi trupe guvernamentale erau masate, sprijinite Gind de cavaleria musulmană chineză care trebuia „să-i termine în sfîrşit pe Roşii." Dar nici o trupă mercenară nu i-a putut bate, cu toate epuizarea lor, pe aceşti voluntari pe care ufl singur duşman îi mai despărțea de bazele roşii de la Cien-si Caii luați de la tătarii stepelor Chinei aveau să formeze mai tîrziu cavaleria de la Yenan. La 20 octombrie 1935, la picioarele Marelui Zid, călăreții cu pălării de frunze, pe micii *loț* cai păroşi părînd desprinşi din picturile preistorice, se ali-de cele trei armate sovietice din Cien-si, a căror co-

kilometri. Aproape toate femeile muriseră, copiii fuseseră

părăsiți.

Marşul cel Lung se încheiase.

Cînd te duci la Magazinul comunist, cînd priveşti munții de dincolo de Noile Teritorii, China — îți dai seama — este el, Marşul cel Lung. Fără el, nici Mao ri-ar fi de conceput. Din națiune nu rămăsese decît ruşinea; din pămînt — doar foametea. Dar dacă zeci de mii de morți sau de dezertori fuseseră înlocuiți, alte zeci de mii de camarazi absenți nu erau nici morți, nici dezertori. Ei rămăseseră în urmă pentru că făceau parte din ordinul terț al Eliberării Țărăneşti. în mai multe regiuni, gherila lăsată de Marşul cel Lung avea să dureze doi ani şi să imobilizeze divizii inamice, uneori chiar armate întregi. Represiunea la Kiang-si — un milion de victime — lăsase țărănimea din provincie fără glas, dar nu fără ură. Marşul cel Lung aducea speranță unui număr de două sute de milioane de chinezi, iar speranța nu dispăruse o dată cu ultimul luptător. Această falangă peticită, urmată de ultimii ei

vagabonzi, jucase rolul cavalerilor lui Allah; ajunsă la Marele Zid chinezesc, ea proclama războiul împotriva Japoniei. Retragerea militară se termina cu o victorie politică. Pretutindeni pe unde călcase, Armata roşie, pentru țăranii chinezi, devenise forța care îi apăra pe țărani, deci apăra China.

La ora unsprezece noaptea, în portul pe care îl străbat cu satnpanul, ca pe vremea primei greve, electricitatea zgîrie-norfîor este stinsă. Rămîn „vaporaşele de flori" desenate în golfuleț de becurile lor, cîteva licăriri pe străduțele chinezeşti şi traseul punctat cu luminițe al drumului spre piscul muntelui. Pe apă, oraşul joncilor îşi continuă viața-i de agonie. El pare a ignora' pămîntul, iar călătorii au descris în multe rînduri învălmăşeala şi vacarmul lui de odinioară. în noaptea aceasta, abia de vezi cîteva umbre alunecînd de la o Joncâ la alta. Prorele sculptate se succed, întrerupte doar de picioarele sampanelor. Cîteva opaițe sau luminări se aprind -l se sting. Unele bărci duc negustori care trec cu un felinar, ga cum treceau rîndva neguțătorii pe lacurile împăraților.

r uialtp.ii» prore artistic decorate, care nu vor mai înfrunta

----------.. — „„x «~ul.,,-;i<» anrnanft SftCrete De SUb

tăinuieşte zdrențele şi care au fost velaturile celei mai mari flote din lume. rjis-de-dimineață, în timp ce acolo se va trezi încet uriaşa Chină, zgîrie-norii vor reîncepe cu zarvă să ia piscul cu asalt; ca în Fiecare zi, anticarii vor atîrna deasupra comorilor lor demonetizate fotografia lui Cian Kai-Şi care are pe spate poza lui Mao şi pe care o vor întoarce dacă va fi cazul. împrejurul meu nu fămîne decît linia punctată şi tremurătoare a luminilor drumului care se pierde, ca odinioară, în stele — apoi apelul unui negustor, noaptea, tăcerea.

Canton

„Greva generală s-a decretat la Canton."

1925... Era prima grevă generală, dar şi prima propoziție din primul meu roman.

Nimic n-a mai rămas din chinezii Companiei Indiilor, din cartierul schimbătorilor de bani care se anunțau, de-a lungul fluviului, cu sunete de clopoțel, bătînd în monezi cu ciocănaşe pitice, — nimic n-a mai rămas nici din bazarul inform care umplea încă tot centrul oraşului în preajma revoluției. Nimic, nici chiar din revoluție — decît poate muzeele ei... Şcoala Cadeților este dărîmâtă, mi s-a spus, ca şi casa lui Borbdin şi... Străzi asfaltate, cu case joase uniforme, mari parcuri de „cultură". în ciuda bananierilor, în ciuda căldurii, recunosc lumea rusă a imensității. Un hotel cu scări nesfîrşite, cu coridoare nesfîrşite; rusesc prin

dimensiuni, prin covorul lui roşu-purpuriu, printr-o singurătate onirică diferită de cea din Occident, dar pe care n-am văzut-o în Rusia. Şhameen, vechea insulă a consulatelor, este intactă — ța trupul unui ucis. Casele ei, care nu mai seamănă cu cele din oraş, se coşcovesc peste micul scuar cu flori îngrămădite unele în altele; jonci fără motor, cu pînze peticite în roz-bengal şi fumuriu, ocolesc capul insulei, ca nişte himere în haine de arlechin; în seara care se lasă, flota lui Marco Polp ridică ancora pe rîul Perlelor, în fața vechilor docuri şi a noilor şantiere, străbătînd apăsătoarea tristețe siberiana. Iată *f* podul asupra căruia trăgeau mitralierele colonelului Cian Kai-Şi...

Muzeul Revoluției este amenajat în rotonda monumefl' tului închinat lui Sun Yat-sen. Foarte aproape este şi matf' soleul martirilor politici, asemănător celui al împărății[0]* Chinei străvechi (întregul parc pare a-i fi pădurea sacră), Ş

dinaintea căruia vin pionierii comunişti să depună jurămîntul.

în muzeu, iată fotografiile şefilor grevei din 1925, prima grevă împotriva Hong Kong-ului; toți au murit. Sub o panglică purtînd data de 4 mai 1919 se văd zăbrelele închisorii, ca o rețea de cruci negre peste fețe de nerecunoscut. Pe jos, fiare medievale, purtate de condamnați pe vremea reprimării Comunei din Canton. Totul este în afara timpului: un sat de partizani care a rezistat zece luni trupelor Guomindang, unitățile feminine care cuprindeau de-a valma țațe şi dactilografe ; execuțiile din Shanghai din timpul represiunii povestite în *Condiția umană :* condamnații în genunchi, cu ochii legați cu o cîrpă neagră care atîrnă ca o cagulă dată pe spate; o machetă a cuceririi Hai-nan-ului de către armata de jonci (ce făceau atunci vasele de război ale Guomindangului ?); şi toate fotografiile mişcării țărăneşti — despre care nimeni nu pomenea în 1925. Iată sulițele cu ciucuri scurți, roşii (lungi sînt cei din Yenan); şi pălăriile „tonkineze." (Un bunic de-al meu adusese una, numită pălăria Pavilionului Negru...).

Ca şi în Uniunea Sovietică, fotografiile şi obiectele acestea se confundă cu un folclor al revoluției. Poporul acesta care nu avea un Minister al Justiției, ci unul al Pedepselor, strînge aceleaşi fotografii ca şi Moscova şi, mai confuz, ca poporul catedralelor. Ele cred că arată revoluția, dar arată Martiriul. Luptătorii Tai-ping au guvernat vreme de zece ani Ş[1] au fost exterminați în fața aceluiaşi fluviu trecut de Mao. Geniul politic al acestuia este ceea ce, evident, îl desparte de [e]i; însă muzeul acesta e mai totdeauna ceea ce îl uneşte cu el

Ca şi la Moscova, imaginile sînt destinate nu atît explicării cursului revoluției,

cît creării unui trecut supus învingătorilor. Dar cu cît ar fi mai eficace un muzeu care să expună clar acțiunea complexă a lui Mao acestor tineri ^■"e mă înconjoară şi care o presimt cu o venerație informă, aecît această propagandă!

Eu nu îi văd decît pe cei nearătați. Lenin este însoțit nu-JJ!ai de Stalin : nici n-a existat un Troțki. N-a existat Boro-Qin. Nici Cian Kai-Şi. Fotografiile cu Şcoala Cadeților nu îl jatâ decît pe Ciu En-lai, comisar politic. într-o fotografie Jj cincizeci de ofițeri îl recunosc pe Gallen, viitorul mareşal Ucher, şi M arăt ambasadorului Franței, care mă însoțeşte.

Soseşte, ca pe patine cu rotile, traducătorul care părea să nu se mâi intereseze de noi. „Care este ?" întreabă el, cu ochii mari. Gallen nu mai reapare pe nici o poză. Nu existau ruşi la Canton, în 1925...

A doua zi

Aseară, în mausoleul lui Sun Yat-sen, sală de 5 000 de locuri, teatrul juca *Orientul este roşu.* Lumea se aştepta la trei sferturi de oră întîrziere, pentru că ploua — în anotimpul ploilor... Ca şi Rusia, China amestecă imprevizibil timpul fără ore (teatfe, avioane) cu punctualitatea (căile ferate, armata). Tot aşteptînd, cei trei sute de cîntăreți din cor stăteau smirna de o parte si de alta a scenei — în pânialoni albaştri şi cămaşă albă — si, întrucît erau etajați, nu distingeai diri ei decît o imensă stofă albă punctată cu capete.

în sfîrşiț, prezentatorul a început. Purta tunică de „cadre", dar *gris-perle* şi mulată pe talie. întregul cor îl acompania, aşa încît o mulțime uriaşă a scandat prima frază a piesei:

"In vremea lui Mao Zedong..."

Tablourile se succedau, foarte reuşite atîta timp cît nu se voiau altceva decît tablouri. Subiectul'era legenda Eliberării, tratată concomitent ca balet şi ca operă din Pekin. Sloganurile corespundeau subtitlurilor din cinematograful mut. Cuvîntul nu are ce căuta în această stilizare imperioasă, unde el devine cîntec. Portul Shanghai era etrava unui pachebot: *President-Wilson,* legat de chei cu nişte lanțuri colosale şi vag însuflețite, precum cele de la Ta 'Tu-ho. Pe chei, un occidental în costum albastru-deschis şi cizme moi, rus de-al lui Petru cel Mare sau colonel englez de prin 1820, reprezenta imperialismul. Este pus pe fugă de un grup de soldați chinezi purtînd pe căşti coroane de frunze de camuflaj şi semănînd cu bufonul încoronat pe care Garda Lorca îl numeşte Pămpano (viță, vrej).

„Ce armată simbolizează aceşti soldați ?

— Universitatea...", mi-a răspuns interpretul meu.

Cu cît sînt mai numeroşi actorii, cu atît mai mult acţionează stilizarea. Toate aceste stampe revoluţionare, întru-chipînd, pasă-mi-te, crearea Partidului Comunist Chinez, nu arata obstacolele pe care a trebuit să le depăşească-Orice balet este naiv; şi această naivitate era pusă aseară W serviciul Chinei milenare, ce reapărea în scenele cu evantaie, cînd mulţimea actorilor era străbătută de un singur freamăt'

în dansurile unde mînecile se continuau cu stofe ondulatorii ca ale dansatoarelor funerare din dinastia Tang, şi pînă în convulsiile sutelor de trupuri oprite într-o bruscă pietrificare... Toate acestea erau susţinute de o muzică necunoscută mie, care amestecă gama noastră cu mieunaturile şi ţipetele vechii opere chinezeşti. Dar acele coruri şi voci admirabile sînt, pentru muzica lor chinezească, ceea ce este jazzul faţă de muzica africană. Din revoluţie au rămas muzee — 'şi opere...

Peste o oră, avionul spre Pekin.

De la fereastra mea văd uzinele şi clădirile unei Siberii tropicale, pînă hăt departe, pînă la un orizont de coşuri dominate întotdeauna de aceeaşi veche pagodă. Bananierii par proaspăt stropiţi, deşi încă nu plouă. In faţa mea, acope-rişurile arcuite în sus, de culoarea chinovanilui descompus de soare şi înverzit de ploi, sînt întrerupte de străduţa mîloasă pe' care fug copii aproape goi: o fi ultimul rest din Cantonul de altădată, cînd bucăţi mari din zidurile de apărare mai existau încă sub ierburi'? Vîntul încins, de etuvă, ciocneşte de perete beţigaşele unui rulou lung, reprezentînd o scenă militară, şi împrumută halatului de baie roz pus pe un umeraş, mişcările unduioase ale teatrului chinezesc. Atita moarte, atîta speranţă şi atîta sînge, tot ce am ştiut şi am visat despre Canton se termină cu fantoma mea de uri roz derizoriu, care se agită la geam în faţa norului pal, de furtună...

Pekin

Odinioară, oraşul era centrat pe încrucişarea celor două mari străzi fără trotuare, colb tătăresc prin'care meterezele *te* fortăreaţă şi bastioanele încornorate ale porţilor apăreau ^ văzute prin ploaie. Dispreţuitoarele cămile ale deşertului y°bi mergeau calm, una după alta, şi trenurile le însoţeau lncet. Colbul, caravanele, o parte a meterezelor au dispărut, iată porţile, în dimineaţa palid-azurie în jurul oraşului, bule-Varde nesfîrşite, mărginite de clădiri greoaie, mă duc cu gmdul, ca şi străzile principale din Canton, la imensitatea siberiana —' dar căldura de etuvă a dispărut. Automobilul jrece în goană pe lîngă uriaşe schelării din bambus înălţîndu-se Peste sălciile pitice, sau peste salcîmi rozalii care nu sînt Ş|lcîmi, totul

fiind dominat mereu de zborul în seceră al ast.unilor. Cînd motorul se opreşte, un ţîrîit continuu de greieri umple tăcerea.

Culoarele palatului Afacerilor Externe au aceeaşi imensitate pustie precum cele ale hotelului din Canton. După multe încăperi aparent goale, iată biroul mareşalului-mi-nistru Cien-yi: fotolii de răchită, laviuri în stil chinezesc, mi-niştri-adjuncţi, interpreţi. Mareşalul este jovial, cu o fată netedă (deseori, chinezii îmbătrînesc în cîteva luni) şi cu un rîs larg şi tăios. Poartă costumul aproape stalinist al „cadrelor" şi pare să nu fi păstrat, ca mai demult generalii sovietici, nimic din originea sa (este fiu de magistrat); pare să nu aibă origine. Şi-a început cariera ca adjunct al unui senior al războiului, la Sseu-ciuan. A urmat Şcoala militară, s-a alipit forţelor lui Ciu-te în timpurile grele, apoi a comandat ariergarda, mereu atacată, a Marşului cel Lung. Victorios asupra japonezilor, şef al Armatei a'lV-a, apoi al Armatei populare de eliberare a Chinei orientale, el este cel care a cucerit Nankinul şi Shanghaiul în 1949.

„Cum se simte generalul de Gaulle ?

— Perfect restabilit, mulţumesc. Şi preşedintele Mao ?

— Foarte bine."

Terminînd cu salamalecurile, îmi dau seama că am uitat de sănătatea preşedintelui Republicii, Liu Şao-şi. Dar asta nu pare să-l tulbure pe mareşal, care îmi face o expunere de principii. Translatorul lui, ajutat din cînd în cînd de al nostru, traduce:

„Pe plan intern, guvernul popular vrea să scoată populaţia din sărăcie şi ignoranţă, astfel ca viaţa materială a fiecărui om să fie asigurată şi să se producă o înflorire generală a tuturor capacităţilor, pe baza sistemului socialist. Capitalismul prezintă unele aspecte interesante, mai cu seamă pe plan tehnic, dar trebuie respins ca sistem, pentru că directorul unei întreprinderi n-ar trebui să decidă singur soarta unui milion de oameni. Domnul Malraux, care a studiat marxismul ca puţini alţii, va înţelege că, chiar dacă ar fi obţinut aici capitalismul cîteva rezuitate minore, totuşi numai comunismul putea purcede la edificarea ţării în ansamblul ei..."

Foarte adevărat. în ce priveşte marxismul, în timp ce ne jucam de-a salamalecurile, schimbaserăm cîteva compli' mente în legătură cu respectivele noastre opere. Precum Mao, mareşalul este poet — şi e soţul unei actriţe celebre, care munceşte acum (ca propagandistă ?) într-o comună populară.

„Pe scurt, subliniază el, guvernul chinez vrea să edific[6] China, prin resurse

proprii, în cîteva decenii."

Dacă ai cunoscut China de demult, fraza, chiar jovial pronunțată, capătă o măreție istorică.

„Pe plan extern, guvernul chinez urmăreşte o politică de pace. El doreşte o lume paşnică, în care popoarele să-şi aleagă singure sistemul politic. Cnina, care a suferit prea mult de pe urma exploatării colonialiste si imperialiste, are datoria să ajute pretutindeni mişcările de emancipare. între 1840 şi 1911, ea a suferit vexaț'iile imperialismului britanic, apoi ale celui japonez, iar acum are de făcut fată celor ale imperialismului american. Sato este un satelit al Statelor Unite, el nu poate nici măcar schița un gest independent față de Washington. Franța s-a retras din China după al doilea război mondial; ea a adoptat o politică realistă. Atît pe plan european, cît şi pe alte planuri, ea urmează o politică de apărare față de'Statele Unite.

— De independentă, domnule mareşal..."

Făcuse parte, cu Ciu En-lai, din „studenții-muncitori" care întemeiaseră la Billancourt una din primele secții ale partidului comunist chinez. Fusese expulzat în 1921. După patruzeci de ani, ministru, reprezentase China la Geneva. O fi revăzut Parisul ?

A Fără îndoială, la fel le vorbise sutelor de ziarişti de stînga, tuturor ambasadorilor primiți. Am cunoscut Uniunea Sovietică suficient de bine ca să nu mă mai surprindă discurile de fonograf; totuşi, cînd vorbeşte mareşalul, am o mică speranță de a-l auzi grăind şi cuvinte proprii. Mă simțeam mai aproape de el cînd schimbam salamalecuri despre literatură. Cu toate aceastea, o anumită căldură însuflețeşte uneori spusele sale...

Iată că se însuflețeşte:

„Informațiile despre Vietnam, spune el, sînt contradictorii. La Moscova, domnul Harriman s-a dus într-adevăr să vorbească de Vietnam! Ziarele americane ar trebui să se Pună de acord!

— Nu credeți să este vorba de mult mai mult decît de un dezacord între jurnale ? Şi în țara noastră se vorbeşte de po-Wica Statelor Unite de parcă'n-ar exista decît una singură; "JŞ3 forțele americane ce influențează asupra războiului din Vletnam sînt, fără îndoială, destui de divergente..."

El deschide un mic evantai, îşi face vînt zîmbind, Schițează un gest ce parcă ar vrea să zică : e posibil, şi reia, cu o cumsecădenie ursuză:

„Sînteți favorabili neutralizării țării ?

— Da, ca început.

— Prietenii noştri vietnamezi se tem ca asta să nu ducă la o împărțire definitivă. De cînd americanii au intrat direct în joc, neutralizarea a devenit o vorbă goală. Nu există decît o singură soluție: retragerea forțelor americane."

Aici, Vietnamul pare o abstracțiune amicală. Mareşalul vrea să ignore tot ce desparte Hanoiul de Pekin. Fie, cum ar zice Măry; îmi amintesc de portretul pe care i l-a făcut lui Ho Şi Min, de tot ce mi-a zis despre Vietnam — şi, văzut de la Singapore, Vietnamul însemna război. Un război care bîntuie în jurul nostru, dar sub aparența păcii. Un război serios şi episodic: colonial, s-ar fi numit pe vremuri. în această Chină restabilită care va atinge un miliard de locuitori, se minte mult mai mult decît sub avioanele militare care fac praf Hanoiul; dar ceea ce este în joc e chiar destinul lumii.

„Condițiile sînt tot mai propice. Acest război se tot coace, cu fiecare zi mai mult. O dată cu escaladarea lui, cresc şi obstacolele; hotărîrea poporului vietnamez e tot mai mare şi va sfîrşi prin a-i obliga pe americani să plece.

— Credeți că îi vine greu unui mare stat să mențină 150 000 de oameni pe un teatru de operațiuni vreme de zece ani?

— Ah ! sînt 150 000 acum !"

O ştie la fel de bine ca mine. Ba mai bine, desigur. „Curînd vor fi şi mai mulți, îi spun.

— Americanii sînt cei care i-au impus războiul poporului vietnamez. Noi îi luăm partea. Americanii să plece, dacă vor să rămînă o putere mondială. Fiindcă, dacă nu-şi retrag forțele, se vor compromite tot mai mult în ochii opiniei publice. Pentru națiunea vietnameză, nu e o chestiune de pierdere a prestigiului, ci una de viață şi de moarte. Americanii bombardează, aş zice, cu poftă.

— în opinia lor, toată politica lor în Asia se joacă acolo...

— Pierderea unei piese de mah-jong nu strică jocul celui care a pierdut-o. Iar Statele unite nu-şi vor putea menține la infinit trupele în străinătate; odată' si odată, t°1 vor trebui să-şi retragă forțele din Taiwan şi din Berlinul Oc cidental.

— Abandonarea Formozei[1] de către ei ar implica, dj0 punctul dumneavoastră de vedere, şi pe cea a Siberiei <Je către ruşi ?

1 Taiwan este numele chinezesc al Formozei (n. a.).

„Sînt mai multe pămînturi virgine în Nord, decît în Asia desud-est."

Mareşalul rîde. Expresia „rîde de se strîmbă" i se potriveşte de minune.

„"totuşi, totuşi, îmi răspunde el, Taiwanul nu face parte din Statele Unite; pe cînd Siberia face parte din Uniunea Sovietică şi n-a/ost niciodată chineză !"

Să zicem... în legătură cu Bandungul, folosesc expresia: politica mondială a Chinei.

„în toate domeniile, reia el, China trebuie să recupereze o întîrziere considerabilă, aşa că va face un alt mare efort ca să conducă o politică mondială. Pînă atunci, ea ştie de partea cui este şi de partea cui nu este. Cele spuse de mine, la 14 iulie, ambasadorului dumneavoastră rămîne adevărat. Vietnamezii n-au altă cale decît să continue lupta. Dacă Statele Unite sînt sincere în dorința lor de a negocia, de ce vorbesc de trimiterea în Vietnam a două sute de mii de oameni, sau a unui milion de oameni ? S-au obişnuit să amenințe. Ho Şi Min şi Pham Van Dong au afirmat, în mai şi iunie, că în 1960 nu erau siguri de rezultatul războiului,' dar că acum sînt. Experiența noastră ne dă aceeaşi certitudine.

„Forțele americane sînt împrăştiate în întreaga lume... „Priviți pe hartă: ele sînt la Formoza, unde îl susțin pe dictatorul Cian Kai-Si, în Vietnam cu dictatorul Ky'după dictatorul Diem, în (Coreea cu dictatorul Ree şi cu alții, în Pakistan cu dictatorul Ayub Khan, în Laos cîi Thumi, în Thailanda cu regele. Oare sîntem noi în Hawai, în Mexic sau Canada ?"

Dar nu la „forțele americane" mă gîndesc eu: n-am simțit niciodată mai mult puterea Statelor Unite — nici măcar atunci cînd, în 1944 m-am aflat în fata primelor tancuri americane — ca într-o zi de iarnă spre sfîrşite, văzînd flota dezafectată, ancorată pe Hudson, la cîteva sute de kilometri °e New York. Preşedintele Kennedy îmi spusese: „Mergeți °~o vedeți!" O autostradă perfectă domina fluviul, iar Răşinile îşi încrucişau farurile peste acea necropolă de vase 1^ 5ă?)O'* ^te ° s^uetă patrula pe puntea fiecărui cuirasat,

gănînd un felinar care abia se zărea prin ceața acoperind 'Uvml o dată cu înserarea. Ce s-o fi întîmplat' cu flota lui

eison ? Istoricii antici povestesc că mercenarii au înțeles g terea Cartaginei cînd au descoperit leii pe care ea îi cfuci-aru ' Cu am s^m\^ Puterea Statelor Unite cînd am văzut că

"Ucaseră la fiafe vechi cea mai puternică flotă din lume!

„Experiența noastră cu Cian Kai-Şi, continuă mareşalul ne-a învățat că trebuie să alternezi perioadele de luptă cu cele de negocieri. în Coreea, luptele si negocierile se derulau simultan, incît uneori zgomotul vocilor îi acoperea pe cel al tunurilor... Vietnamezii sînt pregătiți şi conştienți, ei erau marxişti înaintea noastră,

noi avem încredere in ei.' Pe 20 ale lunii, preşedintele Ho Şi Min şi-a proclamat hotărîrea de a continua lupta cinci ani, zece ani, douăzeci de ani, pînă cînd ultimul american va pleca din Vietnam şi va avea loc reunifi-carea."

Pentru conducătorii chinezi, escaladarea războiului este Marşul cel Lung al Vietnamului.

„întotdeauna se întîmplă la fel, reia mareşalul: de pildă războiul din Coreea, intervenția Flotei a Vil-a în strîmtoarea Taiwan, ocuparea Taiwanului! Şi O.N.U. care sare în ajutorul agresiunii capitaliste împotriva Congo-ului! Atacul american contra Coreei de Nord avea ca scop să amenințe securitatea noastră; am fost nevoiți să intervenim, ca să ne apărăm. Apoi am eliberat o serie de prizonieri americani. Fără reciprocitate. După războiul din Coreea, Statele Unite şi-au înmulțit acțiunile în Vietnam, unde situația este destul de asemănătoare.

— Dar mai bună pentru chinezi.

— Dacă Statele Unite nu-şi extind agresiunea, nu va fi nevoie să participăm la operațiuni, dar dacă şi-o extind, China va participa.

— Pe teritoriul chinez ?

— Poate şi pe cel vietnamez." Şi marchează o pauză.

Nu cred să fie aşa. Mao şi-a însuşit întotdeauna fraza lui Lenin despre tactica *de apărare* a armatelor revoluționare împotriva străinilor şi a subliniat mereu că Stalin nu s-a bătut decît pentru asigurarea apărării Rusiei. Lenin a zis: „Cei care cred că revoluția poate fi declanşată la comanda într-o țară străină sînt fi'e nebuni, fie provocatori." Dar îi Vietnam nu mai este de mult vorba de declanşarea revoluției: mareşalul vorbeşte ca si cînd s-ar considera' răspunzător îjj chestiunea războiului din Vietnam. Răspunderea aceasta u sporeşte gloria, cum s-ar fi spus în secolul al XVII-lea. Dar cum stau lucrurile ? Deja Franța a atribuit dezastrul de M Di6n Bifin Phu artileriei chinezeşti, care nu era acolo. Partizanii vietcong sînt înarmați în Clîina ? în parte, desigur. *V&* ei au primit arme şi de la U.R.S.S., plus armele capturate de la francezi şi americani, aşa cum Armata roşie chineză s-*

dotat cu arme luate de la Cian Kai Şi. Ideologia, încrederea, tactica lor vin de la Mao; de asemenea, o parte din organizatorii şi din ofițerii lor de legătură. Dar nimeni, aici, nu m-a întrebat: „Credeți că partizanii din Sud sînt formați, sau măcar conduşi de' către trupe din Nord, sateliți ai trupelor chineze ?" Mareşalului nu i-ar displăcea să mă lase să cred asta. Totuşi, care e situația ? Vietnamul nu este în stare să-şi găsească un guvern național, americanii sînt constrînşi să intervină direct în război, prizonierii nu sînt chinezi. „Pentru occidentali e o adevărată

obsesie, îmi spusese Nehru, să creadă că războaiele de eliberare națională sînt conduse de străinătate." Cunosc din experiență limita ajutorului pe care partizanii îl pot primi, a „sfaturilor" pe care le pot accepta. Prin urmare, nu cred că escaladarea, chiar pînă la Pekin (dînd la o parte ipoteza războiului nuclear), ar putea salva un guvern de la Saigon care seamănă — în mai rău — cu al

lui Cian Kai-Şi.

„Americanii, reia mareşalul, ne violează tot timpul spațiul aerian. Oare avioanele de spionaj chinezeşti zboară pe deasupra Statelor Unite ? Au declarat că nu va mai exista nici un *sancțuary,* ca în războiul din Coreea: foarte bine. Sub pretext că ajută Vietnamul de Sud, îl bombardează pe cel de Nord. Cine ne spune că mîine nu vor pretexta un ajutor al Chinei pentru Vietnamul de Nord, ca să ne bombardeze ? Ei cred că pot face tot ce vor. Trebuie să prevedem consecințele evenimentelor viitoare. Dar pînă la urmă tot vom cîştiga,'aşa cum s-a întîmplat cu japonezii, cu Cian Kai-Şi.

„Vedeți şi manevrele lor prin Republica Dominicană, sau prin Congo : peste tot ei provoacă tulburări, spre deosebire de Marea Bntanie sau de Franța. Trebuie să li se reziste, ^md colonialismul european părăseşte Asia, cel american ^ne repede să-i ia locul. Vietnamezii se bat şi pentru China Ş1 pentru întreaga lume, care ar trebui să le fie recunoscătoare."

Cînd l-am văzut pe Gide întîia dată, el era autorul *Fructelor*

nîntli, şi nu omul care mă aştepta în fața teatrului li btă de br'ioşă în gură; cînd l-am

PQjnîntului, şi nu omul care mă aştepta în fața teatrului j'ieux-Colombier, cu o bucată de br'ioşă în gură; cînd l-am azuț pe Einştem) era matematicianul/şi nu violonistul hir- Şi binevoitor care m-a primit la Pririceton. Sigur, ştiu că reşalul nu este Mao. Dar e ministrul Afacerilor Externe

jl î jl căruia se

Jlpreşalul nu este Mao. Dar e ministrul Afacerilor rot P°Pulare — unul din personajele în jurul căruia se leŞte Istoria; a comandat ariergarda Marşului cel Lung, tu?reu hărțuită. Autorul reapărea imediat în Gide, şi savan-în Einstein. Dar în Cien-yi, unde reapare cuceritorul

Shanghaiului ? China se potriveşte cu discul de gramofon tot asa cum se potriveşte cu ceremonialul; şi în pofida unei părticele din el căreia îi place să se etaleze,'totuşi, mareşalul este în plină reprezentație. Val6ry spunea despre generalul de Gaulle : „Ar trebui să ştim cît din el aparține omului, cît politicianului

şi cît militarului." în mareşal,' totul aparţine convenţionalului — unui convenţionalism accentuat de traducere.'Nu găsesc un adevărat dialog. Desigur, nu îi pot spune : „Domnule mareşal, Statele Unite nu stăpînesc jocul vietnamez decît prin aviaţia lor, iar această aviaţie nu este combătută de chinezi, ci de ruşi" Nu reţin decît amestecul acela al lui de fermitate, de prudenţă, de angajamente aproape aluzive; ciudatele limite pe care le fixează el, mai clar sau mai tacit, conflictului dintre China şi Statele Unite. Vocea lui, cu adevărat nu i-am auzit-o decît'atunci cînd a spus: „Şi pe teritoriul vietnamez." Tipul acesta al lui, foarte diferit de cel cunoscut de mine, o fi şi cel al noilor autorităţi chineze ? Ambasadorul Chinei la Paris, şi el unul din generalii Marşului cel Lung — căruia i-a consacrat o carte cu desene aproape umoristice —, arată această jovialitate invulnerabilă. Eu cunosc bine internaţionala Afacerilor Externe; nu-i aparţine, întrucît înlocuieşte rezerva cu o cordialitate militară.'

„Generalul de Gaulle are dreptate să le reziste americanilor în Europa. Ei nu sînt atotputernici, dar au profitat de două războaie: în primul război mondial au pierdut 100 000 de oameni, în cel de-al doilea 400 000. în Coreea au pierdut 300 000 de oameni fără vreun mare profit, deci calculul lor s-a dovedit greşit. Or să-şi facă, tot aşa, un calcul şi pentru Vietnam...

— Nehru gîndea că moare colonialismul, cînd o expediţie occidentală încetează să mai fie victorioasă în faţa înaintării unei armate asiatice. Eu gîndesc la fel."

însă de ce mareşalul nu pare a lua în considerare folosirea bombei atomice de către americani, dacă ar intra în conflict cu China ?

„Noi sperăm ca Franţa să-şi exercite influenta asupra Statelor Unite, determinîridu-le'să se retragă. Trebuie să le facem faţă americanilor, dacă vrem să-i vedem plecînd. Poporul american este un popor bun, care a înfăptuit în doua secole realizări remarcabile, însă politica acestor conducători ai lui din ultimii ani este îndreptată contra aspiraţiilor lui profunde. China nu caută izbucnirea unui mare război,/[3] doreşte o cooperare a forţelor care să oblige Statele Unite;

sj-si abandoneze politica agresivă, ceea ce nu poate fi decît utif întregii lumi, şi Statelor Unite în primul rînd."

Grija faţă de ele ar impresiona adînc Statele Unite. Ambasadorul francez îmi pîndeşte reacţiile. Dar toate astea îmi sînt familiare. Dialogul manîheist, ce pare întotdeauna să se adreseze „marilor mase", continuă. Acest om inteligent, campion la şah, aflat în piscul unei cariere strălucite, nu vorbeşte ca sâ mă convingă. El împlineşte un ritual.

îi răspund că Statele Unite, aşa cum i-am zis şi lui Nehru, mi se par unica națiune devenită'cea mai puternică din lume fără s-o fi căutat, fără să şi-o fi propus; puterea lui Alexandru, a lui Cezar, a lui Napoleon, a marilor împărați chinezi a fost consecința unor victorii militare deliberate. Si că nu disting acum nici un fel de politică americană' mondială, comparabilă celei a Marii Britanii imperiale, sau a planului Marshall, sau celei urmărite de preşedintele Kennedy. Că Statele Unite mi se par, deocamdată, pe punctul să săvîrşească greşeli pe care noi le cunoaştem cît se poate de bine, pentru că a IV-a Republică franceză le-a comis înaintea lor. Şi adaug:

„Cît despre influența pe care am putea-o exercita asupra Statelor Unite, ea mi se pare comparabilă celei a Chinei asupra Uniunii Sovietice...

— China îşi adaptează sentimentele, faptelor. După Revoluția din Octombrie, sub Lenin şi Stalin, U.R.S.S. avea simpatie față de poporul chinez, iar noi i-am arătat aceleaşi sentimente'. După înfrîngerea Japoniei, ne-am obişnuit cu ideea că U.R.S.S., uzată de conflict, nu voia să se amestece în afacerile Extremului-Orient, aşa încît nu ne-am pus speranțele în ajutorul ei. Edificarea socialistă a Chinei nu se va baza, deci, pe ajutorul U.R.S.S., indiferent de forma lui. în primul rînd, trebuie să ne bizuim pe noi înşine. Ruşii făcuseră începutul, ei puseseră lucrurile pe roate^ dar noi puteam ^ntinua fără ei. Şi, începînd cu 1964, am plătit totul. Cînd lnsă Hruşciov a încercat să ne înăbuşe..."

Se opreşte o clipă, apoi reia :

>,-..de la Hruşciov încoace, conducătorii sovietici vor st5pînirea lumii de către două puteri, ceea ce este de neînceput, fiindcă toate țările, mari şi mici, fac parte din lume !"

Sînt surprins, nu de afirmațiile acestea, ci de nivelul ~?nversației. Aşa mi se întîmpla şi în Uniunea Sovietică, au-•ndui pe unii marxişti, riguroşi sau subtili în particular,

trecînd în public la nivelul ziarului *L 'Humanite.* Oare chiar crede mareşalul în maniheismul pe care îl profesează ? La urma urmei, maniheismul e slab la nivelul vorbirii, nu al acțiunii. Iar Statele Unite nu sînt pentru el națiunea care a salvat de două ori libertatea Europei, ci susținătoarea lui Cian Kai-Şi...

„Generalul de Gaulle n-a privit niciodată cu ochi buni o dublă hegemonie..."

El rîde:

„Dar nu înclinăm deloc nici spre o hegemonie în cinci..." (Fără îndoială că se gîndeşte: Statele Unite, Uniunea Sovietică, Anglia, Franța, China.)

— ...cu India care ar bate la^uşă !

— Un menaj în doi, e clar. în trei, e deja prea mult...

— în fine, n-or să prisosească niciodată aliaţii păcii...

— Dacă ar fi să ne unim eforturile pentru restabilirea păcii, aţi avea în vedere negocieri după un angajament de retragere, sau după o retragere efectivă a trupelor americane ?"

Mareşalul reflectează.

„Chestiunea trebuie studiată; s-ar putea să vă dau un răspuns peste cîteva zile. Hotărîrea trebuie luată de Ho Şi Min şi de Pham Van Dong. După cîte ştiu, ei susţin întîieta-tea retragerii.

„Dumneavoastră nu aduceţi nici o propunere, domnule ministru ?

— Nici una, domnule mareşal."

Aştepta una, e clar — ca s-6 respingă ? Dar mai era vorba şi de sondarea mea prealabilă, spre a afla natura întrevederii pe care o voi avea cu Ciu En-lai, cu preşedintele Republicii şi, eventual, cu Mao; şi pentru a avea timp să le pregătească...

Poarta pe care ieşim, ambasadorul Franţei şi cu mine, se deschide în faţa vechiului Oraş interzis. Palatele dezolării siberiene (Palatul Poporului, Muzeul Revoluţiei) au rămas îfl urmă, şi regăsesc oraşul imperial de odinioară. El domina *o* mulţime de case joase cu acoperişuri arcuite de culoarea ar-deziei, fiindcă nici o privire nu avea voie să scruteze curţye lui. Zgîrie-norul culcat din care ies acum, însă, îl domină. W interior, admirabilele curţi sîntjjoale: e amiaza. Iarba creşte în faţa vaselor de bronz sacre. în camere — muzeul, talmeŞ," balm'eşul din el dar şi cîteva piese unice; în fund, aparta-

ţneiitul ultimei împărătesc Mici camere aproape etanşe, pe care ţi-ar plăcea să le vezi cînd ninge afară, cu lanternele lor de talcioc şi cu toată vulgaritatea răspîndită de stilul victorian si de stilul celui de-al doilea Imperiu prin toată Asia. Mă gîndesc la muzeul chinezesc al împărătesei Eugenia, despre care îmi vorbise M6ry la Singapore, la chinezăriile lui provenind din jefuirea Palatului de Vară şi din cucerirea Cambodgiei, unde regele singur poseda cîteva lingouri de argint... Cine mai ştie ceva despre muzeul chinezesc de la Fon-tainebleau ? în ce-l priveşte, Oraşul interzis nu este părăsit. Aici, în marea lui sală, a găsit Loti reliefurile cu ospăţul manilor, mîncat de soldaţi europeni în prima zi a cuceririi lor; şi instrumentele muzicale, pe care împărăteasa le aranjase acolo pentru umbrele strămoşilor. Cîna a trebuit să fugă, ea pusese un buchet dinaintea „Kwannyn"-ei

favorite şi îi petrecuse pe după gît unul din colierele ei de perle. „Kwan-nyn"-a ei este aici. Maldăre de zei zăceau alandala prin curți, pentru că sodații îşi făcuseră culcuşurile pe altare; pe templul lui Confucius', o banderolă întinsă zicea: „Literatura viitorului va fi literatura milei." Era pe timpul cînd barbarii rebeli începeau să se numească „puterile străine", cînd încă se mai credea despre creştini că omoară copiii şi îi mănîncă în cadrul unor sacrificii sîhgeroase, numite liturghii.

Eu am văzut, demult, cum s-a sfîrşit vechea Chină şi am mai văzut şi umbre de vulpi strecurîndu-se în fugă printre florile violete de ochiul-boului de pe metereze, deasupra procesiunii cămilelor din Gobi, pudrate cu chiciură albă. îmi amintesc de băşicile de porc luminate cu luminări, împodobite cu caractere chinezeşti indicînd hotelurile ținute pe peroanele gării din Kalgan de hotelierii ruşi din care nu vedeai, Şaptea, decît bărbile lor luminate de jos în sus — iar aceste •anterne de tipul celor ale lui Hieronymus Bosch păreau să Vegheze singure, în zăpadă şi întuneric, agonia Rusiei albe, aşteptînd mica masă-pensiune, unde fonograful cu pîlnie gazată ar cînta *Sub meterezele Manciuriei.* Am văzut •ngrăditurile din trunchiuri de copac ale satelor mogule des-cnizîndu-se ca porțile marilor ferme de animale, lăsînd să lasă în iureş cavaleri de-ai lui Genghis-Han, pe micii lor cai Păroşi, cu partea din față a craniului rasă de la o ureche la al-la şi cu restul părului, lung ca la femei, fluturînd orizontal în ^ntul stepelor, sub un cer livid. Le-am văzut pe vechile Prințese ale zăpezilor, ca pe nişte regine africane marcate . Ja de cavalcadele morții: Mongolia, cortegii tibetane, Pleptănături vizigote — şi', deasupra sătucurilor putregăite,

mînăstirile mirosind a ceară, cu parchete lucii reflectînd la. maşi galbeni şi Himalaya albastră. Şi marele mausoleu al hij Sun Yat-sen, cu soldații seniorilor'războiului cu umbrelele lor. In sfîrşit, am văzut reînvierea armatei chineze. Acolo unde pe vremuri mi-a trecut pe dinaintea ochilor, la o inundație, printre cadavrele purtate de vale, barca unui călău îmbrăcat în roşu a cărui sabie scurtă reflecta voios cerul spălat de ploi, acolo m-am pomenit aterizînd lîngă furnalele de la Han-yang.

Cînd, lăsînd în urma noastră majestatea curților, ne întoarcem, acoperişurile portocalii abia înclinate peste zidurile roşu-închis sînt de o asemenea forță arhitecturală încît caracterele uriaşe proslăvind Republica populară par a fi fixate acolo dintbtdeauna, iar terasa pare construita pentru discursurile lui Mao.

Aşteptînd întoarcerea lui Ciu En-lai la Pekin, ni se propune să vizităm Long-men, ceea ce ne-ar permite să trecem prin Lo-yang şi Sian, de obicei interzise

străinilor.

Lo-yang a fost oraşul palatelor cu ţigle violete care au adăpostit cel mai preţios rafinament din lume, în timpul epocii noastre carolingiene. Era vestit pînă în Bizanţ. Şi la el visa nu numai Bizanţul, ci întreaga Chină, pentru că'a fost un oraş de poezie, Ispahanul chinezesc. Aici, au fost găsite scheletele favoriţilor împărătesei fixaţi de zid cu săgeţi avînd la capăt cozi de vulpe. N-a mai rămas decît o cîmpie adormită văzută prin porţile rotunde.

O comună populară lucind de curăţenie şi care nu ştie de foamete. Ei vor să mă facă să le admir tractorul şi nu g'hicesc că pe ei îi admir eu...

De aici se pleacă spre peşterile budiste din Long-men. Acum sînt protejate cu sticlă, iar statuile apar ca în vitrina unui magazin. Deasupra statuilor care nu mai au capete („Opera americanilor , zice ghidul), în amfiteatrul neprotejat, mulţimea se înghesuie la picioarele Marelui Buddha, ciudat de indp-helenistic, spre deosebire de sculpturile din grotele Wei. în laturi, giganţii protectori simbolizînd punctele cardinale: unul din ei zdrobeşte cu încălţarea-i medievală un biet pitic îngrozit. Un vizitator oarecare şi-a lâ?*[acolo unul din pantofi, aşa încît piticul de piatră pafe să-şi» pierdut, el, încălţămintea. Muntele însuşi este sculptat, ca î» india ; dar nicicînd n-am simţit mai bine ca acolo cum fi$Uj rile divine îşi pierd tot sufletul stînd deasupra unei mulţi111! indiferente. Buddha cel colosal a fost sculptat din ordini»

împărătesei cu amanţii străpunşi de săgeţi. Cotcodăcitul găinilor concurează cu ţîrîituf greierilor, iar radioul de la han înnoadă si deznoadă melodii din Pekin împrejurul stîncii sacre. Plecăm la Sian.

Spre o piaţă de odinioară, de culoarea argilei, se deschide muzeul, fals si adevărat totodată, un admirabil ansamblu de pavilioane cfasice cu olane cenuşii, portocalii şi azurii, cu porţi rotunde dînd spre cîmpii sau spre grădini neterminate, pline însă de hibiscuşi, de gladiole, de liliac enorm şi fără miros. Trecînd pe acolo, interpretul spusese, arătînd spre parcurile pe jumătate sălbatice: „Aici se înălţa un cniosc al împăratului Tai-tsong..." Primul pavilion al muzeului adăposteşte o pădure de stele funerare, si deodată descopăr ce este oraşul acesta cu un milion de locuitori, cu zgfrie-norul lui administrativ, cu Turnul Clopotului şi cu muzeul lui încă mai ireal decît Palatul de Vară : Sian este Si-ngan-fu, care a fost de unsprezece ori capitala Chinei...

Iată animalele de piatră care duceau spre mormîntul lui Tai-tsong, acest Chariemagne chinez. Iată rinocerul. Pe spi-narea-i de piatră, părinţii aşază copiii; pe cînd tatăl şi mania mîngîie cornul, un prieten al familiei ii pozează pe toţi. în sala

principală, iată cele patru basoreliefuri de pe mormîntul împăratului, reprezentîndu-i, se zice, pe cei patru cai preferați. Mormîntul a fost părăsit, veacuri de-a rîndul. Doua dintre basoreliefuri, aflate în Statele Unite, sînt înlocuite aici cu două fotografii în mărime naturală, puse sub inscripția: „Furate de americani."

Propaganda antiamericană este şi minuțioasă şi nelimiă oraşelor

i ica

ropaganda antiamericană este şi minuțioasă şi ne tată. Afişele propagandistice care acoperă zidurile ora sint orientate în acest sens, chiar cînd lealul milițian şi e roilițiană ce descind mai mult din cinematografia ameri

ş eroica

, ş

ițiană, ce descind mai mult din cinematografia americană "ecît din realismul socialist, apar acolo fără duşmanii lor. In ***? .mai mărunte comune populare — cu căsuțe joase, cu pini fugind pe pămîntul bine măturat, cu secerăton departe *n cîmp — se poate vedea, desenat cu cretă colorată pe o

lă neagră mare, pentru analfabeți, micul pionier curajos

pungînd cu sulița un tigru mare de hîrtie.

Mîine, Ciu En-lai se va întoarce la Pekin.

apu Mî

Pekin

p, Aceleaşi coridoare nesfîrşite precum cele bătute de mine j nâ la biroul mareşalului' (este aceeaşi clădire, aceeaşi

lea ■ iune de odăi 8oale &în ţ"?0"1 primului ministru, ace--l fotolii din ramuri' flexibile de palmier indian cu

şervețelele lor brodate, pentru cap, aceleaşi peisaje în si chiar aceiaşi fotografi cind ne strîngem mîn'a). Interpreta—0 femeie, de data asta — vorbeşte o franceză fără accent străin (trebuie să fie o chinezoaică' din Tonkin), iar vocabularul politic îi este familiar; atitudinea premierului este amical distantă, dar a ei este aproape ostilă.

Ciu En-lai s-a schimbat foarte puțin, îmbătrînind exact asa cum trebuie: adînciturile de pe față i s-au aprofundat. Este îmbrăcat ca mareşalul, dar e mai slab; de obicei, e imposibil să ghiceşti din ce mediu provine un conducător chinez, dar în cazuf lui totul e clar: vădit este un intelectual. Nepot de mandarin. A fost comisarul politic al Scolii de Cădeți din Canton, cînd Cian Kai-Şi o comanda. Intre

funcțiile-i succesive — inclusiv cea de prim-ministru, — o prefera pe cea de ministru al Afacerilor Externe. îmi amintesc de un diplomat care m-a primit la Moscova, prin 1929: purta monoclu, într-un oraş unde soția lui Lenin purta şapcă. Ştiu de mult timp că Afacerile Externe sînt o sectă' — căreia mareşalul Cien-yi nu-i aparține, dar Ciu En-lai, adjunctul lui Mao pe vremea Marşului cel Lung, da.

Nici truculent, nici jovial: „perfect distins."

Şi rezervat ca o pisică.

,,Am fost foarte frapat de criticile aduse de generalul de Gaulle, în ultima-i conferință de presă, tendințelor spre hegemonie mondială ale U.R.S".S. şi Statelor Unite.

„Şi de propoziția: Pacificul, unde se va juca soarta lumii."

Cele două războaie din Vietnam au şi ele legătura lor cu Marşul cel Lung. Totuşi, ce departe este Da Nang ! Infanteria marină americană debarcă şi, în ochii lui Ciu En-lai, desigur, debarcarea ei nu este neglijabilă. Dar e marginală-Soarta Asiei este la Pekin, sau nicăieri. Şi India ?

O pauză. Eu răspund :

„Lenin a zis : «Se poate întotdeauna plănui o acțiune *co*-mună, cu condiția să nu se amestece nici sloganurile, nici steagurile.»

El, distrat:

„Noi n-am uitat că dumneavoastră cunoaşteți bine marxismul şi China. N-am uitat nici că ați fost persecutat o dată cu Nguyfin Ai Quoc ... Ați fi dorit un dominion indo-chinez : era mai bine dacă francezii v-ar fi aprobat...

1 Ho şi Min (n. a.).

— Vă mulțumesc că v-ati adus aminte. Cu atît mai mult cu cît celălalt fondator al *Tinărului Annam* : Paul Monin, a murit la Canton.

— L-ați mai văzut pe Cian Kai-Şi ?

— Nu,'niciodată. Păcat.

— Oh!..."

Gest evaziv. Mi-ar place să-i răspund: „Dar dumneavoastră ?" Pentru că nimeni nu ştie ce a fost cu acel „incident de la Si-ngan-fu", una din cauzele, şi nu minore, ale sentimentelor complexe pe care mi le inspiră interlocutorul meu.

în decembrie 1936, Cian Kai-Şi, sosit să inspecteze frontul anticomunist din Nord, a fost arestat de şeful trupelor manciuriene, „tînărul mareşal" Cian Sue-liang. Toată lumea a crezut că va fi executat; dar un emisar (al ruşilor ?) a negociat, şi

generalisimul a fost eliberat în schimbul promisiunii de a se lupta în sfirşit cu japonezii, nu cu trupele lui Mao. Reîntors la Nankin, el s-a ținut de cuvînt, ceea ce i-a lăsat pe toți — şi în primul rînd pe' americani — cu gura căscată. Ce angajament ii putuse constrînge pînă într-atît ?

Or, emisarul fusese Ciu En-lai.

Am văzut, la Sian, Baia Favoritei, unde locuia Cian Kai-Şi cînd au venit să îl aresteze. A fugit în pădurea care domină aceste pavilioane şi această joncă de marmură, ca o pădure sacră, şi unde a fost prins.

„Eram acolo cînd s-a întîmplat, mi-a zis paznicul. Iată Patul lui. (Un pat de campanie, european). Cînd am intrat, cu căpitanul şi soldații, nu era nimeni, dar îşi lăsase proteza dentară pe policioara' de la baie...

.,Şi eram pe marele pod de peste rîu, cînd studenta s-a aruncat în fața maşinii lui Cian Sue-liang, strigînd: «Nu-i j^sați pe japonezi să zdrobească iar China ! Va curge sînge ! J?ar mai bine să ne jertfim tot sîngele din noi decît să mai jun înjosiți!» Fata plîngea şi toți cîți au auzit-o plîngeau, iar «nărui mareşal a început să'plîn'gă şi el..." . Acest palat, copie după cel al favoritei unui mare l^Părat, seamănă, precum tot ce a fost copiat în secolul al *lX-lea (şi în primul rînd Palatul de Vară), cu un decor de ^ninezărie. Dar pe micile terase, deasupra sălciilor Pjlngătoare, trandafirii vărateci aducînd a mimoze sînt aceiaşi p >n veacul al VlII-lea... Era o pagodă unde un general de eatru devenise zeul irigației. Şi, în depărtare, colina fune-ar a împăratului întemeietor..'.

Generalisimul prizonier începuse prin a-i răspunde luj Cian Sue-liang, care îl numea „domnule general": „Daca sînt general pentru dumneavoastră, atunci dați-mi ascultare !" Apoi sosise Ciu En-lai...

„Una din exprimările preşedintelui Mao, zic, s-a bucurat de mare succes în Franța, deşi i-a intrigat pe francezi: Statele Unite sînt un tigru de hîrt'ie.

— Statele Unite sînt un tigru adevărat, şi au arătat-o. Dar dacă tigrul acesta vine aici, el devine un tigru de hîrtie. Şi asta pentru că nici cea mai puternică armată din lume nu poate face nimic contra unei gherile generale. Puştile, tancurile, avioanele noastre sînt aproape toate americane. Le-am luat de la Cian Kai-Şi. Cu cît americanii i-au dat mai multe, cu atît i le-am capturat noi. Şi soldații lui Cian nu-s de colo, doar ştiți! Or fi mai buni americanii ? Nu contează. Fiecare chinez ştie că doar Armata populară le garantează împărțirea pămînturilor. Şi războiul va avea loc aici."

Acest război va fi urmarea războaielor contra Japoniei, contra lui Cian Kai-Şi,

a americanilor în Coreea, în Taiwan, în Vietnam. Deşi ministrul crede că o negociere privitoare la Vietnam nici nu poate fi avută în vedere, totuşi precizează că Ho Şi Min nu-i va putea reprezenta singur pe luptătorii din Nord.

„Trebuie negociat cu cei ce luptă, adică Frontul National de Eliberare şi Hanoiul, dar cu Frontul în primul rînd.'

Am văzut cum Partidul Comunist Francez a încercat operaţiunea asta, în 1944: controlul general al partizanilor fiind 'imposibil, vor fi împuterniciţi şefii formaţiunilor controlate de chinezi, care îl vor controla pe Ho Şi Min...

Vorbeşte şi de O.N.U. Crede că ţara sa nu trebuie să intre pînă cind nu pleacă de acolo Taîwanul; şi pare să ezite între o organizaţie afro-asiatică mai mult sau mai puţin <je obedienţă chineză şi transferarea O.N.U. de la New York la Geneva. îl întreb:

„Credeţi că politica actuală a Japoniei poate rămîne neschimbată, din moment ce aveţi bomba ?"

Mă priveşte cu luare-aminte :

„Cred că nu..."

Ştie ca şi mine că în Statele Unite este privit ca origina' Iul unuia din personajele *Condiţiei umane.* Mă gîndesc la t°' tografia de la muzeul din Canton, unde a rămas sing1^ printre Cădeţi, înconjurat de personaje şterse ca umbre'6 Hadesului — şi care au fost Borodin, Galle'n şi Cian Kai-Ş1-

„Generalul de Gaulle, spun, crede că relaţiile stabilite prin ambasadorii noştri se află într-un punct mort..."

Sprîncenele lui groase, ridicate spre tîmple ca la personajele teatrului chinezesc, îi întregesc expresia de motan studios. Pare să viseze, cu o bizară atenţie, lipsită de obiect.

„Sîntem de acord, răspunde el, cu textele care permit coexistenţa noastră paşnică...

„Vrem independenţa, şi *nu* vrem dubla hegemonie.

„L-aţi întrebat pe ministrul Afacerilor Externe dacă am fi dispuşi să negociem, în legătură cu Vietnamul, înainte de retragerea trupelor americane. Nu vom negocia nici problema Vietnamului, nici vreo altă problemă pînă cînd americanii nu se vor fi întors la ei acasă. Si nu este vorba numai să părăsească Saigonul, ci să îşi lichideze bazele din San Do-mingo, din Cuba, din Congo', din Laos, din Thailanda, rampele de lansare din Pakistan şi din alte părţi. Lumea ar putea trăi în pace; dacă hu-i aşa, e'din cauza imixtiunii americanilor peste tot. Astfel, ei creează conflicte peste tot. în

Thailanda, Coreea, Taiwan, Vietnam, Pakistan — şi în atîtea alte locuri — ei întreţin sau înarmează împotriva noastră 1700 000 de oameni. Devin jandarmii lumii. De ce ? Să se întoarcă acasă, asa va fi pace în lume. Şi, ca început, să respecte acordurile de la Geneva !"

îşi desface larg braţele, cu mîinile deschise, înţru-chipindu-l pe naivul care ia drept mărturie buna credinţă universală:

„Cum să negociezi cu nişte oameni care nu respectă acordurile ?"

„ Dezolat de aţîta perfidie, îl interpretează magistral pe înţeleptul confucianist pus în fata regretabilei barbarii a ce-'or ce nu respectă riturile. Mască neaşteptată, pe faţa lui de samurai. Precum nu demult lîngă Nenru, fac constatarea că Ori de cîte ori un politician lucid la modul cinic face apel la ^"ute, el caută imediat masca strămoşilor săi: astfel, comu-

, ii care mint se deghizează în ortodocşi, francezii în mem-

1 ai Convenţiei, anglo-saxonii în puritani.

n„El sugerează ca Franţa să-şi sfătuiască aliata, Marea Bri-

"'", tot aşa cum China ar putea-o face cu aliata ei U.R.S.S.

adopte o'atitudine comună împotriva politicii agresive şi a Atentei bazelor militare ale Statelor Unite în străinătate.

Totuşi, este unul dintre primii diplomaţi ai epocii noas-*e- Ca mai înainte, cînd l-am ascultat pe mareşal, mă întreb f^urmăreşte cu spusele lui. Nici Marea Britanie, nici Statele nu ne cer sfatul, iar poziţia Franţei este bine cunos-

cută. El exaltă acum ajutorul chinez dat ţărilor subdezvoltate, iar eu îi atrag atenţia că procentul ajutorului nostru către Africa este cel mai ridicarăm lume. Da, dar numai ajutorul chinez este dezinteresat. In ce sens ajutorul nostru dat Algeriei este interesat ?

„Petrolul", răspunde el.

Există, în tot ce spune, o ciudată distanţă, total diferită de cea pe care o impune generalul de Gaulle. Mă gîndesc la detaşarea omului lovit de o nenorocire. Soţia lui, una din cele mai bune oratoare ale partidului, este grav bolnavă. Cînd ceea ce spune este convenţional, el pare „a pune discul", ca să nu mai gîndească. Şi' asta în pofida mani lui curtoazii. întrevederea pare să îl obosească dar şi să îl reţină activ, de parcă s-ar teme să rămînă singur.

„Mult timp ati fost ministru al Afacerilor Externe, îi spun, şi ştiţi mai bine ca mine că anumite poziţii sînt luate pentru a'fidiscutate, iar altele numai pentru a'fi afirmate. Nu cred că Statele Unite au în vedere să o discute pe a dumneavoastră...."

El face un gest care înseamnă: nu contează, şi răspunde:

„Credeți în amenințarea atomică ? Autonomia comunelor populare este asigurată. China va supraviețui morții a o sută de milioane de oameni. Şi, mai devreme sau mai tîrziu, americanii oricum vor sfîrşi prin a pleca... China nu va accepta niciodată întoarcerea lui Cian Kai-Şi. Ea a descoperit libertatea. Alta decît în America, asta-i tot."

Mă gîndesc la conferința lui Sun Yat-sen, ținută cu un an înaintea morții: „Dacă i-âm vorbi despre libertate omului de pe stradă...'este sigur că nu ne-ar înțelege. Motivul pentru care chinezii, în realitate, nu pun nici un preț pe libertate este că însuşi cuvîntul care o desemnează a fost de curînd importat în China." Revoluția i-a eliberat pe soție de bărbatul ei, pe fiu de tată, pe fermier de seniorul lui. Dar în folosul unei colectivități. Individualismul occidental nu are rădăcină în masele chinezeşti. în schimb, nădejdea într-o transformare este un sentiment foarte puternic. Un bărbat trebuie să nu-şi mai bată nevasta *ca să* devină un alt om, care va fi membru de partid, sau simplu membru al comunei luț populare, sau unul din cei mulți eliberați de armată : „Zeu sînt buni pentru bogătaşi, săracii au Armata a VHI-a."

Ciu En-lai reia:

„Unul din generalii francezi din Primul Război Mondia' a zis : „Nu e bine să uiți că focul omoară." Preşedintele Ma° nu uită aşa ceva. Dar focul acesta nu ucide ceea ce nu vede-

Noi nu ne vom angaja armatele împotriva armatei invadatoare decît la timpul şi locul cuvenit.

— Precum Kutuzov.

— Pînă atunci, noi nu uităm că orice armată invadatoare devine mai slabă decît poporul invadat, dacă acesta este hotărît să lupte. Europenii au încetat să domnească în Asia şi americanii îi vor urma."

Crede în război, sau nu ? Ceea ce mă intrigă cu adevărat este că, precum înainte mareşalul, el nu pare a lua deloc în considerare un război în care' Statele Unite — chiar şi fără bombă atomică — s-ar mulțumi să distrugă cele zece principale centre industriale chinezeşti, întîrziind astfel cam cu cincizeci de ani construirea noii Chine, — retrăgîndu-se apoi fără să impună nici un Cian Kai-Şi.

Gîndirea lui se bazează pe o teorie a lui Mao, pe care mă si mir că nu am auzit-o încă formulată. Imperialismul adună laolaltă şase sute de milioane de oameni; țările subdezvoltate, socialiste şi comuniste — două miliarde. Victoria aces-

tora din urmă este inevitabilă. Ei înconjoară de peste tot ultimul imperialism, cel al Statelor Unite, tot aşa cum proletariatul înconjoară capitalismul, sau cum înconjura China armatele lui Cian Kai-Şi. „întotdeauna omul, zice Mao, este cel ce sfîrşeşte prin a învinge..."

Yenan '

Primirea şefilor militari birmanezi şi a unui preşedinte somalez au dat peste cap biroul Afacerilor Externe.' Nu se ştie dacă preşedintele Mao, restabilit, va veni la Pekin, sau dacă audienţa va avea loc la vila sa din Hang-ciu. Cînd ? Curînd. Mai precis ? Peste trei zile; sau patru, sau poate mai repede...

. Aş fi vrut să le văd pe călugăriţe, dar ele nu vor să vadă Jjici un european. De frică ? „Nu aed", zice ambasadorul. Unul uin interlocutorii noştri l-a văzut pe episcopul chinez al ^nanghaiului, maoist convins. „O marionetă a puterii." lotuşi, îşi îndeplineşte cu nobleţe obligaţiile caritabile, iar convertirile realizate de el sînt mufte, se şopteşte. îmi amintesc ţje un prieten preot de la Paris : „Cînd' am fost hirotonisiţi, ^ fost foarte fericiţi, spre deosebire de colegii noştri cuinezi, care rămîneau de gheată. Noi eram invidioşi din apostolatului lor. Să predici în China ! Pînă la urmă întrebat de ce aveau mutrele alea de înmormîntare: u că toate bisericile voastre, la noi în ţară, au fost

construite sub protecţia gurilor de foc ale canonierelor voastre şi Domnul Hristos nu vine în asemenea biserici. întîi va trebui să le dărîmăm pe toate. Abia atunci va fi o China creştină, care să semene cu toată China. Aşa, ca scenele Naşterii Domnului peste imaginile religioase chinezeşti. Iar cînd vocea Domnului va răsuna la noi, se va vedea că este cu totul altceva decît sporovăielile Greciei sau ale Romei.» Ne uitam la ei, stupefiaţi de ideea distrugerii Misiunilor, atît de greu construite; de sarcina uriaşă la care se înhămau, admirabilă şi perfidă. «N-o să vedeţi nicioadată aşa ceva pe durata unei singure vieţi, a rostit încet unul din noi. — Ştiu. O să aşteptăm...»"

îmi manifestasem dorinţa să ajung la Yenan; mi s-a pus un avion la dispoziţie.

Iată, deci, Sparta. Adevărul, legenda şi obscura putere care prelungeşte în epopee bătăliile trecutului, totul se regăseşte la un loc în aceşti munţi perforaţi. La poalele lor, Muzeul Revoluţiei.

Aproape tot ce reprezintă sau sugerează el s-a petrecut aici, acum treizeci de ani. Deja este un timp dispărut. Iată plecarea cavaleriei negre prin defilee, cursa soldaţilor pe Marele Zid, tunurile făcute din trunchiuri de copac cetluite cu sîrmă ghimpată, pălăriile camuflate cu frunze precum căştile, amestecate cu suliţele

medievale ale partizanilor, cu ciucurii lor roşii mult maî mari decît ai miliţiilor din Sud; iată puştile de' lemn pentru antrenament, iată şi grenadele artizanale. Iată scoarţa de mesteacăn tinînd loc de hîrtie, iată roţile de tors cu care'fiecare şi-a confecţionat uniforma. Dar Gândhi este departe. Iată maşina de imprimat bancnote, foarte modeste bancnote şi foarte modestă maşină, trimisă bucată cu bucată de către muncitorii din provinciile ocupate de duşman. înainte de Mao, toate astea erau străvechiul material al înfrînţilor. Am văzut în Siberia amintiri din gherila aceasta primitivă, dar partizanii siberieni nu se luptau unul contra o sută, nici nu sugerau ceea ce totul proclamă aici: răzmerita devenind revoluţie. Unele muzee chinezeşti expun coroanele de fier purtate de şefii tai-ping înainte de înfrîngerea lor: sînt coroane barbare, semănînd cu cele purtate şi de şefii răscoalelor populare şi înlocuite cu coroane de fier roş» de către trupele regale, cîhd îi prindeau pe răzvrătiţi. Mil^ nara ţărănime chineză, ţărănimea tuturor naţiunilor de p6 vremea ţăranilor, se regăseşte fixată aici, în'clipa cînd sG

ridică să cucerească întreaga Chină, sub peştera singurului om care a dus-o la izbîndă: în vitrine, după suliţe apar puştile şi mitralierele luate de la japonezi şi de la soldaţii lui Cian Kâi-Si. O comentatoare, toată numai zîmbet şi codiţe tradiţionafe, pius un glăscior strident, povesteşte epopeea aceasta de-a fir a păr, pînă în ultima sală unde apare, împăiat, vrednicul cal care l-a purtat pe Mao de-a lungul Marşului cel Lung...

Seamănă cu Napoleon povestit unor ţărani analfabeţi de un soldat de-al Vechii Gărzi, pe care Balzac, în *Medicul de ţară,* l-a împrumutat de la Henri Monnier; şi mai seamănă cu un *Roland furios* comentat de păpuşarii' sicilieni. însă, dincolo de fetişismul pedant care se răsfrînge nu numai asupra calului sau' a călimării lui Mao, începe emoţia autentică pe care o stîrneşte Eliberarea propriu-zisă. Puştile astea de lemn, suliţele astea nu sînt simple mărturii, gen muschetele si halebardele din muzeele noastre: sînt chiar armele revoluţiei, după cum peştera e chiar peştera lui Mao. Am privi noi oare baionetele de la Fleurus sau Austerlitz ca pe nişte „modele de arme" ? La Muzeul Rezistenţei, de la Paris, stîlpul de execuţie ciuruit de gloanţe ne vorbeşte tot aşa cum le vorbeau Pieifor Roşii marile lor totemuri cu creştetul în norii joşi. China aceasta atît de puţin religioasă, dar atît de legată de pămîntul, de fluviile, de munţii şi de morţii ei, este legată de reînvierea ei printr-un altfel de cult al străbunilor, a cărui evanghelie e istoria eliberării şi al cărui fiu e Mao, în sensul în care împăratul era Fiul Cerului. Aici, ca peste tot ui oraşele mari şi mici, vezi afişul din care un flăcău loial, cu tonţi albi, îţi zîmbeşte ridici'nd vesel

cu o mînă puşca, strîngînd pe după umeri, cu mîna cealaltă, o milițiană cu un automat. Ei nu se uită unul la altul, ci privesc viitorul, desigur. v1 stilul lor realist sovietic, adică idealizant, fixează visul "wlioanelor de chinezi. Credeți că sîntem atît de departe de Marte şi Venus ? Nu mai este vorba de discul cu voce ■scutită al soricutei cu codite: perechea aceea e un zeu antic 00 ^ița lui.'

Nicăieri ca aici nu apare atît de accentuat forța mitologica a comunismului chinez. Yenan este un orăşel, iar uzi-o« '. P0<lul, lumina lui electrică nu şterg absolut deloc fM "le ace^ea dm munți un<le s-a format destinul Chinei acni0 §uverna ° sută de milioane de oameni cînd a plecat de t)3 °)» această pagodă salutată cu strigăte de cei trecuți de *v* rtea Yenanului, tot aşa cum pelerinii noştri salutau turnu-

rile Ierusalimului. Pretutindeni vezi pămînt gălbui, colbul stepelor luînd cu asalt ținuturile cultivate din preajma rîului iar vechile cartiere generale sînt din pămînt bătătorit avînd aspectul net al pietrei — curți interioare de şcoală sau de închisoare. Acum sînt părăsite: „Masele de vizitatori vin în alte anotimpuri." Bombardate dar reconstruite, iată sala de subprefectură unde Mao a ținut discursul despre literatură, sala de stat-major al Armate'i roşii cu băncile şi cu tavanul ei din bîrne, birourile şefilor în peşterile ferite de rigorile iernii prin pereți de sticlă'şi lemn, ca'nişte prăvălioare imaculate. Cuvîntul „peşteră" sugerează prea puțin aceste locuințe pentru troglodiți, sdpate în stîncă precum cele ale podgorenilor noştri de pe Loara. Dacă adăpostul lui Mao, de lîngă muzeu, aduce a cameră funerară egipteană, majoritatea celorlalte sînt nişte locuri oarecare de lucru, care nu te izbesc decît prin austeritatea lor. Cînd s-a instalat aici, armata parcursese zece mii de kilometri. Mao a pierdut Yenanul, apoi l-a recucerit. Şi locul proclamă dialogul între armată şi partid, caracterul militar al acestei întregi victorii politice, moştenirea cuceritorilor stepei — minus covoarele şi blănurile. Aici, pe o mizeră față de masă din pînză roşie au sfîrşit luminările Comitetului' Central... Armata trecea : aici, ea s-a oprit ceva mai mult timp. Pînă la cucerirea Pekinului, şeful suprem al armatei țărăneşti a fost un şef nomad.

Mi se proiectează cîtevâ vechi filme de actualități. Yenanul se goleşte la apropierea armatei lui Cian Kai-Şi,'apoi urmează exodul, desigur spre alte grote nu prea depărtate, fiindcă țăranii aburcă mese pe spinarea catîrilor. Apoi reîntoarcerea Armatei de Eliberare şi intrarea ei în toate oraşele Chinei, de la cheiul Shanghaiului pînă la şubredele galerii din lemn din Yunnan-fu şi pînă la dansul țîbetan cu panglicile interpretat de tinere fete care parcă imită gesturi ale statuetelor Tang — dans în planul doi, fiindcă pe primul plan defilează soldații, cu baionetele întinse

înainte, precuBj cei din defilările sovietice la Lhassa, pe dinaintea palatului lui Dalai-lama.

Unul din însoțitorii mei, vag responsabil de partid, înț! spune că i-a văzut intrînd în Yenan pe supraviețuitorii Marşului cel Lung.

„Cînd l-ați văzut pe Mao prima dată ?

— Cînd a făcut apel la noi împotriva Japoniei. Afli rămas uimit, pentru că părea un om extrem de simplu. Era îmbrăcat în albastru, ca noi, dar avea şosete cafenii. Eu n fofilat mai la urmă, pentru că, deşi 'printre primii care

răspuns apelului, n-aveam decît şaptesprezece ani. Vorbea bine: imediat ne-am zis că avea dreptate..."

Muntele, deasupra noastră, ne striveşte, găurit la infinit. Mă gîndesc la Long-men.

„Nu exista, pe atunci, electricitatea. Nimeni nu mai locuia în oraş fiindcă era bombardat tot timpul. Noaptea, luminițele se aprindeau în toate peşterile..."

Pekin, august 1965

întoarcerea. Aseară mi s-a telefonat să nu plec azi din ambasadă şi să aştept. La ora 13, alt telefon : sînt aşteptat la ora 15. în principiu, pentru audiența la preşedintele Republicii, Liu Şao-şi; dar comunicarea îl face pe ambasador să creadă că Mao va fi prezent.

Ora 15. Frontonul Palatului Poporului se sprijină pe groase coloane egiptene, cu capiteluri în formă de lotus pictate în roşu. Un coridor de peste o sută de metri. în fund, contra luminii (într-o sală, presupun), vreo douăzeci de persoane. Două grupuri simetrice. Ba nu, nu-i decît un grup, care pare tăiat în două pentru că oamenii cu fața la mine se țin la distanță în spatele personajului central, probabil Mao Zedong. Intrînd m sală, încep să disting chipurile. Mă îndrept spre Liu Şao-şi, pentru că scrisoarea mea este adresată preşedintelui'Republicii. Nimeni nu mişcă.

„Domnule preşedinte, am onoarea să vă predau această scrisoare din partea preşedintelui Republicii Franceze, în care generalul de Gaulle' mă însărcinează să-l reprezint pe lîngă preşedintele Mao Zedong şi pe lîngă domnia-voastră."

Citez fraza cu privire la Mao adresîndu-mă direct lui şi ʳămîn în fața lui, odată scrisoarea predată, în momentul cînd traducerea ia sfirşiț. Primirea lui este în acelaşi timp cordială Şi ciudat de familiară, sugerînd ceva de genul acesta: „La naiba cu politica !" Dar el zice:

, „V-ati întors de la Yenan, nu-i asa ? Ce impresie v-a lăsat ? '

— Una foarte puternică. Este un muzeu al invizi-

li"

ului...

Traducătoarea — aceeaşi folosită şi de Ciu En-lai — trahee imperturbabil, dar e clar că aşteaptă o explicaţie.

.,La muzeul din Yenan te aştepţi la fotografii cu Marşul ^1 Lung, cu populaţiile Lolo, cu munţi, cu mlaştini... Totuşi, exPeditia trece pe locul doi. Pe primul plan sînt suliţele, tulurile făcute din trunchiuri de copac legate cu sîrmă de tele-

graf: muzeul mizeriei revoluţionare. Cînd ieşi din el şi intri in peşterile unde aţi locuit cu colaboratorii dumneavoastră impresia este aceeaşi, mai ales gîndindu-te la luxul adversari! lor. M-am dus cu eîndul la odaia lui Robespierre acasă lâ tîmplarul Duplay. Dar un munte e mult mai impresionam decit un atelier, iar adăpostul dumneavoastră, deasupra muzeului actual, mi-a sugerat mormintele egiptene...

— Dar nu sălile partidului.

— Nu. în primul rînd, ele sînt protejate cu sticlă. însă dau o impresie de sărăcie lucie, voluntară, monahală. Tocmai această lipsă absolută vorbeşte de o forţă invizibilă, precum aceea a marilor noastre mînăstiri."

Stăm toţi aşezaţi în fotolii din ramuri de palmier indian împletite, p'e ale căror braţe sînt întinse şerveţele albe. 0 sală de aşteptare a unei gări'tropicale... Afară, printre storuri, imensul s'oare de august. Expresia tuturor denotă bunăvoinţă şi gravitate; o politeţe atentă care, însă, nu pare a ţine cont de cel căruia îi este adresată. Ea e rituală. împăratul unea poporul cu cosmosul. Sub toate aceste oraşe Aexistă geo-manţia, sub toate aceste gesturi există ordinea. împăratul a murit, dar China este bîntuită de ordinea exprimată de el. De aici provine activa supunere pe care nicăieri n-am mai întîlnit-o, nici chiar în Rusia. îl văd mai bine acum pe Mao, contra luminii. Acelaşi tip de faţă rotundă, netedă, tinără, ca a mareşalului. O seninătate cu' atît mai neaşteptată cu cît trece drept violent. Alături de el, chipul cabalin al preşedintelui Republicii. în spatele lor, o infirmieră în alb.

„Cînd săracii sînt hotărîţi să lupte, zice el, îi înving întotdeauna pe cei bogaţi: aşa s-a intîmplat şi în Revoluţia voastră franceză."

Parcă aud textul tuturor şcolilor noastre de război; niciodată miliţiile n-au bătut mult timp o armată regulată. Şi cîte răscoale la' o revoluţie ! Dar poate vrea să spună că într-o ţară precum China, unde armatele semănau cu marile noastre companii medievale, ceea ce era suficient de puternic *d* să suscite trupe voluntare le ducea şi la izbîndă : oamenii se bat mai bine ca să supravieţuiască decît ca să păstreze.

După zdrobirea comuniştilor de către Cian Kai-Şi _| Shanghai şi la Han-Keu, în i927, Mao a organizat miljț[11]^ țărăneşti, br, *toți* rusii ce jurau pe marxism-leninism şi *to* chinezii care depindeau direct de ei susțineau princip}" conform căruia țărănimea nu poate niciodată învinge si»' gură. Aşa gîndeau şi troțkiştii şi staliniştii, fără deosebi^ Convingerea lui Mao că d luare a puterii de către țărani er

posibilă a schimbat totul. Cum a apărut ea ? Cînd a opus el Inulțimea țărănească înarmată cu suliți tuturor marxiştilor ascu'ltînd de Moscova, Kominternului adică ?

„Convingerea aceasta a mea nu s-a format: am avut-o dint'otdeauna."

îmi amintesc de cuvîntul generalului de Gaulle: „Cînd v-ați gîndit că veți recuceri puterea ? — întotdeauna..."

„Totuşi," vă pot da un răspuns. După lovitura lui Cian Kai-Şi la Shanghai, noi ne-am răzlețit. După cum ştiți, eu m-am hotărît să mă întorc în satul meu.' Demult, cunoscusem marea foamete de la Ciang-cia, cu capetele tăiate ale răsculaților în vîrful prăjinilor, dar uitasem de ea. La trei kilometri de satul meu nu mai rămăsese nici urmă de scoarță la unii copaci, pînă la patru metri înălțime: înfometații b mînca-seră. Din oameni obligați să mănînce scoarță puteam scoate luptători mai buni decît' din şoferii de la Shanghai, şi chiar din hamalii culi. Dar Borodin'nu se pricepea deloc la țărani.

— Gorki mi-a zis într-o zi, în fața lui Stalin : țăranii sînt peste tot la fel...

— Nici Gorki, un mare poet vagabond, nici Stalin... nu se pricepeau cîtuşi de puțin la țărani. Nu se pot compara chiaburii voştri cu nenorociții din țările subdezvoltate. Şi nu există marxism abstract, există doar unul concret, adaptat realităților concrete ale Chinei, copacilor despuiați ca şi oamenii, pentru că oamenii îi mănîncă."

După cuvîntul Stalin... a ezitat puțin. Ce voia să spună ? Un seminarist ? Ce gîndeşte acum despre el ? Pînă la intrarea victorioasă în Pekin, Stalin a crezut în Cian Kai-Şi, care Precis va zdrobi acel partid episodic, nici măcar stalinist, aşa ^m îl mai zdrobise la Shanghai, în 1927. Hruşciov, la şedința secretă a celui de al XX-lea Congres al Partidului, în 1956, afirmase că Stalin era gata să rupă orice legătură cu comuniştii chinezi. în Coreea de Nord, lăsase uzinele in-tocte, dar în regiunile pe care avea să le ocupe Mao le distrusese, îi trimisese lui Mao un studiu despre războiul de Partizani, pe care acesta i-l dăduse lui Liu Şao-şi: „Citeşte pestia asta, ca să afli ce trebuia să facem ca să fim azi cu °țu morți." Dacă era să se încreadă într-un comunist, Stalin Fefera să creadă în Li Li-san, format la Moscova. Epurările

"?i fost, desigur, indiferente lui Mao — mai mult decît res-j> n§erea criticii şi decît dispreţul faţă de masele ţărăneşti. Şi, . r« îndoială, respectă imensele servicii aduse comunismului n deschiaburire, în lupta împotriva încercuirii, în conduce-

rea războiului. Deasupra capului meu sînt, ca în toate sălile oficiale, patru portrete: Marx, Engels, Lenin — şi Stalin.

Deşi Mao a făcut parte din grupul tinerilor chinezi care trebuia să vină în Franţa, după ce învăţaseră cîteva cuvinte franţuzeşti, şi să muncească într-o fabrică atîta timp cît dura călirea lor revoluţionară (Ciu En-lai a fondat Partidul Comunist Chinez la Billancourt), el n-a plecat niciodată din China şi nu s-a abătut niciodată de la neîncrederea lui în majoritatea revoluţionarilor întorşi din străinătate, ca şi în trimişii Kominternului.

„Prin 1919 eram responsabil cu studenţii din Hu-nan. Noi toţi voiam, în primul rînd, autonomia provinciei. Am luptat contra seniorului războiului Ciao Heng-ki. După un an, el a revenit şi ne-a atacat. Ne-a zdrobit. Atunci am înţeles că numai masele populare îi pot nimici pe seniorii războiului. Pe vremea aceea citeam *Manifestul comunist* şi luam parte la organizarea muncitorilor. Dar cunoşteam armata, fusesem soldat cîteva luni, în 1911. Ştiam că nici muncitorii nu vor fi deajuns.

— La noi, soldaţii Revoluţiei, dintre care mulţi erau fii de ţărani, au devenit' soldaţii lui Napoleon. Ştim, aproximativ,'cum s-a întîmplat aceasta. Dar cum s-a'format Armata populară ? Şi cum s-a re-format, din moment ce din cei 20 000 de luptători sosiţi la Yenan, doar 7 000 veneau din Sud ? Se vorbeşte despre propagandă, însă propaganda face aderenţi, nu soldaţi...

— Au existat întîi nucleele. Erau mai mulţi muncitori decît se spune, în armata revoluţionară. Aveam 'foarte mulţi oameni la Kian-si: i-am ales, din ei, pe cei mai buni. Iar pentru Marşul cel Lung, s-au ales ei înşişi... Celor care au rămas nu le-a fost bine: Cian Kai-Şi a exterminat peste un milion.

„Poporul nostru îi ura, îi dispreţuia pe soldaţi, se temea de ei. El a înţeles imediat că Armata roşie era a lui. Aproapf pretutindeni â întîmpinat-o cu bucurie. Ea i-a ajutat pe ţara111' mai ales la strînsul recoltei. Ei au văzut că la noi nu exist* clase privilegiate. Au văzut că mîncam toţi acelaşi lucru, c» ne îmbrăcam toţi la fel. Soldaţii aveau libertatea întrunirii0» si a cuvîntului. 'Puteau oricînd controla bugetul compame' lor. Mai cu seamă, ofiţerii nu aveau dreptul să-i bată P6 subalterni sau să-i insulte.

„Noi am studiat raporturile de clasă. Cînd armata er* acolo, de faţă, nu ne era

greu să arătăm ce apăram noi: țâra nii aveau ochi să vadă. Trupele inamice erau mult mai nu' meroase decît ale noastre şi primeau sprijin america"'

totuşi, tot noi am învins de obicei în lupte, iar țăranii ştiau că eram învingători pentru ei, pentru a-i ajuta. Războiul se învață, desigur, dar este mai uşor decît politica: totul e să ai mai mulți oameni sau mai mult curaj, pe locul de luptă. A mai şi pierde din cînd în cînd e inevitabil; trebuie numai să ai la activ mai multe victorii decît înfrîngeri...

— Ați obținut mari avantaje din înfrîngeri.

— Mai mult decît ne-am fi aşteptat^ Sub anumite aspecte, Marşul cel Lung a fost o retragere. în schimb, rezultatele lui au'fost o izbîndă, pentru că peste tot pe unde am trecut...

(„Pe un traseu de zece mii de kilometri", zice translatoarea, între paranteze.)

„...țăranii au înțeles că eram de partea lor, iar cînd nu erau prea siguri de asțâ, purtarea soldaților Guomindang a avut grijă să le deschidă ochii. Ca să nu mai vorbesc de represiune."

A lui Cian Kai-Şi. Dar ar putea fi vorba şi de eficacitatea propriei represiuni': Armata de Eliberare nu numai că a confiscat marile proprietăți, dar i-a exterminat pe marii proprietari şi a anulat creanțele. Maximele de război ale lui Mao au devenit un cîntec'popular: „Duşmanul înaintează, noi ne retragem. Se opreşte, 11 hăituim. Refuză lupta, atacăm. Se retrage, îl urmărim." Ştiu că acest „noi" înseamnă totodată armata, Partidul, muncitorii de-acum şi cei ai eternei Chine. Moartea nu are ce căuta. Civilizația chineză făcuse din orice chinez un om disciplinat în mod natural. Şi, pentru orice țăran, viata în Armata populară, unde învăța să citească, unde camaraderia era mare, sigur că era mai demnă §J mai uşoară decît cea din sat. Străbaterea Chinei de către Armata roşie a fost o propagandă mult mai activă decît oricare «ta concepută de Pârtia : de-a lungul acestei întregi tîrîieli «e cadavre, țărănimea s-a ridicat ca un singur om, cînd a ve-nit momentul.

»Pe ce se axa propaganda dumneavoastră ?" ț — Imaginati-vă cît mai corect posibil viața țăranilor, întotdeauna a fost grea, dar mai ales cînd armatele jefuiau

«te|e şi cîmpurile. Mai rea ca oricînd a fost, însă, spre ivitul puterii Guomindangului. Suspecții îngropați de vii, ^rancile sperînd să renască în viața următoare cățele, ca să

«iere mai puțin, vrăjitoarele invpcîndu-şi zeii cîntînd fune-pf. «Vine Cian Kai-Şi!" Țăranii n-au cunoscut niciodată ^IWalismul: ei au găsit în'fața lor Statul feudal, întărit de

[1Ur]alierele Guomindangului.

„Prima parte a luptei noastre a fost o răzmerită Urmăream să îl eliberăm pe țăran de stăpînul lui; ca să c'u-cerească nu libertatea cuvântului, a votului sau a întrunirilor, ci pe aceea de a supraviețui. Să restabilim fraternitatea, mai degrabă decît să cucerim libertatea ! Țăranii începuseră mişcarea aceasta, fără noi, sau erau pe punctul s-o înceapă. Dar, cel mai ades, cu disperare. Noi le-am adus nădejdea. în regiunile eliberate, viața era mai puțin groaznică. Trupele lui Cian Kai-Şi ştiau asta atît de bine, încît au început să răspîndească zvonul că prizonierii şi țăranii care treceau de partea noastră erau îngropați de vii.'De aceea a trebuit să organizăm războiul cu strigăte, adică oamenii noştri care îi cunoşteau pe cei care auzeau de partea cealaltă, să le strige adevărul. Dar strigau numai cei care nu aveau rude dincolo. Tocmai ca să păstrăm speranța, am dezvoltat gherila pe cît am putut. Mult mai mult decît pentru expediții punitive. *Totul s-a ivit dintr-o situație anumită*: noi doar am organizat răzmerița, nu am creat-b. Revoluția este o dramă pasională; noi nu am cîştigat poporul de partea noastră apelînd la rațiune, ci sporind speranța, încrederea şi fraternitatea. In fața foametei, voința de' egalitate capătă puterea unui simțămînt religios. Mai apoi, bătîndu-se pentru orez, pentru părriînt şi pentru drepturile aduse de reforma agrară, țăranii s-au încredințat că luptă pentru viața lor şi a copiilor lor.

„Ca să crească un copac, e nevoie de sămînță şi de pămînt: dacă o să semeni în pustiu, copacul nu va creste. Sămînța a fost, în multe locuri, amintirea Armatei de Eliberare; şi în alte multe locuri, prizonierii. Dar, peste tot, pămîntul a fost situația specială, adică viața cumplită a sătenilor pe vremea ultimei guvernări a Guomindangului.

„în timpul Marşului cel Lung, făcuserăm peste o sută cincizeci de mii de prizonieri, capturîndu-i în loturi mici; ş[1] încă şi mai mulți, în marşul asupra Pekinului. Ii țineam cu noi patru sau cinci zile. Vedeau imediat deosebirea între ei şi soldații noştri. Chiar dacă abia de mîncau cîte ceva, ca noi, se simțeau totuşi eliberați. După cîteva zile de captivitate,» strîngeam la un loc pe ceî care voiau să plece. Plecau, după o ceremonie de bun-rămas, de parcă ar fi fost de-ai noştO-După ceremonie, mulți n-au mai vrut să plece. Rămaşi » noi, au devenit viteji. Pentru că ştiau ce apărau.

— Şi pentru că îi*înrolați în unitățile cele mai călite ?

— Sigur că da. Relația dintre soldat şi compania sa est* la fel de importantă precum aceea dintre armată si pop[11]" lație. Asta am numit eu peştele în apă.

este o supă în care se dizolvă prizonierii. De asemenea, nu trebuie să-i angajezi pe noii recruți decît în bătăliile pe care ei le pot cîştiga. Mai tîrziu, se schimbă lucrurile. Dar, de pildă, noi i-âm îngrijit întotdeauna pe răniții inamici. Ne era foarte greu să-i tîrîm după noi pe toți aceşti prizonieri; n-are a [ace. Cînd am pornit la atacul Pekinului, soldații bătuți ştiau deja că nu riscă nimic dacă se predau, aşa că s-au predat în masă. Şi generalii lor, de altfel.

Desigur, a-i da unei armate sentimentul că victoria îi aparține, nu este puțin lucru. îmi amintesc de Napoleon, în timpul retragerii din'Rusia: „Sire, oamenii noştri sînt masacrați de două baterii ruseşti. — Ordonați unui escadron să le cucerească !"

îi povestesc întîmplarea lui Mao, care rîde şi adaugă : „Trebuie să mai ştiți că, înainte de noi, în masele largi nimeni nu li se adresase vreodată femeilor şi tinerilor. Cu atît mai puțin țăranilor. Unii şi alții au simțit,' abia atunci, că lucrurile *îi privesc şi pe ei,* pentru prima dată.

„Cînd occidentalii vorbesc de sentimentele revoluționare, ne împrumută aproape întotdeauna o propagandă'aidoma celei ruseşti. Or, dacă e vorba de propagandă, ea a fost mai degrabă de tipul celei a Revoluției franceze, fiindcă, la fel ca în țara dumneavoastră, noi luptam pentru țărănime. Dacă propaganda înseamnă instruirea milițiilor şi gnerilelor, atunci da, am făcut multă propagandă. Dar dacă înseamnă predică... Ştiți că eu susțin demult lucrul acesta : trebuie să le predăm maselor cu precizie ceea ce am învățat de la ele în tood confuz. Ce a atras de partea noastră majoritatea satelor ? Descrierea amănunțită a amărăciunii."

Această descriere a amărăciunii este o confesiune publică, 'n cursul căreia cel sau cea care vorbeşte îsi povesteşte pro-Pnile suferințe în fata întregului saț. Majoritatea ascultători-'°r îşi dau seama că au trecut prin aceleaşi suferințe şi le ?etaliază la rîndul lor. Multe din spovedaniile acestea sînt Impresionante doar în mod banal, amănunțind veşnica jale n fața veşnicei nefericiri. Dar unele sînt atroce. (Mi s-a po-estit cazul unei țărănci care l-a întrebat pe un senior al azboiuiiii ce s-a' întîmplat cu soțul ei, captiv: „E în |r5dină." S-a dus şi i-a găsit trupul decapitat, cu capul pe ?rtâ A lt l si a început să1 legene soldații au vrut să

|ă. S-a dus şi ia găsit trupul dep, p p j ?rtâ. A luat capul si a început să-l legene, soldații au vrut să "i Sltlulgă dar n-au putut, fiindcă femeia l-a apărat cu furie, jjln« cînd soldații s-au îndepărtat crezînd-o posedată. Poves-rea aceasta este foarte cunoscută, pentru că țăranca şi-a rentat de nenumărate ori descrierea

amărăciunii, iar cînd

seniorul războiului a fost prins şi judecat, ea i-a scos ochii cu mîna ei.)

„Noi am propagat descrierile în toate satele, spune Mao dar nu le-am inventat.

— Ce fel de disciplină a trebuit să impuneți, la început ?

— Nu am impus prea multă disciplină cînd era vorba de răfuieli de felul acesta. In ce priveşte armata, cele trei principii ale ei erau : interzicerea oricăror confiscări de bunuri individuale, predarea imediată către comisariatul politic a tuturor bunurilor confiscate de la proprietarii funciari, supunerea totală fată de ordine. Niciodată n-am luat nimic de la țăranii săraci, fotul depinde de cadre : un soldat dintr-o unitate disciplinată este şi el disciplinat. Dar orice militant e disciplinat, iar armata noastră era o armată de militanți. Faimoasa „spălare a creierelor" a făcut ca majoritatea prizonierilor noştri să ne urmeze; or, ce-a fost ea ? A fost, pur şi simplu, întrebarea : „De ce vă luptați cu noi ?", sau propoziția adresată țăranilor: „Comunismul este, în primul rînd, o asigurare contra fascismului."

Mă gîndesc la scoarța mîncată de oameni şi la ce mi-a povestit Nehru despre 'foamete. Dar mai ştiu'că spălarea creierelor nu s-a mărginit la manifestările acestea neînsemnate. Şedințele de autocritică au fost îndeosebi şedințe ele acuzare pub"lică, urmate de excluderi, arestări şi execuții. „Ridică-te hotărît împotriva duşmanului tupilat în propria-ți minte !" In 1924, la Yenan, Mao le-a poruncit militanților sa devină întru totul asemeni muncitorilor şi țăranilor. (Mi s-a arătat în vale, petecul de cîmp cultivat cnia'r de el.) Iar, mai tîrziu, avea să ordone „transformarea deplină" a tuturor chinezilor. Cînd le-a poruncit să-şi „aducă toată inima" pe altarul Partidului, au început si ceremoniile rituale ale maselor care „îşi dăruiau fiece bătaie a inimii" Partidului, dar ş transportarea de mari inimi roşii, dintre care unele deveneau zmeie pe cer.

„Noi am pierdut Sudul, reia el, şi ne-am retras şi din Yenan. Dar ne-am întors, am recucerit Sudul. Şi Yenanul. u Nord, am găsit posibilitatea unui contact cu Rusia, siguranța că nu vom fi încercuiți; Cian Kai-Şi mai avea cîteva milioane de oameni. Am putut astfel stabili baze solide, a» dezvoltat mult Partidul, am organizat masele. Şi aşa pînâ »8 Ți-nan, oînă la Pekin.

— In Uniunea Sovietică, Partidul este cel care a Armata roşie; aici, s-ar părea că, adesea, Armata de rare e cea care a dezvoltat Partidul.

__ Nu-i vom permite niciodată pustii să comande Partidul. Dar e adevărat că

Armata a VlII-a de campanie a construit o puternică organizaţie de Partid în China de Nord, cu cadre, şcoli, mişcări de mase. Yenan a fost construit cu puşca. Totul poate creşte în ţeava unei puşti...

„Dar la Yenan am întîlnit o clasă pe care n-am găsit-o niciodată în Sud, şi cîtusi de puţin în Marşul cel Lung: burghezii naţionali, intelectualii , toţi cei ce acceptaseră sincer să ia parte la frontul unic în lupta contra Japoniei. La Yenan s-au pus probleme de guvernare. Ce o să vă spun vă va surprinde: dacă n-am fi fost constrînşi de ofensiva duşmană, noi n-am fi atacat.

— Au crezut că vă pot lichida ?

— Da. Generalii lui Cian Kai-Şi l-au minţit din plin, iar el i-a minţit cît a putut pe americani. A crezut că vom purta bătălii tradiţionale. Dar Ciu-te şi Ceng-yi nu le-au acceptat decît atunci' cînd forţele noastre le-au întrecut pe ale lui. A imobilizat mulţi oameni pentru apărarea oraşelor, dar noi n-am atacat oraşefe...

— Acesta e şi motivul pentru care ruşii v-au... neglijat mult timp.

— Dacă revoluţia nu se poate face decît cu muncitori, atunci, evident, noi h-am fi avut nici o revoluţie. Ruşii înclinau spre Cian-Kai-Şi. Cînd a fugit din China, ambasadorul sovietic a fost ultimul de care s-a despărţit.

„Oraşele au căzut de la sine, ca fructele coapte..."

— Rusia s-a înşelat, dar si noi ne-am fi înşelat în egală măsură. Asia secolului al XD^-lea pare lovită de o decadenţă pe care colonialismul, singur, n-o poate explica. Japonia s-a °ccidentalizat prima, şi s-a profetizat că se va americaniza foarte repede. Dar adevărul este că, în pofida aparenţelor, ea a rămas profund japoneză. Dumneavoastră sînteţi pe cale de a reîntemeia Marea Chină, domnule preşedinte; lucru manifest în tablourile şi afişele propagandistice, în poemele dumneavoastră, în însăşi China, cu latura militară pe care i-o reproşează turiştii..."

E rîndul miniştrilor, în cerc, să-şi ciulească urechile. .,Da, răspunde el senin.

, ^ao înţelege prin acest termen nu numai profesiunile liberale, studenţii •'Profesorii, tehnicienii şi inginerii, ci şi masa celor care nu sînt nici muncitori, lc' ţărani, nici vechi *compradores* sau capitalişti (n.a.).

— Speraţi ca agricultura dumneavoastră.... veche, }n care munca 6raţelor este încă atît de răspîndită, să atingă faza maşinismului ?

— Va fi nevoie de timp... „Cîteva zeci de ani...

„Va fi nevoie şi de prieteni. Ne trebuie, întîi, contacte. Există multe feluri de prieteni. Dumneavoastră sînteţi unui din ei. Mai e şi Indonezia. Aidit e aici, încă nu l-am'văzut. Sînt puncte comune între el şi noi, şi altele între dumneavoastră şi noi. Aţi spus cu...

(Traducătoarea caută cuvîntul francez.)

„...pertinență, ministrului Afacerilor Externe, că nu doriți o lume supusă dublei hegemonii a Statelor Unite şi a Uniunii Sovietice, care pînă la urmă tot vor găsi ceea ce am numit eu acum doi ani Sfînta lor Alianță. Țara dumneavoastră şi-a arătat independența față de americani.

— Sîntem independenți, dar le sîntem aliați."

De la începutul discuției, el n-a făcut alt gest decît să-si ducă țigara la gură si s-6 lase pe marginea scrumierei. In imobilitatea generală", nu pare un bolnav, ci un împărat de bronz. îşi ridică deodată amîndouă brațele şi, la fel de brusc, le lasă să cadă.

„Aliații n-o-oştri! Ai voştri şi ai noştri!"

Pe un'ton de r'sînt nostimi!

„Statele Unite nu sînt altceva decît imperialismul american, Marea Britanie joacă un joc dublu..."

Pentru întîia oară, mareşalul ia cuvîntul:

„Marea Britanie îi susține pe imperialiştii americani."

Exact cînd eu îi răspund: „Nu uitați Malaezia...", Mao zice : „Schimb de bune procedee", dar cu o voce din ce în ce mai joasă, ca şi cînd şi-ar vorbi sieşi:

„Noi am făcut ce era necesar, dar cine ştie ce se va întîmpla peste cîteva zeci de ani ?"

Eu nu mă gîndesc la ce se va întîmpla mîine, ci la ce se petrecea ieri, cînd ruşii, în timp ce construiau oțelăriile uriaşe, mutau stîlpii de hotar din stepele Turkestariului, pe cînp grănicerii chinezi erau beți morți, ca să devină posesorii nU' nelor de uraniu — stîlpii feluîndu-şi locul ceva mai tîrziu, tf urma unei loiale acțiuni reciproce' care îi adormise tun p6 grănicerii ruşi... întreb:

„Opoziția mai este puternică ?

1 Şeful partidului comunist indonezian (n.a.).

— Mai sînt burghezii naționali, intelectualii etc. încep să apară şi copiii unora şi ai altora...

— De ce intelectualii ?

— Gîndirea lor este antimarxistă. După Eliberare, i-am primit, chiar dacă se dăduseră cu Guomindangul, pentru că duceam lipsă de intelectuali marxişti. Influența lor n-a dispărut, nici pe departe. Mai cu seamă asupra tinerilor..."

Deodată, îmi dau seama că picturile de pe pereți sînt rulouri tradiționale în stil manciurian — ca şi în biroul mareşalului, sau în cel al lui Ciu En-lai. Nici urmă de figurile realist-socialiste care împînzesc zidurile oraşului.

„Totuşi tineretul pe care l-am văzut în cursul călătoriilor mele, spune ambasadorul nostru, vă este profund devotat, domnule preşedinte."

Mao ştie că Lucien Paye a fost ministrul Educației Naționale'şi rector la Dakar; ştie şi că, ori de cîte ori poate, el îa contact cu profesorii şi cu studenții. Ambasadorul vorbeşte puțin chineza, dialectul mandarin, pe care numeroşi membri ai ambasadei noastre, născuți în China, îl vorbesc curent.

„Se poate spune şi aşa..."

Nu e o propoziție politicoasă, spusă spre a abate discuția. Mao pune pe tineret acelaşi accent pe care îl pun generalul de Gaulle, sau Nehru. Pare a gîndi că se pot spune multe despre tineretul chinez, chiar încurajînd o altă părere decît a lui. Ştie că ambasadorul nostru a studiat noua pedagogie chineza : sistemul „jumătate muncă, jumătate studiu", permisiunea dată studenților de a se prezenta la examene cu cărțile de curs... II întreabă cu atenție :

„De cînd sînteți la Pekin ?

— De paisprezece luni. Dar m-am dus la Canton cu trenul; am vizitat Centrul-Sud, ceea ce mi-a îngăduit să văd, nu fără emoție, domnule preşedinte, casa în care v-ați născut, w Hu-nan; am văzut Sseu-ciuanul, partea de nord-est. Am yzitat şi Lo-yang şi Sian, înainte de Yenan. Peste tot am fost ln contact cu poporul. Sigur, un contact superficial; dar cel stabilit cu profesorii şi studenții a fost un contact adevărat — la Pekin a fost şi destul de durabil. Studenții sînt ^ientati în direcția viitorului pe care îl pregătiți pentru ei, dornnufe preşedinte.

— Ați văzut un aspect...

„Un altul s-ar putea să vă fi scăpat... „Şi totuşi există, a fost văzut şi confirmat... O societate este un ansamblu complex...

„Ştiți cum se numeau crizantemele, la ultima expozitje din Han-ciu ? Dansatoarea beată, vechiul templu în amufp iubitul pudrîndu-şi iubita...

„S-ar putea ca ambele tendințe să coexiste... dar multe conflicte se pregătesc..."

în țara aceasta unde nu se vorbeşte decît de viitor si fra-ternitate, vocea lui pare atît de singuratică în fața viitorului! Mă gîndesc la o poză puerilă din primul meu manual de istorie: Charlemagne uitîndu-se de departe la primii normanzi urcînd pe Rhin în sus...

„Nici problema agricolă, nici cea industrială n-au fost rezolvate. Cit despre cea a tineretului, cu atît mai puțin. Revoluția şi copiii, dacă vrei să-ți crească mari, trebuie să-i formezi..."

Propriii lui copii, lăsați în grija unor țărani în timpul Marşului cel Lung, n-au mâi fost niciodată regăsiți. S-ar prea putea să existe, în cine ştie ce comună populară,'doi bărbați cam la treizeci de ani, lăsați cîndva cu atîția alții şi cu atîtea cadavre, şi care sînt fiii fără'nume ai lui Mao Zedong.

„Tineretul trebuie să arate ce poate..."

Ceva ca un nimb îi face încă şi mai imobili pe interlocutorii noştri. Este mult diferit de curiozitatea tulbure care s-a înstăpîmt în atmosferă cînd aşteptau să audă ce va zice despre reînvierea Chinei. Ai zice că'vorbim de pregătirea secretă a unei explozii atomice. „Să arate ce poate..." îmi amintesc de spusele lui Nehru: „Nu aştept nimic de la tineret." Sînt douăzeci şi cinci de milioane de tineri comunişti, dintre care patru milioane sînt intelectuali; cele spuse* adineaori de Mao sugerează şi, fără îndoială, anunță o nouă manifestare revoluționară de' tipul acțiunii care a dus la cele „O Sută de Flori",'plus reprimarea eî. Ce urmăreşte ? Să asmuță tineretul şi armata împotriva Partidului ?

^,O sută de flori diferite să înflorească, o sută de şcoli sa se ia la întrecere !" Mao a lansat acest slogan părînd'o pr°" clamare a liberalismului, într-un moment cînd el credea cî țara s-a „remodelat". Criticile pe care le avea în vedere erau cele „constructive", foarte dragi partidelor comuniste : socotea să se bizuie pe ele în stabilirea reformelor necesare. D s-a pomenit în fata unui puhoi de critici negative, atacîitf pînă şi Partidul. întoarcerea la Sparta s-a produs imediat-intelectualii au fost trimişi să se remodeleze în comunej[e] populare. Adversarii regimului au văzut în cele „O Sută of Flori" o nadă făcută să-i pescuiască pe opozanții păcălit!' Dar Mao chiar dorise sincer să „înmoaie linia Partidului"

tot aşa cum, sincer şi ferm, a hotărît să o restabilească, de cum â înțeles că nu se produsese deloc o autocritică în acele zile, ci cîi totul altfel de critică. Din mai multe puncte de vedere, situația ar fi aceeaşi acum, dacă s-ar impune lozinca : tineretul să înflorească deplin. Oare crede că organizațiile comuniste de tineret i-ar putea atrage pe tineri într-o acțiune care să se compare cu „Marele Salt înainte" ? Pe de altă parte, într-adevăr, Partidul ar trebui din nou pus la încercare. Represiunea care s-a abătut după cele „O Sută de Flori" a înlăturat tineretul protestatar, dar si pe membrii de partid care l-au lăsat să protesteze: două lovituri dintr-un foc. Trebuie acționat asupra întregului tineret, punînd şi Partidul la încercare, prin această acțiune. Cotropirea Occidentului de către popoarele subdezvoltate, la care a făcut aluzie Ciu En-lai, „deci, a zis Mao, soarta lumii", este strîns legată de tineretul chinez. Chiar crede în eliberarea lumii sub conducerea

Chinei ? Revoluția creată de predicatorii unei mari națiuni pare o politică mai amplă şi mai percutantă decît aceea a' Statelor Unite, bazată numai pe oprirea acelei expansiuni. Borodin, delegatul U.R.S.S. pe lîngă Sun Yat-sen, îi răspundea ziaristului care îi lua un interviu pentru *Hong Kong Times*: „Dumneavoastră înțelegeți acțiunea misionarilor protestanți, nu ? Ei bine, atunci o s-o înțelegeți şi pe a mea..." Dar asta se întîmpla în 1925. Se mobilizează două mii de dansatori si trei sute de mii de spectatori pentru preşedintele Somaliei — şi-apoi ? Stalin credea în Armata roşie, nu în Komintern, şi poate că Mao nu crede în luarea Puterii mondiale de către țările subdezvoltate decît aşa cum Stalin credea în luarea puterii de către proletariatul mondial. Revoluția va învinge: dar, provizoriu, preşedinții somalezi, războiul din Vietnam, propaganda războinică pînă şi la sate, «nt justificarea Spartei.Mao binecuvîntează Hanoiul, Somalia, San Domingo si îşi „lichidează" adversarii tibetani. Apărarea X'ctnamului şi comunizarea Tibetului se alătură, dincolo de ajutorul simbolic dat țărilor de țip Somalia sau Congo, ca doi izmeni la sinul vechiului Imperiu. Fiecare partizan vietnamez ?3zut în junglă în jurul Da Nangului legitimează munca jstovitoare a țăranilor chinezi. China va sări (dar pînă "nde ?) în ajutorul tuturor popoarelor exploatate care vor Jupta pentru a se elibera, dar lupta acestor popoare o cimen-!5ază Strategic vorbind, spune Mao, imperialismul este i făă îndoială o dată cu el capitalismul;

!5ază- „Strategic vorbind, spune Mao, imperi r°ndamnat — şi, fără îndoială, o dată cu el, capitalismul; 'actic vorbind, trebuie înfruntat tot aşa cum trupele Armatei Qe Eliberare s-au înfruntat cu cele ale lui Cian Kai-Şi." Din

punct de vedere tactic, bătăliile hotărîtoare se vor da în China pentru că Mao nu se va angaja în mod decisiv în afară. Dar Marşul cel Lung deja lasă o impresie de legendă, iar supra-viețuitorii sflrşitului războiului contra lui Cian Kai-Şi Se numesc Veterani. Mao a zis că problema industrială nu era rezolvată, dar eu nu îl cred prea neliniştit: în spiritul lui, China deja s-a convertit. A zis că nici problema agricolă nu era rezolvată; unii — cu el în frunte — afirmă că aproape tot pămîntul arabil din China este cultivat şi că randamentul lui nu poate fi sporit decît într-o măsură limitată; alții anunță o apropiată valorificare a stepelor, în care caz randamentul se poate dubla. Bomba atomică şi căruciorul tras cu brațele nu vor coexista întotdeauna Dar Mao nu concepe modernizarea agriculturii şi industrializarea decît prin intermediul puternicelor structuri chinezeşti în care Partidul exprimă, conduce si organizează masele aşa cum împăratul ordona, rînduia forțele pămîntului. Agricultura şi industria sînt legate şi aşa tre6uie să

rămînă; politica trece înaintea tehnicii. Poate că Uniunea Sovietică va deveni suficient de puternică încît tineretul rus să devină, într-o anumită măsură, indiferent față de o politică dătătoare acum de orgolii; însă statul ch'inez nu este încă decît izbînda de flecare zi a Chinei într-o luptă care o exaltă. Precum statul rus dinainte de război, statul chinez are nevoie de duşmani. Austeritatea care aducea strachina cu orez se mai piitea oare numi austeritate, față de mizeria care aducea foamea ? Dar mizeria se îndepărtează, proprietarii de pe vremea Imperiului şi a Guomindangului au murit, japonezii şi Cian Kai-Şi au' plecat. Ce mai este comun între analfabeții din Kiang-'si încă atît de asemănători revoluționarilor tai-pihg, iobagii tibetani sloboziți de Armata de Eliberare şi instruiți la Şcoala minorităților naționale, şi studenții cu care discută Lucien Paye ? Desigur, amenințarea revizionismului, de care vorbeşte Mao, este prezentă, cu m?[1] mult decît o nostalgie după trecutul din care nu se mai ştie decît ce avea rău în el. Peste două sute optzeci de milioane de chinezi sub saptsprezece ani nu au nici o amintire despf[e] ce era înainte de luarea Pekinului.

De la ultima frază a traducătoarei, nimeni nu a vorbit Sentimentele inspirate de Mao tovarăşilor lui mă intrigi întîi este o deferentă aproape amicală : Comitetul central Uj jurul lui Lenin, nu al lui Stalin. Dar ce îmi spune el pare uneori adresat şi unui opozant închipuit, căruia i-ar răspunde pri^ intermediul lor. Adică pare întrucîtva să spună : aşa va fi

nu altfel, fie că vă place sau nu. Iar în ce îi priveşte pe ei, tăcerea lor atentă le împrumută, fugar, aspectul unui tribunal.

„Fiindcă veni vorba, zice Mao fără vreo legătură aparentă cu cele discutate, am primit acum cîteva luni o delegație parlamentară din țara dumneavoastră. Partidele socialist şi comunist din Franța chiar cred ce spun ?

— Depinde ce spun...

„Partidul socialist este, preponderent, un partid de funcționari a cărui acțiune se exercită prin sindicatele *For ce ouvriere,* importante îh administrația franceză. Este un partid liberal cu vocabular marxist. în sudul țării, un mare număr de proprietari-viticultori votează cu socialiştii."

La aceste adevăruri elementare, interlocutorii mei par

picați din lună.

„Cît despre partidul comunist, el are un sfert, sau o cincime, din voturile exprimate. Mulți militanți curajoşi şi devotați, prinşi sub aparatul pe care îl cunoaşteți ca' mine... Este un partid prea revoluționar ca să mai permită ivirea

unui alt partid de luptă, prea slab ca să înfăptuiască revoluția.

— Revizionismul Uniunii Sovietice n-o să-l facă'probabil să piardă din voturi, ci din pumni.

„Ca partid, el e împotriva noastră. Ca toate celelalte, cu excepția Albaniei. Au devenit partide social-democrate de

un tip nou...

— A fost ultimul mare partid stalinist. Individual vorbind, majoritatea comuniştilor ar vrea să vă sărute pe dumneavoastră pe un obraz şi pe ruşi pe celălalt."

Crede că n-a înțeles bine. Traducătoarea reia şi dezvoltă. Atunci, el se întoarce spre mareşal, spre preşedinte şi spre ăilalți miniştri. Se zice că rîsul lui Mao este comunicativ. E adevărat: toți rîd în hohote. Redobîndindu-şi seriozitatea, el «pune:

„ Ce gîndeşte despre ele generalul de Gaulle ?

— Nu le dă mare importanță. Ele nu sînt decît un fapt Pectoral. Acum, soarta Franței se scrie între francezi şi el.

Mao reflectează.

„ „Menşevicii, Plehanov, au fost marxişti, chiar leninişti. .au rupt "de mase şi au sfirşit prin a lua armele contra bolşevicilor — în fine, au fost exilați sau împuşcați...

..Pentru toți comuniştii, acum există doar două căi: cea a c°nstrucției socialiste şî cea a revizionismului. Noi nu mai JJJincăm coajă de copaci dar nu putem încă asigura decît străduia cu orez pe zi. A accepta revizionismul înseamnă a-i

smulge omului din mînă strachina cu orez. V-am spus si înainte, noi am făcut revoluția pornind de la răscoale; apoi le-am dirijat împotriva oraşelor guvernate de Guomindane Dar urmaşul Guomindangului nu a fost Partidul Comunist Chinez, oficît ar fi el de important: ci *Noua Democrație* Istoria revoluției, ca şi slăbiciunea proletariatului din marile oraşe i-au silit pe comunişti să se alieze cu mica burghezie, Şi pentru asta, revoluția noastră, pînă la urmă, nu va semăna cu cea rusă, după cum revoluția rusă n-a semănat cu cea franceză... Largi pături din societatea noastră, chiar şi acum, sînt astfel orientate încît activitatea lor se îndreaptă de la sine spre revizionism. Ele nu pot obține ceea ce vor decît luînd de la mase."

Mă gîndesc la Stalin: „Noi nu am făcut Revoluția din Octombrie ca să le dăm puterea chiaburilor !..."

„Corupția, ilegalitatea, reia Mao, orgoliul celor cu bacalaureat, voința de a-ți

sălta familia devenind funcţionar şi nemaimurdărindu-ţi mîinile, toate prostiile astea nu sînt decît simptome. Şi în Partid şi în afara Partidului. Cauza, însă, sînt condiţiile istorice însele. Dar şi cele politice."

îi cunosc teoria: se începe prin a nu mai tolera critica, apoi se elimină autocritica, urmează ruperea de mase si întrucît Partidul nu îsi poate trage decît din ele forţa revoluţionară, se tolerează formarea unei noi clase; în sfî'rşit, este proclamată, ca în cazul lui Hruşciov, coexistenţa paşnică durabilă cu Statele Unite — şi americanii se instalează în Vietnam. Nu am uitat nici fraza lui de demult: „Se află aici şaptezeci la sută ţărani săraci, iar simţul lor revoluţionar n-a dat greş niciodată." A zis chiar adineaori ce înţelege prin aceasta: trebuie să învăţăm de la mase, pentru a le putea instrui.

„De aceea, spune el, revizionismul sovietic este o... apostazie."

Traducătoarea a găsit cuvîntul: apostazie, aproape imediat. Să fi crescut la călugăriţe ?

„Nu poate duce decît la reinstaurarea capitalismului ş[1] ne întrebam de ce Europa nu s-ar bucura de aşa ceva.

— Nu cred totuşi să tindă spre revenirea la proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie.

— Sînteţi chiar atît de sigur ? Uita ţi-vă la Iugoslavia !" Nu doresc să vorbesc despre Iugoslavia, dar îmi vine î*

minte că amîndoi rebelii maximi, Mao si Tito, sînt cît se poate de diferiţi de cadrele Casei cenuşii din Moscova sînt amîndoi şefi de gherilă.

n c

;>Eu cred că Rusia vrea să iasă din regimul lui Stalin fără a reveni la capitalismul adevărat. De aici, un anume liberalism- Dar asta duce la o metamorfoză a puterii: nu există stalinism liberal. Dacă ceea ce numim noi comunismul rusesc este regimul stalinist, atunci ne găsim în faţa unei schimbări a regimului. Sfîrşitul încercuirii şi al preponderenţei industriei grele, renunţarea la poliţia politică in calitatea ei de a patra putere, victoria din 1945 au condus Uniunea Sovietică spre o metamorfoză cel puţin tot atît de radicală precum trecerea ei de la Lenin la Stalin. Brejnev este succesorul lui Hruşciov şi toţi Brej nevii vor fi tot aşa. Am cunoscut timpurile cînd nu se discuta politică nici cu nevasta ; iar cînd am aflat că oamenii îndrăzneau să glumească pe seama guvernului în metrou, m-am gîndit că nu era o simplă „îndulcire" a celor ştiute de mine, ci o transformare

radicală.

— Pe scurt, vă gînditi că ei nu sînt revizionişti, pentru că nici comuniştii nu mai sint. Poate că aveţi dreptate, dacă ne gîndim la..."'

Traducătoarea nu găseşte cuvîntul. „Talmeş-balmeş, propune interpretul nostru.

— Dacă ne gîndim la talmeş-balmeşul de acolo, care de fapt nu este hărăzit decît să păcălească' pe toată lumea ! Şi totuşi, clica aflată la conducere acceptă formarea unor pături ale populaţiei care încă nu sînt clase, dar care au o influenţă asupra politicii comuniste..."

Roma trădează de cum înlătură Sparta. Căci nu se poate menţine uşor o Spartă chinezească, alături de o Romă pe ^re, de altfel, ea o consideră o Capua. Cunosc răspunsul exasperat al ruşilor: „Mao este un dogmatic şi un vizionar. Cum să menţii pasiunea revoluţionară la cincizeci de ani după revoluţie! Ca s-o ia de la capăt cu Octombrie, Rusia nu mai are nici înfrîngerea ţarismului, nici capitalişti, nici boieri. China trece prin încercările la care am fost şi noi su-Puşi acum treizeci de ani. Ea n-are nimic, noi abia de avem cîte ceva, şi nu ne putem întoarce la nimic. Un fapt nou se ri-^icâ peste toate ideologiile: războiul nuclear va nimici naţiunile prinse într-un nou război. Hruşciov a desfiinţat te-roarea şi lagărele, a crezut în posibilitatea acordurilor pentru "ezarmare. El a condus, ce-i drept, în mod uşuratic, dar şi n°i vrem, ca el, să impunem comunismul în lume fără a de-clanşa un război." Cunosc şi răspunsul lui Mao. îl va cita pe

Lenin pe patul de moarte: „Pînă la urmă, victoria luptei noastre se va baza pe faptul că Rusia, China şi India for. mează majoritatea strivitoare a populaţiei globului." Va aminti că Partidul chinez a acumulat mai multă experienţa decît toate celelalte. Se va gîndi la propoziţia vecinului său Liu Şao-şi: „Trăsătura de geniu a lui Mao a fost transpunerea caracterului european al marxism-leninismului în forma lui asiatică." Va repeta că părăsirea Chinei de către Hruşciov în afacerea insulelor Quemoy şi Matsu a fost o trădare şi că susţinerea de către sovietici a acţiunii O.N.U. în Congo a fost o altă trădare. Că modul în care s-a făcut reche-marea experţilor ruşi nu putea duce decît la abandonarea tuturor lucrărilor începute. Că fiecare intervenţie a Statelor Unite face din ele ţinta urii majorităţii sărace şi revoluţionare şi că descompunerea lumii coloniale impune acum o acţiune rapidă. Că Hruşciov a fost un mic-burghez neleni-nist, care a trecut de la teama de războiul nuclear la teama de revoluţie — şi că guvernul sovietic este de-acum înainte incapabil să mai facă apel la mase fiindcă îi este frică de ele.

Trimiterea inginerilor şi a directorilor de fabrică, a orăşenilor chinezi în

comunele populare este la fel de banal-riguroasă cum a fost, în Europa, serviciul militar obligatoriu. Lozincile Partidului nu se discută; şi nici extravaganța care însoțeşte epopeea, campania „împotriva sentimentelor burgheze precum dragostea dintre părinți şi copii, sau dintre oameni de sex opus cînd ajung la excese de căldura sentimentală." Dar lozincile nu sînt respectate decît dacă masele rămîn mobilizate. Mao nu poate face China decît cu voluntari. El vrea să facă China, mai mult decît să facă" război şi afirmă că Statele Unite nu vor folosi armele nucleare în Vietnam, aşa cum nici în Coreea nu le-au folosit El crede neabătut în revoluția continuă — iar ce îl desparte cel mai mult de ea este Rusia.

Mă gîndesc la Troțki, dar n-am auzit o altă apărare a re' voluției permanente decît cea venind de la un Troțki învins-Iar în Mao nu găseşti nici o exaltare. El ştie ce a sperat Hruşciov, ştie şi ce gîndea Lenin, ştie ce a fost Revoluți2 franceză. Orice şef de stat crede că revoluția se încheie C făurirea statului. Mao, bizuindu-se pe milioanele lui de credincioşi, pe respectul cuvenit trecutului său, crede că stătu'

poate deveni mijlocul permanent al revoluției, cu acelaşi Jfllm cînd epic cînd zîmbitor cu care a crezut în izbînda comunismului în China chiar şi în cele mai crunte zile din Marşul cel Lung.

pentru a treia oară, un secretar a venit să îi spună ceva lui Liu Şao-şi, si pentru a treia oară preşedintele Republicii i s-a adresat lui Mao, spunîndu-i ceva pe şoptite. Acesta face un gest de oboseală si, apucînd cu amîndVmă mîinile brațele fotoliului, se ridică. Este cel mai drept din noi toți: monolitic. Nu a aruncat țigara. îmi iau rămas bun de lâ el, şi îmi întinde o mînă aproape feminină, cu palma roză parcă opărită. Spre marea mea surpriză, mă conduce. Traducătoarea e între noi, puțin în urmă; infirmiera e în spatele lui. Tovarăşii noştri sînt cu un pas înainte, ambasadorul Franței cu preşedintele Republicii, care n-a scos un cuvînt. Destul de departe în urma noastră este un grup mai tînăr — nişte înalți funcționari, bănuiesc.

Ml merge masiv pas cu pas, țeapăn de parcă n-ar îndoi genunchii, mai împărat de bronz ca niciodată, în uniforma-i închisă la culoare, înconjurat de uniforme mai deschise, unele chiar albe. Mă gîndesc la Churchill cînd a primit Crucea Eliberării. Trebuia să treacă în revistă garda care tocmai îi dăduse onorul. Nici el nu putea merge decît tot aşa, pas cu pas, şi se oprea în fața fiecărui soldat privindu-i decorațiile, apoi trecea la următorul. Părea, atunci, lovit de moarte. 'Soldații îl priveau trecînd încet pe dinaintea lor pe Bătrînul Leu lovit de trăznet. Mao nu este lovit de trăznet: el are echilibrul nesigur al statuii comandorului şi merge ca o figură legendară revenind din cine ştie ce mormînt imperial. Ii citez fraza lui Ciu

En-lai, de acum cîțiva ani:

„«Noi am început în 1949 un nou Marş Lung şi nu ne aflăm decît la prima lui etapă.»

— Lenin a scris : «Dictatura proletariatului este o luptă Wdîrjită contra tuturor forțelor şi tradițiilor vechii so-^etâți.» îndîrjită. Dacă Hruşciov chiar a'crezut că toate ^ntradicțiile dispăruseră în Rusia, înseamnă poate că s-a ^ezut guvernînd Rusia reînviată...

— Care, adică ?

.— Cea a victoriilor. Acest lucru poate fi suficient. Vic-

*°ria este mama multor iluzii. Cînd a venit aici pentru ultima

?ată, întorcîndu-se de la Camp-David, credea în posibilitatea

înțelegerilor cu imperialismul american. îşi închipuia că gu-

ernul sovietic era acela al întregii Rusiî. îşi închipuia că

aproape dispăruseră contradicțiile din țara lui. Adevărul e<a dacă acele contradicții pe care noi le datorăm victoriei sînt — din fericire — mai puțin penibile pentru popor decît cele dinainte, totuşi ele sint'la fel de profunde, Omenirea lăsată în voia ei nu'restaurează neapărat capitalismul (dea-ceea s-ar putea să aveți dreptate zicînd că sovieticii nu vor reveni la proprietatea' privată asupra mijloacelor de producție), dar reintroduce inegalitatea. Forțele ducînd la crearea unor noi forme de clase sînt puternice. Noi începem acum să suprimăm galoanele şi rangurile militare; fiecare «cadru» redevine muncitor măcar o zi pe săptămînă; orăşenii umplu trenuri întregi plecînd să muncească în comunele populare. Hruşciov părea să creadă că o revoluție şi-a atins scopul cînd partidul comunist a luat puterea — *de* parcă ar fi vorba de o eliberare națională !"

El nu ridică glasul,' dar duşmănia lui, cînd vorbeşte de Partidul Comunist Rus, este la' fel de izbitoare precum ura lui Ciu En-lai cînd vine vorba de Statele Unite. Şi totuşi, la Lo-yang sau pe străduțele din Pekin, copiii, care ne credeau ruşi (pentru că nu văzuseră alți europeni), ne zîmbeau.

„Lenin ştia bine că, în acel moment, revoluția abia începea. Forțele şi tradițiile despre care vorbea nu' erau doar o moştenire burgheză. Ele sînt şi fatalitatea noastră. Li Tsong-yenj fostul vicepreşedinte al Guomindangului, a abandonat Taiwanul şi s-a întors aici. încă unul! I-am zis : „Avem nevoie de vreo douăzeci-treizeci de ani de muncă grea ca să facem din China o țară puternică." Dar vom face oare aceste eforturi numai pentru ca țara noastră să semene cu Taiwanul.

Revizioniştii confundă cauzele şi consecințele. Egalitatea nu are importanță în sine, ci pentru că li se potriveşte perfect celor care n-au pierdut contactul cu masele. Ca să-ti dai sea-

ma dacă un cadru tînăr este cu adevărat un revoluționar, ajunge să vezi dacă este

într-adevăr ataşat maselor muncitoreşti şi ţărăneşti. Tinerii nu sînt „roşii" din născare; ei n-au cunoscut revoluţia. Vă amintiţi de Kosîghin, la al XXIII-l^ Congres: „Comunismul înseamnă îmbunătăţirea nivelul»11 de viată." Sigur! Şi înotul e un fel de a-ţi pune chiloţi oe baie ! Stalin i-a distrus pe chiaburi. Nu e vorbă acum să u»0" cuieşti un ţar punîndu-l în locul lui pe Hruşciov, nici o burghezie priri altă burghezie, fie ea şi comunistă. Aşa e şi cu femeile : sigur, trebuia mai întîi să îe dai egalitatea juridică • Dar acesta e abia începutul, restul rămîne de făcut! Trebui ă diă îdi l i biiil d *CW^*

p

să dispară gîndirea, cultura şi obiceiurile care au dus *CW* acolo unde am găsit-o noi, şi trebuie să apară gîndirea, ci"'

tura si obiceiurile Chiriei proletare, care nici nu există încă. Femeia chineză nu există nici ea încă, în mase; dar ea dă semne că vrea să existe... Şi în plus, a elibera femeile nu înseamnă să fabrici maşini'de spălat rufe! Să le eliberezi soţii nu înseamnă să fabrici biciclete, ci să construieşti metroul din Moscova."

Mă gîndesc la propriile-i femei, sau mai bine-zis la ce se spune despre ele. Prima i-a fost aleasă de părinţi. Era pe vremea imperiului — Mao putea s-o fi văzut cîndva, cine ştie, pe ultima împărăteasă... El îi dă vălul la o parte de pe obraz, găseşte că e urîtă şi caută mai departe. A doua a fost fiica stăpî'nului său. A iubit-o şi, într-un poem, folosindu-i numele, i-a zis „mîndrul meu plopşor ; ea a fost prinsă de Guomindang şi decapitată. îmi amintesc de poza unde îl vezi pe Mao ridicîndu-şi paharul în faţa lui Cian Kai-Şi, la Ciong-king: mult mai îngheţat decît Stalin în fata lui Ribbentrop. A treia a fost eroina Marşului cel Lung: paisprezece răni. A divorţat de ea (nu divorţează nimeni in Partidul chinez); iar ea guvernează acum b provincie. în sfîrşit, s-a însurat cu Kiang Cing, vedetă din Shanghai care a ajuns la Yenan înfruntînd rigorile războiului, trecînd prin tranşee, ca să se pună în slujba Partidului. S-a ocupat de teatre, în armată; apoi, după cucerirea Pekinului, i s-a devotat total lui Mao şi n-a mai apărut în public .

„China proletară, reia el, nu este nici un *culi* sărman, nici un mandarin; Armata populară nu e nici bandă de partizani, nici armata lui Cian Kai-Si. Gîndirea, cultura, obiceiurile trebuie să se nască din luptă, iar lupta să continue atîta timp tit există riscul întoarcerii înapoi. Cincizeci de ani nu este mult; abia o viată... Obiceiurile noastre trebuie să devină tot atît de diferite de cele tradiţionale pe cît sînt cele ale ţării dumneavoastră de obiceiurile feudale. Baza pe care am clădit totul este truda reală a maselor, lupta reală a soldaţi-*?r Cine nu înţelege asta iese din procesul revoluţionar, i revoluţia nu este o victorie, ci o fuziune între mase şi re timp de mai multe generaţii..." Tot asa, neîndoios, vorbea despre China în peştera^ din Yeţian. Mă gîndesc la poemul în care, vorbind de Marii întemeietori si de Genghis Han, adăuga : „Dar mai bine priviţi la "mpl de-acum..."

cepînd de atunci, ea a jucat un rol important în revoluţia culturală proletară (n.a.).

„Şi totuşi, îi spun eu, va fi China marilor imperii...

— Nu ştiu; dar ştiu că dacă metodele noastre sînt cele potrivite —• dacă nu vom tolera nici o deviere — China se va reface de la sine."

Din nou îmi voi lua rămas bun de la el; maşinile au tras în fața peronului.

„Dar în lupta aceasta, adaugă el, noi sîntem singuri.

— Nu e pentru prima oară...

— Eu sînt singur cu masele. Aşteptînd." Surprinzător accent, în care este amărăciune, poate ceva

ironie, dar în primul rînd mîndrie. S-ar fi zis că a pronunțat cuvintele acelea pentru cei ce ne însoțesc, dar n-a mceput'să vorbească pasionat decît de cînd aceştia s-au mai îndepărtat. Merge mai încet decît l-ar sili boala.'

„Ceea ce se exprimă prin banalul termen de revizionism este moartea revoluției. Trebuie să facem peste tot ce am făcut în armată. V-am mai spuns că revoluția este şi un sentiment. Dacă am vrea să facem din ea ceea ce fac ruşii: un sentiment al trecutului, totul s-ar prăbuşi. Revoluția noastră nu poate fi numai stabilizarea unei victorii.

— Marele Salt pare mult mai mult decît o stabilizare." Construcțiile lui ne înconjoară de peste tot.

„Da. Dar apoi... Există ceea ce se vede, dar şi ce nu se vede... Oamenilor nu le place să ducă revoluția în spate o viață întreagă. Cînd am spus : «Marxismul chinez este religia poporului», am vrut să zic (dar ştiți cîți comunişti sînt la țară ? Unul la o sută !)... deci, am vrut să zic despre comunişti că ei exprimă cu adevărat poporul chinez dacă rămîn credincioşi muncii la care întreaga Chină s-a angajat ca într-un alt Marş Lung. Cînd noi spunem: «sîntem Fiii Poporului», Chin? înțelege, aşa cum înțelegea cînd i se spunea: Fiul Cerului-Poporul a devenit strămoşii. Poporul, nu partidul comunist victorios.

— Mareşalilor le-au plăcut întotdeauna stabilizările; dar dumneavoastră ați suprimat gradele.

— Nu numai mareşalilor ! De altfel, supraviețuitorii din vechea gardă s-au format prin acțiune, ca şi statul nostru. Mulți sînt revoluționari empirici,' hotărîți,' prudenți. Spre deosebire de ei, există un întreg tineret dogmatic, iar dogn^ e mai puțin folositoare decît balega de vacă. Faci din ea tot ce vrei, chiar şi revizionism! Orice ar crede ambasadorul dumneavoastră', tineretul acesta prezintă unele tendințe p£ riculoase... Este timpul să arătăm că există şi alte tendințe-

Pare să lupte în acelaşi timp şi cu Statele Unite şi cu Rusia — şi cu China: „Dacă nu tolerăm nici o deviere..."

Ne apropiem pas cu pas de peron. îl privesc (el priveşte drept înainte). Extraordinara putere a aluziei! Ştiu că va interveni din nou. Despre tineret ? Despre armată ? Nici un om, de la Lenin încoace, n-a zdruncinat mai tare istoria. Marşul cel Lung spune mai multe despre el decît cutare sau cutare trăsături personale, iar hotărîrea lui va fi brutală şi încrîncenată. încă şovăie, şi este ceva epic în şovăiala aceasta căreia nu-i cunosc motivul.'A vrut să refacă țara şi a refăcut-o; dar mai vrea şi revoluția neîntreruptă, cu aceeaşi fermitate, si este indispe'nsabilpentru el ca tineretul s-o vrea la rîndul fui... Mă gîndesc la Troțki, dar revoluția permanentă a acestuia se referea la un cu totul alt context, plus că pe Troțki nu l-am cunoscut decît după înfrîngerea lui (în prima sea'ră, la Royan, strălucirea părului său alb, vîlvoi, zîmbetul lui şi dinții lui mici, separați, în lumina farurilor maşinii)... Omul care păşeşte rar lîngă' mine este bîntuit de cevk încă şi mai mult de'cî't revoluția neîntreruptă; de un gînd uriaş despre care nici unul din noi n-a adus vorba: subdezvoltații sînt cu mult mai numeroşi decît țările occidentale, iar lupta s-a declanşat imediat ce coloniile au devenit națiuni. El ştie că nu va vedea revoluția planetară. Națiunile subdezvoltate se găsesc exact în starea proletariatului de la 1848. Dar vor veni si pentru ele un Marx (şi în primul rînd el însuşi, Mao), un Lenin. Multe se pot face într-un secol!... Nu este vorba de unirea cutărui proletariat extern cu altul intern, de unirea Indiei cu laburiştii, sau a Algeriei cu comuniştii francezi; ci de imensele spații ale nefericirii, împotriva micului promontoriu european, împotriva detestatei Americi. Proletariatele vor cocheta cu capitalismurile, ca în Rusia, ca în Statele Unite. Dar există o țară închinată răzbunării şi dreptății, o țară care nu-şi va depune armele, care nu-şi va depune spiritul înaintea marii înfruntări planetare. Deja trei sute de ani de energie europeană se resimt de efort, se şterg; era chi-neză începe. întii m-a dus cu gîndul la împărați, dar acum, toai degrabă, la armurile-carapace pline de rugină ale şefilor <je armate de pe aleile funerare, pe care le poți vedea,'abandonate, pe plantațiile de sorg. în spatele întregii noastre dis-Cutfi se aținea speranța în amurgul unei lumi. Pe uriaşul ^loar, demnitarii s-au oprit, neîndrăznind să se întoarcă şi s« plece.

„Sînt singur", repetă el. Deodată, însă, rîde:

pe

„în fine, cu cîtiva prieteni îndepărtați: vă rog să-l salutați

generalul de Gaulle.

„Iar în ce-i priveşte pe ei (de ruşi e vorba), revoluția ştiți, în fond nu-i interesează..."

Automobilul porneşte. Dau puţin la o parte perdelutele de la geamul din fund. Ca atunci cînd am sosit, dar de data asta în plină lumină, el este singur, în costum întunecat la culoare, în centrul unui cerc, ceva mai îndepărtat, de costume deschise.

Mă gîndesc la ce înseamnă, la ce va însemna această viată epică, înconjurată de un cult absurd şi, orice am zice, atît de neînţeles pentru noi: căci venerarea gîndirii lui seamănă mai mult cu aceea a Revelaţiei Profetului, decît cu sentimentele inspirate de marile figuri ale istoriei noastre. O expediţie engleză în Himalaia tocmai se încheiase cu un eşec, prilej de jubilatie pentru ziarele chineze. „Preşedintele Mao, marele conducător, declară că putrefacţia sistemului capitalist şi depravarea exploratorilor imperialişti explică eşecul expediţiilor organizate de ei de mai bine de un secol..."'S-ar zice că nici unul dintre admiratorii lui nu înţelege că geniul lui provine din aceea că el *este* China. Ce o fi'vrînd el să facă din acest geniu, acum ?

în timp ce automobilul se îndepărtează, distanţa care îl separă pe el de ceilalţi colegi de idei se tot măreşte.' Sînt departe de bătrînul motan Ho Şi Min care se strecura pe uşa întredeschisă. Ceremonialul eternei Chine nu m-a părăsit. Totuşi, Mao poartă tunica pe care toţi i-o cunosc; tonul vocii lui era simplu, chiar cordial, iar el stătea aşezat în faţa mea. Dar un vid îl înconjura, de parcă stîrnea teamă. Stalin ? Mao nu are nimic dintr-o fiară adormită. Nu îi mai văd faţa, ci doar silueta masivă de împărat de bronz, nemişcat pe fundalul costumului alb al infirmierei. Smocuri mătăsoase de mimoză dansează în aer ca fulgii de nea; sus, pe deasupra noastră, un avion strălucitor trece în linie dreaptă. Cu gestul milenar al mîinii puse streaşină la ochi, Bătrînul de p« Munte îl priveşte trecînd, ocrotindu-şi ochii de soare.

Cîteva ore bune, translatorul nostru se ocupă cu transcrierea în limbaj uzual a stenografiei lui. îi propun ambasadorului o altă vizită la mormintele împăraţilor Minfe Nu le-am revăzut de mai bine de douăzeci de ani. S-or » schimbat ? Mă gîndesc la dialogul meu cu India, cînd mi-ai? luat rămas bun de la Nehru. Acesta se voia urmaşul Ellorei-iar Mao se vrea moştenitorul Marilor întemeietori. Daf

mormintele dinaştilor Ming sînt mausolee gen Versailles, spre deosebire de'cel din Tai-ciong, părăsit în stepele cu flori mărunte şi păzit doar de caii lui sculptaţi.

Ajungem întîi la Marele Zid Chinezesc. La fel ca odinioară, marele dragon îmbîrligat se tot lăţeşte peste dealuri si culmi. Văd aceleaşi nalbe de pe vremurî, aceleaşi drumeaguri străjuite de sălcii: dar solul de piatră construit pentru carele de luptă este acum de o curăţenie olandeză. Cutiile acestea pentru hîrtii, puse peste

tot ca nişte borne, or străjui ele oare tot parcursul Marelui Zid ? Şi iată, iar ca pe vremuri, turme de căluți manciurieni, libelule, mici animale prădalnice mongole şi fluturii mari, de un brun cald, semănînd cu cel pe care l-am văzut asezîndu-se pe funia clopotului din Vdzelay, la declararea războiului în 1939...

Se ajunge la morminte tot pe aleea funerară, care începe după porticul de marmură si coloanele rostrale. De-a lungul aleii, celebrele statui: cai de curse, cămile, demnitari. Acestor statui le lipseşte atît grația figurinelor străvechi, cît şi măreția încordată a himerelor părăsite printre semănăturile cu mei din Sian. Ele sînt nişte jucării de-ale veşniciei, un fel de cimitir Pere-Lachaise dat pe mîna poştaşului Cheval .

Coborîm din maşină în fața unei broaşte țestoase, simbol al longevității, călărită de copii, şi străbatem vechi dependințe abandonate greierilor, lăstunilor şi vrăbiilor. Dar imediat după intrarea cea mare se întinde, perfect îngrijită, grădina vastă pe care eu o văzusem complet sălbăticită : straturi de flori portocalii şi roşii, *canna indica* şi gladiole, fac să pară aproape mate olanele smălțuite într-un portocaliu mai pal şi zidurile de un purpuriu închis. înălțat pe marea-i temelie de marmură — soclul de la Angkor şi Barabudur, — mormîntul pare să captureze tot peisajul muntos care îi înconjoară singurătatea. în fața lui, verdele închis al pinilor Şi cel lucios al stejarilor contorsionați ca nişte stînci decorative ; în spate, masa obscură a pădurii sacre. Nu este un templu, ci o poartă a morții; un mormînt ca Piramidele — dar care îşi trage veşnicia din formele vieții. Două fetițe mici de tot se cațără ca histe pisicuțe albastre, urmate de mama '°r cu codițe*pe spate. îndărătul arcei, cîmpurile dintotdeauna, țăranii dintotdeauna cu pălăriile lor dintotdeauna, legătorii

[1] Poştaşul Ferdinand Cheval a construit între 1879—1912, la Hauterive (Dr6me), un palat de inspirație fantastică, folosind numai pietre şi pietroaie tunate de pe drumuri, în timpul curselor făcute (n. tr.).

de snopi care supraviețuiesc tuturor imperiilor şi revoluțiilor (Deşi, in jurul dealurilor, deja se întinde marele baraj...)'

Soarele se lasă. Mergem să vedem alte morminte. Iată-l pe cel a cărui barbară temelie în formă de trapez te duce cu gîndul la porțile Pekinului. Gladiolele roşii se strecoară printre arborii-vieții *(Thuyă)* din pădurea sacră. Au fost golite sălile funebre unde intrăm în picioare, pe cînd aproape că trebuie să te prosternezi ca să intri în mormintele lui Han din Lo-yan, după cum, tot astfel, trebuie să te apleci pe culoarele Piramidelor. N-au mai rămas, de altfel, decît dalele: în pădure, o construcție mică adăposteşte tiara din pene de pescăruş a împărătesei.

Acoperişurile abia de sînt curbate, cu o curbură care este totuşi suficientă pentru a le slobozi de apăsarea pămîntului. Iată unul din sufletele adînci ale Chinei. Aici nu mai este Ere-bul întemeietorilor cu carele lor de luptă, cu stelele lor funerare şi cu ţepuşele lor de vînătoare din bronz. Pe grinzile vopsite şerpuieşte încă bestiarul cu margini albe. Dar aceste morminte, ca şi Templul Cerului, proclamă armonia supremă. Oricare pămînt e un pămînt al morţilor, orice armonie îi uneşte pe cei morţi cu cei vii. frecare mormînt reveleazã acordul cerului cu pămînţul. Armonia e prezenţa veşniciei, căreia îi este în mod vizibil încredinţat trupul împăratului — după cum îi sînt încredinţate în mod invizibil toate celelalte trupuri.

Ceva mai departe, un mormînt în ruină. Ruina chinezească aparţine pe de-a întregul morţii, fiindcă, odată acoperişul prăbuşit, edificiul lipsit de coarnele lui devine doar nişte simple frînturi de zid. Pădurea sacră se înstăpîneşte pe mormînt, dar nu îl cotropeşte, aşa cum face jungla cu templele din India. Pe deasupra' temeliei din piatră şi a înalţilor pereţi vişinii, ziua în scăpătat mai zăboveşte încă pe un zid de faianţă trandafirie.

Ne întoarcem. Drumurile perpendiculare pe şosea sînt interzise străinilor. O mulţime de dalii, înflorite ca acelea din iunie 1940. Şi eu care credeam că daliile au fost aduse din Mexic în Europa... în seara ce se lasă, lungi atelaje: cai precedaţi de doi măgăruşi trişti se întorc încet la "Pekin> depăşiţi'de camioanele cu'soldaţi care şi-au încheiat ziua de muncă în comunele populare diri apropiere.

Trec prin faţa primelor temple din oraş. Le-am revăzu' iar aproape pe toate, intrigat şi acum, ca pe vremuri, de decorul lor de paravan. Cu excepţia Templului Cerului şi ª Oraşului Interzis, edificii de geomancieni, capcane de cos-

moş în pofida menajeriei vîrfurilor acoperişurile lor, pagodele ultimei dinastii adăpostesc (prost) un panteon cam de mascaradă, la care se adaugă monştrii tibetani şi gigantica statuie neagră a templului lamaist, care nu se mai adresează nimănui. Unui francez, mai uşor îi vine să treacă de la Cruciadele credinţei la cele ale Republicii, decît de la arta lui Ludovic al IX-'lea la rococoul lui Ludovic al XV-lea; China redevenind adevărata Chină, întreaga-i artă de porţelanuri, de zei ai Agriculturii şi *depussah*[1] formează un insolit intermezzo de la primul împărat manciurian pînă la împărăteasa din Tseu-hi, între marii împăraţi fără chip şi Mao. S-ar părea că antractul se sfîrşeşte nu prin tumultul sîngeros din 1900, ci prin cucerirea Palatului de Vară. Fără îndoială că am povestit eu undeva, într-o carte, cum a fost noaptea cînd soldaţii englezi căutau perlele concubinelor de demult, în timp ce zuavii declanşau mecanismele jucăriilor automate colecţionate

dintotdeauna de împărații chinezi şi le dădeau drumul prin pădure... Printre strigăte şi comenzi militare, un iepuraş mecanic fugea prin iarbă bătînd în clopoțeii lui de aur care reflectau pălălaia incendiului...

Deasupra Oraşului Interzis am văzut copacul, plin de lanțuri, de care s-a'spînzurat, la intrarea manciurienilor, ultimul împărat Ming. Dar am găsit (la Muzeul Revoluției ?) şi fotografia celor două surori care au condus revolta Boxerilor cu un curaj de profetese şi au căzut în mîinile europenilor. Pierre Loti le-a văzut la tien-țin, ghemuite într-un colț de încăpere, tot aşa cum Ioana d'Arc o fi stat, fără îndoială, în colțul ultimei sale celule. Fetele acelea îl prefigurau pe Mao. Deşi acestuia i s-ar potrivi mai degrabă mormîntul lui Tai-ciong pierdut în stepă decît cele ale dinastiei Ming, oricum şi lui i se va înălța, desigur, un somptuos mormînt. El nu se potriveşte cu armonia, cu libațiile vărsate de împărat ca să-i unească pe oameni cu Pămîntul; cu atît mai puțin cu China marionetelor sau a rafinamentelor. Şi mulți din oamenii lui j*r vrea să radă tot trecutul, aşa cum şi-o doresc revoluțiile la începuturile lor. Ceea ce vrea el însuşi să distrugă şi să Păstreze pare uneori să se refere la opoziția celor două

Pu sa, idoli budişti, mici şi ptntecoşi (n.tr.)

mişcări fundamentale ale pulsației lumii. „Dacă vom face ce trebuie să facem, China va redeveni China..."

Cînd maşina străbate din nou marea piață a Păcii Cereşti s-a lăsat noaptea. O ultimă licărire conturează Oraşul Interzis^ în fața Palatului Poporului, a cărui masă informă se pierde în umbră. Mă gîndesc la neliniştea lui Mao, la tristețea lui Charlemagne dinaintea corăbiilor normande; şi, în spatele lui, la imensul popor al mizeriei pîndind prima slăbiciune a albilor. în timp ce se afundă în umbră ceea ce a fost Asia, mă gîndesc la Bătrînul de pe Munte, la brațele lui cu mîneci închise la culoare, masiv ridicate peste toate umerele nemişcate în pînză albă: „Aliații noştri!" '„Aliații noştri..."

Mă gîndesc şi la brațele preotului de la Glieres — înălțate spre stelele din Dieulefit: „Nu există adulți..."

Revin în Franța „pe la pol".

Sub noi, Japonia. La dreapta, Kyoto. Eram acolo în 1929. Mă gîndesc la Templul Vulpilor. De mai multe secole, prostituatele recunoscătoare şi chiar gheişele aduceau ca ofrande zeilor statuete de vulpi:' cele mai mari în centru, cele mai mici la margine. Alte vulpi, adevărate şi domesticite, îşi însoțeau stăpînii în cafenele asemănătoare celor de pe stampe. Mi s-a spus că templul a fost distrus de

bombardamente, dar nu statuetele, rămase tot acolo, dispuse tot în formă de spirală. Exista şi un sat unde nu vindeau decît ceai şi ciorchini de bomboane'cu ceai, rotunde şi verzi.

M-am întors după treizeci de ani şi după întrevederea mea cu Nehru: nici un ministru francez nu se mai dusese în Japonia, de la război încoace. Era o altă lume. L-am întrebat pe un misionar care cunoscuse vechea Japonie, ce gîndea despre cea nouă: „Oh, îmi răspunse zîmbind, lumea chimo-noului era mult mai îndurătoare..."

Am revenit prin 1963, pentru inaugurarea Casei franco-japoneze care o înlocuia pe cea a lui Paul Claudel.

Muzee, colecții, capodopere, prietenii. Am mai mulți ci-toori în Japonia decît în Franța, aşa mi s-a spus. Am uitat inaugurările ; dar îmi amintesc de o 'conversație, în 1960, într-o padină peste care, probabil, zbor chiar acum: grădina „ce-J°r Şapte Pietre" (dar acolo sînt cincisprezece), celebra wădină-Uscată a templului Ryonji la Kyoto — mici menire pe un nisip greblat cabalistic.

Jntîlnisem, pe de o parte, japonezi fanatici în ce priveşte occidentalizarea: „Noi am ştiut întotdeauna să imităm ce Ț~* convenit!" Lozinca ruşilor, „să ajungem din urmă şi să ^epăşim America", devenea'în gura lor: să devenim secunzii tetelor Unite. Ostili oricărui spiritualism, posedați ca mor-ln°manii de „construirea-şi-fabricarea" dezvoltării japo-?e.Ze- Unul dintre ei mi-a revelat că în Japonia compatrioții "' inventaseră chimonoul pe cînd cavalerii noştri medievali ■' petreceau viața la curte in greoaiele lor armuri; şi a susți-j j l> oferindu-mi'crustacee prăjite, că, spiritualiceşte vorbind, lamul nu este în Asia. Am văzut şi studenți — tineretul cel mai

devastat din lume. Şi pictori, care îi confundau la modul fre. netic pe cei mai mari pictori de-ai noştri moderni cu ulti. mele mode din New York. De partea cealaltă, a calmului cîțiva călugări, a căror doctrină se putea rezuma astfel:

Japonia nu are o filosofic Ea zice, precum budismul; gîndeşte-te la mine cînd te vezi în oglindă. De la Meijj încoace, ea şi-a pierdut sufletul. Trebuie să-şi regăsească pu. ritatea copilăriei! Să nu mai existe eu şi tu: ci'dragostea. Inima copilăriei este ca oglinda, proaspătă ca neantul. Ea poartă în sine sufletul Japoniei, şi noi le vom regăsi împreună.

Iar ei sînt tot atît de puțin convingători pe fundalul noilor zgîrie-nori din Tokio, pe cît sînt aceştia față de grădina zen de la Ryonji.

Pentru specialişti, este una din cele mai faimoase grădini din lume; pentru mine, era cea mai surprinzătoare. Nisip neted, încadrat de trei ziduri joase şi de

mînăstire. Aparent răzlețite, celebrele pietre negre, mai mici decît un copil. 0 grădină e un loc al plantelor, al copacilor; numai Shalamar, in Indii, sugerează, prin imensele-i spărturi de-a curmezişul livezilor, o ruină vegetală. De cealaltă parte a mînăstirii, chiliile aveau în față grădinițe de muşchi prin care şiroia apa. Dar ce însemna grădina aceasta ? Veşnicia, spunea superiorul mînăstirii de care ținea. Pietrele şi nisipul o opuneau vieții, apei şiroind pe muşchi, din fața chiliilor de pe partea cealaltă a mînăstirii. Totuşi, dîrele paralele lăsate de dinții greblei mari şi răşchirate, pe nisip, sugerau valurile; aşadar, nisipul însuşi sugera marea. Pietrele acelea măcinate, aşezate astfei încît să nu poată fi niciodată cuprinse toate dîntr-o privire, propuneau mai degrabă un timp geologic, decît veşnicia.

Trebuia să mă întîlnesc acolo cu tatăl unui foarte buij prieten de-al meu japonez, Takyo Matsui, mort spre sfîrşitul războiului, într-un atac sinucigaş kamikaze, prâbuşindu-s* peste o navă americană; tînărul era foarte puțin japonez H concepții, dar nu cînd era vorba de Japonia. Acel mic saniU' rai bondoc, fratern, zvăpăiat şi aiurit, exilat sau refugiat dup2 reprimarea socialiştilor, se întorsese în Japonia deşi considera că războiul e absurd, se bătuse în Pacific şi se' oferise t voluntar în corpul de elită al piloților sinucigaşi. (In 1918 e* eram pacifist, dar abia aşteptam să împlinesc vîrsta # cruțării...) Zăpăcitul meu de prieten picta, îl venera pe M3' tisse, îşi petrecea duminicile în pădurea Fontaineblea» culegînd mlădițe proaspete de ferigă : „Nu-i înțeleg pe frŞflj ceziî Mîncareâ asta e şi delicioasă şi pe gratis!" Tatăl

ținuse să mă vadă „ca să vorbim despre artă" (preda istoria artei la Universitate); de fapt, din cauza fiului ? Ştiam doar atît: că tatăl suferea din cauza „democratizării-s'i-america-nizării"; mulți dintre elevii lui nu credeau decît în războiul dus cu strivitoare mijloace materiale, respingînd furios codul *bushido* şi tratîndu-i pe kamikaze drept „reacționari josnici". La antipodul oricărei acțiuni politice, obsedat de moartea japoniei, practicînd religia' zen: se explică de ce a ales Ryonji ca loc de intîlnire.

Mă aştepta, aşezat pe treptele de lemn ale templului, deasupra'grădinii greblate. în memoria mea, el se numeşte „Bonzul", poate şi pentru că purta un kimono negru. Craniu tuns sau ras, mască fără vîrstă şi care, totuşi, exprima co-pilăria tulbure pe care o păstrează atît bonzii cît şi preoții noştri. Dar el nu era călugăr. Nepotrivindu-se cu trupul lui ascetic, masca-i rotundă semăna cu bilele din Hokkaido pe care sînt desenate trăsături omeneşti de finețea unor gene. Ca mai toți colegii lui, citea în franceză şi italiană. De altfel, tradusese unele texte de-ale

mele. Stăteam amîndoi aşezați— el după tipicul japonez, eu cu picioarele atîrnîndu-mi — în fața nisipului, pe treptele netede, avînd mînăstirea în spate. Umbrele începeau să se lungească. După cuvintele de curtoazie, el zise:

„Grădina aceasta nu trebuie considerată separat de grădinițele din partea cealaltă. Zen-ul sună pios nota esențială : numai o floare într-un vas. Grădina este făcută contra ideii de oraş, a ideii de sat. Vreau să spun: a satului, a țarinii fără formă. Grădinile noastre tradiționale sînt diferite.

— Cunosc cîteva.

,— Sînt mai importante. Arta zen este nota unică, pata unică. Săgeata tremurînd în țintă. Grădina japoneză tradițională e un mijloc de *...ne...* de comuniune..." , Cu toată siguranța ceremonioasă şi vag eclesiastică a Ir&ncezei lui, exclamația noastră „heu..." nu putuse înlocui acel »nS" japonez. L-am întrebat:

,,De comuniune cu sensul vieții ?

-7 Da. Mulți oameni care nu sînt pictori fac laviuri, g ulți oameni care nu sînt poeți fac haiku-uri. Şi eu, de ?Xemplu, sigur, cu modestie. Aproape întotdeauna îmi IIIsoțesc laviul cu un poem.

ă — Pictorii de duminică nu lipsesc nici la noi. în timpul

^boiului, eram încartiruit la diferite notabilități; aproape

\l aveau picturi de-ale bunicului, unchiului sau vărului. Nu

le considerau deloc rivalele lui Rembrandt. Cred că aşa se întîmplă şi în țara dumneavoastră: nu aveți aceleaşi relații cu un laviu oarecare şi cu unul de Sesshu.

— Nu. Ştiu în mod nedemn că arta există. Că există şi comuniunea ei cu lucrurile. Ca în muzică. Ştim, chiar cu ti miditate, cîte ceva din muzica dumneavoastră veche. Lucrările sînt inegale; dar nouă ni se pare că ele joacă rolul simplelor noastre laviuri. Pe acestea, le puteți înțelege mai uşor decît înțelegeam noi pe vremuri pictura dumneavoastră, înțelegem întrucîtva sculptura catedralelor dumneavoastră, din cauza sculpturii budismului. Dar vă înțelegem impresionismul: curgerea apei, ceața, ora...

— Totuşi, marile dumneavoastră laviuri nu captează şi ele ora ?

— Multe din stampele noastre încearcă acest lucru. Le admirați mai mult decît noi. Dar arta noastră maximă nu are oră. Ca şi sculptura dumneavoastră, dacă îmi permiteți. Ca şi altă artă care nouă ne place mult: pictura dumneavoastră preistorică. Cred că înțeleg bine pictura dumneavoastră fără umbră: primitivii dumneavoastră, modernii. Nu vă înțeleg, însă, desenele. Dar nu-i nimic. Un singur lucru e important: la ce e bună arta ? Dumneavoastră ştiți asta: ați şi scris. Am

scris şi eu, cu modestie, despre acest subiect. Arta este lucrul cel mai obligatoriu, alături de spiritualitate. Un om nu poate trăi complet singur. Problema e: la ce serveşte arta *dumneavoastră* ? E peste tot, chiar şi aici la noi, ştiu.De ce ?"

Expresia lui nu era cea' a interogaţiei, ci a uimirii: rotund la faţă cum era, avea aerul uriei bile uluite. I-am răspuns:

„Cred că relaţia noastră cea mai profundă cu arta se roteşte în jurul relaţiei noastre cu moartea. Dar e o relaţie secretă, care trebuie descoperită. La dumneavoastră, nu ! J[a]' ponia a stabilit armonia ca rivală a morţii. Laviul dumneavoastră este armonia dintre om şi univers. Lupta împotriva morţii, pentru artiştii noştri, nu se află în cucerirea acestei armonii: ea se află în posteritate, sau în metamorfoza legată de supravieţuirea operelor.

„Dumneavoastră vorbiţi de arta creştină, dar arta noastră nu mai este creştină; tocmai de cînd nu mai este aşa, ea » reînviat toată arta lumii... Pictorii noştri nu prea vă cunos£ laviurile; de altfel, ei vă cunosc prost arta, cu excepţia stampelor.

— Cu generozitate, dumneavoastră înşivă le-aţi revelat pe Takanobu şi statuile noastre. Le-aţi spus că'Japonia *musmee-loT* este ridicolă, precum Franţa.!. Montmartre-ului. Noi nu sîntem ţara *musmee-loi, noi sîntem ţara Cititului morţilor,* a *Cîntului glicinelor* şi a grădinii acesteia. Dumneavoastră aţi spus lucruri onorabile. Vă sîntem recunoscători. Nu numai pentru pictorii noştri.

— I-am făcut pe ai noştri să descopere că arta japoneză nu era chinezească. Asta era simplu, fiindcă stampele dumneavoastră, pe care ei le cunosc, nu sînt chinezeşti. Numai că ei admiră *Portretul lui Shigemori* ca pe *Madame Cezanne.* Ei admiră marile dumneavoastră statui budiste, de pildă *Kannon din Kudara,* ca pe statuile de la Chartres. Există totuşi mai multe diferenţe între operele dumneavoastră medievale şi laviurile dumneavoastră decît între ele şi pictura noastră modernă. Chiar dacă admiraţia dumneavoastră faţă de impresionism se bazează pe o confuzie, pe o neînţelegere (şi, în artă, ce este interpretarea greşită ?), iar admiraţia mea faţă de capodoperele japoneze, pe alta! Comuniunea cu uriiversul se potriveşte în mod vizibil cu accentul grădinilor domniilor-voastre, chiar şi cu aceasta de-aici. La noi, zen-ul e la modă. Dar să trecem peste asta. Este adevărat că operele cele mai accentuate ale zen-ului nu mă descumpănesc. Dar, pentru mine, legătura cu universul nu e nici ceaţa domniilor-voastre în care totul se confundă, nici peisajele acelea pe care le numiţi, precum chinezii, ape-şi-munţi, şi nici măcar ceea ce cred' că este cel mai profund la japonezi: a face dintr-un peisaj, şi uneori

dintr-un portret, o ideogramă. Unele din laviurile lui Sesshu joacă rolul caracterelor chinezeşti ; iar detaliile lor, încă şi mai mult. Ele numesc un Peisaj. în Egipt, am descoperit comunitatea civilizaţiilor care Se exprimă prin caractere sau prin hieroglife; dar mai descopeream ceva, şi anume că pentru Egipt, pentru Sumer, mijloacele de comuniune cu universul erau aştrii. Dumneavoastră nu aveţi aştri.

— Mi se pare că şi domniile-voastre aţi binevoit a igno-^ foarte mult timp noaptea. Eu n-am fost în Mesopotamia. ^m fost însă în Egipt. Egiptul e noaptea, Japonia e ^trucîtva ziua, dar aşa, abia-abia. Există o ceată a nopţii, în Pictură ? Nu. Nici aştrii zilei. Luna există. Ea nu este o ^nstelaţie. Nici soarele. Vă înţeleg. Vă gîndiţi că aştrii egip-teni... *ne'...* însemnau lumea, nu?

— Da. Erau ideogramele lumii. Or, grădina aceasta sudează ceea ce, în lume, scapă oricărui destin, i se sustrage.

Comuniunea domniilor-yoastre se naşte din efemer, cea a constelaţiilor se năştea din etern.

— Modesta mea părere este că nu există destin. La noi ideea reîncarnării e naivă. Buddha n-a spus niciodată asen& nea... copilării.

„Eu nu ştiu dacă înţeleg cu adevărat sculptura Egiptului, Poate că da. O înţeleg mai bine pe cea a catedralelor dom-niilor-voastre. înţeleg în mod grosolan că o Fecioară roma-nescă...

(Vrea să zică romanică.)

.....este asemănătoare unei statui budiste, dar a uneia,

cum spuneţi dumneavoastră ? — dramatice. Poate că înţeleg că un Christ într-o catedrală este un Buddha dramatic; încl nu înţeleg marile crucifixe. Viaţa interioară este căutarea seninătăţii, pentru că se acomodează perfect vieţii interioare a lucrurilor. Insă Dumnezeul Occidentului este un Dumnezeu dramatic. Ghicesc că Rembrandt al domniilor-voastre este un artist onorabil. Dar nu înţeleg ce vrea."

„Bonzul" era budist, căsătorit după ritualul shinto, ca mulţi alţi japonezi. Vorbea despre zen cu respect, dar nu ca un adept; se referea mai puţin la concentrarea spirituală care te eliberează de lume, decît la comuniunea cu lumea, Oare prin ce, mă gîndeam, înlocuim noi comuniunea insinuată de grădina aceasta ? La Versailles, prin ordine ? Şi în catedrală 7 L-am întrebat:

„Chartres nu v-a emoţionat ?

— Ba da, mult. Prin înălţimea navei: noi nu avem aşa ceva. Onorabilul vid."

La începutul verii lui 1940, mă întorceam de la catedrala peste care pogora

seara. Umbra se îndesea deja pe strada strîmtă. Un singur bec, în vitrina unei pescării, lumina o pisică atentă, cu ochii la peştii dintr-un acvariu. A doua zi d[e], dimineaţă, în mica piaţetă din faţa catedralei, bondarii dădeau tîrcoale garofiţelor sălbatice, galben-negre ca ei» zumzetul lor se contopea cu ecoul surd al orgii şi cu vacarmul precipitat al escadrilelor întorcîndu-se la şcoala de aviaţie'

„Bonzul" meu continuă:

„Pot spune că mi-a plăcut foarte mult. La fel de mult mi-[aU] plăcut vitraliile. Nu înţeleg de ce artiştii dumneavoastră a? ales pictura, nu vitraliile. Tablouri pe care orele le luminează sau le sting: asta e puţintel contrariul a ceea ce aşteptam noi de la artă. Dar, cu toate acestea, noi cunoaşte[10] clipa.

— Spuneţi că noi am ales tabourile, şi nu vitraliile ? Eu cred că acestea din urmă au murit o dată cu legătura cosmică creştină. Pentru că, da, a existat o legătură cosmică creştină, deşi creştinismul n-a fost o legătură cu universul. L-am înlocuit cu ceea ce am numit noi natura şi care nu este, cert, ceea ce numiţi domniile-voastre cu acelaşi nume.

— La asta, cu umilinţă, m-am gîndit şi eu. Cunosc teoriile italieneşti. Cînd primii italieni zic: natura, ei vor să zică... *ni...* ceea ce simţurile noastre... recunosc. Lucrurile pe care nu oamenii le-au creat. Opusul vitraliilor, al mozaicurilor. Iluzia. Da: iluzia. Pentru noi, natura nu este contrariul frescelor din Nara, sau al operelor lui Takanobu. Sau al sculpturii budiste; natura e secretul plantelor, al copacilor, al apelor-şi-munţilor.

— Poate că, i-am zis, dialogul cu ceea ce nu este omul: cu aştrii, cu firele de iarbă, cu greierii, este un puternic mijloc de a neglija moartea..."

De cum i s-a şters zîmbetul de pe faţă, a redevenit aidoma vechilor măşti japoneze ale uimirii:

— Sînteţi atît de amabil să-mi explicaţi de ce moartea ar avea vreo importanţă ? Moartea nu ne interesează. împăratul nu şi-a făcut harakiri, ştiu. Mulţi ofiţeri şi-au făcut. Aţi văzut pe Maiestatea Sa ?

— Da. Cînd m-am întors în Japonia."

La patruzeci şi opt de ore după sosirea mea, conform uzanţelor. Nu s-ar fi cuvenit să întflnească miniştrii, înainte. Am hotărît atunci, ambasadorul nostru şi cu mine, să mergem la Nara. Am regăsit oraşul aproape intact; frescele ar-seseră (dintr-un accident, nu din cauza războiului). La întoarcerea pe aerodrom mă aştepta toată presa japoneză, uimită şi încîntată că trimisul generalului de Gaulle se dusese să vadă Oraşul Sfînt. După ce au terminat cu arheologia, ziariştii au pus

fel de fel de întrebări:

„Ce părere aveți despre legătura dintre civilizația noastră Şi cea chinezească ?

— Există scrierea, am răspuns, dar nu aveți în comun nici gama, nici dragostea, nici moartea; nici măcar, realmente Seomanția.

— d3nd v-ați întors în Japonia, ce vi s-a părut cel mai diferit de restul Asiei ?

— Zîmbetul."

to Nici un cuvînt despre politică: nici pomeneală de Rezultat: şase coloane pe pagina întîi a ziarelor: Jap tegăseşte trecutul exemplar.

război. Japonia îşi

A doua zi, împăratul. Ambasadori-interpreți, jachete negre lungi, jobene. In vechea casă a servitorilor, pentru că pa! latul era distrus de bombardamente. Aşezat pe o canapea de la Galeriile Lafayette semănînd cu a Negusului, adică foarte urîtă, suveranul, Chaplin melancolic, îşi întorsese privirile spre covor:

— V-ați întors de la Nara, nu-i aşa ?"

Nu se exprima în japoneză, ci în'nipona imperială (cum procedase şi la anunțarea înfrîngerii: de aici, teribila eroare a poporului, care, neînțelegîndu-l, crezuse că le anunțase victoria şi uriaşe: *Banzai*!).

„într-adevăr, Majestate.

— Vă felicit pentru aceasta. De ce vă interesează Japonia cea de demult ?

— Cum să nu însemne nimic poporul care a inventat codul *bushido,* pentru poporul care a inventat regulile cavalereşti ?"

Pauză. împăratul a privit din nou covorul: „Da... Nu sînteți aici de prea mult timp, e adevărat; dar, de cînd sînteți aici, spuneti-mi, ați văzut vreun lucru care să vă ducă cu gîndul la *bushido* ? Un'singur lucru ?"

întrebarea produsese, în salonul acela de notar, cercurile disperate ale pietrelor aruncate în apa vechilor heleşteie — cercuri tot atît de lente ca prelungirea umbrelor peste' nisipul greblat al Grădinii-Uscate.

întrebarea împăratului mi-a amintit-o pe aceea pe care bonzul tocmai mi-o pusese. El a reluat:

„Mulți japonezi s-au omorît, într-adevăr, dar nu voiam să vorbesc despre ei. Este mult curaj în Japonia. Cu voia dumneavoastră. Şi-n alte părți, desigur. Eu vorbeam de sensul morții.

„Decesul nu are mai multă importanță decît moartea în sine. Actul pe care îl numiți harakiri (noi nu întrebuințăm această expresie populară decît cu occidentalii), îl traduceți prin: sinucidere. Dar el nu este o sinucidere, el este i"[1]

exemplu. De ce vrea Europa ca moartea să aibă o semnificaţie, cum spuneţi dumneavoastră ? La noi, oamenii din popor spun că onorabilele spirite devin zei, cînd sînt spiritele morţilor. După cum ştiţi, Noaptea Morţilor este cea a primelor'toalete de vară.' Inaugurare, aşa ii spuneţi? L3 domniile-voastre, totul e diferit... totul e atît de diferit' Moartea... în arta domniilor-voastre creştină, ea mi se pare> dacă îmi permiteţi, o... onorabilă boală. V-am spus că viaţa

interioară este căutarea seninătăţii. De aceea vă înţeleg arta antică. O cunoaştem bine din fotografii. Este o artă decorativă. Totuşi, o înţelegem.

— Dar nudul ?

— în epoca Heian, la anul o mie al domniilor-voastre, femeile japoneze erau mari scriitori. Ele au scris că nudul feminin e foarte urît. Cu excepţia părului pieptănat sau a coafurii. Totuşi...

— Cunosc citatul: o femeie goală este un crustaceu fără carapace.

— Totuşi, în vremea aceea, *...nS...* carapacea era costumul, în pictură, dar şi în realitate. Pentru noi, stilul antic al domniilor-voastre este un costum. Chiar aşa. Venerele domniilor-voastre nu sînt goale. Ele nu sînt fără... cochilie ? aţi zis: carapace ? în ciuda neliniştitoarei propagande feministe, ele sînt străine de viciul acesta numit de americani kizu...

— Sărutul?

— Da, kizu. Binevoiţi a vă aminti că nudul feminin există aici doar în ştampefe sexuale. Nu mult. O femeie trebuie să fie împodobită cu veşminte. Gîndiţi-vă la gheişe..."

Nu mai revăzusem gheişe decît la dineurile oficiale, dar îmi aduceam aminte de 192$: de vizita mea la ultimele „case verzi" ale gheişelor numite imperiale, cu patroana pros-ternîndu-se în faţa pictorului Kondo, al cărui laviu împodobea intrarea : „Stăpine, ce onoare pentru umila mea casă !" Kondo zisese că mă pricepeam puţin la teoria liniilor mîinii: o gheişă mi-a întins mîinile. Am p'rivit-o fără să spun nimic, dar ea'a înţeles, s-a descheiat la o mînecă, mi-a arătat două cicatrice adinei de lamă de ras, rîzînd, şi eu i-am arătat semnul sinuciderii.

Cred că gheişele imperiale nu mai există. Gheişele obişnuite au rîs mult pentru soldaţii americani.

Bonzul adăugă:

„Numai Japonia a inventat femeile. Femeia japoneză ^te supunerea foarte politicoasă ? Un american mi-a spus asta. L-am ascultat cu multă veselie, rîzînd de furie..."

Cunoşteam expresia, cea mai profundă a Japoniei. Nişte Prieteni fmi spuseseră cîndva, după o catastrofă: „Am rîs "JiUt". Iar una din cele mai bune prietene japoneze ale mele, [21]mbitoare ca pentru o naştere, îmi zisese: „Vă rog să mă Sc«zați pentru mica mea în'tîrziere, am avut multe de făcut, Pentru că tatăl meu tocmai a murit..."

Pe craniul perfect rotund al bonzului, ochişorii lui si gura lui mică nu erau decît zîmbet. M-am gîndit fa prietenii mei samurai, la nasul lor acvilin de Buddha siamez, sau la masca lor de campioni de *catch.*

„Unde au fost femeile supuse ? zicea el. Foarte şirete Femeile noastre sînt grădina aceasta, sau cealaltă — prefer să zic cealaltă, cu apa, cu plantele ei, grădina feminină — comuniunea cu lucrurile. Şi femeile domniilor-voastre ? Deseori m-am gîndit: ele sînt ca arta domniilor-voastre. V-am spus: arta domniilor-voastre, eu n-o înțeleg totdeauna prea bine! Pe femeile domniilor-voastre, *ne!* fe înțeleg mai bine! Acum, în Japonia, avem multe americance ! Mustăți! Motociclete!

— Ele par mai mult nişte frumoase walkirii.

— Val-ky-lii ? Femeile muzicianului Wagner ?" Umbra pietrelor se lungea. Bonzul se gîndea. Se gîndea

încă de la începutul întrevederii, dar adesea părea să se joace. Pentru prima dată, mă privi lung, fără urma de zîmbet. „Un bărbat gol din antichitatea domniilor-voastre este ciudat, zise el. Zeițele domniilor-voastre nu sînt ciudate, ele sînt îmbrăcate. Occidentul are multe personaje fantastice. Precum India. Zeul-elefanț, zeul-maimută. în arta domniilor-voastre, sfinxul. Victoriile. îngerii. O Venus de-a Greciei este ca un sfinx. Operele „frumuseții" sînt fantastice, precum diavolii domniilor-voastre. Binevoiți a constata că diavolii sînt fantastici peste tot. De ce ?

— Am scris acum patruzeci de ani: chiar dacă Frumosul este o idee fundamentală, frumusețea artistică nu e în nici un caz aşa ceva."

Umbrele lungi ale micilor menhire şi umbrele ciopîrțite ale stîncilor joase se prelungeau tot mai mult. îmi răspunse:

„Citesc lucrările occidentale despre artă şi despre muzică. Sper că v-am înțeles bine. Cu toate acestea, pentru mine, arta vorbeşte de misterul vieții. Veți binevoi a-rni spune: cu religiozitate. Mi se pare că arta creştină a dorn-niilor-voastre, pe vremea catedralelor, făcea acelaşi lucru-Cu o onorabilă deosebire, totuşi: ea nu avea duşmani. Noji japonezii, ştim ce gîndim; Statele Unite nu ne vor converti-Dar ei sînt aici. Niciodată n-am fost cu adevărat înfrînți-Niciodată. îi imităm în multe. Noi imităm foarte bine, şi asta de mult timp. Ni s-a reproşat acest aspect. Acum

avem cîteva organizații industriale. Şi 'cîțiva miliardari. Avem ziare ruşi puternice decît ale lor: sase milioane de exemplare. Televț' ziuni mai puternice decît ale lor. Un singur lucru este obli" gatoriu. Noi nu ne-am pierdut niciodată... *ne...* niciodată i*fl

ne-am pierdut sufletul, si nici nu-l vom pierde vreodată. Uriaşa lor putere nu se bazează pe nimic. A fi învingător este Dine; dar e şi important ?"

Slobozi un rîs imediat întrerupt.

„începe epoca sinucigaşilor. Veți vedea. Aveți răbdare. îi cunosc pe japonezii noştri care au trăit în Occident, care vor să imite America. Ei nu mai înțeleg cîtuşi de puțin viața. Pentru ei, lucrul cel mai obligatoriu nu este comuniunea, ci rivalitatea. Ei trăiesc numai pentru a se bucura de mai multă considerație decît onorabilii lor vecini. Apoi, ei mor cu o mare disperare."

„Diferența dintre americani şi noi, iat-o. America are o blană cu părul țepos, drept în sus, pe cînd noi avem o blană care poate fi m'îngîiată. Ca vulpea noastră Inari. Lumea nu poate trăi fără să mîngîie sau să fie mîngîiată. Ei îi place să toarcă stînd confortabil, ca pisicile. Americanii cred că viața este viața bărbaților şi a femeilor; poate că aşa gîndesc si europenii. Poate' că iau în seamă şi viața cîtorva animale; totuşi, ei nu zic niciodată: domnule, vorbind de animale. Noi,'japonezii, ştim de mult că nu există nici o diferență obligatorie între' un om, doamna vulpe şi o glicină. Avem sărbătoarea ciupercilor...

— Aveam şi noi sărbătoarea lăcrămioarelor.

— Din greşeală. Cu modestie, cred că dacă domniile-voastre ați privi o plantă aşa cum priviți un dine, ne-am înțelege mai bine. Nu vă uitați cum înfloreşte o glicină aşa cum v-ați uita cum fuge un curie.

— întîi, pentru că nu se vede cum înfloreşte glicina.

— Ştiu; domniile-voastre credeți că a vedea e important. Noi nu credem asta. Să ne iertați. Dacă ar trebui mereu să tot vedem, viața ar fi foarte grosolană. De ce trebuie să vedem ? — ca să ghicim ceea ce nu putem vedea. E obligatoriu. Pacă nu, vom privi operele de artă rîzînd cu poftă si îndelung."

Tot astfel (din alte motive) îmi vorbise Nehru de închisoarea lui, de animalele lui, de firicelul de iarbă. Nehru nu credea în metempsihoză, iar interocutorul meu de acum nu crede nici el. Dar o civilizație care a crezut că putem deveni glicine într-o altă viață nu se uită la flori ca noi, ci scrie admirabilul *Cînt al glicinelor.* Moştenirea metempsihozei jrnprumută tuturor formelor vieții o insidioasă fraternitate, oonzul continua:

»,în epoca Heian, era în camera imperială un craniu de ri-$^{n°}$cer, pentru fecunditate, şi două oglinzi ca să îndepărteze

duhurile rele. Oamenii erau biciuiți de moarte, sub un cireş înflorit. Eu nu regret biciul: dar regret cu demnitate cireşuf Cînd înfloresc cireşii, toată lumea trebuie să fie fericită, e obligatoriu, iar copiii primesc în dar jucării roşii..."

M-am gîndit la sîngele celor doi nenorociți torturați de Gestapo la Toulouse în timpul interogatoriului meu, la sclipirile peştilor roşii în rîul Hang-ciu cînd li se arunca de mîncare. Am întrebat:

— Si China?

— Nu avem nimic comun cu acest mare animal stupid care nu mai crede decît în acțiune. Ea a fost onorabilă. Acum e moartă. Pe mine nu mă impresionează forța. China e mai slabă decît America. Mao Zedong va muri.

— Dar le-a dat chinezilor de mîncare."

Pe vremea aceea, venisem din India prin Hong Kong şi încă nu revăzusem China.

Bonzul continuă:

„Războiul a fost între noi şi Statele Unite. Pacea va fi între Statele Unite şi noi. Pentru că America crede corect în acțiune. Pentru că'Japonia cunoaşte cu demnitate comuniunea.

— Si India.

— Cunosc India doar dintr-o escală, pe cînd mergeam în Franța şi Italia. Am văzut muzeele. Am văzut Elephanta: lîngă'Bombay. Am cumpărat multe fotografii. Au avut budismul. Apoi...

— Apoi, convulsii ?

— Convulsii ? Sînteți bun să-mi explicați ? I-am explicat. Mi-a răspuns :

„Da. Mai erau si altele. Bijuteriile mari. Florile mari. Noi detestăm asta. Şj mult zgomot! Noi urîm zgomotul. U ce e bun ?

— V-ati întrebat ce anume însoțeşte această enormă orchestră ? Ceea ce domniile-voastre resping: sîngele şi noaptea.

— Regret în mod respectuos."

Nu atît gîndirea lui îmi reținea atenția atunci, cît amintirea capetelor colosale de la Eiephanta, in grădina aceasta japoneză care le nega cu toată puterea geniului ei. Bonzul tocmai zicea:

„Cum am putea noi, care am inventat *hai-ku-ul,* cel m^{al} scurt dintre poeme, să admirăm acest... *ni...* acest..."

Mişcă încet din brațe într-un gest de confuzie care mi s-a părut a zice: talmeş-baimeş.

M-am gîndit fugitiv la marea terasă goală a templului din jvlahalinga, învăluită de muzica nopții. Dar mai ales la ce nu văzusem niciodată: la templul din' Narayana, de care îmi vorbise Nehru, unde oglinzi invizibile îl reflectau pe fiecare credincios în luxurianța sculpturilor, ca pe un suflet predat zeilor. „Oh, zeii mei care nu sînteți decît eu însumi..."

„Capetele de la Elephanta, am întrebat, nu v-au interesat ?

— Iarăşi animalele mari. Nu îmi place marele vostru Daibutsu atît de celebru, de la Kamakura : pe el se duc să-l vadă turiştii. Ceea ce este prea mare e... *ne...* e neînsemnat. Nu îmi plac... pivnițele, ba nu, le ziceți: grotele. Iarăşi drama. Domniile-voastre îl sculptau pe Hf istos mort; foarte rar îl reprezentăm noi pe Budoha mort. Şi niciodată în sculptură. Sînt dezolat.

— El n-a murit pentru mîntuirea oamenilor.

— Puțin . Dar domniile-voastre sculptau crucifixul, pe cînd budismul sculpta în mod venerabil Iluminarea."

El a citat textul original: pacea abisului, şi a adăugat: „Domniile-voastre spun : comuniunea supremă."

„Totuşi, creştinismul este cel care a făcut din comuniune un sacrament.

— Binevoiți a-mi explica unde e comuniunea, în arta creştină. Cîțiva onorabili măgari-şi-boi ?

— Măgăruşii se rugau ciul'indu-si urechile; şi boii, încrucişîndu-si coarnele. Dar greşesc glumind : arta creştină a asigurat muk timp rugăciunea.

— Trebuie să reflectez. Nu m-am gîndit la asta. Ştiți că pentru noi, japonezii, rugăciunea este mai puțin importantă decît meditația. De altfel, Occidentul amestecă întotdeauna zeii cu religia. Religia e infinit mai obligatorie decît zeii.

— Sau decît Dumnezeu.

— în japoneză nu există acest cuvînt. Crearea lumii este neglijabilă. Şi mai e ceva: comuniunea domniilor-voastre înseamnă întotdeauna bărbați sau femei, sfinți, sfinte, Iisus, Măria. în grădina aceasta, în fața noastră, nu sînt oameni. Nici animale. Nici frunze. Ci doar pietre.

— Si umbra pietrelor."

Perfecțiunea cu care era greblat nisipul făcea de ne-conceput urmele de paşi, chiar şi de gheruțe de pasăre. Dar

* Autorul încearcă să redea cît mai fidel exprimarea tatonată a japonezului, 1(1 franceză. De aici,

multele „alunecări" de sens, pe care le-am redat aidoma (ntr.).

pietrele erau în acord cu frunzele şi cu animalele. Un cîntec de greier se auzea dintr-o chilie, iar greierul se numeşte în japoneză: domnul cri-cri.

Interlocutorul meu spunea lucruri senine, dar le spunea cu o angoasă cu atît mai contagioasă cu cît totul, în jurul nostru, părea s-o infirme.

„Aş dori, răspundea el încet — aş dori mult! — g înțelegeți. Grădina aceasta va muri. Poate că nu îi va face nimeni rău; dar tot va muri. Mi-aş fi dorit să vă vorbesc limba onorabil, ca să explic.

„Exista aici veşnicia, aşa cum ați zis. Şi clipa: acelaşi lucru. Toate astea vor muri o dată cu grădina, Vor exista maşinile şi rivalitatea între oameni, vor exista... multe lucruri: nimic. Va fi şi tineretul nostru. Peste tot, studenții cred că... *ni...* stările psihice le vor da ceea ce nouă ne-au dat stările metafizice: drogul în locul zen-ului. Mă fac înțeles ?

— Foarte bine.

— Şi-atunci, vedeți: este, cu respect, ridicol. Arta domniilor-voastre nu este un drog. Poate că, despre ea, eu nu spun: nimic De ce este peste tot ? Muzeele domniilor-voastre sînt aici, la japonezi. Şi pentru tablourile domniilor-voastre şi pentru operele noastre sînt muzee. A expune la un loc opere atît de numeroase înseamnă să omori fiecare operă."

Mi-am adus aminte că rulourile expuse la muzeul din Kyoto erau schimbate des, mereu înlocuite cu altele (de altfel, la fel se proceda şi cu tablourile de la Muzeul de Arta Modernă din New York). Dar exista la Kyoto chiar un muzeu, adică nu una din colecțiile acelea ascunse, din care Japonia scotea cîndva cîte o operă pentru fiecare odaie, sau pentru fiecare zi; nu una din chiliile acelea în care un *kake-mono* zen este derulat cu o infinită grijă deasupra unei ceramici *haniwa* naive şi dibace ca o veveriță, sau a unei divinități budiste.

Bonzul, pentru întîia oară, ridică o mînă.

„Muzeele domniilor-voastre în jurul grădinii, ca avionul cu bomba atomică în jurul Hiroshimei. Toate imaginile s< învîrtesc. Oamenii au inventat imaginile la fel de grosolan ca pescarii din largul mării. V-am văzut un pic muzeele. Ai" văzut şi multe reproduceri. Grădina-Uscată va muri."

Şi-a lăsat încet mîna în jos, astfel încît, unul după altul, degetele i-au atins kimonoul ca pentru o gamă. în seara ce s« pogora, zgomotele oraşului treceau ca rumoarea îndepărtat» a unui azil de nebuni. „'Toate imaginile se învîrtesc." Muzeu* din Cairo cu pluşul lui, Sfinxul de care se apropia noapte[8]'

culoarele Marii Piramide semănînd cu cele de la NUrnberg, Ratnesseum-ul plin de păsări si cu umbra şoimilor împrejurul coloşilor, zeița Eternei Reîntoarceri atinsă la amiază, în cripta ei, de soarele vertical, Victoriile greceşti cu aripile întinse, geometria mexicană din Piața Lunii spre care navighează escadrele de colb; statuile maya sub acele de pin, basoreliefurile iraniene vegheate de țipete de vulturi, arhitectura dementă a observatoarelor mogule, Templul Maimuțelor care pare sculptat chiar de ele, Durga din Madura unde se strecura pisica neagră, inextricabila proliferare a zeilor populari la pelhi, catedralele subterane de la Ellora şi Elephanta; şi, din Cairo pînă în China, toată geomanția asta! Pîna la colosalul Buddha de la Long-men dominînd fluviul său galben, leneş ieşit din matcă; pînă la Oraşul Interzis; pînă la aleile funerare, ale căror animale de piatră se ițeau din plantațiile de sorg, năzuind parcă spre mormintele de un roşu închis sub acoperişuri portocalii. Poate că bărbații, femeile, ba chiar şi visele lor sînt mai puțin diferiți decît artele lor. Sugestia Grădinii-Uscate era mult mai puternică, mult mai acută decît cea a muzeului din Kyoto — chiar mai acută decît tot ce cunoscusem eu în Extremul Orient, inclusiv cea a Oraşului imperial în 1929, inclusiv cea a Narei. Mă pătrundea încă de la începutul conversației, tot aşa cum arta occidentală îl pătrunsese pe interlocutorul meu. Acesta încerca, aproape dureros, să-şi precizeze gîndurile:

„A fost arta noastră. Ea era un fel de a le vorbi lucrurilor. Sau universului. Ea... *ni*... ea releva viața lucrurilor. Arta domniilor-voastre este diferită. Eu înțeleg cu modestie. V-am învățat limba, cred că v-am învățat arta. Chiar toată arta europeană. Poate. Era mai onorabilă odinioară. Ea nu va distruge grădina aceasta. Totuşi v-am mai spus: grădina aceasta va muri. Pentru grădinile domniilor-voastre ? Nu. Pentru grădinile americane ? Care grădini americane ? Ci Pentru muzeul pe care îl aduceți; muzeul tuturor epocilor, al întregului pămînt. Aşa e. Ar trebui, respectuos, să nu iau 'n seamă toate aceste fotografii. O singură clipă foarte Prețioasă ar trebui să... *n§*... să elimine toate muzeele dom-niilor-voastre. Dar nu. Totuşi, ştiu că în nici una din multele țări unde am fost, n-am văzut niciodată un buchet: ci numai tufe de flori. Poți să le dai ocol. Deci nu sînt buchete. Dacă binevoiți."

Adăugă încet şi lent, de parcă s-ar fi tradus pe sine:

„Nu pot prefera ceea ce prefer. Cu toate astea, arta nu este un ansamblu de forme. Nu-i aşa ?"

Apoi reluă, cu vocea-i obişnuită, de conversaţie: „înţeleg de ce noi, japonezii, trebuie să' construim maşinării puternice. Trebuie să cîştigăm. Dar nu înţeleg de ce trebuie să construim mari muzee. Sîntem obligaţi. De ce anume ? De noi înşine. Lucrurile trebuie să moară, ştiu. Aici, în locul grădinii, un muzeu foarte foarte mare: Occidentul, Egiptul, Mexicul, africanii, chiar şi noi ? Noi n-o să mai fini aceiaşi v

— în ce ne priveşte, noi nu mai sîntem demult aceiaşi, asta ştim. Dar să nu vă înşelaţi: ceea ce Occidentul vă propune'mai profund, mai substanţial, nu e stăpînirea lumii, ci interogaţia. Occidentul este o interogaţie care a înnebunit, puterea 6 întăreşte şi n-o vindecă."

El privea cum se lasă seara printre copacii înalţi do-minînd micul zid al grădinii.

„Cu permisiunea dumneavoastră: sîntem foarte îndepărtaţi unii de alţii, europenii şi noi...

— Nu întotdeauna. în faţa' americanilor, budismul dumneavoastră care păleşte tot mai mult, dar care totuşi impregnează totul, mă duce cu gîndul la creştinismul nostru..."

M-a privit pieziş, cu o ascuţime a ochiului pe figura-i perfect rotundă de figurină populară.

„Dumneavoastră sînteţi un european ca toţi ceilalţi ?

— Nu, dintr-un punct de vedere: pentru europeni, pentru occidentali, Japonia este un decor. Ei pot trece cu uşurinţă de la *Madame Chrysantheme* la *Madame Butterfty* şi chiar la admirabilii primitivi ai picturii dumneavoastră de curte; dar tot de un decor e vorba.

— Ei zic cu multă tărie că noi imităm mereu : budismul, Meiji.

— Aţi imitat budismul indian şi chinezesc tot aşa cuffl noi am imitat creştinismul oriental şi roman, nu mai mult Cît despre Meiji, este adevărat că occidentalii susţin că aţi ifl^ tat Anglia mai bine decît toată Asia la un loc. Ei uită că aţ» *ales* s-o imitaţi. Conştient sau inconştient, vă compară cu vechile lor *colonii,* ceea ce este mijlocul perfect de a n° înţelege nimic.

„Ce numesc eu decor e mai important. Cred în Japonia pentru că sînt sigur că decorul ei este secundar.

— Atunci, ce credeţi dumneavoastră... *ni...* că e principal •

— Templul de la Ise, peninsula Kumano, cascada Nachi..."

Tuturor acestora, eu le datoram q experienţă cu totul deosebită,

surprinzătoare. Templul shintoist nu are trecut, pentru că este reconstruit la fiecare douăzeci de ani; dar nu este nici modern, fiindcă îşi copiază predecesorul, de cel puțin cincisprezece veacuri, in templele budiste, Japonia îşi iubeşte trecutul. Shintoismul, însă, îl învinge: el este veşnicia cucerită de mîna omului, templul sortit incendiului şi care vine din străfund de veacuri, muritor ca tot omul, invulnerabil cum era cîndva Japonia. Spiritul nu se va supune celor ce trec, iar arhitectul devansează mereu moartea. Fotografiile nu spun nimic din ce se întîmplă, de fapt, acolo. Luate de aproape, templul din Ise le umple complet. Or, în pofida desenului său esentializat de lamă de sabie, a grinzilor barbare ale acoperişului, el nu e un templu, îşi pierde viata dacă e separat de arbori: este sanctuarul şi altarul catedralei sale de pini uriaşi. Dar coloanele noastre se pierd în bolta lor de umbră, pe cînd pinii proslăvesc altarul cu verticalele lor imense, pierdute în ramuri de lumină: jertfe aduse soarelui, strămoşul Japoniei. Spiritele invizibile, Kami, privesc în depărtare cum îmbătnnesc statuile nemuritorului Buddha. Această cufundare în timp, de o intensitate pe care nimic n-o egalează, mă pătrundea puțin cîte puțin. Arhitectul uitat concepuse acest sanctuar, nemuritor fiindcă japonezii aveau să-l tot ardă şi să-l tot reconstruiască ; grădinarul uitat plantase puieți, pentru ca după multe secole, psalmodia necunoscuta a pămîntului să fie auzită de oameni. Arhitecții noştri şi-au visat catedralele ca pe nişte pietre de veşnicie, iar cei din Ise şi-au visat-o pe a lor ca pe cel mai grandios dintre nori. Si 'acest efemer vorbeşte despre eternitate mai Profund decît catedralele, decît Piramidele. Prin rigoarea notei unice, nu prin orchestră. Ca spiritele pădurilor, ale cascadei din Nachi care cade de la o sută de metri şi pare să țişnească (pe lîngă ea, căderile de apă ale Niagarei ar avea aerul unui baraj); stîlpi încordați, cascadă încordată, lamă de sabie topindu-se în lumină. Japonia.

El privea cum se lungea umbra pietrei celei mai înalte.

„Militarii au ucis Japonia", spuse.

Oare cum de poate o față nevinovată şi aproape holbată SŞ exprime emoția? — şi emoția lui era aproape contagioasă. Continuă să-mi spună:

„Neinteligenții îi disprețuiesc pe soldații noştri ucişi. Ei Cred în democrație. Iar democrația lor... Nu e de ajuns ca lunurile să fie josnice pentru a fi' şi adevărate, nu ? Ei zic că

disprețuiesc codul *bushido.* Ei zic despre *bushido* că este mj. litarism foarte reacționar. Dar militarii noştri nu erau nici ej codul *bushido,* ştiți..'. Din păcate.

— Prea multe victorii duc la nebunie; militarii japonezi au fost mult timp

victorioşi. Dar proclamau că pun forța de partea lor, si au făcut exact pe dos. Vietnamul nu va fi învins. Nu are decît o armată slabă; însă Statele Unite n-au acceptat niciodată în mod unanim războiul din Vietnam. N-ar fi acceptat unanim nici războiul cu Japonia, dacă militarii japonezi n-ar fi atacat baza de la Pearl Harbor. Aceştia din urmă prea s-au încrezut în forța lor, ignorînd în schimb slăbiciunea adversarului: opinia politică din țara lui.

„Dar Japonia templului de la Ise exista înainte de Tsushima. Va exista şi după plecarea americanilor. Următoarea ei încarnare nu va semăna, evident, cu Ise, dar nici cu Meiji. Ati spus că eu nu sînt un european ca toți ceilalți; europenii cred că pot ghici Japonia în oricare din zgîrie-ndrii ei, dar eu consider un oraş ca Tokio drept un decor tot atîț de superficial ca *Madame Chrysantheme.* Dacă o gheişă îşi schimbă de zece ori veşmîntul fără să-i vezi corpul, ştii totuşi că ea are un corp. Japonia are un corp.

— Japonia este pierdută dacă i se condamnă trecutul.

— Au fost budismul, epoca Meiji şi ce vedem azi cu ochii noştri, deşi încă nu are un nume. Vamai exista încă o dată Japonia cea de la Ise."

A tăcut îndelung, nemişcat, ca hipnotizat de insensibila viață a serii ce se pogora, apoi a murmurat o frază în japoneză ; privirea-i tulbure s-a fixat în sfîrşit asupra mea, în timp ce el zicea, întărindu-şi vocea:

„Multe lucruri dispar.!. Multe lucruri principale. Mai principale decît *bushido.* L-ați văzut pe domnul acela care era cu superiorul mînăstirii ? '

— Da... Mă rog, cam vag.

— Aparține sectei *shingon. A* fost superiorul unei mafl mînăstiri. Acitit cărțile religioase creştine. A citit studiu despre doctrinele filosofice. In traduceri, din păcate. El mi-ª zis : europenii caută întotdeauna cauzele: ale sentimentele»' ale acțiunilor. Mai ales ale acțiunilor.

—' Stendhal, citîndu-şi dascălul, pe Tracy, scria: «A o>' noaste oamenii pentru a acționa asupra lor...»

— Exact. Deci domnul acela, celălalt superior, m-j întrebat: «înțelegeți de ce gînditorii europeni studia2* aceste chestiuni ? Ştiințele lor, da, mai înțeleg. Şi noi, jap°,J nezii, trebuie să le studiem. Dar ceea ce ei numesc psihologi'

Credeți că e ceva asemănător cu ce numim noi observații ? Sau credeți că sînt chestiuni precum cele de etichetă ?»' Pe care ei le ignoră destul, zicea acel superior. Cu permisiunea dumneavoastră.

— Ați citit ceva din Stendhal ?

— Am citit cele două romane şi o carte despre dragoste. Cu multă grijă, poate.

— Dacă aceşti doi superiori ar cunoaşte bine gîndirea lui Nietzsche, ce răspuns i-ar atribui ei gîndirii budiste ?

— Ei ar răspunde: ar trebui să vă eliberați de aceste probleme... fără interes.

— False ?

— Nu. Nu false. Ci cum ziceți domniile-voastre... *ne...* inutile.^

— îl cunoaşteți pe Nietzsche ?

— Puțin.

— Superiorul l-a citit ?

— Nu, desigur. Dar pot să vă spun: dacă l-ar citi, ar gîndi acelaşi lucru, identic.

— Despre problemele de etichetă ?

— Sigur că da... Lui Buddha i s-ar fi făcut milă de Zara-thustra. El vrea să-l elibereze de probleme. «Dacă prietenul tău este lovit de o săgeată, să nu te preocupe arcaşul ci să smulgi săgeata.»

Amicul meu îmi dezvăluia dintr-o dată esența credinței budiste. El însuşi budist, dar şi shintoist, ca a'tîția dintre compatrioții săi, el gîndea, neîndoios, sub o formă japoneză: Nietzsche îşi doreşte transmutația valorilor — scop neglijabil, Pentru că valorile aparțin lucr'urilor-care-trec, adică *mayeu* Budismul serios este o interogație asupra valorilor, o îndoială ln ce le priveşte, în numele unei valori supreme, țel al Şedinței, atinse numai într-o stare psihică rară şi netransmisibilă, Iluminarea. Pentru Occident, *nirvana* este un mit (în sensul de ipoteză conducînd la acțiune); dar budismul şi Şitecedentele-i asiatice presupun credința în existența trezirii, credință că nirvana *este Trezire.*

Credință pe care, spre uimirea mea, bonzul o urma ^tocmai.

d. «Domnul acela, superiorul, a plecat de la mînăstirea lui, jj'i motive, *ne...* asemănătoare, da. Cîtuşi de puțin din cauza acelor onorabile obiecții europene. Mi-a spus: «Am înțeles

că şi *satori* face parte din Iluzie. Eu nu sînt europenist, sau materialist, sau ceva de felul acesta. Ar trebui să întemeiem o sectă nouă. Budismul ştie că *satori* este Trezirea, dar adevărul nu mai este să ştii asta. Adevărul este să ştii...»"

Tace un minut întreg, ca să-şi construiască fraza în franceză :

«...să ştii că însăşi *nirvana* face parte din *maya...* că trebuie să intrăm în comuniune cu ceea ce este dincolo de *nirvana.»* Mă scuz că nu mă exprim mai bine. *Nirvana* este cea mai înaltă tentație. Absolutul este, *ne...* ceea ce e mai departe."

Amicul meu, cu ochii închişi de atenție, vorbea aşa cum presupun că ar fi vorbit creştinii medievali despre 6 fascinantă erezie. Admirativ; cîtuşi de puțin contaminat. Budismul lui părea tot atît de senin precum propria-i acomodare cu căsătoria după ritualurile shintoiste. însă, dacă ar fi fost cumva tulbura^, sau chiar adînc răvăşit, eu tot nu mi-aş fi putut da seama. îşi deschise iar ochii:

„Prin urmare, acest domn, superiorul, şi-a părăsit templul."

Zîmbi închizînd iar ochii — cu acel zîmbeț pe care îl au japonezii cînd anunță catastrofe — si gura lui semăna cu o dungă diagonală pe capul lui sferic. Scoase din kimonoul lui negru un obiect lunguieț, cam de douăzeci de centimetri, învelit cu hîrtie de mătase, şi îşi redeschise distrat ochii. Ceea ce vedea el rotindu-se în faptul serii precum avionul prădalnic de la Hiroshima nu era arta noastră, ci invazia artei milenare. Dezlegă sforicică albă cu roşu, care însemna că Eachețelul lui era un cadou, dar nu mi'-l întinse. Desfăcu îrtia,'o netezi frumos, scoase la lumină o admirabilă statuetă budistă, de Nara, mi se păru mie, brăzdată de micile lamele de aur ale ofrandelor. Izbucni în acelaşi rîs bizar ca atunci cînd spusese: „începe epoca sinucigaşilor", se opn brusc şi zise:

„Țineți minte: *sep'puku* nu este o sinucidere, *seppul*® este sacrificiul din fața altarului strămoşilor. Grădina-Usca» este şi ea altarul strămoşilor."

Părea să lanseze una din acele sfidări politicoase ale Vechii Japonii, terminate întotdeauna prin moarte. „Rîzînd «e mînie , ar fi zis.

Mi-am luat rămas bun. Ajuns în pragul porții, întors să-i fac semn cu mîna.

1 „Eliberarea de aparență" (n.a.).

Mulți tineri (elevi de-ai săi ?) stăteau în spatele lui. El, în picioare, privea cum ardea statueta-ofrandă pe care o aprinsese, ținîndu-i partea de jos între degetele gros şi arătător.

n.[.Sacrificiul din fața altarului străbunilor..." Mi-am amintit de ce spusesem la Orl6ans, în 1961, dinaintea mulțimii adunate în uriaşa piață Martroi, la comemorarea Ioanei d'Arc: „Şi prima flacără de pe rug a atins-o. Atunci, începînd cu ceea ce fusese pădurea Broceliande şi terminînd cu cimitirele din Țara Sfîntă, vechea instituție cavalerească moartă s-a ridicat din morminte. în tăcerea nopții funebre, descleştîndu-şi mîinile lor împreunate de statui tombale de piatră, vitejii' Mesei Rotunde şi oamenii lui Ludovic cel Sfînt, primii luptători căzuți la asediul Ierusalimului şi ultimii fideli ai micului rege lepros, toată adunarea solemnă a viselor creştinătății privea, cu ochii ei de umbră, cum urcă flăcările care aveau să străbată veacurile, spre acea formă în sfîrşit nemişcată şi care devenea trupul

mistuit de foc al instituţiei cavalereşti." Flăcăruia albastră a statuetei, simbo-lizînd invincibila permanenţă a Japoniei, pîlpîia ca o luminiţă de brichetă în faţa grădinii singuratice şi, de-atîtea secole,' eliberată pînă şi de plante. Ajunsesem' la copacii mărunţei, plini de fluturaşi de hîrtie, parcă înfloriţi: singurul mod de a scăpa de un horoscop neprielnic este de a face din el un fluturaş pe care să-l anini de un arbore sacru. Ce de horoscoape neprielnice! Un preot *shinto* s-ar fi uitat cu nepăsare la sacrificiul ritual al bonzului; pentru religia lui, care îşi reface periodic zeii, ca şi templele, distrugerea este tot aut de superficială ca marea vechime. Mă gîndeam la °°lonada solemnă a copacilor de la Ise, sosită din străfundul secolelor cu povara-i de lumină; şi mă gîndesc la prietenul meu Matsui, mort printre *kamikaz'e.*

Amintirile mele se înfruntă pe deasupra vastelor insule ae zăpadă, ale căror contururi dispar treptat în oceanul tot mai negru. „Comuniunea cu pămîntul", zicea bonzul, în faţa UIţibrelor răbdătoare ale micilor stînci. Cînd am sosit pentru Prima dată în Japonia, pe ecrane rula filmul *Milionul,* de Ren6 p'^ir, şi scriitorii japonezi m-au întrebat: „Este adevărat că jjfanţa' seamănă pînă într-atît cu China ?" în noaptea asta, ^anţa este de Gaulle, iar China este Mao. întreg trecutul *Pârat de bonz supravieţuia în China mea de la 1929, în care pU'pile se fugăreau printre florile albastre de pe meterezele elinului. Ce a rămas din toate ? A rămas Mao, protejîndu-şi i °chii cu mîna în care ţigara mai fumega încă, pe fundalul

apusului de soare... Urmaşul împăraţilor de fier a spulberat cea mai lungă comuniune cunoscută vreodată de oameni, ca să şi-o creeze pe a lui, şi el ştie asta. Cînd am vizitat Kyoto întiia dată, nu ştiam absolut nimic despre politica japoneza' dar cînd am vizitat oraşul ultima oară am văzut cîntăreţi ambulanţi, adică soldaţi amputaţi, în uniformă, dînd un concert singuratic în josul aleii Marelui Templu. Azi, amintirea ritualicului *harakiri* mă poartă cu gîndul la M6ry, la visul lui despre o civilizaţie pentru care moartea să fie sinuciderea stoică. Mă duc cu gîndul şi la Singapore, pe strada Morţii. La chinezii de-acolo trăind printre meşterii lor de sicrie îşi coroane, în muzică de îngropăciune, şi'care se potrivesc perfect cu agonia — tot asa cum Vechea Japonie se potrivea cu viaţa. în Grădina-Uscată, calculam ora de la Chartres; dar acum, pe cînd avionul urcă spre noaptea polară, cît o fi ceasul pe strada sicrielor şi a florilor funerare ? Ce s-o fi întîmplat cu copilul lui M6ry,'cu pisica Scămoşel ? Tristeţea lui Mery, care ura Japonia, s-ar fi potrivit de minune cu seninătatea bonzului! Viaţa este ceea ce ar dăinui dacă toţi oamenii ar dispărea; dacă s-ar da foc tuturor capodoperelor supravieţuitoare într-un omagiu adus pentru tot ce va fi să moară — sau să se ivească.

întinderile albe. Anchorage; cînd am trecut pe-aici prima oară, mă aşteptam la un port pescăresc si la cîţiva eschimoşi. Am găsit o bază militară şi mai multe bulevarde pustii. Ghirlande de beculeţe, cîţeva baruri cu lumină roşie (era ora trei dimineaţa) şi, în mijlocul

zăpezii din piața 'principală, mai multe tdtemuri-poli, ai căror vulturi piei-foşii vegheau peste un Sfînt Iosif şi o Fecioară îngenuncheată. Aparțineau izbei false, sediul Sindicatului pentru inițiativă. Acesta montase o Naştere a Pruncului, o demontase' si lăsase statuile m piața singuratecă, sub animalele magice. Pe bulevard, o singură maşină. Era 26 decembrie.

De data asta nu mai schimbăm avionul. Tot cu el n^e continuăm zborul peste imensitatea albă. Mîine, sosind Uj Europa, voi fi mai tînăr cu o zi. Pînă la banchiză, oceanul desenează întruna uriaşe pete. Nu-mi vine deloc să-mi reiau notele, din mica mea' valiză de carlingă. Mă gîndesc ' neamțul care găsea că era totul aşa de trist pentru biata rtie[3] familie; la indienii din Ortigas, la' zidul în fața căruia trebui» să fiu omorît, la baia din Toulouse, la Elephanta şi la tand[1]' rile din 1940, la copacii lui Mao cărora țăranii le'mîncasef' scoarța, la flota americană ancorată la Da Nang... După cufl[1]

isia regăsită după treizeci de ani dialoga cu cea de odi-lioară tot asa amintirile mele supraviețuitoare dialoghează Struna — dar, poate, întregii mele vieți nu i-am reținut decît dialogurile... Totuşi, în noaptea asta polară, deasupra ultimelor ape primordiale aidoma celor ale Indiei, peste care un zeu-copil încă invizibil se odihneşte, dialogul care îmi aDare ca fiind cel mai răscolitor nu-l cunosc decît fiindcă l-am auzit. El nu este direct legat de viața mea — deşi... Dacă îl regăsesc ca pe judecătorul secret al memoriei atît de vaste în noaptea cea lungă, aceasta e pentru că dialogul ființei omeneşti cu supliciul este încă mai profund decît al omului cu moartea.

Noaptea de decembrie la Paris, cu stelele înghețate deasupra contururilor de hornuri de Daumier. La extremitatea Insulei, unde a fost morga, acum e cripta Deportaților, cu gardul de fier forjat în formă de spade negre, cu ce'le două sute de mii de semne reprezentîndu-i pe cei două sute de mii de dispăruți, cu pămîntul ei reavăn, cu cenuşa crematoriilor şi cu cadavrul ei necunoscut. în grădinița care domină inutil masa confuză a catedralei Notre-Dame (Moartea, în noaptea aceasta, este sub pămînt), delegațiile de supraviețuitori înconjoară tancul care va purta rămăşițele pămînteşti âle lui Jean Moulin la Panthăon. Electricitatea va fi întreruptă pînă în momentul plecării tancului. Acesta va fi escortat de cinci mii de tineri cu torte, trimişi de organizațiile Rezistenței. O-chiul începe să se obişnuiască cu lumina Brumată a lunii: veteranii se recunosc între ei. Rămăşițele sînt aduse într-un sicriu de copil. Tancul îşi porneşte motorul, delegațiile se aliniază în spatele lui. Se'aprind torțele. Flacăra celor fabricate acum de curînd are strălucirea albăstrie şi pîlpîitoare a focului de acetilenă; picioarele se tîrăsc încă în noapte, sub capetele puternic luminate. Cei ce tocmai s-au recunoscut, atît de asemănători amintirilor lor în bruma lunară (fiii *iot* sînt cei ce poartă torțele...) descoperă că au, mai toți, părul alb...

Garda călare merge în fata tancului. Acesta se zdruncină, ,a pas. Mulți dintre cei care îl urmează nu merg mai repede. [n drumul fui, totul se stinge. Torțele, nemailuminînd decît fețe tinere, încadrează mulțimea confuză şi mută. M» gîndesc la bătălia de la Jarnac si de la Châtaigneraie, în viziunea lui Michelet: Henric al ll-lea descoperă supraviețuitorii de la Pavia şi Agnadel pe caii lor schiopătînd încă din Italia, cu costumul lor de pe vremea lui Ludovic al XH-le[8] ț cu barba lor albă... Torțele se răsfrîng în Sena baudelairiana, iar tancul, între cafenelele de pe Bulevardul Saint-Miche>> care se sting pe rînd, îşi tîrăşte trena de bezne.

Mă duc spre Panthe"on ca să mă asigur că totul este pregătit. Din josul străzii Soufflot urcă un zgomot djn pilăria mea, tropăitul cailor ținuți la pas de cavaleriştii "" *

S[1]

Nu se văd decît haşurile de lună pe săbiile verticale, apoi flăcările torțelor care, de la distanța asta, nu mai luminează fețe.

Zgomotul tancului, care tocmai a depăşit bulevardul, acoperă zgomotul copitelor.

Micul sicriu este culcat pe un catafalc. Generalul Koenig stă primul de gardă. Oamenii se răzlețesc; într-un colț al

^^!5g)le'te> Un mg dC tOrț6' d''aCUm inUtUe'* TM

iin *&r* y, Gărzi[1-] *w*

1

A doua zi dis-de-dimineață, în timp ce rostesc discursul funebru, vîntul înghețat îmi loveşte notițele din mînă de microfon, cu un zgomot ca de val.

La dreapta şi la stînga, dar cu un pas în urmă, purtătorii de drapele şi camarazi de-ai mei de la Eliberare; în față, încadrați de' cele două palate, oficialitățile. Generalul de Gaulle,'în mantaua lui lungă pe care nu i-âm văzut-o decît în fotografiile cu debarcarea, a rămas în picioare si nimeni nu s-a aşezat. Strada Soufflot, mulțimea. *Marşul lugubru* de Gossec descinde parcă de pe dom, cu bubuitul grav al tobelor sale de război. Vîntul şuieră în microfon, răsuceşte şi răsfiră pe pavaj o pulbere înghețată. Piață a vîntului asemănătoare cu piețele

solemne din vise, cu muzica de dincolo de mormînt, cu vidul, cu uniformele în depărtare; în spatele meu, masa coloanelor Panthdonului şi peste tot apelul unei atenţii tot atît de vii ca o prezentă în noapte. Majorităţii celor ce mă ascultă pe strada Soufflot invizibilă, le vorbesc de propriii lor morţi. Şi de ai mei:

,JZste timpul cînd, la ţară, sîntem atenţi la lătratul clinilor fa bezna nopţii; timpul'cînd paraşute multicolore, aducînd arme şi ţigări, cad din cer în lumina focurilor din luminişuri sau de pe terenuri calcaroase; timpul beciurilor şi al ţipetelor disperate scoase de cei torturaţi, cu voci de copii...

,Jtfarea bătălie a tenebrelor a început.

Jn ziua cînd, în Fort-Montluc, la Lyon, după ce l-a tortu-rat, agentul Gestapoului îi întinde un creion şi o hîrtie pentru °ă nu mai poate vorbi, Jean Moulin desenează caricatura călăului său. Urmarea teribilă, s-o ascultăm în cuvintele atît de simple ale surorii lui: «Şi-a jucat rolul, de-acum începe calva-W- Batjocorit fără milă, călcat în picioare, lovit sălbatec, cu ^pul plin de sînge, cu organele făcute praf, a atins hotarele suferinţei umane fără a trăda nici cel mai mic secret, el care le $tla pe toate.»

,X>ar iată şi victoria acelei tăceri atit de scump plătite ■ schimbă mersul destinului. Sef al Rezistenţei martirizat fa beciuri oribile, priveşte cu ochii tăi dispăruţi la toate fentei! acestea în negru care ni-i veghează pe toţi a'i noştri: doliul l01 este pentru Franţa şi pentru tine! Priveşte cum lunecă pe sub stejarii pitici din Quercy, cu un steag făcut dinfişii de muselină înnodate, grupurile de partizani pe care Gestapo nu le va găsi niciodată pentru că el nu crede decît în copacii înalţi!

,JPriveste la prizonierul care intră intr-o vilă luxoasă şi se întreabă de ce i se dă o sală de baie — el n-a auzit niciodată vorbindu-se despre cadă!"

în pofida tuturor difuzoarelor, depărtarea dintre mine si mulţime mă sileşte la o psalmodiere urlată.

,Jiiet rege torturat al umbrelor, priveşte-ţi poporul de umbre cum se ridică în noaptea de iunie înstelată de suplicii., lată huruitul tancurilor nemţeşti care se îndreaptă spre Normandia în corul de vaiere al animalelor trezite din somn: graţie ţie, tancurile nu vor ajunge la timp. Şi cînd spărtura prilejuită de Aliaţi se lărgeşte, priveşte, prefectule, cum apar în toate oraşele Franţei comisarii Republicii — doar de n-au fost ucişi! I-ai invidiat, ca şi noi, pe vagabonzii epici ai lui Leclerc: priveşte-i, luptătorule, pe vagabonzii tăi ieşind în patru labe din hăţişul lor de stejari şi oprind, cu mîinile lor ţărăneşti deprinse acum cu bazooka, una din cele mai însemnate divizii blindate ale imperiului hitlerist, divizia Das Reich !

,Aşa cum Leclerc a intrat la Invalizi cu cortegiul lui de exaltare în soarele Africii şi în luptele din Alsacia, tot aşa intri tu aici, Jean Moulin, cu cortegiu-ţi teribil. Cu cei morţi în beciuri fără a scoate o vorbă, ca tine; ba chiar, ceea ce es'tepoat? şi mai atroce, vorbind: cu toti dungaţii şi toţi raşii în cap dffl lagărele de exterminare, cu ultimul corp care se poticneşte din cumplitele rînduri ale Nopţii si Cetii, *căzut pînă la urmă sub patul puştii; cu cele opt mii de*

franţuzoaice care nu s-au rn întors din temniţe, cu ultima femeie moartă la Ravensbru'cK pentru că a adăpostit un om de-ai noştri! Intră cu popow născut din umbră şi dispărut cu ea odată — fraţii noştri din Ordinul Nopţii.."

Muzica începe să intoneze *Cîntecul partizanilor.* De cîtf ori nu l-am auzit cu gura închisă, în nopţile paraşutărilor, 1»

1 Joc de cuvinte bazat pe *maquis,* cuvînt polisemantic: 1) desiş, hăţt[1] mărăciniş, vegetaţie încîlcită şi pitică; 2) formaţii de partizani, în FraDţ" (n.tr.).

i de friguroase ca azi; şi într-o zi în gura mare, în pîcla «durilor Alsaciei, cînd se amesteca neaşteptat cu behăitul Eftăcit al oilor din munţi...

Este marşul funebru al acestor rămăşiţe. Alături de cele , /«/ *Carnot'cu soldaţii anului II, de ale lui Hugo cu* Mizera-*l* iii *de ale lui Jaures privegheate de Justiţie, să se odihnească* ₛ*jeie cu lungul lor alai de umbre desfigurate..." '* Soldaţii se pregătesc să defileze. Totulpare să plutească; nimeni nu aplaudă cuvîntările funebre. *Cîntecul partizanilor* tâlăzuieste cu lungi valuri jalnice, precum un cîntec de leagăn pentru toţi morţii războiului. Sicriaşul este dus în naos, unde generalul de Gaulle merge să salute familia lui Jean Moulin. în spatele unei draperii de teatru, fanfara Gărzii mai cîntă încă. Nu există sonorizare în interiorul Pantheonului, iar această muzică adevărată pare a fi ecoul fragil si recules al marii jelanii purtate de difuzoare de-a lungul şi ie-a latul străzilor îngheţate. (Fusesem aici în 1933 : în mijlocul naosului romanic, 6 fetiţă singuratică se juca aruncînd cît mai sus un balon roşu...) Rămăşiţele sînt coborîte în criptă. Mă întorc, împreună cu Laure Moulin. Muzicienii au plecat: prin uşa monumentală deschisă spre piaţă ne parvine zgomotul cadenţat al ultimelor trupe care defilează. Ii spun domnişoarei Moulin: „Generalul mi-a zis: «In ce priveşte documentele, ar trebui s-o vedeţi pe sora lui: îi seamănă.»" Ea a înţeles, fiindcă nu de o asemănare fizică era vorba. îmi răspunde: „Cînd a murit, avea patruzeci şi cinci de ani; iar eu, acum, am şaptezeci şi doi...' (Dar nu-i dai nici şaizeci) piaţa n-a fost încă redeschisă traficului: corpul diplomatic Pleacă; rămîn cei cu steaguri vechi, cei de la Eliberare, cei dlji grupările de partizani, supravieţuitorii lagărelor — în Plină zi îngheţată, cei ce s-au recunoscut azi-noapte...

Ziua aceasta e moartea. Nu cea de pe urma torturii sau a Oboiului: cea care nu are nevoie de nimic. Zece milioane de francezi au urmărit ceremonia la televizor. Dar televiziu-n«a nu arăta că toti aceşti stegari sînt bătrîni: că, în piaţă, n-a ^as nici un tînăr. Ca să se recunoască şi ei, va trebui ca *»a să decline...

Am zis cu puţin timp înainte:

„fc -.0 dată cu' Jean Moulin, preistoria Rezistenţei se Ursise."

. La începutul lui 1944, nemţii puseseră mîna pe un trans-Port paraşutat, destinat nouă ;'ca urmare, inspectasem pen-^ întîia dată ascunzătorile tuturor formaţiunilor noastre de

partizani. Unele din ele ţăinuiau armele sortite voluntarilor care aveau să vină

la noi după anunțarea debarcării Aliați lor. Peşterile sînt numeroase în Pe"rig6rd şi, pe scările de fie! montate pentru turiştii de mai demult,'ne cățăram ca să găsim, în nişte alveole alăturate — ca lojile unui'teatru mag. dalenian —, materialul nostru îngropat. Dar cea mai amplă grotă din Montignac era subterană, iar ascunzătoarea era departe de intrare. Noi aveam lanterne puternice, fiindcă se lăsase noaptea, iar cei ce se rătăciseră vreodată pe-aici nu mai apucaseră să vadă lumina zilei. Drumul a devenit atît de strimt încît nu mai puteam înainta decît pieziş, pe o latură. El s-a întrerupt brusc: de fapt, cotea în unghi drept. Pe stînca părînd să ne închidă trecerea se întrezărea un desen mare. M-am gîndit că e un semnal de ghidaj si am proiectat asupra lui raza lanternei. Era o învălmăşeală de bizoni.

La Font-de-Gaume, picturile preistorice erau şterse. Dar bizonii aceia, dimpotrivă, parcă pecetluiau de-a dreptul stînca, prezentînd o claritate cu atît mai surprinzătoare cu cît pereții erau nişte enorme pietre netede, cînd bombate cînd scobite, semănînd mai mult cu organe interne pietrificate decît cu stînci. Şi toți aceşti bojoci împietriți, printre care trebuia să te strecori, întrucît falia nu forma săli, păreau a fi măruntaiele pămîntului. Bizonul, dacă nu era un reper, poate fusese cîndva chiar asta, dar cu vreo douăzeci de mii de ani în urmă. Orice grotă subterană stîrneşte neliniştea panicată, pentru că o năruire ar duce la îngroparea de \ ii a celor dinăuntru. Nu este moartea, ci mormintul; şi bizonul dădea acestui mormînt un suflet enigmatic, de parcă — vrînd să ne călăuzească — ar fi reînviat din pămîntul fără vîrstă. "e deasupra noastră treceau, poate, patrulele germane, noi ne îndreptam spre depozitul de arme, iar bizonii se alergau Jtf piatră de două sute de veacuri. Apoi falia s-a lărgit, s-a ramificat. Lanternele noastre nu luminau abisurile acelea: raz? lor ne călăuzea aşa cum bastonul îl ghidează pe orb. Nu n>a' zăream stînca masivă, ci doar fragmente alburii şi lucitoare din pereții de rocă dimprejur. După fiecare falie, lanterna scotea la' iveală o altă falie — şi tot aşa pînă în miez"1 pămîntului. întunecimea aceea nu se confunda cu noapt^j pentru că ea aparținea unor fisuri tot atît de închise pe ~ este cerul de deschis, şi care se succedau la infinit. Provoca0* însă, o nelinişte acută, întrucît păreau cioplite, lucrate <ț mînă omenească. însoțitorii mei nu mai vorbeau tare, ci aP de şuşoteau. O trecătoare cu atît mai strimtă cu cît cercurU noastre de lumină păreau s-o circumscrie, şi în care a trebi"

A mergem aplecați, ducea la o crevasă de vreo treizeci de metri lungime şi zece lățime. Călăuzele se opriră şi toate razele se strînseră într-uri singur fascicul: pe nişte paraşute roşii şi albastre, întinse, zăceau lăzi peste lăzi: s'emănînd cu două

animale dintr-o epocă viitoare, două mitraliere pe trepiedul lor ca pisicile egiptene pe lăbuțele din față vegheau asupra lor. Pe bolta de deasupra, foarte clare de astădată, se vedeau imense animale cu coarne. Fără îndoială, locul acela fusese sacru şi era încă tot asa, nu numai din cauza duhului cavernelor, cî şi pentru că o legătură neînțeleasă unea bizonii, taurii, caii aceia (alte animale dispăreau în umbră) şi lăzile de sub ei, lăzi părînd să fi venit singure acolo sub paza mitralierelor cu țeava spre noi. Pe bolta acoperită cu un fel de salpetru, animalele sumbre şi mărețe fugeau, purtate de mişcarea rotocoalelor noastre de lumină, ca o procesiune de embleme sau de steme heraldice. Omul de lîngă mine săltă capacul unei lăzi cu muniție. Lanterna lăsată alături făcu să se proiecteze sus pe boltă'o umbră uriaşă, propria-i umbră. Desigur, umbrele vînătorilor de bizoni erau şi ele, cîndva, foarte demult, nişte umbre de uriaşi, proiectate fiind de flacăra torțelor de răşină...

Cu o fr'înghie cu noduri, am coborît cu toții într-un fel de puț, nu foarte adînc. Pe unul din pereții lui', o formă omenească elementară avea un cap de pasăre. O stivă de *bazooka* se prăvăli cu un zgomot nemaiauzit prin acele locuri, ce se pierdu în beznă, şi tăcerea se înstăpîni din nou, mai vidă, mai amenințătoare.

în drumul nostru de întoarcere, stînca sugera ici şi colo [a]nimale amputate, tot aşa cum zidurile vechi ne sugerează tot felul de personaje. Am regăsit copacii mici de pe versantul alb de chiciură, rîul Vdzere, obscuritatea războiului pe colina confuză a Montignacului, stelele, transparența întu-" terestru.

.. „Vă interesează picturile ? mă întrebă călăuza. Nişte co-ii le-au găsit, intrînd acolo după un cățel rătăcit, în septemrie 1940. Sînt foarte, foarte vechi. Au venit şi nişte savanți,

ț![ar] apoi, după '40, cum să mai poată studia cineva ceva, vă

"ați seama !'[r] Era Lascaux.

Trupele, oficialitățile, poliția, toți au plecat.

îmi amintesc de lumina aceea electrică pierzîndu-se în ^ntrul pămîntului, de fuga milenară de deasupra celor două Mitraliere stînd precum cîinii de vînătoare în aşteptare, dar

şi de un cîine adevărat care urla pe malul rîului 6 Oare, ieşind dintr-un astfel de loc, sub un firmament ase^ mănător, gorila aceea aproximativă, vînător ca fiarele şi n^ tor ca oamenii, a înțeles pentru întîia oară că e sortită morții ?

In piața Panthăonului, viata şi-a reluat cursul e'i j_e trecători în du-țe-vino, fără bătălii şî fără funeralii. „Batjocorit, călcat în picioare, cu toate organele interne

distruse..." f_n timpul acestor funeralii care n-ar fi fost, sigur, aceleaşi, dacă Jean Moulin ar fi murit nu martir, ci ministru sau mareşal, peste Panthdon plutea încet umbra care o domină pînă şi'pe aceea a morţii, Răul veşnic cu care s-au confruntat religiile una după alta şi pe care'l-a înfruntat sicriaşul acela de copil, cu invizibila-i gardă de spectre căzute în noaptea baltică; sau cu supravieţuitorii aceia ce se recunoscuseră încă înainte de a se vedea la faţă şi care, poate, nu se vor mai revedea nicicînd.

îmi amintesc de pleoapele grele ale lui Bernanos, din ziua cînd i-am spus: „O dată cu lagărele astea, Satana a reapărut vizibil în lume..."

Mă gîndesc la Bernanos pentru că tocmai trec prin faţa bisericii Saint-Severin. N-am mai intrat aici de la înmormîntarea scriitorului. Biserica era plină, dar nu de scriitori. Eu mă aflam lîngă delegaţia republicanilor spanioli. Era o zi de martie, cu norii joşi şi zdrenţuiţi ai celor mai frumoase scene din romanele lui şi cu scăpărări neaşteptate de

soare. Cu cîteva zile înainte, la spitalul american, îmi spusese : „Acum este rîndul Lui să ştie ce vrea să fac..." Aluzia

f

„ te rîndul Lui să ştie ce vrea să fac...

era la o Viaţă a lui Hristos pe cafe voia s-o scrie dacă p^ vieţuia; vindecarea ar fi fost un semn. Mai spusese şi următoarele: „Vedeţi, zîmbesc, deşi nu îmi vine să zîmbesc. Dar numai moartea îmi va şterge surîsul de pe faţă. Cred că ne dorim moartea aşa cum £l şi-a dorit-o pe a Lui'. El nware încă o dată, cu fiecare om ajuns la agonie. De altminteri, noi nu scăpăm de puerilitatea păcatului decît pentru a muri, noi nu revenim la sinea noastră decît pentru a muri — şi acoj0 ne aşteaptă El..." Abatele Pezeril îşi ţinea cuvînta'rea fi nebră şi amintea că, atunci cînd primise'ultimele taine, Bei nanos îi spusese încet, vorbind desigur despre Dumnezeu • „Şi acum, intre noi doi..."

Şi chiar atunci soarele răzbătuse iar prin nori, şi o raz» dreaptă ca un drug se aşternuse pe sicriu.

Merg să mă alătur comitetului adunat pentru ridijj unui monument al lui Jean Moulin. Este alcătuit din delegi

organizaţiilor Rezistenţei, ai deportaţilor, ai supravieţuitorilor lagărelor de exterminare.

De douăzeci de ani mă gîndesc la acele lagăre. Oroarea şi tortura au trecut în paginile aproape tuturor cărţilor mele, într-o vreme cînd nu era cunoscută încă decît puşcăria. Experienţa mea este aproape fără valoare, deşi nu i-am uitat nici pe

micul gestapovist cu părul creț, nici pe torturații de la Toulouse prin uşile deschise, nici pe femeia cu lingurița de ceai. Şi nu este vorba de experiență, ci de singurul dialog încă mai profund decît acela al omului cu moartea. Ca toți scriitorii generației mele, fusesem frapat de pasajul din *Frații Karamazov* unde Ivan zice: „Dacă voința divină presupune chinuirea unui copil nevinovat de către o brută, eu mă retrag din joc." îi împrumutasem *Karamazovii* părintelui de la Glieres şi el îmi scrisese, înapoindu-mi cartea: „Este uimitor, dar e vorba de veşnica problemă a Răului; iar pentru mine Răul nu e o problemă, ci un mister..."

Dostoievski, Cervantes, Daniel Defoe, Villon — cei din puşcărie, de la stîlpul infamiei, din închisoare... Coborînd dinspre Pantheon spre Sena, pentru că la cripta Deportaților se adună comitetul, mă gîndesc la grădina din Crimeea, unde Gorki mi-a spus: „L-am întrebat pe un comsomolist, cam prin 1925, ce crede despre *Crimă şi Pedeapsă* ; mi-a răspuns : «Ce de probleme pentru o bătrînă acolo !»"

Comsomolistul acela o fi murit înțr-o temniță rusească, sau într-un lagăr nemțesc ? Sau, între timp, dacă n-o fi pierit, 0 fi învățat oare ceva ?

Exista, la Dostoievski, o speranță invincibilă, care nu apare decît din cînd în cînd în opera lui. Meyerhold, după ce 'toi arătase vechiul cartier din *Crimă şi Pedeapsă* la Sankt-Petersburg (nesfîrşite scări de fier se pierdeau în umbra intuită a canalelor), mă dusese, la Moscova, să văd locuința «Klolescenței scriitorului, adică apartamentul tatălui său, me-°lc la Şcoala militară. Pe un perete al biroului, într-o ramă *e catifea, o fotografie decolorată, mărită enorm. Cu-, °Şteam umerii aceia gîrboviti sub povara tuturor necazuri-^r capul de mort cu o barbă rară, însă ei bîntuiau ra părăsită, ca şi cum decolorarea bromurii impu- trecutul într-un mod mai convingător decît orice cos-

- Era, într-adevăr, o imagine răpită celor vii — mortul

care, demult, îi îngrozea într-atît pe asiatici; stătea ani-

nată de peretele odăii cu privirea ei de durere şi culoarea de insectă. Dar era şi o reînviere, cu atît mai impresionantă cu cît această imagine în mărime naturală aparținea evident morții, era acel Lazăr pe care Dostoievski îl regăsise cîndva, nu pentru a-i mîngîia pe ucigaşi şi pe prostituate, ci pentru a zgudui stîlpii ce susțin misterul lumii: dincolo chiar si de predicarea iubirii —' norii iremediabilului şi ai suferinței, taina supremă a lui „Ce faci tu pe pămîntul stăpînit'de durere ?" Cea mai obligatorie întrebare de după cea a lui Shakespeare gîfîia tragic în cămăruța aceea de portar. Supraveghetoarea muzeului scoase o carte' din birou şi ne-o întinse: „Este *Biblia* pe care a adus-o cu el din temniță!" Era plină de însemnări: mereu

apărea cuvtatul *niet.* Pentru a ghici viitorul, ruşii obişnuiau să deschidă *Biblia* la întîmplare, dimineaţa: primul paragraf de pe pagina din stînga prezicea ce avea să* se mtîmple. Şi-atunci, mereu cu acelaşi scris, în faţa unui paragraf precum: *JAaria Magdalena văzu că piatra fusese dată la o parte de pe mormînt",* după alte săptămîni sau zile, osînditul la casa morţilor scrisese trist: *nu.*

Lăsînd în urmă strada Saint-Jacques, îmi amintesc de portretul acela dintre ferestrele încadrînd o curte ca de cazarmă cu pavaj sumbru, de măturătorul somnolent în brumă, de comunista aceea care, cu şalul negru al vechii Rusii pe părul ei alb, aştepta ca Meyerhold să-i dea cartea înapoi. Dostoievski, mă gîndesc la bufonii tăi beţi de alcool şi de fraternitate în seara petersburgheză, la sfinţii şi la posedaţii tăi, la teoriile tale politice bune de adormit copiii şi la sufletul tău de profet. Iată-te, vindecat de traducerile tale'din BaLzac, şi de romanele tale *ă la* Dickens prin revelaţia spînzurătoru si a ştreangului. încă nu ştiu că peste zece ani mă voi afla în faţa unui simulacru de execuţie şi că lumea crede la fel de puţin în spînzurătorile fictive' ca' şi în puştile aplecate sptf tine. Iată-te, ortodox şi ţarist, cu ceea ce le aruncă pe chinuitele tale personaje, cu braţele în cruce, în mîlul mărturisirilor publice — dar şi cu teribila tăcere a chipului tău decolorat peste care se lasă seara, cu buzele tale care nu au nevoie sa vorbească pentru a le auzi frazele ce au umplut secolul; unicul răspuns, de la Predica de pe Munte încoace, la barbaria sacţ» a Cărţii lui Iov: „Dacă nnduiala întregului univers trebui[6] plătită cu chinul unui copil nevinovat..." , .

Tu n-ai inventat misterul Răului, deşi, neîndoios, tu'[a] conferit limbajul cel mai tulburător. Nu angoasa ta, pr» tule, este cea care umple această odăiţă mizeră, deşi e adevărat angoasa veacului nostru : orice viaţă devine o tai

un mister, atunci cînd este chestionată de durere. Ci o umple acest Lazăr contra căruia n-au putere nici mizeria, nici moartea, o umple neînvinsul răspuns al Antigonei, sau al Ioanei d'Arc în faţa tribunalelor pămîntului: „Eu nu m-am născut să răspîndesc ura, ci iubirea"; este eternitatea cîntată de psalmist şi pe care, după altă mie de ani, o regăseşte ShaKespeare'sub stelele fermecate ale Veneţiei: „într-o noapte ca asta, Jessica..." : amanţii care simt cum trece prin umbră reînvierea amanţilor dispăVuţi, sau temniţele din care se aud ţipetele ce s-au auzit şi pe sub constelaţiile asiriene. Mă gîndesc la puştile germane îndreptate spre mine. într-o zi cu totul asemănătoare, Dostoievski, te-ai urcat şi tu pe scîndurile acelei spînzurători care semăna cu un spalier de sport, după cum reiese dintr-un desen stîngaci pe care mi l-au arătat...

Spînzurătoare care mă duce cu gîndul la cea de la Nurn-berg. Ştreangul era petrecut pe după gîtul deportaţilor ridicaţi pe vîrfuri, astfel încît epuizarea să-i facă să se gîtuie singuri. Am văzut carcasa aceea de tuburi, fără morţi şi fără funii, în lagărul părăsit; părea a fi genul acela de construcţii metalice bune pentru căţărat, folosite de pompieri la exerciţiile lor.

Am citit, despre deportări, tot ce se putea citi, mai ales povestirile supravieţuitorilor acelor lagăre unde fraţii mei au murit. Şi i-am întrebat şi pe fraţii mei care au scăpat. Povestirile sîht mai rapide de'cît scrierile, dar au în plus greutatea aceea a adevărului care uneori îi lipseşte interminabilei noastre^ cronici a neomeniei. Ce amintiri 'se învălmăşesc în mine ? **Intîi** *Cîntecul partizanilor:*

Prietene, auzi

negrul zbor — al corbilor—peste ţarini...

Prietene, auzi

gemetele surde — ale ţării — înlănţuite..., Poate şi pentru că tocmai i-am auzit melodia: apoi *Cîntecul miaştinilor,* rămas de la comuniştii arestaţi în 1933:

Departe hăt se întind

Marile cîmpii mlăştinoase

Nici o pasăre nu cîntă

Pe copacii verzi, bătrîni

Oh, pămînt al dezolării

Pe care tot mereu trebuie

Să-l-să-păm...

^ Rănile, zăpada, foamea, păduchii, setea; apoi setea, foa-ea> păduchii, zăpada, bolile şi rănile. Şi cadavrele: „Aveţi

de-ales între corvoada la terasament şi cea la rămăşiţele de la crematoriu." Halucinaţia care te face să confunzi vergile de pedeapsă ucigaşe ale caporalilor cu batoane de ciocolată bucăţica de lemn suptă în neştire, corpul întreg care nu mai este decît foame; setea care, după patru zile şi nopţi în va-goane-sicrie, îi făcea pe bieţii nenorociţi să se aplece peste tinete şi, mai ales, organizarea înjosirii. Foamea a fost însoţito'area zilnică a deportaţilor, pînă la limita morţii. Concursurile obsedante de ospeţe imaginare, care îi fac să rîdă pe concurenţi cu o strîngere de inimă, trec prin: „De altminteri, ia mai iăsaţi toate chestiile astea, fiindcă nimic nu se compară cu o friptură în sînge stropită cu un vin roşu bun" şi se sfîrsesc cu certuri, cu bătăi. Edmond Michelet mi-a povestit agonia unui preot în foametea de

la Dachau: „Lui Cutare să-i dai bomboanele şi caramelele mele, ăstuilalt să-i dai laptele meu condensat..." Bine-nteles, niciodată nu avusese nici bomboane, nici caramele, nici lapte condensat. Michelet nu-i cunoştea pe nici unul din destinatari. Preotul, care n-a murit, a spus mai tîrziu: „Erau numele colegilor mei de la filologie, de pe vremuri..." Imaginația sexuală, dorința au dispărut demult, lăsînd tot locul liber celor două furii banale.

Există distrugerea provocată de timp, care constituie — tortură administrată cu încetul — însăşi condiția umană; trupul devenind cel mai insidios dintre duşmani, cumplita deşteptare de dimineață redîndu-i nenorocirii toată noutatea, desființarea oricărui semn individual, nemernicirea tuturor şi loviturile neîntrerupte într-o lume chemînd moartea. Şi, uneori, cîte o amintire din lumea în care femeia putuse fi dorită şi bărbatul avusese o inimă; în care ura avusese totuşi speranța de a se potoli într-o zi — pentru că om"' lipsit de orice nădejde este dincolo de ură.

Decorul de iad, în povestirile ce îmi vin în minte, nu este mina, cariera sau cîmpul: ci e demența. Calea principală din lagăr se numea strada Libertății; aşa se numea şi cărarea trasată pe craniu de maşina de tuns, de la frunte pînâ «a ceafă. Casele nemților erau înconjurate de „grădinițe cochete, cu flori", zic supraviețuitorii, şi puteai vedea cum # jucau pe-acolo pisoi printre urletele prizonierilor bătuți o(moarte; tot astfel, puteai vedea flori mari, mînăstireşti, ^ mijlocul dormitoarelor comune ale căror cuşete erau pli de păduchi. Exista şi extravaganța loviturilor date deținuții *politici* germani pe jumătate nebuni. Lumea în r imposibilul era întotdeauna posibil, coşmarul în adevărații'

înțeles: incoerența ce îl covîrşea de peste tot pe prizonier, haosul *organizat* îhtr-o lume unde organizat înseamnă subțiat de la inamic: bucățele de zahăr furate pentru muribunzi erau „organizate". Recuperarea dinților de aur, dar şi a părului celor tunşi; plecările fără motiv (însă SS-iştii ştiau că despărțirea îi' slăbeşte pe deținuți); la femei, hoața nemțoaică'purtînd triunghi negru, care spăla pe jos cu restul de cafea ca să nu-l dea franțuzoaicelor; apelul la voluntari pentru Bordeaux, pe care SS-iştii îl confundau cu bordel; întrebarea : „Ştii să cînți la pian?" pusă prizonierilor trimişi la terasamente; livizii prăpădiți care trăgeau, cîte şapte sau opt, ruloul lor compresor de basorelief mesopotamîc. La femei şi la bărbați, difuzorul răcnind *Schon ist das Leben* („Viața este frumoasă"); hoții de ochelari — ca să-i dea cui ? — si feliile de cîrnat, bizar fosforescente. Cei care, la culcare, îşi legau pantofii vechi şi scîlciati de gît cu şireturile, încît hoții aproape că îi strangulau trăgind de vechiturile acelea. Certificatul medical atestînd că eşti apt să încasezi lovituri. Cei ce îşi dădeau bucata de pîine ca să li se ghicească norocul. Femeile care nu

plîngeau la cele mai dureroase lovituri, dar plîngeau cînd pierdeau la belota clandestină. Paznicele îngrozitoare („terorile") care, în timpul bombardamentelor, le rugau pe cele bătute de ele puțin mai înainte să se roage pentru ele. Exista (strîmb miracol!) şi pedeapsa „pentru rîsul în formație". Sora medicală („schwester") cu care erau amenințate prizonierele în muncile facerii, ca să nu țipe; pasiunea, împărtăşită de paznicii topindu-se de rîs, pentru meciurile de box între prizonierii abia scăpați — sîngerînd încă — din mîinile SS-iştilor. Erau teatrul *{Romeo şi Julieta* « Treblinka !), orchestrele vărgaților care cîntau în timp ce excavatoarele smulgeau din gropi ciorchini de prizonieri jjoar pe jumătate morți, ca să-i arunce pe rugul duduind de flăcări precum o uriaşă lampă de sudură.

Existau atîtea şi âtîtea scene pe care le-am notat direct a'n gura supraviețuitorilor. îmi dau seama că trei dintre ele erau de-a dreptul scene de discurs.

Intîi, cea cu carantina.

Prizonierii fără ocupație încă, îi privesc trecînd în cos-unie de ocnaş, tunşi zero', pe nenorociții sprijiniți în cîrji; pu întorcîndu-se de'la comandament trupele de ocnaşi sche-etici. Fiecare îşi povesteşte istorioarele (nepersonale), care £ uzează şi se degradează. Apar meseriile pitoreşti: un •nblînzîtor'îşi găseşte succesul explicînd că animalele mici u se pot domestici decît simulînd că ți-e teamă de ele. Nişte

țipi se joacă de-a dresatul iepurelui, în vreme ce, de cealaltă parte a sîrmelor ghimpate ale locului în carantină, soldații SS, încurajatori, dau gata pe un prizonier cu lovituri de lopată. După zece zile, începe liniştea. Pe saltelele de paie crepusculare, sînt culcați trei dintre cei pe care ceilalți fi numesc cu afecțiune Intelectualii în delir. Unul, lovit de moarte cu ocazia unui interogatoriu în bulevardul Foch, tocmai a intrat în agonie, iar horcăitul lui se amestecă cu zbieretele germanice de afară. Mai departe, cei A ce ştiu cîntece le antă. Ele vorbesc de cămin sau de somn. In cor şi cu încetinitorul, *Micul Quinquin* devine un cîntec de leagăn fără sfîrşit. Unul povesteşte *Macbeth.* Cei ce ştiu versurile recită. Intelectualii în delir ştiu multe versuri. Unul din ei, care nu se vede, spune fragmente din P6guy.

Fumul des de la crematoriu se pierde printre norii foarte coborîți care vin dinspre pădurea Bavariei şi dinspre munții Boemiei. Francezii ascultă, uluiți. Ceilalți simt că trece furtuna, şi tac. Un al doilea Intelectual în delir continuă cu furie. Pe el îl putem vedea: în picioare pe ceva, în izmene, cu smocuri de păr deasupra

urechilor, un chip de clovn cumplit şi nebun:

Voi ne vedeți mergînd, sîntem numiți „pifanii"

Şi nu înaintăm decît c-un pas odată...

Dar două mii de ani de regi, dar şi de gloată,

Cu clica lor întreagă şi alte orătănii,

Cu pălării cu pene şi slujitori o mie, Ne-au învățat ce-nseamnă să fim cu toți de-o seamă Şi cum pod merge oblu, fireşte, fără teamă, Spre un careu de trupe în zi'de bătălie... Afară, ordinele au încetat şi se aude cîntînd un cocoş. Un prizonier arată că are un ciob'de oglindă şi fiecare vrea să se privească. Ceea ce ei numesc plictiseală este mai puțin **lips³** de ocupație cît o amenințare: şi acum, ce se va întîmpla cu noi ? „Gogoşile" — de unde se vor fi ivit ? — străbat din cînd în cînd mulțimea ca nişte mici animale.

La 25 decembrie 1944, în lagărul de femei e Crăciunul-în spitalul de bărbați se ține predica de către preoții din R zistență. Dizenterie,' tifos, tuberculoză, plăgi, membre zdrobite lâ muncă sau sub loviturile gardienilor. Un singw

1 Traducerea versurilor îi aparține poetului Mihai Cantuniari (n.tr).

termometru, medicamentele terminate. Schelete cu pielea ca pergamentul, care ies din zdrențele vărgate. Infernul aproape tăcut. Doar ciudatele strigăte ale foamei, sau, atunci cfnd trec siluete negre de țărani pe drumul de dincolo de sîrmele ghimpate, un rănit cu piciorul zdrobit care urlă: „Sînteți liberi! LIBERI!" Tinetele sînt containere de pa-raşutare înhățate... In dimineața asta, medicul german l-a întrebat pe vecinul meu, care scuipă sînge de pe urma loviturilor :

„Aveați bolnavi grav de tuberculoză în familie ?"

„Nu-i nimic, spune preotul, şi el în zdrențe pentru că i s-au dat nişte haine zdrențuite în locul unei ținute vărgate. Nu-i nimic'în seara asta, în Franța, familiile sînt adunate în jurul meselor. Există locul nostru gol. Iar pe pămînt, există o imensă familie. Cei din lagăre: cei ce au murit, cei ce vor muri, cei ce vor vedea eliberarea."

Rosteşte Evanghelia Naşterii, adăugînd păstorii lui Luca la magii lui Matei, măgarul şi boul la textul sacru: evanghelia copilăriei celor ce-l ascultă...

„Astfel El a venit spre a fi condamnat la moarte, pentru ca noi să putem să nu murim singuri.

„A fost împovărat cu crucea. Din ceea ce ducem noi, el face undeva, credeți-o, o cruce mare.

„El a căzut prima dată: cunoaşteți.

„Un anume Simon l-a ajutat să ducă crucea; noi toți am întîlnit cîte un Simon.

O femeie pioasă i-a şters chipul. "Nu-s prea mulţi oameni, dar la gara de Est, la'început de mai, vînzătoarele de lăcrămioare ne-au adus si nouă flori, iar oamenii le-au cumpărat pe dată si pe celelalte...

„El a căzut pentru a doua oară: cunoaştem. Le-a wîngîiat pe femeile din Ierusalim care-l urmau; la Fresnes, aici, mulţi şi-au asumat multe riscuri pentru a-i îmbărbăta pe noii veniţi "vorbind prin ziduri. Fie ca Dumnezeu să-i dea fiecăruia dintre noi harul de a-şi mîngîia aproapele !

„El a căzut pentru a treia oară. A fost despuiat de Veşmintele sale. A fost pus pe Cruce şi a murit pe Cruce.

„A fost coborît în braţele mamei sale; e o mare uşurare ^ mamele noastre n-au nimic de făcut aici!"

Nu întotdeauna: în lagăre se găsesc adesea mama şi fiica, atunci cînd au fost arestate împreună.

„A fost aşezat în mormînt..."

In faţă, se construieşte un al doilea crematoriu.

„O bicicletă ! as vrea o bicicletă !" strigă rănitul cu picio-r»« **tăiat.**

Un bolnav scheletic se ridică urlînd: tovarăşul lui de pat de suferinţă tocmai a murit, iar păduchii emigrează pe el.

„E Drumul Crucii. La plecare, preotul german de la Fresnes (era sănătos) mi-a spus: «Important este să nu te laşi cuprins de disperare, şi să nu te îndoieşti niciodată de Dumnezeu...»

„Şi acolo, va fi poate greu...

„Da, e greu. Dar mai tîrziu, vom înţelege. De aceea trebuie să primim moartea ca şi cum am înţelege. Să-i facem o primire frumoasă.

„Cînd eram copil, se cînta un colind de Crăciun care... E bunul Dumnezeu cel care cîntă..."

Vocea, care scăzuse, urcă din nou pentru a cînta, pe o arie înrudită cu cea a lui *Era odată un vaporaş:*

Am un mic drum de făcut.

Micul drum înseamnă întruparea, pare-se.

Există cei care au impresia că, pentru ei, nu s-au făcut atîtea mofturi. Şi cei care tac.

„Pentru Crăciun, crematoriul ar trebui să facă grevă", zice o voce.

Ravensbriick. Prizonierele au fost adunate pentru a-l asculta pe comandant: un microfon e fixat pe difuzor, apare un tip cu părul alb care seamănă cu un actor

în rolul unui comandant SS. Nişte prizoniere traduc:

„Lăsîndu-vă să trăiţi, Marele Reich dă dovadă de o blîndeţe fără precedent. Cele asociale, sînteţi o lepră ţ>e trupul Germaniei. Cele politice, aţi pus să fie asasinaţi în mod laş soldaţi germani. Aţi fost lăsate în viaţă. E păcat. TDat mă supun. Faceţi şi voi la fel. Cele ce vor încerca să se opună disciplinei acestui' lagăr, vor veni să ceară în genunchi, vi-o spun eu, să li se impună acest lucru. Disciplina SS este ca un compresor, nimic nu mai creşte pe acolo pe unde a trecut. Rupeţirîndurile!"

Prizonierele l-au numit pe dată Attilaminorul.

Apoi, doar pentru franţuzoaice — aceasta a doua paiaţ» se adresează negreşit fiecărei categorii de prizoniere sepa-rat — un SS fără galoane. Nu poartă cascheta cu cap âe. mort, e cu capul descoperit: craniul e ras, ceafa dreaptă ' are capul de ciine danez atent a lui Erich von Stroheim. ?ea'. tru a traduce — o alsaciană care cu siguranţă nu rna, cîntăreşte nici patruzeci de kilograme. Tipul s-a proptit bi»e pe picioarele larg îndepărtate, şi se leagănă dinainte înapoi-

„Gloată de tîrfe! Eraţi costumate, fardate, eraţi Iu?. drept femei! Rosteaţi discursuri împotriva German»eJ'

pupă cum spune comandantul, aţi încercat să ne asasinaţi în mod las. Dar ce sînteţi voi ? Uitaţi-vă la voi: rahat. Gata cu deghizările ! N-o să ieşiţi de aici'decît prin cos. O să aveţi după ce saliva ! Jidovitelor! Prin coş o să ieşiţi!

Se leagănă tot mai tare. O să cadă ? E în ultima fază a unei beţii pe care discursul i-o sporeşte şi mai mult:

'„Gata cu deghizările! Prin coş o să ieşiţi! Mai întîi, sînteţi prea grase! Trebuie să vă doară ciolanele cînd atingeţi paturile! Mîncaţi trifoi, face bine la sănătate !"•

Traducerea alsacienei; vocea ei neutră nu se adresează nimănui:

„Spune că sîntem noroi şi că n-o să ieşim de aici decît atunci cînd o să fim moarte."

înaintează, cu picioarele tot mai crăcănate, dar nedînd de loc impresia că va cădea, pînă la primul rînd de deţinute. Celelalte nu-l mai văd. îl aud.

,/4c/t / ticăloasele mele de franţuzoaice frumoase, o să vă-nvăţ eu să fiţi frumoase!"

Traducerea.' Pleacă, încadrat de doi sojdaţi SS. Din spate, beţia lui este si mai evidentă, dar neavînd nimic din beţia vodevilurilor: lenta şi ameninţătoarea beţie nordică. Nu-i un beţivan: e un nebun. Se sprijină pe 'cîte un umăr al fiecărui soldat, îi face să se răsucească, se întoarce spre prizoniere:

„Prima care mişcă, la închisoare în celula nebunelor !"

Pauză.

„în noroi şi prin coş ! Vă-nvăţ eu să fiţi frumoase!"

Nu se mai'traduce. Pleacă, acum uşor înclinat, ţeapăn totuşi ca şi cum ar purta corset, sprijinit pe cei doi umen, ca un nedemn rege Lear sprijinindu-se pe cele două fiice ale sale pline de ură. Locul unde s-a făcut apelul e de o curăţenie exemplară. O prizonieră e cuprinsă de rîs convulsiv; cele-■alte, exasperate şi totuşi complice, se strîng în jurul ei. Tipul nu se mai întoarce si pleacă greoi, sub fumul de la crematoriu.

Şefa SS a lagărului trece pe bicicleta sa de-a lungul unei ^loane de deţinute care se duc la muncă. Coboară şi se duce SM tragă o palmă unei prizoniere, prost aliniate probabil. Aceasta, şefă de reţea şi conştientă de ce face, o palmuieşte j^ravăn. Toată coloana stă' cu sufletul la gură. Lovituri genetice de cravaşa ale paznicilor SS bărbaţi şi femei. Se dă ^rumul la cîini asupra prizonierei; dar sîngele ei îi curge pe Picioare, iar cîinii, m loc să muşte, îl ling, Ia fel ca în legen-Qele creştine. Mai puţin sentimentali, paznicii SS alungă

1

cîinii şi lovesc pînă omoară. Pe obrajii deţinutelor în poziţie de drepţi, lacrimile curg în tăcere.

Notînd toate astea cîndva, notam de asemeni despre pri-zonierele aşezate pe cadavrul însoţitoarelor lor în zăpadă, despre femeile pentru care viaţa de odinioară se oprea lâ orele zece treizeci, ora arătată de orologiul de la Fresnes, despre sunetul fără de cuvinte (interdicţia de a vorbi) ai sărutărilor care umpleau sala cea mare la plecările cele mari, despre obsesia dansului, despre sosirea nocturnă în noaptea străpunsă de puncte luminoase, care sînt lanternele electrice ale SS-ilor; despre zidurile pe care febra le face să tremure; şi mă gîndeam Ia Pasternak atunci cînd îşi recita versurile în ruseşte în faţa studenţilor subjugaţi de la Mutualit6, mă gîndeam la cîntăreţii din dormitoarele noastre şi din laşărul de prizonieri din 1940, la frescele ocnaşilor din Guyana şi la ocnaşul „care anunţa invitaţii aşa de bine" la recepţia prefectului; mă gîndeam la Thaliâ, care fusese vizitată, răspunzîndu-i lui Mayrena pe sub şopîrlele prietenoase de pe tavan: ?/4 *şti nu vreau nimica, nici de-nflonrea firii, — Nici ce se va alege din bîlciul omenirii..."*; mă gîndeam la Ehrenburg, comisar la animalele de circ, sub direcţia supremă a lui Meyerhold, şi îngrozit că

spectatorii şterpeleau rondelele de morcovi ale iepurilor săi; la preotul meu republican spaniol: „Şi cînd ultimul rînd de săraci începu să meargă — o stea necunoscută se înălță deasupra lor..." însă tortura există de veacuri; şi chiar şi'cei care au cîntat în chinuri. Ceea ce nu existase încă, este această organizare a înjosirii.

Infernul nu înseamnă oroarea; infernul înseamnă să fii înjosit pînă la moarte, fie că moartea vine sau trece: îngrozitoarea abjecție a victimei, misterioasa abjecție a călăului. Satana este Ce'l ce degradează. Degradarea alăturîndu-se mai întîi incoerenței în deriziune, evadaților prinşi din nou cărora li se lega 6 pancartă „Iată-mă înapoi", hoților de pîin^e^ purtători şi ei a cîte unei pancarte, şi pe care fiecare condain-nat trebuia să-i pălmuiască după ce-i scuipase în obraz (apoi» un gardian îi snopea în bătaie). Acelaşi lucru cu întîlnirea (*' lor torturați cu paznicii Gestapo care jucau capra : deriziunea lui Christ! Convertirile au fost rare, dar aproape toți deținuții atei asistau la ceremoniile religioase pe jumătate tăinuite, căci, de îndată ce preotul vorbea despre Patimi, e» le vorbea despre ei. Perfecțiunea sistemului concentrationai a fost fără îndoială atinsă la Dachau, atunci cînd SS i-a° însărcinat pe preoții germani prizonieri să-i alunge din ca-

pelă pe toți laicii străini care veneau acolo să se roage. (în fața acelei capele din tablă ondulată, era înfiptă inscripția cu litere gotice: Dumnezeu, aici, e Adolf Hitler).

Cei ce au refuzat au fost împuşcați, dar s-au aflat mereu prizonieri îngenuncheați în jurul capelei. A fost studiată cu grijă organizarea care supunea pe prizonierii politici prizonierilor de drept comun: hoți şi asasini; prostituate, la femei. Totuşi s-a studiat puțin'amalgamul, care s-a schimbat mult în cursul războiului. 'Triunghiurile de stofă cusute pe haine arătau originea prizonierilor: trebuia ca cel venit din Rezistență să ştie că era lăsat în grija unui asasin sau a unui proxenet,' şi trebuia ca fiecare german, SS sau deținut să-i poată recunoaşte pe „terorişti". Dar mulți dintre cei ce purtau triunghiul roşu al politicilor nu erau luptători din Rezistență, erau țărani care refuzaseră să denunțe, tineri care desenaseră cruci de Lorena pe ziduri, învățători care puseseră elevii să cînte *Marseieza,* ostateci sau chiar, printre polonezi şi ruşi, sate întregi. Cei ce purtau triunghiul negru al „asociaîilor*' erau uneori pe jumătate nebuni, dar adesea, pur şi simplu țigani. Şi nimic nu putea depăşi stupefacția încercată de toți aceşti oameni de a se simți în acelaşi timp ireductibil diferiți şi ireductibil asemănători'în aceeaşi patrie a nefericirii. Si apoi, eroii nu sînt mereu eroi, şi nici tîrfele totdeauna tîrfe; unele au

fost văzute devenind'membre ale Rezistenței. A-i ucide pe toți aceşti nenorociți, ceva mai repede, ceva mai puțin repede, ar fi putut fi obținut prin alte mijloace; exista un scop mai obscur, pe care omenirea încă nu-l inventase, căci torturile aveau odinioară drept scop obținerea de mărturisiri, pedepsirea unei erezii religioase sau politice. Scopul suprem era ca prizonierii să-si piardă, în Proprii lor ochi, calitatea de oameni. De unde — supa vărsată pentru ca unii dintre cei mai înfometați să vină s-o lipăie de pe jos; de unde — chistoacele de țigări aruncate în vărsăturile dinilor, prizonierii închişi împreună cu nebunii Şi» mai insidios atroce, împreună cu corpurile lor, destinate ieştilor şi capetele lor menite scalpelului împreună cu „ex-Perientele" şi sterilizările. (Cu o înduioşare scrîşnită, deținutele le' numeau pe fetele sortite experiențelor: iepuraşii.) 'dealul era să fie aduşi partizanii din Rezistență în situația de a se spînzura sau de a se arunca în sîrmele ghimpate electrificate. Totuşi, gardienii SS se simțeau atunci frustrați.

Toate astea îşi pierdeau eficacitatea demonică pentru că ^a mai cumplită tortură sau cea mai abjectă degradare nu efa rezervată celor din Rezistență, ci acelora care ripostau

loviturilor gardienilor şi care erau adesea țărănci sau țărani polonezi, deportați atunci cînd o parte din satul lor luase calea Rezistenței. Timp de ani de zile o luptă îndîrjită s-a desfăşurat, în care prima învinsă a fost Moartea. Ea domnea fizic şi constant prin fumul lipicios al crematoriilor. Or, furia de supraviețuire care-i însuflețea pe majoritatea celor veniți din Rezistență nu i se opunea'ei m primul rînd. Ei înțelese-seră că există'în om ceva mult mai profund. „Aptitudinea de a o întîmpina", ar fi spus părintele care vorbise la Crăciun; nu era adevărat decît pentru cei care o întîmpinau întru Dumnezeu. Lupta nu se angaja pe acest teren. Ea consta, pentru prizonieri, în a suporta ceea ce le era impus aşa cum ar fi suportat cancerul, dar a nu participa niciodată. „E tot una" în sensul de: asta nu mă priveşte, asta nu s-a întîmplat, a fost negreşit gîndul cel mai constant al prizonierilor. „Palma ia forma celui care o primeşte şi nu a celui care o dă", spunea Alain, gîndindu-se la hris'tos. Trebuia să supraviețuieşti. Să trăieşti clipa. Să nu arăți niciodată nimic în fața chinurilor, în fața ororii, în fața provizoriului zîmbet al gardienilor. Să sabotezi. Să nu lipăi supa vărsată pe jos. Moartea era un element printre altele. Cei eliberați spun că voința de supraviețuire este poate cea mai puternică pasiune a omului, dar că nu supraviețuiau decît „cei ce nu se abandonau", în această lume dementă prin ceea ce îi datora organizării şi prin ceea ce îi datora hazardului, o absurditate la fel de intensă ca cea a lagărului însuşi *proteja*

victimele: cea a călăilor. Fiecare zi hidoasă legitima Rezistența. Părintele se alăturase unei rețele atunci cind aflase de existența unor lagăre în care gardienii SS nu-i lăsau pe prizonieri să meargă decît în patru labe.

Fără îndoială, jocul cel mai profund s-a jucat între două forme de sacrilegiu. Spiritul nu avea ce căuta între cadavre şi resturi de coji. Hitler îşi organizase barbaria aşa cum toate statele îşi organizaseră temnițele, dar nici un stat nu ar B proclamat fraza pe baza căreia erau întemeiate lagărele: „Tratați-i pe oameni ca pe noroi, vor deveni cu adevărat noroi..." Âsa trebuia să fie tratați oamenii care, prin acțiunea lor sau doar prin existența lor, negau idolul nazist. Iar ga[r] dienii ŞS, ca şi nemții hoți sau asasini, îl răzbunau pe idol j» nesfîrşit, prin'tr-un sacrilegiu pe care nimic nu-l putea ispăşi-

Or, rămînea destulă omenie, chiar şi prizonierilor mun: bunzi, pentru a ghici că voința de a trăi nu era animalică, <* în mod obscur sacră. Misterul condiției umane apărea aicj> mult mai mult decît în furtuna cosmică ce va prăvăli W

I moarte, mai devreme sau mai tîrziu, torturați şi torționari; ii abjecția deținuților care denunțau, cu un zîmb" et de animale, dacă animalele zîmbesc cumva, se alătura celui a SS-ului I însărcinat cu pedepsele corporale, căruia un prizonier îi spu-j sese că *Schnell* (repede) se traducea prin „Dă-i drumul încetişor !" şi care îi lovea de moarte pe deținuți strigîndu-le să o | ia'încetişor. Fantomele nenorocite care se numeau între ele I „trunchiuri cu picioare" pentru că-si păzeau capul ținîndu-l mereu între umeri de teama veşnicelor lovituri, nu-sî pierdu-I seră dispreţul lor. Adică ideea confuză şi profundă asupra I omului pentru care luptaseră, şi care devenea limpede: omul era ceea ce voiau ei să smulgă din prizonieri.

Condiția umană înseamnă condiția de ființă creată, care I impune soarta omului aşa cum boala mortală impune soarta I individului. A distruge această condiție înseamnă a distruge I viața: a ucide. însă lagărele de exterminare, încereînd să I transforme omul în animal, au făcut să se presimtă faptul că I el nu este om doar prin viața pe care o are.

Cînd ajung la comitet, după ce am trecut peste zidurile I criptei Deportaților, apoi peste grilajurile care amintesc şi I de sîrma ghimpată şi de cîrligul măcelarului, adunarea este I aproape pe terminate. Sînt acolo preşedinți ai asociațiilor de I rezistenți sau de deportați, Edmond Miche'let, cîteva 'femei şi I dțiva militari, un dominican. Se face rezumatul a ceea ce I Ştiu si a ceea ce nu ştiu.

I Trebuie ridicat un monument în memoria lui Jean Mou-I 'in, aproape de

locul unde a fost paraşutat. Pe cheltuiala a I trei ministere, a departamentului Bouches-du-Rhâne şi a I Municipalităţii satului: multe persoane, multe antagonisme. I Un căpitan, arestat de Gestapo ca membru în Rezistenţă şi I ţâre şi-a ascuns gradul pentru a rămîne cu camarazii lui de I luPţă, continuă un conflict amar cu dominicanul, care este I Părintele care a ţinut predica de Crăciun la Dachau. I Cuvîntul „emaciat" ar fi de ajuns ca să-l zugrăvească, dacă el I nu s-ar aplica de obicei unor chipuri prelungi, în timp ce I ^pul lui rotund cu ochi întunecaţi pare un cap de mort I P^Şte care ar flutura zîmbetul spiritualităţii. Ceilalţi încearcă I p-i calmeze. Mă dndesc, vai! la masa de la *Premiul Vikingilor* « care Fernand Heuret le spunea profetic celor doi membri I ai Juriului care se încăierau la aperitiv: „Puţină răbdare ! De I n? ^ vă-njuraţi cînd ştiţi bine că atunci cînd o să fiţi încă şi I 2la\ beţi, ° să vă-m6rdţişati..." Aici nu e vorba de beţie. I j«rinteie a propus ca no'i'sâ7 decidem să ridicăm monumen-I ul> relativ abstract, dorit de domnişoara Moulin; căpitanul

1

cere să se facă un concurs. El nu ştie că juriul oficial va alege după prietenii săi, marii artişti nepierzîndu-şi vremea cu concursurile. Dar părintele, care la început nu se gîndea decît la memoria lui Jean Moulin, începe să se enerveze. El cunoaşte concursurile. Specialist în artă romanică, el cunoaşte de asemeni opoziţia profundă între portret şi arta modernă, mai ales într-un monument „eroic". El nu vrea să ne pomenim cu un fel de soldat de plumb. Membrii comitetului doresc un monument, asta-i tot; cei doi adversari fac schimb de angajamente de stat şi de texte trunchiate.

Mă gîndesc la căpitan îmbrăcat în haina vărgată. La Stuttgart, în ziua în care generalul de Lattre l-a invitat la dineu împreună cu noi pe fiul lui Rommel — mareşalul se sinucisese —, un general francez în civil, eliberat de noi, mi-a spus dispreţuitor: „Bineînţeles nu ne puseseră la un loc cu ...... ' ; se pierd, iar un singur om nu poate

sâ-l încredinţez lui Chagall. „Ridică-te, Lazăre !" Marii deriziuni sinistre'pe care o aduce moartea i s-a substituit deriziunea zilnică a vieţii. Nici vocea care a făcut să tacă infernul de la Dachau, nici cea care s-a desemnat pentru a-şi însoţi camarazii în infern nu fac să tacă susceptibilitatea. „Dragul meu, zice căpitanul, mai bine ai fi

rămas Jn mînăstirea du-mitale !" Părintele răspunde cu tristețe: „In pofida a tot ce am suferit, îi mulțumesc lui Dumnezeu că ne-a făcut să ne părăsim într-o bună zi hainele, dumneata şi cu mine..."

Semnăm procesul verbal. Căpitanul a expus „dorința tuturor prietenilor lui Jean Moulin de a-i regăsi chipul care să-i semene în monumentul înălțat memoriei sale". îşi va primi el oare soldatul de plumb? De ce mă frapează această absurditate neaşteptată ? Un pueril motiv de discordie pune în opoziție pe nişte oameni pe care ar trebui să-i--------x

MăiîndtcTe'semeni la părintele în haină vărgată: *,Am un mic drum de făcut..:'* Poartă sutana albă a dominica-nilor, peste care şiragul de mătănii a luat, de atîția ani de zile, locul săbiei, şi fumează dintr-o pipă şcurk I-ar'place să vadâ că monumentul îi este încredințat lui Alberto Giacometti. L-am intilnit in comitete asemănătoare şi-mi amintesc că l-am auzit spunind: „Dacă ar pune creştinii in viața lor virtuțile pe care Cezanne şi ceilalți le-au pus în arta lor, Dumnezeu ar fi foarte mulțumit... Mă emdesc mai ales la Jean Moulin

ar

g £ ^

tovărăsia lui'Marcel ^„1 *ham* în'tîln^t pe /^^ Koestler elibera•t din ^^ francnistă în ^ petrecuse luni de zile, condamnat la moarte. „Se petrece întotdeauna acelaşi lucru,

mi•a *Aljaoă* dnd am[1]plecat) crezi & d stat purtătorii

-------- --------------:------------------ —-— ^-----------------------j- - H -••■JV/VJX ai laiaiui iiivu* т\/ml JU I IUVU W TIMW m x.^st*\j* J.I

monument al deportării, pentru că-mi amintesc prea bine oe însoțea soția sa, iar momentul ceaiului a fost cel al unei

stîlpul de execuție care a fost expus la Invalides: un trunchi constante scene de menaj în stare latentă. „Şi totuşi, mi-a

cioplit în partea de jos, dar din care gloanțele execuțiilor I spus tata conducîndu-l la plecare, e un om d'e treab'ă şi un

făcuseră, pină la înălțimea pîntecelor victimelor, o sculptura om viteaz — unul din soldații cei mai viteji pe care i-am cu-

informă. "oscut..." Or, nu curajul lipsea pe tancurile din 1918. L-am

Discuția continuă, Dachau, Ravensbriick, Auschwitz... 0 I vâzut pe unuj *fan* uncnii mei) subofițer la lansatoarele de

să iau un'medicament: apa minerală e pusă pe o altă masa. flăcări, căsătorindu-se la întoarcere cu o femeie care-l aştep-

E totdeauna straniu să priveşti o adunare din care făceai şi I tase douăzeci de

ani, profund fericit în fiecare săptămînă m

tu parte cu cîteva minute mai devreme. încerc senzația asta I fața aperitivului duminical. Luptătorii eroici, dezbărați de

în fiecare săptămînă la Consiliul de miniştri. Stau jos: îi?1 I **ea ce fuseseră ca şi de uniformă, şefii de batalioane din

văd toți însoțitorii în jurul mesei, la înălțimea mea; stau ÎJ> j a«ra armatei regulate, redeveniți b'ăcani sau patroni de

picioare şi sînt despărțit de ei: văd un grup care-şi contini» I circiumi, au fost personaje familiare perioadei de după

buit să fac din plafonul Operei obiectul unui concurs, în lo° I "Codată josnic. Toți aceşti oameni erau dezbrăcați de expe-

.A.

riența pe care le-o adusese moartea, dar şi de cea pe care le-o adusese viața...

Comedia în jurul monumentului scoate din mine la suprafață un fir, din nişte adîncuri ale căror capturi abia de le cunosc. Nu amintirea nenorocirii sau a curajului mă urmăreşte, ci puterea insidioasă a vieții, în stare să şteargă totul — doar cînd nu e vorba, poate, de deportatele pentru care amintirea lagărului actualizează Patimile — atunci cînd trupul nu mai este doar ceea ce slujeşte la a suferi. Eroilor de război îmburgheziți pacea le impusese inutilitatea curajului fizic, dispersarea prietenilor, întoarcerea la neveste şi la copii, viața socială substituită iresponsabilității soldatului. Viața îi acoperise pe aceşti supraviețuitori aşa cum pămîntul acoperise morții. Optzeci la sută din deportatele si deportații politici au murit în lagăre; aproape toți ceilalți au dat dovadă, mai devreme sau mai tîrziu, de un curaj exemplar, fie el şi pasiv. Dar nu în termeni de război mă obsedează toate astea pe mine. Umbra Satanei s-a întins cu adevărat, vizibil, timp de mai mulți ani peste lume şi chiar şi cei pe care i-a acoperit par să b fi uitat. Nu pot'oare să'trăiască decît în măsura în care o uită ?... Crezusem experiența lagărului de exterminare mai profundă decît cea a amenințării cu moartea. Insă extrema nenorocire marchează mai puțin vizibil decît cea mai banală rană...

Rămînem singuri: Brigitte care îşi reprezenta lagărul ei şi un grup de la Ravensbruck (ea este' cea care începuse acel rîs periculos după discursul SS-ului beat); Edmond Miche-let şi un republican care reprezentau lagărul de la Dachau; părintele şi cu mine.

Cum au regăsit ei viața ? Ce au adus din infern ? Nenumărați deportați, în întreaga Europă, şi-au scris amintirile; revenirea lor înapoi printre oameni nu prea

se găseşte în ele. Nu-i uşor pentru un scufundător să aducă de pe fundul apei ceea ce găseşte acolo fără să cunoască...

De altfel ei spun mai puţin decît au scris.

„în ceea ce mă priveşte, spune Brigitte, a fost urît pentru că m-am întors în mai. Eram singura deportată din trenul meu. Ceilalţi erau din grupe S.T.O. şi încă ceva. Tipul de la

1 *Service de travail obligatoire,* serviciu de muncă obligatoriu (n.tr.).

Luteţia[1] a început prin a nu crede nimic din ce îi povesteam. După care, cînd m-am dus să-mi încasez solda militară de deportată, soldatul mi-a spus că n-aveam dreptul decît la solda de bază, «deoarece primisem casă, masă şi îmbrăcăminte de la germani». Am cam văzut roşu. După asta, o păţanie cu un alt glumeţ: fac coadă, la Cr6dii Lyonnais din Piaţa Victor Hugo, ca să schimb primele bilete de o mie de franci. Simt că o să mi se facă rău. O doamnă miloasă mă sprijină. îi explic că nu-i nimic, că vin din deportare. Doamna cere să fiu lăsată să trec cu prioritate, cheamă agentul de serviciu. Sînt dusă în primul rînd (birourile urmează să se deschidă). Un personaj elegant, de vreo cincizeci de ani, se răzvrăteşte. în numele a ce, să o iau eu înaintea lui ? I se explică. «N-avea decît să rămînă acolo, în lagărul ei!»

„Am ieşit mai repede dintre amintiri decît din vise. Noaptea regăseam lagărul, iar seara, sub castanii din *avenue* Henri-Martin, eram sigură ca aveam să mă trezesc la Ravensbruck. Plîngeam în vise, pe cînd în lagăr nu plîngeam. Şi apoi, ştiţi poemul lui Nelly Sachs:

Lăsâţi-ne să reînvăţăm încet să trăim...

Nu ne arătaţi încă un dine care muşcă...

„Dar toate astea înseamnă Parisul. La graniţă, mi-a fost doar cumplit de frică...

— De ce anume ?

— De ce aveam să găsesc, de ce devenisem eu însămi... Nu ştiu...

— Pentru primul lot care se întorcea, spune Edmond Mi-chelet, de Gaulle le aştepta pe deportate pe peronul gării.

— Ar fi trebuit să'rămînă acolo, cum zicea idiotul de care v-am spus...

— Pentru noi, tipii făcuseră nişte drapele, şi am trecut pe sub o boltă de chestii de astea.

— Pentru că v-aţi întors mult mai devreme ca mine. La Ravensbruck, de 14 iulie 1944, înjghebasem nişte rochii din resturi de hîrtie şi reuşiserăm să ne costumăm una în albastru, alta în alb şi alta îri roşu. Toate femeile au fredonat

Mar-seieza. Era mai'curînd riscant, iar astăzi mi se pare bizar: nu seamănă cu lagărul.

— Ce anume seamănă cu lagărul ?... spune părintele.

1 Unul din ofiţerii cărora li se prezentau deportaţii, la hotelul Luteţia (

— închisoarea pe care am cunoscut-o, zic eu, mi-o pot închipui şi mai rea; n-am suferit tortura, dar am văzut-o. Toate astea, înseamnă să te întorci din lagăr, să te întorci din temniţă. A mai fost şi altceva: încercarea de a constrînge fiinţa umană să se dispreţuiască ea însăşi. Asta numesc eu infern. Nu ignorăm ceea ce a existat prin alte părţi. I-am auzit pe faimoşii experţi internaţionali la Nurnbefg şi la procesul Masuy': «împotriva bombelor cu explozie întîrziată lăsate prin cafenele, şi împotriva a ceea ce se numeşte în general terorism, metode la fel de eficace au fost întotdeauna folosite de către toate serviciile de contraspionaj». Aceşti termeni galanţi indică în mod evident tortura. Dar voi aţi suferit ceva care n-a existat nici în Rusia, nici în Algeria, nici în Italia, ceva ce îmi pare că ţine de natura însăşi a nazismului. A fost vorba de a vă face să vă pierdeţi sufletul în sensul în care se spune: a pierde raţiunea. (Ce înseamnă: suflet ?) S-ar zice că aţi regăsit pămîntul, ca si mine atunci cînd s-au făcut că mă împuşcă, sau ca atunci cînd am scăpat dintr-o groapă pentru tancuri. Dar ceea ce sugeraţi voi cu toţii fără a izbuti să o exprimaţi complet — oare se poate exprima acest lucru ? — este altceva. Cînd, la Bane, m-am întors din partea cealaltă (avionul fiind prins într-un ciclon de grindină), am fost uluit să văd femei care călcau lenjerie, să văd animale şi mai ales enorma firmă roşie a unui mănuşar. Pămîntul era ceva insolit. Voi, nu pămîntul insolit l-aţi regăsit, ci oamenii, sentimentele omeneşti de care aţi fost tot atît de despărţiţi cum am fost eu despărţit de pămînt cînd avionul meu se rotea ca un titirez într-un ciclon. Văd bine cum anume aţi regăsit voi pămîntul: la urma urmei, la fel ca mine, deşi mai penibil. Dar nu simt cum aţi regăsit voi viaţa...

'— Mai întîi, dragă prietene, spune Edmond Michelet, nu uita că astea s-au amestecat. Sîntem noi oare soldaţi cu jumătate de soldă ai infernului ? Nu voi uita preoţii germani însărcinaţi să ne alunge din biserică ! Dar în clipa întoarcerii» ceea ce încercam noi mai întîi era : un supliment de viaţă. în primul rînd, ar fi trebuit ca noi să fim morţi; apoi, restul se amesteca...

„Altceva. Pentru mine, care cad întotdeauna în miezul lucrurilor ca un huron — un huron din Huronia, nu uitaţi acest lucru ! —, absurditatea infernală, sau metafizică, cum veţi dori, s-a amestecat întotdeauna cu o idioţenie obişnuită care o dilua, pare ceva uimitor: idioţenia care constă în a-ţi ma-

sacra prosteşte mîna de lucru ! Simţeam acest lucru zilnic, şi restul se potrivea cu asta..."

Şi pentru mine, răbdătoarea maree a vieţii pusese totul laolaltă, asa cum Marea Roşie ştergea pe nisipul plajei desenul oraşufui Saba. Ce-mi rămîhe astăzi din ţara morţii ? O surpriză' tocită, care nici măcar nu mi-ar interzice să mă pasionez după monument, la rîndul meu. Am studiat civilizaţiile dispărute, am privit civilizaţiile străine, şi chiar şi pe a mea, ca pe umbrele care coborau în tăcere scara muzeului din Cairo. Astfel, intelectualii din Altenburg studiau barbariile istorice ca pe nişte civilizaţii deosebite — barbariile, nu temniţele. Adevărata barbarie fnseamnă Dachau; adevărata civilizaţie înseamnă în primul rînd partea din om pe care lagărele au vrut să o distrugă. Creştinul îşi poate oferi suferinţa, ascetul o poate nega — cu condiţia să moară destul de repede... Civilizaţiile se rotesc precum'nişte fluturi uriaşi în jurul acestei arderi. Ceea ce, în lumina transparenta şi îngheţată dindărătul gratiilor cu ţepi ale ferestrelor, răspunde imaginilor atroce de la Dachau, este un spectacol pe care mi l-a descris Czapski, aghiotantul generalului An-ders şi unul din cei cîţiva supravieţuitori de la Katyn. în lagărele de concentrare ruseşti din 1941, în fundul pădurilor, ofiţerii polonezi îşi puteau primi uneori soţiile şi erau lăsaţi singuri. Foamea distruge orice senzualitate.'.. Femeile îşi ungeau corpul cu o centură lată de făină pe care o zgîriau prizonierii si care-i împiedica să moară. Bărbaţii, mai înalţi, îngenuncheau, iar eu am păstrat imaginea acelor Walkyrii nemişcate în umbra celulelor cu tot atîta precizie ca şi imaginea femeilor îndoliate din cimitirul din Correze. Denunţate, ele ar fi fost împuşcate sau bătute. Pentru mine, ele se amestecă cu poporul în'haine vărgate al zăpezii si al nopţii, într-un acelaşi mister: căci, dacă este adevărat ci, pentru un spirit religios, lagărele, ca şi chinuirea unui copil nevinovat de către o brută, pun suprema enigmă, este adevărat de asemeni că, pentru un spirit agnostic, aceeaşi enigmă apare o dată cu primul act de milă, de egoism sau de dragoste.

„Pentru mine, spune Brigitte, astea se amestecă de asemeni mult. Mai întîi — presupun că la fel se întîmplau lucrurile pentru dumneata, Michelet — nu ne gîndeam că vom supravieţui. La Luteţia, acel cumsecade doctor care mi-a făcut radiografiile mi-a spus: «Oricum o să crăpaţi cu toatele în mai puţin de zece ani.» Nu i se putea reproşa că le vîra idei în cap pacienţilor săi. Ne-am trezit în suplimentul de viaţă de care vorbeaţi adineaori, chiar în sensul cel mai

elementar — dar apoi, eu nu m-am întors chiar de tot, din moment ce, de

fiecare dată cînd simţeam mirosul castanilor şi al pavajului udat din *avenue* Henri-Martin, credeam că mă voi trezi m lagăr şi-mi trăgeam palme, pentru a fi sigură că nu visez. Ii înduioşam pe trecători. Lucrul de care vorbeaţi căpătase o formă ciudată: îi găseam pe oameni copilăros! Nu pe funcţionarii întoarcerii: pe ăia îi găseam doar idioţi! Cînd m-am întors din pricina întîrzierii, toată lumea credea că murisem. De două luni de zile tatăl meu tăcea... Totuşi, mi se părea că părinţii mei deveniseră ca nişte copii. Din de-' licaţeţe, nu-nu vorbeau despre lagăr; tathl meu a vorbit puţin în primele zile, dar şi tăcerea lui mi se părea copilărească. Unde era realitatea ? înainte de război ? în lagăr ? Acum ? N-a durat prea mult. O amintire precisă, mă întreb de ce oare, este faptul că am redescoperit butonii bărbăteşti de manşetă. Acolo, aveam sentimentul că, dacă am fi fost bărbaţi, am fi avut măcar speranţa de a ne răzvrăti...

— Nu prea te răzvrăteşti cînd ai sub cincizeci de kilograme", spune Michelet.

întreb:

„Au mai fost şi alte răzvrătiri reuşite în afară de cea a evreilor de la Treblinlca ?"

Nu ştie nimeni.

„Şi mai sînt şi fetele care nu s-au întors, spune Brigitte. în ceea ce mă priveşte, nu ştiu, în fond, cînd anume m-am reîmpăcat cu neamuf omenesc."

Deportaţii nu ştiu asta niciodată. Suportă oare conştiinţa acest examen trecător ? Mă gîndesc la Mollberg: „Dacă civilizaţiile nu supravieţuiesc decît prin metamorfozare, atunci lumea este făcută din uitare..." Şi dacă prietenii noştri nu îşi *pot* aminti de reîntoarcerea lor printre oameni ?

„în marea parabolă budistă, zic, cei ce s-au urcat în barca Eliberării nu pot zări malul celălalt al fluviului decît atunci cînd pămîntul a dispărut.

— Un israelit din Varşovia, spune părintele, mi-a povestit că după arestarea sa, străbătuse întreg ghetoul gol, cu uşile deschise, cu mîncarea rămasă pe mese, ca şi cum n-ar fi fost părăsit, ca si cum viaţa ar fi rămas suspendată... Ş[1] că, atunci cînd fusese eliberat de americani, simţise ceva asemănător, un fel de independenţă a vieţii..."

în timpul evadării mele din 1940, am'intrat în primul cinematograf găsit pentru a mă descălţa si a scăpa de chinul pantofilor prea mici. Se proiecta bombardarea Varşoviei, film turnat de nemţi. Imaginea era luată din avion: volutele

negre ale fumului de benzină, şi un fum ca de apocalips pe direcţia caselor în flăcări. Avionul trecea; iar pe deasupra, acel cer de Golgothă şi de masacru se

transforma într-o mare imaculată de nori..'.

„Dar în Spania ? a întrebat Michelet.

— N-am cunoscut prizonieri.

— în general, spune spaniolul, fasciştii executau.

— Ar mai rămîne ai noştri... Dar aviatorii nu aveau ocazia să facă prizonieri..."

Nu infernul este ceea ce-mi aduce Spania în minte. N-am uitat imensul cortegiu al țăranilor în spatele tărgilor aviatorilor, la Teruel. Dar n-am'uitat nici o altă imagine, foarte diferită. E în zori — ora la care, de obicei, ajungem deasupra liniilor inamice. Vin din castelul de piatră albă şi feronerie neagră în care dorm piloții, şi merg de-a lungul imensei livezi în care am venit adesea ca să mănînc mandarinele pudrate cu chiciură. în dreapta mea, nişte sicomori uriaşi ascund un avion de vînătoare a cărui carlingă de aluminiu străluceşte în soarele care se înalță. E acoperit de o rouă incoloră aproape de coadă, trandafirie, apoi roşie cînd mă apropii de scaun. Este avionul unui camarad ucis ieri şi al cărui sînge a siroit peste carlingă. Noaptea l-a curățat şi sîngele luptei formează picături alături de rouă care se formează pe cîmpurile Spaniei pînă în Pirinei.

„Adăugați şi nişte lucruri profunde şi ciudate, spune Brigitte. In lagăr noi trăiam într-o stare de indignare. O indignare sigură, constantă. Faptul că puteau fi tratate astfel nişte ființe omeneşti era bizar de scandalos. Şi ne-am pomenit aici cu indignarea' noastră fără de obiect. Ca şi cum ne-am fi adus cu noi şi lopețile. Niciodată n-am crezut prea tare în judecarea criminalilor de război. Şi apoi, la o anumită adîncime, şi răzbunarea se toceşte... A-i'ucide pe călăi nu împiedică existența torturii de pînă atunci...

„Se vorbeşte mai ales de ceea ce este dramatic, pentru că este transmisibil. Există lucruri de care nu devii conştient decît după, lucruri care nici măcar nu au nume. De pildă, neştiința asupra soartei noastre, asupra celei a prietenelor noastre', neştiința privind soarta alor noştri lăsați în Franța, Privind războiul.!. Era o permanentă nelinişte, şi totuşi, eram în culmea iresponsabilității. Reîntoarcerea la viață a însemnat un pat, o baie, o față de masă, un tacîm, ceea ce-şi închipuie oricine. Şi liniştea.' Liniştea! se striga după noi, aşa cum foarte bine spun cele care ştim ce înseamnă acest lucru. Toate astea erau complicate.'Infernul sfîrşeşte prin a părea

simplu. Acolo, în anumite zile, priveam copacii ca pentru a-i îmbrățişa, era ca un fel de evadare; mi-au trebuit cel puțin opt zife'înainte de a putea să privesc pur şi simplu un copac liber..."

Mă gîndesc la copacii şi la animalele mici ale lui Nehru.

„Mi se pare, spune părintele, că ceea ce a fost mai rău a venit din faptul ca viața nu era, pentru noi, amintirea timpului în care eram vii. Era' cea a timpului văzut din lagăr. Văzut din lagăr, care creează mai multa irealitate decît închisoarea. Adevărata viață nu putea coincide...

— în ceea'ce priveşte viața fizică, spune Brigitte; dar în lagăr nu mi-am închipuit niciodată viața morală a celorlalte, a nedeținutelor.

— Cînd tocmai ai scăpat de la moarte, spun, trăieşti ca într-o uluire în fața evidenței vieții. Dar nu în domeniul moral, dacă putem numi astfel sentimentele oamenilor, relația lor cu viața... Durata timpului petrecut alături de moarte probabil că joacă aici un rol...

— Nu uitați că noi nu aveam idei, răspunde Brigitte. Era o experiență, înțelegeți: o experiență foarte lungă. Paisprezece luni de concubinaj cu moartea^ iar pentru unele, chiar mai mult. Moartea era prezentă în noi pentru că eram mereu amenințate, şi în fața noastră pentru că n-am încetat de a o vedea. Am atins un miez. Eram perfect conştiente de lupta noastră. Dar noi luptam sprijinindu-ne pe ceva: credință, patriotism sau solidaritate, numiți cum vreți acest lucru, adesea prietenie, responsabilitate...

— E adevărat, spune Michelet, mă întrebam cum de su-pravieţuiseră atîția responsabili, deoarece nu se bucurau de nici un privilegiu: ne susținea responsabilitatea.

— Iar umilința nu distruge orgoliul..., spune părintele.

— însă orgoliul care supraviețuieşte distruge umilința, spune spaniolul. Nu vorbesc pentru mine: eram strungar, şi am scăpat făcînd jucării pentru copiii gardienilor. Ceea ce spun e totuşi adevărat.

— Cînd'am căzut din nou cu picioarele pe pămînt, reia Brigitte, nu mai exista lagărul, trăiască cearşafurile şi apa de colonie ! însă autoapărarea care ne ocrotise rămăsese fără obiect. Ne-am întors asteptîndu-ne la o lume dominată de ea. N-a fost chiar asa ! Orcaserăm cele paisprezece etape ale Drumului Crucii, fuseserăm răstignite, iar totul se termina în patul Măriei Magdalena."

îl privesc pe cleric. Nu arată urmă de enervare, în vreme ce cu zece minute mai înainte era exasperat de povestea cu

monumentul. Zîmbetul lui trist pare să spună : biata mea

fetiță!

„Nu era o înviere! Şi totul, să nu vă lăsați înşelați, se făcea cu o imensă parte

de consimțire. Ăsta era lucrul care mergea cel mai rău. Tot ceea ce ar fi trebuit să ne salveze, sentimente şi amintiri, nu mai era bun de nimic. Nu mai exista infern^ nu mai exista nimic împotriva infernului. Atinseserăm tot ceea ce fusese mai rău şi ne regăseam într-o lume pentru care acest „mai rău" nu exista. Oamenii se distrau cu fleacuri, dar de ce ? Pentru a ne descoperi o evidență care ne atingea, pe noi, mult sub nivelul pielii. Este întoarcerea lui Dante printre cei distrați. Şi a existat ceva bizar. Ne-am întors toate in stare de cadavre. După un timp destul de scurt, petrecut în general în relativa singurătate a patului, păream... restabilite. Iar ai noştri credeau că noi redeveni-serăm semenele lor şi din punct de vedere moral. însă noi eram doar semenele camaradelor noastre, şi ale nimănui altcuiva. Familia era la fel ca patul: cald şi străin.

— Sînteți de acord ?" spun.

Chiar şi părintele aprobă cu tristețe.

„Cum anume ne-am întors, spune ea, m-am gîndit mult înainte şi n-am avut nevoie să mă mai gîndesc după. Aşa cum existaseră cearşafurile şi furculițele, tot aşa a existat nebunia ambulatorie a deportaților, distracția lipsită de rîs şi cabare-tele. Asta n-a durat decît o vreme, pentru că nu-i chiar aşa de amuzant, şi pentru că «deliciile de la Capua» ne atrăgeau, dar ne dezgustau. Dar ştiți, le-am înțeles destul de repede şi pe unele şi pe celelalte.' Despre ce anume era vorba pentru a putea trăi ? Era vorba de a fi oarbe. Atunci am redevenit oarbe. Ceva mai devreme, ceva mai tîrziu.

— Nu complet, spune părintele.

— Nu; dar e de ajuns... Pentru dumneavoastră, e altceva, pentru că credința este chiar viața dumneavoastră, în lagăr sau altundeva...

— Neliniştea îşi găseşte întotdeauna forma... Am întîlnit adesea teama de' a pierde credința. Pentru mine, e de neînțeles. Fără îndoială că nu vom mai întîlni niciodată Răul sub un aspect atît de demonic; dar Răul este neputincios împotriva credinței. *Biblia* a răspuns dinainte prin *Cartea* '"**i/ov...**"

Mă gîndesc la preotul de la Glieres care spune că, pentru el> Răul nu era o problemă, ci un mister. „Cum au murit ai noştri ?

— Prietene, îmi spune Michelet, prea cucernicul părinte a adus alinare aproape numai unor credincioşi. Aşadar, *ei* se căiau. Atunci cînd le spunea: Iertați tuturor vrăjmaşilor voştri — şi Dumnezeu ştie! — ei răspundeau înaintea lui Dumnezeu.

— Ați văzut măcar un singur om murind în ură ?" îi întreabă părintele.

Michelet reflectează şi mi se adresează:

„Dragul meu, are dreptate părintele, are dreptate... Ca responsabil al francezilor de la Dachau, am văzut probabil murind mai mulți țipi decît el. Fireşte, nu în acelaşi mod, fireşte! Nu trebuia să-i spovedesc, nici să le iert păcatele. Totuşi, ar fi avut dreptul să zică două vorbe despre nemți! N-au'făcut-o niciodată. Erau dincolo de acest lucru. Ultimele cuvinte au fost întotdeauna pentru familie: «Cînd te vei întoarce, du-te şi-i spune soției să sape sub cel de-al treilea păr, la stînga...»Sau: «Spune puştilor mei că am făcut ce am putut...»

— Moartea iartă — sau dispreţuieşte ?

— Iartă, spune părintele. Cel puţin pentru cei care erau vag creştini. Mă aflam în faţa Harului.

— Nu rămînea loc pentfu multe păcate...

— Doar furtul şi asasinatul!... spune Brigitte.

— Dar pentru ceilalţi ?

— Probabil că era acelaşi lucru, spune părintele, dar ei nu o ştiau...

— Si eu am făcut corvoadă pe lîngă cei în agonie, spune spaniolul. Nu poţi spune mare lucru unui om în agonie. Dumneavoastră aveţi vorbele proprii, *padre,* dar ai mei n-ar mai fi vrut să le audă'.

— Dacă moartea nu este... un drum care se deschide spre Dumnezeu, nu este poate nimic de spus. Dar eu cred că există întotdeauna loc pentru milă... nu-i ateu cine vrea!

— La noi, spune Brigitte, în ciuda vieţii comune, moartea era personală — ca şi în viaţa civilă.

— In moartea civilă, spune cu blîndeţe părintele, ea nu este chiar atît de personală... Rar am văzut ura rezistînd în apropierea Sfintei Agonii... în lagăr, moartea se tocea... Aici, nu; şi apropierea morţii nu seamănă cu nimic altceva. Dar acolo, Satana ţinea într-o mînă oroarea, iar în cealaltă, iertarea..."

Mă gîndesc tot la Spania. Legenda preşedintelui Azafta aflat pe patul de moarte, în Andorra, cred, şi spunînd : „Curo

se numeşte ţara aceea... ştiţi bine care, al cărei preşedinte de republică eram eu..."

în spatele gratiilor, mulţimea defilează ca la un pelerinaj.

„în fiecare dimineaţă, spune Michelet, o nebună rătăceşte ore întregi prin faţa lucrărilor dumneavoastră de la Luvru. A înnebunit în timpul deportării. Venea să se agate de barele grilajului; de cînd aţi înlocuit barele cu balustrade, a început să

umble..." Cei ce au venit să salute rămăşiţele pămînteşti ale lui Jean Moulin în memoria rudelor lor trec încet pe cerul morţii — ca în oraşele Egiptului şi Mesopota-miei, în anul 1965 înainte deHristos. Nu te mai poţi întoarce din infern, aşa cum nu te mai poţi întoarce din moarte.

M-am întors la Lascaux. De cînd oamenii au pătruns acolo în voie, grota e condamnată : ciuperci infime proliferează, fac să se cojească bizonii şi caii magdalenieni. Douăzeci de mii de ani de supravieţuire' fără de oameni, cincisprezece ani de supravieţuire cu oamenii, si distrugerea. (A fost nevoie de o sută cincizeci de milioane de franci vechi pentru a o opri.) Lascaux este salvat, cu condiţia ca oamenii să înceteze de a mai veni aici după cum au chef. Spectacolul este aproape la fel de surprinzător — în alt fel — ca cel din război. Faliile stîncilor straniu de netede şi-au pierdut misterul, pentru că li se disting, în mod confuz, limitele, datorită reflectoarelor invizibile care luminează picturile aşa cum candelele luminează icoanele. Se coboară în puţ pe o scară metalică. Personajul cu mască de pasăre nu mâi veghează peste arme. Ventilatoare cu patru braţe se rotesc încet, legate de nişte aparate, şi par să aducă bizonilor insolita lor ocrotire, la 'fel ca altădată mitralierele noastre înălţate ca nişte cîini de pază. II întreb pe ghidul, simpatic şi inteligent:

„Ce s-a întîmplat cu copiii care voiau să dea de urma căţelului ?

— Eu sînt unul din ei!"

Sînt patruzeci de ani de atunci...

„Ştiţi, căţelul ţinea la tăvăleală! Ce voiam noi, prietenii mei şi cu mine, erâ aventura...

— Si prietenii ?

— Unul a murit în Rezistenţă, altul e antreprenor." Ieşim. Copacii scunzi de pe deal sînt mai puţin scunzi

cît odinioară, Montignac s-a extins, iar drumul ajunge la

„Cînd s-a întîmplat accidentul...

(Accidentul înseamnă proliferarea ciupercilor.)

.....în anumite duminici veneau pînă la o mie cinci sute de

persoane..."

Alături de intrare sînt ridicate două barăci lungi de tablă

„Barăcile specialiştilor ?

— Nu: ei nu mai' vin decît din cînd în cînd. Sînt pentru contestatarii de

conştiinţă. Li s-a dat sarcina lucrărilor de protecţie..."

Prăbuşirea

Imperiul marelui judecător

Rasputin

Cazul Pelican

Sorge

Secretul lui McNalfy

...Şi vreme e ca să ucizi

Lupul din umbră

Destinaţia Univers

Arată-mi un erou

Planuri şi dorinţe

Secretul şoimului

Reversul medaliei

O chestiune de onoare

Ultimele zile ale Americii

Cacealmaua

Moartea unui expert

Naşa

Cartea lui van Vogt

Diana vs. Charles

Nopţile fugarului

Colecţia „Love Story"

Cheryl BIGGS Jaymi CRISTOL Linda GUSS Susan KYLE Laura JORDAN

Tradiţii de familie Trei dorinţe Anotimpuri Escapada Trandafiri în zori

Pentru a obţine oricare din aceste cărţi, trimiteţi comanda dumneavoastră pe adresa Bucureşti CP. ^7-l98. Comandînd:

— **1 carte,** beneficiaţi de gratuitatea transportului;

— **2 cărţi,** beneficiaţi de 10 % reducere şi de gratuitatea transportului;

— **de la 3 cărţi în sus,** beneficiaţi de 15 % reducere şi de gratuitatea transportului, devenind membru al **Clubul»»' Cărţii RAO,** primul Club al Cărţii din România.

,â neliniştea e.

..uternică; poate că încă de la origine este otrăvi, bucuria ce a fost dată singurului animal care şti că ea nu e veşnică. însă, în dimineaţa asta eu n ram decît o naştere. Purtam încă în min umperea din noaptea terestră la ieşirea din roapă, acea germinare în umbra adîncită de nstelaţii printre

spărturile norilor alunecînd; şi, a cum văzusem ieşind din groapă noaptea eea duduitoare şi plină, iată că se înălța din aapte miraculoasa revelație a zilei."

ANDRE MALRAUX